

विषयानुक्रमणिका.

प्रथम अध्याय.

(गृहस्थधर्मविधि.)

विषय.

अध्याय. पृष्ठ.

मंगलाचरण.	१	१
धर्मना फल.	१	५
धर्म कोने कहेवो ?	१	६
धर्मना वे जेद.	१	१०
गृहस्थना सामान्य धर्मतुं स्वरूप.	१	११
गृहस्थतुं अनिष्ट आचरण.	१	१२
गृहस्थे न्यायोपार्जित द्रव्य भेदबतुं.	१	१३
अन्यायोपार्जित द्रव्यतुं फल.	१	१५
न्यायोपार्जित द्रव्यथी यता लाज.	१	१७
अन्यायोपार्जित द्रव्यथी यता गेरलाज.	१	१९
गृहस्थ धर्ममां विवाह करवानो प्रकार.	१	२०
विवाह संबंध कोनी साथे जोरवो ?	१	२०
आठ प्रकारना विवाह.	१	२३
गृहस्थ धर्ममां वर्तवानी रीत.	१	२५
शिष्टाचारनी भशंसा.	१	२६
अंतरंग छ शत्रुओनो त्याग.	१	२७
अंतरंग छ शत्रुओना लक्षणो.	१	२७
गृहस्थे केवा स्थानमां वास करवो ?	१	२७
गृहस्थे योग्य पुरुषनो आश्रय लेवो.	१	२९
सदाचारी पुरुषनो संग कावो.	१	३०
केवे स्थाने गृहवास करवो ?	१	३०

विषय.

अध्याय, पृष्ठ.

केवा घरमां वसवुं ?	१	३२
गृहस्थे केवो वेप राखवो ?	१	३४
गृहस्थे घर खर्च केवी रीते करवो ?	१	३५
देशाचार पाद्ववो.	१	३६
पापस्थानोमां प्रवृत्ति न करवी.	१	३६
अवर्णवादो त्याग करवो.	१	३७
सदाचारीनो संग करवो.	१	३७
माता पितानी पूजा करवी.	१	३९
कोइने उद्वेग न थाय, तेम प्रवर्त्तवुं.	१	४१
पोष्यवर्गनुं पोषण करवुं.	१	४१
देव, अतिथि अने गरीबोनी सेवा करवी.	१	४५
गृहस्थे नोजनना नियमो पाद्ववा.	१	४७
गृहस्थे देशकाज विरुद्ध चाद्ववुं नही.	१	५०
योग्यता प्रमाणे लोकव्यवहार आचरवो.	१	५१
ज्ञानवृद्ध पुरुषोनी सेवा करवी.	१	५३
धर्म, अर्थ अने कामने उपवात न थाय, तेम आचरवा—	१	५३
पोतानी शक्ति विचारीने काम करवुं.	१	५६
हंमेशा धर्म सांजळवो.	१	५७
कदाग्रह राखवो नही.	१	५९
गुण उपर पक्षपात राखवो.	१	५९
बुद्धिना आठ गुणोनी योग करवो.	१	६०
बुद्धिना आठ गुणोना क्षणो.	१	६०
गृहस्थन सामान्या धर्म पाद्ववानुं फद्व.	१	६२

द्वितीय अध्याय.

(देशनाविधि.)

विषय.

अध्याय, पृष्ठ.

धर्मना बीज शुं ठे ?.	२	६४
धर्मदेशनानो विधि.	२	६७
उपदेशकना धर्मो.	२	६८
आक्षेपणी विगेरे चार कथाओना दृक्कणो.	२	७३
ज्ञानादि चार आचारो.	२	७३
उपधानतुं स्वरूप.	२	७५
ज्ञानाचारना जेदो.	२	७५
दर्शनाचारना जेदो.	२	७६
चार आचारना जेदो.	२	७७
वीर्याचारतुं स्वरूप.	२	७७
ज्ञानाचारादिकतुं फल.	२	८०
उपदेश के देवतानी समृद्धितुं वर्णन करवुं.	२	८१
उत्तम कुलमां जन्म थवानुं कहेवुं.	२	८१
कल्याणनी परंपरा दर्शाववी.	२	८२
नञारा आचारनी गर्हा करवी.	२	८२
नञारा आचारतुं स्वरूप कहेवुं.	२	८३
उपदेशके पोने नञारा आचारनो त्याग करवो.	२	८३
सरलता राखवो.	२	८४
अनर्थना कारणो जणाववो.	२	८४
नारकीनां दुःखोनुं वर्णन करवुं.	२	८५
दुःखानां परंपरा जणाववी.....	२	८६
मोहनां निंदा करवी.	२	८७
ज्ञाननो प्रशंसा करवो.	२	८७
पुरुषार्थतुं माहात्म्य कहवुं....	२	८७

વિષય.	અધ્યાય.	પૃષ્ઠ.
વીર્યની સમૃદ્ધિનું વર્ણન કરવું.	૨	૯૦
સિદ્ધાંતધર્મનું કથન કરવું.	૨	૯૧
ધર્મની કસોટીના ત્રણ પ્રકાર.	૨	૯૩
શ્રુત ધર્મ કોનો રચેલો પ્રમાણ ગણાય છે ? ...	૨	૧૦૦
સમ્બન્ધવાદનો ઉપાય.	૨	૧૦૧
બંધ અને મોક્ષનો વિચાર.	૨	૧૦૨
આત્માને બંધના હેતુઓ શી રીતે ઘટે ?	૨	૧૦૭
દેહ અને આત્મા પરસ્પર જિજ્ઞાસુ માનવા વિષે વિવેચન.	૨	૧૧૦
દેહ અને આત્માનો જોડ માનવાથી શો દોષ આવે ? ...	૨	૧૧૩
ઉપદેશકે તત્ત્વવાદની પરીક્ષા કરવી.	૨	૧૧૬
બોધિજ્ઞાનની પ્રરૂપણા કરવી.	૨	૧૧૭
કાલ, નિયતિ, કર્મ અને પુરુષના લક્ષણો.	૨	૧૧૮
પ્રતિજ્ઞેદ થવાથી શું થાય છે ?	૨	૧૧૯
સમક્ષિતની શુદ્ધિથી શું થાય છે ?	૨	૧૨૧
તે વિષે આચારાંગ સૂત્રનું પ્રમાણ.	૨	૧૨૧
જાવનાથી શું થાય છે ?	૨	૧૨૨
મોક્ષ ક્યારે થાય છે ?	૨	૧૨૩
મોક્ષ પટ્ટને શું ?	૨	૧૨૬
સંવેગનું લક્ષણ.....	૨	૧૨૪
કેવા માણસને ધર્મનો ઉપદેશ કરવો જોઈએ.	૨	૧૨૫
વિધિસંહિત ધર્મદેશનાથી શું થાય છે ?	૨	૧૨૬

તૃતીય અધ્યાય.

(ગૃહસ્થધર્મવિધિ.)

વિષય.	અધ્યાય.	પૃષ્ઠ.
કેવો પુરુષ ધર્મગ્રહણ કરવા પ્રવર્તે છે ?	૩	૧૨૯
ધર્મદાનનો વિધિ.	૩	૧૩૦

विषय.

अध्याय. पृष्ठ.

धर्मनुं ग्रहण कोना वचनयी धाय ठे ?....	३	१३१
सम्पग् दर्शन केवा रीते धाय ?	३	१३३
सम्पग् दर्शननुं स्वरूप.	३	१३५
अणुव्रत ग्रहण करवा विषे.	३	१३६
यतिधर्ममां समर्थ एवा पुरुषने अणुव्रत आवायी शो दोष धाय ठे ?	३	१३६
ते उपर गृहपतिना पुत्रनुं दृष्टांत.	३	१४०
अणुव्रतादिकनी भासि माटे पांच प्रकारनी शुद्धिनुं स्वरूप.	३	१४७
पांच अणुव्रतो.	३	१४८
त्रण गुणव्रतो.	३	१४९
चार शिक्षाव्रतो.	३	१५१
व्रतदान कोने कहेवाय ?	३	१५३
अणुव्रत लीधा पत्री शुं करनुं जोड़ ?	३	१५३
पेहेला व्रतना अतिचारोनुं स्वरूप.	३	१५४
बीजा व्रतना अतिचारोनुं स्वरूप.	३	१६०
त्रीजा व्रतना अतिचारोनुं स्वरूप.	३	१६३
चोया व्रतना अतिचारोनुं स्वरूप.	३	१६७
पांचमा व्रतना अतिचारोनुं स्वरूप.	३	१७५
पेहेला गुणव्रतना अतिचारो.	३	१७९
बीजा गुणव्रतना अतिचारो.	३	१८७
ते प्रसंगे अंगाकर्मादि.	३	१८४
पंदर अतिचारोनुं स्वरूप.	३	१८८
त्रीजा गुणव्रतना अतिचारो.	३	१८८
पेहेला शिक्षाव्रतना अतिचारो.	३	१९१
बीजा " "	३	१९४
त्रीजा " "	३	१९७
चोया " "	३	२००

વિષય.	અધ્યાય.	પૃષ્ઠ.
ગૃહસ્થના વિશેષધર્મનું સ્વરૂપ.	૩	૨૦૧
અતિચાર શાથી જાણે છે ?	૩	૨૦૨
અતિચારનો જય શાથી થાય છે ?	૩	૨૦૨
ગૃહસ્થના વિશેષધર્મને પામેલા-પુરુષની સામાન્ય ચેષ્ટાઓ.	૩	૨૦૪
તે પ્રસંગે દર્શાવેલ જિનશાસનનો ઉન્નતિ કરવાની રીત.	૩	૨૧૭
વિધિનું લક્ષણ.....	૩	૨૧૮
ક્ષેત્રનું „	૩	૨૧૯
ગૃહસ્થના વીજા વિશેષધર્મો.	૩	૨૧૯
યોગના ભેદ અને સ્વરૂપ.	૩	૨૨૧
સંસારની સ્થિતિના વિચારનું વર્ણન.	૪	૨૨૭
મૈત્રી વગેરે ચાર ભાવનાનું સ્વરૂપ.	૩	૨૩૦

ચતુર્થ અધ્યાય.

(યતિવિધિ.)

વિષય.	અધ્યાય.	પૃષ્ઠ.
વિધિથી ગૃહસ્થાવાસને સેવવાનું ફલ.	૪	૨૩૪
યતિધર્મનો આરંભ.	૪	૨૩૭
યતિના લક્ષણો.	૪	૨૩૭
દીક્ષા આપવા યોગ્ય એવા પુરુષના લક્ષણો.	૪	૨૩૭
દીક્ષા આપનાર ગુરુના લક્ષણો.	૪	૨૪૦
તે વિષે જુદા જુદા મતોનું દર્શન.	૪	૨૪૪
દીક્ષા લેવા અવિદ્યા પુરુષનો પરીક્ષા વગેરેનો વિધિ.	૪	૨૫૩
માતા પિતાદિ સંબંધીઓના ત્યાગ વિષે ઔપશ્યિકનું દૃષ્ટાંત.	૪	૨૬૦
દીક્ષા લેનારે શુચિ વસ્ત્રનું જોશો.	૪	૨૬૪
દીક્ષા લેનાર પુરુષના વર્તનનો.	૪	૨૬૫

विषय.

अध्याय. पृष्ठ.

कैवो पुरुष यति कहेवाय अने गृहस्थ पण न कहेवाय? ४ २७०

पंचम अध्याय.

(यतिधर्मविधि.)

विषय.

अध्याय. पृष्ठ.

यतिपाणुं पाळवानी हुक्करता.	५	२७२
यतिपाणुं क्यारे पाळी शकाय ?	५	२७४
यतिधर्मना वे भेद.	५	२७५
पेहेदा सापेक्ष यति धर्मनुं स्वरूप.	५	२७५
भिक्षाना त्रण भेद अने तेना लक्षणो.	५	२७६
ग्नानादिकनी सेवानुं विवेचन.	५	२७७
बीजाने उद्देग घडानुं कारण न थवा विषे विवेचन.	५	२७८
प्रायश्चित्त विषे.	५	२७९
विकथाना त्याग विषे.	५	२८०
ज्ञानने बाध कानारा दोषो.	५	२८०
दीक्षा हेवाने अयोग्य एवा अदार मकारना पुरुषो.	५	२८१
पावनना लक्षणो.	५	२८१
वृद्धना लक्षणो.	५	२८२
नपुंसकना लक्षणो.	५	२८४
जडना जेदो अने लक्षणो.	५	२८५
दुष्ट पुरुषना वे जेदनुं स्वरूप.	५	२८७
दश प्रकारना नपुंसकना लक्षणो.	५	२८८
दीक्षाने योग्य एवा नपुंसकना उ मकार.	५	२८९
स्त्रीकरणना भेद.	५	२९०
अच्यवृद्धना पांच प्रकार अने तेना लक्षणो.	५	२९१

વિષય.

અધ્યાય. પૃષ્ઠ.

ધર્મરૂપી કલ્પવૃક્ષાનું રૂપક.	૫	૩૧૫
જાવસંલેખનાનું સ્વરૂપ.	૫	૩૨૭
સંલેખના કર્યા પછી જલ્લદી નાશ કરનારા રોગાદિ થઈ આવે તો શું કરવું ?	૫	૩૨૮
નિરપેક્ષ યતિધર્મનું સ્વરૂપ અને તેનું વર્તન.	૫	૩૩૦
હીરાશ્રવાદિદ્વિધિનું સ્વરૂપ અને તેનાથી કરવાના ઉપકારો.	૫	૩૩૫

ષષ્ઠ અધ્યાય.

(યતિધર્મવિષયવિધિ.)

વિષય.

અધ્યાય. પૃષ્ઠ.

યતિધર્મના વિષયવિજાગનું વર્ણન.	૬	૩૩૫
સાપેક્ષ યતિધર્મ કેવા પુરુષને યોગ્ય છે ?	૬	૩૪૦
નિરપેક્ષ યતિધર્મ સ્વીકારવાનો કોને નિષેધ છે ?	૬	૩૪૧
નિરપેક્ષ યતિધર્મને નિષેધ કરવાના કારણો.	૬	૩૪૨
કયો પુરુષ નિરપેક્ષ યતિ ધર્મને યોગ્ય છે ?	૬	૩૪૫
નિરપેક્ષ યતિ ધર્મના વિભાગ કરવાનું કારણ.	૬	૩૪૮
ભાવના મોક્ષનું અંગ છે.	૬	૩૫૫
જ્ઞાનના ત્રણ પ્રકાર.	૬	૩૫૬
ભાવનાજ્ઞાનનો મજાવ.	૬	૩૬૦
ભાવનાનું કારણ.	૬	૩૬૩
ભગવાંની પૂજાદિ જ્ઞાતિ કરવાનું કારણ.	૬	૩૬૬
દ્રવ્ય અને જાવસ્તવ વિષે.	૬	૩૬૭
સર્વમાં ઉચિત અનુષ્ઠાન પ્રધાન છે.	૬	૩૬૮
પ્રાપ્ત કરી ઉચિત અનુષ્ઠાનમાં અતિચાર લાગવાનો સંજવ નથી.	૬	૩૬૮
મટ્ટાદિકાદિ અને ભત્રીકપણા વિષે વિવેચન.	૬	૩૭૨

વિષય.	અધ્યાય. પૃષ્ઠ.
ચારિત્રના પરિણામ વિષે.	૬ ૩૭૭
ભાવયતિ વિષે વિવેચન.	૬ ૩૮૭
માસાદિ પર્યાયની શુદ્ધિથી શું થાય છે ?	૬ ૩૮૭

સપ્તમ અધ્યાય.

(ધર્મફલ્લવિધિ.)

વિષય.	અધ્યાય. પૃષ્ઠ.
ધર્મના ફલનું વિસ્તારથી કથન.	૭ ૩૯૦
ધર્મના ફલનું વર્ણન.	૭ ૩૯૭
ધર્મના ફલના યે જોડ.	૭ ૩૯૨
પેદેલા અનંતર ફલનું સ્વરૂપ.	૭ ૩૯૩
વીજા પરંપરા ફલનું ”	૭ ૩૯૪
સંદેશનાવી ત્યાગ કરેલા શરીરથી શું ફલ થાય છે ?	૭ ૪૦૩
શુદ્ધ પરિણામનું ફલ.	૭ ૪૧૦
” ”	૭ ૪૧૭
મોક્ષ માત્રિ ય ચારિત્રધર્મની સિદ્ધિ છે.....	૭ ૪૧૭
ધર્મની મર્યાદા.	૭ ૪૧૬

અષ્ટમ અધ્યાય

વિષય.	અધ્યાય. પૃષ્ઠ.
શુદ્ધ ધર્મના અન્યાયથી-નીર્ધારણાની માત્રિ.	૮ ૪૧૮
નીર્ધારણાની મર્યાદા.	૮ ૪૨૦

विषय.	अध्याय. पृष्ठ.
जाव शुद्धिना वे फल.	८ ४२१
परंपराए मोक्षनो लाज.	८ ४२३
ने प्रसंगे कहेल सोल प्रकृतिओ.	८ ४२५
क्षपकश्रेणीनुं स्वरूप.	८ ४२७
जावसंनिपातनुं स्वरूप.	८ ४२८
रागनुं स्वरूप.	८ ४२९
रूपनुं स्वरूप.	८ ४३०
मोहनुं स्वरूप.	८ ४३१
तीर्थकरपणानो विशेष महिमा.	८ ४३३
निर्वाण पामेझा जीवने कर्मनो-अभाव थवानुं प्रतिपादन.	८ ४४०
मुक्त जीवो पात्रा संसारमां आवता नथी तेनुं प्रतिपादन	८ ४४१
सिद्ध जीवोना मृगनुं वर्णन.	८ ४४४
केवलज्ञाने अव्ययी प्रवृत्ति अने निवृत्ति नथी तेनुं प्रतिपादन.	८ ४४८
मोक्षनुं परमानंद स्वरूप.	८ ४५०
ते प्रसंगे शुद्ध ध्यानने अग्रिनुं रूपक.	८ ४५५
मुक्त जीवोनुं उर्ध्वगमन.	८ ४५६
ग्रंथ समाप्ति.	८ ४५७

શ્રીસર્વજ્ઞાય નમઃ ।

ધર્મવિંદુપ્રકરણમ્ ।

પ્રથમઃ અધ્યાયઃ ।

પ્રણમ્ય પરમાત્માનં સમુરૂત્ય શ્રુતાર્ણવાત્ ।

ધર્મવિંદું પ્રવક્ષ્યામિ તોયવિંદુમિવોદધેઃ ॥ ૧ ॥

શુદ્ધન્યાયવશાયત્તીભૂતસદ્ગતસંપદે ।

પદે પરે સ્થિતાયાસ્તુ શ્રીજિનપ્રભવે નમઃ ॥ ૧ ॥

જયંતુ તે પૂર્વમુનીશમેષા યૈર્વિશ્વમાશ્રેવ હતોપતાપમ્ ।

ચક્રે વૃહદ્વાઙ્મયસિંધુપાનપ્રપન્નતુંગાતિગમીરૂપૈઃ ॥ ૨ ॥

યન્નામાનુસ્મૃતિમયમયં સજ્જનચિત્તચક્ષુઃ-

ક્ષેપાદિવ્યાંજનમનુસરંલ્લબ્ધશુદ્ધાવલોકઃ ।

મૂલાર્થ—શ્રી અર્હત પરમાત્માને પ્રણામ કરી સમુદ્રમાંથી જલબિંદુની જેમ શાસ્ત્ર-સિદ્ધાંતરૂપી સમુદ્રમાંથી ધર્મનો બિંદુ (લેશ) ઉદ્ધાર કરી આ ધર્મબિંદુ પ્રકરણ નામનો ગ્રંથ કહીશ.

ટીકાર્થ—શુદ્ધ ન્યાયને અનુસરીને જગ્યાએ સદ્રૂપ જ્ઞાનાદિ સંપત્તિને સ્વાધીન કરી છે અને જગ્યા પરમપદ-મોક્ષપદમાં રહેલા છે એવા શ્રી જિન-^૧ પ્રભુ-તીર્થંકર ભગવંતને નમસ્કાર હો. ૧

મહાન્ શાસ્ત્ર-સિદ્ધાંતરૂપ સમુદ્રના જલતું પાન કરી પોતાના સ્વરૂપને અતિ પુષ્ટ અને ગંભીર કરેલું છે એવા જે પ્રાચીન આચાર્યરૂપી મેઘોએ આ જગતને સત્વર તાપ રહિત કરેલું છે, તે આચાર્યરૂપ મેઘ હમેશાં જયવંત થાઓ. ૨

સજ્જન પુરૂષ, જેના નામનું સ્મરણરૂપ દિવ્ય અંજન પોતાના ચિત્તરૂપી

૧ અહીં ટીકાકારે જિનપ્રભુ નામના પોતાના ગુરુનું નામ સૂચવી તેમને પણ અર્વાતર નમસ્કાર સૂચવ્યો છે.

સઘઃ પદ્યત્યમલમતિહન્મેદિનીમધ્યમઃ

ગંભીરાર્થે પ્રવચનનિધિં ભારતીં તાં સ્તવીમિ ॥ ૩ ॥

વિદધામિ ધર્મવિંદોરતિવિરલીભૂતગર્ભપદવિંદોઃ ।

ભવ્યજનોપકૃતિકૃતે યથાવબોધં વિવૃત્તિમેનામ્ ॥ ૪ ॥

પ્રણમ્યેતિ । પ્રણમ્ય પ્રકર્ષેણ નત્તા વંદનસ્તવનાનુચિતનાદિપ્રશસ્તકા-
યવાજ્ઞનોવ્યાપારગોચરભાવમુપનીય । કમિત્યાહ । પરમાત્માનં, અતતિ સત-
તમેવ અપરાપરપર્યાયાન્ ગચ્છતીતિ આત્મા જીવઃ સ ચ દ્વિધા પરમોઽપરમથ ।
તત્ર પરમો યઃ સ્વલ્લ નિશ્ચિલમલવિલયવશોપલબ્ધવિશુદ્ધજ્ઞાનવલવિલોકિત-
લોકાલોકઃ, જગજંતુચિત્તસંતોપકારણં પુરંદરાદિસુંદરસુરસમૂહાદિયમાણપ્રા-

ચક્ષુષાં આંજવાથી શુદ્ધ અવલોક-પ્રકાશને પ્રાપ્ત કરી, નિર્મલ બુદ્ધિ સહિત
દૃઢચરૂપી ભૂમિના મધ્ય ભાગમાં નિમગ્ન થઈ ગયેલા ગંભીર અર્થવાલા પ્રવચન-
રૂપ રત્નના ભંડારને તત્કાલ જોઈ શકે છે, તે ભારતી દેવી (શ્રીપરમાત્માની
વાણીરૂપ સરસ્વતી)નું હું સ્તવન કરું છું. ૩

હું મારા બોધ પ્રમાણે, ભવ્ય જનના ઉપકારને અર્થે જેમાં સારરૂપ પદ
(નિશ્ચયાત્મક વાક્ય) ના લેશ ભાગ ઘણા વિરલ કરેલા છે એવા આ ધર્મ-
વિંદુ પ્રકરણ નામના ગ્રંથ ઉપર ટીકા કરું છું. ૪

પ્રણમ્ય—એટલે પ્રકર્ષવડે નમસ્કાર કરીને અર્થાત્ કાયાથી વંદન, વા-
ણીથી સ્તવન અને મનથી ચિંતવન—એવા શ્રેષ્ઠ કાયા, વાણી અને મનના
વ્યાપારના વિષયમાં પરમાત્માનું મનન કરીને, પરમાત્મા શબ્દનો અર્થ
એવો છે કે, પરમ—શ્રેષ્ઠ એવો આત્મા તે પરમાત્મા કહેવાય. આત્માનો અર્થ
એવો છે કે, અતતિ કેતાં નિરંતર અન્ય અન્ય પર્યાયને પ્રાપ્ત થાય તે આત્મા
એટલે જીવ કહેવાય છે. તે આત્મા—જીવ પરમ અને અપરમ એવા બે પ્રકા-
રનો છે. તેમાં જે પરમાત્મા તે કેવલી—સિદ્ધ—અર્હંત, અને અપરમાત્મા તે
સંસારીજીવ. જે પરમાત્મા છે તે સમગ્ર કર્મરૂપ મલનો નાશ કરવાથી પ્રાપ્ત
થયેલા શુદ્ધજ્ઞાન—કેવલજ્ઞાનના બલથી લોકલોકને જોનારા છે, જે આ જગતના
પ્રાણીઓનાં ચિત્તને સંતોષનું કારણ છે, ઇંદ્રાદિક ઉત્તમ દેવતાઓના સમૂહ જે-
મને અષ્ટ પ્રાતિહાર્યરૂપ પૂજનો ઉપચાર કરે છે, અનંતર સર્વ ભવ્ય પ્રાણીઓની

૧ આ ગ્રંથ સૂત્રાત્મક છે તેથી સૂત્રમાં ઘણાં વિરલ પદ આવે તે માટે ટીકાની આવશ્ય-
કતા છે એમ ટીકાકારનો આશય છે.

તિહાર્યપૂજોપચારઃ, તેદંતુ સર્વસત્ત્વસ્વભાષાપરિણામિવાણીવિશેષાપાદિતૈકકા-
લાનેકસત્ત્વસંશયસંદોદ્ધાપોહઃ, સ્વવિહારપવનપ્રસારસમુત્સારિતસમસ્તમહીમંડ-
લાતિવિતત્તદુરિતરજીરાશિઃ, સદાશિવાદિશ્ચન્દામિથેયો ભગવાનર્હનિતિ સ
પરમઃ । તદન્યસ્તુ અપરમઃ તત્તોડપરમાત્મવ્યવચ્છેદનેન પરમાત્માનં પ્રણમ્ય ।
કિમિત્યાહ । સમુદ્વૃત્ય સમ્યગુદ્ધારસ્થાનાવિસંવાદિરૂપતયા, ઉદ્વૃત્ય પૃથક્કૃત્ય,
શ્રુતાર્ણવાત્ અનેકમંગમંગુરાવર્ત્તગહનાદતિવિપુલનયજાલમણિમાલાકુલાત્ મંદ-
મતિપોતજંતુજાતાત્યંતદુસ્તરાદાગમસમુદ્રાત્, ધર્મચિંદુ વક્ષ્યમાણલક્ષણં ધર્માવ-
યવપ્રતિપાદનપરતયા લબ્ધયથાર્થાભિધાનં ધર્મચિંદુનામકં પ્રકરણં પ્રવક્ષ્યામિ
મણિપ્યામિ । કમિવ કસાત્સમુદ્વૃત્યેત્યાહ । તોયચિંદુમિવ જલાવયવવત્, ઉદધેર્દુ-

પોતપોતાની ભાષામાં પરિણામ પામતી વાણીથી સમકાલે તેઓના
(પ્રાણીઓના) અનેક સંશયોને જેઓ છેદી નાંખે છે, પોતાના વિહારરૂપ
પવનના પ્રસારથી સર્વ પૃથ્વીપર પથરાયેલા પાપરૂપ રજેરાશિને જે દૂર
કરે છે, અને જે સદાશિવ વગેરે શબ્દોથી બોલાવાય છે એવા ભગવંત
શ્રીઅર્હત તેજ પરમાત્મા છે; અને તેનાથી અન્ય-જુદો તે અપરમાત્મા-
સંસારી જીવ છે. એથી અહીં પરમાત્માને અપરમાત્માથી (સંસારીથી)
જુદા પાટી પ્રણામ કરીને શું કરવાનું છે તે કહે છે-સમુદ્વૃત્ય એટલે સમ્યક્
પ્રકારે જે ઉદ્ધાર કરવાના રથાનરૂપ શાસ્ત્રો છે તેમાં જે ધટતું હોય, અવિરૂદ્ધ
હોય તે તેમાંથી જુદું કરીને. તે ક્યાંથી ઉદ્ધાર કરીને? તે કહે છે-શાસ્ત્રરૂપ
સમુદ્રમાંથી. એ શાસ્ત્રરૂપ સમુદ્ર અનેક પ્રકારની ભંગી-રચનારૂપ ભમ-
રીઓથી ગહન છે, અતિ વિશાલ સપ્તનયરૂપ મણિમાલાથી આકુલ વ્યાકુલ
છે અને મંદજુદ્ધિરૂપ વહાણવાલા જંતુઓના સમૂહને અતિ દુસ્તર છે. એવા
આગમરૂપ સમુદ્રમાંથી ઉદ્ધાર કરી આ ધર્મચિંદુ નામનું પ્રકરણ કે જેનાં
લક્ષણ આગલ કહેવામાં આવશે એવા ધર્મના અવયવ-અંશ (ખિંદુ) ને
પ્રતિપાદન કરવામાં તત્પરપણાને લીધે પોતાના ધર્મચિંદુ એવા નામને યથાર્થ
કરનારા ગ્રંથને હું કહીશ. દોની જેમ ઉદ્ધાર કરીને તે કહે છે. દુઝોદધિ વગેરે
જલરાશિ-સમુદ્રમાંથી ઉદ્ધાર કરી જલખિંદુની જેમ. આ ધર્મચિંદુ પ્રકરણને
જલખિંદુનું ઉપમેય કહેવું છે તે ચૂનના સંસેપની અપેક્ષાએ છે. અન્યથાજે તેના
અર્થની અપેક્ષા લઇએ તો જેમ ધણ વગેરેના જલમાં કપૂરના જલતું ખિંદુ ના-
ખવાથી તે બધા જલમાં વ્યાપી જાય છે, તે ન્યાયે આ ધર્મચિંદુ પ્રકરણની સર્વ

ઘોદધિપ્રમૃતેર્જલરાશેરિતિ, અત્ર ચ તોયવિંદુમિત્રોદધેરિતિ વિંદુપમેયતાસ્ય પ્રકરણસ્ય સૂત્રસંક્ષેપોપેક્ષયા ભણિતા । અન્યથાર્થોપેક્ષયા કર્પૂરજલવિંદોરિવ કુંભાદિજલવ્યાપનન્યાયેન સમસ્તધર્મશાસ્ત્રવ્યાપકતાસ્યેતિ । इह प्रणम्य परमात्मानमित्यनेन विघ्नापोहहेतुः शास्त्रमूलमंगलमुक्तं, - परमात्मप्रणामस्य सकलाकुशलकलापसमूलोन्मूलकत्वेन भावमंगलत्वात् । धर्मविंदुं प्रवक्ष्यामीत्यनेन तु अभिधेयं, धर्मलेशस्यात्रાભિધાસ્યમાનત્વાત્ । અભિધાનાભિધેયલક્ષણથ સામર્થ્યાત્ સંબંધઃ, યતો ધર્મવિંદુરિહાભિધેયઃ इदं च प्रकरणं वचनरूपापन्नमभिधानमिति । પ્રયોજનં ચ પ્રકરણકર્તુરનન્તરં સત્ત્વાનુગ્રહઃ, શ્રોતુશ્ચ પ્રકરણાર્થોધિગમઃ, પરંપરં તુ દ્વયોરપિ મુક્તિઃ કુશલાનુષ્ઠાનસ્ય નિર્વાણૈકફલત્વાદિતિ ધર્મવિંદું પ્રવક્ષ્યામીત્યુક્તમ્ ॥ ૧ ॥

અથ ધર્મસ્વૈવ હેતું સ્વરૂપં ફલં ચ વિમણિપુઃ, ‘ફલપ્રધાનાઃ પ્રારંભા મતિમતાં ભવંતીતિ’ ફલમેવાદૌ તદનુ હેતુશુદ્ધિમણનદ્વારેણ ધર્મસ્વરૂપં ચોપદર્શયન્નિદં શ્લોકદ્વયમાહ ।

ધર્મશાસ્ત્રમાં વ્યાપકતા રહેલી છે; માટે તે સૂત્રરૂપે સંક્ષિપ્ત છે અને અર્થરૂપે વિસ્તારપણે વ્યાપક છે.

અહીં ‘પરમાત્માને પ્રણામ કરીને’ એ વાક્યથી વિઘ્નોને નાશ કરવામાં હેતુરૂપ શાસ્ત્રમૂલક મંગલાચરણ કહેલું છે, કારણકે પરમાત્માને કરેલો પ્રણામ સર્વ જાતના વિઘ્નસમૂહને મૂલમાંથી ઉન્મૂલન કરનાર છે, તેથી ભાવ મંગલરૂપ છે. ‘હું ધર્મવિંદુ કહીશ’ એ વાક્યથી અભિધેય કહેલ છે, કારણકે આ ગ્રંથમાં ધર્મનો લેશમાન કહેવામાં આવશે. તેના સામર્થ્યથી અભિધાન અને અભિધેય લક્ષણ સંબંધ થાય છે, એટલે અહીં ધર્મવિંદુ અભિધેય છે અને વચનરૂપને પ્રાપ્ત થયેલું આ પ્રકરણ અભિધાન છે. અનંતર ૭ પ્રાણીઓ ઉપર અનુગ્રહ થાય તે ગ્રંથકારનું પ્રયોજન છે અને આ પ્રકરણના અર્થની પ્રાપ્તિ થાય તે શ્રોતાનું પ્રયોજન છે. પરંપરાએ તો બંનેને મોક્ષ થવારૂપ પ્રયોજન છે, કારણકે કુશલતાના આચરણનું મુખ્ય ફલ નિર્વાણ છે, અને એથીજ ‘હું ધર્મવિંદુને કહીશ’ એમ કહ્યું છે. ૧

બીજા અને ત્રીજા શ્લોકથી ગ્રંથકાર ધર્મનો હેતુ, ધર્મનું સ્વરૂપ અને ધર્મનું ફલ કહેવા ઇચ્છે છે. તેમાં ‘બુદ્ધિમાન્ પુરૂષોના આરંભો ફલપ્રધાન

ધનદો ધનાર્થિનાં પ્રોક્તઃ કામિનાં સર્વકામદઃ ।

ધર્મ એવાપવર્ગસ્ય પારંપર્યેણ સાધકઃ ॥ ૧ ॥

વચનાદનુષ્ઠાનમવિરુદ્ધાચ્ચોદિતમ્ ।

મૈત્ર્યાદિજાવસંયુક્તં તદ્ધર્મ ઇતિ કીર્ત્યતે ॥ ૨ ॥

ધનદેતિ । ધનં ધાન્યક્ષેત્રવાસ્તુદ્વિપદચતુષ્પદભેદમિત્રં, હિરણ્યસુવર્ણમણિમૌક્તિકાંશ્ચશિલાપ્રવાલાદિભેદં ચ, ધનપતિધનદ્વિપ્રતિસ્પર્ધિ, તીર્થોપયોગફલં દદાતિ પ્રયચ્છતિ યઃ સઃ । તથા ધનાર્થિનાં ધનમન્તરેણ ગૃહિણો ન કિંચિદિતિ બુદ્ધ્યા ધનવિપયાતિરેકસ્પૃહાવતાં પ્રોક્તઃ શાસ્ત્રેષુ નિરૂપિતઃ, ધર્મ એવેત્યુત્તરેણ યોગઃ । તથા કામિનાં કામાભિલાષવતાં ગ્રાણિનાં કામ્યન્તે ઇતિ કામાઃ મનોહરા અક્ષિપ્તપ્રકૃતયઃ પરમાહાદદાયિનઃ પરિણામસુંદરાઃ શબ્દરૂપરસગંધસ્પર્શલક્ષણા ઇન્દ્રિયાર્થાઃ । તતઃ સર્વે ચ તે કામાશ્ચ સર્વકામાઃ તાન્ દદાતીતિ સર્વકામદઃ । इत्थमभ्युदयफलतया धर्ममभिधाय निःश्रेयसफलत्वेनाह । ધર્મ એવ નાપરં કિંચિત્, અપબૃજ્યન્તે ઉચ્છિદ્યન્તે જાતિજરામરણાદયો દોષા અસિન્નિત્યપવર્ગઃ મોક્ષઃ તસ્ય પારંપર્યેણ અવિરતસમ્યગ્દૃષ્ટિગુણસ્થાનાધારોહણલક્ષણેન સુદેવત્વમનુષ્યત્વાદિસ્વરૂપેણ વા સાધકઃ, સૂત્રપિંડ ઇવ પટસ્ય સ્વયં પરિણામિકારણભાવમુપગમ્ય નિર્વર્તકં ઇતિ ॥ ૨ ॥

હોય છે ? એમ ધારી પ્રથમ ધર્મનું ફલ દર્શાવી તે પછી ધર્મના હેતુની શુદ્ધિ દ્વારા ધર્મનું સ્વરૂપ દર્શાવે છે.

ધર્મ, ધનની ઇચ્છાવાલાને ધન આપનારો છે, કામ-ઇન્દ્રિયોના વિષયની ઇચ્છાવાલાને કામ-ઇન્દ્રિયોના વિષય આપનારો છે અને પરંપરાએ મોક્ષને સાધનારો છે. ૨ પરસ્પર વિરોધ ન આવે તેવા શાસ્ત્રોક્ત પ્રમાણવાલા યથાર્થ વચનથી જણાવેલું અને મૈત્રી વગેરે ભાવનાથી યુક્ત એવું જે અનુષ્ઠાન તે ધર્મ કહેવાય છે. ૩

ધર્મ ધનને આપનારો છે, ધન એટલે ધાન્ય, ક્ષેત્ર, વાસ્તુ, સેવક, પશુ વગેરે અથવા હિરણ્ય (ડુંદળ), સુવર્ણ, મણિ, શંખ, શિલા (છીપ), પ્રવાલા વગેરે, તેમજ કુળેરની સમૃદ્ધિની સાથે સ્પર્ધા કરનાર, તીર્થોપયોગનું ફલ-તેને આપનારો તે. જે ધનના અર્થો એટલે ' ધન સિવાય ગૃહસ્થને કાંઈ નથી ' એવી

વચનેતિ । ઉચ્યતે इति वचनं आगमः तस्मात् वचनमनुसृत्येत्यर्थः । यदित्य-
द्याप्यनिरूपितविशेषानुष्ठानं, इहलोकपरलोकावपेक्ष्य हेयोपादेययोरर्थयोरिहैव
शास्त्रे वक्ष्यमाणलक्षणयोर्हानोपादानलक्षणा प्रवृत्तिरिति तत् धर्म इति की-
र्त्तयते इत्युत्तरेण योगः । कीदृशाद्वचनादित्याह । अविरुद्धात् निर्देक्ष्यमाणल-
क्षणेपु कपच्छेदतापेषु अविघटमानात् । तच्चाविरुद्धं वचनं जिनप्रणीतमेव
निमित्तशुद्धेः । वचनस्य हि वक्ता निमित्तमंतरंगं । तस्य च रागद्वेषमोहपारतं-
ज्यमशुद्धिः तेभ्यो वितथवचनप्रवृत्तेः । न चैषा अशुद्धिर्जिने भगवति, जिनत्व-
विरोधात् । जयति रागद्वेषमोहस्वरूपानंतरंगान् रिपूनिति जिन इति शब्दा-

બુદ્ધિથી ધનવિષયમાં અધિક સ્પૃહાવાલા, એવા પુરુષોને તે ધર્મ ધન આપનારો
છે, એમ શાસ્ત્રોમાં નિરૂપણ કરેલું છે—એમ ઉત્તર પદની સાથે સંબંધથી જા-
ણવું. વલી તે ધર્મ કામી એટલે કામની સ્પૃહાવાલા પ્રાણીઓને કામ આપનારો
છે. કામ—મગ્ગ કરાય તે કામ કહેવાય અર્થાત્ મનોહર, અકિલ્લ પ્રકૃતિવાલા
પરમ વિનોદ આપનારા અને પરિણામે સુંદર એવા શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ
તથા સ્પર્શરૂપ ઇન્દ્રિયાર્થ—ઇન્દ્રિયોના વિષય—સર્વ એવા ઇન્દ્રિયોના વિષયને આ-
પનારો છે. આ પ્રમાણે ધર્મનું મહલોક સંબંધી અભ્યુદયફલ કહીને હવે ધર્મનું
ભોક્ષફલ કહે છે. તે ધર્મજ અર્થાત્ ખીજું કાંઈ નહીં—તે અપવર્ગ એટલે જન્મ,
જરા, મરણ વગેરે દોષોને ઉચ્છેદ કરનાર ભોક્ષનો પરંપરાથી સાધક છે. અહીં
પરંપરાથી એટલે અવિરતિસમ્યગ્વૃદ્ધિ નામના ચોથા શુણ્યસ્થાન વગેરેમાં
આરોહણ કરવાથી અથવા અનુક્રમે સુદેવત્વ અને મનુષ્યત્વાદિ પ્રાપ્ત કરીને
એમ જાણવું. જેમ સૂત્રનો પિંડ પોતે પરિણામી (રૂપાંતરવાલા) કારણ ભાવને
પામી વસ્ત્રરૂપે થાયછે તેમ ધર્મ પરંપરાએ પરિણામી પોતે ભોક્ષરૂપે થાય છે. ૨

કહેવામાં આવે તે વચન અર્થાત્ શાસ્ત્ર તેથી એટલે તે શાસ્ત્રના વચ-
નને અનુસરીને જ અનુષ્ઠાન. અહીં ' જ ' એટલે જનું અર્થાપિ વિશેષ અનુ-
ષ્ઠાન નિરૂપણ કર્યું નથી એવું, કારણકે આલોક અને પરલોકની અપેક્ષા કરીને
હેય (લાજ્ય) અને ઉપાદેય (ગ્રાહ્ય) એવા અર્થકે જનાં લક્ષણ આ શાસ્ત્રમાં
કહેવામાં આવશે, તેમની લાગ અને ગ્રહણમાં પ્રવૃત્તિ છે, તેવું અનુષ્ઠાન તે
ધર્મ કહેવાય છે—એમ ઉત્તર પદનો સંબંધ છે. તે શાસ્ત્રવચન કેવું છે? અવિ-
રુદ્ધ (વિરોધ વગરનું) છે એટલે જનાં લક્ષણ આગળ દર્શાવાશે એવા કપ, છેદ

ર્થાનુપપત્તેઃ । તપનદહનાદિશબ્દવદન્વર્થતયા ચાસ્યામ્પુષ્પગમો નિમિત્તશુદ્ધ્યમા-
વાન્નાજિનપ્રણીતમવિરુદ્ધં વચનમ્ । યતઃ કારણસ્વરૂપાનુવિધાયિ કાર્યં તત્ત્વ દુષ્ટ-
કારણારબ્ધં કાર્યમદુષ્ટં ભવિતુમર્હતિ, નિવૃત્તીજાદિવેશ્વયદિરિતિ । અન્યથા કા-
રણવ્યવસ્થોપરમપ્રસંગાત્ । યચ્ચ યદ્દચ્છાપ્રણયનપ્રવૃત્તેષુ તીર્થાન્તરીયેષુ રાગા-
દિમત્સ્વપિ ઘુણાક્ષરોત્તિકરણવ્યવહારેણ ક્વચિત્તિક્વિદવિરુદ્ધમપિ વચનમુપલ-
ભ્યતે, માર્ગાનુસારિબુદ્ધૌ વા પ્રાણિનિ ક્વચિત્તદપિ જિનપ્રણીતમેવ તન્મૂલત્વા-
ત્તસ્ય । ન ચ વક્તવ્યં તર્હિ, અપૌરુષેયં વચનમવિરુદ્ધં ભવિષ્યતિ, કુતો યતસ્ત-
સ્યાપૌરુષેયત્વે સ્વરૂપલાભસ્યાપ્યભાવઃ ॥ તથાહિ । ઉક્તિર્વચનં પુરુષવ્યાપા-

અને તાપ ઇલાદિ સુવર્ણના જેવી પરીક્ષામાં પ્રસાર થયેલું છે. તે અવિરૂદ્ધ
વચન શ્રી જિન ભગવંતે પ્રરૂપણા કરેલું વચન છે, કારણકે તેનું નિમિત્ત શુદ્ધ
છે. વચનનો વક્તા તે અંતરંગ નિમિત્ત કહેવાય છે. જે નિમિત્ત-વક્તા રાગ,
દ્રેષ અને મોહને આધીન હોય તે નિમિત્ત અશુદ્ધ ગણાય છે, કારણકે તેવા
અશુદ્ધ નિમિત્તથી વિતથ-મૃયા વચનની પ્રવૃત્તિ થાય છે. તેની અશુદ્ધિ શ્રી
જિન ભગવંત જેવા નિમિત્તમાં હોયજ નહીં, કારણકે જે તેની અશુદ્ધિ હોય
તો જિનપણાને વિરોધ આવે અને રાગ, દ્રેષ, મોહરૂપ અંતરંગ શત્રુઓને જિતે
તે જિન એ વ્યુત્પત્તિનો અર્થ ધટશે નહીં. વળી તપન એટલે તપાવનાર,
દહન એટલે બાળનાર-એ શબ્દો જેમ અન્વર્થ-સાર્થક છે તેમ એ જિન શબ્દ
પણ છે, તેથી તે જિન સિવાયના બીજા પુરૂષોનું વચન અવિરૂદ્ધ ન કહેવાય, કારણ-
કે નિમિત્ત-વક્તાની અશુદ્ધિ છે. જે વક્તા છે તે રાગ દ્રેષથી ભરપૂર છે; માટે
તેનું વચન અપ્રમાણ છે, કારણકે કાર્ય કારણના સ્વરૂપને અનુસરે છે એટલે
જેવું કારણ તેવુંજ કાર્ય થાય છે. તેથી દુષ્ટ કારણથી આરંભેલું કાર્ય અદુષ્ટ થતું
નથી. લીંબડાના બીજમાંથી કદાપિ સેલડી થાયજ નહીં. જે એમ ન લઈએ
તો પછી કારણની વ્યવસ્થાનો નિયમ વિરામ પામવાનો પ્રસંગ આવે.

અહીં શંકા કરે કે કોઈ અન્યદર્શની રાગાદિ દોષે સહિત છતાં અ-
વિરૂદ્ધ વચન બોલે છે તેનું કેમ ? ઉત્તર કે, તે અન્યદર્શની પોતાની સ્વેચ્છા
પ્રમાણે બોલવાને પ્રવર્તેલો હોય છે પણ ધુણાક્ષર ન્યાયે કોઈ ઠેકાણે તેનામાં
અવિરૂદ્ધ વચન દેખાય છે અથવા કોઈ માર્ગાનુસારી બુદ્ધિવાલા પુરૂષમાં તેવું
અવિરૂદ્ધ વચન જણાય છે, તે પણ શ્રી જિનપ્રણીત વચન છે એમ જાણવું,
કારણકે અવિરૂદ્ધ વચનનું મૂલ શ્રી જિનેન્દ્ર ભગવંત છે. કહિ કહેશો કે જે

રાત્રુગતં રૂપમસ્ય પુરુષક્રિયાયાસ્તાલ્વોષ્ટાદિવ્યાપારરૂપાયા અભાવે કથં
વચનં ભવિતુમર્હતિ । કિંચૈતદપૌરુષેયં ન કચિત્ ધ્વનદુપલભ્યતે । ઉપલંભેઽપ્ય-
દૃષ્ટસ્ય પિશાચાદર્વેક્તુરાશંકાનિવૃત્તેર્માનેન તદ્ભાપિતં સ્યાત્તતઃ કથં તસાદપિ
મનસ્થિનાં સુનિશ્ચિતા પ્રવૃત્તિઃ પ્રસૂયત ઇતિ ॥ કીદશમનુષ્ઠાનમ્ ધર્મં ઇત્યાહ ।
યથોદિતં યથા યેન પ્રકારેણ કાલાધારાધનાનુસારરૂપેણોદિતં પ્રતિપાદિતં ।
તત્રૈવાવિરુદ્ધે વચને અન્યથા પ્રવૃત્તૌ તુ તદ્દેષિત્વમેવાપદ્યતે ન તુ ધર્મઃ ।
યથોક્તમ્ ।

તત્કારી સ્યાત્સ નિયમાત્તદ્વેપી ચેતિ યો જહઃ ।

આગમાર્થે તમુલ્લંઘ્ય તત એવ પ્રવર્તતે ॥ ૧ ॥ ઇતિ ॥

પુનરપિ કીદશમિત્યાહ । મૈત્ર્યાદિભાવસંયુક્તં, મૈત્ર્યાદયો મૈત્રીપ્ર-
મોદકારુણ્યમાધ્યસ્થ્યલક્ષણા યે ભાવા અંતઃકરણપરિણામાઃ તત્પૂર્વકાશ્વ

અપૌરુષેય એટલે નિરંજન નિરાકાર ઈશ્વરતું વચન છે તે અવિરુદ્ધ હશે તે
પણુ અધટિત છે, કારણકે તેને અપૌરુષેય કહેવામાંજ તેના સ્વરૂપના
લાક્ષણો અભાવ થાય છે. વચન એટલે બોલવું, તેનું સ્વરૂપ પુરૂષના વ્યાપાર-
ને અનુસરીને રહેલું છે. પુરૂષની વાણીની ક્રિયા જે તાલવું, હોઠ, વગેરેના
વ્યાપારરૂપ છે તેના અભાવે વચનજ શી રીતે ઉચ્ચરી શકાય ? એવું અપૌરુ-
ષેય વચન કોઈ કાળે પણ ધ્વનિથી ઉપલબ્ધ થાય નહીં. કોઈ ઠેકાણે પુરૂષદે-
ખાતો ન હોય અને વચન સંભલાય છે, તે અદૃષ્ટપણે રહેલા પણ વચન બો-
લતા એવા પિશાચાદિકતું વચન હોય છે, પણ તે આશંકાની નિવૃત્તિના
પ્રમાણથી ભાપિત થઈ શકે છે. તે પ્રમાણે માની લીધેલા અપૌરુષેય વચનથી
સંજ્ઞાન પુરૂષોની પ્રવૃત્તિ નિશ્ચયપૂર્વક કેમ થાય ?

વળી કેવું અનુષ્ઠાન-આચરણ ધર્મ કહેવાય તે કહે છે-યથોદિત એટલે
કાલાદિકની આરાધનાને અનુસારરૂપ પ્રકારવડે તે અવિરુદ્ધ વચન-શાસ્ત્રમાંજ
પ્રતિપાદન કરેલું, અન્યથા એ પ્રવૃત્તિ કરવામાં તે સિદ્ધાંતનું દ્વેષિપણુંજ પ્રાપ્ત
થાય અને જ્યારે દ્વેષિપણું થાય એટલે ધર્મ ન કહેવાય. તે વિષે કહ્યું છે કે
“ ન જડ પુરૂષ શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ આચરણ કરે તે નિયમથી શાસ્ત્રનો દ્વેષી થાય છે,
અર્થાત્ શાસ્ત્રોક્ત ધર્મનો દ્વેષી થાય છે, કારણકે શાસ્ત્રના અર્થનું ઉલ્લંઘન કર-
ીને તે વિરુદ્ધ અર્થથીજ પ્રવર્તે છે. ”

વલી કેવું અનુષ્ઠાન ધર્મ કહેવાય તે કહે છે-મૈત્ર્યાદિ ભાવસંયુક્ત એટલે

વાદ્યચેષ્ટાવિશેષાઃ સત્ત્વગુણાધિકાલ્લિચ્ચમાનાવિનેયેષુ તૈઃ સંયુક્તં સંમિલિતં
મૈત્ર્યાદિભાવાનાં નિઃશ્રેયસામ્બુદયફલધર્મકલ્પદ્રુમમૂલત્વેન શાસ્ત્રાંતરેષુ પ્રતિ-
પાદનાત્તદેવંવિધમનુષ્ઠાનં ધર્મઃ ઇતિ । દુર્ગતિપતજ્જંતુજાતધારણાત્ સ્વર્ગાદિમુગતૌ
ધાનાન્ન ધર્મઃ ઇત્યેવંરૂપત્વેન કીર્ત્યતે શ્રવ્યતે । સકલાકલ્પિતભાવકલાપા-
કલનકુશલૈઃ સુધીભિરિતિ । इदं चाविरुद्धवचनादनુष्ठानमिह धर्म उच्यते ।
ઉપચારાત્ । યથા નદ્વલોદકં પાદરોગઃ । અન્યથા શુદ્ધાનુષ્ઠાનજન્યા
કર્મમલાપગમલક્ષણા સમ્યગ્દર્શનાદિનિર્વાણબીજલાભફલાં જીવશુદ્ધિરેવ
ધર્મઃ ॥ ૩ ॥

મૈત્રી, પ્રમોદ, કારણ્ય અને માધ્યસ્થ્ય—એ લક્ષણવાલા ભાવ એટલે અંતઃકરણ-
ના પરિણામ અર્થાત્ તત્પૂર્વક એક જાતની બાહ્ય ચેષ્ટાઓ, જેમકે સત્ત્વ-પ્રાણીમા-
ત્ર ઉપર મૈત્રીભાવ રાખે, પોતાનાથી ગુણે અધિક હોય તેને વિષે પ્રમોદ—હર્ષ-
ભાવ રાખે, જે દુઃખી હોય તેની ઉપર કારણ્યભાવ (દયાભાવ) રાખે અને
અવિનયી હોય તેની ઉપર મધ્યસ્થપણું રાખે—તે મૈત્ર્યાદિ ભાવવડે યુક્ત એવું.
તે મૈત્ર્યાદિ ભાવ, મોક્ષ અને સ્વર્ગ જેનાં ફલ છે એવા ધર્મરૂપી કલ્પવૃક્ષનાં મૂલ છે,
એમ બીજાં શાસ્ત્રોમાં પણ પ્રતિપાદન કરેલ છે. તે મૈત્ર્યાદિ ભાવથી યુક્ત એવું
અનુષ્ઠાન તે ધર્મ કહેવાય. વહી દુર્ગતિમાં પડતા એવા જંતુઓને ધારણ કર-
વાથી અને સ્વર્ગાદિકની સદ્ગતિમાં મૂકવાથી મહાશુદ્ધિવંત પુરૂષો ધર્મ એ
શબ્દને ંયુત્પત્તિથી સિદ્ધ કરી કહે છે, કે જે પુરૂષો સર્વ અકલ્પિત—સદા
ભાવના સમૂહને જાણવામાં કુશલ છે. અહીં આ અવિરુદ્ધ વચનથી જે અ-
નુષ્ઠાન તે ધર્મ કહેવાય તે ઉપચારથી છે એટલે આગમને અનુસરીને જે
ક્રિયાકલાપ તે કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરવાથી ધર્મ કહેવાય છે. જેમ ન-
દૂલના ધાસનો સ્પર્શ થવાથી પગે રોગ થાય છે, તેથી કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર
કરી નદૂલ ધાસનું પાણી તે પગનો રોગ છે એમ કહેવાય છે. જે એમ ન લઈએ
તો શુદ્ધ અનુષ્ઠાનથી ઉત્પન્ન થયેલી, કર્મરૂપ મક્કનો નાશ થવારૂપ લક્ષણ-
વાલી અને સમ્યગ્દર્શન વંગેરે નિર્વાણ બીજના લાભરૂપ ફલવાલી જે જી-
વની શુદ્ધિ તેજ વસ્તુતાએ ધર્મ છે. ૩

અથામુમેવ ધર્મં ભેદતઃ પ્રભેદતઃ ત્રિભણિપુરાહ ।

સોઽયમનુષ્ઠાત્ત્રેદાત્ દ્વિવિધો ગૃહસ્થધર્મો યતિ-
ધર્મશ્ચેતિ ॥ ૧ ॥

સ યઃ પૂર્વે પ્રવક્તુમિષ્ટઃ । અયં સાક્ષાદેવ હૃદિ વિવર્તમાનતયા પ્રત્યક્ષઃ । અનુષ્ઠાત્ત્રેદાત્ ધર્માનુષ્ઠાયકપુરુષવિશેષાત્ દ્વિવિધો દ્વિપ્રકારો ધર્મઃ । પ્રકારાવેવ દર્શયતિ । ગૃહસ્થધર્મો યતિધર્મશ્ચેતિ । ગૃહે તિષ્ઠતીતિ ગૃહસ્થઃ, તસ્ય ધર્મો નિત્યનૈમિત્તિકાનુષ્ઠાનરૂપઃ । યઃ ક્ષલુ દેહમાત્રારામઃ સમ્યગ્વિદ્યાનૌલા-
ભેન તૃષ્ણાસરિત્તરણાય યોગાય સતતમેવ યતતે સ યતિઃ, તસ્ય ધર્મઃ ગુર્વતે-
વાસિતા તદ્ગત્તિવહુમાનાવિત્યાદિઃ, વક્ષ્યમાણલક્ષણઃ ॥ ૧ ॥

તત્ર ચ ગૃહસ્થધર્મોપિ દ્વિવિધઃ સામાન્યતો

વિશેષતશ્ચેતિ ॥ ૨ ॥

ઉપર કહેલા ધર્મને ભેદ અને અવાંતર ભેદથી કહે છે—

મૂલાર્થ—તે ધર્મ, ધર્માનુષ્ઠાન કરનારા પુરૂષના ભેદથી ગૃહસ્થ-
ધર્મ અને યતિધર્મ એવા બે પ્રકારનો છે. ૧

ટીકાર્થ—જે પ્રથમ કહેવાને ઈચ્છેલો હતો તે આ ધર્મ. અહીં ‘ આ ’
એ શબ્દથી પ્રત્યક્ષપણું બતાવે છે, એટલે સાક્ષાત્ કર્તાના હૃદયમાં પ્રત્યક્ષ રીતે
વર્તમાન એવો ધર્મ, તે અનુષ્ઠાન કરનાર પુરૂષના ભેદથી બે પ્રકારનો છે. તે
બંને પ્રકાર દર્શાવે છે. ગૃહસ્થધર્મ અને યતિધર્મ. ગૃહસ્થ એટલે ગૃહમાં રહે-
નાર, તેનો નિત્ય એટલે નિત્ય કરવાનો અને નૈમિત્તિક એટલે પર્વાદિકના નિ-
મિત્તે કરવાનો ધર્મ તે ગૃહસ્થધર્મ કહેવાય છે. યતિધર્મ એટલે યતિનો ધર્મ.
જે માત્ર દેહમાં આરામ પામી સમ્યગ્વિદ્યા (સમ્યગ્જ્ઞાન) રૂપ નાવિકાના
લાભથી તૃષ્ણારૂપ સરિતા—નદીને તરવાના યોગને માટે હમેશા યત્ન કરે તે
યતિ કહેવાય, તેનો ધર્મ એટલે ગુરુ સમીપે સતત નિવાસ અને ગુરૂની ભક્તિ
તથા બહુમાન ઇત્યાદિ જેનાં લક્ષણો કહેવામાં આવશે તે. ૧

મૂલાર્થ—તેમાં જે ગૃહસ્થધર્મ છે તે પાંચ સામાન્ય અને વિશે-
ષથી બે પ્રકારનો છે. ૨

ગૃહસ્થધર્મોપિ ઉક્તલક્ષણઃ, કિંપુનઃ સામાન્યતો ધર્મ इत्यपि शब्दार्थः ।
 દ્વિવિધો દ્વિભેદઃ । દ્વિવિધ્યમેવ દર્શયતિ । સામાન્યતો નામ સર્વશિષ્ટસાધારણાનુ-
 ઘાનરૂપઃ । વિશેષતો વિશેષેણ સમ્યગ્દર્શનાણુવ્રતાદિવ્રતિપત્તિરૂપઃ । ચક્રાર
 ઉક્તસમુચયે इति ॥ ૨ ॥

તત્રાયં ભેદં શાસ્ત્રકૃત્સ્વયમેવાધ્યાયપરિસમાપ્તિં યાવદ્ભાવયન્નાહ ।

તત્ર સામાન્યતો ગૃહસ્થધર્મઃ કુલક્રમાગતમનિંદ્યં
 વિજવાદ્યપેક્ષયા ન્યાયતોઽનુઘાનમિતિ ॥ ૩ ॥

તત્ર તયોઃ સામાન્યવિશેષરૂપયોઃ ગૃહસ્થધર્મયોઃ વક્તુમુપક્રાંતયોર્મધ્યે
 સામાન્યતઃ ગૃહસ્થધર્મોઽયમ્ । યથા કુલક્રમાગતં પિતૃપિતામહાદિપૂર્વપુરુષપરં-
 પરાસેવનાદ્વારેણ સ્વકાલં યાવદાયાતમનુઘાનમિત્યુત્તરેણ યોગઃ । પુનઃ કી-

ટીકાર્થ—જેનાં લક્ષણ કહેલાં છે એવો ગૃહસ્થધર્મ બે પ્રકારનો છે. મૂલમાં
 અપિ (પણ) શબ્દ છે તેથી એવો અર્થ થાય કે સામાન્યથી ધર્મ બે પ્રકારનો
 હોય તેમાં શું કહેવું. તે બે પ્રકાર દર્શાવે છે. પહેલો સામાન્ય એટલે સર્વ
 શિષ્ટ સાધારણ અનુઘાનરૂપ અર્થાત્ સાધારણ માર્ગાનુસારી શિષ્ટ પુરુષોની
 અપેક્ષાએ આચરવારૂપ ધર્મ અને બીજો વિશેષથી એટલે સમ્યગ્દર્શનની
 પ્રાપ્તિ તથા શ્રાવકનાં અણુવ્રત (બાર વ્રત) પ્રમુખ અંગીકાર કરવારૂપ ધર્મ.
 અહીં ચ શબ્દ સમુચ્ચય અર્થમાં છે. ૨

તેમાંનો પ્રથમ ભેદ જે ગૃહસ્થોનો સામાન્ય ધર્મ તેને આ અધ્યાયની
 સમાપ્તિ સુધી ગ્રંથકાર વર્ણન કરી બતાવે છે.

મૂલાર્થ—કુલપરંપરાથી આવેલું, નિંદારહિત, વૈભવાદિકની અપે-
 ક્ષાએ જે ન્યાયપૂર્વક આચરણ તે ગૃહસ્થોનો સામાન્ય ધર્મ છે. ૩

ટીકાર્થ—હવે સામાન્ય અને વિશેષરૂપ ગૃહસ્થના ધર્મ જે કહેવાને
 આરંભ કરેલો છે તેમાં ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ આવો છે. કુલક્રમાગત પિતા,
 પિતામહ વગેરે પૂર્વ પુરુષની પરંપરાએ સેવનાદ્વારા પોતાના સમય સુધી
 આણતું આવેલું અનુઘાન એટલે આચરણ. (તેનો ઉત્તર પદ સાથે સંબંધ છે.)
 તે કહેવું આચરણ તે કહે છે. અનિંદ્ય એટલે નિંદા કરવા યોગ્ય નહીં. અર્થાત્
 પરલોકને પ્રધાન માનનારા સાધુજનોને જે અનાદર કરવા યોગ્ય

દશં તદિત્યાહ । અનિંદ્યં, નિંદ્યં તથાવિધપરલોકપ્રધાનસાધુજનાનામત્યંતમ-
નાદરણીયતયા ગર્હણીયં । યથા સુરાસંધાનાદિ તન્નિપેધાદનિંદ્યં । તથા વિભવા-
દ્યપેક્ષ્યા, વિભવં સ્વકીયમૂલધનરૂપમાદિશબ્દાત્ કાલક્ષેત્રાદિસહાયવલં ચા-
પેક્ષ્ય । ન્યાયતો ન્યાયેન શુદ્ધમાનતુલોચિતકલાવ્યવહારાદિરૂપેણ આસેવ-
નીયાવસરચિત્તારાધનાદિરૂપેણ ચ । અનુષ્ઠાનં, વાણિજ્યરાજસેવાદિરૂપં ।
ઇદમુક્તં ભવતિ । સર્વસાધુસંમતન્યાયપ્રધાનસ્ય, સ્વવિભવતૃતીયભાગાદિના
વ્યવહારમારમમાણસ્ય, રાજસેવાદૌ ચ તદુચિતક્રમાનુવર્તિનઃ, કુલક્રમાયા-
તાનિંદ્યાનુષ્ઠાનસ્ય, અત્યંતનિપુણબુદ્ધેઃ, અત એવ સર્વાપાયસ્થાનપરિહારવતો,
ગૃહસ્થસ્ય ધર્મ એવ સ્યાત્ દીનાનાથાદ્યુપયોગયોગ્યતયા ધર્મસાધનસ્ય વિભ-
વસ્યોપાર્જનં પ્રતિ પ્રતિવદ્ધચિત્તત્વાદિતિ । યચ્ચાદાવેવાનિંદ્યાનુષ્ઠાનસ્ય ગૃહસ્થ-
સંબંધિનો ધર્મતયા શાસ્ત્રકારેણ નિર્દર્શનમકારિ, તજ્ઞજ્ઞાપયતિ । નિરનુષ્ઠા-
નસ્ય નિર્વાહવિચ્છેદેન ગૃહસ્થસ્ય સર્વશુભક્રિયોપરમપ્રસંગાદધર્મ એવ સ્યા-
દિતિ । પઠ્યતે ચ ।

તે નિંદ્ય. જેવું કે દાડનું પીઠું કરવું વગેરે. તેવું નિંદ્ય ન હોય તે અનિંદ્ય.
તેમ વળી વૈભવાદિકની અપેક્ષાએ ન્યાયથી આચરેલું. વિભવ એટલે પોતાનું
મૂલ ધન (મુડી). આદિ શબ્દથી કાલ તથા ક્ષેત્ર વગેરેની સહાયના બલવાળું;
તેની અપેક્ષા કરીને. ન્યાયથી એટલે ભેલસેલ વગર, બરાબર માપ તથા તોલ
અને યોગ્ય વ્યાજ લેવું એરૂપ પ્રમાણિકતાથી અથવા સેવવા યોગ્ય પુરૂષોના
ચિત્તનું અવસરે આરાધન કરવું, એરૂપ ન્યાયથી જે અનુષ્ઠાન એટલે વ્યાપાર
અથવા રાજસેવા (નોકરી) વગેરેનું આચરણ, તે ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ
છે. આ ઉપરથી સારાંશ એવો છે કે, જે ગૃહસ્થ સર્વ સજ્જનોને સંમત
એવા ન્યાયને પ્રધાન કરી પોતાના મૂલ ધન (મુડી)ના ત્રીજા ભાગમાંથી વ્યા-
પાર કરે, અને જે રાજસેવા વગેરેમાં જોડાયો હોય તો તે સેવાને ઘટતા એવા
ક્રમમાં પ્રવર્તે, કુલપરંપરાથી આવેલું અનિંદ્ય એવું આચરણ આચરે, અતિ
નિપુણ બુદ્ધિ રાખે, તેને લીધેજ સર્વ વિઘ્નના સ્થાનથી દૂર રહી શકે તેવા ગૃહસ્થને
ધર્મજ થાય છે; કારણકે દીન, અનાથ વગેરેના ઉપયોગને યોગ્ય હોવાથી ધર્મનું
સાધન દ્રવ્ય છે, તેને ઉપાર્જન કરવામાં તે ગૃહસ્થનું ચિત્ત પ્રતિબદ્ધ રહે છે.

અહીં પ્રથમ ગૃહસ્થના સામાન્ય ધર્મમાં ‘અનિંદ્ય અનુષ્ઠાન’ એમ જે
ગ્રંથકારે જણાવ્યું તે એવું સૂચવે છે કે જે ગૃહસ્થ અનુષ્ઠાન રહિત રહે, તે-

વિત્તિવોચ્છેયંમિ ય ગિહિણો સીયંતિ સવ્વકિરિયાઓ ।

નિરવેક્ખસ્સ ડ જુત્તો સંપુણ્ણો સંજમો ચેવ ॥ ૩ ॥

અથ કસાત્ ન્યાયત્ત ઇત્યુક્તમિત્યુચ્યતે ।

ન્યાયોપાત્તં હિ વિત્તમુજયલોકહિતાયેતિ ॥ ૪ ॥

ન્યાયોપાત્તં શુદ્ધવ્યવહારોપાર્જિતં હિ યસાદિત્તં દ્રવ્યં નિર્વાહહેતુઃ ।

કિમિત્યાહ । ઉભયલોકહિતાય । ઉભયોઃ । રૂપલોકપરલોકરૂપયોઃ

લોકયોર્હિતાય કલ્યાણાય સંપદ્યતે ॥ ૪ ॥

एतदपि कुत इत्याह ।

अनजिज्ञंशं कनीयतया परिज्ज्ञोगाद्विधिना तीर्थगमनाच्चेति ॥ ५ ॥

ને નિર્વાહ-આજીવિકાનો વિચ્છેદ થાય એટલે તેને પછી સર્વ શુભ ક્રિયા વિરામ પામી જવાનો પ્રસંગ આવે અને શુભ ક્રિયા વિરામ પામવાથી અધર્મ-જ થાય. તે વિષે કહ્યું છે કે,

“જ ગૃહસ્થની આજીવિકાનો ઉચ્છેદ થાય, તે ગૃહસ્થની સર્વ ધર્મ-ક્રિયાઓ સીદાઈ જાય છે, પણ જને આજીવિકાની અપેક્ષા નથી તેવા પુરુષ-ને સર્વવિરતિથી પરિપૂર્ણ એવો સંયમ (ચારિત્ર)જ અંગીકાર કરવો યુક્ત છે ” ૩

કદિ કોઈ શંકા કરે કે ગૃહસ્થને ન્યાયથીજ ધન ઉપાર્જન કરવું એમ કહેવાનું શું કારણ ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—ન્યાયથી ઉપાર્જન કરેલું ધન આલોક અને પરલોકના હિતને માટે થાય છે. ૪

ટીકાર્થ—ન્યાય એટલે શુદ્ધ વ્યવહાર, તેથી ઉપાર્જન કરેલું દ્રવ્ય જે નિર્વાહનું કારણ થાય છે, તેના નિર્વાહથી શો લાભ થાય તે કહે છે. તેથી આલોક અને પરલોકનું હિત-કસ્યાણુ થાય છે. ૪

તે ન્યાયોપાર્જિત દ્રવ્ય જે લોકને હિતકારી શી રીતે થાય ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—જે દ્રવ્યનો ઉપભોગ કરવામાં લોકોને તેના ભોક્તા કે ભોગ્ય વસ્તુ ઉપર શંકા ન આવે તેવી રીતે ઉપભોગ કરાય અને જે દ્રવ્યથી વિધિપૂર્વક તીર્થગમન થાય તેવું ન્યાયોપાર્જિત દ્રવ્ય ઉભય લોકમાં હિતકારી છે. ૫

इहान्यायप्रवृत्तौ पुरुषस्य द्विविधा अभिशङ्कनीयता, भोक्तुः भोग्यस्य च विभक्त्यः । तत्र भोक्तुः परद्रव्यद्रोहकार्यमित्येवं दोषसंभावनलक्षणा, भोग्यस्य पुनः परद्रव्यमिदमित्थमनेन भुज्यत इत्येवंरूपा । ततस्तत्प्रतिषेधेन या अनभिशङ्कनीयता तया उपलक्षितेन भोक्त्रा परिभोगात् स्नानपानाच्छादनानुलेपनादिभिः भोगप्रकारैः आत्मना मित्रस्वजनादिभिश्च सह विभवस्योपजीवनात् । अयमत्र भावः । न्यायेनोपार्जितं विभवं भुञ्जानो न केनापि कदाचित्किंचिदभिशङ्क्यते । एवं चाव्याकुलचेतसः प्रशस्तपरिणतेरिह लोकेपि महान् सुखलाभ इति । परलोके हितत्वं च विधिना सत्कारादिरूपेण, तीर्थे व्यसनसलिलनिधिः अस्मादिति तीर्थं, पवित्रगुणपात्रपुरुषवर्गः दीनानाथादिवर्गश्च, तत्र गमनं प्रवेशः उपष्टम्भकतया प्रवृत्तिर्विचस्य तीर्थगमनं तस्मात् । चकारः समुच्चये । पठ्यते च धार्मिकजनस्य शास्त्रांतरे दानस्थानम् यथा—

पात्रे दीनादिचर्गे च दानं विधिवदिष्यते ।

पोष्यवर्गाविरोधेन न विरुद्धं स्वतश्च यत् ॥ ५ ॥

ટીકાર્થ—આલોકમાં અન્યાયમાં પ્રવર્તેલા પુરૂષની ઉપર જે જાતની શંકા લેવાય છે. એક ભોક્તા—ઉપભોગ કરનાર ઉપર અને બીજી ભોગ્ય—ઉપભોગ કરવા યોગ્ય વૈભવ ઉપર. તેમાં ભોક્તાની ઉપર ‘આ પરદ્રોહ કરનારો છે’ એવા દોષની સંભાવના આવે છે અને જે ભોગ્ય વસ્તુ છે તેની ઉપર ‘આ પારકું દ્રવ્ય છે તેને આ પુરૂષ આવી રીતે ભોગવે છે’ એવા દોષની સંભાવના આવે છે. આવા દોષની શંકા જેમાં ન હોય તે અનભિશંકનીય એટલે શંકા કરવા યોગ્ય નથી. એમ કહેવાય. તેવા નિર્દોષ દ્રવ્યથી ઉપલક્ષિત એવો ભોક્તા તેનો પરિભોગ કરે એટલે સ્નાન, પાન, આચ્છાદન અને ચંદનાદિકનું અનુલેપન વગેરે ભોગના પ્રકારથી પોતે અને પોતાના મિત્ર, સ્વજનાદિકની સાથે વૈભવથી ઉપજીવન કરે છે તેથી. ભાવાર્થ એવો છે કે ન્યાયોપાર્જિત વૈભવને ભોગવતા પુરૂષ ઉપર કદિ પણ કોઈ જાતની શંકા લેવામાં આવતી નથી. તેથી અવ્યાકુલ ચિત્તવાલા અને શ્રેષ્ઠ પરિણામવાલા તે પુરૂષને આલોકમાં પણ સુખનો મહાન્ લાભ થાય છે.

વક્ત્રી તેનું પરલોકમાં હિતપણું એવી રીતે છે કે વિધિ એટલે સત્કાર પ્રમુખ વડે તીર્થગમન. જેનાથી દુઃખનો સમુદ્ર તરાય તે તીર્થ, અર્થાત્ પવિત્ર ગુણોનો

અત્રૈવ વિપક્ષે વાધામાહ-

અહિતાયૈવાન્યદિતિ ॥ ૬ ॥

અહિતાયૈવ અહિતનિમિત્તમેવ ઉભયોરપિ લોકયોર્ન પુનઃ કાકતાલીય-
ન્યાયેનાપિ હિતહેતુરિત્યેવકારાર્થઃ । અન્યત્ ન્યાયોપાત્તવિત્તાદ્વિભિન્નં અન્યા-
યોપાત્તવિત્તમિત્યર્થઃ ॥ ૬ ॥

કુત એતદિત્યાહ ।

તદનપાયિત્વેપિ મત્સ્યાદિગલાદિવદ્ધિપાકદારુણ-
ત્વાત્ इति ॥ ૭ ॥

પાત્ર એવો પુરૂષવર્ગ અથવા દીન તથા અનાથ પ્રમુખ પ્રાણિવર્ગ તે તીર્થ ક-
હેવાય છે. તેમાં ગમન એટલે પ્રવેશ અર્થાત્ ઉપર કહેલા વર્ગને ટેકા આપવાને
દ્રવ્યની પ્રવૃત્તિ કરવી, તે તીર્થગમન કહેવાય, તેવા તીર્થગમનથી. અહીં ચ
શબ્દ સમુચ્ચય અર્થમાં છે. બીજાં શાસ્ત્રોમાં પણ ધર્મી પુરૂષના ધનને દાનનું
સ્થાન કહેલું છે. તે આ પ્રમાણે-“પૌષ્ય વર્ગને વિરોધ ન આવે તેમ અને
સ્વતઃ વિરૂદ્ધ ન હોય તેવી રીતે પાત્ર અને દીન, અનાથ વગેરેને આપવું તે
નિધિથી દાન આપેલું કહેવાય છે.” ૫

ઉપર કહેલા પ્રકારથી જો વિપરીત પ્રકારે વર્તે તો બાધ આવે તે કહે છે.

મૂલાર્થ-ઉપર પ્રમાણે ન કરતાં જો તેથી અન્ય-જુદી રીતે કરે
તો અહિતજ થાય છે. ૬

ટીકાર્થ-અહિતને અર્થે એટલે અહિતનું નિમિત્ત થાય છે. અહીં મૂલમાં
एव ‘જ’ એમ કહ્યું તેથી એવો અર્થ થાય કે આલોક અને પરલોક-તે બંને
લોકનું ‘કાકતાલીય ન્યાયથી પણ તે હિતનું નિમિત્ત-કારણ થતું નથી. અ-
ન્ય એટલે ન્યાયોપાર્જિત દ્રવ્યથી વિભિન્ન-જુદું, અર્થાત્ અન્યાયોપાર્જિત
દ્રવ્ય; તે આલોક અને પરલોકના અહિતનુંજ કારણ થાય છે. ૬

અન્યાયથી ઉપાર્જન કરેલું દ્રવ્ય ઉક્ત્ય લોકને અહિતકારી થાય છે
તે શાથી કહે છે ? એવી શંકા થતાં ઉત્તર આપે છે-

મૂલાર્થ-જો કે અન્યાયથી ઉપાર્જન કરેલું દ્રવ્ય કદિ અનપા-

તસ્યાન્યાયોપાત્તવિત્તસ્ય અનપાયિત્વં અવિનાશિત્વમિતિ ચોડ્યઃ
તસિન્નપિ અન્યાયોપાર્જિતો હિ વિભવઃ અસ્થ્યાદિશલ્યોપહતગૃહમિવાચિરાદ્વિ-
નાશમનાસાદ્ય નાત્તે । અથ કદાચિદ્બલવતઃ પાપાનુબંધિનઃ પુણ્યસ્યાનુમા-
વાત્ સ વિભવો યાવજીવમપિ ન વિનશ્યેત્, તથાપિ મત્સ્યાદીનાં મત્સ્યકુરં-
ગપતંગાદીનાં ચે ગલાદયઃ ગલગોરિગાનપ્રદીપાલોકાદયઃ રસનાદીંદ્રિયલૌ-
લ્યાતિરેકકારિણઃ વિષયવિશેષાઃ તદ્વદ્વિપાકે પરિણામે દારુણં તસ્ય ભાવસ્તત્ત્વં
તસાત્ । અન્યત્રાપ્યવાચિ—

“પાપેનૈવાર્થરાગાંધઃ ફલમાપ્નોતિ યત્કચિત્ ।

વહ્નિશામિપવત્તત્તમવિનાશ્ય ન જીર્યતિ ॥ ૭ ॥

િય એટલે અપાયરહિત અર્થાત્ વિદ્યમાન રહે તોપણ તે મત્સ્ય
વગેરેને ગલગોરિ પ્રમુખની જેમ પરિણામે દારૂ-વિનાશક થઈ
પડે છે. ૭

ટીકાર્થ—તે અન્યાયોપાર્જિત દ્રવ્યનું અનપાયિતા એટલે અવિના-
શીપણું તેરૂપ જે અર્થ તે છતાં પણ એટલે પ્રાપ્ત કરીને અન્યાયોપાર્જિત
વૈભવ અસ્થિ (હાડકાં) વગેરે શલ્યથી હણાએલા શૂંઘની જેમ થોડા
કાલમાં વિનાશ પામ્યા વિના રહેતો નથી. પણ કદિ કોઈ બલવાન પાપાનુ-
બંધી પુણ્યના પ્રભાવથી તે વૈભવ યાવજીવ સુધી વિનાશ ન પામે તથાપિ
મત્સ્યાદિકને આદિ શબ્દથી મૃગ, પતંગ વગેરેને ગલાદિ એટલે ગલગોરિ,
ગાન અને પ્રદીપનો પ્રકાશ ઇલાદિ જે જિહ્વાદિ ઇંદ્રિયોની અધિક લોભુપતા
કરનારા વિષયો છે તેઓની જેમ પરિણામે દારૂ ભાવ એટલે વિનાશભાવને
પામે છે. ભાવાર્થ એવો છે કે અન્યાયોપાર્જિત દ્રવ્ય, અસ્થિ પ્રમુખ શલ્ય-દોષ-
પવાતું ધર જેમ ટકે નહીં તેમ તે ટકતું નથી. કદિ જો પાપાનુબંધી પુણ્યના
બલથી ટકી રહે તો મત્સ્યાદિકને ગલગોરિ પ્રમુખની જેમ તે પરિણામે વિના-
શક થાય છે. રસના ઇંદ્રિયનો વિષયી મત્સ્ય ગલગોરિ (લોઢાના કાંટામાં માંસની
ગોલી) થી હણાય છે, શ્રવણ ઇંદ્રિયનો વિષયી મૃગ મધુર ગાયનથી મરે છે અને
નેત્ર ઇંદ્રિયનો વિષયી પતંગ દીપકમાં ઝંપલાય છે એ વાત પ્રસિદ્ધ છે. તે વિષે
અન્ય શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે.”

૧ જે ઠકાણે ઘર બાંધવાનું હોય ત્યાં પ્રથમ શલ્યશુદ્ધિ કરવામાં આવે છે. શલ્ય-
શુદ્ધિમાં અસ્થિ વગેરે પદાર્થો શોધાય છે. જે શલ્યવાદી ભૂમિ ઉપર ઘર બાંધે તો તે
ટકતું નથી એમ શિલ્પશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે.

નન્વેવમન્યાયેન વ્યવહારપ્રતિપેધે ગૃહસ્થસ્ય વિક્તપ્રાપ્તિરેવ ન ભવિષ્યતિ
તત્કથં નિર્વાહવ્યવચ્છેદે ધર્મહેતુશ્ચિત્તસમાધિલાભઃ સ્યાદિત્યાશંકયાહ ।

ન્યાય એવ હ્યર્થાપ્યુપનિપત્પરેતિ સમયવિદ્ ઇતિ ॥ ૬ ॥

ન્યાય એવ ન પુનરન્યાયોઽપિ અર્થસ્ય વિભવસ્ય આપ્તિઃ લાભઃ અર્થાપ્તિઃ
તસ્યા ઉપનિપદ્ અત્યંતરહસ્યભૂત ઉપાયઃ “યુક્તાયુક્તાર્થસાર્થવિભાગકલ-
નકૌશલવિકલૈઃ સ્થૂલમતિભિઃ સમ્પ્રાયમાનાવસ્થાયામપ્યુપલબ્ધ ઇતિ યો-
ઽર્થઃ” પરા પ્રકૃષ્ટા ઇત્યેવં સમયવિદઃ સદાચારાભિધાયિશાસ્ત્રજ્ઞા મુવતે ॥
તથાહિ તે પઠંતિ-

“ નિપાનમિવ મંદ્રકાઃ સરઃપૂર્ણમિવાંડજાઃ ।

શુભકર્માણમાયાંતિ વિવશાઃ સર્વસંપદઃ ॥

કોઈ ઠેકાણે અર્થ-દ્રવ્યના રાગથી અંધ થએલો માણસ કદિ અન્યાયરૂપ પા-
પથી દ્રવ્યનું ફલ મેલવે છે, પણ છેવટે મત્સ્યને આપેલી લોઢાની ગોલીના
માંસની જેમ તે દ્રવ્ય તેનો વિનાશ કર્યા સિવાય પચતું નથી. ૭

કદિ કોઈ એમ શંકા કરે કે જ્યારે એમ અન્યાયથી વ્યવહાર કરવાનો
નિષેધ કરશે તો પછી ગૃહસ્થને દ્રવ્યની પ્રાપ્તિ થશે નહીં અને જ્યારે દ્રવ્યની
પ્રાપ્તિ ન થાય તો પછી નિર્વાહનો વિચ્છેદ થવાથી ગૃહસ્થને ધર્મનો હેતુ
અત્તસમાધિરૂપ લાભ ઈયાંથી થશે ? તેના ઉત્તરમાં કહે છે.

મૂલાર્થ-‘દ્રવ્યપ્રાપ્તિનો ઉત્કૃષ્ટ અને રહસ્યભૂત ઉપાય ન્યાયજ
છે.’ એમ સિદ્ધાંતવેત્તાઓ કહે છે. ૮

ટીકાર્થ-ન્યાયજ છે અર્થાત્ અન્યાય નહીં. અર્થ એટલે વૈભવ તેની
પ્રાપ્તિનો ઉપનિપદ્ એટલે રહસ્યરૂપ ઉપાય અર્થાત્ વૈભવની પ્રાપ્તિનો રહસ્યરૂપ
ઉપાય ન્યાયજ છે. અન્યાય નહીં. જે ઉપાય યુક્ત-ધટતા અને અયુક્ત-અ-
ધટતા અર્થસમૂહના વિભાગ કરવામાં અકુશલ એવા સ્થૂલબુદ્ધિવાલા પુરૂષોએ
સ્વભાવસ્થામાં પણ પ્રાપ્ત કર્યો નથી, તે રહસ્યભૂત ઉપાય પર એટલે ઉત્કૃષ્ટ
છે, એમ સદાચારને પ્રતિપાદન કરનારાં શાસ્ત્રોને જાણનારા પંડિતો કહે છે. તેઓ
આ પ્રમાણે કહે છે-“જેમ દેડકાંઓ કુવાને અને જલચર પક્ષીઓ સરોવરને
પ્રાપ્ત થાય તેમ સર્વ પ્રકારની સંપત્તિઓ પરવશ થઈ શુભ કર્મ કરનારા ન્યા-

તથા-નોદન્વાનર્થિતામેતિ નવાંભોભિર્ન પૂર્યતે ।

આત્મા તુ પાત્રતાં નેયઃ પાત્રમાર્યાતિ સંપદઃ ॥ ૮ ॥

કુત એતદેવમિત્યાહ ।

તતો હિ નિયમતઃ પ્રતિવંધકકર્મવિગમ ઇતિ ॥ ૯ ॥

તતો ન્યાયાત્સકાશાત્ હિ યસ્યાન્નિયમતોઽવશ્યંમાત્રેન પ્રતિવંધકસ્ય પરલાભોપઘાતજનનદ્વારેણ ભવાંતરે ઉપાત્તસ્ય લાભવિગ્રહેતોઃ કર્મણો લાભાં-તરાયલક્ષણસ્ય વિગમો વિનાશઃ સંપદ્યતે । યથા સમ્યક્પ્રયુક્તાયા લંઘનાદિ-ક્રિયાયાઃ સકાશાત્ રોગસ્ય જ્વરાતિસારાદેરિતિ ॥ ૯ ॥

તતોઽપિ કિં સિદ્ધમિત્યાહ ।

સત્યસ્મિન્નાયત્યામર્થસિદ્ધિરિતિ ॥ ૧૦ ॥

યવંત પુરૂષોને પ્રાપ્ત થાયછે.” “જેમ સમુદ્ર યાયક થતો નથી તોપણુ તે જલ-થી નથી પૂરાતો તેમ નથી-અર્થાત્ પૂરાય છે. તેમ આત્માને એવો સુપાત્ર કરવો કે જેથી તેનામાં સંપત્તિઓ સ્વતઃ પ્રાપ્ત થાય.” ૮

સંપત્તિને ઉપાર્જન કરવાનો ઉપાય ન્યાયજ છે, એમ શી રીતે જાણવું ? તે કહે છે-

મૂલાર્થ-ન્યાયથી દ્રવ્યની પ્રાપ્તિમાં અંતરાય કરનારા કર્મનો અ-વશ્ય નાશ થાય છે. ૯

ટીકાર્થ-તે ન્યાયથી એટલે ન્યાય પ્રમાણે વર્તવાથી પ્રતિવંધક એટલે ભવાંતરે બીજાના લાભને હાનિ કરી તે દ્વારા ઉપાર્જન કરેલા અને પોતાને લાભ કરવામાં વિગ્રના હેતુરૂપ અર્થાત્ લાભાંતરાયરૂપ એવા કર્મનો અવશ્ય કરીને નાશ થાયછે. દૃષ્ટાંત કે જેમ સારી રીતે લંઘન (લાંધણ) વગેરે ક્રિયા કરવાથી જ્વર કે અતિસાર પ્રમુખ રોગનો નાશ થાય છે તેમ ન્યાય પ્રમાણે વર્તવાથી પૂર્વે બાધેલા લાભાંતરાય કર્મનો નાશ થાય છે. તેથીજ સંપત્તિને ઉપાર્જન કરવાનો ઉપાય ન્યાયજ છે. ૯

તે લાભાંતરાય કર્મનો નાશ થવાથી શું સિદ્ધ થયું, તે કહે છે.

મૂલાર્થ-એ લાભાંતરાય કર્મનો નાશ થવાથી પરિણામે સંપત્તિ મલવાની સિદ્ધિ થાય છે. ૧૦

સતિ વિદ્યમાને અસિન્નાંતરે પ્રતિબંધકકર્મવિગમે આયત્યામાગામિનિ
કાલે અર્થસિદ્ધિઃ અભિલપિતવિમવનિષ્પત્તિઃ આવિર્ભવતીતિ ॥ ૧૦ ॥

एतद्विपर्यये दोषमाह ।

अतोऽन्यथापि प्रवृत्तौ पाक्षिकोऽर्थलाभो निःसंश-
यस्त्वनर्थ इति ॥ ११ ॥

અંત ઉક્તલક્ષણાન્નાયાત્ અન્યથાપિ અન્યાયલક્ષણેન પ્રકારેણ પ્રવૃત્તૌ
વ્યવહારલક્ષણાયાં પાક્ષિકો વૈકલ્પિકઃ અર્થલાભઃ કદાચિત્સાત્કદાચિન્ને-
ત્યર્થઃ । નિઃસંશયો નિઃસંદેહઃ તુ પુનરર્થઃ અનર્થઃ ઉપઘાતઃ આયત્યામેવ ।
इदमुक्तं भवति । अन्यायप्रवृत्तिरेव तावदसंभविनी राजदंडभयादिभिर्हेतुभिः
प्रतिहतत्वात् । पठ्यते च ।

राजदंडभयात्पापं नाचरत्यधमो-जनः ।

परलोकभयान्मध्यः स्वभावादेव चोत्तमः ॥

ટીકાર્થ-તે પ્રતિબંધક એટલે લાભાંતરાય કર્મનો નાશ થવાથી ઉત્તર
ક લે એટલે આગામી કાલે અર્થસિદ્ધિ થાય છે, અર્થાત્ ઇચ્છિત વૈભવની
સિદ્ધિનો સ્વતઃ આવિર્ભાવ થાય છે. ૧૦

જે ઉપર પ્રમાણે કહ્યું, તેથી ઉલટી રીતે વર્તવાથી દોષ થાય તે કહે છે-
મૂલાર્થ-ઉપરના કહેવાથી અન્યથા રીતે (અન્યાયપણે) વર્ત-
વામાં કદિ અર્થલાભ નિકલ્પે થાય પણ અનર્થ તો નિઃસંદેહ થા-
ય છે. ૧૧

ટીકાર્થ-ઉપર કહેલા ન્યાયથી અન્યથાપણે એટલે અન્યાયના પ્રકારે વ્યવ-
હારની પ્રવૃત્તિ કરવામાં અર્થલાભ (દ્રવ્યલાભ) પાક્ષિક એટલે નિકલ્પે થાય છે,
અર્થાત્ કદિ થાય અને ન પણ થાય, પણ પરિણામે અનર્થ-હાનિ તો નિઃસંદેહ
થાય છે, એટલે હાનિ થવામાં કાંઈ સંદેહજ નથી. અહીં મૂલમાં તુ શબ્દ છે તે
પુનઃ (ફરી) એવો અર્થ બતાવે છે. ભાવાર્થ એવો છે કે પ્રથમ અન્યાયમાં પ્રવૃત્તિ
કરવીજ અસંભવિત છે, કારણકે તે રાજદંડનો ભય વગેરે હેતુથી પ્રતિહત છે.
તે વિષે કહ્યું છે કે “નીચ માણસ રાજદંડના ભયથી પાપ કરતો નથી, મધ્યમ
માણસ પરલોકના ભયથી પાપ કરતો નથી અને ઉત્તમ માણસ સ્વભાવથીજ
પાપ આચરતો નથી.”

અથ કશ્ચિદધમાધમતામવલંબ્ય અન્યાયેન પ્રવર્તેતે । તથાપ્યર્થસિદ્ધિરનૈ-
કાંતિકી તથાવિધાશુદ્ધસામગ્રીસવ્યપેક્ષકપાકસ્ય કસ્યચિદશુભાનુબંધિનઃ પુણ્ય-
વિશેષસ્ય ઉદયવશાત્સ્યાદન્યથા પુનર્નેતિ । યથાનર્થઃ સોઽવશ્યંભાવી, અ-
ન્યાયપ્રવૃત્તિવશોપાત્તસ્ય અશુદ્ધકર્મણઃ નિયમેન સ્વફલમસંપાદ્યોપરમાભાવાત્ ।
પઠ્યતે ચ ।

અવશ્યમેવ ભોક્તવ્યં કૃતં કર્મ શુભાશુભમ્ ।

નાશુક્તં ક્ષીયતે કર્મ કલ્પકોટિશતૈરપિ ॥ ૧૧ ॥

અથ ગૃહસ્થધર્મે વિવાહપ્રકારમાહ ।

તથા સમાનકુલશીલાદિજિરગોત્રજૈવૈવાહ્યમન્યત્ર વહુ-
વિરુદ્ધેત્ય ઇતિ ॥ ૧૨ ॥

સમાનં તુલ્યં કુલં પિતૃપિતામહાદિપૂર્વપુરુષવંશઃ શીલં મધમાંસનિશા-
મોજનાદિપરિહારરૂપો વ્યવહારઃ આદિશબ્દાદિભવવેપમાપાદિ ચ યેષાં

જે કોઈ અધમ અધમતાનું અવલંબન કરી અન્યાયથી પ્રવર્તે તથાપિ તેને દ્રવ્યની પ્રાપ્તિ એકાંતે થતી નથી. કહિ તેની અશુદ્ધ સામગ્રીની વિશેષ અપેક્ષાના પરિણામવાલા કોઈ પાપાનુબંધી પુણ્યના ઉદયથી તે થાય છે; પણ જો પાપાનુબંધી પુણ્યનો ઉદય ન હોય તો થાયજ નહીં, પણ અનર્થ તો અવશ્ય થવાનોજ, કારણકે અન્યાય પ્રવૃત્તિથી બાધિલાં પાપ નિયતપણે પોતાનું ક્ષ આપ્યા વિના ઉપરામ પામતાંજ નથી. કહ્યું છે કે “કરેલું શુભાશુભ કર્મ અવશ્ય ભોગવવું પડે છે, સેંકડો કોટી કદપે પણ ભોગવ્યા વિના તે ક્ષય પામતું નથી.” ૧૧

હવે ગૃહસ્થના સામાન્ય ધર્મમાં વિવાહનો પ્રકાર કહેછે-

મૂલાર્થ-જે લોકો પોતાની જાતિના કે દેશના લોકો સાથે બહુ વિરોધ કરનારા છે તે લોકો સિવાય કુલ તથા શીલ વગેરે જેમના સરખા હોય અને જે એક ગોત્રના ન હોય તેવા લોકોની સાથે વિવાહનો સંબંધ કરવો. ૧૨

ટીકાર્થ-કુલ એટલે પિતા, પિતામહ વગેરે પૂર્વ પુરૂષોનો વંશ અને શીલ એટલે મધ, માંસ તથા રાત્રિભોજનનો ભોગ કરવારૂપ વ્યવહાર. આદિ

તે તથા તૈઃ કુટુંબિભિઃ લોકૈઃ સહ, અગોત્રજૈઃ ગોત્રં નામ તથાવિધૈકપુરુષપ્રમવો વંશઃ, તત્તો ગોત્રે જાતાઃ ગોત્રજાઃ તત્પ્રતિપેધાત્ અગોત્રજાઃ તૈઃ અતિચિરકાલવ્યવધાનવશેન ત્રુટિતગોત્રસંબંધૈશ્ચેતિ । કિમિત્યાહ । વૈવાહ્યં વિવાહ એવ તત્કર્મ વા વૈવાહ્યં, સામાન્યતો ગૃહસ્થધર્મ ઇતિ પ્રકૃતં, કિમવિશેષેણ નેત્યાહ, અન્યત્ર વિના વહુવિરુદ્ધેભ્યઃ કુતોઽપિ મહતોઽનૌચિત્યાત્ વહુભિઃ તજ્ઞાતિવર્તિભિસ્તત્સ્થાનતદેશવાસિભિઃ વા જનૈઃ સહ વિરુદ્ધાં ઘટનાં ગતા વહુવિરુદ્ધાઃ તેભ્યઃ વહુવિરુદ્ધાન્ લોકાન્ વર્જયિત્વેત્યર્થઃ । અસમાનકુલશીલાદિત્વે હિ પરસ્પરં વૈસાદૃશ્યાત્ તથાવિધનિર્વ્રણસંબંધામાવેન અસંતોષાદિસંભવઃ । કિંચ । વિભવૈવમ્યે સતિ . કન્યા મહતઃ સ્વપિતુરૈશ્વર્યાદલ્પવિભવં ભર્તારમવગણયતિ । ઇતરોપિ પ્રચુરસ્વપિતૃવિભવવશોત્પન્નાર્હકારઃ તત્પિતૃર્વિભવવિકલત્વેન દુર્બલપૃષ્ઠોપટ્ટંભાં કન્યામવજાનાતિ । તથા ગોત્રજૈઃ વૈવાહ્યે સ્વગોત્રાચરિતજ્યેષ્ઠકનિષ્ઠતા-

શબ્દથી વૈભવ, વેપ અને ભાષા પ્રમુખ—એ સર્વ જન્મના સરખા હોય તેવા કુટુંબી લોક, વલી ગોત્ર એટલે એક પુરુષથી આદ્યો આવતો વંશ—તેમાં થયેલા તે ગોત્રજ કહેવાય; અને તેવા ન હોય તે અગોત્રજ એટલે ઘણા લાંબા કાલના વ્યવધાનથી જન્મનો ગોત્રસંબંધ ત્રુટી ગયો હોય તેવા લોકોની સાથે વિવાહકર્મ એટલે વિવાહસંબંધ જોડવો. એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે. અહીં શંકા થાય કે ત્યારે શું તેવા બધાની સાથે વિવાહસંબંધ કરવો ? ના, તેમ નહીં. જે બહુ વિરોધી હોય તેમને વર્જીને—કાઈ મોટું અનુચિતપણું થવાથી બહુની સાથે એટલે બહુના અથવા તે સ્થાનકે તે દેશના નિવાસી લોકોની સાથે વિરોધ કરનાર લોકોને વર્જીને વિવાહસંબંધ જોડવો.

જે કુલ તથા શીલ પ્રમુખ સમાન ન હોય તો પરસ્પર વિસદૃશ—અધટિતપણાને લીધે તેવો નિર્દોષ સંબંધ ન જોડવાથી અસંતોષ વગેરે દોષ થવાનો સંભવ છે. વલી બંનેની વૈભવસ્થિતિ સરખી ન હોય તો જે કન્યા પોતાના પિતાની વધારે સમૃદ્ધિ હોય તો તેથી અલ્પ વૈભવવાલા પતિની અવગણના કરેછે, અને પુરુષ પોતાના પિતાનો વૈભવ અધિક હોય તો તેનાથી ઉત્પન્ન થયેલા અહંકારને વશ થઈ કન્યાનો પિતા વૈભવ રહિત હોવાથી તે દુર્બલ ટકાવાલી કન્યાની અવજા કરે છે.

જે એક ગોત્રમાં વિવાહ કરવામાં આવે તો સ્વગોત્રથી પ્રવર્તતો નાના મોટાનો વ્યવહાર લોપ થઈ જાય—જેમકે વય અને વૈભવાદિકથી કન્યાનો પિતા જ્યેષ્ઠ

વ્યવહારવિલોપઃ સ્યાત્ । તથાહિ । જ્યેષ્ઠોઽપિ વયોવિભવાદિભિઃ કન્યાપિતાઃ કનિષ્ઠસ્યાપિ જામાતૃકપિતુઃ નીચૈર્વૃત્તિર્ભવતિ । ન ચ ગોત્રજાનાં રૂઢં જ્યેષ્ઠ-કનિષ્ઠવ્યવહારં અતિલંઘ્ય અન્યો વૈવાહ્યવ્યવહારો ગુણં લભતે । અપિ તુ તદ્વ્યવહારસ્ય પ્રવૃત્તૌ ગોત્રજેષુ પૂર્વપ્રવૃત્તવિનયમંગાત્ મહાન્ અનર્થ એવ સંપદ્યતે । તથા બહુચિરુદ્ધૈઃ સહ સંબંધવટનાયાં સ્વયમનપરાદ્વાનામપિ તત્સંબંધદ્વારા આયાતસ્ય મહતો વિરોધસ્ય ભાજનભવનેન રૂઢલોકપરલોકાર્થયોઃ ક્ષતિઃ પ્રસજતિ । જનાનુરાગપ્રભવત્વાત્સંપત્તીનામિતિ પર્યાલોચ્ય ઉક્તં “સમાનકુલશીલાદિભિઃ અગોત્રજૈઃ વૈવાહ્યમન્યત્ર બહુચિરુદ્ધેભ્યઃ” રૂઢિતિ ।

અત્ર ચ લૌકિકનીતિશાસ્ત્રમિદમ્ । દ્વાદશવર્ષા સ્ત્રી પોઢશવર્ષઃ પુમાન્ તૌ વિવાહયોગ્યૌ । વિવાહપૂર્વે વ્યવહારઃ કુટુંબોત્પાદનપરિપાલનારૂપશ્ચતુરો વર્ણાન્ કુલીનાન્ કરોતિ । યુક્તિતો વરણવિધાનમ્ અગ્નિદેવાદિસાક્ષિકં ચ પાણિગ્રહણં વિવાહઃ, સ ચ બ્રાહ્માદિમેદાદદૃષ્ઠા । તથાહિ ।

હોય અને પોતાના જામાતાનો પિતા કનિષ્ઠ હોય તે છતાં તે કન્યાપિતા તેનાથી નીચ વૃત્તિવાલો—કનિષ્ઠ થઈ જાય છે. આ એક ગોત્રવાલાને રૂઢ એવા નાના મોટાના વ્યવહારનો લોપ થાય એટલોજ દોષ છે. તે સિવાય બીજો વિવાહસંબંધ જોડવામાં ગુણ છે એમ પણ નથી; કારણકે જો તેવો એક ગોત્રમાં વ્યવહાર પ્રવર્તે તો ગોત્રજામાં પૂર્વે પ્રવર્તેલા વિનયનો ભંગ થવાથી મહાન્ અનર્થ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે.

વલી જ બહુ વિરોધી હોય તેમની સાથે સંબંધ જોડાવાથી પોતે અપરાધી ન હોય તોપણ તે સંબંધ દ્વારા વળતે એટલા વિરોધ આવી પડે અને તેવા વિરોધનું પાત્ર થવાથી આલોક અને પરલોકના અર્થની હાનિ થવાનો પ્રસંગ આવે. ‘સંપત્તિઓ લોકોના અનુરાગથી ઉત્પન્ન થાય છે’ એ વિચાર કરીનેજ આ ‘સમાનકુલશીલ’ ઇલાદિ સૂત્ર કહેલું છે. આ વિષે લૌકિક નીતિશાસ્ત્રમાં આ પ્રમાણે કહેલું છે—પાર વર્ષની સ્ત્રી અને સોલ્લ વર્ષનો પુરુષ—એ બંનેનો વિવાહ કરવો યોગ્ય છે. કુટુંબનું ઉત્પાદન અને પરિપાલન કરવારૂપ બધો વ્યવહાર વિવાહપૂર્વકજ થાય છે અને તેથી તે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર એ ચાર વર્ણને કુલીન કરે છે. યુક્તિથી કરેલું વરણવિધાન અને અગ્નિ તથા દેવની

- ૧ બ્રાહ્મો વિવાહો યત્ર વરાયાલંકૃતા કન્યા પ્રદીયતે 'ત્વં મવાસ્ય મહાભાગસ્ય સધર્મચારિણીતિ' ।
- ૨ વિનિયોગેન વિભવસ્ય કન્યાપ્રદાનાત્રાજાપત્યઃ ।
- ૩ ગોમિથુનપુરસ્તરં કન્યાપ્રદાનાદાર્પઃ ।
- ૪ સ દેવો વિવાહો યત્ર ચંદ્રાર્યમૃત્વિજઃ કન્યાપ્રદાનમેવ દક્ષિણા ।
એતે ધર્મ્યા વિવાહાશ્ચત્વારોઽપિ ગૃહસ્યોચિતદેવપૂજનાદિવ્યવહારાણા-
મેતદંતરંગકારણત્વાન્માતુઃ પિતુર્વધૂનાં ચ પ્રામાણ્યાત્ ।
- ૫ પરસ્પરાનુરાગેણ મિથઃ સમવાયાદ્ગાંધર્વઃ ।
- ૬ પળવંધેન કન્યાપ્રદાનમાસુરઃ ।
- ૭ પ્રસહ્ય કન્યાદાનાદ્રાક્ષસઃ ।

સાક્ષીએ કરેલું પાણિત્રહણુ તે વિવાહ કહેવાય છે. તે બ્રાહ્મ વગેરે ભેદથી આઠ પ્રકારનો થાય છે. તે નીચે પ્રમાણે:-

- ૧ જેમાં અલંકૃત કરેલી કન્યા વરને આપવામાં આવે અને “તું આ મહાભાગ પુરૂષની સમાન ધર્મમાં ચાલનારી થા” એમ કન્યાને કહેવામાં આવે તે બ્રાહ્મ વિવાહ કહેવાય છે.
- ૨ જેમાં કન્યાનો પિતા વિનિયોગથી દ્રવ્ય આપી કન્યાદાન કરે તે પ્રાજ્ઞપત્ય વિવાહ કહેવાય છે.
- ૩ જેમાં ગાયોતું બેઠલું આપીને કન્યા આપવામાં આવે તે આર્ય વિવાહ કહેવાય છે.
- ૪ જેમાં યજ્ઞને માટે વરેલા બ્રાહ્મણને દક્ષિણાને બદલે કન્યા આપવામાં આવે તે દૈવ વિવાહ કહેવાય છે.

ઉપરના ચાર પ્રકારના વિવાહ ગૃહસ્થને યોગ્ય એવા દેવપૂજન વગેરે વ્યવહારના મુખ્ય કારણ હોવાથી તેમજ માતા, પિતા અને બંધુજન તેવા વિવાહને પ્રમાણરૂપ ગણે છે તેથી તે ધર્મ વિવાહ કહેવાય છે.

- ૫ જેમાં પરસ્પર સ્ત્રી પુરૂષના અનુરાગથી સંબંધ બેઠાય તે ગાંધર્વ વિવાહ કહેવાય છે.
- ૬ કોઈ જાતનું પણ કરીને કન્યા અપાય તે આસુર વિવાહ કહેવાય છે.
- ૭ જેમાં બલાતકારે કન્યા લેવાય તે રાક્ષસ વિવાહ કહેવાય છે.

૮ મુક્તપ્રમત્તકન્યાદાનાત્પૈશાચઃ ।

एते चत्वारोऽधर्म्या अपि नाधर्म्याः, यद्यस्ति वधूवरयोरनपवादं परस्पररुचितत्वमिति ।

શુદ્ધકલત્રલાભફલો વિવાહસ્તત્ફલં ચ સુજાતસુતસંતતિઃ અનુપહતા ચિત્તનિર્ણતિઃ ગૃહકૃત્યસુવિહિતત્વં આભિજાત્યાચારવિશુદ્ધત્વં દેવાતિથિ-
ચાંધવસત્કારાનવધત્વં ચેતિ ।

કુલવધૂરક્ષણોપાયાઞ્ચેતે ગૃહકર્મવિનિયોગઃ, પરિમિતોર્ધસંયોગઃ, અસ્વા-
તંત્ર્યમ્, સદા ચ માતૃતુલ્યસ્ત્રીલોકાવરોધનમિતિ ।

રજંકશિલાકુર્કુરર્કપરસમા હિ વેશ્યાઃ કસ્તાસુ કુલીનો રજ્યેત । યતો
દાને દૌર્ભાગ્યં, સત્કૃતૌ પરોપમોગ્યત્વં, આસક્તૌ પરિભવો મરણં વા, મહોપ-
કારેપ્યનાત્મીયત્વં, વહુકાલસંબંધેપિ ત્યક્તાનાં તદૈવ પુરુષાંતરગમનમિતિ વેશ્યા-
નાં કુલાગતો ધર્મ ઇતિ ॥ ૧૨ ॥

૮ જેમાં સુતેલી અથવા ગદ્ગતમાં રહેલી કન્યાનું હરણ થાય તે પૈશાચ
વિવાહ કહેવાય છે.

આ ચાર અધર્મ વિવાહ છે તોપણ જે તેમાં વધૂ અને વર વચ્ચે
પરસ્પર કાંઈ અપવાદ વગર રૂચિ હોય તો તે અધર્મ નથી.

શુદ્ધ કુલીન સ્ત્રીનો લાલ તે વિવાહનું ફલ છે; અને શુદ્ધ કુલીન સ્ત્રીના
લાલનું ફલ સુજાત એવી પુત્રસંતતિ, ચિત્તની અપ્રતિહત સ્વસ્થતા, ગૃહ-
કાર્યની સુધડતા, કુલીન-પવિત્ર આચારની શુદ્ધિ અને દેવ, અતિથિ તથા
સંબંધીઓનો નિર્દોષ સત્કાર કરવો એ છે. કુલવધૂનું રક્ષણ કરવાના આ
પ્રમાણે ઉપાય છે. હમેશાં ગૃહકાર્યમાં તેની યોગના કરવી, તેની પાસે દ્રવ્યનો
યોગ પરિમિત રાખવો (પૈસાની છુટ ન આપવી), સ્વતંત્રતા આપવી નહીં,
અને હમેશાં માતાતુલ્ય સ્ત્રીઓના કબજામાં રહે તેમ કરવું.

(કદિ કોઈ કહે કે તેવી વિવાહની ઉપાધિ શામાટે કરવી? વેશ્યાઓને
રખાત તરીકે રાખવામાં શું નુકશાન છે? એ શંકાનું સમાધાન કરે છે.)

વેશ્યા સ્ત્રીઓ ધોખીના ખડકા જેવી અને કુતરાની ચાટ્ય જેવી છે.
તેવી સ્ત્રીઓમાં કયો કુલીન પુરૂષ રાગ કરે? કારણકે જે તેને દાન આપીએ
તો દુર્ભાગ્ય થાય, તેનો સત્કાર કરવામાં આવે તો બીજાને ઉપભોગ્ય થાય, જે
તેમાં આસક્તિ રાખે તો પરાભવ અથવા મૃત્યુ થાય, મોટા ઉપકાર કરે તોપણ

અથ ગૃહસ્થધર્મે વર્તનપ્રકારમાહ । -

તથા-દૃષ્ટાદૃષ્ટવાધાજીતતા ઇતિ ॥ ૧૩ ॥

દૃષ્ટાશ્ચ પ્રત્યક્ષત એવ અવલોકિતાઃ અદૃષ્ટાશ્ચ અનુમાનાગમગમ્યાઃ તાશ્ચ તા વાધાશ્ચોપદ્રવાઃ દૃષ્ટાદૃષ્ટવાધાસ્તામ્બ્યો ભીતતા મયં સામાન્યતો ગૃહસ્થધર્મે ઇતિ । તદા ચ તદ્મયં ચેતસિ વ્યવસ્થાપિતં ભવતિ, યદિ યથાશક્તિ દૂરત એવ તત્કારણપરિહારઃ કૃતો ભવતિ, ન પુનરન્યથા । તત્ર દૃષ્ટવાધાકારણાનિ અન્યાયવ્યવહરણદૂતરમણપરદારાભિગમનાદીનિ, ઇહ લોકેઽપિ સકલલોક-સમુપલભ્યમાનનાનાવિધવિહંબનાસ્થાનાનિ । અદૃષ્ટવાધાકારણાનિ પુનર્મઘ-માંસસેવનાદીનિ શાસ્ત્રનિરૂપિતનરકાદિયાતનાફલાનિ ભવંતિ । કિં મણિતં ભવતિ, દૃષ્ટાદૃષ્ટવાધાહેતુમ્બ્યો દૂરમાત્મા વ્યાવર્તનીય ઇતિ ॥ ૧૩ ॥

તે પોતાનો ગણે નહીં અને બહુકાલનો સંબંધ હોય તે છતાં જો તેનો ત્યાગ કરવામાં આવે તો તત્કાલ બીજા પુરૂષ સાથે ગમન કરે-આ વેશ્યાઓનો કુલ-પરંપરાનો રિવાજ છે. ૧૨

હવે ગૃહસ્થના સામાન્ય ધર્મનું વર્તન કહે છે:—

મૂલાર્થ—પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે અને જોવામાં ન આવે એવા ઉપદ્રવોથી બીતા રહેવું. ૧૩

ટીકાર્થ—દૃષ્ટ એટલે પ્રત્યક્ષપણે જોવામાં આવેલા અને અદૃષ્ટ એટલે અનુમાન તથા આગમ પ્રમાણથી જોયેલા જે ઉપદ્રવો-તેઓથી ભય રાખવો. એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે. જો યથાશક્તિ દૂરથીજ ભય થવાના કારણેનો ત્યાગ કરવામાં આવે તો તે ભય ચિત્તમાં ઉત્પન્ન થવાજ પામતો નથી. કદિ ઉત્પન્ન થાય તો સ્વતઃ શમી જાય છે; તે સિવાય બીજી રીતે તે કદિ પણ શમતો નથી. તેમાં અન્યાયથી વ્યવહાર કરવો, જુગાર રમવો અને પરસ્ત્રીગમન કરવું ઇત્યાદિ દૃષ્ટ ઉપદ્રવનાં કારણો છે. તે આલોકમાં પણ સર્વ લોકોની વચે જાય તતાં વિવિધ પ્રકારની વિહંબનાઓના સ્થાનરૂપ થાય છે. વળી જે મઘ માંસનું સેવન ઇત્યાદિ કુકર્મ છે તેઓનું ક્ષણ શાસ્ત્રમાં નરકાદિની યાતના-પીડા થવાનું જણાવ્યું છે, તે અદૃષ્ટ ઉપદ્રવનાં કારણો છે. એ ઉપરથી એમ

તથા—શિષ્ટચરિતપ્રશંસનમિતિ ॥ ૧૪ ॥

શિષ્યંતે સ્મ શિષ્ટાઃ, વૃત્તસ્યજ્ઞાનવૃદ્ધપુરુષવિશેષસંનિધાનોપલબ્ધવિશુદ્ધશિક્ષા મનુજવિશેષાઃ તેષાં ચરિતં આચરણં શિષ્ટચરિતં । યથા ।

લોકાપવાદમીરુત્વં દીનામ્બુદ્ધરણાદરઃ ।
 કૃતજ્ઞતા મુદાક્ષિણ્યં સદાચારઃ પ્રકીર્તિતઃ ॥
 સર્વત્ર નિંદાસંત્યાગો વર્ણવાદશ્ચ સાધુપુ ।
 આપદ્યદેન્યમત્યંતં સદ્વત્સંપદિ નમ્રતા ॥
 પ્રસ્તાવે મિતમાપિત્વમવિસંવાદર્નં તથા ।
 પ્રતિપન્નક્રિયા ચેતિ કુલધર્માનુપાલનમ્ ॥
 અસદ્વ્યયપરિત્યાગઃ સ્થાને ચૈવ ક્રિયા સદા ।
 પ્રધાનકાર્યે નિર્વધઃ પ્રમાદસ્ય વિવર્જનમ્ ॥
 લોકાચારાનુવૃત્તિય સર્વત્રાચિત્પાલનમ્ ।

જાણું કે દરેક ગૃહસ્થે દૃષ્ટ અને અદૃષ્ટ ઉપદ્રવોના હેતુઓથી પોતાના આત્માને દૂર રાખવો. ૧૩

મૂલાર્થ—હમેશાં શિષ્ટ—સાધુ પુરુષોના આચરણની પ્રશંસા કરવી. ૧૪

ટીકાર્થ—શિક્ષા પામે તે શિષ્ટ પુરુષ એટલે સદાચારમાં રહેલા જ્ઞાનવૃદ્ધ પુરુષોની પાસે રહી શુદ્ધ શિક્ષાને પ્રાપ્ત કરનારા મનુષ્યો, તેઓનું ચરિત—આચરણ તે શિષ્ટ ચરિત કહેવાય. જેમકે “લોકાપવાદથી ભય, દીન જનનો-ઉદ્ધાર કરવામાં આદર, કદર જાણવી અને સાદું રહ્યાપણ—એ સદાચાર કહેવાય છે.”

“સર્વની નિંદાનો ભાગ, સન્માનપુરુષોની પ્રશંસા, આપત્તિમાં પણ હિંમત, સંપત્તિમાં નમ્રતા, પ્રસ્તાવે મિત ભાષણ, વૃથા વિવાદનો ભાગ, જેની કચુક્ષાત કરી દોય તે કરવું, કુલધર્મનું પાલન, નકામા ખર્ચનો ભાગ, જ્યાં ધટે ત્યાં કરવું, મુખ્ય કાર્ય કરવામાં આગ્રહ, પ્રમાદનો ભાગ, લોકાચારમાં અનુસરવું, સર્વકે-દાણે યોગ્યતા રાખવી અને કંઈ પ્રાણ આપ્યા દોય તોપણ નિંદિત કામમાં

પ્રવૃત્તિર્ગર્હિતે નેતિ પ્રાણૈઃ કંઠગતૈરપિ ॥

इत्यादि तस्य प्रशंसनं प्रशंसापुरस्कार इत्यर्थः । यथा च ।

गुणेषु यत्नः क्रियतां किमाटोपैः प्रयोजनम् ।

विक्रीयन्ते न घंटाभिर्गावः क्षीरविवर्जिताः ॥

तथा ।

शुद्धाः प्रसिद्धिमायांति लघवोऽपीह नेतरे ।

तमस्यपि विलोक्यन्ते दंतदिंता न दंतिनः ॥ ૧૪ ॥ इति

તથા—અરિપદ્ધર્ગત્યાગેનાવિરુદ્ધાર્થપ્રતિપત્ત્યેન્દ્રિયજય ઇતિ ॥૧૫॥

અયુક્તિતઃ પ્રયુક્તાઃ કામક્રોધલોભમાનમદહર્ષાઃ શિષ્ટગૃહસ્થાનામંતરંગોઽરિપદ્ધર્ગઃ તત્ર પરપરિગૃહીતાસનુદ્ધાસુ વા સ્ત્રીપુ દુરભિસંધિઃ કામઃ । અવિચાર્ય પરસાત્મનો વાપાયહેતુઃ ક્રોધઃ । દાનાર્હેપુ સ્વધનાપ્રદાનમકાર-

પ્રવૃત્તિ ન કરવી—ઇત્યાદિ શિષ્ટાચારની પ્રશંસા કરવી અર્થાત્ પ્રશંસાપૂર્વક તેના ગુણુ અહણુ કરવા. ” તે વિષે કહ્યું છે કે:—

“ ગુણુ અહણુ કરવા યત્ન કરો, મોટા આડંબરનું શું પ્રયોજન છે? દૂધવગરની ગાયો મોટી ધુધરમાલ બાંધવાથી વેચાતી નથી, પણ તે દૂધના ગુણુ ઉપરથી વેચાય છે. ”

“ કદિ હલકા હોય પણ જો તે શુદ્ધ હોય તો પ્રસિદ્ધિમાં આવે છે અને બીજા મોટા હોય પણ જો તે અશુદ્ધ હોય તો પ્રસિદ્ધિમાં આવતા નથી. જન્મ-હાથીના દાંત અંધકારમાં પણ દેખાય છે અને હાથીઓ દેખાતા નથી. ” ૧૪

મૂલાર્થ—કામ ક્રોધાદિ અંતરંગ શત્રુઓનો ત્યાગ કરી અવિરુદ્ધ અર્થનો અંગીકાર કરી ઇન્દ્રિયોનો જય કરવો. ૧૫

ટીકાર્થ—યુક્તિ વગર યોજેલા એટલે શાસ્ત્રવિરુદ્ધ ગેરઉપયોગમાં લીધેલા કામ, ક્રોધ, લોભ, માન, મદ અને હર્ષ—એ છ શિષ્ટ ગૃહસ્થોના અંતરના શત્રુઓ છે. તે આ પ્રમાણે—બીજાએ અહણુ કરેલી અથવા અવિવાહિત કુમારી સ્ત્રીઓ ઉપર દુષ્ટ અધ્યવસાય કરવો તે કામ કહેવાય છે. બીજાને અથવા પોતાને, વિચાર્યા વગર જ નાશનો હેતુ થાય તે ક્રોધ કહેવાય છે. દાન

ળપરધનગ્રહણં વા લોભઃ । દુરભિનિવેશામોક્ષો યુક્તોક્તાગ્રહણં વા માનઃ । કુલ-
 ચલૈશ્વર્યરૂપવિદ્યાભિરાત્માહંકારકરણં પરપ્રધર્પનિવંધનં વા મદઃ । નિર્નિમિ-
 ત્તમન્યસ્ય દુઃખોત્પાદનેન સ્વસ્ય દ્યૂતપાપદ્વ્યાધનર્થસંશ્રયેણ વા મનઃપ્રીતિ-
 જનનો હર્ષઃ । તતોઽસ્યારિપદ્વર્ગસ્ય ત્યાગઃ પ્રોજ્ઞનં તેન અવિરુદ્ધાનાં
 ગૃહસ્થાવસ્થોચિતધર્માર્થાભ્યાં વિરોધમનાગતાનામર્થાનાં શબ્દાદીનાં શ્રોત્રા-
 દીન્દ્રિયવિષયભાવાપન્નાનાં પ્રતિપત્તિઃ અંગીકરણં અવિરુદ્ધાર્થપ્રતિપત્તિઃ તથા
 ઇન્દ્રિયજયઃ અત્યંતાસક્તિપરિહારેણ શ્રોત્રાદીન્દ્રિયવિકારનિરોધઃ । સર્વેન્દ્રિયાર્થવિ-
 રોધેન પુનર્યો ધર્મઃ સ યતીનામેવાધિકરિણ્યતે । इह तु सामान्यरूपगृहस्थ-
 धर्म एवाधिकृतस्तेनैवमुक्तमिति ॥ ૧૫ ॥

તથા—ઉપપ્લુતસ્થાનત્યાગ ઇતિ ॥ ૧૬ ॥

ઉપપ્લુતં સ્વચક્રપરચક્રવિક્ષોભાત્, દુર્ભિક્ષમારીતિજનવિરોધાદેશ્ચાસ્વ-

કરવાને યોગ્ય એવા પાત્રને પોતાનું ધન ન આપવું અથવા કારણ વગર પર-
 ધનનું ગ્રહણ કરવું તે લોભ કહેવાય છે. દુરાગ્રહ છોડે નહીં અને ઘટિત
 વચનને માને નહીં તે માન કહેવાય છે. કુલ, ખલ, ઐશ્વર્ય, રૂપ અને
 વિદ્યાથી પોતાને અહંકાર કરવો અથવા ખીજ પર ધસારો કરવો તે મદ
 કહેવાય છે. કારણ સિવાય ખીજને દુઃખ ઉપજાવી અથવા પોતે દ્યૂત, મૃગયા
 વગેરે અનર્થનો આશ્રય કરી મનને પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરવી તે હર્ષ કહેવાય
 છે. આ છ અંતરના અરિવર્ગનો ત્યાગ કરીને, અવિરુદ્ધ એટલે ગૃહસ્થા-
 વસ્થાને યોગ્ય એવા ધર્મ અને અર્થ સાથે વિરોધને ન પામેલા (ધર્મ અને
 અર્થ એ બેના સાધનને બાધ ન કરતા) એવા શ્રવણાદિ ઇન્દ્રિયોના વિષય-
 ભાવને પ્રાપ્ત થયેલા શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગંધ વગેરેનો અંગીકાર કરવો
 તેને અવિરુદ્ધ અર્થનો અંગીકાર કહે છે અને તેવડે ઇન્દ્રિયોનો જય કરવો
 એટલે અત્યંત આસક્તિ છોડી દઈ શ્રવણાદિ ઇન્દ્રિયોના વિકારનો નિરોધ
 કરવો (એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે). સર્વ ઇન્દ્રિયોના વિષયનો નિરોધ
 કરવાના ધર્મનો અધિકાર તો યતિયોનોજ છે. તે આગલ કહેવાશે. અહીં તો
 ગૃહસ્થના સામાન્ય ધર્મનોજ અધિકાર છે, તેથી એમ કહેલું છે. ૧૫

મૂલાર્થ—ઉપદ્રવવાતા સ્થાનનો ત્યાગ કરવો. ૧૬

ટીકાર્થ—સ્વચક્ર અને પરચક્ર એટલે પોતાના રાજ્યના અને પર

સ્થીભૂતં યત્સ્થાનં નિવાસભૂમિલક્ષણં ગ્રામનગરાદિસ્તસ્ય ત્યાગઃ । અત્યજ્યમાને
હિ તસિન્ ધર્માર્થકામાનાં તત્ર પ્રવૃત્તોપપ્લવચ્ચેન પૂર્વલબ્ધાનાં વિનાશસંભ-
વેન નવાનાં ચાનુપાર્જનેનોમયોરપિ લોકયોરનર્થ એવોપપદ્યતે इति ॥ ૧૬ ॥

તથા—સ્વયોગ્યસ્યાશ્રયણમિતિ ॥ ૧૭ ॥

સ્વસાત્મનો યોગ્યસ્યોચિતસ્ય રક્ષાકારણસ્ય રાજાદેરપૂર્વલાભસંપા-
દનલબ્ધરક્ષણક્ષમસ્ય આશ્રયણં રક્ષણીયોહં ભવતામિત્યાત્મસમર્પણં । યત
ઉક્તં । “સ્વામિમૂલાઃ સર્વાઃ પ્રકૃતયઃ, અમૂલેષુ તરુષુ કિં કુર્યાત્પુરુષપ્રયત્નઃ”
इति । સ્વામી ચ ધાર્મિકઃ કુલાચારાભિજનવિશુદ્ધઃ પ્રતાપવાન્ ન્યાયાનુગ-
તથ્ય કાર્ય इति ॥ ૧૭ ॥

રાજ્યના સૈન્યના વિક્ષેપથી, તેમજ દુકાલ, મહામારી, 'છ' ઇતિ અને લોક-
વિરોધ વગેરેથી અસ્વસ્થ થયેલા પોતાના નિવાસ સ્થાનરૂપ ગામ, નગર પ્ર-
મુખનો ત્યાગ કરવો. (એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે.) જે તેનો ત્યાગ
ન કરાય તો પૂર્વે પ્રાપ્ત કરેલા ધર્મ, અર્થ અને કામનો વિનાશ થવાનો
સંભવ અને બીજા નવીનનું ઉપાર્જન ન થવાનો પણ સંભવ તેથી
ઉભય લોકમાં અનર્થજ ઉત્પન્ન થાય, માટે તેવા ઉપદ્રવવાલા સ્થાનનો
અવશ્ય ત્યાગ કરવો જોઈએ. ૧૬

મૂલાર્થ—પોતાને યોગ્ય એવા પુરૂષનો આશ્રય કરવો. ૧૭

ટીકાર્થ—પોતાને યોગ્ય અને રક્ષાનું કારણ જે રાજા પ્રમુખ અપૂર્વ
લાભનું સંપાદન અને પ્રાપ્ત કરેલાનું રક્ષણ કરવામાં સમર્થ હોય તેનો
આશ્રય કરવો એટલે 'હું આપનો રક્ષણીય છું' એમ આત્મ સમર્પણ
કરવું. (એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે.) કહ્યું છે કે “સર્વ પ્રજાનું મૂલ
સ્વામી છે. જેમ વૃક્ષ મૂલ વગરનાં હોય તો તે પર પુરૂષનો પ્રયત્ન શા કા-
મનો !” તેમ સ્વામીરૂપ મૂલ સાફ ન હોય તો પછી પ્રજારૂપ વૃક્ષ શી રીતે
ટકી શકે ! તે સ્વામી ધાર્મિક, કુલાચારથી શુદ્ધ, પ્રતાપી અને ન્યાયી
હોય તેમ કરવો. ૧૭

તથા—પ્રધાનસાધુપરિગ્રહ ઇતિ ॥ ૧૭ ॥

પ્રધાનાનામન્વયગુણેન સૌજન્યદાક્ષિણ્યકૃતજ્ઞતાદિમિશ્ર ગુણૈરુત્તમાનાં સાધૂનાં સદાચારાભિનિવેશવતાં પરિગ્રહઃ સ્વીકરણં । શુદ્રપરિવારો હિ પુરુષઃ સર્પવાનાશ્રય इव न कस्यापि सेव्यः स्यात् । तथा उत्तमपरિગ્રहेणैव गुण-
વાનિતિ પુરુષસ્ય પ્રસિદ્ધિરુત્પદ્યતે । યથોક્તમ્ ।

ગુણવાનિતિ પ્રસિદ્ધિઃ સંનિહિતૈરેવ ભવતિ ગુણવદ્ધિઃ ।

સ્વ્યાતો મધુર્જગત્યપિ સુમનોભિઃ સુરભિભિઃ સુરભિઃ ॥

ઇતિ ॥ ૧૮ ॥

તથા—સ્થાને ગૃહકરણમિતિ ॥ ૧૯ ॥

સ્થાને વક્ષ્યમાણલક્ષણાસ્થાનવિલક્ષણે ગ્રામનગરાદિભાગે ગૃહસ્ય સ્થાનિ-
ધાસસ્ય કરણં વિધાનમિતિ ॥ ૧૯ ॥

મૂલાર્થ—ઉત્તમ અને સદાચારી પુરૂષોનો સંગ કરવો. ૧૮

ટીકાર્થ—ઉત્તમ એટલે વંશનો શુણ અને સૌજન્ય, દાક્ષિણ્ય અને કૃતજ્ઞતા વગેરે શુણોથી યુક્ત એવા અને સાધુ અને સદાચારમાં આગ્રહ રાખનારા પુરૂષોનો સ્વીકાર કરવો, સંગ કરવો, કારણકે નીચ, હલકા પરિવારવાલો પુરૂષ સર્પવાલા ધરની જેમ કાઈને સેવવા યોગ્ય હોતો નથી. તેમ વહી ઉત્તમ પુરૂષના સંગથીજ પુરૂષની શુણવાનપણાની પ્રસિદ્ધિ થાય છે. કહ્યું છે કે “ જે શુણવાન પુરૂષો સાંનિધ્ય હોય તો પુરૂષની શુણવાનપણાની પ્રસિદ્ધિ થાય છે. જેમ વસંત ઋતુ સુરભિ—સુગંધિ પુષ્પોથી જગતમાં ‘સુરભિ’ એવા નામથી પ્રખ્યાત થયેલી છે. ” ૧૮

મૂલાર્થ—સારે ઠેકાણે નિવાસને માટે ધર કરવું. ૧૯

ટીકાર્થ—જેનાં લક્ષણ આગલ કહેવામાં આવશે એવા નઠારા સ્થાનથી વિલક્ષણ એવા ગ્રામ નગર વગેરેમાં પોતાનું નિવાસ ગૃહ કરવું. (એ ગૃહ-સ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે.) ૧૯

અસ્થાનમેવ વ્યવસ્થા ।

અતિપ્રકટાતિગુપ્તમસ્થાનમનુચિતપ્રાતિવેશ્યં ચેતિ ॥ ૨૦ ॥

તત્રાતિપ્રકટમસન્નિહિતગૃહાંતરતયાઽતિપ્રકાશં, અતિગુપ્તં ગૃહાંતરૈરેવ સર્વતોઽતિસંનિહિતૈરનુપલક્ષ્યમાણદ્વારાદિવિભાગતયાઽતીવ પ્રચ્છન્નં, તતઃ અતિપ્રકટં ચાતિગુપ્તં ચેત્યતિપ્રકટાતિગુપ્તમ્ । કિમિત્યાહ । અસ્થાનમનુચિતં ગૃહકરણસ્ય, તથા અનુચિતપ્રાતિવેશ્યં ચ, પ્રતિવેશિનઃ સન્નિહિતદ્વિતીયાદિગૃહવાસિનઃ કર્મ ભાવો વા પ્રાતિવેશ્યં, અનુચિતં ઘૂતાદિવ્યસનોપહતતયા ધાર્મિકાનામયોગ્યં પ્રાતિવેશ્યં યત્ર તદનુચિતપ્રાતિવેશ્યમ્ । ચઃ સમુચ્ચયે । કિં પુનઃ કારણમતિપ્રકટાદિ અસ્થાનમિત્યુચ્યતે । અતિપ્રકટે પ્રદેશે ગૃહં ક્રિયમાણં પરિવાર્થતો નિરાવરણતયા ચૌરાદયો નિઃશંકમનસોઽભિભવિતુમ્પ્રસહંતે । અતિગુપ્તં પુનઃ સર્વતો ગૃહાંતરૈરતિનિરુદ્ધતાન્ન સ્વશોભાં લભતે । પ્રદીપનકા-

કેવું સ્થાન ખરાબ કહેવાય તે કહે છે:—

મૂલાર્થ—જે સ્થાન અતિ ખુલ્લું હોય અથવા અતિ ગુપ્ત હોય અને જેનો પાડોશ ખરાબ હોય, તે રહેવાને અનુચિત સ્થાન બાણુ. ૨૦

ટીકાર્થ—જે સ્થાન અતિ ખુલ્લું હોય એટલે બીજાના ઘર પાસે ન હોવાથી અતિ ઉધાડું લાગે તેવું હોય, તેમ અતિ ગુપ્ત એટલે ચારે તરફ બીચા-બીચા આવેલાં બીજાં ઘરને લીધે જેના દ્વારાદિ વિભાગ ઓલખાય નહીં તેવાં હોય, તે સ્થાન ઘર કરવાને અનુચિત છે. વલી પ્રતિવેશી એટલે નજીક આવેલા બીજા ગૃહાદિકમાં રહેનાર પાડોશી, તેનું કર્મ વા ભાવ તે પ્રાતિવેશ્ય એટલે પાડોશ કહેવાય છે. તે પાડોશ જેનો અનુચિત હોય એટલે જમાં બુગાર વગેરે વ્યસનો થતાં હોય તેથી ધાર્મિક માણસને રહેવાને અયોગ્ય હોય. તેવું અનુચિત પાડોશવાળું સ્થાન પણ રહેવાને અનુચિત છે. અહીં “ચ” શબ્દ સમુચ્ચય અર્થમાં છે.

અતિ ખુલ્લું, અતિ ગુપ્ત અને ખરાબ પાડોશવાળું સ્થાન નહારું કહેવાય તેનું શું કારણ ! તે કહે છે. જે અતિ ખુલ્લું પ્રદેશમાં ઘર કરેલું હોય તે ખ-ડખાની બાબુએ આવરણ ન હોવાથી ચોર વગેરે નિઃશંક મનેથી પ્રવેશ કરી

દ્યુપદ્રવેષુ ચ દુઃસ્વનિર્ગમપ્રવેશં ભવતિ । અનુચિતપ્રાતિવેશ્યત્વે પુનઃ “સંસર્ગજા દોષગુણા ભવંતીતિ” વચનાત્ કુશીલપ્રાતિવેશિકલોકાલાપદર્શનસહવાસદોષવશાત્ સ્વતઃ સગુણસ્યાપિ જીવસ્ય નિશ્ચિતં ગુણહાનિરુપધતે इति તન્નિપેધઃ ॥ ૨૦ ॥

સ્થાનેઽપિ ગૃહકરણે વિશેષવિધિમાહ ।

લક્ષણોપેતગૃહવાસ इति ॥ ૨૧ ॥

લક્ષણં: પ્રશસ્તવાસ્તુસ્વરૂપમૂર્ચકૈર્વહલદૂર્વાપ્રવાલકુશસ્તંબપ્રશસ્તવર્ણગંધ-મૃત્તિકાસુસ્વાદજલોદ્રમનિધાનાદિયુક્તક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિતત્વવેધવિરહાદિભિઃ ઉપેતં સમન્વિતં તદ્ ચ તદ્ ગૃહં ચ તત્ત્વાસઃ અવસ્થાનમ્ । નિર્લક્ષણે હિ ગૃહે વસતાં સતાં વિમવવિનાશાદયો નાનાવિધા જનપ્રસિદ્ધા એવ દોષાઃ સંપદ્યંતે, ગૃહલક્ષણાનામેવ સમીહિતસિદ્ધૌ પ્રધાનસાધનત્વાત્ ॥ ૨૧ ॥

ખરાશવ કરવાને ઉત્સાહ કરે. એ અતિ ગુપ્ત દોષ તે ચારે બાજુ બીજાં ગૃહોના નિરોધથી તે પોતાની શોભા પ્રાપ્ત કરે નહીં, તેમ વધી એ અગ્નિ પ્રમુખનો ઉપદ્રવ થાય તો મુશ્કેલીથી નીકળવું કે પેસવું બને. એ પાડોશ ખરાબ દોષ તો ‘ગુણ અને દોષ સંસર્ગથી ઉત્પન્ન થાયછે’ એ વચન પ્રમાણે નકારા પાડોશી સાથે બોલવું, બેવું અને સહવાસના દોષને લીધે સ્વતઃ ગુણવાન્ એવાજીવને નિશ્ચે તેના ગુણની હાનિ થઈ જાય. એથી આ નિપેધ કરેલો છે. ૨૦

ચોખ્ખ સ્થાને પણ ધર કરવામાં વિશેષ વિધિ કહે છે.

મૂલાર્થ—વાસ્તુનાં સર્વ લક્ષણોથી યુક્ત એવા ગૃહમાં વાસ કરવો. ૨૧

ટીકાર્થ—વાસ્તુના ઉત્તમ સ્વરૂપને સૂચવનારાં લક્ષણો જ્યાં કે જ્યાં ઘણા દ્રોના અંકુરા દોષ, દર્બના સ્તંભ (ભોયો) થતા દોષ, મૃત્તિકાના વર્ણ અને ગંધ સારા દોષ, સ્વાદિદ્ધ જલ નીકળે તેમ દોષ અને જ્યાં દ્રવ્યના લંકાર રહેલા દોષ એવી પૃથ્વી ઉપર ધર બાંધવું બેઘએ, તેમજ દોષ જાતનો વેધ આવતો ન દોષ તેવાં લક્ષણોથી યુક્ત એવું ધર દોષ તેમાં વાસ કરવો. એ ઉપર કહેલાં લક્ષણોથી રહિત એવા ધરમાં વાસ કરવામાં આવે તો વૈભવનો વિનાશ ઘસાદિ વિવિધ જાતના લોક પ્રસિદ્ધ દોષ ઉત્પન્ન થાય છે; કારણકે

નનુ કથં ગૃહલક્ષણાનામેવ નિઃસંશયોઽવગમ इत्याह ।

નિમિત્તપરીક્ષેતિ ॥ ૨૨ ॥

નિમિત્તૈઃ શક્તુનસ્વમોપશ્રુતિપ્રમૃત્તિભિઃ અર્તાદ્રિયાર્થપરિજ્ઞાનહેતુભિઃ પરીક્ષા । પરીતિ સર્વતઃ સંદેહવિપર્યયાનધ્યવસાયવિજ્ઞાનદોષપરિહારેણેક્ષણમવલોકનં ગૃહલક્ષણાનાં કાર્યમિતિ ॥ ૨૨ ॥

તથાનેકનિર્ગમાદિવર્જનમિતિ ॥ ૨૩ ॥

અનેકે વ્રહ્મવઃ યે નિર્ગમાઃ નિર્ગમદ્વારાણિ, આદિશબ્દાત્ પ્રવેશદ્વારાણિ ચ, તેષાં વર્જનં અકરણમ્ । અનેકેષુ હિ નિર્ગમાદિષુ અનુપલક્ષ્યમાણનિર્ગમપ્રવેશાનાં તથાવિધલોકાનામાપાતે સમ્યગ્ગૃહરક્ષાભાવેન ક્યાદિજનસ્ય વિ-

ગૃહસ્થને ઇચ્છિતની સિદ્ધિમાં ગૃહ બાંધવાનાં સારાં લક્ષણો એ મુખ્ય સાધન છે. ૨૧

અહીં શંકા કરે કે ઉપર કહેલાં ગૃહનાં લક્ષણો સંશય રહિત શી રીતે જણાય? તે કહે છે-

મૂલાર્થ—નિમિત્ત-શુકનનું બરાબર અવલોકન કરવું. ૨૨

ટીકાર્થ—નિમિત્ત એટલે શુકન, સ્વપ્ન અને શબ્દ શ્રવણ વગેરે કે જે આ ઇન્દ્રિયોના વિષયમાં ન આવે એવા અર્થનું જ્ઞાન કરવાના હેતુરૂપ છે, તેવડે પરીક્ષા કરવી. પરીક્ષા પરિ કહેતાં સર્વ રીતે એટલે સંદેહ, વિપરીતપણું અને અનિશ્ચય એ ચાર્થ જ્ઞાનના દોષને છેડી ગૃહનાં લક્ષણોનું ઇક્ષા (ઇક્ષણ) અવલોકન કરવું, તે પરીક્ષા કહેવાય છે. ૨૨

મૂલાર્થ—જવા આવવાના ધણા રસ્તા જેમાં ન હોય તેવું ધર કરવું. ૨૩

ટીકાર્થ—ધણાં નીકલવાનાં દ્વારથી અને આદિ શબ્દ છે તેથી ધણાં પ્રવેશ કરવાનાં દ્વારથી વર્જિત એવું ધર કરવું. જે જવા આવવાનાં દ્વાર ધણાં હોય તો લોકોનું જવું આવવું જાણવામાં ન આવવાથી સારી રીતે ગૃહની રક્ષા થઈ શકે નહીં, તેથી ધરનાં સૌ પ્રમુખની લગ્નની અને વસવની નુકશાની-

ભવસ્ય ચ વિષ્ટવ એવ સ્યાત્ । નિવિઢતરગૃહદ્વારરક્ષયૈવ તેઽનવકાશા ભવંતિ,
પરિમિતપ્રવેશનિર્ગમં ચ ગૃહં સુખરક્ષં ભવતીતિ ॥ ૨૩ ॥

તથા-વિજ્ઞવાદ્યનુરૂપો વેપો વિરુદ્ધત્યાગેનેતિ ॥ ૨૪ ॥

વિભવાદીનાં વિત્તવયોઽવસ્થાનિવાસસ્થાનાદીનામનુરૂપઃ લોકપરિહાસા-
દનાસ્પદતયા યોગ્યઃ, વેપઃ વસ્ત્રાદિનેપથ્યલક્ષણઃ । વિરુદ્ધસ્ય જંઘાદ્દોઽધા-
ટનશિરોવેષ્ટનાંચલદેશોર્ધ્વમુખન્યસનાત્યંતગાઢાઙ્ગિકાલક્ષણસ્ય વિટચેષ્ટાસ્પષ્ટ-
તાનિમિત્તસ્ય વેપસ્યૈવ ત્યાગેન અનાસેવનેન । પ્રસન્નનેપથ્યો હિ પુમાન્ મંગલ-
મૂર્તિર્ભવતિ મંગલાચ્ચ શ્રીસમુત્પત્તિઃ । યથોક્તમ્ ।

શ્રીર્મંગલાત્પ્રભવતિ પ્રાગલ્ભ્યાચ્ચ પ્રવર્દ્ધતે ।

દાક્ષ્યાત્તુ કુરુતે મૂલં સંયમાત્પ્રતિતિષ્ઠતિ ॥ ૨૪ ॥

૧ મૂલમિત્યનુવંધં ।

૨ પ્રતિતિષ્ઠતીતિ પ્રતિષ્ઠાં લભતે ।

જ થાય. જે ધરની રક્ષા ખરાખર ચોકસાઈથી થઈ હોય તો તેવા લોકોને ડાઘ
જાતનો અવકાશ મળે નહીં અને જે ધરમાં જવું આવવું પરિમિત-અદ્ય
થઈ શકે તેમ હોય તો તે ધરની રક્ષા સુખે થઈ શકે છે. ૨૩

મૂલાર્થ-પોતાના વૈભવ વગેરેની સ્થિતિને યોગ્ય એવો વેપ
રાખવો અને વિરુદ્ધ વેપનો ત્યાગ કરવો. ૨૪

ટીકાર્થ-વૈભવ તથા આદિ (વગેરે) શબ્દથી દ્રવ્ય, વય, અવસ્થા અને
નિવાસસ્થાન વગેરેને યોગ્ય એટલે લોકને ઉપહાસ્યનું સ્થાન ન થાય તેવો
ઉચિત વેપ એટલે વસ્ત્ર પ્રમુખનો પહેરવેશ રાખવો (સારાંશકે પોતાની દ્રવ્ય-
સ્થિતિ, વય, અવસ્થા અને નિવાસસ્થાનને ધેટ તેવો અને લોકમાં ઉપહાસ્ય
ન થાય તેવો વેપ ગૃહસ્થે પહેરવો.) અને વિરુદ્ધ એટલે પગની જંઘા અડધી
ઉધાડી રાખવી, માથે ખાધેલા ફેંટા ઉપર છોયું મૂકવું અને અત્યંત સજ્જડ
(તડાતડ) અંગરખું પહેરવું-ઇત્યાદિ જરૂર છાકટાની ચેષ્ટા જમાં સ્પષ્ટ જ-
ણાઈ આવે તેવા વેપનો ત્યાગ કરવો. જોના વેપ પ્રસન્ન હોય તે પુરૂષ મંગલ
મૂર્તિ કહેવાય છે અને મંગલથી લક્ષ્મીની ઉત્પત્તિ થાય છે. કહ્યું છે કે “લક્ષ્મી
મંગલથી ઉત્પન્ન થાય છે, ચાતુર્યથી વૃદ્ધિ પામે છે, હૃદયથી હંડાં મૂલ
ખાધે છે અને સંયમથી પ્રતિષ્ઠા મેલવે છે.” ૨૪

તથા-આયોચિતો વ્યય इति ॥ ૨૫ ॥

આયસ વૃદ્ધ્યાદિપ્રયુક્તધનધાન્યાદ્યુપચયરૂપસ્ય ઉચિતઃ । ચતુર્ભાગાદિ-
તયા યોગ્યઃ વિત્તસ્ય વ્યયઃ મર્તવ્યમરણસ્યમોગદેવાતિથિપૂજનાદિપ્રયોજનેષુ
વિનિયોજનમ્ ॥ તથા ચ નીતિશાસ્ત્રમ્ ।

પાદમાયાન્નિર્ધિં કુર્યાત્પાદં વિત્તાય ઘટ્ટયેત્ ।

ધર્મોપમોગયોઃ પાદં પાદં મર્તવ્યપોષણે ॥

આયાદર્દ્ધં નિયુજીત ધર્મે સમધિકં તતઃ ।

શેપેણ શેપં કુર્વીત યત્તતસ્તુચ્છમૈહિકમ્ ॥

આયાનુચિતો હિ વ્યયો રોગ ઇવ શરીરં કૃશીકૃત્ય વિમવસારમશિલવ્ય-
વહારાસમર્થં પુરુષં કરોતિ । પશ્યતે ચ ।

આયવ્યયમનાલોચ્ય યસ્તુ 'વૈશ્રવણાયતે ।

અચિરેણૈવ કાલેન સોઽન્ન વૈ શ્રવણાયતે ॥ ૨૫ ॥

૧ વૈશ્રમણાયતે इत्यपि पाठः तदा साधुवदाचरतीत्यर्थो विज्ञेयः ।

મૂલાર્થ—આવક પ્રમાણે ખર્ચ રાખવો. ૨૫

ટીકાર્થ—આય એટલે વ્યાજ પ્રમુખે કરી વધારે કરવાને યોગેલા
ધન ધાન્યની વૃદ્ધિરૂપ આવક, તે પ્રમાણે, યોગ્ય એટલે આવકનો ચોથો
ભાગ ખર્ચ કરવો. અહીં ખર્ચ એટલે જે ભરણપોષણ કરવા યોગ્ય કુટુંબ
હોય તેના ભરણપોષણમાં, પોતાના ઉપભોગમાં અને દેવ અતિથિના પૂજન
વગેરેના પ્રયોગનમાં વપરાય તે. તે વિષે નીતિશાસ્ત્ર લખે છે કે “ધનની
આવકના પ્રથમ ચાર ભાગ કરવા, તેમાં એક ભાગને ઘરમાં અનામત રા-
ખવો, એક ભાગ વ્યાપારમાં ભેડવો, એક ભાગ ધર્મ અને પોતાના ઉપભો-
ગમાં વાપરવો અને એક ભાગ કુટુંબના ભરણપોષણમાં વાપરવો.”

વળી કોઈ ઠેકાણે એમ કહ્યું છે કે “ધનની આવકના બે ભાગ કરવા,
તેમાં કાંઈક અધિક ભાગ ધર્મમાં વાપરવો અને બાકી રહેલા ભાગને આ-
લોકના તુચ્છ કાર્યમાં પ્રયત્નથી વાપરવો.”

આવક ઉપરાંત કરેલો વ્યય (ખર્ચ) શરીરને રોગીની જેમ સારરૂપ
વૈભવને કૃશ કરી નાખી પુરૂષને બધા વ્યવહાર ચલાવવામાં અસમર્થ કરે છે.

તથા—પ્રસિદ્ધદેશાચારપાલનમિતિ ॥ ૨૬ ॥

પ્રસિદ્ધસ્ય તથાવિધાપરશિષ્ટસંમતતથા દૂરં રુઢિમાગતસ્ય દેશાચારસ્ય સકલમંડલવ્યવહારરૂપસ્ય ભોજનાચ્છાદનાદિચિત્રક્રિયાત્મકસ્ય પાલનં અનુવર્તનં, અન્યથા તદાચારાતિલંબને તદેશવાસિજનતયા સહ વિરોધસંભવેનાકલ્યાણલાભઃ સ્યાદિતિ । પઠંતિ ચાત્ર લૌકિકાઃ ।

યદપિ સકલાં યોગી છિદ્રાં પશ્યતિ મેદિનીમ્ ।

તથાપિ લૌકિકાચારં મનસાપિ ન લંબયેત્ ॥ ૨૬ ॥ ઇતિ ॥

તથા—ગર્હિતેષુ ગાઢમપ્રવૃત્તિરિતિ ॥ ૨૭ ॥

ગર્હિતેષુ લોકલોકોત્તરયોરનાદરણીયંતયા નિંદનીયેષુ મધ્યમાંસસેવન-

કહ્યું છે કે “જે પુરૂષ આવક અને ખર્ચ બેંચા વગર વૈશ્રવણ-કુબેર ભંડારીની જમ પ્રવર્તે છે તે થોડા કાલમાં શ્રવણ માત્ર થઈ બચ છે—એટલે તે ધનાઢ્ય હોતો એમ સાંભલવા માત્ર રહે છે.” ૨૫

મૂલાર્થ—પ્રસિદ્ધ દેશાચાર હોય તે પાલવા. ૨૬

ટીકાર્થ—પ્રસિદ્ધ એટલે શિષ્ટ પુરૂષોને સંમત હોવાથી ધણા કાળથી રૂઢિમાં આવી ગયેલા દેશાચાર એટલે ભોજન, વસ્ત્ર વગેરેની ક્રિયાશ્રમ સર્વ મંડલનો વ્યવહાર તેનું પાલન કરવું, એટલે તે પ્રમાણે પ્રવર્તન કરવું. અર્થાત્ ગૃહસ્થે પોતાના પ્રખ્યાત દેશાચાર પ્રમાણે વર્તવું. જે તેમ ન વર્તે એટલે કે તે દેશાચારનું ઉલ્લંઘન કરે તો તે દેશના રહેવાસી જનસમૂહની સાથે વિરોધ થવાનો સંભવ થતાં અકલ્યાણનો લાભ થાય તે વિષે ખીજા લૌકિક પુરૂષો કહે છે કે “યોગી પુરૂષ બધી પૃથ્વીને છિદ્રવાદી બુદ્ધિ છે અર્થાત્ પૃથ્વીના લોકોને દૂષિત બુદ્ધિ છે, તથાપિ લૌકિક આચારને મનથી પણ ઉલ્લંઘન કરતો નથી.” ૨૬

મૂલાર્થ—નિંદિત કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરવી નહીં. ૨૭

ટીકાર્થ—ગર્હિત એટલે આલોક અને પરલોકમાં અનાદરપણાને

પરરામાભિગમનાદિપુ પાપસ્થાનેષુ ગાઢમત્યર્થ અપ્રવૃત્તિઃ મનોવાક્યાનાના-
મનવતારઃ । આચારશુદ્ધૌ હિ સામાન્યાયામપિ કુલાદ્યુત્પત્તૌ પુરુષસ્ય મહન્મા-
હાત્મ્યમુત્પદ્યતે । યથોક્તમ્ ।

ન કુલં વૃત્તહીનસ્ય પ્રમાણમિતિ મે મતિઃ ।

અંલેષ્વપિ હિ જાતાનાં વૃત્તમેવ વિશિષ્યતે ॥ ૨૭ ॥

યતઃ નિપાનમિવેત્યાદિ૦

તથા—સર્વેષ્વવર્ણવાદત્યાગો વિશેષતો રાજાદિષ્વિતિ ॥ ૨૮ ॥

સર્વેષુ જઘન્યોત્તમમધ્યમભેદભિન્નેષુ ગ્રાણિષુ અવર્ણવાદસ્ય અપ્રસિદ્ધિપ્રત્યા-
પનરુપસ્ય ત્યાગઃ પરિહારઃ કાર્યઃ, વિશેષતઃ અતિશયેન રાજાદિપુ રાજામા-
ત્યપુરોહિતાદિપુ વહુજનમાન્યેષુ । સામાન્યજનાપવાદે હિ સ્વસ્ય દ્વેષભાવો
મૂયાનાવિર્માવિતો ભવતિ । યત ઉચ્યતે ।

લીધે નિંદવા યોગ્ય એવા મધ, માંસનું સેવન અને પરસ્ત્રીગમન વગેરે પાપ-
સ્થાન, તેમાં ગાઢ એટલે અત્યંત પ્રવૃત્તિ કરવી નહીં, અર્થાત્ મન, વાણી
અને કાયાને પ્રવર્તીવનાં નહીં; કારણકે જો આચાર શુદ્ધ હોય તો કદિ સા-
માન્ય કુલાદિકમાં ઉત્પત્તિ થઈ હોય તોપણ તે પુરુષનું મોહું માહાત્મ્ય ઉત્પ-
ન્ન થાય છે. કહ્યું છે કે “જે પુરુષ સદાચાર રહિત હોય તે પુરુષનું કુલ
પ્રમાણરૂપ નથી એમ હું માનું છું. કદિ અંસ જાતિમાં થયેલા હોય તો-
પણ તેમનામાં જો સદાચાર હોય તો તે સર્વથી વિશેષ થાય છે.”

તે ઉપર નિપાન૦એ પૂર્વે કહેલા શ્લોકો પણ લાગુ પડે છે. ૨૭

મૂલાર્થ—સર્વ પ્રાણીઓનો અવર્ણવાદ કરવો છોડી દેવો,
તેમાં રાજા પ્રમુખ માન્ય વર્ગનો તો વિશેષપણે છોડી દેવો. ૨૮

દીકાર્થ—સર્વ એટલે ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ એવા ભેદવાલા
પ્રાણીઓનો અવર્ણવાદ કહેતાં અપ્રસિદ્ધ અપવાદને પ્રસિદ્ધ કરવો તે, તેનો
ત્યાગ કરવો. તેમાં વિશેષપણે રાજા, મંત્રી અને પુરોહિત (રાન્યગુરુ)
વગેરે બહુજનમાન્ય એવા વર્ગના અવર્ણવાદનો ત્યાગ કરવો, કારણકે સા-
માન્ય લોકોપવાદમાં તેને પોતાને ધણું દ્વેષભાવ ઉત્પન્ન થાય છે. તે વિષે
નીતિશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે “પારકા અવર્ણવાદ સિવાય બીજાનો દેષ કર-

ન પરપરિવાદાદન્યવિદ્વેષણે પરં ભૈષજમસ્તિ
રાજાદિષુ તુ વિત્તપ્રાણનાશાદિરપિ દોષઃ સ્યાદિતિ ॥ ૨૮ ॥

તથા—અસદાચારૈરસંસર્ગ ઇતિ ॥ ૨૯ ॥

અસદાચારૈઃ, ઇહલોકપરલોકયોઃ અહિતત્વેન અસન્ ન સુંદરઃ આચારઃ
પ્રવૃત્તિર્યેષાં તે તથા, તે ચ દ્યૂતકારાદયઃ તૈઃ અસંસર્ગઃ અસંબંધઃ પ્રદીપનકા-
શિવદુર્ભિક્ષોપહતદેશાદીનામિવ તેષાં દૂરતો વર્જનમિત્યર્થઃ ॥ ૨૯ ॥

एतदेव व्यतिरेकत आह

સંસર્ગઃ સદાચારૈરિતિ ॥ ૩૦ ॥

પ્રતીતાર્થમેવ । અસદાચારસંસર્ગવર્જનેઽપિ યદિ સદાચારસંસર્ગો ન સ્યાત્તદા
ન તથાવિધા ગુણવૃદ્ધિઃ સંપદ્યતે ઇત્યેતત્સૂત્રમુપન્યસ્તમ્ ॥ ઉક્તં ચૈતદર્થ-
નુવાદિ ।

વાનું બીજું ઔષધ નથી અર્થાત્ બીજાના દ્રવ્ય કરવાનું ઔષધ (ઉપાય)
પારકો અવર્ણવાદ છે અને રાજ પ્રમુખનો અવર્ણવાદ કરવો તેથી દ્રવ્ય
અને પ્રાણાદિકનો નાશ થવારૂપ દોષ પણ થાય છે.” ૨૮

મૂલાર્થ—સદાચાર વગરના પુરૂષોની સાથે સંસર્ગ રાખવો નહીં. ૨૯

ટીકાર્થ—અસત્ એટલે આલોક અને પરલોકમાં અહિતકારી હો-
વાથી નહારો એવો આચાર એટલે પ્રવૃત્તિ છે જેમની એવા પુરૂષો જેવા
દે-જુગારી લોક વગેરે તેમનો સંસર્ગ એટલે સંબંધ રાખવો નહીં અર્થા-
ત્ ખસતા અગ્નિ, ઉપદ્રવ અને દુકાલથી પાપમાત્ર થતા દેશની જેમ તેવા
પુરૂષોને દૂરથી જ છોડી દેવા. ૨૯

ઉપર કહેલી બાબતને વ્યતિરેકથી (ઉલટાવીને) કહે છે—

મૂલાર્થ—સદાચારી પુરૂષોની સાથે સંસર્ગ રાખવો. ૩૦

ટીકાર્થ—આ સૂત્રનો અર્થ પ્રતીત થાય તેવો છે. વિશેષ એટલું કે
સદાચાર વગરના પુરૂષોના સંસર્ગ છોડી દીધો હોય પણ જે સદાચારવાલા પુ-
રૂષની સાથે સંસર્ગ ન હોય તો તેવા શુભની વૃદ્ધિ થતી નથી, એથીજ આ
સૂત્ર કહેવામાં આવ્યું છે. તેવાજ અર્થને અનુસરતું બીજું શાસ્ત્રવચન છે.

યદિ સત્સંગનિરતો ભવિષ્યસિ ભવિષ્યસિ ।

અયાસજ્જનગોષ્ઠીષુ પતિષ્યસિ પતિષ્યસિ ॥ ૩૦ ॥ ઇતિ ॥

તથા—માતાપિતૃપૂજેતિ ॥ ૩૧ ॥

માતાપિત્રોઃ જનનીજનકયોઃ પૂજા ત્રિસંધ્યં પ્રણામકરણાદિ । યથોક્તમ્ ।

પૂજનં ચાસ્ય વિજ્ઞેયં ત્રિસંધ્યં નમનક્રિયા ।

તસ્યાનવસરેઽપ્યુર્ચયેતસ્યારોપિતસ્ય તુ ॥

અસેતિ—માતા પિતા કલાચાર્ય એવેપાં જ્ઞાતયસ્તથા ।

બુદ્ધા ધર્મોપદેષ્ટારો ગુરુવર્ગઃ સતાં મતઃ ॥

ઇતિ શ્લોકોક્તસ્ય ગુરુવર્ગસ્ય ।

અભ્યુત્થાનાદિયોગ્ય તદંતે નિમૃતાસનમ્ ।

નામગ્રહશ્ચ નાસ્થાને નાવર્ણશ્રવણં કચિત્ ॥ ૩૧ ॥

“ જો તું સત્સંગ કરવામાં તત્પર થઈશ તો આખાદ થઈશ અને જો તું અસત્પુરુષની ગોષ્ઠી (ગમત)માં પડીશ તો તું પણ પડીશ અર્થાત્ આખાદીમાંથી પડીશ. ” ૩૦

મૂલાર્થ—માતાપિતાની પૂજા કરવી. ૩૧

ટીકાર્થ—માતાપિતા—પોતાને ઉત્પન્ન કરનાર જનની અને જનકની પૂજા કરવી એટલે ત્રિકાલ પ્રણામ વગેરે કરી ભક્તિ કરવી. કહ્યું છે કે “અવસર વગર પણ ઉંચે પ્રકારે ચિત્તમાં આરોપણ કરેલા ગુરુજનવર્ગ- (વહિલવર્ગ)ને ત્રણે કાલ પ્રણામ કરવો એ તેમનું પૂજન છે.” એ ગુરુજનવર્ગમાં કયા ગણવા તે કહે છે—“માતા, પિતા, કલાચાર્ય (શિક્ષાગુરુ), તેમનાં સગાં સંબંધી, વૃદ્ધ અને ધર્મનો ઉપદેશ કરનાર, એ ગુરુવર્ગ સત્પુરુષોએ માનેલો છે.” ગુરુવર્ગને શી રીતે માન આપવું તે કહે છે—“ગુરુજન આવે સારે ઉભા થઈ સામા જવું, આદિ શબ્દથી સુખ-શાતા પૂછવી, તેમની પાસે નિશ્ચય થઈ બેસવું, અસ્થાને—અધટિત સ્થાને તેમનું નામ લેવું નહીં અને તેમની નિંદા સાંભલવી નહીં. ૩૧

અથ માતાપિતૃવિષયમેવાન્યં વિષયવિશેષમાહ ।

આમુષ્મિકયોગકારણં તદનુજ્ઞયા પ્રવૃત્તિઃ પ્રધાનાજિનવોપ-
નયનં તદ્વ્રજોગે જોગોઽન્યત્ર તદનુચિતાદિતિ ॥ ૩૧ ॥

આમુષ્મિકાઃ પરલોકપ્રયોજના યોગા દેવતાપૂજનાદયો ધર્મવ્યાપારા
આમુષ્મિકયોગાસ્તેષાં કારણં સ્વયમેવામુષ્મિકયોગાન્માતાપિત્રોઃ કુર્વતોર્હેતુક-
ત્તમાત્રેન નિયોજનમ્ । યથા । નાતઃ પરં ભવદ્ભ્યાં કુટુંબકાર્યેષુ કિંચિદુ-
ત્સહનીયં, કેવલં ધર્મકર્મપ્રતિવદ્ધમાનસાભ્યામનવરતં ભાવ્યમિતિ । તથા ।
તદનુજ્ઞયા માતાપિતૃજનાનુમત્યા પ્રવૃત્તિઃ । સકલૈહિકામુષ્મિકવ્યાપારકરણં ।
તથા । પ્રધાનસ્ય વર્ણગંધાદિભિઃ સારસ્ય અભિનવસ્ય ચ તત્કાલસંપન્નસ્ય
પુષ્પફલવસ્ત્રાદેર્વસ્તુનઃ ઉપનયનં ઢૌકનં માતાપિત્રોરેવ । તથા । તદ્વ્રજોગે મા-
તાપિતૃવ્રજોગે અન્નાદીનાં વ્રજોગઃ સ્વયમાસેવનં । અન્નાપવાદમાહ । અન્યત્ર
અંતરેણ તદનુચિતાત્ તયોઃ પ્રકૃતયોરેવ માતાપિત્રોરનુચિતાત્ કુતોઽપિ વ્રતા-
દિવિશેષાદિતિ ॥ ૩૨ ॥

હવે માતાપિતા વિષે બીજી વિશેષ બાબત કહે છે.

મૂલાર્થ—માતાપિતાને પરલોકના ધર્મવ્યાપારમાં પ્રેરણા કરવી,
તેમની આજ્ઞાથી આલોક અને પરલોકના કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરવી.
કાંઈ શ્રેષ્ઠ નવી વસ્તુ મેલે તે પ્રથમ તેમને ભેટ કરવી અને જે વસ્તુ
તેમણે ત્રત નિમિત્ત છોડી દીધી હોય તે સિવાયની વસ્તુનો ઉપ-
ભોગ તેમના કર્યા પછી કરવો. ૩૨

દીકાર્થ—આમુષ્મિક એટલે પરલોક સંબંધી યોગ એટલે દેવપૂજન
વગેરે ધર્મવ્યાપારને કરાવવા અર્થાત્ માતાપિતા પોતે પરલોક સંબંધી
ધર્મવ્યાપાર કરતા હોય, તેઓને તે કાર્યમાં પ્રેરણા કરવી. જેમકે—“હવેથી
આપ પૂજ્ય વરિલોકે કુટુંબના કાર્યની ચિંતા રાખવી નહીં, નિરંતર
કેવલ ધર્મકર્મમાં મન જોડવું.” વગી તે માતાપિતાની આજ્ઞાથી આલોક
અને પરલોકના સર્વ વ્યાપારમાં પ્રવૃત્તિ કરવી. પ્રધાન એટલે વર્ણ તથા સુ-
ગંધ વગેરેથી શ્રેષ્ઠ અને અભિનવ એટલે તત્કાલ પ્રાપ્ત થયેલી પુષ્પ, ફલ કે
વસ્ત્ર વગેરે તાજી વસ્તુઓ તે માતાપિતાને ભેટ કરવી. જે અન્નાદિ વસ્તુનો
પ્રથમ માતાપિતા ઉપભોગ કરે તેનો પછી પોતે ઉપભોગ કરવો. અર્હા એટલે

તથા-અનુદ્વેજનીયા પ્રવૃત્તિરિતિ ॥ ૩૨ ॥

સ્વપક્ષપરપક્ષયોઃ અનુદ્વેજનીયા અનુદ્વેગહેતુઃ પ્રવૃત્તિઃ કાયવાદ્યનચ્છેદા-
રૂપા કાર્યા । પરોદ્વેગહેતોર્હિ પુરુષસ્ય ન કાપિ સમાધિલાભોઽસ્તિ, અનુરૂપફ-
લપ્રદત્વાત્સર્વપ્રવૃત્તીનામિતિ ॥ ૩૨ ॥

તથા-ઋત્તવ્યચરણમિતિ ॥ ૩૪ ॥

ઋત્તવ્યાનાં ઋતું શક્યાનાં માતાપિતૃસમાશ્રિતસ્વજનલોકતથાવિધમૃત્ય-
પ્રમૃતીનાં ભરણં પોષણં ઋત્તવ્યભરણં । તત્ર ત્રીણિ અવશ્યં ઋત્તવ્યાનીતિ
માતાપિતરૌ સતી માર્યા અલબ્ધચલાનિ ચાપત્યાનિ ॥ યત ઉક્તમ્ ।

અપવાદ છે કે તે માતાપિતાને કોઈ પ્રતાદિકને લીધે જે વસ્તુ અનુચિત હોય
(ખપતી ન હોય) તે સિવાયની વસ્તુ, એટલે કે જે વસ્તુ માતાપિતાએ પ્ર-
તને લીધે લાગુ હોય તે સિવાય બીજી વસ્તુનો ઉપભોગ પ્રથમ માતાપિતા
કરે તે પછી પોતે કરવો એ ભાવાર્થ છે. ૩૨

મૂલાર્થ—કોઈને ઉદ્વેગ ન થાય એવી પ્રવૃત્તિ કરવી. ૩૩

ટીકાર્થ—પોતાના કે પારકા પક્ષને ઉદ્વેગ ન થાય એવી પ્રવૃત્તિ
એટલે મન, વચન અને કાયાની ચેષ્ટા કરવી. જે પુરુષ બીજાના ઉદ્વેગનો
હેતુ થાય તેને કાઢ કે કાણે પણ સમાધિલાભ થતો નથી, કારણકે સર્વ
જાતની પ્રવૃત્તિઓ પોતપોતાના સરખું ફલ આપે છે, એટલે જેવી પ્રવૃત્તિ
તેવું ફલ મળે છે. ૩૩

મૂલાર્થ—જે ભરણુપોષણ કરવા યોગ્ય હોય તેમનું ભરણુપો-
ષણ કરવું. ૩૪

ટીકાર્થ—ભરણુપોષણ કરવા યોગ્ય જેવાં કે માતાપિતા, પોતાના આ-
શ્રિત સ્વંજન (સગાવાલાં), તેવાજ સેવક વગેરે તેમનું ભરણુપોષણ કરવું.
તેમાં માતાપિતા, સતી સ્ત્રી અને બલ (નિર્વાહ કરવાની શક્તિ) વગરના
છોકરાઓ—એ ત્રણ અવશ્ય ભરણુપોષણ કરવા યોગ્ય છે. તે વિષે લૌકિક

વૃદ્ધૌ ચ માતાપિતરૌ સતીં માર્યાં સુતાન્ શિશૂન્ ।

અપ્યકર્મશતં કૃત્વા ભર્તવ્યાન્ મનુરવ્રવીત્ ॥

વિમવસંપતૌ ચાન્યાન્યપિ । અત્રાપ્યુક્તમ્ ।

ચત્વારિ તે તાત ગૃહે વસંતુ શ્રિયાભિજુષ્ટસ્ય ગૃહસ્થધર્મે ।

સત્વા દરિદ્રો મગિની વ્યપત્યા જ્ઞાતિશ્ચ વૃદ્ધો વિધનઃ કુલીનઃ ॥ ૩૪ ॥ इति

તથા—તસ્ય યથોચિતં વિનિયોગ ઇતિ ॥ ૩૫ ॥

તસ્ય ભર્તવ્યસ્ય ભૃતસ્ય સતઃ યથોચિતં યો યત્ર ધર્મે કર્મણિ વા સમુ-
ચિતઃ તસ્ય તત્ર વિનિયોગઃ વ્યાપારણં । અવ્યાપારિતો હિ પરિવારઃ સમુચિ-
તાનુષ્ઠાનેષુ નિર્વિનોદતયા ઘૃતાદિવ્યસનમપ્યભ્યસ્યેત્ નિષ્ફલશક્તિક્ષયા-
ચાર્કિચિત્કરત્વેનાવસ્ત્વપિ સ્યાત્ એવં ચાસૌ નાનુગૃહીતઃ સ્યાદપિ તુ વિ-
નાશિત ઇતિ ॥ ૩૫ ॥

શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે “વૃદ્ધ માતાપિતા, સતી સ્ત્રી અને શિશુવયના
છોકરાઓનું સૈકરો અકર્મ (ન કરવાનાં કામ) કરીને પણ ભરણપોષણ
કરવું એમ મનુ કહે છે ”. એ ધર્મમાં સંપત્તિ હોય તો ઉપરના સિવાય
બીજાં પણ ભરણપોષણ કરવા યોગ્ય છે એમ કહેવું છે. “હે તાત, ગૃહસ્થ-
ધર્મને વિષે સંપત્તિથી યુક્ત એવા તમારા ધર્મમાં દરિદ્રી મિત્ર, છોકરા વગ-
રની બેન, કાઠ પણ વૃદ્ધ જ્ઞાતિજન અને નિર્ધન થઈ ગયેલા કુલીન માણસ
એ ચાર હમેશાં નિવાસ કરીને રહેા.” ૩૪

મૂલાર્થ—તે ભરણપોષણ કરવા યોગ્ય એવા લોકોને તેને
યોગ્ય એવા કાર્યમાં જોડવા. ૩૫

ટીકાર્થ—તે ભરણપોષણ કરવા યોગ્ય એવા લોકોને તેમને યોગ્ય એવા
કાર્યમાં એટલે જે ધર્મ કે કર્મ તેમને લાયક હોય તેમાં વિનિયોગ કરવો એટલે
તેમની યોજના કરવી. જે પરિવાર અવ્યાપારમાં એટલે તેને અઘટતા વ્યાપારમાં
જોડવામાં આવ્યો હોય તે પોતાને યોગ્ય એવા આચરણમાં વિનોદ—આનંદ
ન આવવાથી નવરો પડી ઘૂત વગેરેના દુર્વ્યસનનો પણ અભ્યાસી થાય અને
નિષ્ફલ રીતે શક્તિનો ક્ષય થવાથી—પોતાના યોગ્ય કામની શક્તિ નિષ્ફલ જવાથી

તથા—તત્પ્રયોજનેષુ વદ્વલક્ષતેતિ ॥ ૩૬ ॥

તસ્ય ભર્તવ્યસ્ય પ્રયોજનેષુ ધર્માર્થકામગોચરેષુ ચિત્તરૂપેષુ વદ્વલક્ષતા નિત્યોપયુક્તચિત્તતા । તે હિ તસ્મિંશ્ચિતાકરે નિત્યં નિશ્ચિન્તાત્માનઃ, તેના-
ચિંત્યમાનપ્રયોજનાઃ સીદંતોઽપ્રસન્નમનસ્કતયા ન સ્વનિરૂપિતકાર્યકરણ-
ક્ષમાઃ સંપદ્યંતે इति ॥ ૩૬ ॥

તથા—અપાયપરિરક્ષોઘોગ इति ॥ ૩૭ ॥

તસ્યૈકભર્તવ્યસ્ય અપાયેભ્યઃ અનર્થેભ્યઃ ऐहिकामृષ્ટિકેભ્યઃ પરિરક્ષા
સર્વતસ્ત્રાણં તત્ર ઇધોગો મહાનુદયમઃ । एवं हि भर्तव्यान् प्रति तस्य नाथत्वं

કાંઈ પણ કરી શકે નહીં, તેથી તે અવસ્તુ એટલે નિરૂપયોગી થઈ જાય અને
જ્યારે નિરૂપયોગી થાય ત્યારે તેના ઉપર અનુગ્રહ કર્યો ન કહેવાય પણ
ઉત્કટા તેનો વિનાશ કર્યો કહેવાય. ૩૫

મૂલાર્થ—તે પોષ્ય વર્ગના ધર્મ, અર્થ અને કામના પ્રયોજન-
માં હિંમેશાં લક્ષ રાખવું ૩૬

ટીકાર્થ—તે પોષ્ય વર્ગના વિવિધ જાતના ધર્મ, અર્થ અને કામ સં-
બંધી પ્રયોજનમાં બદ્ધલક્ષ થવું, એટલે હિંમેશાં તેમાં ચિત્તનો ઉપયોગ
રાખવો. જો પોષણ કરનાર પુરૂષ તેમના પ્રયોજનની ચિંતા રાખે તો તે હિ-
ંમેશાં પોતાને બતાવેલા કાર્યમાં આત્મા-દૃઢ્યને જોડે છે અને જો તેમના કાર્ય-
પ્રયોજનની ચિંતા ન રાખવામાં આવે તો તેઓ સીદાઈ જાય છે અને તેને તેને
મનમાં નાંખી શી થવાથી પોતાને જે કાર્યમાં યોજ્યા હોય તે કાર્ય કરવાને
સમર્થ થતા નથી. ૩૬

મૂલાર્થ—અનર્થમાંથી તે પોષ્ય વર્ગની રક્ષા કરવાનો ઉધોગ
કરવો. ૩૭

ટીકાર્થ—તે પોષ્ય વર્ગની આલોક તથા પરલોકના અનર્થમાંથી
સર્વ રીતે રક્ષા કરવામાં મહાન્ ઉદય કરવો. જો એવી રીતે રક્ષા કરવાથી

સ્યાદિ સોઽલબ્ધલાભલક્ષણભરણં યોગં લબ્ધરક્ષારૂપં ચક્ષેમં કર્તુમ્ ક્ષમઃ સ્યાત્
યોગક્ષેમકરસ્યૈવ નાથત્વાદિતિ ॥ ૩૭ ॥

તથા—ગર્હ્યે જ્ઞાનસ્વગૌરવરક્ષે ઇતિ ॥ ૩૮ ॥

ગર્હ્યે ગર્હણીયે કુતોઽપિ લોકવિરુદ્ધાઘનાચારાસેવનાન્નિદનીયતાં પ્રાપ્તે
મર્ત્ય્યે । સામાન્યતો વા સર્વસિન્ જને કિં વિધેયમિત્યાહ । જ્ઞાનં, સંશયવિ-
પર્યયાનધ્યવસાયપરિહોરેણ યથાવત્સ્વરૂપનિશ્ચયઃ । इदमित्थमिदमित्थं न वेति
પરસ્પરવિરુદ્ધાર્થતયા દ્વિવિધં જ્ઞાનં સંશયઃ, ‘યથાહમાત્મા કિં વા શરીરં’
ઇત્યાદિ । इदमित्थમેवेति વસ્તુસ્વરૂપાદિરુદ્ધતયૈકરૂપજ્ઞાનં વિપર્યયઃ, ‘યથાહં
શરીરમેવ’ ઇત્યાદિ । इदं किमप्यस्तीति નિર્દ્વારરહિતવિચારણેત્યનધ્યવસાયઃ,
‘યથાહં કોઽપ્યસિ’ ઇત્યાદિ । સ્વગૌરવરક્ષા સ્વેનાત્મના ગૌરવં પુરસ્કરણં સ્વ-
ગૌરવં તસ્ય રક્ષા અનિવારણં તતો જ્ઞાનં ચ સ્વગૌરવરક્ષા ચ જ્ઞાનસ્વગૌર-

પોતાના પોષ્ય વર્ગ પ્રત્યે ધણીપણું પ્રાપ્ત થાય તો તે પોષ્ય વર્ગ અપ્રાપ્ત
વસ્તુના લાભરૂપ યોગ અને પ્રાપ્ત વસ્તુની રક્ષારૂપ ક્ષેમને કરવા સમર્થ
થાય છે, કારણકે જે યોગ ક્ષેમ કરી શકે તેનામાંજ ધણીપણું ધટે છે. ૩૭

મુદ્દાર્થ—જો તે પોષ્ય વર્ગ નિંદા કરવા યોગ્ય થાય તો પછી
ગૃહસ્થે પોતાના જ્ઞાન અને ગૌરવપણાની રક્ષા કરવી. ૩૮

ટીકાર્થ—તે પોષ્ય વર્ગ દોષ લોકવિરુદ્ધ અનાચારના સેવવાથી નિંદા
કરવા યોગ્ય થાય એટલે સામાન્ય રીતે ધરના બધા લોક હલકાં કામ કરનારા
થાય તો શું કરવું તે કહે છે. જ્ઞાન એટલે સંશય, વિપર્યય અને અનધ્યવસા-
ય એ ત્રણ દોષને છોડી યથાર્થ સ્વરૂપનો નિશ્ચય કરવો તે. ‘આ આમ હશે,
કે આમ’ એમ પરસ્પર વિરુદ્ધ અર્થનું જે પ્રકારનું જ્ઞાન તે સંશય કહે-
વાય છે. જેમકે ‘હું આત્મા છું કે શરીર છું.’ ‘આ એમજ છે’ એમ
યથાર્થ વસ્તુના સ્વરૂપથી વિરુદ્ધ એવું એકજ જ્ઞાન લઈ બેસવું તે વિપર્યય
કહેવાય છે. જેમકે ‘હું શરીરજ છું.’ ‘આ કાંઈક છે’ એમ નિશ્ચય રહિત
વિચાર ખાંધવો તે અનધ્યવસાય જ્ઞાન કહેવાય છે. જેમકે ‘હું દોષ છું.’
ઇત્યાદિ—આ પ્રમાણે સંશય, વિપર્યય અને અનધ્યવસાય એ ત્રણ દોષ વગર-
નું પોતાનું જ્ઞાન તથા સ્વ એટલે પોતાનું, ગૌરવ એટલે માન તેની રક્ષા

વરશે કર્તવ્યે । ગર્હો દ્યૈઃ સમ્યગ્જ્ઞાતવ્યઃ પ્રથમતઃ, તતોઽનુમતિદોષપરિહારાય સર્વપ્રકારૈર્ન પુરસ્કારસ્તસ્ય કર્તવ્યમિતિ ॥ ૩૮ ॥

તથા-દેવાતિથિદીનપ્રતિપત્તિરિતિ ॥ ૩૯ ॥

દીવ્યતે સ્તૂયતે ભક્તિમરનિર્મરમરપ્રભુપ્રભૃતિભિર્ભવ્યૈરનવરતમિતિ દેવઃ, સ ચ ક્લેશકર્મવિપાકશતૈરપરામૃષ્ટઃ પુરુષવિશેષઃ તસ્યૈવૈતાનિ નામાનિ-
“અર્હન્નજોઽનંતઃ શંભુર્બુદ્ધસ્તર્મોતકઃ” इति । न विद्यते सततप्रवृत्ताति-
विशदैकाकारानुष्ठानतया तिथ्यादिदिनविभागो येषां ते अतिथयः ।
यथोक्तम् ।

તિથિર્વોત્સવાઃ સર્વે ત્યક્તા યેન મહાત્મના ।

અતિથિં તં વિજાનીયાચ્છેપમભ્યાગતં વિદુઃ ॥

દીનાઃ, પુનઃ “દીઙ્ક્ષયે” इति घात्वर्थात् क्षीणसकलधर्मार्थकामा-

અર્થાત્ પોતાનું જ્ઞાન અને પોતાનું ગૌરવ જાલવવું. (એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે.) જે પોષ્ય વર્ગમાં નિંદા કરવા યોગ્ય અર્થ-અનાવ થયો હોય, તે સારી રીતે પ્રથમ જાણી લેવો અને તે પછી તેમાં અનુમોદના કરવાનો દોષ ન થાય તે માટે સર્વ પ્રકારે તેવા માણસને માન આપવું નહીં. ૩૮

મૂલાર્થ-દેવ, અતિથિ અને દીન જનની સેવા કરવી. ૩૯

દીકાર્થ-દિવ્ એટલે સ્તુતિ કરવી અર્થાત્ ભક્તિથી ભરપૂર એવા ઈદ્રાદિક દેવતાઓ જેની હમેશાં સ્તુતિ કરે તે દેવ કહેવાય, તે ક્લેશ અને કર્મના સૈકડો વિપાક (પરિણામ-ફલ)થી રહિત એવો પુરૂષ વિશેષ છે, તેના અર્હન્, અજ, અનંત, શંભુ, બુદ્ધ અને તર્મોતક એવાં નામ છે. હમેશાં અતિ ઉન્નવલ અને અનુષ્ઠાન-આચરણ પ્રવર્ત્તાવ્યા કરે છે, તેથી તિથિ વગેરે દિવસનો જેમને વિભાગ નથી તે અતિથિ કહેવાય છે. તે વિષે કહ્યું છે કે “જે મહાત્મા તિથિ કે પર્વના ઉત્સવનો ત્યાગ કરે તે અતિથિ કહેવાય અને બાકીનાને અભ્યાગત કહે છે.” દીન એ શબ્દમાં ‘દીઙ્’ એટલે ક્ષય પામવું એવો ધાતુનો અર્થ છે, એટલે ધર્મ, અર્થ અને કામની સર્વ આરાધનશક્તિ જેમની ક્ષય પામે તે દીન કહેવાય છે. તે

હિ પુરુષા ઉદાત્તાત્મતયા ન સ્વમેપિ વિકૃતપ્રકૃતયઃ સંભવંતિ । इयं च दे-
वादिप्रतिपत्तिर्नित्यमेवोचिता विशेषतश्च भोजनावसर इति ॥ ૪૦ ॥

તથા—સાત્મ્યતઃ કાલજોજનમિતિ ॥ ૪૧ ॥

પાનાહારાદયો યસ્યાવિરુદ્ધાઃ પ્રકૃતેરપિ ।

સુખિત્વાયાવલોક્યંતે તત્સાત્મ્યમિતિ ગીયતે ॥ इति ॥

एवंलक्षणात् सात्म्यात् काले बुभुक्षोदयावसरलक्षणे भोजनं अन्नो-
पजीवनं कालभोजनं । अयमभिप्रायः । आजन्मसात्म्येन भुक्तं विषमपि
पथ्यं भवति । परमसात्म्यमपि पथ्यं सेवेत न पुनः सात्म्यग्राह्यमप्यपथ्यं ।
सर्वं बलवतः पथ्यमिति मत्वा न कालकूटं खादेत् । सुशिक्षितो हि विषतंत्रज्ञो
म्रियते एव कदाचिद्विषात् । तथा अक्षुधितेनामृतमप्युपभुक्तं भवति विषं,
तथा क्षुत्कालातिक्रमादन्नद्वेषो देहसादश्च भवति विध्यातेऽग्नौ किं नामे-
न्धनं कुर्यादिति ॥ ૪૧ ॥

ને અનુસરનારા પુરૂષો પોતાના હંચા મનને લીધે સ્વપ્નમાં પણ પ્રકૃતિમાં વિ-
કાર પામતા નથી. આ દેવાદિકની સેવા નિત્યે કરવી યોગ્ય છે. તેમાં
પણ વિશેષપણે ભોજનને અવસરે તો અવશ્ય કરવાની છે. ૪૦

મૂલાર્થ—પોતાની પ્રકૃતિની અનુકૂલતાએ વખતસર ભોજન
કરવું. ૪૧

टीकार्थ—“જે માણસની પ્રકૃતિને અનુકૂલ એવાં ખાનપાન વગેરે તેના
સુખપણા માટે એવામાં આવે તે સાત્મ્ય કહેવાય છે.” એવા લક્ષણવાલા
સાત્મ્યથી કાલે એટલે બરાબર હુધાનો ઉદય થાય તે વખતે ભોજન (અન્નથી
ઉપજીવન) કરવું તે કાલભોજન કહેવાય છે. અહીં એવો અભિપ્રાય છે.
જન્મથી માંડીને સાત્મ્યપણાથી ખાધેલું વિષ પણ પથ્ય (હિતકારી—અનુકૂલ)
થાય છે, પણ સાત્મ્ય વગરનું પથ્ય સેવવું અને સાત્મ્ય એવું પણ અપથ્ય ન
સેવવું. વલી ‘બલવાન માણસને બધું પથ્ય છે’ એમ ધારી કાલકૂટ વિષ ખાવું
નહીં. વિષતંત્રને જાણનાર પુરૂષ સારી રીતે શિક્ષિત હોય તોપણ કદાચિત્
વિષથી મૃત્યુ પામી જાય, તેમજ હુધા વગર કદિ અમૃત ખાવામાં આવે તોપણ

તથા-લૌહ્યત્યાગ ઇતિ ॥ ૪૧ ॥

સાત્મ્યતઃ કાલભોજનેઽપિ લૌહ્યસ્ય આકાંક્ષાતિરેકાદધિકભોજન-
લક્ષણસ્ય ત્યાગઃ । યતઃ । યોઽમિતં શુન્કે સ વહુ શુન્કે અતિરિક્તશુન્કં હિ
ઉદ્દામનહાદનમારણાનામન્યતમદસંપાદ્ય નોપરમં પ્રતિપદ્યતે । તથા શુન્કીત
યથા સાયમન્યેદ્યુંશ્ચ ન વિપદ્યતે વદ્ધિઃ । ન શુન્કેઃ પરિમાણે સિદ્ધાંતોઽસ્તિ ।
વદ્ધચમિલાપાયત્તં હિ ભોજનં । અતિમાત્રભોજી દેહમાર્ગિ ચ વિધુરયતિ । તથા
દીપ્તોઽગ્નિર્લઘુભોજનાદેહવલં ક્ષપયતિ । અત્યશિત્તુર્દુઃસ્વેન પરિણામઃ । શ્રમા-
ર્ત્તસ્ય પાનં ભોજનં વા નિયમાત્ જ્વરાય છર્દિષે વા સ્યાત્ ॥ ૪૨ ॥

તથા-અજીર્ણે અન્નભોજનમિતિ ॥ ૪૩ ॥

તે વિષ જીવું થાય છે અને કુધાનો સમય વીસા પછી અન્ન ઉપર દ્રેષ આવે છે
અને શરીર લેવાતું બચે છે. અગ્નિ યુગ્રાઇ ગયા પછી ઈંધણું શું કરી શકે ? ૪૧

મૂલાર્થ-વખતસર ભોજન કરવામાં પણ રૂચિ ઉપરાંત જ-
મવાની લોભુપતા કરવી નહીં. ૪૨

ટીકાર્થ-ઉપર કહેલા સાત્મ્યથી વખતસર ભોજન કરવામાં પણ ઇચ્છા
ઉપરાંત અધિક ભોજન કરવારૂપ લોભુપતાનો ત્યાગ કરવો. તે વિષે એમકહેવું
છે કે જે અમિત ભોજન કરે છે તે ખદુ ભોજન કરે છે એમ જાણવું અને તે
ખદુ કરેલું ભોજન વમન, ઝાડો અને મૃત્યુ એટલામાંથી એક વાતું કર્યા સિવાય
વિરામ પામતું નથી, તેથી એવું ભોજન કરવું કે જેથી સાયંકાલે અને બીજા
દિવસે જઠરાગ્નિ મંદ પડે નહીં. ભોજન કેટલું કરવું એના પરિમાણ વિષે ટાઈ
સિદ્ધાંત નથી; માત્ર પોતાના જઠરાગ્નિની ઇચ્છા (રૂચિ) પ્રમાણે ભોજન કરવું
જોઈએ. જે અતિ ભોજન કરે છે તે પોતાના દેહને અને જઠરાગ્નિને બિગાડે છે;
વહી જો જઠરાગ્નિ પ્રદીપ્ત હોય અને લઘુ ભોજન કરે તો દેહના બચ્ચનો ક્ષય
થાય છે તેમ અતિ ભોજન કરે તો પરિણામે દુઃખ થાય છે. જે અતિ શ્રમ કરી
થાકી ગયેલો માંજીસ તરત ભોજન કરે કે પાણી પીવે તો અવશ્ય તાવ આવે
અથવા વમન થાય છે. ૪૨

મૂલાર્થ-જો અશુભ ધનું હોય તો ભોજન કરવું નહીં. ૪૩

પ્રાગુપશ્યક્તસ્ય આહારસ્ય અજીર્ણે અજરણે જીર્ણે વા તત્ર પરિપાકમ-
નાગતે અમોજનં સર્વથા મોજનપરિહારઃ । અજીર્ણમોજને હિ અજીર્ણસ્ય સ-
ર્વરોગમૂલસ્ય વૃદ્ધિરેવ કૃતા ભવતિ । પઠ્યતે ચ ।

અજીર્ણપ્રભવા રોગાસ્ત્રાજીર્ણં ચતુર્વિધમ્ ।

આમં વિદગ્ધં વિષ્ટબ્ધં રસશેષં તથાપરમ્ ॥

આમે તુ દ્રવગંધિત્વં વિદગ્ધે ધૂમગંધિતા ।

વિષ્ટબ્ધે ગાત્રમંગોઽત્ર રસશેષે તુ જાઢ્યતા ॥

દ્રવગંધિત્વમિતિ દ્રવસ્ય ગૂઢસ્ય કુથિતતત્કાદેરિવ ગંધો યસ્યાસ્તિ તત્તથા
તદ્ભાવસ્તત્ત્વમિતિ ।

મલવાતયોર્વિગંધો વિદ્ભેદો ગાત્રગૌરવમરુચ્યમ્ ।

અવિશુદ્ધશ્ચોદ્ધારઃ પહજીર્ણવ્યક્તલિંગાનિ ॥

મૂર્છા પ્રલાપો વમથુઃ પ્રસેકઃ સદનં ભ્રમઃ ।

ઉપદ્રવા મર્ચત્યેતે મરણં વાપ્યજીર્ણતઃ ॥

ટીકાર્થ—પ્રથમ કરેલો આહાર અજીર્ણ હોય અથવા જીર્ણ થએલ હોય
તોપણ ખરાબર પરિપક્વ થયેલ ન હોય તો સર્વથા ભોજનનો ત્યાગ કરવો. જે
અજીર્ણમાં ભોજન કરાય તો સર્વ રોગનું મૂલ અજીર્ણની વૃદ્ધિ થાય છે. તે વિષે
કહ્યું છે કે “સર્વ રોગ અજીર્ણમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. તે અજીર્ણ આમ, વિદગ્ધ,
વિષ્ટબ્ધ અને રસશેષ એવા ત્રણ પ્રકારનું છે.” “તેમાં જે પહેલું આમ
અજીર્ણ રહ્યું હોય તો નરમ ઝાડો આવે અને ઢાહેલી છાશ વગેરેના જેવી દુર્ગંધ
છુટે. જે બીજું વિદગ્ધ અજીર્ણ હોય તો ઝાડામાં ખરાબ ધૂમાડાના જેવી
દુર્ગંધ આવે. જે ત્રીજું વિષ્ટબ્ધ અજીર્ણ થયું હોય તો શરીર ભાગે એટલે શરીરમાં
ત્રોડ, ચૂંચ, કલતર વગેરે થાય. જે ચોથું રસશેષ અજીર્ણ હોય તો શરીરમાં
જડતા આવે એટલે શરીર અકડાઈ જાય અને શિથિલ થઈ જાય.”

દ્રવગંધિ એ શબ્દનો અર્થ એવો છે કે દ્રવ એટલે ઝાડો તેની ઢાહેલી
છાશ જેવી ગંધ આવે તે દ્રવગંધિ કહેવાય.

“મલ અને વાયુની હ્રમેશ કરતાં જુદી દુર્ગંધ આવે, હ્રમેશના કરતાં
ઝાડામાં તક્ષવત દેખાય, શરીર ભારે રહ્યા કરે, અન્ન ઉપર રુચિ થાય નહીં અને
અવિશુદ્ધ (ખરાબ) ઓડકાર આવે એ છ અજીર્ણનાં સ્પષ્ટ ચિન્હો છે.”

પ્રસેક इति अधिकनिष्ठीवनप्रवृत्तिः । सदनमिति अंगग्लानिः इति॥४३॥

तथा—बलापाये प्रतिक्रियेति ॥ ४४ ॥

बलस्य शरीरसामर्थ्यलक्षणस्य अपायें कथंचिद् ग्रासे सति प्रतिक्रिया तथाविधात्यंतपरिश्रमपरिहारेण स्निग्धाल्पभोजनादिना च प्रकारेण प्रतिविधानं बलापायस्यैव । “ बलमूलं हि जीवनमिति ” वचनात्, बलमुचितमपातयता सता सर्वकार्येषु यतितव्यम् । अथ कथंचित् कदाचिद्बलापेतोऽपि कश्चिद् भवेत्तदा “विषं व्याधिरुपेक्षितः” इति वचनात्—सद्य एवासौ प्रतिविधेयो न पुनरुपेक्षितव्य इति ॥ ४४ ॥

तथा—अदेशकालचर्यापरिहार इति ॥ ४५ ॥

देशकालः प्रस्तावः तत्र चर्या देशकालचर्या तत्प्रतिपेधात् अदेशका-

“ભૂછાં, લવારો, કંપ, મોળ આવવી, શરીર નરમ થઈ જવું અને મૃત્યુ એટલા ઉપદ્રવો અજીર્ણથી થાય છે.”

અહીં મૂલમાં ‘પ્રસેક’ શબ્દનો અર્થ વધારે થુંકવું એવો થાય છે એટલે મોળ આવવી અને ‘સદન’ એ શબ્દનો અર્થ અંગગ્લાનિ એટલે શરીર નરમ થઈ જવું એવો થાય છે. ૪૩

મૂલાર્થ—શરીરમાં નબળાઈ લાગે તો તેનો ઉપાય કરવો. ૪૪

ટીકાર્થ—બલ એટલે શરીરનું સામર્થ્ય, તેમાં જે કોઈ રીતે હાનિ થાય તો તેનો ઉપાય કરવો, એટલે તેવા અતિપરિશ્રમનો સાગ કરવાથી અને સ્નિગ્ધ તથા અદ્ય ભોજન વગેરેના પ્રકારથી તે બલની હાનિ મટવાનો ઉપાય કરવો. ‘જીવવાનું મૂલ બલ છે’ એવું વચન છે, તેથી યોગ્ય બલની હાનિ ન થાય તેમ વર્તી સર્વ કાર્યોમાં યત્ન કરવો. કદિ કોઈ માણસ કોઈ રીતે બલ રહિત થતો હોય તો “વ્યાધિની ઉપેક્ષા કરવાથી તે વ્યાધિ વિપર્યય થાય છે” એવું વચન છે, માટે સદ્ય તેનો ઉપાય કરવો, ઉપેક્ષા કરવી નહીં. ૪૪.

મૂલાર્થ—અચટિત દેશ તથા અચટિત કાલ પ્રમાણે ચાલવું નહીં. ૪૫

ટીકાર્થ—દેશ અને કાલ એ બે પ્રસ્તાવ—પ્રવર્તમાન અવસર છે, તે પ્ર-

લચર્યા તસ્યાઃ પરિહારઃ, અદેશકાલચર્યાપરો હિ નરઃ તથાવિધચૌરાદ્યુપદ્રવ-
ત્રાતવિપયતયા દ્વલોકપરલોકાનર્થયોર્નિયમાદાસ્પદી ભવતિ ॥ ૪૫ ॥

તથા—યથોચિતલોકયાત્રેતિ ॥ ૪૬ ॥

યથોચિતં યા યસ્યોચિતા લોકયાત્રા લોકચિત્તાનુવૃત્તિરૂપો વ્યવહારઃ
સા વિધેયા । યથોચિતલોકયાત્રાત્તિક્રમે હિ લોકચિત્તવિરાધનેન તેષામાત્મ-
ન્યનાદેયતાપરિણામાપાદનેન સ્વલાઘવમેવોત્પાદિતં ભવતિ । एवं चान्यस्यापि
सम्यगाचारस्य स्वगतस्य लघुत्वमेवोपनीतं स्यादिति । उक्तं च
लोकः स्वलाधारः सर्वेषां धर्मचारिणां यस्मात् ।
तस्माद्लोकविरुद्धं धर्मविरुद्धं च संत्याज्यम् ॥ ४६ ॥

માણે ચર્યા એટલે ચાલવું—પ્રવર્તવું, તે દેશકાલચર્યા કહેવાય અને તેના નિયેધ
એટલે તેથી ઉલટી રીતે—અધટિત દેશકાલ પ્રમાણે ચાલવું તે. તેનો પરિહાર
એટલે લાગ કરવો અર્થાત્ જેવો દેશકાલ હોય તે પ્રમાણે ચાલવું. જે પુરૂષ
દેશકાલ પ્રમાણે ચાલતો નથી તે તેના ચોર પ્રમુખ ઉપદ્રવના સમૂહનો
વિષય થઈ અવશ્ય કરીને આલોક અને પરલોકના અનર્થનું પાત્ર થાય છે,
અર્થાત્ જે ચૌરાદિકના ઉપદ્રવવાલા દેશકાલનો લાગ કરે નહીં તે નિથે આ-
લોક અને પરલોકના અનર્થને પામે છે. ૪૫

મૂલાર્થ—યોગ્યતા પ્રમાણે લોકવ્યવહાર કરવો. ૪૬

દીકાર્થ—યથોચિત જને જેવી ઘટે તેવી લોકયાત્રા કરવી એટલે લો-
કાના ચિત્તને અનુસરવારૂપ વ્યવહાર રાખવો. જે યથોચિત લોકવ્યવહારનું
ઉદ્ધેધન કરે તો લોકાનાં ચિત્તની વિરાધના થાય એટલે લોકાનાં મન વિરૂદ્ધ
થાય, તેથી એવું પરિણામ આવે કે લોકો અવગણના કરે; જ્યારે લોકોની
અવગણના થઈ તો પછી પોતાની લઘુતા પોતે ઉત્પન્ન કરી કહેવાય તેમજ
બીજા પોતાના સ્વગત આચારની પણ લઘુતા કરી કહેવાય. કહ્યું છે કે “સર્વ
ધર્મમાર્ગે ચાલનારા પુરૂષોનો આધાર લોક છે, તેથી જે લોકવિરૂદ્ધ અને ધર્મ-
વિરૂદ્ધ હોય તેનો ત્યાગ કરવો.” ૪૬

તથા-હીનેષુ હીનક્રમ ઇતિ ॥ ૪૭ ॥

હીનેષુ જાતિવિદ્યાદિભિઃ ગુણૈઃ સ્વકર્મદોષાન્નીચતાં ગતેષુ લોકેષુ હીનક્રમઃ લોકયાત્રાયા એવ તુચ્છતાકરણરૂપઃ, હીના અપિ લોકાઃ કિંચિદનુવર્તનીયા ઇત્યર્થઃ । તે હિ હીનગુણતયાત્માનં તથાવિધપ્રતિપત્તેરયોગ્યં સંભાવયંતો યયા કયાચિદપિ ઉત્તમલોકાનુવૃત્ત્યા કૃતાર્થ મન્યમાનાઃ પ્રમુદિતમાનસા ભવંતીતિ ॥ ૪૭ ॥

તથા-અતિસંગવર્જનમિતિ ॥ ૪૮ ॥

અતિસંગસ્ય અતિપરિચયલક્ષણસ્ય સર્વેરેવ સાર્દ્ધં વર્જનં પરિહરણં । યતઃ અતિપરિચયાદ ભવતિ ગુણવત્યપ્યનાદરઃ । પચ્યતે ચ ।
અતિપરિચયાદવજ્ઞા ભવતિ વિશિષ્ટેઽપિ વસ્તુનિ પ્રાયઃ ।
લોકઃ પ્રયાગવાસી કૂપે સ્નાનં સદા કુરુતે ॥ ૪૮ ॥

મૂલાર્થ—હલકા લોકોની સાથે તેમને અનુકૂળ રીતે વર્તવું. ૪૭.
ટીકાર્થ—પોતાના કર્મદોષથી જાતિ અને વિદ્યા પ્રમુખ ગુણોથી હીન થઈ ગયેલા એટલે નીચપણાને પામેલા લોકોની સાથે હીનક્રમથી એટલે લોકવ્યવહારના તુચ્છપણાથી વર્તવું. ભાવાર્થ એવો છે કે નીચ લોકની સાથે કાંઈક પણ તેને યોગ્ય અનુવર્તન કરવું. તે નીચ લોકો પોતે ગુણહીન હોવાથી પોતાના આત્માને તેવા ઉત્તમ લોકની સંભાવનાને અયોગ્ય માને છે, તેથી જો કાંઈ પ્રકારે ઉત્તમ લોકને અનુસરવામાં આવે તો તેઓ પોતાના આત્માને કૃતાર્થ માની મનમાં હર્ષ પામે છે. ૪૭

મૂલાર્થ—અતિ પરિચયનો ત્યાગ કરવો. ૪૮

ટીકાર્થ—અતિ સંગ એટલે સર્વની સાથે અતિ પરિચયનો ત્યાગ કરવો. અતિ પરિચયથી ગુણવાન્ ઉપર પણ અનાદર થાય છે. કહ્યું છે કે “અતિ પરિચયથી પ્રાપ્ત કરીને સારી વસ્તુ ઉપર પણ અવજ્ઞા થાય છે. પ્રયાગ તીર્થમાં રહેનારો માણસ હમેશાં કૂવામાં સ્નાન કરે છે.” ૪૮

તથા—વૃત્તસ્યજ્ઞાનવૃદ્ધસેવેતિ ॥ ૪૯ ॥

વૃત્તં અસદાચારનિવૃત્તિઃ સદાચારપ્રવૃત્તિશ્ચ, જ્ઞાનં પુનર્હેયોપાદેયવસ્તુ-
વિભાગનિશ્ચયઃ તતઃ વૃત્તે તિષ્ઠંતીતિ વૃત્તસ્થાઃ જ્ઞાનેન વૃદ્ધાઃ મહાંતઃ જ્ઞાનવૃદ્ધાઃ
વૃત્તસ્થાશ્ચ તે જ્ઞાનવૃદ્ધાશ્ચ વૃત્તસ્યજ્ઞાનવૃદ્ધાઃ તેષાં સેવા દરિદ્રેશ્વરસેવાજ્ઞાતસિ-
દ્ધારાધના । સમ્યક્જ્ઞાનક્રિયાગુણભાજો હિ પુરુષાઃ સમ્યક્સેવ્યમાના નિ-
યમાત્સદુપદેશાદિકલૈઃ ફલંતિ । યથોક્તમ્ ।

ઉપદેશઃ શુભો નિત્યં દર્શનં ધર્મચારિણામ્ ।

સ્થાને વિનય इत्येतत्સાધુસેવાફલં મહત્ ॥ ૪૯ ॥

તથા—પરસ્પરાનુપધાતેનાન્યોન્યાનુવૃદ્ધત્રિવર્ગપ્રતિપત્તિ-
રિતિ ॥ ૫૦ ॥

इह धर्मार्थकामास्त्रिवर्गः तत्र यतोऽभ्युदयनिःश्रेयससिद्धिः स धर्मः ।

મૂલાર્થ—સારી વર્તણુકમાં રહેનારા અને જ્ઞાનવૃદ્ધ એવા
પુરુષોની સેવા કરવી. ૪૯

ટીકાર્થ—નઠારી વર્તણુકમાંથી નિવૃત્ત થવું અને સદાચારમાં પ્રવર્તવું
એ વૃત્ત કહેવાય છે. સાગ અને અહણુ કરવા યોગ્ય એવી વસ્તુના વિભાગનો
નિશ્ચય કરવો તે જ્ઞાન કહેવાય છે. વૃત્ત (સારી વર્તણુક)માં રહેનારા અને જ્ઞાનથી
વૃદ્ધ—મહાન્ એવા પુરુષોની સેવા કરવી, એટલે દરિદ્રી અને ધનાઢ્ય એ બંનેના
દૃષ્ટાંતથી સિદ્ધ થયેલી આરાધના કરવી. સાદું જ્ઞાન અને સારી ક્રિયારૂપ ગુણને
ભજનારા પુરુષોની જે સારી રીતે સેવા કરી હોય તે તેઓ સારા ઉપદેશરૂપ ક્ષત્રને
અવશ્ય આપે છે. તે વિષે કહેલું છે કે “શુભ ઉપદેશ મલે, ધર્મી પુરુષોનું નિત્ય
દર્શન થાય અને જ્યાં ઘટે ત્યાં વિનય કરવો એ સાધુસેવાનું મોટું ફલ છે.” ૪૯

મૂલાર્થ—પરસ્પર ગુંથાએલા ધર્મ, અર્થ અને કામને એક
બીજાનો ઉપધાત ન થાય તેવી રીતે સેવવા. ૫૦

ટીકાર્થ—ધર્મ, અર્થ અને કામ—એ ત્રિવર્ગ કહેવાય છે. તેમાંનાથી સદ-

યતઃ સર્વપ્રયોજનસિદ્ધિઃ સોઽર્થઃ । યતઃ આભિમાનિકરસાનુવિદ્ધા સર્વેન્દ્રિય-
પ્રીતિઃ સ કામઃ । તતઃ પરસ્પરસ્ય અન્યોન્યસ્ય અનુપધાતેન અપીડનેન અત એવ
અન્યોન્યાનુવદ્ધસ્ય પરસ્પરાનુવંધપ્રધાનસ્ય ત્રિવર્ગસ્ય પ્રતિપત્તિઃ આસેવનં ।
તત્ર ધર્માર્થયોરુપધાતેન તાદાત્વિકવિષયસુખલુબ્ધો વનગજ ઇવ કો નામ ન
મવત્યાસ્પદમાપદાં । ધર્માતિક્રમાદ્વનમુપાર્જિતં પરેઽનુભવંતિ સ્વયં તુ પરં પાપ-
સ્ય ભાજનં સિંહ ઇવ સિંધુરવધાદ્રીજભોજિનઃ કુદંધિન ઇવ નાસ્ત્યધાર્મિક-
સ્પાયત્યાં કિમપિ કલ્યાણં । સ સ્વલુ સુખી યોઽમુત્ર સુખાધિરોધેનેહલોકસુ-
ખમનુભવતિ । તસ્માદ્ધર્માવાધનેન કામાર્થયોર્મતિમતા યતિતત્ત્વમ્ । યસ્ત્વર્થ-
કામાવુપહત્ય ધર્મમેવોપાસ્તે તસ્ય યતિત્વમેવ શ્રેયો ન તુ ગૃહવાસ ઇતિ, તસ્યા-
ર્થકામયોરપ્યારાધનં શ્રેય ઇતિ, તથા તાદાત્વિકમૂલહરકદર્યાણાં નાસુલમઃ
પ્રત્યવાયઃ, તત્ર યઃ કિમપ્યર્ચિત્યોત્પન્નમર્થમપવ્યેતિ સ તાદાત્વિકઃ, યઃ
પિતૃપતામહમર્થમન્યાયેન મક્ષયતિ સ મૂલહરઃ, યો મૃત્યાત્મપીઢાભ્યામર્થ સં-

ગતિ અને મોક્ષની સિદ્ધિ થાય તે ધર્મ, જેનાથી સર્વ પ્રયોજનની સિદ્ધિ થાય તે
અર્થ અને જેનાથી અભિમાન-અહંકારના રસથી વ્યાપ્ત એવી સર્વ ઇન્દ્રિયોની
પ્રીતિ થાય તે કામ કહેવાય છે. પરસ્પર ઉપધાત-પીડા ન થાય તેમ એટલે
તે કારણથીજ પરસ્પર પ્રધાનપણે બંધાયેલા તે ત્રિવર્ગ (ધર્મ, અર્થ, કામ)નું
સેવન કરવું. ધર્મ તથા અર્થનો ઉપધાત કરી તાદાત્વિક એવા વિષયસુખમાંજ
લુબ્ધ થયેલો કોયે પૃથ્વ વનના હાથીની જેમ આપત્તિનું સ્થાન નથી થતો?
ધર્મનું ઉત્તંધન કરી ઉપાર્જન કરેલા ધનને બીજાઓ અનુભવે છે અને પોતે
હાથીને મારનાર સિંહની જેમ દેવસ પાપનુંજ ભોજન થાય છે. વાવવાને આ-
પેલા બીજને ખાઈ જનાર કુટુંબી (કણ્ઠી)ની જેમ અધર્મોનું પરિણામે
કાંઈ પણ કલ્યાણ થતું નથી. જે માણસ પરલોકના મુખને અનુભવે તે ખરે-
ખરે મુખી છે. તેથી બુદ્ધિમાન પુરુષે ધર્મને બાંધા ન આવે તેવી રીતે કામ
અને અર્થને વિષે યત્ન કરવો. જે માણસ અર્થ તથા કામનો ઉપધાત કરી
દેવસ ધર્મનું સેવન કરે તેવા માણસેતો યતિપણું લેવું સાહે છે. તેને ગૃહવાસની

૧ જેમ સિંહ હાથીને મારી પોતે તેમાંથી ચોરો ભાગ મેલવે પણ બીજા શિયાલ
પ્રમુખ પ્રાણીઓ ઘણો ભાગ ઉપયોગમાં લે છે તેમ.

૨ જેમ ખેડુત કણ્ઠીને વાવવાને બી આપ્યું હોય, તે બે ખાઉ જાય તો તે
પરિણામે દુઃખી થાય છે. તેમ જાદા સમજવું.

ચિનોતિ ન તુ કચિદપિ વ્યયતે સં કદર્યઃ, તાદાત્વિકમૂલહરયોરાયત્યાં
નાસ્તિ કલ્યાણં, કિંત્વર્થઘ્નશેન ધર્મકામયોર્વિનાશ એવં । કદર્યસ્ય ત્વર્થસંગ્રહો
રાજદાયાદત્તસ્કરાણામન્યતમસ્ય નિધિઃ, ન તુ ધર્મકામયોર્હેતુઃ । અતઃ એતત્પુરુ-
ષત્રયપ્રકૃતિપરિહારેણ મતિમતા અર્થોઽનુશીલનીયઃ । તથા નાજિતેન્દ્રિયસ્ય
કાપિ કાર્યસિદ્ધિરસ્તિ । ન કામાસક્તસ્ય સમસ્તિ ચિકિત્સિતં । ન તસ્ય
ઘનં ધર્મઃ શરીરં વા । યસ્ય સ્ત્રીપ્ત્યંતાસક્તિર્વિરુદ્ધકામવૃત્તિર્ન સ ચિરં નંદતિ ।
અતો ધર્માર્થાવાધનેન કામે પ્રવર્તિતવ્યમિતિ પર્યાલોચ્ય પરસ્પરાવિરોધેન ધ-
ર્માર્થકામાસેવનમુપદિષ્ટમિતિ ॥ ૫૦ ॥

તથા—અન્યતરવાધાસંજ્ઞવે મૂલાવાધેતિ ॥ ૫૧ ॥

જરૂર નથી, કારણકે ગૃહસ્થને તો અર્થ તથા કામનું આરાધન કરવું શ્રેય છે.

જે તાદાત્વિક, મૂલહર અને કદર્ય જાતના પુરુષો છે તેઓને તો પ્રત્યવાય થવો જરા પણ દુર્લભ નથી. જે કાંઈ પણ ચિંતવ્યા વગર પ્રાપ્ત થએલા દ્રવ્યનો અધટિત વ્યય કરે તે તાદાત્વિક કહેવાય છે. જે વડિલોપાજિત દ્રવ્યને અન્યાયથી ખાઈ જાય તે મૂલહર કહેવાય છે. જે સેવક તથા પોતાની જાતને પીડા કરી દ્રવ્યનો સંચય કરે અને ક્યારે પણ ખર્ચે નહીં તે કદર્ય કહેવાય છે. તેઓમાંથી તાદાત્વિક અને મૂલહર એ બંને જાતના પુરુષોનું પરિણામે કાંઈ કદ્યાણુ થતું નથી, પણ ઉલટો અર્થનો ઉપધાત થવા ઉપરાંત ધર્મ અને કામનો વિનાશ થાય છે. કદર્ય જાતના પુરુષને જે અર્થ-દ્રવ્યસંચય થાય છે, તે રાજ, ભાગીદાર અને ચોર-એ ત્રણમાંથી કાંઈ એકનો ભંડાર છે એમ જાણી લેવું. તે કદિ પણ ધર્મ તથા કામનો હેતુ થતો નથી. એથી એ ત્રણ જાતના પુરુષોની પ્રકૃતિ છોડી દઈ બુદ્ધિમાન પુરુષે અર્થ-દ્રવ્યનું સેવન કરવું. તેમ જે જિતેન્દ્રિય ન હોય તેને કાંઈ કાર્યની સિદ્ધિ થતી નથી, તેમ અતિ કામાસક્ત હોય તેની તો ચિકિત્સા (ઉપાય) નથી અને તેનું તો દ્રવ્ય, ધર્મ અથવા શરીર કાંઈ પણ નથી. જેની સ્ત્રીઓમાં અતિ આસક્તિ છે અને વિરુદ્ધ કામમાં પ્રવૃત્તિ છે તે લાંબો કાલ મુખે રહેતો નથી, તેથી ધર્મ તથા અર્થને બાધા ન થાય તેમ કામમાં પ્રવૃત્તિ કરવી, એવું વિચારી પરસ્પર વિરોધ ન આવે તેમ ધર્મ, અર્થ અને કામનું સેવન કરવું એમ ઉપદેશ આપ્યો છે. ૫૦

મૂલાર્થ—ધર્મ, અર્થ, કામ-એ ત્રણમાંથી હરકોઈને બાધ થવા

અમીષાં ધર્માર્થકામાનાં મધ્યે અન્યતરસ્ય ઉત્તરોત્તરલક્ષણસ્ય પુરુ-
પાર્થસ્ય વાધાસંભવે કુતોઽપિ વિપમપ્રવટ્ટકવશાદિરોધે સંપદમાને સતિ કિં
કર્તવ્યમિત્યાહ । મૂલાવાધા । યા यस્ય પુરુપાર્થસ્ય “ધર્માર્થકામાઃ ત્રિવર્ગઃ”
ઇતિ ક્રમમપેક્ષ્ય મૂલં આદિમસ્તસ્ય અવાધા અપીડનં । તત્ર કામલક્ષણપુરુ-
પાર્થવાધાયાં ધર્માર્થયોર્યાધા રક્ષણીયા, તયોઃ સતોઃ કામસ્ય સુકરોત્પાદક-
ત્વાત્ । કામાર્થયોસ્તુ વાધાયાં ધર્મ એવ રક્ષણીયઃ, ધર્મમૂલત્વાદર્થકામયોઃ ।
અત એવોક્તમ્ ।

ધર્મથેન્નાવસીદેત કપાલેનાપિ જીવતઃ ।

આલ્યોસીત્યવગંતવ્યં ધર્મવિત્તા હિ સાધવઃ ॥ ૫૧ ॥ ઇતિ ॥

તથા—ત્રલાવલાપેક્ષણમિતિ ॥ ૫૨ ॥

इह बुद्धिमता मनुजेन सर्वेष्वपि कार्येषु प्रवृत्तिमादधता सता बलस्य

સંભવ લાગે તો મૂલ પુરૂપાર્થને બાધ થવા દેવો નહીં. ૫૧

ટીકાર્થ—એ ધર્મ, અર્થ અને કામ—એ ત્રણમાંથી કોઈ ઉત્તરોત્તર
પુરૂપાર્થને બાધ એટલે કોઈ વિપમ અંતરાયને લીધે વિરોધ થવા સંભવ
લાગે તો શું કરવું તે કહે છે—મૂલાબાધા એટલે મૂલ પુરૂપાર્થને બાધા થવા
દેવી નહીં, એટલે કે ધર્મ, અર્થ, કામ—એ ત્રિવર્ગના ક્રમની અપેક્ષાએ જ
પુરૂપાર્થ મૂલ એટલે આદિ—પ્રથમ હોય તેને બાધા થવા દેવી નહીં. જમકે
જે કામ પુરૂપાર્થને બાધ થવાનો સંભવ લાગે તો ધર્મ અને અર્થને બાધ
થવા દેવો નહીં, કારણકે જે તે ધર્મ, અર્થ હોય તો કામની ઉત્પત્તિ સહેલી
છે. જે કામ અને અર્થનો બાધ થવા સંભવ લાગે તો ધર્મનું રક્ષણ કરવું,
કારણકે અર્થ અને કામનું મૂલ ધર્મ છે. એ વિષે કહ્યું છે કે “કદિ હાથમાં
નાલીએરની ખોપરી લઈ માગી ખાતો હોય, પણ જે ધર્મ હોય તો તે કદિ
પણ સીદાતો નથી. તેણે તો ‘હું ધનવાન છું’ એમ જણવું, કારણકે સાધુ
પુરૂષો ધર્મરૂપી ધનવાણ છે.” ૫૧

મૂલાર્થ—પોતાની શક્તિ અને અશક્તિ વિચારી કામ કરવું. ૫૨

ટીકાર્થ—આ જગતમાં કાર્યોને વિષે પ્રવૃત્તિ કરનારા બુદ્ધિમાન પુરૂષે
બલ એટલે દ્રવ્ય, સેવ, કાલ અને સાવધી કરેલું સામર્થ્ય અને અબલ એટલે

દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવકૃતસ્ય આત્મસામર્થ્યસ્ય અવલસ્ય ચ તદ્વિલક્ષણસ્ય અપેક્ષણં આલોચનં અંગીકર્તવ્યં અયથાવલપ્રારંભસ્ય ક્ષયસંપદેકનિમિત્તત્વાદત એવ પશ્યતે ચ ।

કઃ કાલઃ કાનિ મિત્રાણિ કો દેશઃ કૌ વ્યયાગમૌ ।

કથાહં કા ચ મે શક્તિરિતિ ચિંત્યં મુહુર્મુહુઃ ॥

તથા—અનુબંધે પ્રયત્ન ઇતિ ॥ ૫૩ ॥

અનુબંધે ઉત્તરોત્તરવૃદ્ધિરુપે ધર્માર્થકામાનાં પ્રયત્નઃ યત્નાતિરેકઃ કાર્યઃ । અનુબંધશૂન્યાનિ હિ પ્રયોજનાનિ વંધ્યાઃ સ્ત્રિય ઇવ ન કિંચિદ્ ગૌરવં લભંતે અપિ તુ હીલામેવેતિ ॥ ૫૩ ॥

તથા—કાલોચિંતાપેક્ષેતિ ॥ ૫૪ ॥

યદ્યત્ર કાલે વસ્તુ હાતુમુપાદાતું વોચિતં ભવતિ તસ્યાત્યંતનિપુણબુદ્ધ્યા

તેથી વિલક્ષણ અસામર્થ્ય, તેની અપેક્ષા—આલોચના અંગીકાર કરવી યોગ્ય છે. અર્થાત્ સર્વ કાર્યમાં પોતાની શક્તિ વિચારીને પ્રવૃત્તિ કરવી. જે પોતાની યથાર્થ શક્તિ વિચાર્યા વગર કાર્યનો આરંભ કરે તો તે સંપત્તિના ક્ષયનું નિમિત્ત કારણ થાય છે. કહ્યું છે કે “સમય કેવો છે, મિત્ર કેણુ છે, દેશ કેવો છે, આવક કેટલી છે, ખર્ચ કેટલો છે, હું કેણુ છું અને મારી શક્તિ કેવી છે—એ સર્વનો વારંવાર વિચાર કરવો.” ૫૨

મૂલાર્થ—ધર્મ, અર્થ અને કામની ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિરૂપ અનુબંધ (આગ્રહ) રાખવામાં પ્રયત્ન કરવો. ૫૩

ટીકાર્થ—ધર્મ, અર્થ અને કામની ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ થવારૂપ અનુબંધ (આગ્રહ)ને વિષે અતિ પ્રયત્ન કરવો. અનુબંધ વગરના પ્રયોજન વંધ્યા સ્ત્રીઓની જેમ કાંઈ પણ ગૌરવ પ્રાપ્ત કરતા નથી, પણ ઉલટી હીલનાને પ્રાપ્ત કરે છે. ૫૩

મૂલાર્થ—જે કાલે જે વસ્તુ યોગ્ય હોય તેનો વિચાર કરી અંગીકાર કરવો. ૫૪

ટીકાર્થ—જે કાલે જે વસ્તુ ઊડવાને અથવા ગ્રહણ કરવાને યોગ્ય હોય

પર્યાલોચ્ય અપેક્ષા અંગીકારઃ કર્તવ્ય્યા । દક્ષલક્ષણત્વેનાસ્યાઃ સકલશ્રીસમ-
ધિગમહેતુત્વાત્ । અત એવ પઠ્યતે ચ ।

યઃ કાકિણીમપ્યપથપ્રપન્નામન્વેપતે નિષ્કસહસ્રતુલ્યામ્ ।

કાલેન કોટીપ્વપિ મુક્તહસ્તસ્તસ્યાતુવંધં ન જહાતિ લક્ષ્મીઃ ॥ ૫૪ ॥

તથા-પ્રત્યહં ધર્મશ્રવણમિતિ ॥ ૫૫ ॥

પ્રત્યહં પ્રતિદિવસં ધર્મસ્ય રૂઢૈવ શાસ્ત્રે વક્તું પ્રસ્તાવિતસ્ય કાંતકાંતાસ-
મેતયુવજનર્કિનરારવ્ધગીતાકર્ણનોદાહરણેન શ્રવણમાકર્ણનં, ધર્મશાસ્ત્રશ્રવણ-
સ્યાત્યંતગુણહેતુત્વાત્ । પઠ્યતે ચ ।

કાંતમુપોજ્જતિ સ્વેદં તપ્તં નિર્વાતિ બુદ્ધ્યતે મૂઢમ્ ।

સ્થિરતામેતિ વ્યાકુલમુપયુક્તસુમાપિતં ચેતઃ ॥ ૫૫ ॥ ઇતિ ॥

૧ મુક્તહસ્ત ઇતિ મુક્તલહસ્તઃ ।

તેને અતિનિપુણ બુદ્ધિથી વિચારી તેની અપેક્ષા કરવી, કારણકે અપેક્ષા એક
હંડાપણું લક્ષણ છે, તેથી તે સર્વ પ્રકારની લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિમાં હેતુરૂપ થાય છે.
એથીજ કહે છે કે “જે માણસ કુમાર્ગે પડી ગયેલી એક ડાહીને હજાર સોના-
મહેર જેવી ગણીને શોધે છે, અને યોગ્ય વખતે ડાહી દ્રવ્ય વાપરવામાં પણ હાથ
છુટા રાખે છે, તે માણસનો સંબંધ લક્ષ્મી છોડતી નથી.” ૫૪

મૂલાર્થ—હમેશાં ધર્મનું શ્રવણ કરવું. ૫૫

ટીકાર્થ—પ્રતિદિવસ ધર્મ કે જે આ ગ્રંથમાં કહેવાને આરંભેલો છે
તેનું શ્રવણ કરવું, એટલે સુંદર સ્ત્રી સાથે યુવાન કિંનરે આરંભેલા ગાયનના
દૃષ્ટાંતવડે સાંભળવું. ભાવાર્થ એવો છે કે સુંદર સ્ત્રી સાથે કિંનરનું ગાયન સાં-
ભળતાં જેવી પ્રીતિ થાય તેવી પ્રીતિથી ધર્મશાસ્ત્ર સાંભળવું. ધર્મશાસ્ત્રનું શ્રવણ
અત્યંત ગુણના હેતુરૂપ છે. કહ્યું છે કે “સુમાપિતનો ઉપયોગ કરનાર ચિત્ત
જે આનંદ પામ્યું હોય તે ખેદ છોડી દે છે, પરિતાપ પામ્યું હોય તે શીતલ
થાય છે, મૂઠ થઈ ગયું હોય તે પ્રતિબોધ પામે છે અને વ્યાકુલ થયું હોય તે
સ્થિરતા મેલવે છે.” ૫૫

તથા-સર્વજ્ઞાનત્રિનિવેશ ઇતિ ॥ ૫૬ ॥

સર્વત્ર કાર્યે પ્રવર્તમાનેન બુદ્ધિમતા અભિનિવેશઃ અભિનિવેશપરિહારઃ કાર્યઃ । નીતિમાર્ગમનાગતસ્યાપિ પરાભિમવપરિણામેન કાર્યસ્યારંભોઽભિનિવેશઃ । નીચલક્ષણં ચેદં, યત્રીતિમતીતસ્યાપિ કાર્યસ્ય ચિકીર્ષણં । પઠંતિ ચ ।

દર્પઃ શ્રમયતિ નીચાન્નિષ્ફલનયવિગુણદુષ્કારારંભૈઃ ।

સ્રોતોવિલોમતરણવ્યસનિભિરાયાસ્યતે મત્સૈઃ ॥ ૫૬ ॥

તથા-ગુણપદ્ધપાતિતેતિ ॥ ૫૭ ॥

ગુણેષુ દાક્ષિણ્યસૌજન્યૌદાર્યસૈર્યપ્રિયપૂર્વાભાષણાદિષુ સ્વપરયોરુપ-કારકારણેષ્વાત્મધર્મેષુ પક્ષપાતિતા બહુમાનં તત્પ્રશંસાસાહાયકરણાદિનાઽનુ-કૂલા પ્રવૃત્તિઃ । ગુણપક્ષપાતિનો હિ જીવા બહુમાનદ્વારોપજાતાવંધ્યગુણ્યપ્રવં-ધસામર્થ્યાન્નિયમાદિહામુત્ર ચ શરચ્છશ્વધરકરનિકરગૌરં ગુણગ્રામમવશ્યમવા-મુવંતિ, તદ્બહુમાનાશયસ્ય ચિંતારત્નાદંપ્યધિકશક્તિયુક્તત્વાત્ ॥ ૫૭ ॥

મૂલાર્થ-સર્વ કાર્યમાં કદાગ્રહ રાખવો નહીં. ૫૬

ટીકાર્થ-સર્વ કાર્યમાં પ્રવર્તતા એવા બુદ્ધિમાન પુરૂષે અભિનિવેશ-કદાગ્રહનો ત્યાગ કરવો. બીજાને પરાસવ કરવાના પરિણામથી નીતિમાર્ગને ન પામેલા કાર્યનો અર્થાત્ અનીતિના કાર્યનો આરંભ કરવો તે અભિનિવેશ કહેવાય છે. જેમાં નીતિનું ઉલ્લંઘન થાય તેવું કાર્ય કરવાની ઇચ્છા થાય તે નીચનું લક્ષણ છે. કહ્યું છે કે “કદાગ્રહનો અહંકાર નિષ્ફળ તથા નીતિ વગરના અને અશુદ્ધી ભરેલા કાર્યના આરંભથી પ્રવાહની સામે ચાલવાના વ્યસનવાલા મત્સ્યોની જેમ નીચ લોહાને ફેગટનો શ્રમ આપ્યા કરે છે.” ૫૬

મૂલાર્થ-ગુણોમાં પણ પક્ષપાત રાખવો. ૫૭

ટીકાર્થ-ગુણ એટલે દાક્ષિણ્યતા, સજ્જનતા, ઉદારતા, સ્થિરતા અને પ્રિય વચનપૂર્વક ભાષણ કરવું ઇત્યાદિ, પોતાના અને બીજાના ઉપકારના કારણરૂપ એવા આત્માના ધર્મ, તેઓમાં પક્ષપાત રાખવો એટલે બહુમાનથી તેમની પ્રશંસા તથા સહાય આપવા વગેરેથી અનુકૂલ પ્રવૃત્તિ કરવી. ગુણોના પક્ષપાત ક-

ધ્યાવર્તનમપોહઃ, અથવા સામાન્યજ્ઞાનમૂહઃ વિશેષજ્ઞાનમપોહઃ, વિજ્ઞાનોહાપો-
હવિશુદ્ધમિદમિત્યમેવેતિ નિશ્ચયઃ તત્ત્વાભિનિવેશઃ । एवं हि शुश्रूषादिभिर्बुद्धिगु-
णैरुपहितप्रज्ञाप्रकर्षः पुमान् कदाचिदकल्याणमाप्नोति । यदुच्यते ।

जीवंति शतशः प्राज्ञाः प्रज्ञया वित्तसंक्षये ।

न हि प्रज्ञाक्षये कश्चिद्वित्ते सत्यपि जीवति ॥ इति ॥

इतिशब्दः प्रस्तुतस्य सामान्यतो गृहस्थधर्मस्य परिसमाप्त्यर्थः इति ॥
इत्थं सामान्यतो गृहस्थधर्म उक्तः ॥ ५८ ॥

अथास्यैव फलमाह ।

एवंस्वधर्मसंयुक्तं सद्गार्हस्थ्यं करोति यः ।

लोकछयेऽप्यसौ धीमान् सुखमाप्नोत्यनिन्दितम् ॥ १ ॥

एवमुक्तन્યાयेन यઃ સ્વધર્મઃ ગૃહસ્થાનાં સંબંધી ધર્મઃ તેન સંયુક્તં સમ-
ન્વિતં. અત એવ સત્ સુંદરં ગાર્હસ્થ્યં ગૃહસ્થભાવં કરોતિ વિદધાતિ । યઃ ક-

ઉહ અને વિશેષ જ્ઞાન તે અપોહ છે. વિજ્ઞાન, ઊહ અને અપોહથી શુદ્ધ થ-
યેલ “આ આમજ છે” એવો નિશ્ચય તે તત્ત્વાભિનિવેશ કહેવાય છે. એવી
રીતે શુશ્રૂષા વગેરે બુદ્ધિના આઠ ગુણોથી જણે બુદ્ધિનો ઉત્કર્ષ પ્રાપ્ત કર્યો
હોય તેવો પુરૂષ કદિ પણ અકલ્યાણ પામતો નથી. કહ્યું છે કે “સૈકડો પ્રાજ્ઞ
પુરૂષો દ્રવ્યનો નાશ થતાં કેવલ બુદ્ધિથીજ જીવે છે અને બુદ્ધિનો હાથ થવા-
થી દ્રવ્ય છતાં પણ કોઈ એક જીવી શકતું નથી.”

મૂલમાં इति શબ્દ મૂક્યો છે તે આ પ્રસ્તુત ગૃહસ્થના સામાન્ય ધર્મની
સમાપ્તિ સૂચવે છે. એવી રીતે ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ કલ્પો ૫૮

એ ગૃહસ્થના સામાન્ય ધર્મનું ફલ કહે છે.

મૂલાર્થ—જે પુરૂષ એ પ્રમાણે સ્વધર્મ યુક્ત અને શ્રેષ્ઠ ગૃહસ્થ-
પણું આપરે તે બુદ્ધિમાન્ પુરૂષ આલોક અને પરલોકમાં અનિન્દિત
સુખ પ્રાપ્ત કરે છે. ૧

ટીકાર્થ—એ પ્રમાણે એટલે ઉપર કહેલા ન્યાયથી જ પુરૂષ સ્વધર્મ .
એટલે ગૃહસ્થ સંબંધી ધર્મ તેવડે યુક્ત હોવાથી સુંદર એવું ગૃહસ્થપણું આ-

તથા—ઝહાપોહાદિયોગ સ્તીતિ ॥ ૫૮ ॥

ઝહાપોહશ્ચ આદિશબ્દાત્તત્ત્વાભિનિવેશલક્ષણો બુદ્ધિગુણઃ શુશ્રૂષાશ્રવણગ્રહણધારણાવિજ્ઞાનાનિ ચ ગૃહ્યંતે । इत्यष्टौ बुद्धिगुणाः । तत ऊहापोहादिभिर्योगः समागमोऽनुष्ठेयः इति । तत्र प्रथमतस्तत्तावच्छेदोत्तुमिच्छा शुश्रूषा, श्रवणमाकर्षणं, ग्रहणं शास्त्रार्थोपादानं, धारणा अविसरणं, मोहसंदेहविपर्ययासव्युदासेन ज्ञानं विज्ञानं, विज्ञातमर्थमवलंब्यान्वयेषु व्याप्त्या तथाविधेषु वितर्कणमूहः, उक्तियुक्तिभ्यां विरुद्धादर्थोद्घिसादिकात्प्रत्यवायसंभावनया

રનારા જીવો બહુમાન દ્વારા ઉત્પન્ન થયેલા અવંધ્ય પુણ્યના પ્રબંધના સામર્થ્યથી આવેલા અને પરલોકમાં શરદ્ઋતુના ચંદ્રકિરણોના સમૂહના જેવા ગૌરવણી ગુણુઆમને અવશ્ય પ્રાપ્ત કરે છે, કારણકે ગુણુનું બહુમાન કરવાનો આશય ચિંતામણિ રત્નથી પણ અધિક શક્તિમાન છે. ૫૭

મૂલાર્થ—તર્ક કરવો, તેનું સમાધાન કરવું ઇત્યાદિ બુદ્ધિના આઠ ગુણુનો યોગ કરવો. ૫૮

ટીકાર્થ—જીહ, અપોહ, આદિ શબ્દથી તત્ત્વાભિનિવેશ, શુશ્રૂષા, શ્રવણ, ગ્રહણ, ધારણા અને વિજ્ઞાન—એ આઠ બુદ્ધિના ગુણુ છે. તે બુદ્ધિના આઠ ગુણુની સાથે યોગ એટલે સમાગમ કરવો. તે આઠ ગુણુનાં લક્ષણુ કહે છે. પ્રથમ સાંભલવાની ઇચ્છા તે શુશ્રૂષા કહેવાય છે. પછી સાંભલવું તે શ્રવણ કહેવાય છે. શાસ્ત્રના અર્થનું ગ્રહણ કરવું તે ગ્રહણ કહેવાય છે. જે ધાર્યું હોય તેને બૂલવું નહીં તે ધારણા કહેવાય છે. મોહ, સંદેહ, અને વિપર્યાસ રહિત જે જ્ઞાન તે વિજ્ઞાન કહેવાય છે. જે અર્થ જાણ્યો હોય તેને અવલંબીને તેવી જાતના અન્ય અર્થમાં વ્યાપ્તિ થવાથી જે વિતર્ક કરવો તે 'ઉહ' કહેવાય છે. ઉક્તિ (વચન) અને યુક્તિથી વિરુદ્ધ એવા હિંસાદિક અર્થથી પ્રત્યવાયની સંભાવના લાવી નિવૃત્ત થવું તે 'અપોહ' કહેવાય છે. અથવા સામાન્ય જ્ઞાન તે

૧ ઘરમાં ધુમાડો દેખીને 'અગ્નિ છે' એમ પ્રથમ નિશ્ચય કર્યો પછી પર્વત ઉપર ધુમાડો દેખી 'અગ્નિ છે' એવો વિતર્ક થાય તે ઉહ કહેવાય છે.

૨ જેમ કોઈ જીવની હિંસા કરવાથી પાપ લાગે, એવો પ્રથમ નિશ્ચય કરી પછી કોઈ જીવને દુઃખ દેવામાં પત્ર પાપ લાગે એવો વિતર્ક થાય તે પછી તેમાંથી નિવૃત્ત થવા પ્રવૃત્તિ કરવી તે અપોહ કહેવાય છે.

સ્વસ્ય । યતઃ કરોતિ અકાંઢે એવ મરણાવસરે એવ વાલ્યયૌવનમધ્યમવયોઽવ-
સ્થારૂપે, ઇહ મર્ત્યલોકે સર્વે પુત્રકલત્રવિભવાદિ મૃત્યુઃ યમઃ ન કિંચન મરણ-
ત્રાણાકારણત્વેનાવસ્તુરૂપમિતિ ॥ ૨ ॥

સતિ વિદ્યમાને જગત્ત્રિતયવર્તિજંતુજનિતોપરમે એતસિન્ મૃત્યાવેવ, અ-
સારાસુ મૃત્યુનિવારણં પ્રતિ અક્ષમાસુ સંપત્સુ ધનધાન્યાદિસંપત્તિલક્ષણાસુ,
અવિહિતાગ્રહઃ અકૃતમૂર્છઃ । કીદૃશીષુ સંપત્તિસ્વત્યાહ । પર્યંતદારુણાસુ વિ-
રામસમયસમર્પિતાનેકવ્યસનશતાસુ ઉચ્ચૈઃ અત્યર્થે, ધર્મ ઉક્તલક્ષણઃ કાર્યઃ
વિધેયઃ । કેરિત્યાહ । મહાત્મભિઃ મહાન્ પ્રશસ્ય આત્મા યેપાં તે તથા તૈરિતિ ॥૩॥

इति श्रीमुनिचंद्रसूरिविरचितायां धर्मर्षिंदुप्रकरणविष्टौ

सामान्यतो गृहस्थधर्मविधिर्नाम प्रथमोऽध्यायः समाप्तः ॥ १ ॥

व्याख्यातः प्रथमोऽध्यायः ।

ઉત્તમ ભિત્રનો યોગ વગેરે અનુકૂળ કરવું, કારણકે આ મર્ત્ય લોકમાં મૃત્યુ-ય-
મરાજ અકસ્માત્ એટલે ખાદ્ય, યૌવન અને મધ્યમ વયરૂપ મરણના
અવસર વિના આવી સર્વ એટલે પુત્ર, સ્ત્રી, વૈભવ વગેરે કાંઈ પણ હાતુંજ નહીં
એમ કરી દે છે. અહીં 'કાંઈ નહીં' એમ કહેવાનો હેતુ એવો છે કે મરણમાંથી
બચાવાનું કારણ ન હોવાથી તે સ્ત્રી વૈભવાદિ સર્વ અવસ્તુરૂપ છે, અર્થાત્
વસ્તુતાએ કાંઈ નથી. ૨

ટીકાર્થ—ત્રણ જગતના જંતુઓને ઉપરમ પમાડનાર એ મૃત્યુ હો-
વાથી અસાર એટલે મૃત્યુ નિવારવાને અસમર્થ એવી ધન, ધાન્ય વગેરે સં-
પત્તિઓમાં જે ધર્મ મૂર્છા-મોહને ધરતો નથી. તે કેવી સંપત્તિઓ છે તે કહે
છે. તે સંપત્તિઓ પરિણામે એટલે વિરામ સમયે દારૂણ એટલે અનેક સૈકડો
દુઃખને આપનારી છે. એવી સંપત્તિઓમાં મોહને ધરે નહીં તેવો ધર્મ કરવો.
તે દાણે કરવો જોઈએ, તે કહે છે. જેમનો મહાન્ એટલે શ્રેષ્ઠ આત્મા હોય તેવા
પુરૂષોએ. ૩

શ્રી મુનિચંદ્ર સૂરિએ રચેલી આ ધર્મર્ષિંદુ પ્રકરણની ટીકાનો
સામાન્ય ગૃહસ્થધર્મવિધિ નામે પ્રથમ અધ્યાય સમાપ્ત. ૧

ચિત્પુણ્યસંપન્નો જીવઃ લોકદ્વયેપિ રૂહલોકપરલોકરૂપે, કિં પુનરિહલોક એવં
ત્યપિશબ્દાર્થઃ । અસૌ સદ્ગાર્હસ્થ્યકર્તા ધીમાન્ પ્રશસ્તબુદ્ધિઃ સુખં શર્મ
આપ્નોતિ લભતે । અનિદિતં શુભાનુબંધિતયા મુધિયામર્ગર્હણીયમિતિ ॥ ૧ ॥

યત એવં તતોઽગ્રૈવ યત્નો વિધેય ઇતિ શ્લોકદ્વયેન દર્શયન્નાહ ।

દુર્લભં પ્રાપ્ય માનુષ્યં વિધેયં હિતમાત્મનઃ ।

કરોત્યકાંઠ એવેહ મૃત્યુઃ સર્વં ન કિંચન ॥ ૨ ॥

સત્યેતસ્મિન્નસારાસુ સંપત્સ્વવિહિતાગ્રહઃ ।

પર્યંતદારુણાસૂચૈર્ધર્મઃ કાર્યો મહાત્મજિઃ ॥ ૩ ॥ ઇતિ ॥

દુર્લભં દુરાપં પ્રાપ્ય સમાસાદ્ય માનુષ્યં મનુષ્યજન્મ । કિમિત્યાહ ।
વિધેયં અનુષ્ટેયં સર્વાવસ્થાસુ હિતં અનુકૂલં કલ્યાણમિત્રયોગાદિ આત્મનઃ

અરે છે. તે ઠાઠ પુણ્યસંપન્ન બુદ્ધિમાન્ જીવ આલોક અને પરલોકમાં (અહીં
અપિ શબ્દ એમ સૂચવે છે કે જ્યારે પરલોકની વાત જણાવી તો આલોક-
ની વાત આવે તેમાં તો શું કહેવું) શ્રેષ્ઠ ગૃહસ્થપણાને આચરતો થકા અનિ-
દિત મુખને પ્રાપ્ત કરે છે. અહીં અનિદિત એટલે શુભાનુબંધિપણાથી
સદ્બુદ્ધિવાલા પુરૂષોને નિદવા યોગ્ય નહીં તેવું. ૧

ઉપર કહેલા હેતુને લઈ ગૃહસ્થના સામાન્ય ધર્મને વિષે યત કરવો
જોઈએ—એ બે શ્લોકથી દર્શાવે છે.

મૂલાર્થ—દુર્લભ એવો મનુષ્યજન્મ પામીને આત્માનું હિત
કરવું, કારણકે મૃત્યુ અકસ્માત્ આવી ‘આલોકમાં સંઘલું કાંઈ
હતુંજ નહીં’ એમ કરી દે છે. ૨

મૂલાર્થ—એવા મૃત્યુને લીધે અસાર એવી અને પરિણામે દારૂણ
ભય આપનારી સંપત્તિઓમાં જે મોહ ધરતો નથી એવો ધર્મ મહા-
ત્મા પુરૂષોએ ઉંચે પ્રકારે આચરણ કરવો. ૩

ટીકાર્થ—દુર્લભ એટલે મુશ્કેલીથી મેલવાય તેવો આ મનુષ્યજન્મ
પામીને શું કરવું તે કહે છે. સર્વ અવસ્થામાં પોતાનું હિત એટલે કલ્યાણ તથા

સ્વસ્ય । યતઃ કરોતિ અકાંડે એવ મરણાવસરે એવ બાલ્યયૌવનમધ્યમવયોઽવ-
સ્થારૂપે, ઇહ મર્ત્યલોકે સર્વે પુત્રકલત્રવિમવાદિ મૃત્યુઃ યમઃ ન કિંચન મરણ-
તાણાકારણત્વેનાવસ્તુરૂપમિતિ ॥ ૨ ॥

સતિ વિદ્યમાને જગત્ત્રિવર્તિજંતુજનિતોપરમે એતસ્મિન્ મૃત્યાવેવ, અ-
સારાસુ મૃત્યુનિવારણં પ્રતિ અક્ષમાસુ સંપત્સુ ધનધાન્યાદિસંપત્તિલક્ષણાસુ,
અવિહિતાગ્રહઃ અકૃતમૂર્છઃ । કીદૃશીષુ સંપત્તિસ્ત્યાહ । પર્યંતદારુણાસુ વિ-
રામસમયસમર્પિતાનેકવ્યસનશતાસુ ઉચ્ચૈઃ અત્યર્થ, ધર્મ ઉક્તલક્ષણઃ કાર્યઃ
વિધેયઃ । કૈરિત્યાહ । મહાત્મભિઃ મહાન્ પ્રશસ્ય આત્મા યેપાં તે તથા તૈરિતિ ॥૩॥

इति श्रीमुनिचंद्रसूरिविरचितायां धर्मपिंडुप्रकरणविष्टौ

सामान्यतो गृहस्थधर्मविधिर्नाમ प्रथमोऽध्यायः समाप्तः ॥ १ ॥

व्याख्यातः प्रथमोऽध्यायः ।

ઉત્તમ મિત્રનો યોગ વગેરે અતુલ્ય કરવું, કારણકે આ મર્ત્ય લોકમાં મૃત્યુ-ય-
મરાજ અકસ્માત્ એટલે બાહ્ય, યૌવન અને મધ્યમ વયરૂપ મરણના
અવસર વિના આવી સર્વ એટલે પુત્ર, સ્ત્રી, વૈભવ વગેરે કાંઈ પણ હાતુંજ નહીં
એમ કરી દે છે. અહીં 'કાંઈ નહીં' એમ કહેવાનો હેતુ એવો છે કે મરણમાંથી
બચાવાનું કારણ ન હોવાથી તે સ્ત્રી વૈભવાદિ સર્વ અવસ્તુરૂપ છે, અર્થાત્
વસ્તુતાએ કાંઈ નથી. ૨

ટીકાર્થ—ત્રણ જગતના જંતુઓને ઉપરમ પમાડનાર એ મૃત્યુ હો-
વાથી અસાર એટલે મૃત્યુ નિવારવાને અસમર્થ એવી ધન, ધાન્ય વગેરે સં-
પત્તિઓમાં જે ધર્મ મૂર્છા-મોહને ધરતો નથી. તે કેવી સંપત્તિઓ છે તે કહે
છે. તે સંપત્તિઓ પરિણામે એટલે વિરામ સમયે દારૂણ એટલે અનેક સૈકડો
દુઃખને આપનારી છે. એવી સંપત્તિઓમાં મોહને ધરે નહીં તેવો ધર્મ કરવો.
તે કાણુ કરવો જોઈએ, તે કહે છે. જેમનો મહાન્ એટલે શ્રેષ્ઠ આત્મા હોય તેવા
પુરુષોએ. ૩

શ્રી મુનિચંદ્ર સૂરિએ રચેલી આ ધર્મપિંદુ પ્રકરણની ટીકાનો
સામાન્ય ગૃહસ્થધર્મવિધિ નામે પ્રથમ અધ્યાય સમાપ્ત. ૧

દ્વિતીયઃ અધ્યાયઃ ।

સાંપ્રતં દ્વિતીયો વ્યાખ્યાયતે । વિશેષસંબંધશ્ચાસ્ય સ્વયમેવ શાસ્ત્રકૃતા
ભણિપ્યત્ત્વં ઇતિ નેહ દર્શ્યતે એવમન્યેષ્વપ્યધ્યાયેષ્વિતિ । તસ્ય
ચેદમાદિસૂત્રમ્ ।

પ્રાયઃ સદ્ધર્મવીજાનિ ગૃહિષ્વેવંવિધેષ્વલમ્ ।

રોહંતિ વિધિનોતાનિ યથા વીજાનિ સત્ક્રિતૌ ॥૨॥ ઇતિ ॥

પ્રાયો વાહુલ્યેન સદ્ધર્મવીજાનિ સદ્ધર્મસ્ય સમ્યગ્જ્ઞાનદર્શનચારિત્ર-
રૂપસ્ય વીજાનિ કારણાનિ તાનિ ચામૂનિ ।

દુઃખિતેષુ દયાલ્યંતમદ્વેષો ગુણવત્સુ ચ ।

ઔચિત્યાસેવનં ચૈવ સર્વત્રૈવાવિશેષતઃ ॥ ઇતિ ॥

ગૃહિણુ ગૃહસ્થેષુ એવંવિધેષુ કુલક્રમાગતાનિઘન્યાયાનુષ્ઠાનાદિગુણભાજ-

હવે બીજા અધ્યાયની વ્યાખ્યા કરે છે. આ અધ્યાયનો વિશેષ સંબંધ
શાસ્ત્રકાર પોતેજ કહેશે, તેથી અહીં તે બતાવતા નથી. એવી રીતે બીજા
અધ્યાયોમાં પણ બહુ લેવું.

આ અધ્યાયનું પ્રથમ સૂત્ર નીચે પ્રમાણે છે.

મૂલાર્થ—જેમ સારી પૃથ્વીમાં વિધિવડે વાવેલાં બીજ ઉગી
નીકલે છે તેમ પૂર્વે કહેલા ગૃહસ્થોને વિષે વિધિથી વાવેલાં સદ્ધર્મ-
(ગૃહસ્થધર્મ) નાં બીજ પ્રાયે કરીને ઉગી નીકલે છે. ૧

ટીકાર્થ—સદ્ધર્મ એટલે સમ્યગ્ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રરૂપ ધર્મનાં બીજ
એટલે કારણ જે આ પ્રમાણે કહેલાં છે:—દુઃખી ઉપર અતિ દયા, ગુણવાનની
ઉપર દ્વેષનો અભાવ અને સર્વત્ર અવિશેષપણે જે યોગ્ય હોય તેનું સેવન તે
ધર્મનાં બીજ, કુલક્રમથી આપ્યા આવેલા અનિઘ ન્યાયાનુષ્ઠાન વગેરે ગુણોના
પાત્રરૂપ ઉપર જણાવેલા ગૃહસ્થોને વિષે પોતાના ફલના સફલ કારણથી અ-
લ્યંત ઉગી નીકલે છે એટલે ધર્મ ચિંતન વગેરે અંકુરો પ્રમુખથી યુક્ત થાય છે.

નેષુ અલં સ્વફલાવંધ્યકારણત્વેન અત્યર્થં રોહંતિ ધર્મચિંતાદિલક્ષણાંકુરાદિ-
મંતિ જાયંતે । ઉક્તં ચ ।

વપનં ધર્મવીજસ્ય સત્પ્રશંસાદિતદ્વતમ્ ।

તચિંતાદ્યંકુરાદિ સ્યાત્ફલસિદ્ધિસ્તુ નિર્વૃત્તિઃ ॥

ચિંતાસચ્છ્રુત્યનુષ્ઠાનદેવમાનુષસંપદઃ ।

ક્રમેણાંકુરસત્કાંડનાલપુષ્પસમા મતાઃ ॥

કીદૃશાનિ સંતિ રોહંતીત્યાહ । વિધિના દેશનાર્હવાલાદિપુરુષૌચિ-
ત્યલક્ષણેન ઉત્તાનિ નિક્ષિપ્તાનિ યથેતિ દૃષ્ટાંતાર્થઃ વીજાનિ શાલિગોધૂમાદીનિ
સત્ત્વિતૌ અનુપહતભૂમૌ વિધિનોત્તાનિ સંતિ પ્રાયોગ્રહણાદકસાદેવ પક્કે તથા
મવ્યત્વે કચિન્મરુદેવ્યાદૌ અન્યથાભાવેઽપિ ન વિરોધ ઇતિ ॥ ૧ ॥

અમુમેવાર્થં વ્યતિરેકત આહ ।

વીજનાશો યથાઽન્નમૌ પ્રરોહો વેહ નિષ્ફલઃ ।

તથા સદ્ધર્મવીજાનામપાત્રેષુ વિહુર્વુધાઃ ॥

કહ્યું છે કે “સત્ પુરુષની પ્રશંસા કરવી વગેરે, એ ધર્મના બીજનું વાવવું છે,
ધર્મનું ચિંતવન કરવું વગેરે, તેના અંકુરા પ્રમુખ બાણવા અને નિવૃત્તિ-
ભોક્ષ તે તેની ફલસિદ્ધિ બાણવી.” વલી બીજ પણ કહેલું છે “ધર્મનું ચિં-
તવન તે અંકુરા, ધર્મનું શ્રવણ તે ડાલાં, ધર્મનું આચરણ તે નાલ અને દેવ
તથા મનુષ્યની સંપત્તિ એ પુષ્પ એમ અનુક્રમે બાણવું.”

તે ધર્મનાં બીજ કેવાં હોઈ ઉગી નીકલે છે, તે કહે છે. વિધિ એટલે
દેશનાને યોગ્ય એવા બાલ પ્રમુખ પુરુષોની યોગ્યતા, તેવડે વાવેલાં એવા ધર્મનાં
બીજ ઉગી નીકલે છે. તે ઉપર દૃષ્ટાંત કહે છે. જેમ સારી પૃથ્વીમાં શાલ,
ગોધૂમ વગેરે બીજ વિધિથી વાવેલાં હોય તો ઉગી નીકલે તેમ.

અહીં મૂલમાં પ્રાયઃ (ધણું કરીને) એમ કહ્યું છે, તેથી ઠાઘ વાર પરિપક્વ
લવ્યપણું હોય તો અકસ્માત્ એટલે કમની અપેક્ષા વગર ફલ થાય છે. જેમ
મંડેદેવી માતા પ્રમુખને થયું હતું; માટે તેનાથી અન્યથાપણે થવામાં વિરોધ
આવતો નથી. ૧

ઉપર કહેલાં અર્થને વ્યતિરેકથી (ઉલટાવીને) કહે છે.

મૂલાર્થ—જેમ ઉપર ભૂમિમાં વાવેલાં બીજનો નાશ થાય છે,

૧ મંડેદેવી માતાને ધર્મની પ્રાપ્તિ થતાંજ તત્કાલ દેવલજ્ઞાન થયું હતું. ત્યાં કમની
અપેક્ષા લેવી નહીં.

વીજનાશો વીજોછેદો યથા અમૂઘૌ ઝરારાદિરૂપાયાં, પ્રરોહઃ અંકુ-
રાયુદ્ભેદઃ વીજસૈવ । વા ઇતિ પક્ષાંતરસૂચકઃ । ઇહ જગતિ નિષ્ફલો ધાન્યા-
દિનિષ્પત્તિલક્ષણફલવિકલઃ । તથા સદ્ધર્મવીજાનામુક્તલક્ષણાનાં ગુરુણા
અનામોગાદિભિર્નિશ્ચિપ્યમાણાનાં અપાત્રેષુ અનીતિકારેષુ લોકેષુ વિદુઃ
જાનતે બુધાઃ નાશં નિષ્ફલં વા પ્રરોહમિતિ ॥ ૨ ॥

કિમિત્યપાત્રેષુ ધર્મવીજનાશો નિષ્ફલો વા પ્રરોહઃ સંપદ્યતે ઇત્યાહ ।

ન સાધયતિ યઃ સમ્યગ્ઽહ્નઃ સ્વદ્વપં ચિકીર્ષિતમ્ ।

અયોગ્યત્વાત્કથં મૂઢઃ સ મહત્સાધયિષ્યતિ ॥ ૩ ॥ ઇતિ ॥

ન નૈવં સાધયતિ નિર્વર્તયતિ ચો જીવઃ સમ્યગ્ યથાવત્ અન્નઃ દિતા-
હિતવિભાગાકુશલઃ સ્વલ્પં તુચ્છં ચિકીર્ષિતં કર્તુમિષ્ટં નિર્વાહાયનુષ્ઠાના-

કદિ જો તેમાં અંકુરા ફુટે તો તેને ફલ જોસે નહીં, તેમ અપાત્ર-અયો-
ગ્ય પુરૂષને વિષે સદ્ધર્મનાં બીજ વાળ્યાં હોય તો તેનો નાશ થાય છે.
કદાચિત્ અંકુરા ફુટે તો ફલ જોસતાં નથી. ૨

ટીકાર્થ—જેમ ખારી ભૂમિમાં વાવેલાં બીજનો ઉચ્છેદ થાય છે, કદિ
બીજને અંકુરાદિકનો ઉદ્ભેદ થાય (અહીં ‘વા’ શબ્દ પક્ષાંતર સૂચવે છે.) તો
તે આ જગતમાં નિષ્ફળ એટલે ધાન્યાદિકની સિદ્ધિરૂપ ફલથી રહિત થાય
છે. તેમ સદ્ધર્મનાં બીજ કે જેનાં લક્ષણ કહેવામાં આવ્યાં છે તે શુર મહારાજે
અનામોગ વગેરેથી એટલે અનુલુપણાથી અપાત્ર એટલે અનીતિ કરનારા
લોકોમાં નાખેલાં છે તેમના નાશ અથવા ફલ રહિત અંકુરને વિદ્વાન્ લોકોજ
બાણે છે. ૨

અપાત્રમાં વાવેલાં ધર્મબીજનો નાશ અથવા તેના અંકુર ફલ રહિત
કેમ થાય તે કહે છે.

મૂલાર્થ—જે અજ્ઞાની પોતાની તુચ્છ ઇચ્છા સાથે નહીં, તે
મૂઢ અયોગ્યપણાથી મહત્ કાર્ય કેવી રીતે સાધી શકશે. ૩

ટીકાર્થ—અજ્ઞ એટલે દિતાહિતનો સમ્યક્ પ્રકારે વિભાગ કરવામાં
અપુરુષાએવો જે જીવ, તે કરવાને ઇચ્છેલું નિર્વાહાદિતુચ્છ અનુષ્ઠાન પણ સાધી

યપિ । કસાન્ન સાધયતીત્યાહ । અયોગ્યત્વાત્ અજ્ઞત્વેનાનધિકારિત્વાત્ ।
યથોક્તં । “મૂર્ખસ્ય કચિદર્થે નાધિકાર इति ” । કથં કેન પ્રકારેણ મૂઢો
વૈચિત્યમાગતઃ સ પૂર્વોક્તો જીવઃ, મહત્ પરમપુરુષાર્થહેતુતયા વૃહત્, ધર્મવી-
જારોહણાદિ સાધયિષ્યતિ । સર્પપમાત્રધારણાસમર્થસ્ય મેરુગિરિધારણાસ-
મર્થત્વાદિતિ ॥ ૩ ॥

इति सद्धर्मदेशनार्ह उक्तः, इदानीं तद्विधिमनुवर्तयि-
ष्यामः इति ॥ ४ ॥

इत्येवं पूर्वोक्तगृहस्थधर्मनिरूपणेन सद्धर्मदेशनार्हो लोकोत्तरधर्मप्रज्ञाप-
नायोग्यः उक्तः भणितः, इदानीं संप्रति तद्विधिं सद्धर्मदेशनाक्रमं वर्णयि-
ष्यामः निरूपयिष्यामः वयमिति ॥ ४ ॥

तद्यथा—

तत्प्रकृतिदेवताधिमुक्तिज्ञानमिति ॥ ५ ॥

શકતો નથી. શામાટે સાધી શકતો નથી તે કહે છે. તે અજ્ઞપણુને કીધે અ-
યોગ્ય છે એટલે અધિકારી નથી. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે “મૂર્ખ જન કોઈ અર્થને વિષે
અધિકારી નથી.” વલી તે મૂઢ જીવ મહત્ એટલે પરમ પુરુષાર્થના હેતુરૂપ
હોવાથી મોટું ધર્મબીજને અંગીકાર કરવારૂપ કાર્ય કેવી રીતે સાધી
શકશે. જે માત્ર સર્સવનો દાણો ધારણ કરવાને અસમર્થ છે તે મેરુગિરિને
ધારણ કરવાને પણ અસમર્થ છે. ૩

મૂલાર્થ—એ પ્રમાણે સદ્ધર્મની દેશનાને યોગ્ય એવા પુરૂષ
કહ્યો. હવે તે સદ્ધર્મ દેશનાનો વિધિ કહીશું. ૪

ટીકાર્થ—એ પ્રમાણે એટલે પૂર્વે કહેલા ગૃહસ્થના સામાન્ય ધર્મના
નિરૂપણવડે સદ્ધર્મ દેશનાને યોગ્ય એટલે લોકોત્તરની પ્રજ્ઞાપનાને લાયક
એવા પુરૂષ કહ્યો. હવે તે સદ્ધર્મની દેશનાના ક્રમનું આ બીજા અધ્યાયમાં નિરૂ-
પણ કરીશું. ૪

મૂલાર્થ—સદ્ધર્મની દેશનાને યોગ્ય એવા પુરૂષની પ્રકૃતિ અને
પુદ્ગલિક દેવતા તથા તેની મુક્તિનું જ્ઞાન પ્રથમ સંપાદન કરવું. ૫

તસ્ય સદ્ધર્મદેશનાર્હસ્ય જંતોઃ પ્રકૃતિઃ સ્વરૂપં ગુણવલ્લોકસંગપ્રિયત્વાદિકા, દેવતાધિમુક્તિશ્ચ બુદ્ધકપિલાદિદેવતાવિશેષમુક્તિઃ તયોર્જ્ઞાનં પ્રથમતો દેશકેન કાર્યં । જ્ઞાતપ્રકૃતિકો હિ પુમાન્ રક્તો દ્વિષ્ટો મૂઢઃ પૂર્વવ્યુદગ્રાહિતશ્ચ ચેન્ન ભવતિ તદા કુશલૈસ્તથાનુવર્ત્ય લોકોત્તરગુણપાત્રતામાનીયતે । વિદિતદેવતાવિશેષાધિમુક્તિશ્ચ તત્તદેવતાપ્રણીતમાર્ગાનુસારિવચનોપદર્શનેન । તદ્દૂષણેન ચ સુખમેવ માર્ગેઽવતારયિતું શક્યતે ઇતિ ॥ ૫ ॥

તથા—સાધારણગુણપ્રશંસેતિ ॥ ૬ ॥

સાધારણાનાં લોકલોકોત્તરયોઃ સામાન્યાનાં ગુણાનાં પ્રશંસા પુરસ્કારઃ દેશનાર્હસ્ય અગ્રતઃ વિધેયા । યથા ।

*પ્રદાનં પ્રચ્છન્નં ગૃહમુપગતે સંભ્રમવિધિઃ

પ્રિયં કૃત્વા મૌનં સદસિ કથનં ચાપ્યુપકૃતેઃ ।

* શિશુરિણીવૃત્તમિદમ્.

ટીકાર્થ—સદ્ધર્મની દેશનાને યોગ્ય એવા જંતુની પ્રકૃતિ એટલે સ્વરૂપ જોમકે 'આ પુરૂષને ગુણવાન્ લોકોના સંગમાં પ્રીતિ છે કે નથી ઇત્યાદિ જાણવું તે અને દેવતાધિમુક્તિ એટલે આ પુરૂષ બુદ્ધ, કપિલ વગેરે દેવ અને મુક્તિ કેવી રીતે માને છે તે—તે પ્રકૃતિ અને દેવતાધિમુક્તિનું જ્ઞાન પ્રથમ ઉપદેશકે કરવું જોઈએ. ભાવાર્થ એવો છે કે દેશના કરનાર પુરૂષે ઉપદેશ્ય પુરૂષની પ્રકૃતિ અને તેની દેવ તથા મુક્તિની માન્યતા પ્રથમ જાણવી જોઈએ.

જ્યારે તે પુરૂષની પ્રકૃતિ જાણવામાં આવે ત્યારે જો તે રાગી, દ્વેષી, મૂઢ અને પ્રથમ કોઈ અન્ય ઉપદેશકે વિપરીત ધર્મ પમાડેલો ન હોય તો પછી પુરૂષ ઉપદેશક તેને તેવી રીતે અનુસરી લોકોત્તર ગુણનો પાત્ર બનાવી શકે છે, અને જો તેની દેવ મુક્તિની માન્યતા જાણી લીધી હોય તો પછી તેને તે દેવતાએ રચેલા માર્ગને અનુસરતાં વચનો સમજાવી અને તેમાં દૂષણો બતાવી તે સદ્ધર્મના માર્ગમાં મુખે લાવી શકે છે. ૫

મૂલાર્થ—ઉપદેશકે હમેશાં સાધારણ ગુણોની પ્રશંસા કરવી. ૬

ટીકાર્થ—દેશનાને યોગ્ય એવા પુરૂષની આગલ સાધારણ એટલે લોક તથા લોકોત્તરમાં સામાન્ય એવા ગુણોની પ્રશંસા કરવી. જોમકે "ગુણ રીતે જ્ઞાન આપવું, કોઈ ઘેર આવે ત્યારે સંભ્રમથી માન આપી સત્કાર કરવો,

અનુત્તેકો લક્ષ્મ્યા નિરભિમવસારાઃ પરકથાઃ
શ્રુતે ચાસંતોષઃ કથમનભિજાતે નિવસતિ ॥ ૬ ॥

તથા—સમ્યક્તદધિકાર્યાનમિતિ ॥ ૭ ॥

સમ્યગ્ અવિપરીતરૂપતયા તેભ્યઃ સાધારણગુણેભ્યઃ અધિકા વિશેષવંતઃ
યે ગુણાઃ તેપામાર્યાનં કથનમ્ । યથા ।

પંચૈતાનિ પવિત્રાણિ સર્વેષાં ધર્મચારિણામ્ ॥

અહિંસા સત્યમસ્તેયં ત્યાગો મૈથુનવર્જનમ્ ॥ ૭ ॥

તથા—અવોધેપ્યનિન્દેતિ ॥ ૮ ॥

અવોધેઽપિ અનવગમેઽપિ સામાન્યગુણાનાં વિશેષગુણાનાં વા વ્યાખ્યાતા-
નામપ્યનિંદા, અહો મંદબુદ્ધિર્મવાન્ ય इत्थमाचक्ष्माणेष्वपि असासु न बुध्यते

ઠાઇનું પ્રિય કરીને મૌન ધરી બેસવું, ઠાઇએ કરેલો ઉપકાર સલા વચ્ચે જ-
હેર કરવો, લક્ષ્મીનો મદ કરવો નહીં, જેમાં ઠાઇનો પરાભવ ન થાય તેવી
વાતો કરવી અને શાસ્ત્રશ્રવણ તથા અધ્યયનમાં સંતોષ ન રાખવો—ઇત્યાદિ
ગુણો ભંતિવંત પુરૂષ વિના બીજ ક્યાં નિવાસ કરે. ” ૬

મૂલાર્થ—તે સાધારણ ગુણથી અધિક એવા ગુણોને સારી રીતે
ખતાવવા. ૭.

ટીકાર્થ—સમ્યક્ એટલે અવિપરીતપણે તે સાધારણ ગુણોથી અધિક
એટલે વિશેષ એવા ગુણોનું કથન કરવું. કહ્યું છે કે “ સર્વ ધર્મિષ્ઠ પુરૂષોને
અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય—ચોરીનો અભાવ, ત્યાગ અને મૈથુનનું વર્જન—એ
પાંચ વાનાં પવિત્ર છે. ” ૭.

મૂલાર્થ—ગુણનો બોધ ન થયો હોય તેની પણ નિંદા ન કરવી. ૮

ટીકાર્થ—ઉપર કહેલા સાધારણ અથવા વિશેષ ગુણમાંથી એકે ગુ-
ણનો અવબોધ થયો ન હોય તેવા શ્રોતા પુરૂષની અનિદા કરવી—નિદા કરવી
નહીં. ‘અરે ! તું તો મંદબુદ્ધિવાળો છે ! આ પ્રકારે અમોએ તને બોધ કર્યો
તોપણ તને વસ્તુતત્ત્વનો બોધ થતો નથી ’ એરૂપ શ્રોતા પુરૂષના તિરસ્કારના
ત્યાગરૂપ અનિદા બલુવી. કેમકે શ્રોતાની નિંદા કર્યાથી તેને બલુવાની કાંઈક
મર્યાદા હોય તે પણ દૂર થાય છે અને મનુષ્ય અભાવ આવી જાય છે.

વસ્તુતત્ત્વમિત્યેવં શ્રોતુસ્તિસ્કારપરિહારરૂપા । નિંદિતો હિ શ્રોતા કિંચિદ્શુભ્નુઃ
અપિ સન્ દૂરં વિરજ્યતે इति । तर्हि किं कर्तव्यमित्याह ॥ ૮ ॥

શુશ્રૂપાન્નાવકરણમિતિ ॥ ૯ ॥

ધર્મશાસ્ત્રં પ્રતિ શ્રોતુમિચ્છા શુશ્રૂપા તદ્વધ્વનો ભાવઃ પરિણામઃ તસ્ય
કરણં નિર્વર્તનં શ્રોતુસ્તૈસ્તૈર્વચનૈરિતિ । શુશ્રૂપામનુત્પાદ્ય ધર્મકથને પ્રત્યુત
અનર્થસંભવઃ । પચ્ચતે ચ । “સ સ્વલુ પિશાચકી વાતકી વા યઃ પરેન્ન-
ર્થિની વાચમુદીરયતિ” ॥ ૯ ॥

તથા-ઞૂયો ઞૂય ઉપદેશ इति ॥ ૧૦ ॥

ઞૂયો ઞૂયઃ પુનઃ પુનઃ ઉપદિશ્યતે इत्यુપદેશઃ ઉપદેષ્ટમિદ્વસ્તુવિષયઃ
કથંચિદનવગમે સતિ કાર્યઃ । કિં ન ક્રિયંતે દૃઢસંનિપાતરોગિણાં પુનઃ પુનઃ
ક્રિયાઃ તિક્તાદિકાથપાનોપચારા इति ॥ ૧૦ ॥

આવા પ્રસંગે યું કરવું તે કહે છે. ૮

મૂલાર્થ—ધર્મશાસ્ત્ર સાંભળવાની ઇચ્છાના પરિણામ કરાવવા. ૯

ટીકાર્થ—ધર્મશાસ્ત્ર સાંભળવાની ઇચ્છાના પરિણામ કરાવવા એટલે
તે તે ઘટે તેવાં વચનોથી શ્રોતાને ધર્મશાસ્ત્ર સાંભળવાનો ભાવ થાય તેમ કરવું;
કારણકે ધર્મશાસ્ત્ર સાંભળવાની ઇચ્છા થયા વગર ધર્મોપદેશ કરવાથી ઉલ્લેટા
અનર્થ થવાનો સંભવ છે. કહ્યું છે કે “સાંભળવાની ગરજ વગરના શ્રોતાની
પાસે જે ઉપદેશક વાણી ઉચ્ચારે. તે ખરેખર પિશાચગ્રસ્ત અથવા
વાતુલ જેવો છે.” ૯

મૂલાર્થ—વારંવાર ઉપદેશ કરવો. ૧૦

ટીકાર્થ—શ્રોતાને કઠિ કોઈ રીતે સમજાણ પડી ન હોય તો તેને વારંવાર
ઈષ્ટ વસ્તુનો ઉપદેશ કરવો. તે ઉપર એવું દૃષ્ટાંત છે કે જેમને દૃઢપણે સંનિ-
પાતનો રોગ થયો હોય તેઓને કરિયાતાદિકના ક્વાથનું પાન કરવાના ઉપાય
યું વારંવાર નથી કરવામાં આવતા ? ૧૦

મૂલાર્થ—શ્રોતાને બોધ થાય તો તેની બુદ્ધિની પ્રશંસા કરવી. ૧૧

ટીકાર્થ—એકવાર કરેલા અથવા વારંવાર કરેલા ઉપદેશથી જો શ્રોતાને
ઉપદિષ્ટ વસ્તુનું જ્ઞાન થાય તો તેની બુદ્ધિનાં આવી રીતે વખાણ કરવાં કે
“જે પ્રાણી ભારે કર્મો છે તે આવા સૂક્ષ્મ અર્થના બહુ થતા નથી.” ૧૧

તથા-વોધે પ્રજ્ઞોપવર્ણનમિતિ ॥ ૧૧ ॥

વોધે સક્રુદુપદેશેન ભૂયોભૂય ઉપદેશેન વા ઉપદિષ્ટવસ્તુનઃ પરિજ્ઞાને તસ્ય શ્રોતુઃ પ્રજ્ઞોપવર્ણનં બુદ્ધિપ્રશંસનં । યથા । “નાલઘુકર્માણઃ પ્રાણિનઃ એવંવિધસૂક્ષ્માર્થવોદ્ધારો ભવંતીતિ” ॥ ૧૧ ॥

તથા-તંત્રાવતાર ઇતિ ॥ ૧૨ ॥

તંત્રે આગમે અવતારઃ પ્રવેશઃ આગમવહુમાનોત્પાદનદ્વારેણ તસ્ય વિધેયઃ । આગમવહુમાનશ્ચૈવસુત્પાદનીયઃ ।

પરલોકવિદ્યૌ શાસ્ત્રાત્પ્રાયો નાન્યદપેક્ષતે ।

આસન્નભવ્યો મતિમાન્ શ્રદ્ધાધનસમન્વિતઃ ॥

ઉપદેશં વિનાપ્યર્થકામૌ પ્રતિ પદુર્જનઃ ।

ધર્મસ્તુ ન વિના શાસ્ત્રાદિતિ તત્રાદરો હિતઃ ॥

અર્થાદાવવિધાનેઽપિ તદભાવઃ પરં નૃણામ્ ।

ધર્મેઽવિધાનતોઽનર્થઃ ક્રિયોદાહરણાત્પરઃ ॥

તસ્માત્સદૈવ ધર્માર્થી શાસ્ત્રયત્નઃ પ્રશસ્યતે ।

લોકે મોહાંધકારેઽસિન્ શાસ્ત્રાલોકઃ પ્રવર્તકઃ ॥

૧ શાસ્ત્રે યત્નો યસ્યેતિ સમાસઃ ।

મૂલાર્થ-શ્રોતાને શાસ્ત્રમાં પ્રવેશ કરાવવો. ૧૨

ટીકાર્થ-શ્રોતાને પ્રથમ શાસ્ત્રનું બહુમાન ઉત્પન્ન કરાવી, તે દ્વારા તેને શાસ્ત્રમાં પ્રવેશ કરાવવો.

શાસ્ત્ર વિષે બહુમાન આ પ્રમાણે ઉત્પન્ન કરાવવું.

“આસન્નભવ્ય અને શ્રદ્ધાશ્ચ ધનવાલો બુદ્ધિમાન્ પુરૂષ પરલોક સંબંધી કાર્યમાં પ્રાપ્ત કરીને શાસ્ત્ર વિના બીજની અપેક્ષા કરતો નથી.”

“સર્વ માણસ શાસ્ત્રનો ઉપદેશ લીધા વિના અર્થ અને કામ મેલવવામાં સમર્થ થાય છે, પણ ધર્મ તો શાસ્ત્ર વિના મેલવી શકતો નથી, માટે શાસ્ત્ર ઉપર આદર કરવો તે હિતકારી છે.”

“કદિ અર્થ-કામ ઉપાર્જન ન કરે તો મનુષ્યને અર્થ-કામનો અભાવ થાય એટલુંજ, પણ જો ધર્મ ઉપાર્જન ન કરે તો મોટા અનર્થ થાય છે. તે ક્રિયાના સ્વરૂપથી બહુ લેવું.”

૧ ક્રિયાનું સ્વરૂપ “પત્રવળા” વગેરે સૂત્રોમાં કહેલું છે તે સ્થલેથી બહુ લેવું.

પાપામયૌપધં શાસ્ત્રં શાસ્ત્રં પુણ્યનિવંધનમ્ ।
 ચક્ષુઃ સર્વત્રગં શાસ્ત્રં શાસ્ત્રં સર્વાર્થસાધનમ્ ॥
 ન યસ્ય ભક્તિરેતસિંસ્તસ્ય ધર્મક્રિયાપિ હિ ।
 અંધપ્રેક્ષાક્રિયાતુલ્યા કર્મદોષાદસત્ફલા ॥
 યઃ શ્રાદ્ધો મન્યતે માન્યાન્ અહંકારવિવર્જિતઃ ।
 ગુણરાગી મહાભાગસ્તસ્ય ધર્મક્રિયા પરા ॥
 યસ્ય ત્વનાદરઃ શાસ્ત્રે તસ્ય શ્રદ્ધાદયો ગુણાઃ ।
 ઉન્મત્તગુણતુલ્યત્વાન્ન પ્રશંસાસ્પદં સતામ્ ॥
 મલિનસ્ય યથાત્યંતં જલં વસ્ત્રસ્ય શોધનમ્ ।
 અંતઃકરણરત્નસ્ય તથા શાસ્ત્રં વિદુર્વુધાઃ ॥
 શાસ્ત્રે ભક્તિર્જગદ્વંદ્યૈર્મુક્તિદૂતી પરોદિતા ।
 અંત્રૈવેયૈમતો ન્યાય્યા તૈત્રાપ્યાસન્નભાવતઃ ॥ ૧૨ ॥

૧ અંત્રૈવેયૈમતો મુક્તૌ એવ । ૨ હ્યમિતિ શાસ્ત્રભક્તિઃ ।

૩ તત્રાપ્યાસન્નભાવતઃ ઇતિ મુક્તિપ્રાપ્તિસમીપભાવાત્ ।

“ ઉપરના કારણને લઈને હમેશાં ધર્મનો અર્થો પુરૂષ શાસ્ત્રમાં પ્રયત્ન કરે તો પ્રશંસા કરવા યોગ્ય થાય છે, કારણકે મોહરૂપ અંધકારવાલા આલોકમાં શાસ્ત્રનો પ્રકાશ પ્રવર્તે છે, એટલે સર્વ હેયોપાદેય વસ્તુને જણાવનાર છે.”

“ પાપરૂપ રોગનું ઔપધ શાસ્ત્ર છે, પુણ્ય બાંધવાનું કારણ શાસ્ત્ર છે, સર્વ વસ્તુને જોનાર નેત્ર શાસ્ત્ર છે અને સર્વ અર્થનું સાધન શાસ્ત્ર છે.”

“ એવા શાસ્ત્ર ઉપર જેને ભક્તિ નથી તેની ધર્મક્રિયા પણ અંધ પુરૂષને જોવાની ક્રિયાની જેમ કર્મના દોષથી અસત્ ક્ષલવાલી છે.”

“ જે ગુણરાગી અને મહાભાગ શ્રાવક અહંકારને છોડી માનવા યોગ્ય હોય તેને માન આપે છે તેની ધર્મક્રિયા સર્વોત્કૃષ્ટ છે.”

“ જેને શાસ્ત્ર ઉપર અનાદર છે તે પુરૂષના શ્રદ્ધાદિક ગુણો ઉન્મત્ત (ગાંડા થઈ ગયેલા) પુરૂષના ગુણના જેવા છે, તેથી તે ગુણો સત્પુરૂષોને પ્રશંસા કરવાનું સ્થાન યતા નથી.”

“ જેમ મલિન થયેલા વસ્ત્રની અત્યંત શુદ્ધિ કરનાર જલ છે, તેમ મલિન થયેલા અંતઃકરણરૂપ રત્નની શુદ્ધિ કરનાર શાસ્ત્ર છે, એમ વિદ્વાનો કહે છે.”

“ જગતને વંદન કરવા યોગ્ય એવા શ્રીતીર્થંકર ભગવંતે શાસ્ત્ર વિષે ઉત્કૃષ્ટ ભક્તિને મુક્તિરૂપી સ્ત્રીની એક દૂતી કહેલી છે; કારણકે મુક્તિની પ્રાપ્તિમાં સમીપ રહેવાથી તે શાસ્ત્રભક્તિ, મુક્તિને વિષે દૂતીનું કામ કરે એ ધટ છે.” ૧૨

તથા—પ્રયોગ આક્ષેપણ્યા ઇતિ ॥ ૧૩ ॥

પ્રયોગો વ્યાપારણં ધર્મકથાકાલે, આક્ષિપ્યંતે આકૃષ્યંતે મોહાત્તત્ત્વં
પ્રતિ ભવ્યપ્રાણિનઃ અનયેત્યાક્ષેપણી તસ્યાઃ કથાયાઃ, સા ચ આચારવ્યવ-
હારપ્રજ્ઞસિદ્ધિવાદભેદાચતુર્થા । તત્રાચારો લોચાસ્નાનાદિસાધુક્રિયારૂપઃ ।
વ્યવહારઃ કથંચિદાપન્નદોષવ્યપોહાય પ્રાયથિત્તલક્ષણઃ । પ્રજ્ઞસિઃ સંશયાપ-
ન્નસ્ય મધુરવચનૈઃ પ્રજ્ઞાપનં । દૃષ્ટિવાદશ્ચ શ્રોત્રપેક્ષયા સૂક્ષ્મજીવાદિભાવકથન-
મિતિ ॥ ૧૩ ॥

તથા—જ્ઞાનાદ્યાચારકથનમિતિ ॥ ૧૪ ॥

જ્ઞાનસ્ય શ્રુતલક્ષણસ્ય આચારઃ જ્ઞાનાચારઃ, આદિશબ્દાદર્શનાચાર-
શ્ચારિત્રાચારસ્તપઆચારો વીર્યાચારશ્ચેતિ । તત્તો જ્ઞાનાદ્યાચારાણાં કથનં
પ્રજ્ઞાપનમિતિ સમાસઃ । તત્ર જ્ઞાનાચારોઽષ્ટધા । કાલવિનયવહુમાનોપધાના-
નિહવવ્યંજનાર્થતદુભયભેદલક્ષણઃ । તત્ર કાલ ઇતિ ચો યસ્યાંગપ્રવિષ્ટાદેઃ

મૂલાર્થ—ભવ્ય પ્રાણીઓને મોહમાંથી તત્ત્વજ્ઞાન પ્રત્યે આકર્ષણ
કરે તેવી આક્ષેપણી નામની કથાઓ કહેવી. ૧૩

ટીકાર્થ—પ્રયોગ એટલે ધર્મકથા વખતે વ્યાપાર કરવો તે. આક્ષેપણી
એ શબ્દનો એવો અર્થ છે કે મોહમાંથી ભવ્ય પ્રાણીઓને તત્ત્વજ્ઞાન પ્રત્યે જે
આકર્ષણ કરે તે આક્ષેપણી કહેવાય છે. તેનો પ્રયોગ—કથન વ્યાપાર કરવો.
તે આક્ષેપણી કથા આચાર, વ્યવહાર, પ્રજ્ઞસિ અને દૃષ્ટિવાદએવા ભેદથી
ચાર પ્રકારની છે. તેમાં કેશનો લેવા કરવો તથા સ્નાન કરવું નહીં ઇત્યાદિ સા-
ધુની ક્રિયા તે આચાર કહેવાય છે. ઠાઠ પ્રકારે પ્રાપ્ત થયેલા દોષને ટાલવાને
પ્રાયશ્ચિત્ત લેવું તે વ્યવહાર કહેવાય છે. સંશય પામેલા પુરૂષને મધુર વચ-
નથી પ્રજ્ઞાપન કરવું—જણાવવું તે પ્રજ્ઞસિ કહેવાય છે. શ્રોતાની અપેક્ષાથી
જીવ અજીવાદિ તત્ત્વના સૂક્ષ્મ ભાવ કહેવા તે દૃષ્ટિવાદ કહેવાય છે. ૧૩

મૂલાર્થ—જ્ઞાનાદિ આચારોનું કથન કરવું. ૧૪

ટીકાર્થ—જ્ઞાન એટલે શ્રુતજ્ઞાન તેનો આચાર તે જ્ઞાનાચાર. આદિ
શબ્દથી દર્શનાચાર, ચારિત્રાચાર, તપઆચાર અને વીર્યાચાર લેવા. તે
જ્ઞાનાદિ આચારનું કથન કરવું, એટલે ઉપદેશકે શ્રોતાને તે વિષે સમજાવતી
આપવી.

પેલો જ્ઞાનાચાર તે કાલ, વિનય, બહુમાન, ઉપધાન, અનિદ્રવ, વ્યં-

શ્રુતસ્ય કાલ ઉક્તઃ તસિન્નેવ તસ્ય સ્વાધ્યાયઃ કર્તવ્યો નાન્યદા તીર્થકરવ-
ચનાત્ । દૃષ્ટં ચ કૃષ્યાદેઃ કાલકરણે ફલં વિપર્યયે તુ વિપર્યય ઇતિ । તથા
શ્રુતગ્રહણં કુર્વતા ગુરોર્વિનયઃ કાર્યઃ, વિનયો હ્યભ્યુત્થાનપાદંધાવનાદિઃ,
અવિનયગૃહીતં હિ તદફલં ભવતિ । તથા શ્રુતગ્રહણોદ્યતેન ગુરોર્વહુમાનઃ કાર્યઃ,
વહુમાનો નામાંતરો ભાવપ્રતિબંધઃ । એતસિન્સત્યક્ષેપેનાવિફલં શ્રુતં ભવતિ ।
અત્ર ચ વિજયવહુમાનયોશ્ચતુર્ભંગી ભવતિ । એકસ્ય વિનયો ન વહુમાનઃ । અ-
પરસ્ય વહુમાનો ન વિનયઃ । અન્યસ્ય વિનયોઽપિ વહુમાનોઽપિ । અન્યતરસ્ય
ન વિનયો નાપિ વહુમાન ઇતિ । તથા શ્રુતગ્રહણમભીપ્સતોપધાનં કાર્યં । ઉપદ-
ધાતિ ષુણાતિ શ્રુતમિત્યુપધાનં તપઃ, તદ્વિ યદ્યત્રાધ્યયને આગાઢાદિયોગ-
લક્ષણમુક્તં તત્તત્ર કાર્યં, તત્પૂર્વશ્રુતગ્રહણસ્યૈવ સફલત્વાત્ । અનિદ્ધવ ઇતિ
ગૃહીતશ્રુતેનાનિદ્ધવઃ કાર્યઃ યદ્યત્સકાશેઽધીતં તત્ર સ એવ કથનીયો નાન્યઃ
ચિત્તકાલુષ્યાપચેરિતિ । તથા શ્રુતગ્રહણપ્રવૃત્તેન તત્ફલમભીપ્સતા વ્યંજન-

નન, અર્થ અને તદુભય એવા આઠ પ્રકારનો છે. “જે અંગ—સિદ્ધાંતમાં શ્રુત-
આગમનો જે કાલ કહ્યો હોય, તેજ કાલે તેનો સ્વાધ્યાય કરવો બીજા કાલે
નહી” એવાં તીર્થકર ભગવંતનાં વચનથી જે યોગ્ય કાલે અભ્યાસાદિ કરવામાં
આવે તે કાલ જ્ઞાનાચાર કહેવાય છે. કૃષિ, ખેતી વગેરેનું ક્ષય પણ યોગ્ય કાલે
કરવાથી દેખવામાં આવે છે. જે તે કાલે કરવામાં ન આવે તો તેથી ઉલટું થાય
છે એટલે અકાલે કરેલું કામ નિષ્ફલ થાય છે, તેમ અહીં પણ સમજવું. ૧

ગુરુ પાસેથી શ્રુત—આગમને ગ્રહણ કરનારા પુરૂષે ગુરુનો વિનય કરવો
જોઈએ, ગુરુ આવે ત્યારે ઉભા થઈ સન્મુખ જવું, તેમના ચરણ ધોવા ઇલાદિ
જે ક્રિયા કરવી તે વિનય જ્ઞાનાચાર કહેવાય છે. જે અવિનયથી શ્રુત ગ્રહણ
કરે તો તે નિષ્ફલ થાય છે. ૨ શાસ્ત્રને ગ્રહણ કરવામાં ઉદ્યત થયેલા પુરૂષે
ગુરુનું બહુમાન કરવું જોઈએ. અંતરમાં થયેલ ભાવનો પ્રતિબંધ—નિશ્ચય તે
બહુમાન જ્ઞાનાચાર કહેવાય છે. જે બહુમાન કર્યું હોય તો તે અધીત શાસ્ત્ર
તત્કાલ સફલ થાય છે. અહીં વિનય અને બહુમાનની ચતુર્ભંગી (ચાર
ભાંગા) થાય છે. તે આ પ્રમાણે—૧ ડાઈને વિનય હોય તો બહુમાન ન હોય.
૨ ડાઈને બહુમાન હોય તો વિનય ન હોય. ૩ ડાઈનામાં વિનય પણ હોય
અને બહુમાન પણ હોય. ૪ ડાઈનામાં વિનય અને બહુમાન બંને ન હોય. ૩

- ૧ આ ચાર ભાંગામાં પહેલો અને બીજો ભાંગો મધ્યમ છે, ત્રીજો ભાંગો સર્વોત્કૃષ્ટ
છે અને ચોથો ભાંગો લાગ કરવા યોગ્ય છે. જે રોગાદિકના કારણથી અશક્તિને લીધે
ઉભા થઈ વિનય થઈ શકે તેમ ન હોય તો તે બીજા ભાંગાવાડો અવિનય ગણાતો નથી.

ભેદોર્ધ્વમેદ ઉભયમેદઃ ન કાર્યઃ । તત્ર વ્યંજનભેદો યથા । “ધમ્મો મંગલમુ-
ક્ષિઠ્ઠ” ઇતિ વક્તવ્યે, “પુત્તો કલ્હાણમુક્કોસ” ઇત્યાહ । અર્ધમેદસ્તુ યથા ।
“આવંતીકે યાવંતી લોગંસિ વિપ્પરામસંતિ” ઇત્યત્રાચારસૂત્રે “યાવંતઃ કેચન
લોકે અસિન્પાપંડિલોકે વિપરામૃશંતિ” ઇત્યર્થાભિધાને, “આવંતીજનપદે
કેયાવંતી રજ્જૂવંતો લોકઃ વિપરામૃશંતિ કૂપે” ઇત્યાહ । ઉભયમેદસ્તુ દ્વયો-
રપિ યાદાત્મ્યોપમર્દે । યથા । “ધર્મો મંગલમુત્કુષ્ટં અર્હિસા પર્વતમસ્ત્રકે”
ઇત્યાદિદોષશ્વાત્ર, વ્યંજનભેદોર્ધ્વમેદઃ, તદ્ભેદે ક્રિયાયાઃ, ક્રિયાભેદે ચ
મોક્ષાભાવઃ, તદભાવે ચ નિરર્થકા દીક્ષેતિ ।

શ્રુતઅહણુની ઇચ્છા કરનારા પુરૂષે ઉપધાન કરવું જોઈએ. જે શાસ્ત્રને
'ઉપદયાતિ' કેતાં પોપણ કરે તે ઉપધાન જ્ઞાનાચાર કહેવાય છે. તે ઉપધાન
એક જાતનું તપ છે. આગાઢ વગેરે યોગવાતું જે તપ, જે અધ્યયનમાં કહ્યું
હોય તે તપ તે અધ્યયનમાં કરવું, કારણકે તે તપ કરવાપૂર્વક અહણુ કરેલું
શાસ્ત્ર સફલ થાય છે. ૪

શાસ્ત્રને અહણુ કરનારા પુરૂષે નિહવ કરવો નહીં, એટલે જોલવવું નહીં.
જેની પાસે શાસ્ત્રાભ્યાસ કર્યો હોય તે પુરૂષનેજ પોતાના ગુરૂ તરીકે જણાવવા,
ખીજનું નામ જોલવું નહીં, કારણકે તેમ કરવાથી ચિત્તમાં મલિનતા પ્રાપ્ત
થાય છે. એ અનિહવ જ્ઞાનાચાર કહેવાય છે. ૫

શાસ્ત્રને અહણુ કરવાને પ્રવર્તેલા અને તેના ફલની ઇચ્છા રાખનારા
પુરૂષે વ્યંજનભેદ, અર્થભેદ અને ઉભયભેદ ન કરવો. જેમકે “ધમ્મો મં-
ગલમુક્ષિઠ્ઠ” એમ કહેવું જોઈએ, તેને બદલે “પુત્તો કલ્હાણમુક્કોસ” એમ
કહેવું તે વ્યંજન-અક્ષરનો ભેદ થવાથી વ્યંજનભેદ કહેવાય, તે ન કરવો, તે
વ્યંજન જ્ઞાનાચાર કહેવાય છે. ૬

“આવંતીકે યાવંતી લોગંસિ વિપ્પરામસંતિ” એવો આચારાંગ સૂત્રમાં
પાઠ છે. તે પાઠનો પ્રસિદ્ધ અર્થ એવો છે કે “આ પાખંડી લોકમાં જટલા અસં-
યત જીવ છે, તેમાંથી કેટલાએક જીવો છકાયના જીવને ઉપતાપ કરે છે.” આવા
અર્થને બદલે એવો અર્થ કરે કે “આવંતી દેશને વિષે પાણી કાઢવાના દોરડા-
વાલા લોકો કૂવા ઉપર સંતાપ કરે છે” એવો વિપરીત અર્થ કરે તે અર્થભેદ ક-
હેવાય છે. તે અર્થભેદ જેમાં ન હોય તેવો આચાર તે અર્થ જ્ઞાનાચાર કહેવાય છે.

તે વ્યંજન તથા અર્થ બંનેના યથાર્થપણાનો વિનાશ કરવો તે ઉભ-

દર્શનાચારોઽપિ નિઃશંકિત-નિઃકાંક્ષિત-નિર્વિચિકિત્સ-અમૂઢદૃષ્ટિ-
 ઉપેવૃંહા-સ્થિરીકરણ-વાત્સલ્ય-તીર્થપ્રભાવના ભેદાદપૃથૈવ । તત્ર નિઃશંકિત
 ઇતિ । શંકનં શંકિતં નિર્ગતં શંકિતં યતોઽસૌ નિઃશંકિતઃ । દેશસર્વશંકારહિત
 इत्यर्थः । તત્ર દેશશંકા, સમાને જીવત્વે કથમેકો ભવ્યઃ અપરસ્તુ અભવ્યઃ
 ઇતિ શંકતે । સર્વશંકા તુ પ્રાકૃતનિવદ્વત્વાત્સકલમેવેદં પરિકલ્પિતં ભવિષ્ય-
 તીતિ । ન પુનરાલોચયતિ । યથા ભાવા હેતુગ્રાહ્યા અહેતુગ્રાહ્યાથ । તત્ર હેતુ-
 ગ્રાહ્યા જીવાસ્તિત્વાદયઃ । અહેતુગ્રાહ્યા ભવ્યત્વાદયઃ અસદાદ્યપેક્ષ્યા પ્રકૃષ્ટ-
 જ્ઞાનગોચરત્વાદ્દેતૂનામિતિ । પ્રાકૃતનિવંધોઽપિ વાલાદિસાધારણ ઇતિ ।
 ઉક્તં ચ ।

યલેદ કહેવાય છે-જેમકે “ધર્મો મંગલમુત્કૃષ્ટં અહિંસા પર્વતમસ્તકે” ઇત્યા-
 દિમાં વ્યંજન અને અર્થના ભેદનો દોષ છે. એ ખંને ભેદ જેમાં ન દોષ તે
 તદુભય જ્ઞાનાચાર કહેવાય છે. ૮

વ્યંજનનો ભેદ થવાથી અર્થભેદ થાય છે, અર્થભેદથી ક્રિયાભેદ થાય
 અને ક્રિયાભેદ થવાથી ભોક્ષનો અભાવ થાય. જ્યારે ભોક્ષનો અભાવ થયો
 તો પછી ગ્રહણ કરેલી દીક્ષા નિરર્થક છે.

ખીજે દર્શનાચાર-૧ નિઃશંકિત, ૨ નિઃકાંક્ષિત, ૩ નિર્વિચિકિત્સ,
 ૪ અમૂઢદૃષ્ટિ, ૫ ઉપવૃંહા, ૬ સ્થિરીકરણ, ૭ વાત્સલ્ય, ૮ તીર્થપ્રભાવના
 એ આઠ પ્રકારનો છે. તેમાં પ્રથમ નિઃશંકિત એટલે જેમાં શંકા ગઈ છે તે
 અર્થાત્ દેશશંકા અને સર્વશંકાથી રહિત તે નિઃશંકિત કહેવાય છે. “જીવપણું
 સમાન છતાં એક ભવ્ય અને ખીજે અભવ્ય એમ કેમ થાય?” આવી શંકા
 કરવી તે દેશશંકા કહેવાય છે, અને “સધલા સિદ્ધાંતો પ્રાકૃત ભાષામાં નિ-
 બદ્ધ-રચાયેલા છે તેથી એ બધું કલ્પિત હશે” એવી શંકા કરવી તે સર્વ-
 શંકા કહેવાય છે. આ સ્થાને આવો વિચાર કરવો જોઈએ કે કેટલાએક
 પદાર્થો હેતુવડે આદ્ય છે અને કેટલાએક અહેતુવડે આદ્ય છે. તેમાં જે જીવા-
 સ્તિત્વ વગેરે પદાર્થો છે તે હેતુવડે આદ્ય છે અને ભવ્યત્વ વગેરે પદાર્થો અ-
 હેતુવડે આદ્ય છે, કારણકે ભવ્યત્વ વગેરે જાણવાના હેતુઓ ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનના
 વિષયમાં આવે છે એટલે આપણા જેવા છત્રસ્ય પુરુષોની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ
 જ્ઞાનવાલા કેવલી પ્રમુખનાં વચનથી જાણવામાં આવે છે.

ચાલત્રીમૂઢમૂર્ખાણાં નૃણાં ચારિત્રકાંક્ષિણામ્ ।

અનુગ્રહાર્થે તત્ત્વજ્ઞૈઃ સિદ્ધાંતઃ પ્રાકૃતઃ સ્મૃતઃ ॥

દષ્ટેષ્ટાવિરુદ્ધત્વાચ્ચ નાયં પરિકલ્પનાગોચરઃ । તત્તથ નિઃશંકિતો જીવ
એવાઈચ્છાસનપ્રતિપન્નો દર્શનાચાર इत्युच्यते । અનેન દર્શનદર્શનિનોરમેદોપ-
ચારમાહ । તદેકાંતમેદે ત્વદર્શનિન इव ફલાભાવાન્મોક્ષામાવ इत्येवं શેષપદે-
પ્વપિ ભાવના કાર્યા । તથા નિઃકાંક્ષિતો દેશસર્વકાંક્ષારહિતઃ, તત્ર દેશકાંક્ષા
એકં દર્શનં કાંક્ષતે દિગંબરદર્શનાદિ । સર્વકાંક્ષા તુ સર્વાણ્યેવેતિ । નાલોક-
યતિ પદ્મજીવનિકાયપીઠામસત્પ્રરૂપણાં ચેતિ । વિચિકિત્સા મતિવિભ્રમો
નિર્ગતા વિચિકિત્સા યસ્યાદસૌ નિર્વિચિકિત્સઃ, સાધ્વેવ જિનદર્શનં કિંતુ
પ્રવૃત્તસ્યાપિ સતો મમાસાત્કલં ભવિષ્યતિ વા ન વા કૃપીવલાદિક્રિયાસૂમ-

સિદ્ધાંતોમાં જે પ્રાકૃત ભાષાનો નિબંધ છે, તે બાલક પ્રમુખને સાધારણ
થઈ સહેલો પડવા માટે કરેલો છે. કહ્યું છે કે “ચારિત્રની ઇચ્છા કરનારા
બાલક, સ્ત્રી, મૂઢ અને મૂર્ખ પુરૂષોના અનુગ્રહને અર્થે તત્ત્વજ્ઞ પુરૂષોએ
સિદ્ધાંતને પ્રાકૃત કરેલો છે.” માટે એ સિદ્ધાંત કલ્પિત નથી, કારણકે પ્ર-
ત્યક્ષ, અનુમાન અને આગમ પ્રમાણથી અવિરુદ્ધ છે. તેથી નિઃશંકિત થઈ
અર્હત્ શાસનને પ્રાપ્ત થયેલો જીવન દર્શનાચાર કહેવાય છે; એથી દર્શન
અને દર્શની (દર્શનવાલા)નો અલેદ ઉપચાર કહેલો છે, અર્થાત્ દર્શન અને
દર્શનીમાં ભેદ નથી. જે તેમની વચ્ચે એકંતે ભેદ કહીએ તો અદર્શનીની
જમ ફલનો અભાવ થાય એટલે મોક્ષનો પણ અભાવ થયો. બાકીના નિઃ-
કાંક્ષિત વગેરે દર્શનાચારના સાત ભેદમાં પણ એવી રીતે ભાવના કરી લેવી.

૨ નિઃકાંક્ષિત એટલે દેશકાંક્ષા તથા સર્વકાંક્ષાથી રહિત. દિગંબર
પ્રમુખ કોઈ એક દર્શનની આકાંક્ષા કરે એટલે તે મતને સારો જાણી અંગી-
કાર કરવાની ઇચ્છા કરે તે દેશકાંક્ષા કહેવાય છે. તેવી રીતે સર્વ દર્શનોની
આકાંક્ષા કરે તે સર્વકાંક્ષા કહેવાય છે. તેવા મતની ઇચ્છા કરી તેમાં
રહેલી પદ્મ જીવનિકાય પીઠા અને અસત્ પ્રરૂપણાને તે જોતો નથી. એ દેશ
તથા સર્વ આકાંક્ષાથી રહિત હોય તે નિઃકાંક્ષિત દર્શનાચાર કહેવાય છે.

૩ વિચિકિત્સા એટલે બુદ્ધિનો વિભ્રમ, તે જમાં ન હોય તે નિર્વિ-
ચિકિત્સ કહેવાય. જમઠે “આ જિનદર્શન તો સાચું છે પણ તેમાં પ્રવૃત્તિ કર-
વાથી મને ફલ થશે કે નહીં? કારણકે ખેતી વગેરે ક્રિયાઓમાં ખંને રીતે

યથાપ્યુપલબ્ધેરિતિ કુવિકલ્પરહિતઃ । ન હ્યવિકલ ઉપાય ઉપેયવસ્તુપરિપ્રાપ્ત-
કો ન ભવતીતિ સંજાતનિશ્ચયં इत्यर्थः । यद्वा निर्विजुगुप्सः, साधुजुगुप्सार-
हितः । तथा अमूढदृष्टिः । बालतपस्वितपोविद्याद्यतिशयेन मूढा स्वभावान्न
चलिता दृष्टिः सम्यग्दर्शनरूपा यस्यासौ अमूढदृष्टिः । एतावान् गुणप्र-
धानो दर्शनाचारनिर्देशः ।

अधुना गुणप्रधानः । उपबृंहणं नाम समानधार्मिकाणां सद्गुणप्रशं-
सनेन तदवृद्धिकरणं, स्थिरीकरणं धर्माद्विपीदतां तत्रैव स्थापनं । वात्सल्यं स-
मानधार्मिकजनोपकारीकरणं । प्रभावना धर्मकथादिभिस्तीर्थख्यापनेति, गुण-
प्रधानश्चायं निर्देशो गुणगुणिनोः कथंचिद्भेदख्यापनार्थम् । एकाताभेदे गु-
णनिवृत्तौ गुणिनोऽपि निवृत्तेः शून्यतापत्तिरिति ।

ઉપલબ્ધ છે, એટલે ફલ મલે અથવા ન પણ મલે” આ પ્રમાણે નકારા
સંકલ્પ-વિકલ્પ કરે નહીં અર્થાત્ “સંપૂર્ણ રીતે કરેલો ઉપાય પામવા યોગ્ય
વસ્તુને પમાડ્યા વગર રહેતો નથી” એવો નિશ્ચય કરી પ્રવર્તે તે અથવા
સાધુનાં મલ મલિન ગાત્ર જેઈ દુગંધા કરે નહીં તે નિર્વિજુગુપ્સ દર્શ-
નાચાર કહેવાય છે.

૪ અમૂઢદૃષ્ટિ એટલે જેની સમ્યગ્દર્શનરૂપ દૃષ્ટિ, બાહ્ય તપસ્વીના
તપ વિદ્યા વગેરેના અતિશયોથી મૂઢ થઈ નથી અર્થાત્ સ્વભાવથી ચલિત થઈ
નથી, તે અમૂઢદૃષ્ટિ દર્શનાચાર કહેવાય છે. આ ચાર પ્રકારનો દર્શનાચાર ગુ-
ણપ્રધાન છે. હવે બાકીનો ચાર પ્રકારનો દર્શનાચાર ગુણપ્રધાન છે, તે કહે છે.

૫ ઉપબૃહણ એટલે સાધર્મી બંધુઓના સદ્ગુણની પ્રશંસા કરી તેની
વૃદ્ધિ કરવી તે ઉપબૃહણ દર્શનાચાર કહેવાય છે.

૬ સ્થિરીકરણ એટલે ધર્મથી સીદાતા-ધર્મભ્રષ્ટ થતા એવા પુરુષોને
ધર્મમાં સ્થાપિત કરવા તે સ્થિરીકરણ દર્શનાચાર કહેવાય છે.

૭ વાત્સલ્ય એટલે સાધર્મી બંધુઓનો ઉપકાર કરવો તે વાત્સલ્ય
દર્શનાચાર કહેવાય છે.

૮ પ્રભાવના એટલે ધર્મ કથા વગેરેથી તીર્થની વિખ્યાતિ કરવી તે
પ્રભાવના દર્શનાચાર કહેવાય છે.

અહીં જે ગુણપ્રધાન નિર્દેશ કરેલો છે તે ગુણ અને ગુણીનો ઘાઈ
પ્રકારે અભેદ બણાવે છે. જે એકાંતે અભેદ બણાવે તો ગુણની નિવૃત્તિ થઈ
જાય અને જ્યારે ગુણની નિવૃત્તિ થાય ત્યારે ગુણીની પણ નિવૃત્તિ થઈ જાય,
એટલે શૂન્યપણાની પ્રાપ્તિ થાય.

ચારિત્રાચારોઽષ્ટઘા । પંચસમિતિત્રિગુપ્તિભેદાત્ । સમિતિગુપ્તિસ્વરૂપં
ચ પ્રતીતમેવ । તપઆચારસ્તુ દ્વાદશવિધઃ બ્રાહ્માભ્યંતરતપઃપદ્મકદ્વયભેદાત્ ।
તત્ર અનશનં, ઝનોદરતા, વૃત્તેઃ સંક્ષેપણમ્, રસત્યાગઃ, કાયક્લેશઃ, સંલીનતા
इति ब्राह्मतपः प्रोक्तं । प्रायश्चित्तध्याने, वैयावृत्यविनयावथोत्सर्गः, स्वाध्याय
इति तपः पद्मप्रकारमाभ्यन्तरं भवति । वीर्याचारः पुनः अनिहुतब्राह्माभ्यन्त-
रसामर्थ्यस्य सतः अनन्तरोक्तपदत्रिंशद्विधे ज्ञानदर्शनाद्याचारे यथाशक्ति प्र-
तिपत्तिलक्षणं पराक्रमणं प्रतिपत्तौ च यथाबलं पालनेति ॥ १४ ॥

તથા—નિરીહશક્યપાલનેતિ ॥ ૧૫ ॥

નિરીહેણ ऐहिकपारलौकिकफलेषु राजदेवत्वादिलक्षणेषु व्यावृत्ताभिल-
लापेण शक्यस्य ज्ञानाचारादेर्विहितमिदमिति बुद्ध्या पालना कार्येति च
कथ्यते इति ॥ १५ ॥

ત્રીજો ચારિત્રાચાર પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિથી આઠ પ્રકારનો
છે. સમિતિ અને ગુપ્તિનું સ્વરૂપ પ્રસિદ્ધ છે.

ચોથો તપ આચાર છ પ્રકારનું બાહ્ય તપ અને છ પ્રકારનું આભ્યં-
તર તપ મહી બાર પ્રકારનો છે. અનશન, ઝિનોદરતા, વૃત્તિનો સંક્ષેપ, રસનો
ત્યાગ, કાયક્લેશ, સંલીનતા—એ છ પ્રકારનું બાહ્ય તપ કહેવાય છે. પ્રાય-
શ્ચિત્ત, ધ્યાન, વૈયાવૃત્ય, વિનય, કાયોત્સર્ગ, સ્વાધ્યાય—એ છ પ્રકારનું આભ્યં-
તર તપ કહેવાય છે.

પાંચમા વીર્યાચારનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે—બહાર તથા અંદરનું
સામર્થ્ય ગોપન્યા વગર ઉપર કહેલા જ્ઞાન દર્શનાદિકના છત્રીશ આચારમાં
યથાશક્તિ અંગીકાર કરવાનું પરાક્રમ ફેરવે અને અંગીકાર કર્યા પછી શક્તિ
અનુસારે તેનું પાલન કરે તે વીર્યાચાર કહેવાય છે. ૧૪

મૂલાર્થ—આલોક અને પરલોકની વાંછા રાખ્યા વગર કરી
શકાય તેવા જ્ઞાનાચાર વગેરેનું પાલન કરવું. ૧૫

ટીકાર્થ—નિરીહ એટલે આલોક અને પરલોકના ક્ષરૂપ જે રાખ્ય
પામવું અથવા દેવપણું મેલવવું, તેમાં અભિલાષને છાડી, કરી શકાય તેવા
જ્ઞાનાચાર વગેરેનું પાલન કરવું. 'સિદ્ધાંતર્થ આ પ્રમાણે કહ્યું છે' એવી
બુદ્ધિવડે તેમાં પ્રવર્તન કરવું, તે પાલન કર્યું કહેવાય છે. ૧૫

તથા—અશક્યે જાવપ્રતિપત્તિરિતિ ॥ ૧૬ ॥

અશક્યે જ્ઞાનાચારાદિવિશેષ એવ કર્તુમપાર્યમાણે કૃતોઽપિ ધૃતિસંહ-
નનકાલચલાદિવૈકલ્યાદ્જાવપ્રતિપત્તિઃ ભાવેન અંતઃકરણેન પ્રતિપત્તિરનુવંધઃ
ન પુનસ્તત્ર પ્રવૃત્તિરપિ અકાલૌત્સુક્યસ્ય તત્ત્વત આર્તધ્યાનત્વાદિતિ ॥ ૧૬ ॥

તથા—પાલનોપાયોપદેશ ઇતિ ॥ ૧૭ ॥

एतस्मिन् ज्ञानाद्याचारे प्रतिपन्ने सति पालनाय उपायस्य अधिकगु-
णतुल्यगुणलोकमध्यसंवासलक्षणस्य निजगुणस्थानकोचितक्रियापरिपालना-
नुसरणस्यभावस्य चोपदेशो दातव्य इति ॥ १७ ॥

તથા—ફલપ્રરૂપણેતિ ॥ ૧૮ ॥

असाधारस्य सम्यक्परिपालितस्य सतः फलं, इहैव तावदुपप्लव-

મૂલાર્થ—જ્ઞાનાચાર વગેરે પાક્ષી શકાય તેમ ન હોય તો ભાવથી
તેનો અંગીકાર કરવો. ૧૬

ટીકાર્થ—ધીરજ, સંહનન (સંધયાણુ), કાલ અને બલ વગેરેની ન્યૂન-
તાથી તે જ્ઞાનાચારાદિ પાક્ષી શકાય તેમ ન હોય તો માત્ર ભાવથી એટલે
અંતઃકરણથી તેનો અંગીકાર કરવો, તેમાં પ્રવૃત્તિ કરવી નહીં; કારણકે અકાલે
શક્તિ વિના તે પાલવાનો ઉત્સાહ કરવો તે તત્ત્વતઃ આર્તધ્યાન કહેવાય છે. ૧૬

મૂલાર્થ—અંગીકાર કરેલ જ્ઞાનાદિ આચારને પાલવાના ઉપા-
યનો ઉપદેશ કરવો. ૧૭

ટીકાર્થ—એ જ્ઞાનાદિ આચાર અંગીકાર કર્યા પછી તેને પાલવાનો
ઉપાય—જેમકે “પોતાથી અધિક ગુણવાલા અથવા તુલ્ય ગુણવાલા લેણીમાં
વસતું, પોતાના ગુણસ્થાનકને યોગ્ય એવી ક્રિયાનું પાલન કરવું અને તેનું
સ્મરણ કરવું” તેવા ઉપાયનો ઉપદેશ આપવો. ૧૭

મૂલાર્થ—જ્ઞાનાદિ આચાર પાલવાથી જે ફલ થાય તેની પ્રરૂ-
પણા કરવી. ૧૮

હાસો ભાવૈશ્વર્યવૃદ્ધિર્જનપ્રિયત્વં ચ પરત્ર ચ સુગતિજન્મોત્તમસ્થાનલાભઃ પરં-
પરયા નિર્વાણાવાપ્તિયેતિ ચત્કાર્યં તસ્ય પ્રરૂપણા પ્રજ્ઞાપના વિધેયેતિ ॥ ૧૮ ॥

અત્રૈવ વિશેષમાહ ।

દેવર્ચિવર્ણનમિતિ ॥ ૧૯ ॥

દેવાનાં વૈમાનિકાનાં ઋદ્ધેઃ વિમૂતેઃ રૂપાદિલક્ષણાયા વર્ણનં પ્રકા-
શનં । યથા । તત્રોત્તમા રૂપસંપત્ સત્તિસ્થિતિપ્રભાવમુલ્લસ્યુતિલેશ્યાયોગઃ વિશુ-
દ્ધેન્દ્રિયાવધિત્વં પ્રકૃષ્ટાનિ ભોગસાધનાનિ દિવ્યો વિમાનનિવહઃ इत्यादि
વક્ષ્યમાણમેવ ॥ ૧૯ ॥

તથા—સુકુલાગમનોક્તિરિતિ ॥ ૨૦ ॥

દેવસ્થાનાચ્યુતાવપિ વિશિષ્ટે દેશે વિશિષ્ટે કુલે નિષ્કલંકે અન્વયે ઉ-

આલોકે ઉપદ્રવનો નાશ, ભાવરૂપ ઐશ્વર્યની વૃદ્ધિ તથા લોકની પ્રીતિ અને
પરલોકે સદ્ગતિમાં જન્મ, ઉત્તમ સ્થાનનો લાભ અને પરંપરાએ મોક્ષપ્રાપ્તિ
એરૂપ ક્ષત્રી પ્રરૂપણા કરવી, એટલે તેવું ક્ષત્રી થવાની વિજ્ઞાપિત કરવી. ૧૮

અહીં તે વિષે વિશેષ ખાખત જણાવે છે.

મૂલાર્થ—દેવતાની સમૃદ્ધિનું વર્ણન કરવું. ૧૯

ટીકાર્થ—વૈમાનિક દેવતાની રૂપ વગેરે સમૃદ્ધિનું વર્ણન કરવું. જેમકે—
દેવતાઓની રૂપ સંપત્તિ ઉત્તમ હોય છે. સારી સ્થિતિ, પ્રભાવ, સુખ, કાંતિ અને
લેશ્યાનો યોગ તેમને પ્રાપ્ત થાય છે. શુદ્ધ ઇન્દ્રિયો, અવધિજ્ઞાન, ભોગનાં ઉત્કૃષ્ટ
સાધનો અને દિવ્ય વિમાનનો સમૃદ્ધ તેઓ મેલવે છે—ઇત્યાદિ દેવ સમૃદ્ધિનું
વર્ણન જે આગલ કહેવામાં આવશે તે ઉપદેશકે શ્રોતાની આગલ પ્રકાશ કરવું. ૧૯

મૂલાર્થ—સારા કુલમાં જન્મ થવા વિષે કહેવું. ૨૦

ટીકાર્થ—દેવતાના સ્થાનથી અન્યા પછી પણ સારા દેશમાં, સારા કુલમાં
એટલે નિષ્કલંક અને સદાચારથી વિખ્યાત એવા પુરૂષોવાલા વંશમાં અનેક

દગ્રે સદાચારેણાહ્યાયિકાપુરુષયુક્તે અનેકમનોરથાવપૂરકં અત્યંતનિરવધં જ-
ન્મેત્યાદિર્વશ્યમાણલક્ષણૈવોક્તિઃ । ॥ ૨૦ ॥

તથા—કલ્યાણપરંપરાહ્યાનમિતિ ॥ ૨૧ ॥

તતઃ સુકુલાગમનાદનંતરં કલ્યાણપરંપરાયાઃ તત્ર સુંદરં રૂપં, આલયો
લક્ષણાનાં, રહિતં આમયેન, ઇત્યાદિરૂપાયાઃ । અત્રૈવ ધર્મફલાધ્યાયે વ-
શ્યમાણાયાઃ આહ્યાનં નિવેદનં કાર્યમિતિ । ॥ ૨૧ ॥

તથા—અસદાચારગર્હૈતિ ॥ ૨૨ ॥

અસદાચારઃ સદાચારવિલક્ષણો હિંસાનૃતાદિદશવિધપાપહેતુભેદ-
રૂપઃ । યથોક્તં ।

હિંસાનૃતાદયઃ પંચ તત્ત્વાશ્રદ્ધાનમેવ ચ ।

ક્રોધાદયથ ચત્વાર ઇતિ પાપસ્ય હેતવઃ ॥

તસ્ય ગર્હા અસદાચારગર્હા । યથા ।

ન મિથ્યાત્વસમઃ શત્રુર્ન મિથ્યાત્વસમં વિષમ્ ।

ન મિથ્યાત્વસમો રોગો ન મિથ્યાત્વસમં તમઃ ॥

મનોરથ પૂરા થાય તેવો નિર્દોષ જન્મ પ્રાપ્ત થાય છે ઇત્યાદિ કથન કરવું,
જેને માટે આગણ કહેવામાં આવશે. ૨૦

મૂલાર્થ—કલ્યાણની પરંપરા જણાવવી. ૨૧

ટીકાર્થ—સારા કુલમાં જન્મ મળ્યા પછી કલ્યાણની પરંપરા જેમકે
સુંદર રૂપ અને લક્ષણોના સ્થાનરૂપ તથા રોગથી રહિત એવું શરીર—ઇત્યાદિ
કલ્યાણની પરંપરા જે આ અંથના ધર્મ ક્ષલાધ્યાયમાં કહેવામાં આવશે, તેવું
આખ્યાન એટલે નિવેદન કરવું. ૨૧

મૂલાર્થ—નહારા આચારની નિંદા કરવી. ૨૨

ટીકાર્થ—અસત્ આચાર એટલે હિંસા, અનૃત વગેરે દશ પ્રકારના
પાપના હેતુરૂપ નહારો આચાર તે આ પ્રમાણે—“હિંસા, અસત્ય વગેરે પાંચ, તત્ત્વ
ઉપર અશ્રદ્ધા અને દ્રોષાદિ ચાર—એ મલી દશ પાપના હેતુઓ છે.” તેવા નહારા
આચારની નિંદા કરવી. જેમકે—“મિથ્યાત્વ સમાન ઠોષ શત્રુ નથી, મિથ્યાત્વના

દ્વિપદ્વિપતમોરોગૈર્દુઃસ્વમેકત્ર દીયતે ।

મિથ્યાત્વેન દુરંતેન જંતોર્જન્મનિ જન્મનિ ॥

ચરં જ્વાલાકુલે ક્ષિપ્તો દેહિનાત્મા હુતાશને ।

ન તુ મિથ્યાત્વસંયુક્તં જીવિતવ્યં કદાચન ॥

इति तत्त्वाश्रद्धानगर्हा, एवं हिंसादिष्वपि गर्हायोजना कार्या ॥ २२ ॥

तथा—तत्स्वरूपकथनमिति ॥ २३ ॥

તસ્ય અસદાચારસ્ય હિંસાદેઃ સ્વરૂપકથનં । યથા । પ્રમત્તયોગાત્ પ્રાણિ-
વ્યપરોપણં હિંસા, અસદભિધાનં મૃપા, અદત્તાદાનં સ્તેયં, મૈથુનમવ્રત્ત, મૂર્છા
પરિગ્રહ इत्यादि ॥ २३ ॥

तथा—स्वयं परिहार इति ॥ २४ ॥

જેવું કોઈ વિષ નથી, મિથ્યાત્વના જેવો કોઈ રોગ નથી અને મિથ્યાત્વના
જેવું કોઈ અજ્ઞાન-અંધકાર નથી. શત્રુ, વિષ, અજ્ઞાનરૂપ અંધકાર અને રોગ
પ્રાણીને એક વાર દુઃખ આપે છે, અને દુરંત જેવું મિથ્યાત્વ તો જન્મે જન્મે
દુઃખ આપે છે. પ્રાણીએ જવાલાથી આકુલ બ્યાકુલ એવા અગ્નિમાં પોતાના
આત્માને ઝંપલાવવો સારો છે, પણ મિથ્યાત્વ સાથે જીવવું તે કદિ પણ સારૂ
નથી.” આ માત્ર તત્ત્વની અશ્રદ્ધાની નિંદા કહેલી છે. એવી રીતે હિંસા
વગેરેમાં પણ નિંદાની યોજના કરી લેવી. ૨૨

મૂલાર્થ—તે નકારા આચારનું સ્વરૂપ કહી બતાવવું. ૨૩

ટીકાર્થ—તે હિંસા વગેરે દશ પ્રકારના પાપના હેતુરૂપ અસત્
આચારનું સ્વરૂપ ઉપદેશકે શ્રોતાની પાસે કહી બતાવવું. જેમકે—પ્રમાદના
યોગથી પ્રાણીનો નાશ કરવો તે હિંસા કહેવાય, અસત્ય બોલવું તે મૃપા ક-
હેવાય, અદત્ત-આખ્યા વગર ગ્રહણ કરવું તે સ્તેય (ચોરી) કહેવાય, મૈથુન
(વ્યભિચાર) કરવું તે અવ્રત્તાર્થ કહેવાય અને કોઈ વસ્તુ ઉપર મૂર્છા રા-
ખવી તે પરિગ્રહ કહેવાય ઇત્યાદિ. ૨૩

મૂલાર્થ—ઉપદેશકે પોતે અસત્ આચારનો ત્યાગ કરવો. ૨૪

સ્વમાચારકયકેન પરિહારઃ અસદાચારસ્ય સંપાદનીયઃ । યતઃ ।
સ્વમસદાચારમપરિહરતો ધર્મકથનં નટવૈરાગ્યકથનમિવાનાદેયમેવ સ્યાત્
ન તુ સાધ્યસિદ્ધિકરમિતિ ॥ ૨૪ ॥

તથા-ઋજુનાવાસેવનમિતિ ॥ ૨૫ ॥

ઋજુમાવસ્ય કૌટિલ્યત્વાગરૂપસ્ય આસેવનમતુષ્ઠાનં દેશકેનૈવ કાર્યં ।
એવં હિ તસિન્નવિપ્રતારણકારિણિ સંભાવિતે સતિ શિષ્યસ્તદુપદેશાન્ન કુતો-
ઽપિ દૂરવર્તી સ્યાદિતિ ॥ ૨૫ ॥

તથા-અપાયહેતુત્વદેશનેતિ ॥ ૨૬ ॥

અપાયનાં અનર્થનાં રૂઢલોકપરલોકગોચરાણાં હેતુત્વં પ્રસ્તાવાદસ-
દાચારસ્ય યો હેતુભાવઃ તસ્ય દેશના વિધેયા । યથા ।

યન્ન પ્રયાંતિ પુરુષાઃ સ્વર્ગં યન્ન પ્રયાંતિ વિનિપાતમ્ ।

તત્ર નિમિત્તમનાર્થઃ પ્રમાદ इति निश्चितमिदं मे ॥ ૨૬ ॥

પ્રમાદશ્ચાસદાચારઃ ઇતિ ।

ટીકાર્થ—સ્વયં એટલે પોતે—આચારના ઉપદેશ કરનારે તે અસત્
આચારનો લાગ કરવો, કારણકે ઉપદેશક પોતે અસત્ આચાર છોડે નહીં
અને ધર્મોપદેશ કરે, તો તેનું ધર્મકથન વેપધારી નટના વૈરાગ્ય જેવું અગ્રાહ્ય
થાય છે, તે સાધ્યની સિદ્ધિને કરનારું થતું નથી. ૨૪

મૂલાર્થ—ઉપદેશકે હંમેશાં સરલ ભાવ રાખવો. ૨૫

ટીકાર્થ—ઉપદેશકે કુટિલતાનો લાગ કરવારૂપ સરલ ભાવ રાખવો,
એથી તે ઉપદેશક પ્રતારણા (ઠગાઈ) કરનાર નથી એમ સંભાવના યતાં શિષ્ય
તેના ઠાઈ પણ ઉપદેશથી દૂર રહેતો નથી. ૨૫

મૂલાર્થ—અનર્થના કારણની દેશના આપવી. ૨૬

ટીકાર્થ—આલોક અને પરલોક સંબંધી અનર્થના હેતુ અર્થાત્ પ્રસ્તુત
વિષયમાં અસત્ આચારના હેતુની દેશના આપવી. જેમકે “જે પુરુષો સ્વર્ગ
જતા નથી અને જે પુરુષોનો નિપાત થાય છે, તેનું નિમિત્ત—કારણ અનાર્થ
પ્રમાદજ છે, એવો અમારો નિશ્ચય છે.” ૨૬

અહીં પ્રમાદ એટલે અસત્ આચાર લેવો.

અપાયાનેવ વ્યક્તીકુર્વન્નાહ ।

નારકદુઃખોપવર્ણનમિતિ ॥ ૨૭ ॥

નરકે મવા નારકાઃ તેષાં ઉપલક્ષણત્વાત્તિર્યગાદીનાં ચ દુઃખાનિ અશર્માણિ તેષામુપવર્ણનં વિધેયં । યથા ।

તીક્ષ્ણૈરસિભિર્દાક્ષિઃ કુતૈવિપમૈઃ પરશ્વઘૈશ્ચક્રૈઃ ।

પરશુત્રિશૂલતોમરમુદ્ગરવાસીશુશુંડીભિઃ ॥

સંભિન્નતાલુશિરસશિન્નશુજાશિન્નકર્ણનાસૌષ્ઠાઃ ।

ભિન્નહૃદયોદરાંત્રા ભિન્નાક્ષિપુટાઃ સુદુઃખાર્ત્તાઃ ॥

નિપતંત ઉત્પતંતો વિચેષ્ટમાના મહીતલે દીનાઃ ।

નેષ્ઠંતે ત્રાતારં નૈરયિકાઃ કર્મપટલાંધાઃ ॥

છુત્તૃદ્વિહિમાત્પુષ્પમયાર્દિતાનાં પરાભિયોગવ્યસનાતુરાણામ્ ।

અહોતિરશ્ચામભિદુઃખિતાનાં સુખાનુયંગઃ કિલ વાર્ત્તમેતત્ ॥

તે ઉપદ્રવોને પ્રગટ કરે છે—

મૂલાર્થ—ઉપદેશકે શ્રોતાની આગલ નારકીનાં દુઃખનું વર્ણન કરવું. ૨૭

ટીકાર્થ—નરકમાં થયેલા તે નારકી કહેવાય, ઉપલક્ષણથી તિર્યચ વગેરે, તેમનાં દુઃખ—વ્યથા તેનું વર્ણન કરવું. જેમકે “તીક્ષ્ણ તરવારોથી, દેદીપ્યમાન લાલાંઓથી, વિપમ કુવાડા, ચક્ર, દ્રુસી, ત્રિશૂલ, તોમર, મુદ્ગર, વાંસલો અને શુશુંડીઓથી જેમના તાલુ તથા શિર ભેદાય છે, શુજાઓ છેદાય છે, કર્ણ, નાસિકા અને હોઠ કપાય છે, હૃદય, ઉદર તથા આંતરડાં ભેદાય છે અને આંખનાં પડલ ફેડાય છે, તેથી કરીને એ નારકી પ્રાણીઓ દુઃખપીડિત થઈ પડે છે, ઉછળે છે અને પૃથ્વી ઉપર દીન થઈ તરફડે છે, તેમજ કર્મના પટલથી અંધ થયેલા તે પ્રાણીઓ પોતાના ત્રાતા—રક્ષકને જોઈ શકતા નથી.”

“ક્રુધા, ત્વા, હિમ, અતિ ઉશ્વતા અને લયથી પીડિત, પરાધીનતાના વ્યસનથી આતુર એવા દુઃખી તિર્યચને પણ સુખનો પ્રસંગ, એ અતિ તુચ્છ અને કહેવા માત્ર છે, પરંતુ વસ્તુતાએ દેવલ દુઃખજ છે.”

માનુષ્યકેપિ દારિદ્ર્યરોગદૌર્ભાગ્યશોકમૌર્ખ્યાણિ ।
 જાતિકુલાવયવાદિન્યૂનત્વં ચાશ્રુતે પ્રાણી ॥
 દેવેષુ ચ્યવનવિયોગદુઃખિતેષુ ક્રોધેર્ધ્યામદમદનાતિતાપિતેષુ ।
 આર્યા નસ્તદિહ વિચાર્ય સંવદંતુ યત્સૌખ્યં કિમપિ નિવેદનીય-
 મસ્તિ ॥ ૨૭ ॥ ઇતિ ॥

તથા—દુઃકુલજન્મપ્રશસ્તિરિતિ ॥ ૨૮ ॥

દુઃકુલેષુ શકયવનશવરવર્વરાદિસંવંધિષુ યજ્જન્મ અસદાચારાણાં પ્રા-
 ણિનાં પ્રાદુર્ભાવઃ તસ્ય પ્રશસ્તિઃ પ્રજ્ઞાપના કાર્યા ॥ ૨૮ ॥
 તત્ર ચોત્પન્નાનાં કિમિત્યાહ—

દુઃખપરંપરાનિવેદનમિતિ ॥ ૨૯ ॥

દુઃખાનાં શરીરમાનસાશર્મલક્ષણાનાં યા પરંપરા પ્રવાહઃ તસ્યા નિવે-
 દનં પ્રરૂપણં । યથા । અસદાચારપારશ્ચ્યાત્ જીવા દુઃકુલેપૂતપદ્યંતે । તત્ર ચા-

“મનુષ્યભવમાં પણ પ્રાણી દારિદ્ર્ય, રોગ, દુર્ભાગ્ય, શોક, મૂર્ખતા તેમજ
 જાતિ, કુલ તથા શરીરના અવયવની ન્યૂનતા પ્રાપ્ત કરે છે.”

“દેવતાના ભવમાં પણ અવવાનું તથા વિયોગનું દુઃખ હોય છે અને
 ક્રોધ, ઈર્ષ્યા, મદ તથા મદનથી તેઓ પરિતાપ પામે છે—હે આર્યો, વિચારીને
 કહો, તે દેવતાઓને નિવેદન કરવા જેવું શું સુખ છે ? ૨૭ .

મૂલાર્થ—‘નહારા કુલમાં ક્યારે જન્મ થાય ?’ એ વિષે સમ-
 જાતી આપવી. ૨૮

ટીકાર્થ—શક, યવન, શખર તથા ખર્બર વગેરે નહારા કુલમાં સદાચાર
 રહિત એવા પ્રાણીઓનો જન્મ થાય છે, તે વિષે સમજાતી આપવી. ૨૮
 નહારા કુલમાં ઉત્પન્ન થએલા પ્રાણીઓને શું કહેવું તે કહે છે.

મૂલાર્થ—નહારા કુલમાં ઉત્પન્ન થએલા પ્રાણીઓને દુઃખોની
 પરંપરા થાય છે તેનું નિવેદન કરવું. ૨૯

ટીકાર્થ—શરીર તથા મન સંબંધી દુઃખોની પરંપરા ઉપદેશક નિવે-
 દન કરવી. જેમકે—અસત્ આચારના પરવશપણથી જીવ નહારા કુલમાં

સુંદરવર્ણરસગંધસ્પર્શશરીરભાજાં તેષાં દુઃખનિરાકરણનિવંધનસ્ય ધર્મસ્ય સ્વ-
મેઽપ્યનુપલંભાત્ હિંસાનૃતસ્તેયાશુદ્ધકર્મકરણપ્રવણાનાં નરકાદિફલપાપકર્મો-
પચય એવ સંપદ્યતે । તદભિભૂતાનામિદં પરત્ર ચાવ્યવચ્છિન્નાનુવંધા દુઃખપરં-
પરા પ્રમુચ્યતે । યદુચ્યતે ।

તૈઃ કર્મભિઃ સ જીવો વિવદ્યઃ સંસારચક્રમુપયાતિ ।

દ્રવ્યધેત્રાઽદ્વાભાવભિન્નમાવર્તતે વહુશઃ ॥ ૨૯ ॥

તથા—ઉપાયતો મોહનિંદેતિ ॥ ૩૦ ॥

ઉપાયતઃ ઉપાયેન અનર્થપ્રધાનાનાં મૂઢપુરુષલક્ષણાનાં પ્રપંચરૂપેણ
મોહસ્ય મૂઢતાયા નિંદા અનાદરણીયતારૂપાપનેતિ । યથા ।

અમિત્રં કુરુતે મિત્રં મિત્રં દ્વેષ્ટિ હિનસ્તિ ચ ।

કર્મ ચારભતે દુષ્ટં તમાહુર્મૂઢચેતસમ્ ॥

ઉત્પન્ન થાય છે. તે નઠારા કુલમાં પ્રાણીઓને વર્ણ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ અને શ-
રીર ખરાબ મલે છે, તેથી દુઃખને નિરાકરણ કરવાના કારણરૂપ ધર્મ તેમને
સ્વભામાં પણ પ્રાપ્ત થતો નથી; પણ હિંસા, અસત્ય અને સ્તેયરૂપ અશુદ્ધ
કર્મ કરવામાં પ્રવીણ હોવાથી ઉલટી નરકાદિનું ફલ આપનાર પાપકર્મની વૃ-
દ્ધિ થાય છે. તેથી પરાભવ પામેલા પ્રાણીઓને આલોક અને પરલોકમાં અ-
નુબંધ રહિત દુઃખની પરંપરા ઉત્પન્ન થાય છે. કહ્યું છે કે “કર્મને વશ થયેલો
જીવ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવથી જુદા જુદા ભેદને પ્રાપ્ત થયેલા આ
સંસારચક્રમાં વારંવાર પરાવર્તન કર્યા કરે છે, એટલે દ્રવ્યપુદ્ગલ પરાવર્તન,
ક્ષેત્રપુદ્ગલ પરાવર્તન, કાલપુદ્ગલ પરાવર્તન અને ભાવપુદ્ગલ પરાવર્તન
બહુવાર કર્યા કરે છે.” ૨૯

મૂલાર્થ—ઉપાયથી મોહની નિંદા કરવી. ૩૦

ટીકાર્થ—ઉપાયથી એટલે અનર્થ પ્રધાન મૂઢ પુરુષનાં લક્ષણોને વિ-
સ્તારથી જણાવવારૂપ—ઉપાયથી મોહ—મૂઢપણાની નિંદા કરવી, અર્થાત્ તે
અનાદર કરવા યોગ્ય છે એમ જણાવવું. જેમકે “જે અમિત્રને મિત્ર માને,
મિત્ર હોય તેનો દ્વેષ કરે, વા તેને મારી નાખે અને દુષ્ટ કર્મ આરંભે તેને
મૂઢ ચિત્તવાલો પુરુષ કહે છે.”

અર્થવંત્યુપપન્નાનિ વાક્યાનિ ગુણવંતિ ચ ।
 નૈવ મૂઢો વિજાનાતિ મુમૂર્ષુરિવ મેષજમ્ ॥
 સંપ્રાપ્તઃ પંડિતઃ કૃચ્છ્રં વ્રજ્યા પ્રતિચુધ્યતે ।
 મૂઢસ્તુ કૃચ્છ્રમાસાઘ શિલેવાંમસિ મજ્જતિ ॥
 અથવોપાયતો મોહફલોપદર્શનદ્વારલક્ષણાન્મોહનિંદા કાર્યેતિ ॥
 જન્મમૃત્યુજરાન્વાધિરોગશોકાદ્યુપદ્રુતમ્ ।
 વીક્ષ્યમાણા અપિ ભવં નોદ્વિજંત્યપિ મોહતઃ ॥
 ધર્મવીજં પરં ગ્રાપ્ય માનુષ્યં કર્મભૂમિષુ ।
 ન સત્કર્મકૃપાવસ્યં પ્રયતંતેઽલ્પમેધસઃ ॥
 વહિશામિવચ્ચુચ્ચે કુસુખે દારુણોદયે ।
 સક્તાસ્ત્યજંતિ સચેષ્ટાં ધિગહો દારુણં તમઃ ॥ ૩૦ ॥ ઇતિ

૧ इदं श्लोकत्रयं योगदृष्टिसमुच्चयाद् गृहीतं । २ अस्मेति धर्मवीजसः.

“મરવાની ઈચ્છાવાલો પુરૂષ જેમ ઔપધ-ઉપાયને માનતો નથી, તેમ મૂઢ પુરૂષ અર્થવાલાં અને શુભવાલાં વાક્યોને માનતો નથી.”

“પંડિત પુરૂષ કદિ કદ પામ્યો હોય તો તે પ્રજ્ઞાથી પ્રતિબોધ પામે છે અને મૂઢ પુરૂષ કદને પામ્યો હોય તો જલમાં પથ્થરની જેમ ડુબી જાય છે.”

અથવા મોહનું ક્ષણ દર્શાવવારૂપ-ઉપાયથી મોહની નિંદા કરવી. જેમકે “જન્મ, મૃત્યુ, જરા, વ્યાધિ, રોગ અને શોક વગેરેથી ઉપદ્રવ પામેલા આ સંસારને જોતાં છતાં પણ મનુષ્યો મોહને લીધે તેનાથી ઉદ્દેગ પામતા નથી.”

“આ કર્મભૂમિ (ક્ષેત્ર) ને વિષે માનુષ્ય ભવરૂપ ઉત્કૃષ્ટ ધર્મખીજ પ્રાપ્ત કરી, તેની સત્કર્મરૂપ કૃપિ-ખેતી કરવાને અલ્પબુદ્ધિવાલા પુરૂષો (મોહથી) ચલ કરતા નથી.”

“મત્સ્ય પકડવાના કાંટાની અંદર રહેલા માંસની જેમ તુચ્છ અને ભયંકર ઉદયવાલા નહારા વિપયસુખમાં આસક્ત થયેલા મનુષ્યો જેને લીધે સત્ક્રિયાનો ત્યાગ કરે છે, એવા દારૂ-ભયંકર મોહરૂપ અંધકારને ધિ-કાર છે.” ૩૦

તથા—સજ્ઞાનપ્રશંસનમિતિ ॥ ૩૧ ॥

સદ્ અવિપર્યસ્તં જ્ઞાનં યસ્ય સ સજ્ઞાનઃ પંડિતો જનઃ તસ્ય સતો વા જ્ઞાનસ્ય વિવેચનલક્ષણસ્ય પ્રશંસનં પુરસ્કાર ઇતિ । યથા ।

તન્નેત્રૈશ્ચિભિરીક્ષતે ન ગિરિશો નો પદ્મજન્માણભિઃ
સ્કંદો દ્વાદશભિર્ન વા ન મધવા ચક્ષુઃસહસ્રેણ ચ ।
સંભૂયાપિ જગત્ત્રયસ્ય નયનૈસ્તદ્વસ્તુ નો વીક્ષ્યતે
પ્રત્યાહૃત્ય દ્વશઃ સમાહિતધિયઃ પશ્યંતિ યત્પંડિતાઃ ॥

તથા ।

નાપ્રાપ્યમભિવાંછંતિ નદં નેચ્છંતિ શોચિતુમ્ ।
આપત્સુ ચ ન મુહ્યંતિ નરાઃ પંડિતબુદ્ધયઃ ॥
ન હૃષ્યત્યાત્મનો માને નાપમાને ચ રુષ્યતિ ।
ગાંગો હ્રદ ઇવાક્ષોભ્યો યઃ સ પંડિત ઉચ્યતે ॥ ૩૧ ॥

તથા—પુરુષકારસત્કથેતિ ॥ ૩૨ ॥

મૂલાર્થ—સત્ જ્ઞાનની પ્રશંસા કરવી. ૩૧

ટીકાર્થ—સત્-સમ્યક્ જ્ઞાનવાલા પંડિત જનની અથવા સત્-વિવેચન સહિત જ્ઞાનની પ્રશંસા કરવી. જેમકે “સમાધિવાલી બુદ્ધિને પાસણું કરનારા પંડિતો અંતર દૃષ્ટિથી જે વસ્તુ જેઈ શકે છે, તે વસ્તુને શંકર ત્રણ નેત્રોથી, બ્રહ્મા આઠ નેત્રોથી, કાર્તિકસ્વામી બાર નેત્રોથી અને ઇંદ્ર હજાર નેત્રોથી પણ જેઈ શકતો નથી એટલુંજ નહીં ત્રણ ત્રણ જગતનાં નેત્રો એકઠાં થઈ તે વસ્તુ જેઈ શકતા નથી.”

“પંડિત પુરૂષો જે વસ્તુ અપ્રાપ્ય હોય તેની ધમ્મ કરતા નથી, જે વસ્તુ નદ થઈ હોય તેનો શોક કરતા નથી અને આપત્તિઓમાં મુંઝાતા નથી.”

“જે પોતાનું માન થાય તો હર્ષ પામતો નથી અને અપમાન થાય તો શેષ કરતો નથી, એટલે કે ગંગા નદીના હૃદની જેમ કદિ ક્ષોભ પામતો નથી તે પંડિત કહેવાય છે.” ૩૧

મૂલાર્થ—પુરૂષાર્થ-ઉદ્યોગનું માહાત્મ્ય કહેવું. ૩૨

પુરુષકારસ્ય ઉત્સાહલક્ષણસ્ય સત્કથા માહાત્મ્યપ્રશંસનં । યથા ।

દુર્ગા તાવદિયં સમુદ્રપરિત્રા તાવન્નિરાલંબનં

વ્યોમૈતન્નનુ તાવદેવ વિપમઃ પાતાલયાત્રાગમઃ ।

દત્ત્વા મૂર્દ્ધનિ પાદમુઘમભિદો દૈવસ્ય કીર્તિપ્રિયૈઃ

ધીરૈર્યાવદહો ન સાહસતુલામારોપ્યતે જીવિતમ્ ॥

તથા ।

વિહાય પૌરુષં કર્મ યો દૈવમનુવર્ત્તતે ।

તદ્દિ શામ્યતિ તં ગ્રાપ્ય હ્રીવં પતિમિવાંગના ॥ ૩૨ ॥

તથા—વીર્યર્ધિવર્ણનમિતિ ॥ ૩૩ ॥

વીર્યર્ધેઃ પ્રકર્પરૂપાયાઃ શુદ્ધાચારવલલભ્યાયાઃ તીર્થકરવીર્યપર્યવસા-
નાયાઃ વર્ણનમિતિ । યથા ।

મેરું દંડં ધરાં છત્રં યત્કેચિત્કર્તુમીશતે ।

તત્સદાચારકલ્પદ્રુફલમાહુર્મહર્ષયઃ ॥ ૩૩ ॥

ટીકાર્થ—ઉત્સાહરૂપ પુરુષાર્થના માહાત્મ્યની પ્રશંસા કરવી. જેમકે
“દીર્ઘિની પ્રીતિવાલા વીર પુરુષો ઉઘમને તોડનારા દૈવ (ભાગ્ય)ના મસ્તકપર
પગ મૂકી પોતાના જીવિતને જ્યાંસુધી સાહસ (હિંમત)ની તુલા ઉપર ચડાવે
નહીં, ત્યાંસુધીજ તેમને આ સમુદ્રની ખાઈ દુર્ગમ છે, ત્યાંસુધીજ આકાશ
નિરાલંબ છે અને ત્યાંસુધીજ પાતાલની યાત્રા વિપમ છે. અર્થાત્ જે તેઓ
હિંમત કરે તો સમુદ્ર, આકાશ અને પાતાલમાં પણ જઈ શકે છે.”

“જે પુરુષાર્થને છોડી દેવને અનુસરે છે, તેનું દૈવ નપુંસક પતિને
પ્રાપ્ત કરી સ્ત્રીની જેમ તેવા પુરુષને પ્રાપ્ત કરી પોતાની મેલે શમી જાય છે.
અર્થાત્ પુરુષાર્થ વિના દૈવ નિષ્ફલ થઈ જાય છે.” ૩૨

મૂલાર્થ—વીર્યની સમૃદ્ધિનું વર્ણન કરવું. ૩૩

ટીકાર્થ—શુદ્ધ આચારના બલથી લભ્ય અને ઉત્કર્ષરૂપ એવી વીર્યની
સમૃદ્ધિ કે જે અવસાને તીર્થકરના વીર્ય સુધી પહોંચે છે, તેનું વર્ણન કરવું. જે-
મકે “જે કોઈ મેરૂનો દંડ અને પૃથ્વીનું છત્ર કરવા સમર્થ થાય છે, તે સદા-
ચારરૂપ કંઈપણનું ક્ષણે ક્ષણે એમ મહર્ષિઓ કહે છે.” ૩૩

તથા—પરિણતે ગંભીરદેશનાયોગ ઇતિ ॥ ૩૪ ॥

અસિન્પૂર્વમુદિષ્ટે ઉપદેશજાલે શ્રદ્ધાનજ્ઞાનાનુષ્ઠાનવત્તયા પરિણતે સાત્મીભાવમુપગતે સતિ ઉપદેશાર્હસ્ય જંતોઃ ગંભીરાયાઃ પૂર્વદેશનાપેક્ષયા અત્યંતસૂક્ષ્માયા આત્માસ્તિત્વતદ્બંધમોક્ષાદિકાયા દેશનાયાઃ યોગઃ વ્યાપારઃ કાર્યઃ । इदमुक्तं भवति । यः पूर्वं साधारणगुणप्रशंसादिः अनेकधोपदेशः प्रोक्त आस्ते, स यदा तदावारककर्मह्रासातिशयादंगंभीभावलक्षणं परिणाममुपागतो भवति, तदा जीर्णभोजनमिव गंभीरदેશનાયામસૌ દેશનાર્હોઽવતાર્યતે ઇતિ ॥ ૩૪ ॥

અવં ચ ગંભીરદેશનાયોગો ન શ્રુતધર્મકથનમંતરેણોપપદ્યતે ઇત્યાહ ।

શ્રુતધર્મકથનમિતિ ॥ ૩૫ ॥

મૂલાર્થ—ઉપર કહેલો સર્વ ઉપદેશ શ્રોતાના મનમાં 'પરિણમે તો તે પછી સૂક્ષ્મ દેશનાનો વ્યાપાર કરવો. ૩૪

ટીકાર્થ—ઉપર કહેલો ઉપદેશનો સમૂહ શ્રદ્ધા, જ્ઞાન તથા અનુષ્ઠાન સાથે પરિણમે એટલે સાત્મીભાવ પામે અર્થાત્ તેનો આત્મા સાથે એકીભાવ થાય તો પછી ઉપદેશને યોગ્ય એવા જંતુને ગંભીર એટલે પૂર્વદેશનાની અપેક્ષાએ અતિસૂક્ષ્મ એવી દેશના કે જેમાં આત્માનું અસ્તિત્વ, આત્માનો બંધ તથા મોક્ષ વગેરે દર્શાવાય છે તેનો યોગ એટલે વ્યાપાર કરવો. કહેવાની મતલબ એવી છે કે સાધારણ ગુણની પ્રશંસાદિ કરવારૂપ અનેક પ્રકારનો ઉપદેશ જે પૂર્વે કહેલો છે, તે તેના આવરણ કરનાર કર્મનો અતિશે હ્રાસ થવાથી અંગંગીભાવરૂપ પરિણામને પામે એટલે પછી દેશનાને યોગ્ય એવા તેને શુદ્ધ ભોજનની જેમ ગંભીર સૂક્ષ્મ દેશનામાં ઉતારવો. ૩૪

એ સૂક્ષ્મ દેશનાનો યોગ સિદ્ધાંત ધર્મના કહેવા વિના પ્રાપ્ત થતો નથી. તે કહે છે—

મૂલાર્થ—શ્રુત-સિદ્ધાંત ધર્મનું કથન કરવું. ૩૫

૧ અહીં કોઇ પ્રશ્ન કરે કે શ્રોતાનાં હૃદયમાં ઉપદેશ પ્રજુમ્યો છે, એ શી રીતે જાણાય ? તેના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે ઉપર કહેલી શ્રોતાની શક્તિને અનુસારે પ્રવૃત્તિ કરવાથી તે જાણવામાં આવે છે.

શ્રુતધર્મસ્ય વાચનાપૃચ્છનાપરાવર્તનાનુપ્રેક્ષાધર્મકથનલક્ષણસ્ય સકલ-
કુશલકલાપકલ્પદ્રુમવિપુલાલવાલકલ્પસ્ય કથનં । યથા ।

ચક્ષુર્મંતસ્ત એવેહ યે શ્રુતજ્ઞાનચક્ષુષા ।

સમ્યક્ સદૈવ પश्यंति भावान् हेयेतरान्नराः ॥ ૩૫ ॥

અર્થે ચ શ્રુતધર્મઃ પ્રતિદર્શનમન્યથાઽન્યથા પ્રવૃત્ત ઇતિ નાસાવધાપિ
તત્સમ્યગ્ભાવં વિવેચયિતુમલમિત્યાહ ।

વહુત્વાત્પરીક્ષાવતાર ઇતિ ॥ ૩૬ ॥

તસ્ય હિ વહુત્વાચ્છ્રુતધર્માણાં, શ્રુતધર્મ ઇતિ શબ્દસમાનતયા વિપ્રલ-
બ્ધવુદ્ધેઃ પરીક્ષાયાં ત્રિકોટિપરિશુદ્ધિલક્ષણાયાં શ્રુતધર્મસંબંધિન્યામવતારઃ
કાર્યઃ । અન્યત્રાપ્યવાચિ ।

તં શબ્દમાત્રેણ વદંતિ ધર્મ વિશ્વેઽપિ લોકા ન વિચોરયંતિ ।

સ શબ્દસામ્યેઽપિ વિચિત્રમેદૈર્વિભિચતે ક્ષીરમિવાર્ચનીયઃ ।

ટીકાર્થ—વાચના, પૃચ્છના, પરાવર્તના, અનુપ્રેક્ષા તથા ધર્મકથન-
રૂપ શ્રુતધર્મ કે જે સર્વ કુશલના સમૂહરૂપ કલ્પવૃક્ષના વિશાલ ક્યારારૂપ છે,
તેનું કથન કરવું. જેમકે “આલોકના હેય-ત્યાગ કરવા યોગ્ય અને ઈતર-
ગ્રહણ કરવા યોગ્ય પદાર્થોને જે શ્રુતજ્ઞાનરૂપ નેત્રથી હમેશાં જુવે છે, તેજ
ખરખરા નેત્રવાલા છે.” ૩૫

આ શ્રુત-સિદ્ધાંતધર્મ પ્રત્યેક દર્શનમાં જુદી જુદી રીતે પ્રવર્તેલો છે,
તેથી ૫૬ દર્શનના બધા ધર્મ શ્રુતધર્મ કહેવાય છે, તો તેમાં સમ્યક્ પ્રકારના
ધર્મનું વિવેચન થઈ શકે તેમ નથી તો તેનું શી રીતે કરવું ? તે કહે છે—

મૂલાર્થ—શ્રુતધર્મ બધા છે, તેથી ઉત્તમ શ્રુતધર્મની પ્રીક્ષા
કરવામાં પ્રવર્તવું. ૩૬

ટીકાર્થ—તે શ્રુતધર્મ બધા છે તેથી બધે લાગુ પડતા શ્રુતધર્મ એવા
સરખા શબ્દ ઉપરથી પુરૂષની શુદ્ધિ છેતરાય, માટે ત્રણ કોટીથી શુદ્ધિ કરવા-
રૂપ શ્રુતધર્મની પરીક્ષા કરવા ઉત્તરી પડવું. તે વિષે બીજા પણ કહ્યું છે કે
“સર્વ લોકો શબ્દ માત્રથી સર્વને સરખો ધર્મ કહે છે, પણ તેઓ તેનો વિચાર,

લક્ષ્મીં વિધાતું સકલાં સમર્થં સુદુર્લભં વિશ્વજનીનમેનમ્ ।
પરીક્ષ્ય ગૃહ્ણંતિ વિચારદક્ષાઃ સુવર્ણવદ્નચનમીતચિત્તાઃ ॥ ૩૬ ॥ इति
પરીક્ષોપાયમેવાહ ।

કપાદિગ્રરૂપણેતિ ॥ ૩૭ ॥

યથા સુવર્ણમાત્રસામ્યેન તથાવિધમુગ્ધલોકેષ્વવિચારેણ શુદ્ધાશુદ્ધરૂ-
પસ્ય સુવર્ણસ્ય પ્રવૃત્તૌ કપચ્છેદતાપાઃ પરીક્ષણાય વિચક્ષણૈરાદ્રિયંતે । તથા-
ત્રાપિ શ્રુતધર્મે પરીક્ષણીયે કપાદીનાં ગ્રરૂપણેતિ । ॥ ૩૭ ॥

કપાદીનેવાહ—

વિધિપ્રતિપેદ્યૌ કપ इति ॥ ૩૮ ॥

વિધિઃ અવિરુદ્ધકર્ત્ત્વ્યર્થોપદેશકં વાચ્યં । યથા સ્વર્ગકેવલાર્થિના

કરતા નથી. તે ધર્મ શબ્દની સમાનતા છતાં પણ વિચિત્ર ભેદથી ભેદવાલો
છે, માટે ચોખ્ખા દૂધની જેમ તેને પરીક્ષા કરી માન્ય કરવો. ”

“વિચાર કરવામાં ડાહ્યા અને મનમાં છેતરવાનો ભય રાખનારા પુરૂષો
સમગ્ર લક્ષ્મીને પ્રાપ્ત કરવા સમર્થ અને સર્વ જગતને હિતકારી એ દુર્લભ
ધર્મને સુવર્ણની જેમ બરાબર પરીક્ષા કરી ગ્રહણ કરે છે. ” ૩૬

તે પરીક્ષાનો ઉપાય કહે છે:—

મૂલાર્થ—ધર્મની પરીક્ષા કરવામાં કસોટી, છેદ તથા તાપની
પ્રયોગ કરવી. ૩૭

ટીકાર્થ—માત્ર સુવર્ણની સમાનતાથી અત્ર લોકોમાં વિચાર વગર શુદ્ધ
અશુદ્ધ સુવર્ણ ઉપર પ્રવૃત્તિ થાય છે, માટે તે સુવર્ણની પરીક્ષા કરવાને વિ-
ચક્ષણ પુરૂષો કસોટી, છેદ અને તાપ કરવામાં આદર કરે છે, તેમ આદી પણ
પરીક્ષા કરવાને યોગ્ય એવા શ્રુતધર્મમાં કસોટી વગેરેની પ્રયોગ કરવી. ૩૭

તે કસોટી વગેરે કહે છે —

મૂલાર્થ—વિધિ અને નિષેધ એ ધર્મની કસોટી છે. ૩૮

ટીકાર્થ—વિરોધ વગર કર્ત્તવ્ય અર્થને ઉપદેશ કરનાર વાચ્ય તે વિધિ

તપોધ્યાનાદિ કર્તવ્યં સમિતિશુભિશુદ્ધા ક્રિયા ઇત્યાદિ । પ્રતિષેધઃ પુનઃ, ન
 હિંસ્યાત્સર્વભૂતાનિ, નાનૃતં વદેત્ ઇત્યાદિ । તતો વિધિથ પ્રતિષેધથ વિધિપ્ર-
 તિષેધૌ । કિમિત્યાહ । કપઃ સુવર્ણપરીક્ષાયામિવ કપપટ્ટકે રેખાં । इदमुक्तं
 भवति, यत्र धर्मे उक्तलक्षणो विधिः प्रतिषेधथ पदे पदे सुपुष्कल उपलभ्यते
 स धर्मः कपशुद्धः न पुनः ।

અન્યધર્મસ્થિતાઃ સત્ત્વા અસુરા इव विष्णुना ।

उच्छेदनीयास्तेषां हि वधे दोषो न विद्यते ॥

इत्यादिवाक्यगर्भ इति ॥ ॥ ३८ ॥

છેદમાહ ।

तत्संज्ञवपालनाचेष्टोक्तिश्छेद इति ॥ ३९ ॥

તયોર્વિધિપ્રતિષેધયોઃ અનાવિર્ભૂતયોઃ સંભવઃ પ્રાદુર્ભાવઃ । પ્રાદુર્ભૂતયોથ

કહેવાય છે. જેમકે સ્વર્ગ અને દેવલજ્ઞાનના અર્થો એવા પુરૂષે તપ ધ્યાન
 વગેરે કરવા અને યાંચ સમિતિ તથા ત્રણ શુભિથી શુદ્ધ એવી ક્રિયા કરવી.
 ઇત્યાદિ વિધિ વાક્ય કહેવાય છે. નિષેધ કરનાર વાક્ય તે પ્રતિષેધ કહેવાય છે.
 જેમકે “સર્વ પ્રાણી માત્રની હિંસા કરવી નહીં” “અસત્ય બોલવું નહીં”
 ઇત્યાદિ પ્રતિષેધ વાક્ય કહેવાય છે. એ વિધિ અને પ્રતિષેધ શું છે તે કહે છે.
 તે સુવર્ણ પરીક્ષાની જેમ ધર્મની પરીક્ષામાં કસોટીરૂપ છે. તે ઉપરથી કહે-
 વાનીં મતલબ એવી છે કે ઉપર કહેલા લક્ષણવાલો વિધિ અને પ્રતિષેધ, જે
 ધર્મમાં પદે પદે પુષ્કલ બેવામાં આવે તે કસોટીથી શુદ્ધ થયેલો ધર્મ છે.
 “વિષ્ણુ જેમ અસુરનો ઉચ્છેદ કરે તેમ બીજા ધર્મમાં રહેલા પ્રાણીઓનો ઉ-
 ચ્છેદ કરવો—તેમનો વધ કરવામાં બીલકુલ હોય નથી.” આવાં વાક્યો જેમાં
 હોય તે કસોટીશુદ્ધ ધર્મ ન કહેવાય. ૩૮

છેદનું સ્વરૂપ કહે છે:—

મૂલાર્થ—તે વિધિ નિષેધની ઉત્પત્તિ, ઉત્પન્ન થયા પછી તેનું
 પાલન અને તે ઉત્પત્તિ અને પાલવાની ચેષ્ટા કહેવી તે ધર્મપરી-
 ક્ષામાં છેદને ઠેકાણે છે. ૩૯

ટીકાર્થ—તે વિધિ નિષેધ ઉત્પન્ન થયા ન હોય તો તેને ઉત્પન્ન કરવા.

પાલના રક્ષારૂપા તતઃ તત્સંભવપાલનાર્થં યા ચેષ્ટા ભિક્ષાટનાદિવાહક્રિયારૂપા તસ્યાઃ ઉક્તિઃ છેદઃ । યથા કપશુદ્વાવપ્યંતરામશુદ્ધિમાશંકમાનાઃ સૌવર્ણિકાઃ સુવર્ણગોલિકાદેઃ છેદમાદ્રિયંતે । તથા કપશુદ્વાવપિ ધર્મસ્ય છેદમપેક્ષંતે । સ ચ છેદો વિશુદ્ધવાહ્યચેષ્ટારૂપઃ, વિશુદ્ધા ચ ચેષ્ટા સા, યત્રાસંતાવપિ વિધિપ્રતિપેધાવવાધિતરૂપૌ સ્વાત્માનં લભેતે । લઙ્ઘાત્માનૌ ચાત્તીચારલઙ્ઘનાપચારવિરહિતૌ ઉત્તરોત્તરાં શુદ્ધિમનુભવતઃ, સા યત્ર ધર્મે ચેષ્ટા સપ્રપંચા પ્રોચ્યતે સ ધર્મચ્છેદશુદ્ધ ઇતિ ॥ ૩૯ ॥

યથા કપચ્છેદશુદ્ધમપિ સુવર્ણં તાપમસહમાનં કાલિકોન્મીલનદોષાન્ન સુવર્ણભાવમશ્નુતે । एवं धर्मोऽपि सत्यामपि कपच्छेदशुद्धौ तापपरीक्षामनिर्वहमाणो न स्वभावमासादयत्यतः तापं प्रज्ञापयन्नाह ।

उज्जयनिबंधनज्ञाववादस्ताप इति ॥ ४० ॥

ઉત્પન્ન થયા પછી તેનું પાલન કરવું. તે ઉત્પત્તિ તથા પાલન કરવાને માટે ભિક્ષાટન વગેરે જે આશ્રિયારૂપ ચેષ્ટા, તેનું કહેવું તે છેદ કહેવાય છે. જેમ સુવર્ણકારે કસોટીથી સોનાની શુદ્ધિ કરી હોય તોપણ જો તેને અંદરની શુદ્ધિમાં શંક રહ્યો હોય તો તે સુવર્ણના પાશાનો છેદ કરે છે, તેમ ધર્મની શુદ્ધિમાં પણ વિધિ-નિપેદરૂપ કસોટીની શુદ્ધિ કરી હોય તથાપિ તેમાં છેદની અપેક્ષા રહે છે. તે છેદ શુદ્ધ એવી આશ્રિયારૂપ બાળુવો. જેમાં વિધિ-પ્રતિપેદ ન હોય, છતાં અબાધિતરૂપે પોતાના આત્માને પ્રાપ્ત કરે અને પ્રાપ્ત કર્યા પછી અતિ-ચારરૂપ અપચાર વગર ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિનો અનુભવ કરે, તેવી ચેષ્ટા તે શુદ્ધ ચેષ્ટા કહેવાય છે. એવી શુદ્ધ ચેષ્ટા જે ધર્મમાં સવિસ્તર કહેવામાં આવે તે ધર્મ છેદપરીક્ષાથી શુદ્ધ કહેવાય છે. ૩૯

જેમ સોનું કસોટી અને છેદની પરીક્ષાથી શુદ્ધ લાગતું હોય પણ જો તાપને સહન કરી શકે તેવું ન હોય તો તે ખરેખર સુવર્ણ કહેવાય નહીં, તેમ ધર્મ પણ કસોટી અને છેદની પરીક્ષાથી શુદ્ધ થયો હોય પણ જ્યાંસુધી તાપની પરીક્ષામાં પ્રસાર થયો નથી, જ્યાંસુધી તે સ્વાભાવિક રીતે શુદ્ધ ગણાતો નથી, તેથી ધર્મની પરીક્ષામાં તાપ થું છે તે કહે છે:—

મૂલાર્થ—કસોટી અને છેદના પરિણામી કારણરૂપ જીવાદિ ભાવની પ્રત્યક્ષા કરવી, તે તાપ કહેવાય છે. ૪૦

ઉભયોઃ કપચ્છેદયોઃ અનંતરમેવોક્તરૂપયોઃ નિવંધનં પરિણામિરૂપં
 કારણં યો ભાવો જીવાદિલક્ષણઃ તસ્ય વાદઃ પ્રરૂપણા । કિમિત્યાહ ।
 તાપોઽત્ર શ્રુતધર્મપરીક્ષાધિકારે । इदमुक्तंभवति, यत्र शास्त्रे द्रव्यरूपतया
 અપ્રચ્યુતાનુત્પન્નઃ, પર્યાયાત્મકતયા ચ પ્રતિક્ષણમપરાપરસ્વભાવાસ્કંદનેન
 અનિત્યસ્વભાવો જીવાદિસ્વસ્થાપ્યતે સ્યાત્તત્ર તાપશુદ્ધિઃ, યતઃ પરિણા-
 મિન્યેવાત્માદૌ તથાવિધાશુદ્ધપર્યાયનિરોધેન ધ્યાનાધ્યયનાદ્યપરશુદ્ધપર્યાય-
 પ્રાદુર્ભવાદુક્તલક્ષણઃ કપો, વાદ્યચેદ્વાશુદ્ધિલક્ષણથ છેદ ઉપપદ્યતે, ન-પુ-
 નરન્યથેતિ ॥ ॥ ૪૦ ॥

एतेषां मध्यात्को बलीयान् इतरो वा इति प्रश्ने यत्कर्तव्यं तदाह
 अमीपामंतरदर्शनमिति ॥ ४१ ॥

અમીયાં ત્રયાણાં પરીક્ષાપ્રકારાણાં પરસ્પરમંતરસ્ય વિશેષસ્ય સમર્થાત્ત-
 મર્થત્વરૂપસ્ય દર્શનં કાર્યમુપદેશકેન ॥ ॥ ૪૧ ॥

ટીકાર્થ—કસોટી અને છેદ કે જેનું સ્વરૂપ ઉપર કહેલું છે, તેનો પ-
 રિણામીરૂપ કારણ કે જીવાદિ લક્ષણભાવ, તેની પ્રરૂપણા કરવી, તે આ શ્રુત-
 ધર્મની પરીક્ષાના અધિકારમાં તાપ કહેવાય છે. કહેવાની મતલબ એવી છે
 કે દ્રવ્યરૂપે (દ્રવ્યાર્થિકનય વડે) અથવા નહીં અને ઉત્પન્ન પણ ન થાય અર્થાત્
 તેવોને તેવો રહે અને પર્યાયરૂપે (પર્યાયાર્થિકનય વડે) ક્ષણે ક્ષણે અપર અ-
 પર સ્વભાવને પામી એટલે નવીન સ્વભાવ પ્રાપ્ત કરી અનિત્ય સ્વભાવવાલો
 જીવાદિ કે શાસ્ત્રમાં પ્રતિપાદન કરે, તે શાસ્ત્રની તાપશુદ્ધિ જાણવી. પરિણામી
 આત્મા પ્રમુખમાં તેવા અશુદ્ધ પર્યાયનો નિરોધ કરી ધ્યાન, અધ્યયન વગેરે
 બીજા શુદ્ધ પર્યાયના પ્રગટ થવાથી જેનું લક્ષણ કહેવામાં આવ્યું છે તેવી ક-
 સોટી અને બાદ્યચેદ્વાની શુદ્ધિરૂપ છેદ તે બરાબર થટે છે, એટલે તાપશુદ્ધિ થ-
 વાથી કસોટીની શુદ્ધિ અને છેદની શુદ્ધિ થટે છે, અન્યથા થટતી નથી. ૪૦

એ કસોટી, છેદ અને તાપ—એ ત્રણેમાંથી બલવાનું કાણુ છે? અથવા
 એમાંથી કાણુ અબલવાનું છે? એવા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—એ પરીક્ષાના ત્રણ પ્રકારનો તદ્દાવત બતાવવો. ૪૧

ટીકાર્થ—એ પરીક્ષાના ત્રણ પ્રકારનો પરસ્પર કે અંતર એટલે કાણુ તેઓ-
 માં સમર્થ છે અને કાણુ અસમર્થ છે, એવો તદ્દાવત તે ઉપદેશકે દર્શાવવો. ૪૧

તદેવ દર્શયતિ ।

કપચ્છેદયોરયત્ન ઇતિ ॥ ૪૨ ॥

કપચ્છેદયોઃ પરીક્ષાક્ષમત્વેન આદરણીયતાયામયત્નઃ અતાત્પર્યં મતિ-
મતાં ઇતિ ॥ ૪૧ ॥

કુત ઇત્યાહ ।

તદ્જ્ઞાવેઽપિ તાપાજ્ઞાવેઽજ્ઞાવ ઇતિ ॥ ૪૨ ॥

તયોઃ કપચ્છેદયોઃ ભાવઃ સત્તા તજ્ઞાવઃ તસિન્, કિં પુનરતદ્ભાવ
ઇત્યપિશ્નદાર્થઃ । કિમિત્યાહ । તાપાજ્ઞાવે ઉત્કલક્ષણતાપવિરહે અભાવઃ પર-
માર્થતઃ અસત્તૈવ પરીક્ષણીયસ્ય ન હિ તાપે વિષટ્માનં હેમકપચ્છેદયોઃ સતો-
રપિ સ્વં સ્વરૂપં પ્રતિપત્તુમલં જ્ઞાતિસુવર્ણત્વાત્તસ્ય । ॥ ૪૩ ॥

તે પરીક્ષાના ત્રણ પ્રકારનો તક્ષવત દર્શાવે છે:—

મૂલાર્થ—કસોટી અને છેદ એ કેવલ બે પ્રકારની પરીક્ષામાં
પ્રયત્ન કરવો નહીં. ૪૨

ટીકાર્થ—કસોટી અને છેદ એ કેવલ બે પ્રકાર પરીક્ષા કરવામાં અ-
સમર્થ છે, તેથી તેનો આદર કરવામાં બુદ્ધિમાન્ પુરૂષોએ પ્રયત્ન કરવો નહીં,
કારણકે તેમાં કાંઈ તાત્પર્ય નથી. ૪૨

કેવલ કસોટી અને છેદ પરીક્ષાને વિષે પ્રયત્ન ન કરવો, તેનું શું કા-
રણ? તે કહે છે:—

મૂલાર્થ—કસોટી અને છેદની પરીક્ષા કરી હોય પણ જો તાપ-
ની પરીક્ષાનો અભાવ હોય તો તે બંને પરીક્ષાનો અભાવ જા-
ણવો. ૪૩

ટીકાર્થ—કસોટી અને છેદની પરીક્ષા કરી હોય પણ જો જનાં લક્ષણો
કહેલાં છે એવા તાપની પરીક્ષાનો અભાવ હોય તો તે બંનેનો અભાવ થાય, એ-
ટલે પરમાર્થે પરીક્ષા કરવા યોગ્ય વસ્તુની સત્તા રહે નહીં. તાપની અંદર નહીં
મૂકેલું સુવર્ણ કસોટી અને છેદ મૂકે તોપણ પોતાનું અંશ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કર-
વાને સમર્થ થતું નથી, કારણકે તે જાતવાલું (કહેવા માત્રજ) સુવર્ણ છે. ૪૩

एतदपि कथमित्याह ।

तच्छुद्धौ हि तत्साफल्यमिति ॥ ४४ ॥

તच्छુદ્ધૌ તાપશુદ્ધૌ હિર્યસાત્ત્સાફલ્યં તયોઃ કપચ્છેદયોઃ સફલ-
ભાવઃ । તથાહિ । ધ્યાનાધ્યયનાદિકોઽર્થો વિધીયમાનઃ પ્રાગુપાત્તકર્મનિર્જ-
રણફલઃ, હિંસાદિકથ પ્રતિપિધ્યમાનો નવકર્મોપાદાનનિરોધફલઃ । બાહ્ય-
દાશુદ્ધિશ્ચાનયોરેવાનાવિર્ભૂતયોઃ આવિર્ભવનેનાવિર્ભૂતયોશ્ચ પરિપાલનેન ફલ-
વતી સ્યાત્ । ન ચાપરિણામિન્યાત્મન્યુક્તલક્ષણૌ કપચ્છેદૌ સ્વકાર્યં કર્તુ
પ્રમવિષ્ણુ સ્યાતામિતિ । તયોઃ તાપશુદ્ધાવેચ સફલત્વમુપપદ્યતે ન પુનર-
ન્યથેતિ । ॥ ૪૪ ॥

નનુ ફલવિકલાવપિ તૌ મવિષ્યત इत्याह ।

फलवंतौ च तौ ताविति ॥ ४५ ॥

તાપની શુદ્ધિ ન યાય તો તે કસોટી તથા છેદની શુદ્ધિ ન થઈ કહે-
વાય, તે શી રીતે? તે કહે છે:—

મૂલાર્થ—તાપની શુદ્ધિ થવાથી તે કસોટી અને છેદની શુદ્ધિ
સફલ થાય છે. ૪૪

ટીકાર્થ—તે તાપની શુદ્ધિ થવાથી તે કસોટી અને છેદની શુદ્ધિ નિશ્ચે
સફલ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—ધ્યાન એટલે સૂત્રના અર્થનું ચિંતવન અને
અધ્યયન એટલે ભણવું ઇત્યાદિ જે અર્થ તે પૂર્વે બાંધેલાં કર્મની નિર્જરારૂપ
ફલવાલો છે અને નિયેષ કરેલો હિંસા પ્રમુખ અર્થ નવાં કર્મને બાંધવાનો
નિરોધ કરવારૂપ ફલવાલો છે અને તે કસોટી અને છેદને સ્થાને છે. તેથી જો
તે બંને ઉત્પન્ન થયા ન હોય તો તેમને ઉત્પન્ન કરવાથી અને ઉત્પન્ન થયા
હોય તો તેમનું પાલન કરવાથી બાહ્યવેદાની શુદ્ધિ ફલવાલી થાય છે. જો
આત્મા અપરિણામી હોય તો તેમાં પૂર્વે કહેલાં લક્ષણવાલા કસોટી અને
છેદ પોતાનું કાર્ય કરવાને સમર્થ થતા નથી, તેથી તે બંને તાપની શુદ્ધિ થ-
વાથીજ સફલ થાય છે. અન્યથા રીતે યાયજ નહીં. ૪૪

કોઈ શંકા કરે કે સારે તે બંને (કસોટી અને છેદ) નિષ્ફલ થયે,
તેના ઉત્તરમાં કહે છે:—

મૂલાર્થ—તે બંને સત્યરીતે સફલ છે. ૪૫

ઉક્તલક્ષણફલભાજૌ સંતૌ પુનસ્તૌ કવચ્છેદૌ તૌ વાસ્ત્વૌ કવચ્છેદૌ
ભવતઃ । સ્વસાધ્યક્રિયાકારિણો हि वस्तुनो वस्तुत्वमुशन्ति संतः ॥ ૪૫ ॥

વિપક્ષે વાધામાહ—

અન્યથા યાચિતકમંડનમિતિ ॥ ૪૬ ॥

અન્યથા ફલવિકલૌ સંતૌ વસ્તુપરીક્ષાધિકારે સમવતારિતાવપિ, તૌ યાચિ-
તકમંડનં વર્તેતે इति । પરકીયત્વસંભાવનોપહતત્વાત્કુરિસતં યાચિતં યાચિતકં
તચ તન્મંડનં ચ કટકકુંડલાદિ આભરણવિશેષો યાચિતકમંડનમ્ । દ્વિવિધં
દાલંકારફલં । નિર્વાહે સતિ પરિશુદ્ધાભિમાનિકસુખજનિકા સ્વશરીરશોભા ।
કથંચિન્નિર્વહણાભાવે ચ તેનૈવ નિર્વાહઃ । ન ચ યાચિતકમંડને એતદ્દિત્યમ-
પ્યસ્તિ પરકીયત્વાત્તસ્ય, તત્તો યાચિતકમંડનમિવ યાચિતકમંડનં । इदमुक्तं

ટીકાર્થ—જેનાં લક્ષણ કહેલાં છે એવા તે બંને કસોટી અને છેદ વા-
સ્તવિક સસ છે, કારણકે જે વસ્તુ પોતાને સાધ્ય એવી ક્રિયાને કરનાર છે,
તે વસ્તુનુંજ પરમાર્થે વસ્તુપણું છે એમ સત્યુચ્ચે કહે છે. ૪૫

ઉપર કહ્યું તેથી વિપરીત કહેતાં જે બાધ આવે તે કહે છે—

મૂલાર્થ—જે તે બંને સફ્લ નથી એમ કહીએ, તો તે માગી
લાવેલા આભૂષણની જેમ નિષ્ફલ થાય. ૪૬

ટીકાર્થ—અન્યથા એટલે ઉપર કહેવા પ્રમાણે ન માનીએ તો તે બંને
નિષ્ફલ એવા વસ્તુપરીક્ષાના આધકારમાં ગણ્યા છતાં તે માગી લાવેલા
આભૂષણ જેવા છે. મૂલમાં યાચિતક શબ્દ છે. તેનો એવો અર્થ છે કે માગી
લાવેલું આભૂષણ પારદું છે તેથી તેમાં પારકાપણાની સંભાવના થાય તેને
લીધે નહાઈ એવું જે માગેલું તે ‘યાચિતક’ કહેવાય. અહીં ક પ્રત્યયથી નહાઈ
એવો અર્થ નીકલે છે. નકારી રીતે માગી લાવેલું જે આભૂષણ—કડા કુંડ-
લાદિ અલંકાર તે “યાચિતક મંડન” કહેવાય.

અલંકારનું ક્ષ બે પ્રકારનું છે. પોતાનો નિર્વાહ ચાલતાં મુદ્ધ અભિમા-
નના મુખને ઉત્પન્ન કરનારી શરીરને શોભા આપે તે પદેલું ક્ષ છે, અને કોઈ
રીતે નિર્વાહ થાય તેમ ન હોય ત્યારે તે અલંકાર વેચી નિર્વાહ કરવો તે બીજું
ક્ષ છે. આ બંને પ્રકારનાં ક્ષ માગી લાવેલા આભૂષણથી યતાં નથી, કાર-
ણકે તે પારદું છે. તેથી તે બંને માગી લાવેલા આભૂષણ જેવા કલા છે. એ ઉ-

भवति, द्रव्यपर्यायोभयस्वभावे जीवे कपच्छेदौ निरुपचरितया स्थाप्यमानौ स्वफलं प्रत्यवन्ध्यसामर्थ्यावेव स्यातां । नित्याद्येकांतवादे तु स्ववादशोभार्थं तद्वादिभिः कल्प्यमानावप्येतौ याचितकमंडनाकारौ प्रतिभासेत, न पुनः स्वकार्यकराविति । ॥ ४६ ॥

आह । अवगतं यथा । कपच्छेदतापशुद्धः श्रुतधर्मो ग्राह्यः, परं किंप्रणेत-
कोऽसौ प्रमाणमिति व्यतिरेकतः साधयन्नाह ।

નાતત્ત્વવેદિવાદઃ સમ્યગ્વાદ इति ॥ ४७ ॥

न नैव अतत्त्ववेदिनः साक्षादेव वस्तुतत्त्वमज्ञातुं शीलस्य पुरुषविशेषस्य अर्वागृद्दर्शिन इत्यर्थः वादः वस्तुप्रणयनं अतत्त्ववेदिवादः, किमित्याह । सम्यग्वादो यथावस्थितार्थवादः, साक्षादवीक्ष्यमाणेन हि प्रमात्रा प्रोक्तं जात्यंधचित्रकरनरालिखितचित्रकर्मवद्यथावस्थितरूपविसंवादेन असमंजस-

પરથી કહેવાની મતલબ એવી છે કે દ્રવ્ય અને પર્યાય એ બે સ્વભાવવાલા જીવમાં કસોટી અને છેદ ઉપચાર વિના સ્થાપન કરવાથી તે બંને પોતાના ક્ષણ પ્રત્યે સક્ષણ સામર્થ્યવાલાજ થાય છે અને નિત્ય વગેરે એકાંતવાદમાં તો તે વાદીઓ જે પોતાના વાદની શોભા માટે તે કસોટી અને છેદની કલ્પના કરે છે તે માગી લાવેલા આબૂપણુના જેવાજ નિષ્ફલ જણાય છે. તે પોતાના કાર્યને કરે તેવા રહેતા નથી. ૪૬

અહીં કહે છે કે ઉપર પ્રમાણે જોતાં એમ નિશ્ચય થયો કે કસોટી, છેદ અને તાપથી શુદ્ધ એવો શ્રુતધર્મ અદ્વલ કરવા યોગ્ય છે, પણ તે શ્રુતધર્મ ઠાનો રચેલો પ્રમાણ ગણાય? તે વ્યતિરેકથી (ઉલટાવીને) કહે છે:—

મૂલાર્થ—જે તત્ત્વવેદી ન હોય, તેનો વાદ સમ્યગ્વાદ ન કહેવાય. ૪૭

ટીકાર્થ—જે અતત્ત્વવેદી એટલે સાક્ષાત્ વસ્તુતત્ત્વને જાણનાર ન હોય અર્થાત્ અર્વાગૃહ્ણિ છદ્મસ્થ પુરૂષ હોય તેનો વાદ તે એટલે યથાર્થ વસ્તુનું કથન, તે સમ્યગ્વાદ એટલે યથાર્થ અર્થનો વાદ ન કહેવાય. સાક્ષાત્ યથાર્થ વસ્તુને નહીં જોનારા પ્રમાતાએ (ચંચકારે) કહેલું શાસ્ત્ર ભતિઅંધ

મેવ શાસ્ત્રં સ્યાદિતિ, કથં તદ્ભાષિતં વસ્તુ અવિપરીતરૂપતાં પ્રાપ્તિ
હતે इति ॥ ૪૭ ॥

સમ્યગ્વાદતાયા એવોપાયમાહ ।

વંધમોક્ષોપપત્તિતસ્તચ્છુદ્ધિરિતિ ॥ ૪૮ ॥

બંધો મિથ્યાત્વાદિહેતુભ્યો જીવસ્ય કર્મપુદ્ગલાનાં ચ વદ્ધયઃ પિંડયો-
રિવં ક્ષીરનીરયોરિવ વા પરસ્પરમવિભાગપરિણામેનાવસ્થાનં । મોક્ષઃ પુનઃ સ-
મ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રેભ્યઃ કર્મણામત્યંતોચ્છેદઃ । તત્તો વંધથ મોક્ષથ વંધમોક્ષૌ
તયોઃ ઉપપત્તિર્ઘટના તસ્યાઃ સકાશાત્તચ્છુદ્ધિર્વસ્તુવાદનિર્મલતા ચિત્તનીયા ।
ઇદમુક્તં ભવતિ । યસિન્ સિદ્ધતિ વંધમોક્ષયોગ્ય આત્મા તૈસ્તૈર્વિશેષૈર્નિરૂપ્યતે,
સ સર્વવેદિપુરુષપ્રતિપાદિત इति કોવિદૈર્નિશ્ચીયતે इति ॥ ૪૮ ॥

इयमपि वंધमोक्षोपपत्तिर्यथा युज्यते तथाह ।

इयं वध्यमानवंधनज्ञाव इति ॥ ૪૯ ॥

ચિત્રકારે આલેખેલા ચિત્રની જેમ યથાર્થ રૂપના વિપરીતપણાથી અપટિત
થાય છે, તેા તેણે કહેલી વસ્તુ અવિપરીત થી રીતે હોય. ૪૯

સમ્યગ્વાદનો ઉપાય કહે છે—

મૂલાર્થ—બંધ તથા મોક્ષની સિદ્ધિ ઘટાવી વસ્તુવાદ (આત્મા)
ની શુદ્ધિ વિચારવી. ૪૮

ટીકાર્થ—મિથ્યાત્વાદિ કારણોથી અગ્નિ અને તપાવેલા લોહાના ગો-
લાની જેમ અથવા દૂધ અને જલની જેમ જીવ અને કર્મનાં પુદ્ગલોનું પર-
સ્પર (વિભાગ પરિણામ વગર) રહેતું તે બંધ કહેવાય છે. સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન
અને ચારિત્ર્યથી કર્મનો અત્યંત ઉચ્છેદ તે મોક્ષ કહેવાય છે. તે બંધ તથા
મોક્ષની ઘટના કરવાથી તેની શુદ્ધિ એટલે વસ્તુવાદની નિર્મલતા ચિત્તવર્તી.
કહેવાની મતલબ એવી છે કે જે સિદ્ધાંતમાં તે તે વિશેષ-વિશેષણોથી બંધ
અને મોક્ષને યોગ્ય એવો આત્મા નિરૂપણ કરવામાં આવે, તે આત્મા સર્વજ્ઞ
પુરુષોએ પ્રતિપાદન કરેલો છે એમ વિદ્વાનોએ નિશ્ચય કરેલો છે. ૪૮

એ બંધમોક્ષની સિદ્ધિ જેમ યદે તેમ કહે છે—

મૂલાર્થ—એ બંધમોક્ષની યુક્તિ બંધાતા એવા જીવ અને તેના
બંધનપણામાં હોય છે. ૪૯

ઇયં વંધમોક્ષોપપત્તિઃ વધ્યમાનસ્ય વંધનસ્ય ચ વક્ષ્યમાણસ્ય ભાવે સદ્-
ભાવે સતિ ભવતિ ॥ ૪૯ ॥

કુત્તર ઇત્યાહ ।

- કલ્પનામાત્રમન્યથેતિ ॥ ૫૦ ॥

યસ્યાત્કારણાદિયં કલ્પનૈવ કેવલા વિતતાર્થપ્રતિભાસરૂપા ન પુન-
સ્તત્ર પ્રતિભાસમાનોઽર્થોઽપીતિ, કલ્પનામાત્રમન્યથા મુખ્યવધ્યમાનવંધનયો-
રભાવે વર્તેતે ઇતિ ॥ ૫૦ ॥

વધ્યમાનવંધન એવ વ્યાચરે—

વધ્યમાન આત્મા વંધનં વસ્તુસત્કર્મેતિ ૫૧ ॥

તત્ર વધ્યમાનઃ સ્વસામર્થ્યતિરોધાનેન પારવશ્યમાનીયમાનઃ ક ઇ-
ત્યાહ, આત્મા, ચતુર્દશભૂતગ્રામભેદમિત્રો જીવઃ પ્રતિપાદ્યતે । તથા વધ્યતે

ટીકાર્થ—એ બંધમોક્ષની યુક્તિ બંધાતા એવા જીવના અને આગલ
કહેવામાં આવશે એવા તે બંધનના સદ્ભાવમાં હોય છે. ૪૯

ઉપર કહ્યું તેનો શો હેતુ છે ? તે કહે છે—

મૂલાર્થ—એમ જો ન કહીએ તો કલ્પના માત્રજ કહેવાય. ૫૦

ટીકાર્થ—જે કારણ માટે અસલ અર્થના પ્રતિભાસરૂપ આ દેવલ ક-
લ્પનાજ છે, તેમાં અર્થનો પણ પ્રતિભાસ થતો નથી. તેથી તે કલ્પના માત્ર
છે. અન્યથા એટલે મુખ્ય કર્મ બાંધનાર જીવ અને બાંધવાનું કર્મ—એ બંનેનો
અભાવ થાય તો પછી તે (બંધ અને મોક્ષની યુક્તિ) પણ કલ્પના માત્રજ
થાય. ૫૦

બંધન પામનાર તે કાણ અને બંધન તે શું, તે કહે છે—

મૂલાર્થ—બંધન પામનાર આત્મા અને પરમાર્થથી વિદ્યમાન
કર્મ તે બંધન છે. ૫૧

ટીકાર્થ—બંધન પામનાર એટલે પોતાનું સામર્થ્ય ગુમાવી પરવશ-

મિથ્યાત્વાદિભિર્હેતુભિરાત્મા અનેનેતિ વંધનં, કિમિત્યાહ, વસ્તુસત્, પરમાર્થતો વિદ્યમાનં, કર્મ જ્ઞાનાવરણાદિ, અનંતાનંતપરમાણુપ્રચયસ્વભાવમત એવ મૂર્તપ્રકૃતીતિ । અત્રાત્મગ્રહણેન સાંખ્યમતનિરાસમાહ ।

યતસ્તત્રોચ્યતે । આત્મા ન વધ્યતે નાપિ મુચ્યતે નાપિ સંસરતિ કથિત્સંસરતિ વધ્યતે મુચ્યતે ચ નાનાશ્રયા પ્રકૃતિઃ । વસ્તુસદ્ગ્રહણેન તુ સૌગતમતસ્ય । યતસ્તત્રાપિ પઠ્યતે ।

ચિત્તમેવ हि संसारो रागादिक्लेशवासितम् ।

तदेव तैर्विनिर्मुक्तं भवांत इति कथ्यते ॥

રાગાદિક્લેશવાસિતમિતિ રાગાદિક્લેશઃ સર્વથા ચિત્તાદવ્યતિસ્તૈર્વાસિતં સંસ્કૃતં, એવં हि वध्यमानान्न भिन्नं, वस्तुसत्कर्मेत्यभ्युपगतं भवति । तत्र प्रकृतेरेव, વંધમોક્ષાભ્યુપગમે આત્મનઃ સંસારાપવર્ગાવસ્યયોરભિન્નૈકસ્વભાવત્વેન યોગિનાં યમનિયમાદ્યનુષ્ઠાનં મુક્તિફલતયોક્તં યદ્યોગશાસ્ત્રેષુ તદ્ વ્યર્થમેવ

પણાને પ્રાપ્ત થનાર તે કોણ ? આત્મા જે ઔદ્ધ પ્રકારના ભેદવાળો જીવ કહેવાય છે. બંધન એટલે જેવડે મિથ્યાત્વાદિ હેતુઓથી આત્મા બંધાય તે શું ? પરમાર્થે વિદ્યમાન એવું જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મ, જે અનંતાનંત પરમાણુઓના સમૂહરૂપ સ્વભાવવાળું છે, તેથીજ તે મૂર્તિપ્રકૃતિ—એટલે ‘મૂર્તિમાન’ છે.

ઉપરના સૂત્રમાં આત્મ શબ્દનું ગ્રહણ કરેલું છે, તેથી તે પ્રસંગને લઈ સાંખ્યમતનું ખંડન કરે છે:—

સાંખ્યમતમાં કહ્યું છે કે કોઈ આત્મા બંધાતો નથી, તેમ મુકાતો પણ નથી અને સંસારમાં ભ્રમણ પણ કરતો નથી. જે વિવિધ પ્રકારના આશ્રયવાળી પ્રકૃતિ છે, તેજ સંસારમાં ભ્રમણ કરે છે, બંધાય છે અને મુકાય છે.

મૂલમાં ‘વસ્તુસત્’ એ પદનું ગ્રહણ કરેલું છે, તેથી ઔદ્ધમતનું ખંડન કરેલું છે. ઔદ્ધમતમાં કહ્યું છે કે “રાગાદિ ક્લેશોથી સંસ્કાર પામેલું ચિત્તજ સંસાર છે, જ્યારે ચિત્ત તે રાગાદિ ક્લેશોથી મુક્ત થયું, ત્યારે ભવ-સંસારનો અંત—મોક્ષ થયો એમ જાણવું.”

૧-૨ એકેન્દ્રિય સૂક્ષ્મ તથા બાહર, ૩ બેરિદ્રિ, ૪ તેરિદ્રિ, ૫ ચત્વરિદ્રિ, ૬ સંમુહિમ પંચેન્દ્રિ, અને ૭ મહાજપંચેન્દ્રિ—એ સાત પર્યાપ્ત અને સાત અપર્યાપ્ત—એ સામાન્ય પ્રકારે અશુદ્ધ વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ ઔદ્ધ ભેદ થાય છે. ૨ અર્થાત્ સત્ય છે, કલ્પના માત્ર નથી.

સ્યાત્ । ચૌદ્વસ્યાપિ ચિત્તાદવ્યતિરિક્તકર્મવાદિનોઽવસ્તુસત્ત્વમેવ કર્મણઃ સ્યાત્, યતો યદ્યતોઽવ્યતિરિક્તસ્વરૂપં તત્તદેવ ભવતિ, ન ચ લોકે તદેવ તેનૈવ વચ્યતે इति પ્રતીતિરસ્તિ । વધ્યમાનવંધનયોઃ પુરુપનિગડાદિરૂપયોઃ મિત્રસ્વ-
ભાવયોરેવ લોકે વ્યવહિયમાણત્વાત્ । કિંચ ચિત્તમાત્રત્વે કર્મણોઽધ્યુપગમ્ય-
માને સંસારાવર્ગયોર્ભેદો ન પ્રાપ્નોતિ ચિત્તમાત્રસ્યોભયત્રાપ્યવિશેષાત્ ॥ ૫૧ ॥

વંધમોક્ષહેતુનેવાહ ।

હિંસાદયસ્તથોગહેતવસ્તદિતરે તદિતરસ્યેતિ ॥ ૫૨ ॥

રાગાદિ ક્લેશ જે હમેશાં ચિત્તથી જુદા નથી તેવડે સંસ્કાર પામેલું, તેથી બંધન પામનાર આત્માથી જુદું નહીં એવું ચિત્ત એ સંસાર છે એમ જે માને છે, તે ‘વસ્તુસત્કર્મ’ એ વાક્યથી ઉડી જાય છે. તેમ વલી જે સાંખ્ય-વાલા પ્રકૃતિને બંધમોક્ષ માને છે તો તેથી સંસારાવસ્થા તથા મોક્ષાવસ્થામાં આત્માના અભિન્ન—એક સ્વભાવને લીધે યોગી પુરુષોને જે યોગશાસ્ત્રોમાં યમ નિય-માદિ અનુષ્ઠાન મુક્તિફલ આપનારું કહેલું છે તે વ્યર્થ થવાનું. વલી ‘ચિત્તથી કર્મ જુદું નથી’ એમ માનનારા બૌદ્ધના પક્ષમાં તો કર્મનું વસ્તુપણું રહેતું નથી, કારણકે જે વસ્તુ જેનાથી જુદી નથી તે વસ્તુ તેરૂપજ કહેવાય છે. વલી લોકમાં તે તેનાથી—અવસ્તુથી બંધાય છે, એવી પ્રતીતિ થતી નથી. જેમ પુરૂષ અને જેડી—તે જુદા જુદા સ્વભાવના છે, તેમાં પુરૂષ બંધ પામનાર અને જેડી બંધનરૂપ છે, તે છતાં લોકમાં “પુરૂષ જેડીમાં પડયો” એવા વ્યવહારથી જોવાય છે (તેમ અહીં આત્માએ કર્મ બાંધ્યાં એમ કહેવાય, કર્મરૂપ આત્માએ કરી આત્મા બંધાયો એમ કહેવાતું નથી).

બૌદ્ધ મત પ્રમાણે કર્મ અને ચિત્ત બે જુદા નથી એમ માનીએ તો સંસાર અને મોક્ષનો ભેદ પણ નહીં થાય, કારણકે માત્ર ચિત્તનું બંને ઠેકાણે વિશેષપણું નથી અર્થાત્ સરખાપણું છે. ૫૧

બંધ અને મોક્ષના હેતુ કહે છે:—

મૂલાર્થ—બંધના યોગનું કારણ હિંસાદિ છે અને મોક્ષના યોગનું કારણ અહિંસાદિ છે. ૫૨

૧ એટલે સંસાર તથા મોક્ષની અવસ્થામાં ચિત્ત આવ્યું, એટલે કોઈ પ્રકારનું વિશેષપણું રહ્યું નથી, અર્થાત્ ચિત્ત અને કર્મ એ બે વસ્તુ જુદીજ છે.

હિંસાદય इति । હિંસાનૃતાદયો जीवपरिणामविशेषाः । किमित्याह ।
तद्योगहेतवः तस्य बंधस्य संसारफलत्वेन परमार्थचिंतायां पापात्मकस्यैव हेतवः
आत्मना सह बंधकारणजावमापन्ना वर्तन्ते । यद्वाचि—

હિંસાનૃતાદયઃ પંચ તત્ત્વાશ્રધ્ધાનમેવ ચ ।

ક્રોધાદયશ્ચ ચત્ત્વાર इति पापस्य हेतवः ॥ १ ॥

तथा तदितरेज्यो हिंसादिज्य इतरे अहिंसादय एव तदितरस्य तस्माद्बन्धादितरो मोक्षः तस्यानुरूपकारणमज्ञवत्वात्सर्वकार्याणामिति । ५१ ।

बंधस्यैव स्वरूपमाह—

प्रवाहतोऽनादिमानिति ॥ ५२ ॥

प्रवाहतः परंपरातः अनादिमान् आदिभूतबंधकाद्विकल्पः । ५२ ।

ટીકાર્થ—હિંસા, અસત્ય વગેરે જીવના પરિણામ વિશેષ છે. કારણકે તે બંધનું ક્ષણ સંસાર હોવાથી વસ્તુગતિએ વિચારતાં તે પાપરૂપ બંધનાજ હેતુરૂપ છે, એટલે આત્માની સાથે બંધના કારણભાવને પામેલા છે, તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહેલું છે કે—

“ હિંસા, અસત્ય વગેરે પાંચ, તત્ત્વ ઉપર અશ્રદ્ધા અને ક્રોધાદિક ચાર કષાય, (ક્રોધ, માન, માયા, લોભ) એ સર્વ પાપના હેતુઓ છે. ” ૧

વળી તે હિંસાદિકથી ઇતર-બીજા ને અહિંસાદિક તેજ તે બંધથી ઈતર-જુદો એવો ને મોક્ષ તેના કારણ છે, એટલે મોક્ષનું કારણ અહિંસાદિક છે, કારણકે સર્વ કાર્યો તેને અનુરૂપ-યોગ્ય એવા કારણમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે, અર્થાત્ નેવું કારણ તેવું કાર્ય ઉત્પન્ન થાય છે, એટલે મોક્ષનું કારણ મળવાથી મોક્ષ થાય, અને સંસારનું કારણ મળવાથી સંસાર થાય. ૫૧

હવે બંધનુંજ સ્વરૂપ કહે છે.

મૂલાર્થ—બંધ પ્રવાહથી-પરંપરાથી અનાદિ છે. ૫૨

ટીકાર્થ—પ્રવાહથી-પરંપરાથી બંધ અનાદિ છે, એટલે આદિભૂત ને બાંધવાનો કાલ તેણે કરીને રહિત છે. અમુક વખતે જીવેઆ કર્મો પ્રથમ બાંધ્યાં, એમ કર્મ બાંધવાનો આદિકાલ નથી. ૫૨

અર્થે ઉપચયમાહ—

કૃતકત્વેऽપ્યતીતકાલવદુપપત્તિરિતિ ॥ ૫૩ ॥

કૃતકત્વેऽપિ સ્વહેતુજિનિષ્પાદિતત્ત્વેऽપિ વંધસ્યાતીતકાલસ્યેવોપપત્તિર્ઘટના
અનાદિમત્ત્વસ્ય વક્તવ્યા, કિમુક્તં જવતિ, પ્રતિક્ષણં ક્રિયમાણોઽપિ વંધઃ મવાહા-
પેક્ષ્યાઽતીતકાલવદનાદિમાનેવ । ૫૩ ।

અથ યતોઽજ્ઞાદનયોર્દૃષ્ટાંતદાર્ણીતિકજ્ઞાવોઽભૂતં સાક્ષાદેવ દર્શયમાહ—

વર્તમાનતાકલ્પં કૃતકત્વમિતિ ॥ ૫૪ ॥

યાદૃશી અતીતકાલસમયાનાં વર્તમાનતા સાંપ્રતરૂપતા તાદૃશં વંધસ્ય કૃત-

તે વિષે વધારે કહે છે—

મૂલાર્થ—કર્મનો બંધ કરાએલો છે, તે છતાં પણ અતીત-
કાલની પેઠે તેની ઘટના કરવી. ૫૩

ટીકાર્થ—બંધ પોતાના હેતુઆથી નિષ્પન્ન છે, તે છતાં પણ તે બંધ-
ની ઘટના અતીત-ભૂતકાલની જમ કરવી, એટલે બંધનું અનાદિપણું કહેવું.
અહીં કહેવાનું તાત્પર્ય એવું છે કે, કર્મનો બંધ પ્રત્યેક ક્ષણે કરવામાં આવે
છે, તોપણ પ્રવાહની અપેક્ષાએ સંતતિભાવે કરીને તે અતીતકાલની જમ
અનાદિજ છે. ૫૩

જે અંશથી ભૂત અને વર્તમાનકાલનો દૃષ્ટાંત અને દાર્ણીતિક ભાવ-
અર્થાત્ ભૂતકાલનું દૃષ્ટાંત કરવું, અને તેને વર્તમાનકાલમાં ઘટાડવું, તેને પ્ર-
લક્ષ બતાવવાને કહે છે—

મૂલાર્થ—વર્તમાનપણા જેવું કરેલાપણું છે. ૫૪

ટીકાર્થ—અતીતકાલના સમયનું જેવું વર્તમાનપણું છે, તેવું બંધનું
કરેલાપણું છે. અર્થાત્ કરવાપણું છે. કારણકે ક્રિયાકાલ-કરવાનો કાલ
અને નિષ્કાકાલ-ભૂતકાલ-સમાપ્તિનો કાલ-એ બંને કાલનું નિશ્ચયનયના

૧ સાત પ્રકારના નયમાં નિશ્ચય અને વ્યવહાર એ બે નય મુખ્ય ગણેલા છે. કેટલાક
પદાર્થ તત્કાલ થયા હોય અને કેટલાક થતા હોય તે બંનેને 'ચાયછે' એમ કહેવું, તે વ્યવહારનય-
ની અપેક્ષાએ જાણવું અને જે કરવા માંડ્યું હોય, તેને 'કર્યું' એમ કહેવું એ નિશ્ચયનયની અપે-
ક્ષાએ જાણવું. અહીં કરવા માંગ્યા એવો જે કર્મનો બંધ તેને 'કર્યો છે' એમ કહ્યું તે નિશ્ચયનય-
ની અપેક્ષાએ સમજવું.

ક્ત્વં ક્રિયમાણત્વં ક્રિયાકાદ્વનિષ્ઠાકાદ્વયોથ નિશ્ચયનયાન્નિમાયેણાન્નેદાદેવમુપન્ય-
સ્તં અન્યયા વર્તમાનતાકલ્પં ક્રિયમાણત્વમિત્યુપન્યસિતું યુક્તં સ્યાત્ ॥ ૧૪ ॥

યાદૃશિ ચાત્મનિ પ્રાગુપન્યસ્તા વંધેતવઃ ભવપયંતે, તમન્વયવ્યતિરેકાન્યામાહ—
પરિણામિન્યાત્મનિ હિંસાદયો જિજ્ઞાસાજિજ્ઞે ચ દેહાદિતિ ॥ ૧૫ ॥

પરિણમનં પરિણામઃ દ્રવ્યરૂપતયાવસ્થિતસ્યૈવ વસ્તુનઃ પર્યાયાંતરપ્રતિપત્તિઃ ।
યથોક્તમ્—

“ પરિણામો ત્થર્થાંતરગમનં ન ચ સર્વથા વ્યવસ્થાનમ્ ।

ન ચ સર્વથા વિનાશઃ પરિણામસ્તદ્વિદામિષ્ટઃ ” ॥ ૧ ॥

પરિણામો નિત્યમસ્યાસ્તીતિ પરિણામી તત્ર આત્મનિ જીવહિંસાદયઃ પ્રાગ્

અભિપ્રાયથી અભેદપણું છે, એમ સ્થાપિત કરવામાં આવ્યું છે. જો એમ ન
હોય તો વર્તમાનપણા જેવું કરવાપણું—સ્થાપન કરવું યુક્ત હોય; પણ કરે-
લાને કરવા માંડવું, એમ કહેવાતું નથી. ૫૪

જેવા આત્માને વિષે પ્રથમ કહેલા બંધના હેતુઓ ઘટે છે, તેવા આત્મા-
ને અન્વય અને વ્યતિરેકથી કહે છે—

મૂલાર્થ—દેહથી ભિન્ન અને અભિન્ન એવા પરિણામી આ-
ત્માને વિષે હિંસાદિક બંધના હેતુ ઘટે છે. ૫૫

ટીકાર્થ—પરિણમવું, તે પરિણામ કહેવાય છે, એટલે દ્રવ્યરૂપપણે
કરીને એકરૂપે રહેલી વસ્તુનું બીજા પર્યાય પ્રત્યે (પર્યાયાંતર થવું) પામ-
વું. અર્થાત્ રૂપાંતર થવું તે. તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—

“ અર્થાંતર એટલે એક અર્થને મુકી બીજા અર્થને પામવું, સર્વદા એ-
કરૂપે ન રહેવું તેમજ સર્વથા વિનાશ ન થવો તેને વિદ્વાનો પરિણામ
કહે છે. ”

એવો પરિણામ જોને છે, તે પરિણામી કહેવાય. એવા તે પરિણામી આ-
ત્માને વિષે પ્રથમ કહેલા જીવહિંસા વગેરે દોષ ઘટે છે. વળી તે આત્મા કેવો
છે ! ભિન્ન એટલે જુદા રૂપવાજો અને અભિન્ન એટલે તેનાથી વિપરીત—એક

* આત્મા દેવપણાને કે મનુષ્યપણાને પામે છે, એવા જ પર્યાય તે પરિણામ કહેવાય છે.

નિરૂપિતાં ઠપપથંતે । તથા જિન્ને પૃથગ્રૂપે અજિન્ને ચ તદ્વિપરીતે ચકારો વિ-
શેષણસમુચ્ચયે । કસ્માદિત્યાહ, દેહાત્ શરીરાત્ । ૫૫ ।

અગ્રેવાર્થે વિપદ્ને વાધકમાહ—

અન્યથા તદયોગ ઇતિ ॥ ૫૬ ॥

યદિ હિ પરિણામી આત્મા જિન્નાજિન્નથ દેહાન્નેપ્યતે તદા તેષાં હિંસા
દીનાં વંધહેતુતયોપન્યસ્તાનામયોગોઽઘટના । ૫૬ ।

કથમિત્યાહ—

નિત્ય એવાધિકારત્તોઽસંજવાદિતિ ॥ ૫૭ ॥

નિત્ય એવ અપચ્યુતાનુત્પન્નસ્થિરૈકસ્વજાતિવે આત્મનિ ન તુ પર્યાયતવાવલંબને-
નાનિત્યરૂપેપીત્યેવકારાર્થોઽન્યુપગમ્યમાને હ્યવ્યાસ્તિકનયાવદ્ગંજતઃ અધિકારતઃ

રૂપવાળો છે. અહીં 'ચ' શબ્દનો અર્થ વિશેષણ સમુચ્ચય અર્થમાં છે. તે આ-
ત્મા ભિન્ન અને અભિન્ન કોનાથી છે? દેહથી છે—એટલે તે પરિણામી આ-
ત્મા દેહથી ભિન્ન છે અને અભિન્ન પણ છે. અર્થાત્ આત્મા અને દેહ એક
પણ છે અને બુદ્ધ પણ છે. ૫૫

ઉપર કહેલા અર્થથી ઉલટી રીતે લેવાથી જે બાધક આવે છે, તે કહે છે—

મૂલાર્થ—જો પરિણામી આત્મા દેહથી ભિન્ન તથા અભિન્ન
ન કહીએ તો તે હિંસાદિક દોષનો તેની સાથે યોગ ન થાય. ૫૬

ટીકાર્થ—જો પરિણામી આત્મા દેહથી ભિન્ન તથા અભિન્ન ન માની-
એ તો તે હિંસાદિક ખંધના હેતુ તરીકે બલાવેલા તે હિંસાદિક દોષ તેને ધટનહીં. ૫૬

કેમ ન ધટે? તે કહે છે—

નિત્ય એવા આત્માને વિષે અધિકારથી હિંસાદિકનો સંભવ
નથી, તે માટે. ૫૭

નિત્ય એવો આત્મા—એટલે કોઈ દિવસ અવધુત નહીં, ઉત્પન્ન થવું
નહીં અને નિરંતર સ્થિર રહેવું—એવા સ્વાભાવવાળા આત્માને વિષે જ હિંસાદિક
દોષ સંભવતો નથી. પર્યાયપણે અવલંબન કરવાથી અનિત્ય એવો જે આત્મા
તેના વિષે નહીં, એમ પણ કારનો અર્થ છે. એ રીતે એકાંત નિત્ય આત્મા

તિલ્લતુષત્રિજાગમાત્રમપિ પૂર્વસ્વરૂપાદમચ્ચવંમાનત્વેનાસંજવાદઘટનાત્ હિંસાયાઃ ।
યતો વિવક્ષિતહિંસા વિવક્ષિતપર્યાયવિનાશિસ્વજ્ઞાવા શાસ્ત્રેષુ ગીયતે । યથોક્તં—

“ તત્પર્યાયવિનાશો દુઃખોત્પાદસ્તથા ચ સંક્લેશઃ ।

एष बधो जिनज्जणितो वर्यजितव्यः प्रयत्नेन ” ॥ ૧ । ૫૭ ।

તથા—અનિત્યે ચાપરાહિંસનેનેતિ ॥ ૫૮ ॥

અનિત્યે ચ સર્વથા પ્રતિક્ષણજંગુરે પુનરાત્મનિ અન્યુપગમ્યમાને સત્તિ, અપ-
રેણ કેનચિત્ લુબ્ધકાદિના અહિંસનેન અવ્યાપાદનેન કસ્યચિચ્ચૂકરાદોર્હિંસાઝ્ઞ-
જવઃ । પ્રતિક્ષણં જંગુરત્વાન્યુપગમે હિ સર્વેજ્વાત્મસુ સ્વત એવ સ્વજન્મજ્ઞાનક્રણા-

માનતા, દ્રવ્યાસ્તિક નયના આસંખનથી એટલે અધિકારથી એકાંતિક દ્રવ્યા-
ર્થિક નય મતે કરી તલના છોડાના ત્રીજા ભાગ પ્રમાણે અર્થાત્ અતિ સૂક્ષ્મ
એવા પણ પૂર્વના સ્વરૂપનો નાશ ન પામવાથી હિંસાનો અસંભવ છે, એટલે
ઘટવાપણું નથી—અર્થાત્ એકાંત દ્રવ્યાર્થિક નયને મતે આત્મા નિત્ય માનવા-
થી તેને હિંસા કરવાનું ઘટતું નથી. કારણકે જે કહેવાને ઇચ્છેલી હિંસા છે,
તે કહેવાને ઇચ્છેલા એવા પર્યાયને નાશ કરવારૂપ સ્વભાવવાળી શાસ્ત્રમાં કહે-
વાય છે, એટલે પર્યાયનો વિનાશ કરવો તે હિંસા—એમ શાસ્ત્રમાં કહેલું
છે. જેમકે—

“ આત્માના પર્યાયનો નાશ કરવો, તથા તેને દુઃખનું ઉત્પન્ન કરવું,
અને ક્ષિણ અધ્યવસાય કરવો—એ ભગવતે હિંસા કહેલી છે, તે હિંસાનો
પ્રયત્નવડે ભાગ કરવો. ” ૧

મૂલાર્થ—વળી જે આત્માને સર્વથા અનિત્ય કહીએ, તે બી-
જે કોઈ તેને હણી શકતો નથી તેથી હિંસાનો અસંભવ થશે. ૫૮

ટીકાર્થ—સર્વથા અનિત્ય એટલે પ્રતિ ક્ષણે નાશ પામનારો આત્મા
છે, એમ માનવાથી બીજા કોઈ શીકારી વગેરેથી કોઈ દુષ્કર વગેરે પ્રાણીની
હિંસાનો અસંભવ થાય. કારણકે આત્માનો ક્ષણે ક્ષણે નાશ થવાનું અંગી-
કાર કરવાથી સર્વ આત્માઓ પોતાની મેલેજ પોતાના જન્મનો લાભ થયા
પછી સર્વથા નિવૃત્ત થવાથી—એટલે પોતાની મેલે જન્મ થયો અને તરતજ
નાશ થયો—એમ દોવાથી કોણ કોનો મારનારો થાય અને કોણ કોનાથી મ-

નંતરં સર્વથા નિવર્તમાનેષુ કઃ કસ્ય હિંસકઃ કો વા કસ્ય હિંસનીય इति। ૫૮ ।

તથા—જિન્ન એવ દેહાન્ન સ્પૃષ્ટવેદનમિતિ ॥ ૫૯ ॥

યદિ હિં જિન્ન એવ વિદ્વક્ષણ એવ સર્વથા દેહાદાત્મા તદા ન નૈવ સ્પૃષ્ટસ્ય યોપિચ્છરીરશયનાસનાદેઃ કંઠકજ્વલનજ્વાલાદેશ્વ ઇષ્ટાનિષ્ટરૂપસ્ય સ્પર્શનૈન્દ્રિયવિષય-
સ્ય દેહેનસ્પૃશ્યમાનસ્ય વેદનમનુજ્જવનં પ્રાપ્નોતિ જોગિનઃ પુરુષસ્ય । ન હિ દેવદત્તે
શયનાદીનિ જોગાંગાનિ સ્પૃશ્ણતિ વિષ્ણુમિત્રસ્યાનુજ્જવતીતિસ્તીતિ । ૫૯ ।

તથા—નિરર્થકશ્ચાનુગ્રહ इति ॥ ૬૦ ॥

નિરર્થકઃ પુરુષસંતોષલક્ષણફલધિક્ષઃ । ચઃ સમુચ્ચયે । અનુગ્રહઃ સત્કલ્પંદ-

રવા યોગ્ય થાય—અર્થાત્ જો આત્મા ક્ષણે ક્ષણે પોતાની મેલે ઉત્પન્ન થાય છે
અને પોતાની મેલે નાશ પામે છે—એમ માનીએ તો પછી કોણ કોને મારે
અને કોને કોણ મારવાનું રહે, એટલે એકાંત આત્માને અનિત્ય માનવાથી હિં-
સાનો અસંભવરૂપ દોષ લાગે. ૫૮

મૂલાર્થ—વળી જો આત્મા દેહથી સર્વથા ભિન્ન હોય તો સ્પર્-
શ કરેલા વિષયનો અનુભવ ન થાય. ૫૯

ટીકાર્થ—જો દેહથી સર્વથા આત્મા ભિન્ન એટલે વિલક્ષણ હોય, તો
સ્ત્રીનું શરીર, શય્યા અને આસન વગેરે ઇષ્ટ વસ્તુનો અને કાંટા, અગ્નિની
જ્વાલા વગેરે અનિષ્ટ વસ્તુનો દેહવડે સ્પર્શ કરેલો સ્પર્શનૈન્દ્રિયનો વિષય,
તેનો અનુભવ ભોગી પુરૂષને નહીં થાય. કેમકે દેવદત્ત નામનો માણસ શય્યા
વગેરે ભોગના અંગનો સ્પર્શ કરે અને તેના અનુભવની પ્રતીતિ વિષ્ણુમિત્ર
નામના બીજા માણસને ન થાય. અર્થાત્ જેમ ભોગ બીજો કરે અને તેનો અ-
નુભવ બીજાને થતો નથી, તેમ દેહ અને આત્મા સર્વથા જુદા હોય તો દેહ
ભોગવેલાનો અનુભવ આત્માને ન થાય, માટે જ્યાંસુધી આત્મા કર્મસહિત
છે, ત્યાંસુધી તે સર્વથા દેહથી જુદો ન કહેવાય. ૫૯

મૂલાર્થ—વળી જે અનુગ્રહ તે નિષ્કુળ થાય છે. ૬૦

ટીકાર્થ—આત્મા દેહથી સર્વથા ભિન્ન છે, એમ માનવાથી દેહને જે
અનુગ્રહ એટલે પુષ્પમાલા, ચંદન, સ્ત્રી, વસ્ત્ર વગેરે જે ભોગના અંગોથી

નાંગનાવસનાદિભિર્ભોગૈરુપદંતો જવેદેહસ્ય દેહાદાત્મનોઽપ્યંતઃજિજ્ઞત્વાત્ ।
નિગ્રહસ્યાપ્યુપગ્રહણમેતત્ । ૬૦ ।

एवं जेदपक्षं निराकृत्याजेदपक्षनिराकरणायाह—

अजिज्ञ एवामरणं वैकલ्यस्यायोगादिति ॥ ६१ ॥

अजिज्ञ एव देहात्सर्वथा नानात्वमनाद्यं वमाने आत्मनि सति चैतन्यवि-
शिष्टः कायः पुरुष इति मतावद्वं चिनां मुख्यरुशिष्याणामन्युपगमेन । किमित्याह ।
अमरणं मृत्योरजावः आपद्यत आत्मनः । कुत इत्याह । वैकल्यस्यायोगादघटनात् ।
यतो मृतेऽपि देहे न किंचित्पृथिव्यादिचूतानां देहारंजकाणां वैकल्यमुपपन्न्यते ।
वापोस्तत्र वैकल्यमिति चेन्न, वायुमंतरेण उच्चूनजावायोगात् । तर्हि तेजसः तत्र
वैकल्यमस्तीति चेन्न । तेजसो व्यतिरेकेण कुक्षितजावामतिपचेरिति कथं देहा-

સહાયપણું છે, તે નિર્રથક થાય છે, એટલે પુરૂષને સંતોષ રૂપ ફલથી સહિત
થાય છે. કારણકે દેહથી આત્માનું અત્યંત ભિન્નપણું છે. અહીં ઉપદેશલુથી
નિમ્નહતું પણ નિર્રથકપણું જાણવું. એટલે કહેવાનું તાત્પર્ય એવું છે કે,
જેમ સ્ત્રી વગેરે ઘણે પદાર્થવડે આત્માને સુખ જણાય છે તે નિષ્ફળ થાય છે,
તેમ અગ્નિના દાહ વગેરેથી જ આત્માને દુઃખ થાય છે, તે પણ નિષ્ફળ થાય
છે, માટે સર્વથા દેહ અને આત્મા જુદા નથી. ૬૦

એવી રીતે એકાંત ભેદપક્ષનું ખંડન કરી હવે અભેદપક્ષનું ખંડન
કરવાને કહે છે—

મૂલાર્થ—દેહ અને આત્માનો સર્વથા અભેદજ્ઞ માનીએ તો
મરણજી થતે નહીં. કારણકે વિકલપણાનો અયોગ છે. ૬૧

ટીકાર્થ—દેહથી આત્મા સર્વથા અભિન્નજ છે—એટલે આત્મા નાના
પ્રકારને પામતો નથી—એમ માનવાથી—આત્મા અને દેહ એકજ થયા, ત્યારે
'ચૈતન્ય સહિત એવું શરીર તે આત્મા છે' એવા મતને અવલંબન કરનારા
બૃહસ્પતિના શિષ્યોનો મત અંગીકાર કરવો પડશે, અને તેમ કરવાથી મું થ-

૧ કહેનાનો બાવાર્થ એવા છે કે, જો આત્માને સર્વથા દેહપજ માનીએ તો જહી તેવું
મરણજી કેમ સંભવે ? શરીર તો જેવું છે, તેવુંજ દેખાય છે. તેમાં કાંઈ એવું કયેવું
દેખાતું નથી.

જિજ્ઞાસુવાદિનાં પ્રણમુપપન્ને જન્વેદિતિ । ૬૧ ।

માત્રનાવસ્યયોર્વાયુતેજસોસ્ત્રાજ્ઞાવાન્પ્રણમુપપન્નતે इति चेदुच्यते—

મરણે પરલોકાજ્ઞાવ इति ॥ ૬૨ ॥

મરણે અજ્ઞ્યુપગમ્યમાને પરલોકસ્થાજ્ઞાવઃ પ્રસજ્યતે, ન હિ દેહાદિજિન્ન
 પ્વાત્મન્યજ્ઞ્યુપગમ્યમાને કશ્ચિત્પરલોકયાયી સિદ્ધ્યતિ, દેહસ્યાન્નિવ તાવન્ પાત્તદર્શનાન્
 તદ્વ્યતિરિક્તસ્ય ચાત્મનોઽજ્ઞ્યુપગમાત્ । ન ચ વક્તવ્યં પરલોક એવ તર્હિ નાસ્તિ,

શે કે, આત્માને મૃત્યુનો અભાવન^૧ પ્રાપ્ત થશે; કારણકે વિકલપણનો અયો-
 ગથી એટલે નહીં થટવાથી—એટલે દેહ જોવો છે, તેવોજ દેખાય છે, તેમાંથી
 કંઈ આણું થયેલું દેખાતું નથી, તેથી આત્માનું મરણ થટતું નથી. જોથી દેહ
 મરણ પામતાં પણ તે દેહના આરંભક એવા પૃથિવી વગેરે પાંચ ભૂતમાંથી
 કોઈ પણ કંઈ વિકલ થયેલું જણાતું નથી. અહીં નાસ્તિક શંકા કરે છે કે
 ‘મરણ પામેલા દેહમાં વાયુ જણાતો નથી.’ તેની શંકાને દૂર કરવા સિદ્ધાંતી
 કહે છે કે, તે મૃત શરીરમાં વાયુ રહેલો છે. એ વાયુ ન હોય તો તે શરીરનું
 પ્રકુક્ષિતપણું ક્યાંથી હોય ? નાસ્તિક એવી શંકા કરે છે કે ‘મરણ પામેલા
 દેહમાં તેજ જણાતું નથી,’ તો એ શંકા દૂર કરવાને સિદ્ધાંતી કહે છે કે, એ
 તેજ ન હોય તો દેહને કુચિતભાવ એટલે કાઢવાપણું ન થવું જોઈએ; પણ
 તે તો દેખાય છે, માટે દેહથી આત્માને અલિન્ન માનનારાને મતે મરણ થી
 રીતે થટે : નજ થટે. ૬૧

પ્રથમની અવસ્થાવાળા એટલે પહેલા હતા તેવા વાયુ અને તેજનો આ-
 ત્મામાં અભાવ થવાથી મરણ માનીએ છીએ, એમ એ કહેા, તો તે પણ નહીં
 થટે તે કહે છે—

મૂલાર્થ—આત્માને મરણ માનવાથી પરલોકનો અભાવ
 થશે. ૬૨

એ આત્માને મરણનો અંગીકાર કરશે તો પરલોકના અભાવનો પ્રસંગ
 થશે, કારણકે તેમ માનવાથી એટલે દેહથી અલિન્ન—તુટો નહીં એવો આત્મા

૧ જન્મમાં એવું કહેવાય છે કે ‘અનુક આત્મા મૃત્યુ પામે’, જ્યારે આત્માને દેહમાં
 માનીએ તો એ મરણ થી રીતે સંભવે ! કારણકે દેહમાંથી કંઈ નહું નથી.

તસ્ય સર્વવિશિષ્ટૈઃ પ્રમાણોપવૃત્તોપપન્નત્વેનાજીવ્યત્વાત્ । પ્રમાણં ચેદં યો યોઽજિ-
દ્વાપઃ સ સોઽજિદ્વાપાંતરપૂર્વકો દૃષ્ટઃ યથા યૌવનકાલાજિદ્વાપો વાલ્લકાલીનાજિ-
દ્વાપપૂર્વકઃ અજિદ્વાપથ વાલ્લસ્ય તદહર્જાતસ્ય પ્રસારિતલોચનસ્ય માતુઃ સ્તનૌ
નિજાલ્લયતઃ સ્તન્યસ્પૃહારૂપઃ યથ તદ્જિદ્વાપાંતરં તન્નિયમાદ્ધવાંતરજાવીતિ । ૬૨।

તથા દેહકૃતસ્યાત્મનાઽનુપજોગ ઇતિ ॥૬૩॥

एकांतजेदे देहात्मनोरन्युपगते सांख्येन, देहेन कृतस्य परेषां ताम्रनतर्जन-
हिंसनादिना देवतानमनस्तवनादिना चोपायेनोपात्तस्य शुभाशुभरूपस्य कर्मणः
आत्मना अनुपजोगः सुखदुःखानुजवच्चारेणावेदनमापद्यते । न हि कश्चिदन्यकृतं

માનવાથી પછી કાઈ પણ પરલોકમાં જનાર રહ્યો નહીં. કેમકે દેહ તો અહીંજ
પડતો દેખાય છે અને દેહથી જુદા આત્માનો અંગીકાર થતો નથી. કદી કહે-
શો કે પરલોકજ નથી, તો એ તમારે કહેવુંજ નહીં, કારણકે સર્વ વિશિષ્ટ પુ-
રુષોએ પ્રમાણના બળનું આલંબન કરીને તે પરલોકનો અંગીકાર કર્યો છે.
તે પ્રમાણ આ પ્રમાણે છે. જે જે અભિલાષ ઉત્પન્ન થાય છે, તે તે અભિલાષ
પ્રથમ ખીજ ઉત્પન્ન થયેલા અભિલાષપૂર્વક દેખાય છે. જેમકે યૌવન અવ-
સ્થાનો અભિલાષ ખાદ્યકાળમાં થયેલા અભિલાષપૂર્વક છે, તે અભિલાષ એ-
કજ દિવસના જન્મેલા અને નેત્ર ઉઘાડી માતાના સ્તનને જોતા એવા બાળકને
સ્તનપાન કરવાની સ્પૃહારૂપ છે, તે અભિલાષ પૂર્વ જન્મમાં થયેલા અભિલાષ-
પૂર્વક છે—અર્થાત્ જે બાળકને અભિલાષ થાય છે, તે નિચે પૂર્વ ભવમાં થયેલા
છે, તેથી પરલોક છે એ વાત સિદ્ધ થાય છે. ૬૨

મૂલાર્થ—જો એકાંતે દેહ અને આત્માનો ભેદ અંગીકાર કર-
વામાં આવે તો દેહ કરેલા કર્મનો આત્માને ઉપભોગ ન થવો
જોઈએ. ૬૩

ટીકાર્થ—*સાંખ્ય મત પ્રમાણે જો દેહ અને આત્માનો એકાંતે ભેદ
અંગીકાર કરીએ તો દેહવડે કરેલાં ખીજને તાડન, તર્જન, હિંસા વગેરે અ-
શુભ કર્મ અને દેવતાને નમન અને સ્તવન વિગેરે શુભ કર્મ જે ઉપાયવડે અ-
હણુ કરેલાં છે, તે શુભાશુભ કર્મનો આત્માએ કરીને ઉપભોગ નહીં થાય, અ-

જો સાંખ્ય મતવાળા દેહ અને આત્મા સર્વથા પ્રકારે જુદા છે એમ એકાંતે માને છે.

શુજનશુજનં વા વેદયિતુમર્હતિ । ૬૩ ।

તથા આત્મકૃતસ્ય દેહેનેતિ ॥ ૬૪ ॥

યદિ ચ દેહાદજિન્ન એવ આત્મેત્યન્યુપગમઃ તદા આત્મકૃતસ્ય કુશલાદકુશ-
લાઘાન્નુપાનાદાત્મસમુપાર્જિતસ્ય શુજન્યાશુજનસ્ય ચ કર્મણ ફહામુત્ર ચ દેહેન ક-
ર્માન્નુપજ્જોગઃ અવેદનં પ્રસજ્યતે । અન્યકૃતત્વાત્ । ૬૪ ।

યદિ નામવમાપયતે તથાપિ કો દોષ ઇત્યાહ—

દૃષ્ટેષ્ટવાધેતિ ॥ ૬૫ ॥

યાત્ર સુખ દુઃખના અનુભવદ્વારા તેનું વેદન નહીં થાય, એટલે શુભાશુભ
કર્મથી ઉત્પન્ન થયેલું જે સુખ દુઃખ તેને આત્મા નહીં ભોગવે, કેમકે ખીજાએ
કરેલા શુભ અશુભ કર્મને દોષ ખીજા વેદવાને (ભોગવવાને) યોગ્ય નહીં
થાય. ૬૩*

મૂલાર્થ—વળી આત્માએ કરેલા કર્મને દેહે કરી અવેદવાનો
પ્રસંગ આવે. ૬૪

દીકાર્થ—જો આત્મા દેહથી ભિન્નજ છે, એમ એકાંતે અંગીકાર કર-
વામાં આવે તો આત્માએ કરેલા કુશલ-અકુશલ એટલે શુભાશુભ અનુપાન-
-કર્મનો આ લોક તથા પરલોકને વિષે દેહે કરી અનુપભોગ અવેદવાનો પ્ર-
સંગ આવે—અર્થાત્ આત્માનું કરેલું કર્મ દેહ ન ભોગવે એમ થાય; કારણકે
અન્ય જે આત્મા તેનું કરેલું કર્મ અન્ય જે દેહ તેને ભોગવવામાં નહીં આવે. ૬૪

અહીં પર મતવાદી કહે છે કે, જો એમ માનીએ તોપણ તેમાં શો દોષ
છે ? તેનો ઉત્તર આવે છે—

મૂલાર્થ—એવેલા અને શાસ્ત્રથી સિદ્ધ કરેલા એ બંનેને છુ-
પાવા જેવું થાય. ૬૫

જો વિશેષ ખુલાસો—આત્મા અને દેહ એકાંત જુદા માનીએ તો દેહનું કરેલું પાપ
પુણ્ય આત્માને શી રીતે લાગે ? અને દેહનું કરેલું આત્મા સાક્ષાત્ ભોગવે છે. માટે ત્યાંસુધી કર્મ
અહિત આત્મા છે તેમજ દેહમાં તે અદ્ભુતદિએ રહેલો છે, ત્યાંસુધી સર્વથા જુદો કહેવાય નહીં, એ
વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ જાણું. વળી તે શ્રી ભગવતી સ્વમાં પણ ખતાવેલું છે.

દૃષ્ટસ્ય સર્વલોકપતીતસ્ય દેહકૃતસ્યાત્મના, આત્મકૃતસ્ય ચ દેહેન યઃ
મુલ્હુઃસ્વાનુજવઃ તસ્ય, દૃષ્ટસ્ય ચ શાસ્ત્રસિદ્ધસ્ય વાધા અપદ્મવઃ પ્રાપ્નોતિ ।
તથાહિ । દૃશ્યત ઇવાત્મા દેહકૃતાચૌર્ધ્યપારદાર્યધનાર્યકાર્યચારકાદૌ ચિરં શોક-
વિપાદાદીનિ હુઃસ્વાનિ સમુપવ્રજમાનઃ, શરીરં ચ તથાવિધ્મનઃસંક્ષોજાદાપન્ન-
જ્વરાદિજનિતઅથામનુજવતિ । ન ચ દૃષ્ટેષ્ટાપદ્માપિતા યુક્તા સતાં નાસ્તિકલ-
ક્ષણત્વાત્તસ્યાઃ । ૬૫ ।

ઇત્યં સર્વથા નિત્યમનિત્યં ચ, તથા દેહાદ્જિન્નમજિન્નં ચાત્માનમંગીકૃત્ય
હિંસાદીનામસંજવમાપાધોપસંહરન્નાહ—

અતોઽન્યથૈતત્સિદ્ધિરિતિ તત્ત્વવાદ ઇતિ ॥ ૬૬ ॥

ટીકાર્થ—જેયેલો એટલે સર્વ લોકને પ્રલક્ષ બણાતો દેહે કરેલો સુખ દુઃખનો
અનુભવ આત્માને થાય છે. અર્થાત્ દેહે કરેલા સુખ દુઃખને આત્મા ભોગવે
છે, અને આત્માએ કરેલા સુખ દુઃખને દેહ ભોગવે છે, એ સર્વ લોક દેખે
છે. શાસ્ત્રસિદ્ધ એટલે શાસ્ત્રમાં સિદ્ધ એવા મોક્ષાદિકના અનુષ્ઠાનને બાધા
એટલે છુપાવવું થાય છે, તે આ પ્રમાણે—દેહે કરેલા ચોરી, વ્યભિચાર વિગેરે
અનાર્ય ક્રમોથી ખંદીખાના વગેરે સ્થળને વિષે ઘણો વખત શોક—ખેદ પ્રમુખ
દુઃખોનો અનુભવ કરતો એવો આત્મા પ્રલક્ષ દેખાય છે, તેમ તેવી જાતના
મનના ક્ષોભથી પ્રાપ્ત થયેલા તાવ પ્રમુખ વ્યાધિઓથી ઉત્પન્ન થયેલી વ્યથાને
અનુભવે છે, એટલે તેવા વ્યાધિઓને અનુભવ કરતો દેહ પ્રલક્ષ દેખાય છે,
મટિ સત્પુરુષોને દૃષ્ટ—જેયેલાને અને ઇષ્ટ—શાસ્ત્રસિદ્ધને છુપાવવા—ઓળવવા યુ-
ક્ત નથી. કારણ કે તેમ કરવું તે નાસ્તિકપણાનું લક્ષણ છે.^૧ ૬૫

એવી રીતે આત્માને સર્વથા નિત્ય, અનિત્ય તથા સર્વથા દેહથી ભિન્ન
અને સર્વથા દેહથી અભિન્ન માનવાથી તેને હિંસાદિકનો અસંભવ થશે, એમ
પ્રતિપાદન કરી અર્થાત્ એકાંતવાદનું ખંડન કરી હવે અંધકાર તેની સમાપ્તિ
કરે છે—

મૂલાર્થ—એ એકાંતવાદથી બીજી રીતે આત્માને માનવાથી
હિંસાદિકની સિદ્ધિ થાય—એવો તત્ત્વવાદ છે. ૬૬

૧. અર્થાત નાસ્તિક હોય તે દૃષ્ટ અને ઇષ્ટ તે બંનેને ઓળવે (છુપાવે) છે.

અતઃ એકાંતવાદાદન્યથા નિત્યાનિત્યાદિસ્વરૂપે આત્મનિ સમન્વયુપગમ્યમાને
 પતત્સિદ્ધિઃ હિંસાદિસિદ્ધિઃ તત્સિદ્ધ્યૌ ચ તન્નિવંધના વંધમોક્કસિદ્ધિઃ ઇતિ એપ
 તત્ત્વવાદઃ પ્રતિજ્ઞાયતે યોજતત્ત્વવાદિના પુરુષેણ વેદિતું ન પાર્યતે ઇતિ । ૬૬ ।

એવં તત્ત્વવાદે નિરૂપિતે કિં કાર્યમિત્યાહ—

પરિણામપરીક્ષેતિ ॥ ૬૭ ॥

પરિણામસ્ય તત્ત્વવાદવિષયજ્ઞાનશ્રદ્ધાનલ્પજ્ઞાણસ્ય પરીક્ષા એકાંતવાદારુચિસ્ત-
 વનવચનસંત્રાપણાદિનોપાયેન નિર્ણયનં વિધેયં । ૬૭ ।

તતોઽપિ કિં કાર્યમિત્યાહ—

શુદ્ધે વંધજેદકથનમિતિ ॥ ૬૮ ॥

શુદ્ધે પરમાં શુદ્ધિમાગતે પરિણામે વંધજેદકથનં વંધજેદસ્ય મૂલમકૃતિવંધરૂ-

ટીકાર્થ—એ એકાંતવાદથી બીજી રીતે કહેતાં નિત્યાનિત્યાદિ સ્વભાવ-
 વાળો આત્મા અંગીકાર કરવામાં આવે તો એ હિંસાદિકની સિદ્ધિ થાય છે,
 અને જ્યારે તેની સિદ્ધિ પ્રતિપાદિત થાય, એટલે આત્માને બંધ તથા મોક્ષની
 સિદ્ધિ થાય. અર્થાત્ જ્યારે જીવને હિંસાદિક લાગે એટલે બંધ તથા મોક્ષ
 સાચા કહે છે. એજ તત્ત્વવાદ છે, એમ સમજાય છે. જે તત્ત્વવાદ અતત્ત્વવાદી
 પુરુષથી જાણી શકાતો નથી. ૬૬

એવી રીતે તત્ત્વવાદ નિરૂપણ કરતાં પછી શું કરવા યોગ્ય છે ? તે
 હવે કહે છે—

મૂલાર્થ—જેને તત્ત્વવાદ પ્રણમ્યો હોય, તેની પરીક્ષા કરવી. ૬૭

ટીકાર્થ—પરિણામ એટલે તત્ત્વવાદ સંબંધી જ્ઞાન તથા શ્રદ્ધા, તેની
 પરીક્ષા કરવી એટલે એકાંતવાદમાં અસૃષ્ટિ, અને તત્ત્વવાદની સ્તુતિના વચ-
 નનું સાપણ વગેરે ઉપાયથી તેનો નિર્ણય કરવો, અર્થાત્ એ રીતે કરવાથી
 શ્રોતાના પરિણામની પરીક્ષા થાય છે. ૬૭

તે પછી શું કરવા યોગ્ય છે, તે કહે છે—

મૂલાર્થ—પરિણામ શુદ્ધ થતાં બંધબેદનું કથન કરવું. ૬૮

ટીકાર્થ—પરિણામ જ્યારે શુદ્ધ થાય-ઉત્કૃષ્ટ શુદ્ધિને પામે, ત્યારે તેને બંધબેદનું

પસ્યાદૃવિધસ્ય ઉત્તરપ્રકૃતિવંધસ્વજાત્રસ્ય ચ સમ્પન્નવતિપ્રમાણસ્યં કથનં પ્રજ્ઞાપનં
કાર્યં વંધશતકાદિગ્રંથાનુસારેણેતિ । ૬૮ ।

તથા વરવોધિજ્ઞાનપ્રરૂપણેતિ ॥ ૬૯ ॥

વરસ્ય તીર્થકરણફલકારણતયા શોષવોધિજ્ઞાનેષ્યોઽતિશાયિનો વો-
ધિજ્ઞાનસ્ય પ્રરૂપણા પ્રજ્ઞાપના । અથવા વરસ્ય હવ્યવોધિજ્ઞાનવ્યતિરેકિણઃ
પારમાર્થિકસ્ય વોધિજ્ઞાનસ્ય પ્રરૂપણા હેતુતઃ સ્વરૂપતઃ ફલતથેતિ । ૬૯ ।

તત્ર હેતુતસ્તાવદાહ—

તથાજ્ઞવ્યત્વાદિતોઽસાવિતિ ॥ ૭૦ ॥

જવ્યત્વં નામ સિદ્ધિગમનયોગ્યત્વમનાદિપારિણામિકો જાતઃ, આત્મસતત્ત્વ-

કથન કરવું, એટલે શ્રોતા જ્યારે શુદ્ધ પરિણામવાળો થાય, ત્યારે આઠ પ્ર-
કારનો મૂળ પ્રકૃતિબંધરૂપ ભેદ તથા સત્તાણું પ્રકારનો ઉત્તર પ્રકૃતિબંધનો
સ્વભાવ તેને જણાવવો, એટલે બંધ શતક વગેરે ગ્રંથોને અનુસારે તેની
આગળ તે વિષે કહેવું. ૬૮

મૂલાર્થ—વળી શ્રેષ્ઠ એવા બોધિલાભની પ્રરૂપણા કરવી. ૬૯

ટીકાર્થ—વર એટલે તીર્થકરણપણું પ્રાપ્ત થવારૂપ લક્ષણવાળા ક્ષણના કારણપણા-
ને લઈને બીજા સર્વ બોધિલાભથી અતિશય શ્રેષ્ઠ એવા બોધિલાભની પ્રરૂપણા-
પ્રજ્ઞાપના કરવી, એટલે તીર્થકરણોત્તરને ઉપાર્જવાના કારણરૂપ એવા બોધિલા-
ભ—સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ સર્વ બોધિલાભથી શ્રેષ્ઠ છે એમ પ્રરૂપણા કરવી, અથ-
વા વર એટલે દ્રવ્ય બોધિલાભ—સમ્યક્ત્વથી જુદા એવા પારમાર્થિક બોધિલા-
ભ એટલે ભાવ્ય સમ્યક્ત્વની પ્રરૂપણા હેતુથી, સ્વરૂપથી અને ક્ષણથી કરવી. ૬૯

હેતુવડે વર બોધિલાભની પ્રરૂપણા કેવી રીતે કરવી ? તે પ્રથમ કહે છે.

મૂલાર્થ—તેવા પ્રકારના ભવ્યત્વાદિકથી એ સમકિતની
પ્રાપ્તિ થાય છે. ૭૦

ટીકાર્થ—ભવ્યત્વ—ભવ્યપણું એટલે સિદ્ધિમાં જવાની યોગ્યતા—અનાદિકાળ-

૧ કર્મ બંધવાની મૂળ પ્રકૃતિ આઠ કર્મરૂપ છે અને ઉત્તર પ્રકૃતિ સત્તાણું પ્રકારની છે.
તે વિસ્તાર કર્મગ્રંથમાંથી જાણી લેવી.

મેવ, તથાજવ્યત્વં તુ જવ્યત્વમેવ કાલાદિનેદેનાત્મનાં વીજસિદ્ધિજ્ઞાવાશ્ચાનારૂપ-
તામાપન્નં આદિશબ્દાત્કાલનિયતિકર્મપુરુષપરિગ્રહઃ તત્ર કાલો વિશિષ્ટપુદ્ગલપરા-
વર્તોત્સર્પિણ્યાદિઃ તથાજવ્યત્વસ્ય ફલદાનાજિમુખ્યકારી વસંતાદિવદ્નસ્પતિવિ-
શેષસ્ય । કાલસદ્ભાવેઽપિ ન્યૂનાધિકવ્યપોદ્દેન નિયતકાર્યકારિણી નિયતિઃ । અપચી-
યમાનસંક્લેશં નાનાશુચાશયસંવેદનહેતુઃ કુશલાનુબંધિકર્મ સમુચિતપુણ્યસંજારો મ-
હાકલ્યાણાશયઃ પ્રધાનપરિજ્ઞાનવાન્ પ્રરૂપ્યમાણાર્યપરિજ્ઞાનકુશલઃ પુરુષઃ । તત્ત-

નો પરિણમી રહેલો ભાવ. તે ભવ્યપણું આત્માનું સતત્ત્વ એટલે આત્માનું ભૂજત-
ત્વ છે. વળી ભવ્યપણું કાળાદિકના ભેદે કરી આત્માની જે બીજસિદ્ધિ તેના ભાવધી
નાના પ્રકારને પામેલું એવું ભવ્યપણું, તેજ તથાભવ્યપણું છે, એટલે કહે-
વાનું તાત્પર્ય એ છે કે, તથાભવ્યપણું એકરૂપે નથી હોતું, પણ કાળાદિ
ભેદે કરીને તેના અનેક ભેદ થાય છે. આદિ શબ્દથી કાળ, નિયતિ,
કર્મ અને પુરુષ-એમનું પરિગ્રહણ કરવું. વિશિષ્ટ એટલે સૂક્ષ્મ એવા પુદ્ગ-
લપરાવર્ત જેમાં રહેલ છે એવા ઉત્સર્પિણી વિગેરે તે કાળ કહેવાય છે. તે
કાળજેમ વનસ્પતિવિશેષને વસંતાદિક (ઋતુ) કાળકૃણ દેવાને સન્મુખ-
કરી થાય છે, તેમ તથાભવ્યપણાને તેના કૃણનું દાન આપવાને તે. સન્મુખ
કરનાર છે, એટલે ઉત્સર્પિણી વગેરે કાળ ભવ્યપણાને મોક્ષે જવારૂપ કૃણ
આપવાને સમર્થ કરે છે, એટલે ભવ્યપણું હોય પણ મોક્ષ જવાનો કાળ ન
આવ્યો હોય, તો મોક્ષે જઈ શકાતું નથી, માટે મોક્ષે જવાનો અધ્યવસાય
કરાવનાર કાળ તેનું કારણ છે. કાળ છતાં પણ ન્યૂનાધિકને દૂર કરીને નિશ્ચિત
કાર્યને કરનારી નિયતિ કહેવાય છે. એટલે કાળ બરાબર આવ્યો હોય,
પણ જે ભાવી ભાવ ન હોય તો તે કાર્ય બનતું નથી, માટે તેમાં નિયતિની
જરૂર છે. જેનાથી ક્લેશ નાશ પામે છે અને જે નાના પ્રકારના શુભ આશય-
ને અનુભવવાનું કારણરૂપ છે, તે કુશલાનુબંધી એટલે પુણ્યાનુબંધી કર્મ
કહેવાય છે. નિયતિ હોય, કાળ હોય તોપણ પુણ્યકર્મનો ઉદય થયા વિના
સદ્ગતિએ જવાય નહીં, માટે તેમાં પુણ્યકર્મની જરૂર છે.

જેણે પુણ્યનો સમૂહ એકઠો કરેલો છે, જેનો આશય મોટા કલ્યાણકા-
રી છે, જેનામાં પ્રધાન જ્ઞાન છે અને પ્રરૂપેતા અર્થને જાણવામાં જે કુશળ છે, તે
(મોક્ષાધિકારી) પુરુષ કહેવાય છે, એટલે સારાં કર્મનો અધિકારી પુરુષ હો-

સ્થાનવ્યત્વમાદૌ યેપાં તે તથા તેજ્યઃ અસૌ વરવોધિજ્ઞાનઃ પ્રાપ્તુરસ્તિ । સ્વરૂપં
ચ જીવાદિપદાર્થશ્રદ્ધાનર્મસ્ય । ૭૦ ।

અથ ફલત એનેવાહ—

ગ્રંથિજેદે નાત્યંતસંક્લેશ ઇતિ ॥ ૭૧ ॥

ફલ ગ્રંથિરિવ ગ્રંથિઃ દ્વિતો રાગદ્વેષપરિણામઃ તસ્ય ગ્રંથેઃ જેદે અપૂર્વકરણવ-
જસૂચ્યા વિદારણે સતિ દ્વબ્ધશુદ્ધતત્ત્વશ્રદ્ધાનસામર્થ્યાન્નાત્યંતં ન પ્રાગિવાતિનિ-
વિરુતયા સંક્લેશો રાગદ્વેષપરિણામઃ પ્રવર્તતે । ન હિ દ્વબ્ધવેષપરિણામો મણિઃ કથં-
ચિન્મલાપૂરિતરંધ્રોઽપિ પ્રાગવસ્થ્યાં પ્રતિમચત ઇતિ । ૭૧ ।

એતદપિ કુત ઇત્યાહ—

ન જૂયસ્તદ્ધંધનમિતિ ॥ ૭૨ ॥

વો બેધએ. કાળ, નિયતિ અને કર્મ—એ ત્રણે અધિકારી પુરૂષમાંજ ઉપયો-
ગી થાય છે, તેથી તે તથાભવ્યત્વ છે આદિ જેમને તે તથાભવ્યત્વાદિ કહે
વાય, તે થકી એટલે કાળ, નિયતિ, કર્મ અને ભવ્યપણું પામવાથી પુરૂષને
શ્રેષ્ઠ સમ્યક્ત્વનો લાભ થાય છે. જીવાદિ પદાર્થ ઉપર શ્રદ્ધા કરવી, એ સ-
મ્યક્ત્વ પામવાનું સ્વરૂપ છે. ૭૦

હવે ફળથી વર બોધિલાભને કહે છે—

મૂલાર્થ—ગ્રંથિનો ભેદ થવાથી અતિશય સંકલેશ થતો નથી. ૭૧

ટીકાર્થ—અહીં ગ્રંથિ—ગાંઠના જેવો હોવાથી ગ્રંથિ કહેવાય છે, એટલે
દ્વિતો એવો જે રાગદ્વેષનો પરિણામ તે ગ્રંથિ, તેને ભેદવાથી એટલે અપૂર્વ કરણ-
રૂપી વજ્રની સોયવડે વિદારણ કરવાથી પ્રાપ્ત થયેલ શુદ્ધ તત્ત્વની શ્રદ્ધાના
સામર્થ્યવડે પૂર્વની જેમ અતિશય આકરે રાગદ્વેષનો પરિણામ ન હોય. જેમ
વિધાએલો મણિ કાંઈ પ્રકારે તેનું છિદ્ર મલથી પૂરાએલું હોય તોપણ તે
પૂર્વની અવસ્થાને પામતો નથી—એટલે પ્રથમના જેવો છિદ્ર રહિત થતો
નથી. ૭૧

કદી વાઢી કહે છે, એ તમે શાથી કહો છો ? તેનો ઉત્તર આપે છે—

મૂલાર્થ—ફરીથી તે ગ્રંથિનું બંધન થતું નથી, એ હેતુ માટે. ૭૨

યતો ન જૂયઃ પુનરપિ તસ્ય ગ્રંથેર્વધનં નિષ્પાદનં જેદે સતિ સંપદ્યતે ઇતિ ।
 કિમુક્તં જવતિ । યાવતી ગ્રંથિજેદકોલે સર્વકર્મણામાયુર્વર્જનાં સ્થિતિરંતઃસાગરો-
 પમકોટ્યકોટિઙ્ગુણાઽવશિષ્યતિ । તાવત્પ્રમાણમેવાસૌ સમ્યગુપદ્વબ્ધસમ્યગ્દર્શનો-
 જીવઃ કયંચિત્ સમ્યક્ત્વાપગમાત્તીવ્રાયામપિ તથાવિધસંક્લેશપ્રાપ્તૌ વધ્નાતિ ન પુન-
 સ્તં વંધેનાતિક્રામતીતિ । ૭૨ ।

તથા અસત્યપાપે ન દુર્ગતિરિતિ ॥ ૭૩ ॥

અસત્યવિદ્યમાને અપાપે વિનાશો સમ્યગ્દર્શનસ્ય પરિશુદ્ધજવ્યત્વપરિપાક-
 સામર્થ્યાન્મતિજેદાદિકારણાનવાપ્તૌ, ન નૈવ દુર્ગતિઃ કુદેવત્વકુમાનુપત્તતિર્યક્ત્વ-

ટીકાર્થ—જેથી કરીને અંધિભેદ થતાં તે અંધિનું બંધન થતું નથી.
 એથી શું કહ્યું કે, અંધિભેદને અવસરે જેટલી આયુઃકર્મ સિવાય બાકીના
 સાત કર્મની દેશે જાણા એક ડાટા ડાટી સાગરોપમની સ્થિતિ રહે છે—અ-
 ર્થાત્ જ્ઞાનાવરણીય કર્મની ત્રીશ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમાંથી આગાણુત્રી-
 શની અપાપે અને દેશે જાણા એક ડાટાડાટી સાગરોપમની સ્થિતિ રાખે છે. એ
 રીતે જેણે સારી રીતે સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરેલું છે એવો જીવ ડાઘ પ્રકારે સમ્ય-
 ક્ત્વનો નાશ થવાથી—મિથ્યાત્વભાવને પામવાથી ત્રીજ એવી પણ તેવા કલેશની
 પ્રાપ્તિ છતાં પણ તેટલા પ્રમાણના કર્મનો બંધ કરે છે, એટલે પૂર્વે સમકિત પા-
 મવાને અવસરે જેટલી સ્થિતિ રાખી છે, તેટલોજ નવીન કર્મબંધ કરે છે.
 પરંતુ તે પ્રમાણને બંધવડે ઉદ્ધાંધન કરતો નથી—અર્થાત્ તે બંધના કરતાં
 અધિક બંધ કરતો નથી. ૭૨

મૂલાર્થ—વળી અપાપ ન થતાં દુર્ગતિ ન થાય. ૭૩

ટીકાર્થ—સમકિત દર્શનનો વિનાશ ન થતાં એટલે મિથ્યાત્વભાવને
 ન પામતાં શુદ્ધ ભવ્યપણાના પરિપાકના સામર્થ્યથી એટલે સમસ્ત પ્રકારે શુ-
 દ્ધ એવા ભવ્યપણાના સમર્થપણા થકી મતિભેદ વગેરે કારણની પ્રાપ્તિ ન
 થતાં અર્થાત્ શુદ્ધિને ભેદ કરનાર કારણ ન પ્રાપ્ત થતાં કુદેવપણું, કુમાનુપપણું,
 તિર્યચપણું અને નારદીપણાની પ્રાપ્તિરૂપ દુર્ગતિ ન થાય, પરંતુ તેને કુદેવ-
 પણું અને કુમાનુપપણું તે એજ થાય, આ વાત પૂર્વ આયુષ બાંધ્યું હોય,

નારકત્વપ્રાપ્તિઃ સંપદ્યતે કિંતુ મુદેવત્વમુમાનુપત્તે એવ સ્યાતામ્, અન્યત્ર પૂર્વવધ્વાયુ-
ષ્કેત્ય ઇતિ । ૭૩ ।

તથા વિશુદ્ધેશ્ચારિત્રમિતિ ॥ ૭૪ ॥

વિશુદ્ધેઃ પરિશુદ્ધનિઃશંકિતત્વાદિદર્શનાચારવારિપૂરપદ્માદિતશંકાદિપં-
ક્તયા પ્રકર્ષપ્રાપ્તિઃ ક્ષણાયાઃ સમ્યગ્દર્શનસત્ક્રાયાઃ સકાશાત્ક્રિમિત્યાહ—ચારિત્રં
સર્વસાવધયોગપરિહારનિરવધયોગસમાચારરૂપં સંપદ્યતે । શુદ્ધસમ્યક્ત્વસ્યેવ ચારિ-
ત્રરૂપત્વાત્ ।

તથાચાચારસૂત્રમ્—

“ જં મોહંતિ પાસદ્વા તં સંમંતિ પાસદ્વા ।

જં સંમંતિ પાસદ્વા તં મોહંતિ પાસદ્વચ્ચિ ॥ ૧ ॥

તે વિના જાણવી એટલે પ્રથમ જેને દુર્ગતિનું આયુષ્ય બંધાય ગયું છે, તેને
મુક્તિને, જેમણે આયુષ્ય બાંધ્યું ન હોય તે આશીને જાણવી. ૭૩

મૂલાર્થ—તેવી રીતે સમકિતની વિશુદ્ધિથી ચારિત્રની પ્રાપ્તિ
થાય છે. ૭૪

ટીકાર્થ—વિશુદ્ધિ એટલે શુદ્ધ એવા નિઃશંકિતપણા વિગેરે આદિ દર્શ-
નાચાર, તે રૂપ જળના પૂરથી થોડેલા શંકાદિક કાદવને લીધે ઉત્કર્ષની પ્રાપ્તિ-
રૂપ જેનું લક્ષણ છે, એવી સમ્યગ્ સંબંધી પરિશુદ્ધિથી સર્વ સાવધ યોગનો
પરિહાર અને નિરવધ-નિર્દોષ યોગનો આચાર-આચરણરૂપ ચારિત્ર પ્રાપ્ત
થાય છે; એટલે સમકિતની શુદ્ધિથી ચારિત્ર પ્રગટ થાય છે, કારણકે શુદ્ધ
સમ્યક્ત્વજ ચારિત્રરૂપ છે.

તેને માટે આચારંગ સૂત્રમાં કહેલું છે—

“ જે આ મુનિપણાને જુવો, તેજ આ સમ્યગ્જ્ઞાન અથવા નિર્ધય સ-
મકિતને જુવો, અને જે આ સમ્યગ્જ્ઞાનને જુવો તે મુનિપણાને જુવો. ” ક-
હેવાનો આશય એવો છે કે, જે સમકિતભાવ છે તે મુનિભાવ છે, અને જે
મુનિભાવ છે તે સમકિતભાવ છે; કારણકે જ્ઞાનનું રૂપ વિચિત્ર છે અને સમ-
કિતથી ચારિત્રને પ્રગટ કરવાપણું છે. અહીં કારણને વિષે કાર્યનો ઉપચાર
કરી કહ્યું છે. ૭૪

જાવનાતો રાગાદિક્કય ઇતિ ॥ ૭૫ ॥

જાવ્યંતે મુમુક્ષુજિરન્યસ્યન્તે નિરંતરમેતા ઇતિ જાવનાઃ તાશ્ચાનિત્યત્વાશર-
ણાદયો દ્વાદશ । યથોક્તમ્—

“જાવયિતવ્યમનિત્યત્વમશરણત્વં તથ્યેકતાન્યત્વે ।

અશુચિત્વં સંસારઃ કર્મોથ્રવસંવરવિધિશ્ચ ॥ ૧ ॥

નિર્જરણલોકવિસ્તરધર્મસ્વાભ્યાસતત્ત્વચિંતાશ્ચ ।

વોધેઃ મુદ્ધર્જનત્વં ચ જાવના દ્વાદશ વિશુદ્ધાઃ ॥ ૨ ॥

તાન્યો રાગાદિક્કયઃ રાગદ્વેષમોહમદ્મપદ્મયઃ સંજાયતે । સમ્યક્ચિકિત્સાયા
ફલવાતપિત્તાદિરોગાપગમઃ પ્રચંરુપવનાદા યથા મેધમંરુદ્ધવિચરનં રાગાદિપ્રતિપક્ષ-
ચૂતત્વાદ્જાવનાનામિતિ । ૭૫ ।

મૂલાર્થ—ભાવનાથી રાગાદિકનો ક્ષય થાય છે. ૭૫

ટીકાર્થ—મુમુક્ષુ પુરૂષો નિરંતર જન્મનો અભ્યાસ કરે, તે ભાવના ક-
હેવાય છે. તે અનિત્યત્વ ભાવના, અશરણ ભાવના ઇત્યાદિ બાર પ્રકારની
છે. તેને મટિ કહ્યું છે કે —

સંસારના સર્વ પદાર્થોનું અનિત્ય ચિંતવવું, તે પહેલી અનિત્ય ભાવના,
'મરણાદિકના ભય પ્રાપ્ત થયે સતે કાંઈ ખીન્નું શરણ કરવા યોગ્ય નથી' ઇત્યાદિ
જે ચિંતવવું, તે બીજી અશરણ ભાવના, જીવ એકલો જન્મ મરણ પામે છે
તેમજ એકલો કર્મ ઉપાર્જન કરે છે અને એકલો ભોગવે છે એ ત્રીજી એક-
ત્વ ભાવના, ચોથી અન્યત્વ ભાવના, પાંચમી અશુચિ ભાવના, છઠી સંસા-
ર ભાવના, સાતમી આશ્રવ ભાવના, આઠમી સંવર ભાવના, નવમી નિર્જરા
ભાવના, દશમી લોકવિસ્તર ભાવના, અગ્નીયારમી ધર્મસાધક ભાવના અને
બારમી બોધિદુર્લભ ભાવના. એ બાર શુદ્ધ ભાવના કહેવાય છે.

તે ભાવનાઓથી રાગાદિક એટલે રાગ, દ્વેષ, મોહરૂપ મળનો ક્ષય—પ્રક્ષય
થાય છે. જેમ ઉત્તમ પ્રકારની ચિકિત્સાથી વાતપિત્તાદિ રોગનો નાશ થાય
અને પ્રચંડ પવનથી જેમ મેધમંરુદ્ધનો નાશ થાય તેમ ભાવનાથી રાગા-
દિકનો નાશ થાય છે. કારણકે ભાવનાઓ રાગાદિકની પ્રતિપક્ષરૂપ છે—શ-
રુરૂપ છે. ૭૫

તતોઽપિ કિમિત્યાહ—

તદ્ભાવેઽપવર્ગ ઇતિ ॥ ૭૬ ॥

તસ્ય રાગાદિક્ષયસ્ય જાવે સકલ્લોકલોકલોકવિદ્લોકનશક્તિનોઃ કેવલજ્ઞાન-
દર્શનયોઃ દ્વયો સત્યાં નિસ્તીર્ણજવાર્ણવસ્ય સતો જંતોરપવર્ગ ઉક્તનિરુક્ત ઉદ્જ-
વતીતિ । ૭૬ ।

કિંલક્ષણ ઇત્યાહ—

સ આત્યંતિકો દુઃખવિગમ ઇતિ ॥ ૭૭ ॥

સોઽપવર્ગઃ અત્યંતં સકલ્લુઃખશક્તિનિર્મૂલનેન જવતીતિ આત્યંતિકો
દુઃખવિગમઃ સર્વશારીરમાનસાશર્મચિરદ્ઃ સર્વજીવલોકાસાધારણાનંદાનુજવથેતિ ૭૭
ઇત્યં દેશનાવિધિં પ્રપંચ્યોપસંહરન્નાહ—

રાગાદિક્ષ્ણો નાશ થતાં શું થાય છે ? તે કહે છે—

મૂલાર્થ—તે રાગાદિક્ષ્ણો ક્ષય થતાં મોક્ષ થાય છે. ૭૬

તે રાગાદિ ક્ષયનો ભાવ થતાં એટલે સર્વ લોકલોકને જોવામાં ઉપયોગી
એવા કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનની પ્રાપ્તિ થતાં આ સંસારરૂપ સમુદ્રને તરી
જનારા પ્રાણીને મોક્ષ ઉત્પન્ન થાય છે. જે મોક્ષનું સ્વરૂપ હમણાં કહેવામાં
આવેલું છે. ૭૬

તે મોક્ષનું શું લક્ષણ છે ? તે કહે છે—

મૂલાર્થ—અત્યંતપણે સર્વ દુઃખનો નાશ થવો તે મોક્ષ ક-
હેવાય છે. ૭૭

તે અપવર્ગ—મોક્ષ અત્યંત (સમસ્ત) સર્વ દુઃખોની શક્તિનું
નિર્મૂલન કરવાથી થાય છે. અત્યંત દુઃખનો નાશ એટલે સર્વ શરીર તથા
મન સંબંધી દુઃખનો વિરહ, તેમજ સર્વ જીવલોકના આનંદ જોવા નથી મળે
અસાધારણ આનંદના અનુભવરૂપ છે. એટલે સિદ્ધ જીવનો અને સંસારી
જીવનો સરખો આનંદ ન હોય મળે અસાધારણ આનંદ સિદ્ધનોજ કહે-
વાય છે. ૭૭

એવી રીતે દેશનાવિધિનો વિસ્તાર કરી હવે તેનો ઉપસંહાર કરનાં
કહે છે—

एवं संवेगकृद्धर्म आख्येयो मुनिना परः ।

यथाबोधं हि शुश्रूषोर्जावितेन महात्मना ॥ ૭૮ ॥

एवमुक्तन्यायेन संवेगकृत् संवेगकारी देशनार्हप्राणिनः संवेगलक्षणं चेदम्—
शास्त्रिणीवृत्तम् ।

“ तथ्ये धર્मे ध्वस्तहिंसामवंधे

देवे रागद्वेषमोहादिमुक्ते ।

साधौ सर्वग्रંथसंदर्भहीने

संवेगोऽसौ निश्चલો योऽनुरागः ” ॥ ૧ ॥

ધર્મ ઉક્તલક્ષણ આખ્યેયઃ પ્રજ્ઞાપનીયો મુનિના ગીતાર્થેન સાધુના અન્ય-
સ્ય ધર્મમુષદેષ્ટુમનધિકારિત્વાત્ । યથોક્તં નિશીથે—

“ संसारदुक्तमहणो विबोहणो जवियपुंरुरीयाणं ।

धम्मो जिणपन्नत्तो पक्खजइणा कहेयव्वો ” ॥ ૧ ॥

એ પ્રકારે ધર્મની વાસનાથી ભાવિત એવા મહાત્મા મુનિએ સાંભળવાની
છાયાવાળા એવા પુરૂષને સંવેગને કરનારો તે શ્રેષ્ઠ ધર્મ તે પોતાના બોધ પ્ર-
માણે નિશ્ચે કહેવો. ૭૮

ટીકાર્થ—એવી રીતે એટલે કહેલા ન્યાયથી સંવેગને કરનારો એવો ધર્મ
તે, દેશનાને યોગ્ય એવા પ્રાણી પ્રત્યે કહેવો. તે સંવેગનું લક્ષણ આ પ્રમાણે છે—

“ હિંસાદિકના પ્રબંધને નાશ કરનારા એવા સત્ય ધર્મને વિષે રાગ, દ્વેષ
તથા મોહાદિકથી મુક્ત અઢાર દોષ રહિત એવા દેવને વિષે, અને સર્વ અંથ
સંદર્ભ એટલે દ્રવ્ય તથા સાધુ એ બંને પ્રકારના પ્રતિબદ્ધથી રહિત એવા સાધુને
વિષે જ નિશ્ચય અનુરાગ કરવો તે સંવેગ કહેવાય છે.” ૧

જેનું લક્ષણ આગળ કહેવામાં આવ્યું છે, એવા ધર્મને મુનિ એટલે
ગીતાર્થ સાધુએ કહેવા યોગ્ય છે; કારણકે સાધુ સિવાય બીજાને ધર્મનો
ઉપદેશ કરવાનો અધિકાર નથી. તેને માટે નિશીથ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—

“ संसारना दुःખने नाश करनारो, भविजनइपी पुंउरीक-कमणने वि-
कस्वर करनारो-प्रतिबोध करनारो અને श्री गिनलगवते प्रइपेवो धर्मनिशी-
थाध्ययनने लखेला એવા મુનિએ કહેવા યોગ્ય છે. ” ૧

પ્રકટપયતિના ઇતિ અધીતનિશીધાધ્યયનેતિ । પરઃ શેષતીર્થાત્તરીયધર્મા-
તિશાયિતયા પ્રકૃષ્ટઃ । કથમાલ્પેય ઇત્યાહ । યથાવોધં હીતિ યથાવવોધમેવ । અ-
નવવોધે ધર્માલ્પ્યાનસ્યોન્માર્ગદેશનારૂપત્વેન પ્રત્યુતાનર્થસંજ્ઞવાત્ । પઠિતં ચ—ન
હંધેનાંધઃ સમાકૃપ્યમાણઃ સમ્પગધ્વાનં પ્રતિપદ્યત ઇતિ । કીદૃશસ્ય સત ઇત્યાહ ।
શુશ્રૂષોઃ શ્રોતુમુપસ્થિતસ્ય । કીદૃશોન મુનિનેત્યાહ । જાવિતેન આલ્પ્યાયમાનધ-
ર્મપ્રતિવદ્ધવાસનાવાસિતેન જાવાદ્જાવમસૂતિરિતિ વચનાત્ જાવિતાલ્પ્યાનસ્ય શ્રો-
તુઃ તથાવિધથ્રષ્ઠાનાદિનિવંધનત્વાત્ । પુનરપિ કીદૃશેનેત્યાહ—મહાત્મના તદલુ-
પ્રહૈકપરાયણતયા મહાન્ પ્રશસ્ય આત્મા યસ્ય સઃ તેનેત્યાહ । ૭૭ ।

મૂળમાં જે પ્રકટપયતિ શબ્દ કહેલો છે, તેનો અર્થ ‘નિશીધાધ્યયનને
ભણેલો’ એવો થાય છે.

તે ધર્મ પર એટલે બાકીના અન્ય મતિઓના ધર્મને ઉલ્લંઘન કરીને ઉ-
ત્કૃષ્ટ છે. ‘તે ધર્મ કેવી રીતે કહેવા યોગ્ય છે?’ તે કહે છે— પોતાના બોધ
પ્રમાણે. કારણકે જે ધર્માધ્યાનનો યથાર્થ બોધ ન હોય તો ઉન્માર્ગ—વિપ-
રીત માર્ગની પ્રરૂપણા થવાથી ઉલટો અનર્થ થવાનો સંભવ છે. તે ઉપર કહ્યું
છે કે, “આંધળા માણસે દોરેલો આંધળો પુરૂષ સારા માર્ગને પ્રાપ્ત કરી શક-
તો નથી.” હવે કેવા માણસને ધર્મ કહેવો? તે કહે છે—જે માણસ ધર્મ
સંભળવાની ઇચ્છાથી આવેલો હોય, તેને ધર્મ કહેવો યોગ્ય છે. તે ધર્મ કેવા
મુનિએ કહેવો જોઈએ? તે કહે છે—કહેવા માટેલા ધર્મને વિષે બં-
ધાએલી વાસનાથી જે મુનિનું હૃદય વાસિત થયેલું હોય, તેવા મુનિએ ધર્મ કહેવો
જોઈએ. કારણકે ‘ભાવમાંથી ભાવની ઉત્પત્તિ થાય છે’ એવું શાસ્ત્રનું વ-
ચન છે. વળી ગીતાર્થનું કહેલું આધ્યાન શ્રોતા પુરૂષને તેવા શ્રદ્ધા વગેરે
ગુણોનું કારણરૂપ થાય છે. કહેવાનો આશય એવો છે કે પ્રથમ તાને
સંભળવાની ઇચ્છારૂપ ભાવ થાય, પછી ગીતાર્થ શુરની પાસે આવી વીતરા-
ગનો ધર્મ સંભળવાની રૂચિ થતાં, તે સંભળી હૃદયમાં શ્રદ્ધાદિક ભાવ પ્રગટ
થાય છે. વળી તે કેવા મુનિએ કહેવો જોઈએ? શ્રોતા પુરૂષોનો અનુચ્છ કરવા-
માંજ માત્ર તત્પર હોવાથી જેનો મહાન્—પ્રશંસવા યોગ્ય આત્મા છે, તેવા
મુનિએ ધર્મ કહેવો. ૭૮

ધર્માભ્યાનેઽપિ યદિ તથાવિધકર્મદોષાન્નાવબોધઃ શ્રોતુરુત્પદ્યતે તદા કિં ફલં
ધર્માભ્યાનમિત્યાહ—

અવોધેઽપિ ફલં પ્રોક્તં શ્રોતૃણાં મુનિસત્તમૈઃ ।

કથકસ્ય વિધાનેન નિયમાચ્ચુષ્ઠચેતસઃ ॥ ૭૯ ॥

અવોધેઽપિ અનવગમેઽપિ સમ્યગ્ધર્મસ્ય ફલં ક્ષિપ્તકર્મનિર્જરાન્નફળં પ્રોક્તં ।
કેપામનવવોધે ઇત્યાહ । શ્રોતૃણાં શ્રાવકાણાં કેરુક્તમિત્યાહ । મુનિસત્તમૈર્જગવદ્ધિ-
રહૈદ્ધિઃ કથકસ્ય ધર્મદેશકસ્ય સાધોવિધાનેન ચાત્તમધ્યમચુષ્ઠિચુધરૂપશ્રોતૃજનાપે-
ક્ષાન્નફળેન નિયમાદવચ્યતા કીદૃશસ્ય કથકસ્યેત્યાહ—ચુષ્ઠચેતસઃ પરાતુગ્રહમ-
દ્વત્તિપરિણામસ્યેતિ । ૭૯ ।

આહ પ્રકારાંતરેણાપિ દેશનાફલસ્ય સંજ્ઞાવ્યમાનત્વાદલ્લમિહૈવ યત્નેનેત્યાશંક્યાહ—

ધર્મ કહેતાં પણ જે શ્રોતાને તેવી જાતના કોઈ કર્મના દોષથી બોધ ન
થાય તો પછી ધર્મ કહેવાનું શું ફળ છે ? એ શંકાનો ઉત્તર કહે છે—

મૂલાર્થ—શ્રોતા પુરૂષોને બોધ ઉત્પન્ન ન થાય તોપણ શુદ્ધ
ચિત્તવાળો ધર્મનો વક્તા જે વિધિ સહિત ધર્મદેશનારૂપ ક્રિયા
કરે છે, તો તેને નિશ્ચયે ફળ થાય છે, એમ મોટા મુનિઓએ ક-
હેલું છે. ૭૯

ટીકાર્થ—શ્રોતા પુરૂષોને સમ્યગ્ધર્મનો—યથાર્થ શુદ્ધ ધર્મનો બોધ ન
થાય તોપણ ધર્મદેશનાના કરનાર સાધુને ક્ષિપ્ત કર્મની નિર્જરારૂપ ફળ પ્રાપ્ત
થાય એમ અર્હત ભગવાનોએ કહેલું છે. કોને યથાર્થ બોધ ન હોય ? તે શ્રોતા
એટલે શ્રાવકોને. એ ફળ કોણે કહેલું છે ? મુનિઓમાં ઉત્તમ એવા અર્હત ભગ-
વંતોએ. ધર્મદેશના કરનાર કોણ છે ? તે સાધુ છે. તે વિધાન એટલે બાળક, મ-
ધ્યમ બુદ્ધિવાળા અને બુધ-પંડિત એવા શ્રોતા પુરૂષની અપેક્ષા લક્ષણરૂપ
વિધાને કરીને. એ નિયમ એટલે અવશ્યપણે. તે ધર્મ ઉપદેશક કોણ છે ? શુદ્ધ
હૃદયવાળો એટલે બીજાનો ઉપકાર કરવાના પરિણામવાળો. તેને જરૂર ફળ
થાય છે. ૭૯

અહીં વાલી શંકા કરે કે, અ્યારે બીજી પ્રકારે પણ દેશનાનું ફળ સં-

નોપકારો જગત્યસ્મિન્તાદૃશો વિદ્યતે ક્વચિત્ ।

યાદૃશી દુઃસ્વવિચ્છેદાદેહિનાં ધર્મદેશના ॥ ૮૦ ॥

ન નૌપકારોઽનુગ્રહો જગતિ જુવને અસ્મિન્નુપલ્લખ્યમાને તાદૃશો વિદ્યતે સમસ્તિ, કચિત્કાલે ક્ષેત્રે વા યાદૃશી યાદૃગ્રૂપા દુઃસ્વવિચ્છેદાત્ શારીરમાનસ-
દુઃસ્વાપનયનાત્ દેહિનાં દેશનાર્હાણાં ધર્મદેશનેતિ ધર્મદેશનાજનિતો માર્ગશ્રદ્ધાના-
દિર્ગુણઃ તસ્ય નિઃશેષક્રેશલેશાકલ્પકમોક્ષાક્રેપં પ્રત્યવંચ્યકારણત્વાદિતિ । ૮૦ ।

इति श्रीमुनिचंद्रसूरिधिरचितायां धर्मविंदुवृत्तौ

देशनाविधिर्नाમ द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

ભલે છે તો પછી એ પ્રકારનો યોગ કરવામાં યત્ન કરવાની શી જરૂર છે? તેના ઉત્તરમાં કહે છે—

મૂલાર્થ—પ્રાણીઓને દુઃખનો વિચ્છેદ કરવાથી ધર્મદેશના જેવો ઉપકાર કરે છે, તેવો બીજો ઉપકાર આ જગતમાં નથી. ૮૦

દેશનાને યોગ્ય એવા પ્રાણીઓને આ દેખાતાજગતને વિષે કાઠ કાળ અથવા ક્ષેત્રમાં શરીર તથા મનના દુઃખનો નાશ કરવાથી જેવી ધર્મદેશના ઉપકારી છે તેવો બીજો કોઈ ઉપકારી નથી. કારણ કે ધર્મદેશનાથી ઉત્પન્ન થયેલ માર્ગની શ્રદ્ધા વગેરે ગુણ છેકે જે ગુણ સર્વ ક્લેશના લેશ લાગરૂપી કલંકથી રહિત એવા મોક્ષને ખેંચી લાવવામાં સફળ કારણરૂપ છે; એટલે ધર્મદેશના સાંભળવાથી માર્ગપર શ્રદ્ધા થાય છે અને તેથી મોક્ષ મળે છે. ૮૦

અર્થાત્ વક્તા પુરૂષે ધર્મદેશના કરવામાં આલસ્ય કરવું નહીં, અને ધર્મના ખપી પુરૂષે ધર્મદેશના સાંભળવામાં આલસ્ય કરવું નહીં; કારણકે તેનાથી હેય-ઉપાદેયની ખબર પડે છે, તેથી સર્વ ક્રિયાયત્રી ધર્મદેશનાતું સાંભળવું તે મોટી ક્રિયા છે. માટે છતે યોગે અને છતી શક્તિએ ધર્મદેશના સાંભળવામાં પ્રમાદ ન કરવો એ ઉપદેશ છે.

શ્રી મુનિચંદ્રસૂરિએ રચેલી ધર્મખિંદુ ગ્રંથની વૃત્તિને વિષે દેશનાવિધિ નામે બીજો અધ્યાય સમાપ્ત થયો.

તૃતીયઃ અધ્યાયઃ

વ્યાખ્યાતો દ્વિતીયોઽધ્યાયઃ । અથ તૃતીય આરજ્યતેતસ્ય ચેદમાદિસૂત્રમ્—
સદ્ધર્મશ્રવણાદેવં નરો વિગતકલ્મષઃ । જ્ઞાતતત્ત્વો મહાસત્ત્વઃ
પરં સંવેગમાગતઃ ॥ ૧ ॥ इति

સદ્ધર્મશ્રવણાત્ પારમાર્થિકધર્માર્કર્ણનાત્ એવમુક્તરીત્યા નરઃ શ્રોતા પુમાન્
વિગતકલ્મષઃ આવૃત્તતત્ત્વતિપત્તિવાધકમિધ્યાત્વમોહાદિમાલિન્યઃ સન્નત એવ
જ્ઞાતતત્ત્વઃ કરકમલ્લતલ્લકલિતનિસ્તલ્લસ્યૂલ્લામલ્લમુક્તાફલ્લવચ્ચાલ્લોચનવલ્લેનાલ્લો-

અધ્યાય ત્રીજો.

ન અધ્યાયતી વ્યાખ્યા કહી અને ત્રીજા અધ્યાયનો આરંભ
કરે છે—તેનું આ પહેલું સૂત્ર છે.

મૂલાર્થ—એ પ્રમાણે સદ્ધર્મના શ્રવણથી જેનું પાપ ગયેલું
છે અને જેણે તત્ત્વને જાણેલું છે, અને જે મોટા પરાક્રમવાળો છે,
એવો શ્રોતા પુરુષ ઉત્કૃષ્ટ સંવેગને પામેલો જે તે. ૧

ટીકાર્થ—સદ્ધર્મના શ્રવણથી એટલે પારમાર્થિક—સત્ય ધર્મના સાંભળ-
વાથી. એવી રીતે ઉપર કહેલી રીતિએ શ્રોતા પુરુષ પાપરહિત એટલે તત્ત્વની
પ્રાપ્તિને બાધ કરનાર મિધ્યાત્વ મોહાદિકની મલિનતાથી રહિત, તેથી કરીને
જ્ઞાતતત્ત્વ એટલે હસ્તરૂપી કમલના તલ્લીયામાં રહેલ ગોળ મોટા મોતીની
જેમ સર્વ ભવાદિ વસ્તુવાદને શાસ્ત્રરૂપી નેત્રના બલથી જણે અવલોકન કરે-

ક્તિસકલજીવાદિવસ્તુવાદઃ તથા મહચ્ચુદ્ધ્રષ્ઠાનોન્મીઙ્ગનેન પ્રશસ્યં સત્ત્વં પરાક્રમો
યસ્ય સ તથા । પરં પ્રકૃષ્ટં સંવેગમુક્તઙ્ગકૃણમાગતોઽવતીર્ણઃ સન્ કિં કરોતીત્યાહ । ૧ ।

ધર્મોપાદેયતાં જ્ઞાત્વા સંજાતેઽષ્ટોઽત્ર જ્ઞાવતઃ ।

દૃઢં સ્વશક્તિમાલોચ્ય ગ્રહણે સંપ્રવર્તતે ॥ ૨ ॥ ઇતિ

ધર્મોપાદેયતાં “ એક એવ મુદ્ધર્મો મૃતમપ્યનુયાતિ યઃ । શરીરેણ સમં
નાશં સર્વમપ્યનુ ગચ્છતિ, ” ઇત્યાદિવચનાત્ ધર્મોપાદેયતાં જ્ઞાત્વા અવગમ્ય સંજા-
તેઽષ્ટઃ ઙ્ગચ્ચિકીર્ણપરિણામઃ અત્ર ધર્મે દૃઢમતિમૂઢ્ઢમાજ્ઞોગેન સ્વશક્તિ સ્વસામર્થ્ય-
માઙ્ગોચ્ય વિમૃશ્ય ગ્રહણે વક્તૃમાણયોગવંદનાદિશુષ્કિવિધિના પ્રતિપત્તાવસ્થૈવ
ધર્મસ્ય સંપ્રવર્તતે સમ્યક્પ્રવૃત્તિપાથતે । અદૃઢાઙ્ગોચનેહિ અયયાશક્તિર્ધર્મગ્રહણપ્રવૃત્તૌ
જંગસંજત્ત્વેન પ્રત્યુત્તાનર્થજ્ઞાત્વ ઇતિ દૃઢગ્રહણં કૃતમિતિ । ૨ ।

લ છે એવો, વડી મોટી શુદ્ધ શ્રદ્ધાના ઉદયથી પ્રશંસા કરવા યોગ્ય છે પરાક્રમ
જેનું, તેમ વર્ણી ઉત્કૃષ્ટ એવો સંવેગ કે જેનું લક્ષણ કહેવામાં આવેલું છે તેને
પ્રાપ્ત થયેલો એવો શ્રોતા પુરૂષ શું કરે છે ? તે કહે છે. ૧

મૂલાર્થ—‘ ધર્મ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે ’ એમ જાણીને એ
ધર્મને વિષે ભાવથી જેની ઈચ્છા થયેલ છે એવો તે પુરૂષ પો-
તાની શક્તિનો દૃઢ વિચાર કરીને ધર્મને ગ્રહણ કરવાને વિષે
પ્રવર્તે છે. ૨

ટીકાર્થ—‘ ધર્મ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે ’ એમ જાણીને એટલે “ આજગત્માં
ધર્મજ એક ખરો મુદ્ધર્ છે કે જે મરેલાની પાછળ જીવની જોડે જાય છે. ધ-
ર્મ સિવાય બીજું બધું શરીરની સાથે નાશ પામી જાય છે ” ઇત્યાદિ વચ-
નોથી ધર્મ એજ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે એવો ભાવ જાણીને જેને ઈચ્છા પ્રાપ્ત
થઈ છે, એટલે જેને ધર્મ કરવાની ઈચ્છાના પરિણામ ઉપજ્યા છે એવો પુરૂષ
એ ધર્મને વિષે દૃઢ રીતે એટલે અતિ મુક્ષમપણે કરી પોતાના સામર્થ્યનો
વિચાર કરી એ ધર્મને સારી રીતે ગ્રહણ કરવામાં પ્રવર્તે છે એટલે આગળ
કહેવામાં આવશે એવા યોગ તથા વંદન વગેરેની શુદ્ધિરૂપ વિધિએ કરીને એ
ધર્મને સારી રીતે અંગીકાર કરવામાં પ્રવૃત્તિ કરે છે. જે દૃઢ રીતે વિચાર ન
કરવામાં આવે અને પોતાની શક્તિનું ઉલ્લંઘન કરી ધર્મને ગ્રહણ કરવાની પ્ર-
વૃત્તિ કરવામાં આવે તો ધર્મનો લંગ થવા સંભવ છે અને તેથી કરીને ઉલ્લેખ
અનર્થ થાય છે, માટે અહીં દૃઢ શબ્દનું ગ્રહણ કરેલું છે. ૨

નનુ કિમર્થમસ્યૈવ ધર્મગ્રહણપ્રવૃત્તિર્જાણ્યતે इत्याह—

योग્યો હ્યેવંત્રિધઃ પ્રોક્તો જિનૈઃ પરહિતોઽયતૈઃ ।

ફલસાધનજ્ઞાવેન નાતોઽન્યઃ પરમાર્થતઃ ॥ ૩ ॥

યોગ્યોઽહોં જવ્ય इति योऽर्थः हिर्यस्मादेवंत्रिधः सद्धर्मश्रवणादित्यादिप्र-
योक्तविशेषणयुक्तः पुमान् धर्मप्रतिपत्तेः प्रोक्तः कैरित्याह, जिनैरर्हद्भिः परहितो-
यतैः सकलजीवलोकाकुशलाधानधनैः । केन कारणेनेत्याह । फलसाधनज्ञावेन यो-
ग्यस्यैव धर्मग्रहणफलं प्रति साधकज्ञावोपपत्तेः । व्यतिरेकमाह । न नैव अतः धर्म-
ग्रहीतुः अन्यः पूर्वश्लोकद्वयोक्तविशेषणविकलः परमार्थतः तत्त्ववृत्त्या योग्य
इति ३

इति सद्धर्मग्रहणार्ह उक्तः । सांप्रतं तत्प्रदानविधि-
मनुवर्णयिष्याम इति ॥ ४ ॥

અહીં કોઈ શંકા કરે કે, પૂર્વે કહેલા પુરૂષનીજ ધર્મને ગ્રહણ કરવામાં સમ્યક્ પ્રવૃત્તિ થાય એમ કહ્યું, તેનું શું કારણ ? તે શંકાનો ઉત્તર આપે છે—

મૂલાર્થ—ખીલના હિતમાં ઉદયમવંત એવા જિનેશ્વરેએ ફળ સાધનના ભાવથી એવા પુરૂષનેજ યોગ્ય કહ્યો છે, તે સિવાયના ખીલ પુરૂષને પરમાર્થપણે યોગ્ય પુરૂષ કહ્યો નથી. ૩

ટીકાર્થ—યોગ્ય અર્હ અર્થાત્ ભવ્ય એવો એટલે સદ્ધર્મ સાંભળવાથી ઇત્યાદિ ગ્રંથમાં કહેલા વિશેષણોવડે યુક્ત એવો પુરૂષ ધર્મને ગ્રહણ કરવામાં યોગ્ય કહેલો છે, તે કોણે કહેલો છે ? ખીલના હિતમાં તત્પર એવા અને સર્વ જીવલોકના કલ્યાણને સ્થાપન કરવારૂપ ધનવાળા શ્રી અરિહંત પ્રભુએ કહેલો છે. તે કયા કારણથી કહેલ છે, તે કહે છે. ફળ સાધનના ભાવથી એટલે યોગ્ય પુરૂષનેજ ધર્મના ગ્રહણના પ્રળ પ્રત્યે સાધકભાવ ધટે છે. હવે વ્યતિરેક કહે છે—આ ધર્મને ગ્રહણ કરનારા પુરૂષથી ખીજે એટલે પ્રથમના બે શ્લોકમાં કહેલા વિશેષણોથી રહિત એવો પુરૂષ પરમાર્થથી એટલે તત્ત્વવૃત્તિથી યોગ્ય નથી. ૩

મૂલાર્થ—એવી રીતે સદ્ધર્મને ગ્રહણ કરવાને યોગ્ય એવો પુરૂષ કહેલો છે. હવે તે ધર્મને આપવાના વિધિનું વર્ણન કરીશું. ૪

एतत्सुगममेव । ४ ।

નનુ ધર્મઃ સ્વચિત્તપરિશુદ્ધ્યધીનઃ તત્ક્રિમસ્યૈવં ગ્રહણેનેત્યાશંક્યાહ—

धर्मग्रहणं हि सत्प्रतिपत्तिमष्टिमन्त्रजावकारणमिति ॥ ५ ॥

ધર્મગ્રહણમુક્તમ્નઃક્રાણં હિર્યસ્માત્ સત્પ્રતિપત્તિમ્ દૃઢશક્તિપર્યાલોચનાદિના શુદ્ધાન્યુપગમવત્ક્રિમિત્યાહ । વિમન્ત્રજાવકારણં સ્વફલમસાધનાવંધ્યપરિણામ-
નિમિત્તં સંપદ્યતે ઇત્યેવમસ્ય ગ્રહણવિધિર્વક્તુમુપક્રમ્યતે ઇતિ । ૫ ।

તદેવ કથં સંપદ્યતે ઇત્યાહ—

तच्च प्रायो जिनवचनतो विधिनेति ॥ ६ ॥

એનો અર્થ સુગમજ છે, તેથી ટીકા આપી નથી.

અહીં શંકા કરે છે કે, ધર્મ પોતાના ચિત્તની શુદ્ધિને આધીન છે, તો પછી તેને ગ્રહણ કરવાનું શું છે ? એટલે ધર્મ પોતાના ચિત્તની શુદ્ધિથી થાય છે, તો પછી તે ધર્મને વિધિથી ગ્રહણ કરવાની શી જરૂર છે ? એ શંકાના ઉત્તરમાં કહે છે—

મૂલાર્થ—ધર્મનું ગ્રહણ સારી પ્રતિપત્તિવાળું હોવાથી નિર્મળ ભાવનું કારણ છે. ૫

ટીકાર્થ—જેનું લક્ષણ પ્રથમ કહેવામાં આવેલું છે, એવું ધર્મનું ગ્રહણ સત્પ્રતિપત્તિવાળું એટલે પોતાની દૃઢ શક્તિનો વિચાર કરવો ઇત્યાદિક વડે શુદ્ધ અંગીકારવાળું છે, કેમકે તે વિમલ ભાવનું કારણ છે એટલે પોતાના ક્ષણના ઉત્કૃષ્ટ સાધનના સપ્ત (સાચા) પરિણામનું કારણ છે; એટલે જો ધર્મને પોતાની દૃઢ શક્તિ વગેરેનો વિચાર કરી ગ્રહણ કરેલો હોય તો તેનું ઉત્કૃષ્ટ ફળ મળ્યા વિના રહેતું નથી. એમ ધારીને જો ધર્મને ગ્રહણ કરવાના વિધિને કહેવાનો ઉપક્રમ કરીએ છીએ. ૫

તે ધર્મનું ગ્રહણ શી રીતે થાય ? તે કહે છે—

મૂલાર્થ—તે ધર્મનું ગ્રહણ પ્રાયે કરીને જિન પરમાત્માના વચનથી વિધિવડે થાય છે. ૬

તત્ત્વત્પુનઃ સત્પ્રતિપત્તિમર્મગ્રહણં પ્રાયો વાહુલ્યેન મરુદેવ્યાદૌ કચિદ-
ન્યથાપિ સંજવાત્ જિનવચનતો વીતરાગરાષ્ટાંતાત્ યો વિધિર્વિક્લપમાણઃ તેન સંપ-
ચત્તિત્તિ । ૬ ।

एवं सति यत्संजायते तदाह—

इति प्रदानफलवत्तेति ॥ ७ ॥

इत्येवं સત્પ્રતિપત્તિમતો વિધિના ધર્મગ્રહણસ્ય વિમલજ્ઞાવનિવંધનતાયાં સ-
ત્યાં પ્રદાનસ્ય વિતરણસ્ય ધર્મગોચરસ્ય ગુરુણા ક્રિયામાણસ્ય શિષ્યાય ફલવત્તા
શિષ્યાનુગ્રહરૂપફલયુક્તત્વમુપપદ્યતે । અન્યથોપરવસુંધરાવીજવપનમિવ નિષ્ફલ-
મેવ સ્યાદિતિ । ૭ ।

પ્રાગવિશેષતો ધર્મો ગ્રાહ્યતયોક્તઃ તત્ર ચ પ્રાયોઽન્યસ્તથાવકધર્મો યતિધર્મયો-
ગ્યો જવતીતિ ગૃહસ્થધર્મગ્રહણવિધિમેવાદૌ વિનિષ્ણિષ્ઠિરિદમાહ—

टीकार्थ—તે એટલે સત્પ્રતિપત્તિવાળું ધર્મનું ગ્રહણ પ્રાયે કરીને જિન-
વચનથી એટલે વીતરાગના સિદ્ધાંતથી જે વિધિ આગળ કહેવામાં આવશે, તે
વિધિથી સંપાદન થાય છે. અહીં ‘પ્રાયે કરીને’ એ શબ્દના ગ્રહણથી મરુદેવી^૧
માતા વગેરેની જેમ કામવાર જુદી રીતે પણ ધર્મનું ગ્રહણ થવાનો સંભવ છે
એમ જણાવ્યું છે. ૬

એ પ્રકારે કરવાથી જે થાય છે તે કહે છે—

भूतार्थ—એ પ્રકારે ધર્મનું દાન સફળ થાય છે. ૭

टीकार्थ—એ પ્રકારે એટલે સત્પ્રતિપત્તિવાળા ધર્મનું વિધિવડે ગ્રહણ કરતાં તેથી
વિમલ ભાવનું કારણ હોવાથી ગૃહસ્થે શિષ્યને કરેલ ધર્મ સંબંધી દાનની ફ-
લવત્તા એટલે શિષ્યના અનુગ્રહરૂપ (ઉપકાર કરવારૂપ) પ્રણયી યુક્તપણું
ધરે છે. અર્થાત્ વિધિ સહિત શિષ્યને ધર્મ સમજાવી તેનો ઉપકાર કરવો એજ
ધર્મનું ફળ છે. જે અન્યથા—ખીજી રીતે વિધિ રહિત અયોગ્યને ધર્મ આપે
તો ખારી જમીનમાં વાવેલા ખીજની જેમ તે નિષ્પ્રજાજ થાય છે. ૭

પ્રથમ વિશેષપણે ધર્મને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય કહેલો છે, તેમાં પ્રાયે કરીને
જેણે શ્રાવકધર્મ (ગૃહસ્થધર્મ) નો અભ્યાસ કર્યો હોય, (શ્રાવકનો ધર્મ
જેણે પાળ્યો હોય) તેવો પુરૂષ યતિધર્મને માટે યોગ્ય થાય છે, તેથી પ્રથમ
ગૃહસ્થધર્મને ગ્રહણ કરવાનો વિધિ જણાવાની ઇચ્છાએ કહે છે—

સતિ સમ્યગ્દર્શને ન્યાય્યમાણુવ્રતાદીનાં ગ્રહણં નાન્ય-
થેતિ ॥ ૬ ॥

સતિ વિદ્યમાને સમ્યગ્દર્શને સમ્યક્ચત્વરક્રણે ન્યાય્યં ઉપપન્નં આણુવ્રતાદીનાં
આણુવ્રતગુણવ્રતશિક્ષાવ્રતાનાં ગ્રહણં અન્યુપગમઃ ન નૈવ ! અન્યથા સમ્યગ્દર્શને
અસતિ નિષ્ફલત્વપ્રસંગાત્ । યથોક્તં—

“ સસ્યાનીવોપેરે ક્ષેત્રે નિક્ષિપ્તાનિ કદાચન ।

ન વ્રતાનિ પ્રરોહંતિ જીવે મિથ્યાત્વાસિતે ॥ ૧ ॥

સંયમા નિયમાઃ સર્વે નાશયંતેઽનેન પાવનાઃ ।

કૃયકાલાનલ્લેનેવ પાદપાઃ ફલ્લશાલ્લિનઃ ॥ ૨ ॥

સમ્યગ્દર્શનમેવ યથાસ્પાત્તથાહ—

જિનવચનશ્રવણાદેઃ કર્મક્ષયોપશમાદિતઃ સમ્યગ્દર્શ-

મૂલાર્થ—સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત થતાં આણુવ્રત વગેરેનું ગ્રહણ
કરવું ઘટિત (ન્યાય) છે, પણ અન્યથા નહીં. ૮

ટીકાર્થ—સમ્યગ્દર્શન એટલે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થતાં આણુવ્રત વગેરેનું
એટલે પાંચ આણુવ્રત, ત્રણ ગુણુવ્રત અને ચાર શિક્ષાવ્રતનું ગ્રહણ કરવું ઘ-
ટિત છે. અન્યથા એટલે જો સમ્યગ્દર્શન—સમકિત ન પ્રાપ્ત થયું હોય તો
તે આણુવ્રત વગેરેનું ગ્રહણ ન કરવું, કારણકે તેને નિષ્ફળપણાનો પ્રસંગ આવે.
અર્થાત્ સમકિત વગર ગ્રહણ કરેલા આણુવ્રતાદિ નિષ્ફળ થાય છે. તેને માટે
કહેલું છે કે—

“ જેમ ખારી જમીનના ક્ષેત્રમાં નાખેલા ખીજ કદિ પણ ઉગતા નથી,
તેમ મિથ્યાત્વથી વાસિત થયેલા જીવની અંદર આરોપિત કરેલા વ્રતો ઉગતા
નથી—ઉદય થતા નથી. એટલે કર્મ ક્ષય કરવાનું નિમિત્ત થતા નથી. ૧

પ્રલયકાળના અગ્નિવડે જેમ પ્રજાવાળાં વૃક્ષો નાશ પામે છે, તેમ એ મિ-
થ્યાત્વવડે પવિત્ર એવા સર્વ સંયમો અને નિયમો નાશ પામે છે. ૨-૮

જેવી રીતે સમ્યગ્દર્શન થાય, તેવી રીતે કહે છે—

મૂલાર્થ—જિનવચનના શ્રવણાદિકથી અને કર્મના ક્ષયોપશ-

નમિતિ ॥ એ ॥

જિનવચનશ્રવણં પ્રતીતિરૂપમેવ આદિશબ્દાત્તથાજ્ઞવ્યત્વપરિપાકાપાદિત-
જીવવીર્યવિશેષઙ્ગક્રણો નિસર્ગો મૂઢતે । તતો જિનવચનશ્રવણાદેઃ સકાશાત્ યઃ
કર્મક્રયોપશમાદિઃ કર્મણઃ જ્ઞાનાવરણદર્શનાવરણમિથ્યાત્વમોહાદેઃ ક્રયોપશમોપશ-
મક્રયઙ્ગક્રણો ગુણઃ તસ્માત્ સમ્યગ્દર્શનં તત્ત્વશ્રષ્ઠાનઙ્ગક્રણં વિપર્યયવ્યાવૃત્તિકારિ
અસદ્ગિનિવેશશૂન્યં શુદ્ધવસ્તુપ્રજ્ઞાપનાતુગતં નિવૃત્તતીવ્રસંક્રેશં સત્કૃષ્ટવંશાજાવ-
કૃત્ શુજ્ઞાત્મપરિણામરૂપં સમુજ્જંજતે । કર્મક્રયાદિરૂપં ચેત્યમવસેયં—

“ સ્ત્રીણો નિવ્વાયહુઘ્રાસણો વ્વ
ઝરપિહિય વ્વ ઝવસંતા ।
દરવિજ્ઞાયવિહાનિય,
જઘ્ણણોવમ્મા સ્વઝોવસમા ॥ ૧ ॥

વિચાદિતિ ઇતિ ઇતસ્તતો વિપ્રકીર્ણં ઇતિ । એ ।

મ વગેરેથી સમ્યગ્દર્શન થાય છે. ૯

ટીકાર્થ—જિનવચનનું શ્રવણ પ્રતીતિરૂપ છે, એટલે જિનવચન-
ને શ્રદ્ધાથી સાંભળવું. આદિ શબ્દથી તે પ્રકારના ભવ્યપણાના પરિપાકાદિ-
કથી ઉત્પન્ન થયેલા ઝવનું એક જાતનું વીર્ય—શક્તિ તેરૂપ સ્વભાવનું
અહણ કરવું, તે જિનવચનના શ્રવણ વગેરે કરવાથી કર્મ એટલે જ્ઞાનાવરણીય,
દર્શનાવરણીય, અને મિથ્યાત્વ મોહાદિ કર્મનો ક્ષયોપશમ, ઉપશમ અને ક્ષયરૂપ
જે શુણ્ તેનાથી સમ્યગ્દર્શન ઉદય પામે છે. જે સમ્યગ્દર્શન છે તે તત્ત્વ ઉપર
શ્રદ્ધા રાખવારૂપ વિપર્યાસિ—વિપરીતપણાને નાશ કરનાર, ખોટા કદાચહથી ર-
હિત, શુદ્ધ વસ્તુને જાણવાનાર, તીવ્ર ક્રેશથી વર્જિત, સત્કૃષ્ટ એવા બંધના અ-
ભાવને કરનાર અને આત્માના શુભ પરિણામરૂપ છે. (અહીં નિસર્ગ અને
અધિગમ બંને લેઈ બતાવ્યા છે.) કર્મના ક્ષય વિગેરેનું સ્વરૂપ શાસ્ત્રમાં આ
પ્રમાણે કહેલું છે—

“ ક્ષાયિકભાવ યુઝાધ ગયેલા અગ્નિના જેવો છે, ઉપશમ ભાવ
રાખેલીથી ઢંકાઈ ગયેલા અગ્નિના જેવો છે, અને ક્ષયોપશમ ભાવ તે થોડા
યુઝાએલા અને થોડા આમ તેમ વેરાધ ગયેલા અગ્નિના જેવો છે. ૧-૯

કીદશમિત્યાહ—

પ્રશમસંવેગનિર્વેદાનુકંપાસ્તિક્યાન્નિવ્યક્તિલક્ષણં ત-
દિતિ ॥ ૧૦ ॥

પ્રથમઃ સ્વનાવત એવ ક્રોધાદિકૂરકપાયવિપવિકારકડુફઙ્ગાવલોકનેન વા
તન્નિરોધઃ । સંવેગો નિર્વાણાન્નિલાપઃ । નિર્વેદો નવાણુદ્વેજનં । અનુકંપા હુઃસ્વિ-
તસત્ત્વવિપયા કૃપા । આસ્તિક્યં તદેવ સત્યં નિઃશંકં યજ્ઞિનૈઃ પ્રવેદિતમિતિ પ્રતિપ-
ત્તિલક્ષણં તતઃ પ્રશમસંવેગનિર્વેદાનુકંપાસ્તિક્યાનામન્નિવ્યક્તિરુન્મીલનં લક્ષણં સ્વ-
રૂપસત્તાલ્ખ્યાપકં યસ્ય તત્તથા તદિતિ સમ્યગ્દર્શનમ્ । ૧૦ ।

એવં સમ્યગ્દર્શનશુદ્ધૌ યદ્ ગુરુણા વિધેયં તદાહ—

ઉત્તમધર્મપ્રતિપત્ત્યસહિષ્ણોસ્તત્કથનપૂર્વમુપસ્થિતસ્ય

તે સમ્યગ્દર્શન કેવું છે ? તે કહે છે—

મૂલાર્થ—પ્રશમ, સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકંપા અને આસ્તિક્ય
તેણે કરીને પ્રગટ થવારૂપ છે લક્ષણ જેનું તે સમ્યગ્દર્શન છે. ૧૦

ટીકાર્થ—સ્વભાવથીજ ક્રોધાદિ કૂર કપાયરૂપ જે વિપ તેના વિકારના
કટુ પ્રળને જેવાથી તે ક્રોધાદિકનો નિરોધ કરવો તે પ્રશમ કહેવાય છે. નિર્વા-
ણ—મોક્ષની અભિલાષા તે સંવેગ કહેવાય છે. આ સંસારથી ઉદ્વેગ પામવો
એ નિર્વેદ કહેવાય છે. દુઃખી પ્રાણી ઉપર દ્રવ્યથી તેમજ ભાવથી દયા કરવી
તે અનુકંપા કહેવાય છે, અને જે જિનભગવાને કહ્યું તેજ સત્ય છે, એ નિઃ-
શંક સત્ય છે એમ અંગીકાર કરવું, તે આસ્તિક્ય કહેવાય છે. તે પ્રશમ,
સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકંપા અને આસ્તિક્યની સ્પષ્ટતારૂપ લક્ષણ એટલે સ્વ-
રૂપની સત્તાને જણાવવારૂપ લક્ષણ છે જેનું તે સમ્યગ્દર્શન કહેવાય છે. ૧૦

એવી રીતે સમ્યગ્દર્શનની શુદ્ધિ થયા પછી શુદ્ધિ જે કરવા યોગ્ય હોય
તે કહે છે—

મૂલાર્થ—ઉત્તમધર્મ—યતિધર્મને ગ્રહણ કરવાને અસમર્થ
અને પોતાની પાસે આવેલા એવા પુરૂષને તે અણુવ્રતના સ્વરૂપને

વિધિનાણુવ્રતાદિદાનમિતિ ॥ ૧૧ ॥

ફહ જવ્યસ્ય જવજીરોર્ધર્મગ્રહણોચમમવદ્વાંવપાનસ્ય ગુરુણા પ્રથમં ક્રમામાર્દ-
વાદિર્યતિધર્મઃ સપ્રપંચમુપવર્ણ્ય પ્રદાતુમુપસ્થાપનીયઃ તસ્યૈવ સર્વકર્મરોગચિરેચકત્વા-
ચદા ચાસાવચાપિ વિપયસુખવિપાસાદિજિરુત્તમસ્ય ક્રમામાર્દવાદેર્યતિધર્મસ્ય પ્રતિ-
પત્તિઃ અન્નુપામઃ તસ્યામસહિણુઃ અક્રમઃ તદા તસ્ય તત્કથનપૂર્વે સ્વરૂપજ્ઞેદા-
દિજિસ્તેપામાણુવ્રતાદીનાં કથનં પ્રકાશનં પૂર્વે પ્રથમં યત્ર તત્તથા ક્રિયાવિશેષણમે-
તત્ । ઉપસ્થિતસ્ય ગૃહીતુમન્યુચ્યતસ્ય કિમિત્યાહ । વિધિના વક્ત્ર્યમાણેનાણુવ્રતા-
દિદાનં કર્તવ્યમિતિ । ૧૧ ।

અન્યથા પ્રદાને દોષમાહ—

સહિણુઃ પ્રયોગેંતરાય ઇતિ ॥ ૧૨ ॥

સહિણુઃ ઉત્તમધર્મપ્રતિપત્તિસમર્થસ્ય પ્રયોગે આણુવ્રતાદિપ્રદાનવ્યાપારણે

સમભવી વિધિવટે તે અણુવ્રત વગેરેનું દાન^૧ કરવું ૧૧

ટીકાર્થ—અહીં સંસારથી ભય પામેલા અને ધર્મને ગ્રહણ કરવાના ઉદ્યમનું અ-
વલંબન કરતાં એવા ભવ્ય પ્રાણીની આગળ પ્રથમ ગુરૂએ ક્ષમા—કોમળતા
વગેરે યતિધર્મનું સવિસ્તર વર્ણન કરી ખતાવી પછી તેને તે યતિધર્મ આ-
પવાને યોગ્ય કરવો, કારણકે તે યતિધર્મજ સર્વ કર્મરૂપી રોગને નાશ કરનારો
છે. જ્યારે એ પ્રાણી હનુ પાણુ વિપયસુખની તૃષ્ણા વગેરેને લઈને ઉત્તમ
એવા તે ક્ષમા, માર્દવતા વગેરે યતિધર્મને અંગીકાર કરવાને જો સમર્થ ન
હોય, તો તે પુરૂષને તે અણુવ્રત વગેરેના સ્વરૂપ તથા લેદાદિકને પ્રકાશ કરવા-
પૂર્વક (એ ક્રિયાવિશેષણ છે) તેને ગ્રહણ કરવાને પાસે આવેલા તે પુરૂષને
શું કરવું ? તે કહે છે—તેને વિધિ કે જ આગળ કહેવામાં આવશે, તે વટે તે
અણુવ્રત વગેરેનું દાન કરવું. ૧૧

પૂર્વે કહ્યાથી ખીજી રીતે આપવાથી દોષ થાય છે, તે કહે છે—

મૂલાર્થ—સમર્થને અણુવ્રતાદિ આપવાનો પ્રયોગ કરવાથી
યતિધર્મમાં અંતરાય કર્યો એમ જાણવું. ૧૨

ટીકાર્થ—સહિણુ એટલે ઉત્તમ ધર્મ—યતિધર્મને અંગીકાર કરવાને
સમર્થ એવા પુરૂષને અણુવ્રતાદિક આપવાનો વ્યાપાર કરવાથી આરિવધર્મને

અંતરાયઃ ચારિત્રપ્રતિષ્ઠેઃ કૃતો ગુરુણા જવતિ । સ ચ જવાંતરે આત્મનથાસ્વિદુ-
ર્લજત્વનિમિત્તમિતિ ॥ ૧૨ ॥

અર્થેવોપચયમાહ—

અનુમતિશ્ચેતરત્રેતિ ॥ ૧૩ ॥

અનુમતિઃ અનુજ્ઞાદોષઃ ચકારો દૂષણાંતરસમુચ્ચયે । ઇતરત્ર અણુવ્રતાદિમ
તિપત્તૌ પ્રત્યાખ્યાતસાવચાંશાત્ યોગ્યઃ અપ્રત્યાખ્યાતઃસાવચાંશઃ તત્રાપચ્યતે । ત-
થા ચ યાવજ્જીવં સર્વથા સાવચપરિહારપ્રતિજ્ઞાયા મનાન્ માદ્વિન્યં સ્યાદિતિ તત્ક
થનપૂર્વકમિત્યુક્તમ્ ॥ ૧૩ ॥

અંગીકાર કરવાનો અંતરાય ગુરુએ કરેલો થાય છે. તે અંતરાય આવતા ભ-
વને વિષે તે અંતરાયના કરનારને ચારિત્રના દુર્લભપણાંતું નિમિત્ત થાય છે.
અર્થાત્ જે જેને યોગ્ય હોય, તે તેને આપવું, એટલે જે મુનિધર્મને યોગ્ય
હોય તેને મુનિધર્મ, અને શ્રાવકધર્મને યોગ્ય હોય તેને શ્રાવકધર્મ આપવો.
પણ તેમાં ફેરફાર કરવાથી અંતરાય કર્મ બંધાય છે. ૧૨

અહીં તે ઉપર કહેલ બાબતને વિશેષપણે કહે છે.

મૂલાર્થ—શ્રાવક ધર્મને વિષે રહેલા સાવચ અંશની અનુ-
મોદના કરવાનો દોષ આવે. ૧૩

અનુમતિ એટલે અનુજ્ઞા દોષ મૂળમાં ચ શબ્દ મુકયો છે, તે બીજા
દૂષણના સમુચ્ચય અર્થમાં છે. ઇતર એટલે સાધુના વ્રતથી જુદા શ્રાવકના
અણુવ્રત વિગેરે અંગીકાર કરવાથી અનુમોદના દોષ આવે છે. જેમ કે, પ-
ચ્ચખાણુ કરેલો એવો જે સાવચનો અંશ, એટલે દેશથી સાવચનો પરિહાર
કર્યો છે અને તે વિના નહીં પચ્ચખાણુ કરેલો એવો જે સાવચનો અંશ, એ
ટલે દેશ થકી સાવચનો ત્યાગ ન કરેલો તેને વિષે, અનુમોદનારૂપ દોષ ઉત્પ-
ન્ન થાય છે. વળી શ્રાવકને વ્રત ઉચરાવનારા મુનિને યાવજ્જીવિત (જવજીવ
મુધી) સર્વ પ્રકારે સાવચ વ્યાપારની પ્રતિજ્ઞા—નિયમનું કાંઈક મહિનપણું
થાય છે. એ કારણથીજ તત્કથન પૂર્વક ઇતિ એમ કહેવામાં આવ્યું છે. એ-
ટલે મુનિનો ધર્મ પ્રથમ કહેતાં તે અંગીકાર કરવાને તે સમર્થ ન હોયતો તે-
ને શ્રાવક ધર્મનું સ્વરૂપ સમજાવી પછી શ્રાવકનાં વ્રત આપવાં. ૧૩

અર્થતદ્વ્યતિરેકે દોષમાહ—

અકથન ઇજયાફલ આજ્ઞાજંગ ઇતિ ॥ ૧૪ ॥

યદિ ઉત્તમધર્મપ્રતિપત્યસહિષ્ણોઃ અણુવ્રતાદિલક્ષણં ધર્મે ન કથયતિ ગુરુઃ
તદા અકથને ઇજયં યતિશ્રાદ્ધધર્મલક્ષણં ન ફલં યસ્યાસૌ ઇજયાફલઃ આજ્ઞા
જંગઃ જગવચ્છાસનવિનાશનમત્યંતંદુરંતં જાયત ઇતિ ।

જગવદાજ્ઞા ચેયં—

“શ્રમમવિચિંત્યાત્મગતં, તસ્માચ્ચેયઃ સદોપદેષ્ટવ્યમ્ ।

આત્માનં ચ પરં ચ હિ, હિતોપદેષ્ટાનુચિન્તાતિ ॥ ૧ ॥ ઇતિ । ૧૪

નનુ સર્વસાવધયોગપ્રત્યાખ્યાનાક્રમસ્યાણુવ્રતાદિપ્રતિપત્તૌ સાવધાંશપ્રત્યા-

ઉપર કહેલાથી બુદ્ધી રીતે કહેવામાં દોષ આવે છે, તે કહે છે.

મૂલાર્થ—ન કહેવાથી બંને ધર્મના ફળથી રહિત એવો

આજ્ઞાનો ભંગ થાય છે. ૧૪

જે ગુરુ ઉત્તમ ધર્મ—ચારિત્ર ધર્મને અંગીકાર કરવાને અસમર્થ એવા
પુરૂષને અણુવ્રત વગેરે લક્ષણવાળા ધર્મને કહેતા નથી, ત્યારે તે આવકધર્મને
ન કહેવાથી ઉભય એટલે યતિધર્મ તથા આવકધર્મરૂપ જનુ કળ નથી
એવો આજ્ઞાભંગ એટલે હુદ્દ અંતવાળો ભગવાનના શાસનનો નાશરૂપ આ
જ્ઞાભંગ દોષ થાય.

તે ભગવાનની આજ્ઞા આ પ્રમાણે છે—

“ઉપદેષ્ટા ગુરુએ પોતાને ઉપદેશ કરતાં શ્રમ પડશે એવો વિચાર કર્યા
વગર સદા કલ્યાણનો ઉપદેશ કરવો. હિતનો ઉપદેશ કરનાર ગુરુ પોતાનો અ
ને ખીજનો અનુબ્રહ્મ કરે છે. ” ૧ ૧૪

અહિં કાઈ શંકા કરે કે, સર્વ સાવધ યોગ એટલે પાપસહિત વ્યાપાર-
નો ત્યાગ કરવાને અસમર્થ એવા પુરૂષને અણુવ્રતાદિ અંગીકાર કરાવતાં એટ-
લે દેશથી સાવધ વ્યાપારનો ત્યાગ કરાવતાં ખીજે સાવધના અંશરહેતા એ-

સ્થાનપ્રદાને કથમિતરત્રાંશે નાનુમતિદોષપ્રસંગો ગુરોઃ ઇત્યાશંક્યાહ—

ભગવદ્વચનપ્રામાણ્યાદુપસ્થિતદોષે દોષાભાવ ઇતિ ॥ ૧૫ ॥

ઉપાસકદશાદૌ હિ જગવતા સ્વયમેવાનેદાદિશ્રમણોપાસકાનામણુવ્રતાદિ-
પ્રદાનમનુષ્ઠિતમિતિ શ્રૂયતે નચ જગવતોઽપિ તત્રાનુમતિપ્રસંગ ઇતિ ક્લેપં જગવદનુષ્ઠાન
સ્ય સર્વાંગમુંદરત્વેનૈકાંતતો દોષવિકલ્પત્વાત્ ઇતિ જગવતો વચનસ્ય પ્રામાણ્યા દુપ-
સ્થિતસ્ય ગૃહીતુમુચ્યતસ્ય મંતોરણુવ્રતાદિપ્રદાને સાક્ષિમાત્રજાવમવજંચમાનસ્ય સાવધ્યા-
શાનિરોધેઽપિ નાનુમતિપ્રસંગો ગુરોઃ પ્રાગેવ તસ્ય સ્વયમેવ તત્ર પ્રવૃત્તત્વાદિતિ । ૧૫

કુત ઇતિદિતિ ચેદુચ્યતે—

ગૃહપતિપુત્રમોક્ષજ્ઞાતાદિતિ ॥ ૧૬ ॥

દલે દેશથી પાપનો વ્યાપાર રહેતાં તેને વિષે ગુરૂને અનુમોદનારૂપ દોષનો પ્ર-
સંગ કેમ ન આવે ? આ શંકાનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—ભગવાન્ના વચનના પ્રમાણથી અણુવ્રત લેવા પ્રાપ્ત
થયેલા પ્રાણીને તે અણુવ્રત આપવાથી દોષ લાગતો નથી. ૧૫

ટીકાર્થ—ઉપાસક દશા વગેરે સૂત્રોને વિષે આનંદ પ્રમુખ શ્રાવકોને
ભગવાને પોતેજ અણુવ્રતાદિ આપેલ છે, એમ સાંભળવામાં આવ્યું છે. કદિ
અહિં એમ કહેવામાં આવે કે, તેમાં ભગવાનને પણ અનુમોદના દોષનો પ્ર-
સંગ આવે પણ એમ જાણવું નહીં કારણકે, ભગવાનનું આચરણ સર્વ અં-
ગે મુંદર હોવાથી એકાંતે દોષથી રહિત છે. વળી ભગવાન્ના વચનની પ્રમા-
ણિકતાથી અણુવ્રત લેવા ઉચ્ચમાત્ર થયેલા પ્રાણીને અણુવ્રતાદિ આપવામાં
માત્ર સાક્ષીપણાને આલંબન કરતા એવા ગુરૂને સાવધનો અંશ ન રોકવાથી
પણ અનુમોદનાનો પ્રસંગ નહીં આવે કારણકે, પ્રથમથીજ મતને અહણ કર-
નારા પુરૂષને પોતાની મેળેજ તે દેશ સાવધને વિષે પ્રવર્તવાપાણું છે. ૧૫

અણુવ્રત આપ્યા છતાં પણ દેશથી સાવધના અંશનું અનુમોદન ગુરૂ-
ને નથી આવતું, એ તમે શા ઉપરથી કહો છો ? તેનો ઉત્તર આપે છે—

મૂલાર્થ—ગૃહપતિના પુત્રને મુકાવવાના દૃષ્ટાંત ઉપરથી તે
જાણી લેવું. ૧૬ .

ગૃહપતેઃ વદ્યમાણકથાનકાન્નિધાસ્યમાનનામધેયસ્ય શ્રેષ્ઠિનઃ રાજગ્રહાચઃ પુ-
ત્રાણાં મોક્ષો વિમોચનં તદેવ જ્ઞાતં દૃષ્ટાંતઃ તસ્માત્ । જાતાર્થશ્ચ કથાનકગમ્યઃ તત્ત્વેદં

કથા

સમસ્તિ સકલસુરસુંદરીમનોહરવિલાસોપહાસપ્રદાનપ્રવણસીમંતિનીજનકટાક્ષ-
ચ્છટાક્રેપોપલ્લવદ્યમાણનિશ્ચિત્તરામણીયકપ્રદેશો દેશો મગધાન્નિધાનઃ તત્ર ચ તુપાર-
ગિરિશિખરધવલ્લપ્રાસાદમાલ્યાવિમલકૂટકોટિન્નિરકાલેઽપિ શરદઃપ્રલીલાં કુર્વાણમિવ
વજ્રૂવ વસંતપુરં નામ નગરં તસ્ય ચ પાલ્લવિતા સેવાવસરરજસપ્રણતનિશ્ચિત્તચૂપાલ્લવિમ-
લમૌલિમુકુટકોટીવિલ્લપ્રમાણિક્યમયૂલ્લસાતાન્નિરંજિતક્રમકમલયુગઃ ચંદ્રોર્દ્ધમવ્યા-
પારિતમંરુદ્ધાગ્રસ્વંઘિતારાતિમત્તમાતંગકુંજસ્થલગલ્લિતમુક્તાફલપ્રકરપ્રસાધિતાશેષ-
સંગ્રામમહીમંરુદ્ધઃ સમજાયત જિતશત્રુનામા નૃપતિઃ ।

તસ્ય ચ સકલજનનયનમનોહારિણી પૂર્વજવપરંપરોપાર્જિતપુણ્યપ્રાગ્જ્ઞારનિ-

ટીકાર્થ—હવે કહેવામાં આવશે એવા કથાનકમાં ગૃહપતિ એવા ના-
મના ગૃહસ્થના પુત્રને રાજના આગ્રહથી જે મુકાવવા, એ દૃષ્ટાંતથી તે જાણી લે-
વું. તેનો ભાવાર્થ કથા ઉપરથી સમજાય તેવો છે. તે કથા આ પ્રમાણે છે—

કથા.

સર્વ દેવીઓના મનોહર વિલાસનું હાસ્ય કરવામાં તત્પર એવી સ્ત્રી-
ઓના કટાક્ષોના ફેંકવાથી જની સર્વ રમણીયતાનો પ્રદેશ ઓળખાય છે, એવો
મગધ નામે દેશ છે. તેની અંદર હિમાલય પર્વતના શિખરના જેવા ઘોળા
મેહેલોની શ્રેણીઓના શિખરના અથ ભાગથી અકાલે પણ શરદ્ઋતુના વાદળા
નો દેખાવ આપતું વસંતપુર નામે નગર હતું. તે નગરનો પાલનાર જિત-
શત્રુ નામે રાજહતો. સેવાને વખતે વેગ સહિત નમતા એવા સર્વ રાજાઓના
નિર્મળ મસ્તકના મુગટોના અથ ભાગમાં રહેલ માણેકના કિરણોના સમૂહથી
તે રાજના ખંને ચરણકમલ રંગાએલાં હતાં. પ્રચંડ જુગ્મથી વાપરેલ ઊંચી
જાતની તરવારોથી ધાયલ કરેલા શત્રુઓના ઉન્મત્ત હાથિઓના કુંભસ્થલમાંથી
પડતા મુક્તા ક્ષણ (મોતી)ના સમૂહથી તેણે સંઘામની ભૂમિના અધાં મંડળ-
ને શણગાર્યા હતાં. તે રાજ જિતશત્રુને ધારિણી નામે પ્રિયા હતી; તેણી સર્વ
લોકોના નેત્ર તથા મનને હરણ કરનારી હતી. પૂર્વ ભવની પરંપરાથી ઉપા-

માપિતફલસંવંધાનુકારિણી વિશુષ્ણવૃદ્ધિસાવરોપાપહારિણી વચ્ચે પ્રેયસી
ધારિણી ।

તયા ચ સાર્ધમસૌ મહીપતિઃ પ્રણતાશેષક્રિતિપતિઃ દૂરતો નિરાકૃતનિકૃ-
તિર્મનોહરપંચપ્રકારજોગાન્ જુજાનો મહાંતમનેદ્દાસમર્નવીત્ ।

ફતથ તંત્રં પુરે પ્રચુરતરઘ્વિપદચતુષ્પદાપદહિરણ્યસુવર્ણધનધાન્યજાંત્રશિ-
દ્ધામુક્તામવાલ્લપદ્મરાગવૈદ્યૃચંદ્રકાંતેન્દ્રનીલમહાનીલરામપદ્મભૃતિમવરપદાર્થસાર્થપ-
રિપૂર્ણસમૃદ્ધિસમુપહસિતશ્રીકિંત્રસલ્લદર્પોદ્દેકો દીનાનાયાંધર્મગુપ્રમુલ્લપાણિપ્રણા-
જિતાશેષશોકઃ સમજનિ સમુદ્વદતાન્નિધાનો નિલિલ્લવણિર્મર્ગપ્રધાનો ગુણગણ
ગરિષ્ઠઃ શ્રેષ્ઠી ।

જન કરેલા પુણ્યના સંબંધવડે નિર્માણ થયેલા દુળના સંબંધને તે અનુસરના-
રી હતી અને તે દેવતાઓની સ્ત્રીઓના ગર્વને હરનારી હતી.

સર્વ રાજાઓ જેને નમેલા છે અને દૂરથી જેણે દૂધણે નાશ કરેલાં
છે એવો તે જિતશત્રુ રાજા તે રાણીની સાથે પાંચ પ્રકારના ભોગ ભોગવતો
ધણોકાળ નિર્ગમન કરતો હતો.

એ અરસામાં તેજ નગરમાં સમુદ્રદત્ત નામે એક શેઠ રહેતો હતો.
ધણા સેવકો, પગુઓ, વાહનો, આબૂપણો, સુવર્ણ, ધન, ધાન્ય, શંખ, શિલા,
ભોતી, પરવાળાં, પદ્મરાગ (પોખરાગ) વૈદ્ય, ચંદ્રકાંત, ઇંદ્રનીલ, મહાનીલ,
રાગપદ્મ વગેરે ઉત્તમ પ્રકારના પદાર્થોના સમુદાયથી પરિપૂર્ણ એવી સમૃદ્ધિવડે
તે કુબેરના અતિશય ગર્વને પણ હસી કાઢતો હતો. દીન, અનાથ, અધ અને
પાંગળા વિગેરે અપંગ પ્રાણીઓના શોકનો તેણે નાશ કર્યો હતો. તે સર્વ
વ્યાપારી વર્ગમાં પ્રધાન હતો અને ગુણોના ગણથી મહાન્ હતો. તે શેઠને
સાવણ્યના ગુણોનું જાણે આશ્રય હોય સર્વ શ્રેય વસ્તુઓનું ઉદાહરણ હોય,
પુણ્યરત્નોનો મોટા બંદાર હોય, પોતાની કુળ સંતતિનું આબૂપણ હોય અને
કામક્ષતાથી વનની ક્ષતાનું વૃક્ષ હોય તેવી સુભંગલા નામે સંધર્મચારિણી
સ્ત્રી હતી. તે સ્ત્રીને વિશે જેને ગાઢ અનુરાગ બંધાએલો છે એવો તે શેઠ
જીવલોકમાં ઉત્પન્ન થયેલા મોટા વિષય સુખના સમુદ્રમાં મક્ક થઈ ધણોકાળ
નિર્ગમન કરતો હતો.

તસ્ય ચાશ્રય ઇવ દ્વાવણ્યગુણાનાં, હદાહરણમિવ સર્વશ્રેયોવસ્તૂનાં, મહા-
 નિધાનમિવ પુણ્યરત્નાનાં, નૃપણમિવ સ્વકુલસંતતેઃ, પાદપ ઇવ સૌકુમાર્યવનન્ન-
 તાયાઃ, સમન્નવત્સુમંગલાન્નિધાના સર્થર્થચારિણી । તસ્યામસૌ નિવિરુવધ્ધાનુરા-
 ગો જીવન્નોકોદ્ભવપ્રાજ્યવૈષયિકર્ષસાગરોદરમધ્યમગ્રોજનદ્યં કાલ્પમતિવાહ્યાંચકાર
 । પ્રસ્તાવે ચ સમન્નનિપત તયોર્વિંશદસમાચારસમાચરણપત્રિચાઃ પુત્રાઃ ક્રમેણ પ્રિયંક-
 ર-કેપંકર-ધનદેવ-સોમદેવ-પૂર્ણભદ્ર-માણિજ્જનામાનઃ પદ્ । તે ચ નિસર્ગતઃ
 એવ ગુરુજનવિનયપરાયણાઃ પરમકલ્યાણપ્રદાનપ્રવણપરિશુદ્ધત્રિવર્ગવધ્ધાનુરાગાઃ
 અનુરાગજરસમાકૃષ્ટમાણકીર્તિકામિનીવાદોપગૂઢાઃ સકલસન્નમનઃસંતોષકાલુ-
 ચ્ચસમુચ્છલ્લદયાદાક્ષિણ્યપ્રાપ્યપ્રાજ્યગુણાલંકૃતશરીરાઃ શરીરસૌંદર્યોત્કર્ષતિરસ્કૃતમ-
 કરકેતનદ્વાવણ્યદર્પાતિરેકાઃ વણિજ્જનોચિતવ્યવહારસારતયા પિતરમતિદૂરમતિક્રાં-
 તકુટુંબચિંતાજ્ઞાનમકાર્ણુઃ । અન્યદા ધારિણી દેવી અંતઃપુરાંતઃ નરપતૌ પદપટ્ટહ-
 પ્રવાદનપટ્ટસે અનેકકરણજંગમુંદરં રાજહૃદયાનંદાતિરેકદાયકં નૃત્યવિધિં વ્યધાત્
 । તતઃ સંતોષજરતરલ્લિતમનાઃ મહીપતિઃ પ્રિયાર્થે વરં પ્રાયચ્છત્ । સા ચોવાચ
 અથાપિ તવાન્તિક એવ વસ્તિષ્ઠતુ પ્રસ્તાવે યાચિષ્યત ઇતિ । एवं ચ ગચ્છતિ

સમય પ્રાપ્ત થતાં તે સમુદ્રદત્ત અને સુમંગલા ને તેમના ઉચ્ચળ આ-
 ચારને આચરવાથી પવિત્ર એવા પ્રિયંકર, ક્ષેમંકર, ધનદેવ, સોમદેવ,
 પૂર્ણભદ્ર અને માણિભદ્ર—એવા નામના છ પુત્રો અનુક્રમે ઉત્પન્ન થયા.
 તેઓ સ્વભાવેજ ગુરુ જનનો વિનય કરવામાં તત્પર હતા. પરમ કલ્યાણને
 આપવામાં ઉદાર એવા શુદ્ધ ત્રિવર્ગ—ધર્મ, અર્થ અને કામને વિષે તેની
 પ્રીતિ બંધાણી હતી. પ્રેમનો સમૂહથી ખેંચાએલી શીર્ષિરૂપી કામિનીએ
 તેમને ગાઢ આલિંગન કરેલું હતું. સર્વ સજ્જનોના મનને સંતોષ આપનારી
 અને મોટી એવી દયા તથા દાક્ષિણ્યતા વગેરે ઉત્તમ ગુણોથી તેમના શરીર
 અલંકૃત હતાં. પોતાના શરીરના સૌંદર્યના ઉત્કર્ષથી તેમણે કામદેવના લાવ-
 ણ્યના અધિક ગર્વનો તિરસ્કાર કર્યો હતો. એવા તે છ પુત્રોએ વણિક જનને
 યોગ્ય એવા શ્રેષ્ઠ વ્યવહારને લઇને પોતાના પિતાને કુટુંબની ચિંતાનાં બોજથી
 અતિશય મુક્ત કર્યો હતો,

એક વખત અંતઃપુરની અંદર રાજ સુંદર વાઘ વગાડવામાં પ્રવર્તેલા
 તે વખતે ધારિણી દેવીએ અનેક અવયવોના લાવભાવથી સુંદર અને રાજના

કાલે સમાયયૌ અન્યદા । કામુકઙ્ગોકવિદ્યાસોદ્ધાસસાહાય્યકારી કૌમુદીદિવસઃ
વિક્રમ્યથ દેવ્યા ચંદ્રધરાધિપતિઃ દેવ ક્રિયતાં વરેણ પ્રસાદઃ યયાઘ કર્પૂરપૂરપ્રતિભ
શશધરકરનિકરપરિપૂરિતનિલિલ્લાસાયાં નિશાયામિષાં નર્ગસીં ગરીયસા સ્વપરિવા-
રેણ શોભાંતઃપુરેણ ચ પરિકરિતા સતી ત્રિકચતુષ્કાદિરમણીયપ્રદેશસૌંદર્યવદ્ગોક-
નકુતૂહલેનાસ્વલિતપ્રસરા પરિવ્રજામીતિ । તદન્વેવ રાજા સર્વત્ર નગરે પટ્ટપદ્મ-
નપૂર્વકં સકલપુરુષવ્યક્તોનાં રજનીનગરનિર્વાસનામુદ્ધોષયામાસ । તતઃ પ્રાતઃક્ર-
ણાદારજ્ય યયાસંવાહં સર્વેષ્વપિ પુરુષેષુ નગરાદ્વહિર્ગતું પ્રવૃત્તેષુ સમુચિતસમયે
સ્વયમેવ મહીપતિર્મંત્રિપ્રમુખનગરપ્રધાનનરપરિકરપરિકરિતો નગરાદ્વહિર્જ્ઞાનદિ-
ગ્જાગર્વત્તિનિ મનોરમોદ્યાને જગામ । તે ચ પદ્મપિ શ્રેષ્ઠસૂત્રવો લેખ્યકકરણવ્યગ્રા

હૃદયને અતિશય આનંદ આપનારું નૃત્ય કર્યું, તેથી રાજાનું મન અતિશય
સંતોષથી ચપળ થઈ ગયું, તેણે પોતાની પ્રિયાને વરદાન માગવાને કહ્યું.
ધારિણી બોલી—“ સ્વામી, અત્યારે તો એ વરદાન તમારી પાસેજ રહે. હું
અવસરે માગી લઉંશ. ”

એવી રીતે દેવલોક કાળ નિર્ગમન થયા પછી એક દિવસે કામી લો-
કાના વિદ્યાસોના ઉલ્લાસને સહાય કરનાર કૌમુદી (શરદ કલ્પનો) મહોત્સવ
આવ્યો. તે વખતે રાણીએ રાજાને વિનંતિ કરી કે, દેવ, પ્રથમ પ્રતિજ્ઞા કરેલા
વરદાનને આપી મારી ઉપર પ્રસાદ કરો. આજે કર્પૂરના પુંજ જેવા ચંદ્રના
કિરણોનાં સમૂહથી જેમાં બધી દિશાઓ પૂરાએલી છે, એવી આ રાત્રિને વિશે
મારા પોતાના મોટા પરિવારથી અને અવશેષ અંતઃપુરથી પરિવારિત થઈ
ત્રણ રસ્તાવાળા ત્રિક અને ચોક વગેરે રમણીય પ્રદેશના સૌંદર્યને જોવાના
કૌતુકથી અસ્ખલિત વેગવાળી હું બધે જશ્યા કરું.

તે પછી રાજાએ નગરમાં પડેા વગાડવી સર્વ પુરૂષ અતિઆને રાત્રે
નગરની બાહર નીકળી જવાની ઉદ્દેશપણા કરાવી. તે પછી પ્રાતઃકાળથી માં-
ડીને જેને જેમ થયે તેમ સર્વ પુરૂષો નગરની બાહર નીકળવાને પ્રવર્ત્યા. ન્યારે
ચોખ્ખ સમય થયો એટલે રાજા મંત્રિ વગેરે સેદરના મુખ્ય માણસોના પરિ-
વારથી પરિવૃત્ત થઈ નગરની બાહર ઇશાન દિશામાં આવેલા એક મનોરમ
ઉદ્યાનમાં ગયો.

એતે વ્રજામ એતે વ્રજામ ઇતિ નિવિરુવચ્છાન્નિસંધયોઽપિ સંધ્યાસમયં યાવદાપણ
 ઇવ તસ્યુઃ । ઇતથ્વાસ્તાચલ્લચૂનામલ્લંચકાર સહસ્રકરઃ । તે ચ ત્વરાપરિગતા યાવ-
 દાયાંતિ ગોપુરસમીપે તાવત્તજ્જીવિતાશયેષ્વ સહોજયક્ષ્ણપુટસંવટ્તેન નિરુચ્છાન્નિ
 પ્રતોદ્ગીઘરાણિ । તદનુ ચકિતચકિતાઃ કેનાપ્યલ્લક્ષ્યમાણાસ્તે પ્રત્યાવૃત્ય હૃદ્યાંત-
 ગતગુપ્તચૂમિગૃહૈકદેશે નિર્લિપ્તિરે । ધારિણ્યપિ રાત્રૌ કૃતોદારશૃંગારાંતઃપુરેણ સહ
 નિર્ગતનરે નગરે યથાન્નિપ્રાયમન્નિરમે । સંજાતે ચ પ્રાતઃ સમયે સમુત્થિતે કમલ્લલ્લ-
 નમવોધમદાનમવણે કિંશુકકુસુમસમચ્છાયાતુચ્છોચ્છલ્લજ્જાગરંજિતદિગ્મંરુદ્ધે જગદે-
 કનેત્રે મિત્રે નગરાજ્યંતરમપ્રવિષ્ટેષ્વેવ પુરુષેષુ । મહીપાલો નગરાસક્રકાનાદિદેશ ।
 યથા નિજાલ્લપત નગરં મા કશ્ચિદસ્મદાઙ્ગાજંગકારી માનવઃ સમજનીતિ ।
 સમ્યગવેપયન્નિશ્ચ તૈઃ કૃતાંતદૂતૈરિવ પ્રાપિરે શ્રેષ્ઠિન્દનાઃ નિવેદિતાશ્ચ તત્સમયમેવ

તે છએ પણ શેઠના પુત્રો લેખા કરવામાં વ્યથ હતા, તેથી ‘ આપણે
 હમણાં જઈએ, ’ ‘ આપણે હમણાં જઈએ ’ એમ કરતાં સંધ્યાકાળ સુધી
 પોતાની ડુકાનમાં રહ્યા હતા.

આ તરફ સૂર્ય અસ્તાચળ પર્વતના શિખરને શોભાવ્યું એટલે સૂર્ય
 અસ્ત થઈ ગયો. પછી તેઓ ઉતાવળા જેવામાં નગરના દરવાજાની પાસે
 આવ્યા, તેવામાં તેમના જીવવાની આશાની સાથેજ હોય તેમ ખંને કમાડના
 સંઘટનથી તે દોઢીના દ્વાર અટકાઈ ગયાં, એટલે દરવાજાના કમાડ ખંધ થયાં
 અને તેમના જીવવાની આશા પણ ખંધ થઈ. તે પછી તેઓ અતિશય લાય
 પામી, કોઈ ન જાળખી શકે તેવી રીતે પાછા ફરીને સુંદર અંદર રહેલા ગુપ્ત
 ભૂમિના એક ભાગમાં સંતાઈ ગયા. રાણી ધારિણી પણ જેણે શ્રેષ્ઠ શૃંગાર
 ધારણ કરેલા છે એવા અંતઃપુરની સાથે જમાંથી પુરૂષો નીકળી ગયેલા છે,
 એવા નગરમાં પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે રમવા લાગી, જ્યારે પ્રાતઃકાળ થયો,
 કમળના ખંડને વિકાશ આપવામાં પ્રવીણ અને કેશુંડાના પુષ્પના જેવી કાંતિ-
 વાળા મોટા ઉછળતા રંગથી દિશાઓના મંડળને રંગનાર જગતના એક નેત્ર-
 રૂપ સૂર્ય ઉદય પામતાં. હજી પુરૂષો તો નગરની અંદર પેઠાજ નથી. તે વખતે
 રાજાએ નગરના રક્ષકોને આજ્ઞા કરી કે, તમે નગરમાં તપાસ કરો. “કોઈ મારી
 આજ્ઞાને ભંગ કરનારો મનુષ્ય થયો છે કે નહીં ? ” પછી તેઓ નગરમાં
 તપાસ કરવા લાગ્યા, તેવામાં જણે યમરાજના દૂતો હોય, તેવા તેઓએ પેલા
 શેઠના છ પુત્રોને પકડ્યા અને તેજ વખતે તેમણે રાજાને તેમની વાત નિવે-

રાજાઃ । તતોઽસૌ કુપિતક્રતાંતન્ત્રીપણમ્કુટિજંગસંગિજ્ઞાઞ્ઞાટ્પદ્માધાત્ર તચ્ચેષ્ટિપુ-
ત્રવધાય તાન્ વ્યાપારયાંચકાર । અત્રાંતરે સમાકર્ણ્યાકાંઠે એવ મુદ્ગરાવાતપાતસ-
દ્દશમેનં વૃત્તાંતં શ્રેષ્ઠી શાંત ઇવ જ્ઞાંત ઇવ પોમિત ઇવ કરિમકરનિકરકરાસ્ફા-
લનસમુચ્છદ્ધદ્ધહૃદયકદ્ધોઞ્ઞાકુઞ્ઞિતમહાજઞ્ઞનિધિમધ્યસંન્નિચયાનપાત્રાંતઞ્ઞિયમાનમા-
નવ ઇવ કિંકર્ત્તવ્યતામૂઢઃ ક્ષણં કામપ્પવસ્યાં દારુણામન્વજૂત્ । તદનુ નિરાકૃત્ય
કાતરનરવિલસિતં અપાસ્ય સ્ત્રીજનોચિતં શોકાવેગં સમાઞ્ઞંચ ધીરનરોચિતં ધૈર્ય
અવગણય્ય દીનજાત્રં નગરપ્રધાનઞ્ઞોકસહાયઃ પ્રવરરત્નમૃતપાણિઃ સદૃસૈવ રાજો-
વિજ્ઞાપનાયોપતસ્થા । વિજ્ઞાપ્તવાંશ્ચ યયા ન કુતોઽપિ ચિત્તદોષાદમી મત્પુત્રા નગરા-
દનિર્ગમજ્ઞાજો વમ્ભૂઃ કિંતુ તથાવિધજ્ઞેરવ્યકઞ્ઞ્યગ્રતપા નિર્ગતુમપારયતામાદિત્યાસ્ત-
સમય સમયાગમે ચ પ્રચલિતાનામપ્યમીપાં પ્રતોઞ્ઞીઘ્ઘારપિધાનવશેન નિર્ગમો નાજૂત્ ।

હત કરી. તે પછી ડોપ પામેલા યમરાજના જેવી ભયંકર બ્રહ્મીના ભંગવાળું
લલાટ કરી રાજાએ તે શેઠના છ પુત્રોનો વધ કરવાને તેમને આજ્ઞા આપી.
આ અરસામાં મુદ્ગરનો ધા પડવા સમાન એ વૃત્તાંત અકસ્માત્ સાંભળી તે
શેઠ જાણે શાંત હોય, જ્ઞાંત હોય અને પીડિત હોય અને હાથી જેવા મોટા
મધરના સમૂહના હાથના અથડાવાથી ઉછળતા ઘણા મોઝાઓવડે આકુળ-આ-
કુળ એવા મોટા સમુદ્રના મધ્ય ભાગે ભાંગી ગયેલા વહાણની અંદર રહેલા
મનુષ્યની જેમ ‘શું કરવું’ એવી ચિંતામાં મૂઠ થઇ ગયો. અને ક્ષણવાર
તો તે ડોઘ દારૂ અવસ્થાને અનુભવવા લાગ્યો. તે પછી કાયર પુરૂષના જેવા
ચેષ્ટિતને છોડી દઈ, સ્ત્રીજનને યોગ્ય એવા શોકના આવેગને દૂર કરી, ધીર
પુરૂષને ઘટે તેવું ધૈર્ય પારણ કરી અને દીન ભાવની અવગણના કરી તેમજ
નગરના મુખ્ય લેણીની સહાય લઈ અને હાથમાં ઉત્તમ જાતના રત્નો પારણ
કરી તત્કાળ રાજાને વિનંતિ કરવાને આવ્યો. તેણે રાજાને વિનંતિ કરી કે,
“ મહારાજ ! ડોઘ પણ મનના દોષથી મારા પુત્રો નગરમાંથી નીકળી શક્યા
નથી. કિંતુ તેવી જાતના લેખા કરવામાં તેઓ વ્યગ્ર થવાથી ન નીકળી શક-
વાથી સૂર્યના અસ્ત સમયે નગર બાહર નીકળવાને ઉતાવળા આજ્ઞા પણ તે
કાલે દરવાજાના દ્વાર ખંધ થવાને લઈને તેમનું બાહર નીકળવું ન થયું,
એથી તેમનો આ એક અપરાધ ક્ષમા કરો અને મારા પ્રિય પુત્રને અવિત-
દાન આપવાની મહેરબાની કરો. ” શેઠે આ પ્રમાણે વારંવાર કહ્યું, તોપણ
રાજા પોતાના ડોપને સમજ માની તેને છોડી મુકવાને ઉત્સાહિત થયો નહીં.

અતઃ ક્ષમ્યતામેકોઽપરાધઃ ક્રિયતાં પ્રિયપુત્રજીવિતવ્યપ્રદાનેન પ્રસાદઃ એવં ચ પુનઃ પુનઃ જાણ્યમાનોપિ રાજા અર્થંધ્યકોપમાત્માનં મન્યમાનો યદા ન મોક્તુમુત્સહતે તદા તત્કોપનિર્યાપણાયૈકપુત્રોપેક્ષણેન પંચ મોચયિતુમારબ્ધાઃ યદા તાનપિ ન મું-ચતિ તદા દ્વયોરુપેક્ષણૈવ ચત્વારઃ એવં તદમોચનેઽપિ ત્રયો દ્વૌ યાવઞ્છેપોપેક્ષણેન ઇકો ઝ્યેષ્ઠ ઇતિ । તતઃ સંનિહિતામાત્યપુરોહિતાદ્યત્પંતાન્યર્યનેન નિર્મૂલકુલ્લોચ્છેદો મહતે પાપાયેતિ પર્યાલોચનેન ચ મનાગ્મંદીજૂતકોપોદ્દેકો મહીપતિર્જ્યેષ્ઠપુત્રમેકં મુમોચેતિ ।

અયમત્રાર્થોપનયઃ । યથા તદ્વસંતપુરં તથા સંસાર યથા રાજા તથા શ્રાવકઃ યથા શ્રેષ્ઠી તથા ગુરુઃ યથા ચ પદ પુત્રાસ્તથા પદ જીવનિકયાઃ યથા ચ તસ્ય પિતુઃ શેષપુત્રોપેક્ષણૈકં પુત્રં મોચયતોઽપિ ન શેષપુત્રવધાનુમતિઃ એવં ગુરુર્નિજપુત્રમાયાન્ પરપિ જીવનિકાયાંસ્તૈસ્તૈઃ મત્રજ્યોત્સાહનોપાયૈર્ગૃહસ્થતથા તદ્ધમષ્ટત્તાત્ શ્રાવકા-

સારે તેના કાપને શમાવવાને એક પુત્રની ઉપેક્ષા કરી બાકીના પાંચ પુત્રોને છોડાવાનો આરંભ કર્યો. રાજાએ તેઓને ન છોડ્યા એટલે બે પુત્રોની ઉપેક્ષા કરી ચારને છોડાવા માંડ્યા. તેટલાને પણ છોડ્યા નહીં એટલે ત્રણ અને છેવટે બે પુત્રોને બચાવા માંડ્યા. તેમ પણ ન થઈ શક્યું એટલે પાંચ પુત્રો સાંપી બાકીના એક જ્યેષ્ઠ પુત્રને બચાવા માંડ્યો. તે પછી પાસે રહેલ મૈત્રી અને પુરોહિતની અતિ પ્રાર્થનાથી અને ‘નિર્મૂલ કુળનો ઉચ્છેદ કરવથી મહા પાપ લાગે છે,’ એવા વિચારથી જેના કાપનો વધારો જરા મંદ થયેલો છે એવા રાજાએ તે શેઠના જ્યેષ્ઠ પુત્રને છોડી મુક્યો હતો.

આ કહેલ દર્શાવે—કથાનો જીવનય આ પ્રમાણે છે—જે વસંતપુર નગર તે આ આ સંસાર છે. જે રાજા તે શ્રાવક છે, જે શેઠ તે ગુરુ છે અને જે શેઠના છ પુત્રો તે છ જીવનિકાય છે. જે તે પિતા શેઠ બાકીના પુત્રોની ઉપેક્ષા કરી એક પુત્રને છોડાવે છે, તથાપિ બાકીના પુત્રોનો વધ થવામાં તેની અનુ-મતિ નથી, તેમ ગુરુ પોતાના પુત્ર જેવા છ જીવનિકાયોને દીક્ષા લેવાનો ઉત્સાહ થાય એવા તેને ઉપાયોથી ગૃહસ્થપણાને લઇને તે છ જીવનિકાયનો વધ કરવાને પ્રવર્તેલા શ્રાવક પાસેથી છોડાવે છે. જ્યારે તે શ્રાવક અઘાપિ તે છ

ન્મોચયતિ । યદા ત્રાસૌ નાઘાપિ તાન્ મોક્તુમુત્સહતે તદાજ્યેષ્ઠપુત્રપ્રાપ્યં ત્રસકાયં
શેષોપક્રાણેન મોચયતોઽપિ ગુરોર્ન શેષકાયવધાનુમતિદોષ ઇતિ ॥ ૪ ॥

વિધિનાણુવ્રતાદિપ્રદાનમિત્યુક્તં પ્રાગતસ્તમેવદર્શયતિ—

યોગવંદનનિમિત્તદિગાકારશુદ્ધિર્વિધિરિતિ ॥ ૫ ॥

इह शुद्धिशब्दः प्रत्येकमजिसंबध्यते । ततो योगशुद्धिर्वंदनशुद्धिर्निमित्त-
शुद्धिर्दिक्शुद्धिराकारशुद्धिश्च विधिः आणुव्रतादिप्रतिपत्तौ ज्ञवति । तत्र योगाः
कायवाङ्मनोव्यापारलक्षणाः तेषां शुद्धिः सोपयोगात्स्वरगमननिरवद्यक्षापणशुच-
चित्तनादिरूपा । वंदनशुद्धिः अस्वद्वितामिद्वितमणिपातादिदंभकसमुच्चारणासं-
व्रांतकायोत्सर्गकरणलक्षणा । निमित्तशुद्धिः तत्काद्वोच्चद्वितशंखपणवादिनिना-

જીવનિકાયોને છોડવા ઉત્સાહિત થતો નથી, એટલે જ્યેષ્ઠ પુત્ર સમાન ત્રસકાય
જીવને ખાકીના નિકાયોની ઉપેક્ષા કરી છોડાવતા એવા શુરને તે ખાકીના
નિકાયનો વધ કરવાની અનુમતિનો દોષ લાગતો નથી. કારણ કે, શુરનો
અભિપ્રાય હિંસા માત્રને છોડાવવાનો છે. ૪

પ્રથમ કહ્યું છે કે, વિધિ સહિત અણુવ્રતાદિ આપવા—તેજ વિધિને કહે છે—

મૂલાર્થ—યોગશુદ્ધિ, વંદનશુદ્ધિ, નિમિત્તશુદ્ધિ, દિક્શુદ્ધિ અને
આકાર [આગાર] શુદ્ધિ—એ સર્વ શુદ્ધિ કરવી તે અણુવ્રતાદિકની
પ્રાપ્તિને માટે વિધિ છે. ૫

ટીકાર્થ—અહિં જ મૂલમાં શુદ્ધિ શબ્દ છે, તેનો યોગાદિ પ્રત્યેક શ-
બ્દની સાથે સંબંધ કરવો. એટલે યોગશુદ્ધિ, વંદનશુદ્ધિ, નિમિત્તશુદ્ધિ, દિક્-
શુદ્ધિ અને આકારશુદ્ધિ એ અણુવ્રત વિગેરેની પ્રાપ્તિને માટે વિધિ છે, તેમાં
યોગ એટલે કાયા, વાણી અને મનના વ્યાપારરૂપ લક્ષણવાળા, તેમની શુદ્ધિ
એટલે કાયાથી ઉપયોગ સાથે (ત્વરા રહિત) ગમન કરવું. વાણીથી નિર્દોષ
લાપણ કરવું, અને મનથી શુભ ચિંતવવું, એ ઇત્યાદિ પ્રવૃત્તિ એ યોગશુદ્ધિ
કહેવાય છે. વંદનશુદ્ધિ એટલે રૂપલના રહિત, એક ખીજને મળી ન જવાય
તેમ પ્રણિપાતાદિ કરવો, દંડકનો ઉચ્ચાર કરવો અને વ્રાંતિરહિત કાયા-
ત્સર્ગ કરવો તે વંદનશુદ્ધિ છે. નિમિત્તશુદ્ધિ એટલે તત્કાળ ઉત્પન્ન થયેલ

દશ્રવણપૂર્ણકુંજશૃંગારચ્છત્રધ્વજચામરાચવલ્લોકનશુભગંધાગ્રાણાદિસ્વચ્ચાવા । દિક્-
શુદ્ધિઃ પ્રાચ્યુદીચીજિનજિનચૈત્યાદ્યધિષ્ઠિતાશાસમાશ્રયણસ્વરૂપા । આકારશુ-
દ્ધિસ્તુ રાજાચજિયોગાદિપ્રત્યાલ્લ્યાનાપવાદમુક્તીકરણાસ્મિકેતિ ॥ ૫ ॥

તથા યચિતોપચારશ્ચેતિ ॥ ૬ ॥

ચચિતો દેવગુરુસાધમિકસ્વજનદીનાનાઘાદીનામુપચારાર્હાણાં યો યસ્ય
યોગ્ય ઉપચારો ધૂપપુષ્પવસ્ત્રવિક્ષેપનાસનદાનાદિર્ગારવાત્મકઃ સચ વિધિસ્તિત્યુવ-
ર્તત ઇતિ ॥ ૬ ॥

અથાણુવ્રતાદીન્યેવ ક્રમેણ દર્શયન્નાહ—

સ્થૂલપ્રાણાતિપાતાદિચ્ચો વિરતિરણુવ્રતાનિ પંચેતિ ॥૭॥

ઈહ પ્રાણાતિપાતઃ પ્રમત્તયોગાત્ પ્રાણિવ્યવરોપણરૂપઃ સ ચ સ્થૂલઃ સૂક્ષ્મ-

શંખ તથા નોખત વગેરેનો શબ્દ સાંભળવો, પૂર્ણકુંભ, ઝારી, છત્ર, ધ્વજ
અને ચામર વગેરેનું અવલોકન કરવું, શુભ ગંધનું આગ્રાણ વગેરે કરવું તે
નિમિત્તશુદ્ધિ કહેવાય છે. દિક્શુદ્ધિ એટલે પૂર્વ ઉત્તર દિશાનો અને જિન તથા
જિનચૈત્ય જેમાં રહેલ હોય એવી દિશાનો આશ્રય કરવો. આકારશુદ્ધિ એટલે
રાજા વગેરેના અભિયોગથી પરચ્છાણને અપવાદમાં મુકવા તે રૂપ આગારની
શુદ્ધિ કહેવાય છે.

મૂલાર્થ—વળી દેવગુરુ વગેરેને ઘટે તેવો ઉપચાર કરવો. ૬

ટીકાર્થ—હયિત એટલે દેવ, ગુરુ, સાધર્મી, સ્વજન, દીન અને અ-
નાથ જેઓ ઉપચાર કરવાને યોગ્ય છે, તેમને જેને ઘટે તેવો ઉપચાર કરવો,
એટલે ધૂપ, પુષ્પ, વસ્ત્ર, વિક્ષેપન અને આસન આપવા વગેરેથી ગૌરવ
કરવું—અદુમાન કરવું, તે ઉપચાર તે વિધિ અણવો.

દવે અનુક્રમે અણુવ્રત વગેરે દર્શાવે છે—

મૂલાર્થ—સ્થૂલ હિંસા વગેરેથી વિરામ પામવું, તે પાંચ
અણુવ્રત કહેવાય છે. ૭

ટીકાર્થ—અદિં પ્રાણાતિપાત એટલે પ્રમત્તપણાના યોગથી પ્રાણીનો
નાશ કરવો તે છે. તે પ્રાણાતિપાત સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ એમ બે પ્રકારનો છે, તેમાં

અ તત્ર સૂક્ષ્મઃ પૃથિવ્યાદિવિપયઃ સ્થૂલશ્ચ દીપ્તિયાદિત્રસગોચરઃ સ્થૂલશ્ચાસૌ પ્રાણાતિપાતશ્ચેતિ સ્થૂલપ્રાણાતિપાતઃ આદિશબ્દાત્ સ્થૂલમૃપાવાદાદત્તાદાનાબ્રહ્મપરિગ્રહાઃ પરિગૃહ્યંતે તે ચ પ્રાયઃ પ્રતીતરૂપા એવ તતસ્તેજ્યઃ સ્થૂલપ્રાણાતિપાતાદિજ્યઃ પંચજ્યો મહાપાતકેજ્યો વિરતિવિરમણં । કિમિત્યાહ । સાધુવ્રતેજ્યઃ સકાશાત્ અણૂનિ લઘૂનિ વ્રતાનિ નિયમરૂપાણિ અણુવ્રતાનિ । કિયંતીત્યાહ । પંચેતિ પંચસંખ્યાનિ પંચાણુવ્રતાનિ વહુવચનનિર્દેશેઽપિ યદ્વિરતિરિત્યેકવચનનિર્દેશઃ સ સર્વત્ર વિરતિસામાન્યાપેક્ષ્યેતિ ॥ ૭ ॥

અથ દિગ્વ્રતજોગોપભોગમાનાનર્થદંડવિરતયસ્ત્રીણિ ગુણવ્રતાનીતિ ॥ ૮ ॥

દિશો હનેકમકારાઃ શાસ્ત્રે વર્ણિતાઃતત્ર સૂર્યોપગ્નક્રિતા પૂર્વા શેષાશ્ચ પૂર્વદક્ષિણાદિકાઃ સપ્ત તથા ઝઞ્ઞમધ્યશ્ચ એ એવં દશસુ દિક્ષુ વિપયે ગમનપરિમાણકરણલક્ષણં વ્રતં નિયમો દિગ્વ્રતં । મુજ્યતે સકૃદેવાસેવ્યતે યદશનાદિ તદ્જોગઃ

પૃથ્વી વગેરે સંબંધી તે સૂક્ષ્મ અને એ દૈદ્રિયથી માંડી ત્રસકાય સંબંધી તે સ્થૂલ પ્રાણાતિપાત છે. સ્થૂલ એવો પ્રાણાતિપાત તે સ્થૂલ પ્રાણાતિપાત. આદિ શબ્દથી સ્થૂલ મૃપાવાદ, સ્થૂલ અદત્તાદાન, સ્થૂલ અબ્રહ્મચર્ય અને સ્થૂલ પરિગ્રહ ગ્રહણ કરી લેવો. તે પ્રાયે કરીને પ્રસિદ્ધ છે. તે સ્થૂલ પ્રાણાતિપાત વગેરે પાંચ મહા પાપથી વિરતિ—વિરામ પામવું. તે વ્રતો કેવા છે ? તે સાધુવ્રત એટલે પંચમહાવ્રતથી અણુ—લઘુ છે. એટલે તે અણુ એટલે લઘુ એવા વ્રત એટલે નિયમરૂપ તે અણુવ્રત કહેવાય છે. તે વ્રતો કેટલા છે ? પાંચ છે. એટલે પાંચ સંખ્યાવાળા અણુવ્રત છે. સૂત્રમાં ‘અણુવ્રતાદિપંચ’ એ ઠેકાણે બહુવચન મુકેલું છે અને ‘વિરતિ’ એ શબ્દમાં એકવચન મુકેલું છે, તે સર્વ ઠેકાણે વિરતિની સામાન્ય અપેક્ષાએ છે, એમ સમજવું. ૭

મૂલાર્થ—દિશાપરિમાણુવ્રત, ભોગોપભોગનું પ્રમાણ, અને અનર્થદંડથી વિરામ પામવું, એ ત્રણ ગુણુવ્રત કહેવાય છે. ૮

દીકાર્થ—દિશાએને શાસ્ત્રમાં અનેક પ્રકારની વર્ણવેલી છે, તેમાં સૂર્યના ઉદયથી જે આસપાસ છે, તે પૂર્વદિશા. બાકીની પૂર્વદક્ષિણ એટલે એટલે અગ્નિ ખૂણ વગેરે સાત છે. તથા, ઉર્ધ્વ—ઉપરની અને નીચેની એ બે

પુનઃપુનર્જ્યયતે વસનવનિતાદિ યત્તદુપજોગઃ જોગથોપજોગથ જોગોપજોગૌ તથો-
ર્માનં પરિમાણં જોગોપજોગમાનં । અર્થઃ પ્રયોજનં ધર્મસ્વજનેન્દ્રિયગતશુદ્ધોપકાર-
સ્વરૂપં તસ્મૈ અર્થાય । દંઠુઃ સાવધાનુદ્ધાનરૂપસ્તત્પ્રતિષેધાદનર્થદંઠુઃ । સ ચ ચતુ-
ર્ધા અપધ્યાનાચરિત પ્રમાદાચરિતહિંસ્રપ્રદાનપાપકર્મોપદેશજેદાત્ તસ્ય વિરતિ-
રનર્થદંઠુવિરતિઃ તતઃ દિગ્વ્રતં ચ જોગોપજોગમાનં ચાનર્થદંઠુવિરતિશ્ચેતિ સમા-
સઃ । કિમિત્યાહ । ત્રીણિ ત્રિસંસ્થાનિ ગુણવ્રતાનિ ગુણાય ઉપકારાય વ્રતાનિ
જવંતિ ગુણવ્રતપ્રતિપત્તિર્મંતેરેણાણુવ્રતાનાં તથાવિશ્વશુચ્ચજ્ઞાવાદિતિ ॥ ૬ ॥

મૂલ—તથા સામાયિકદેશાવકાસિકપોષધોપવાસાતિથિ-

દિશા—એવી રીતે દશે દિશાઓમાં ગમન—જવાનું પરિમાણ કરવું, એવો
જ નિયમ તે દિગ્વ્રત કહેવાય છે, જ એકજ વાર ભોગવાય તે ભોગ કહેવાય
છે. તે ભોજનાદિ ગણાય છે, અને જ વારંવાર ભોગવાય, તે ઉપભોગ કહેવાય
છે, તેમાં વસ્ત્ર વનિતા વગેરે ગણાય છે. તે ભોગ તથા ઉપભોગનું પરિમાણ
કરવું, તે ભોગોપભોગવ્રત કહેવાય છે. અર્થ કહેતા પ્રયોજન એટલે ધર્મ, સ્વ-
જન તથા ઈદ્રિયો સંબંધી શુદ્ધ ઉપકારરૂપ પ્રયોજન તેને અર્થદંડ એટલે
સાવધ અનુદાન કરવારૂપ તે અર્થ દંડ કહીએ, તેનો નિષેધ એટલે અર્થદંડ
ન કરવો તે અનર્થદંડ કહેવાય છે. તે *અનર્થદંડ ૧ અપધ્યાનાચરિત,
૨ પ્રમાદાચરિત, ૩ હિંસાપ્રદાન અને ૪ પાપકર્મોપદેશ—એમ ચાર પ્રકાર-
નો છે. તે અનર્થદંડની વિરતિ—વિગમ પામવું, તે અનર્થદંડવિરતિ કહે-
વાય. દિગ્વ્રત, ભોગોપભોગમાન અને અનર્થદંડ વિરતિ—એ પદનો દ્વંદ્વ
સમાસ થાય છે. તે વ્રતો કેટલા છે ? તે કહે છે. તે ગુણવ્રત ત્રણ પ્રકારના
છે. ગુણ એટલે ઉપકારને અર્થે જ વ્રત તે ગુણવ્રત કહેવાય છે, કારણ કે,
ગુણવ્રતની પ્રાપ્તિ વિના અણુવ્રતની શુદ્ધિ જોવી જોઈએ તેવી થતી નથી. ૮

મૂલાર્થ—૧ સામાયિક, ૨ દેશાવકાશિક, ૩ પોષધ અને

* નકારે ધ્યાન કરવું તે અપધ્યાનાચરિત, પ્રમાદ કરવો તે પ્રમાદાચરિત,
દહીઆર વગેરે દિસાના સાધનો આપવા તે હિંસાપ્રદાન અને પાપ કર્મનો ઉપદેશ કરવો
તે પાપકર્મોપદેશ.

સંવિજ્ઞાગાશ્રત્વારિ શિક્ષાપદાનીતિ ॥ ૧ ॥

સમાનાં મોક્ષસાધનં પ્રતિ સદૃશસામર્થ્યાનાં સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રિણા-
માયો લાજઃ સમાયઃ । વા સમસ્ય રાગદ્વેષાંતરાદ્યવર્તિતયા મધ્યસ્થસ્ય સતઃ આયઃ
સમ્યગ્દર્શનાદિદ્વક્ષણઃ સમાયઃ । સામ્નો વા સર્વજીવમૈત્રીજાવદ્વક્ષણસ્ય આયઃ
સમાયઃ સર્વત્ર સ્વાર્થિકેકપ્રત્યયોપાદાનાત્ સમાયિકં સાવધયોગપરિહારનિરવધયો-
ગાનુષ્ઠાનરૂપો જીવપરિણામઃ । દેશે વિજ્ઞાગે પ્રાક્ષપતિપ્રત્નદિગ્વ્રતસ્ય યોજનશતા-
દિપરિમાણરૂપસ્ય અવકાશો ગોચરો यस્ય પ્રતિદિનં પ્રત્યાહ્યેયતયા તત્તથા । પો-
પં ધત્તે પોપધઃ અષ્ટમીચતુર્દશ્યાદિઃ પર્વદિવસઃ હપૈતિ સદ્ અપવૃત્તદોષસ્ય સતો
ગુણૈરાહારપરિહારાદિરૂપર્વાસઃ હપન્નાસઃ । યથોક્તમ્—

૪ અતિથિસંવિભાગ, એ ચાર શિક્ષાન્ત છે. ૯

ટીકાર્થ—સમ એટલે મોક્ષના સાધન પ્રત્યે સમાન શક્તિવાળા સમ્ય-
ગ્દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રનો આવ એટલે લાભ તે સમાય કહેવાય છે. અથવા
સમ એટલે મધ્યસ્થ અર્થાત્ રાગદ્વેષના મધ્યમાં વર્તનાર, તેને સમ્યગ્ દર્શ-
નાદિનો આય એટલે લાભ તે સમાય કહેવાય છે. અથવા સામ એટલે
સર્વ જીવોની સાથે મૈત્રીભાવ, તેનો આય એટલે લાભ તે સામાય કહેવાય. તે
પછી સર્વને સ્વાર્થમાં ફક્ પ્રત્યય લાગવાથી ‘સામાયિક’ એવું રૂપ સિદ્ધ
થાય છે. એટલે સાવધ યોગનો ત્યાગ અને નિરવધ યોગનું આચરણ કરવા-
રૂપ જીવનો પરિણામ; તે સામાયિક કહેવાય છે.

દેશ એટલે વિભાગમાં પ્રથમ ગ્રહણ કરેલ જે દિગ્વ્રત, તેની અંદર
સો યોજન વગેરેનું પરિમાણ કરવારૂપ અવકાશ તે દેશાવકાશિક ન્ત કહેવાય
છે. તે વ્રતમાં પ્રતિદિન પરચખાણ કરવા કે ‘આજ મારે આટલા યોજન
સુધી જવાય ખાડીનું પરચખાણ’ એમ નિયમ લેવામાં આવે છે.

પોપ એટલે જીલ્લાની પુષ્ટિ તેને ઘ કહેતા ધારણ કરે તે પોપધ કહેવાય
છે. અર્થાત્ આઠમ, ચૌદશ વગેરે પર્વના દિવસો, તેને વિષે જપ એટલે સાથે
નિવૃત્તિ પામ્યા છે દોષ જના એવા પુરૂષને આહારનો ત્યાગ કરવા વગેરે
જીલ્લાની સાથે નિવાસ કરવો તે ઉપવાસ કહેવાય છે.

તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—

“ અપવૃત્તસ્ય દોષેજ્યઃ સમ્યગ્વાસો ગુણૈઃ સદ્ધ ।

ઉપવાસઃ સ વિક્લેયો ન શરીરવિશેષણમ્ ” ॥ ૧ ॥

તતઃ પોષધેષૂપવાસઃ પોષધોપવાસઃ । અતિથયો વીતરાગધર્મસ્થાઃ સાધવઃ સાધ્વ્યઃ શ્રાવકાઃ શ્રાવિકાશ્ચ તેષાં ન્યાયાગતકલ્પનીયાદિવિશેષણાનામન્નપાનાદીનાં સંગતટ્ટયા વિજ્ઞજનં વિતરણં અતિથિસંવિજ્ઞાગઃ । તથાચ ઉમાસ્વાતિવાચકુવિર-
ચિતશ્રાવકપ્રજ્ઞસૂત્રં યથા અતિથિસંવિજ્ઞાગો નામ અતિથયઃ સાધવઃ સાધ્વ્યઃ શ્રાવકાઃ શ્રાવિકાશ્ચ एतेषु गृहसुपागतेषु जन्मचान्द्युत्थानासनदानपादप्रमार्जनन-
मस्कारादिज्जिरचयित्वा यथाविज्जवशक्ति अन्नपानवस्त्रौषधास्त्रयादिप्रदानेन संवि-
જ્ઞાગઃ કાર્યં ઇતિ । તતઃ સામાયિકં ચ દેકાવકાશં ચ પોષધોપવાશ્ચાતિથિસંવિજ્ઞા-
ગથેતિ સમાસઃ । ચત્વારિ ચતુઃસંખ્યાનિ કિમિત્પાહ—શિક્ષાપદાનિ શિક્ષા
સાધુધર્માન્યાસઃ તસ્ય પદાનિ સ્થાનાનિ જ્ઞવંતિ ॥ ૧ ॥

“ દોષથી નિવૃત્ત ધર્મ ગુણોની સાથે સારી રીતે રહેવું, તે ઉપવાસ કહે-
વાય છે, કાંઈ ગુણ વિના કેવળ શરીરને શોષવું, તે ઉપવાસ કહેવાતો નથી.” ૧

તે પોષધમાં જે ઉપવાસ તે પોષધોપવાસ કહેવાય છે.

શ્રી વીતરાગના ધર્મને વિષે રહેલા સાધુઓ, સાધ્વીઓ, શ્રાવકા અને શ્રાવિકાઓ—એ અતિથિ કહેવાય છે. તેઓને ન્યાયથી મેળવેલ અને કલ્પ-
નીય વગેરે વિશેષણવાળું અન્નપાનાદિક જેમ જેને ઘટ તેમ તેને આપવું, તે અતિથિસંવિભાગ તત્ કહેવાય છે. તે વિષે ઉમાસ્વાતિવાચકના રચેલા શ્રાવક પ્રજ્ઞસિ સૂત્રમાં આ પ્રમાણે લખેલું છે—“ અતિથિસંવિભાગ એટલે અતિથિ જે સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા ઘેર આવે ત્યારે ભક્તિથી તેમથી સામે જાણા થવું, આસન આપવું, પગ ધોવા, અને નમસ્કાર કરવો વગેરેથી તેમની પૂજા કરી, પોતાની સમૃદ્ધિની શક્તિ પ્રમાણે અન્ન, પાન, વસ્ત્ર, ઔષધ અને સ્થાન વગેરે આપી તે સંવિભાગ કરવો. સામાયિક, દેશાવકાશિક, પોષ-
ધોપવાસ અને અતિથિસંવિભાગ એ ચાર શિક્ષાપદ છે. શિક્ષા એટલે સાધુના ધર્મનો અભ્યાસ, તેના પદો એટલે સ્થાનો છે. ૯

તતશ્ચ એતદારોપણં દાનં

યથાહં સાકલ્યવૈકલ્યાન્યામિતિ ॥ ૧૦ ॥

ફેહેતેપામણુવ્રતાદીનાં પ્રાગુક્તલક્ષણે ધર્માહે પ્રાણિનિ યદારોપણં ઉક્તવિ-
ધિનૈવ નિક્ષેપણં તત્કિમિત્યાહ દાનં પ્રાગુપન્યસ્તમભિધીયતે । કથમિત્યાહ સાક-
લ્યવૈકલ્યાન્યાં સાકલ્યેન સમસ્તાણુવ્રતગુણવ્રતશિક્ષાપદાધ્યારોપલક્ષણેન વૈકલ્યેન
ચ આણુવ્રતાદીનામન્યત્પરોપણેનેતિ ॥ ૧૦ ॥

एवं सम्यक्कमूलेकेष्वणुव्रतादिषु समारोपितेषु यत्करणीयं तदाह—

गृहीतेष्वनतिचारपादनमिति ॥ ११ ॥

गृहीतेषु प्रतिपन्नेषु सम्यग्दर्शनादिषु गुणेषु किमित्याह निरतिचारपा-

મુલાર્થ—તે માટે જેમ ઘટે તેમ સકલપણે અને વિકલપણે
એટલે સર્વ અણુવ્રત અથવા એક જે વ્રત—એમ આપી જે વ્રતનું
આરોપણ કરવું તે વ્રતદાન કહેવાય છે. ૧૦

ટીકાર્થ—અહીં પ્રથમ જેતું લક્ષણ કહેલ છે એવા ધર્મને યોગ્ય
પ્રાણીને વિષે અનુવ્રત વગેરેનું આરોપણ કરવું એટલે પ્રથમ કહેલા વિધિ-
થી સ્થાપન કરવું, તે વ્રતદાન કહેવાય છે તે *વ્રતદાન કેવીરીતે કરાય છે ?
સકલપણે એટલે બધા અણુવ્રત, ગુણુવ્રત અને શિક્ષાપદના આરોપણ કર-
વાથી અને વિકલપણે એટલે અણુવ્રત વગેરેમાંથી કોઈએ જે વ્રતના આરો-
પણ કરવાથી. ૧૦

એવીરીતે સમકિત છે મૂલ જેમનું એવા અણુવ્રતાદિનું આરોપણ ક-
યાં પછી શું કરવું ? તે કહે છે—

મુલાર્થ—તે વ્રત ગ્રહણ કરીને અનતિચારનુપાલન કરવું એ
ટલે અતિચાર ન લાગવા દેવા. ૧૧

ટીકા—સમ્યક્ દર્શનાદિ ગુણો ગ્રહણ કરીને શું કરવું, તે કહે છે.
નિરતિચારનું પાલન કરવું. અતિચાર કહો, વિરાધના કહો, અથવા દેશભંગ

* વ્રતનું આરોપણ જે પ્રકારે થાય છે, એક સકલપણે આરોપણ થાય અને બીજું વિક-
લપણે આરોપણ થાય.

ક્ષનમિતિ અતિચારો વિરાધના દેશજંગ સ્થેકોઽથઃ અવિદ્યમાનોઽતિચારો યેષુ
તાનિ અનતિચારાણિ તેષાં અનુપાદાનં ધરણં કાર્યં । અતિચારદોષોપવાતેન હિ
કુવાતોપહતસસ્યાનામિવ સ્વફલપ્રસાધનં મત્સમમર્યત્વાદમીવામિતિ અનતિચાર-
પાદાનમિત્યુક્તમ્ ॥ ૧૧ ॥

અથાતિચારાનેવાહ—

શંકાકાંક્ષાવિચિકિત્સાઽન્યદૃષ્ટિપ્રશં-

સાસંસ્તવાઃ સમ્યગ્દૃષ્ટેરતિચારા इति ॥ ૧૨ ॥

इह शंका कांक्षा विचिकित्सा च ज्ञानाद्याचारकथनमिति सूत्रव्याख्या-
नोक्तज्ञाणा एव । अन्यदृष्टीनां सर्वज्ञमणीतदर्शनव्यतिरिक्तानां शाक्यकपिल-
कणादाक्षपादादिमतवर्तिनां पापंभिनां प्रशंसासंस्तवौ । तत्र ' पुण्यजाज एते '
' सुदुग्धमेषां जन्म ' ' दयालव एते ' इत्यादिका प्रशंसा । संस्तवश्चेह संवास-

કહે। તે એકજ અર્થ છે. જેમાં અતિચાર નથી તે અનતિચાર કહેવાય છે, તે-
મનું પાલન એટલે ધારણ કરવું. જેમ નદારા વાયુના ઉપધાતથી ધાન્યો પોતાના
શ્લેષને સાધવાને—નીપજવવાને સમર્થ થતા નથી. તેમ અતિચાર દોષના
ઉપધાતથી વ્રતપણ પોતાનું શ્લેષ આપવાને સમર્થ થતાં નથી, તેથી અનતિ-
ચારનું પાલન કરવું એમ કહેલું છે. ૧૧

હવે તે અતિચારનેજ કહે છે—

મૂલાર્થ—શંકા, કાંક્ષા, વિચિકિત્સા, અન્ય દૃષ્ટિની પ્રશંસા
કરવી, તેમનેજ પરિચય કરવે—એ સમ્યક્ દૃષ્ટિવાળા પુરુષને
અતિચાર છે. ૧૨.

ટીકાર્થ—અહિં શંકા, કાંક્ષા અને વિચિકિત્સા તેમના 'જ્ઞાનાદ્યાચાર
કથનં' એ સૂત્રની વ્યાખ્યામાં લક્ષણો કહેલાં છે. અન્ય દૃષ્ટિ એટલે સર્વજ્ઞ
પ્રણીત દર્શન શિવાયના યૌદ્ધ, કપિલ, કણ્વાદ, અક્ષપાદ ઇત્યાદિ આચાર્યોના
મતમાં વર્તનારા પાપવીર્યાની પ્રશંસા કરવી અને તેમનો પરિચય રાખવો. 'આ
પુણ્યવંત છે' એમનું જન્મ હિતમ છે' એ દયાલુ છે' ઇત્યાદિ કહેવું, તે
પ્રશંસા કહેવાય છે. સંસ્તવ એટલે સદ્વાસથી થયેલા પરિચય. તે પરિચય

જનિનઃ પરિચયઃ વસનઞ્જનદાનાત્રાપાદિલક્ષણઃ પરિગૃહ્યતે ન સ્તવરૂપઃ । ત-
યાચ લોકે પ્રતીત એવ સંપૂર્વઃ સ્તૌતિઃ પરિચયે । અસંસ્તુતેષુ પ્રસન્નં જયેત્વિત્યા-
દાવિવેતિ । તતઃ શંકા ચ ક્રાંક્ષા ચ વિચિકિત્સા ચ અન્યદદૃષ્ટિપ્રશંસાસંસ્તવૌ
ચેતિ સમાસઃ । કિમિત્યાહ । સમ્યગ્દૃષ્ટેઃ સમ્યગ્દર્શનસ્ય અતિચારા વિરાધના-
પ્રકારાઃ સંપર્યંતે શુદ્ધતત્ત્વશ્રદ્ધાનવાધાવિધાયિત્વાદિતિ ॥ ૧૨ ॥

તથા વ્રતશીલ્લેષુ પંચ પંચ યથા ક્રમમિતિ ॥ ૧૩ ॥

વ્રતેષ્વાણુવ્રતેષુ શીલ્લેષુ ચ ગુણવ્રતશિક્ષાપદલક્ષણેષુ પંચ પંચ યથાક્રમં
યથાપરિપાટિ અતિચારા જવંતીતિ સર્વવાનુવર્તતે ઇતિ ॥ ૧૩ ॥

તત્ર પ્રથમાણુવ્રતે—

‘વંધવધચ્છેદવિચ્છેદાતિચારારોપણાન્નપાનનિરોધા ઇતિ ॥ ૧૪ ॥

વસ્ત્ર, ભોજન દાન આલાપ કરવા વિગેરે લક્ષણવાલો સમજવો. સ્તુતિ કરવા
રૂપ સમજવો નહીં. તેમ વળી લોકમાં પણ પ્રખ્યાત છે કે, સમ્ ઉપસર્ગ ‘પૂર્વક
સ્તુ ધાતુ પરિચય અર્થમાં પ્રવર્તે છે. તેને માટે ‘ અસંસ્તુતેષુ પ્રસન્નં ભયેષુ ’
એ શ્લોકનું ઉદાહરણ છે. તેમાં અસંસ્તુત એટલે અપરિચિત એવો અર્થ
થાય છે. તે પછી શંકા, ક્રાંક્ષા, વિચિકિત્સા, અન્યદદૃષ્ટિ પ્રશંસા અને અન્ય
દદૃષ્ટિ પરિચય એ સર્વનો સમાસ કરવો. તે શું છે ? તે કહે છે. તે સમ્યગ્-
દદૃષ્ટિ એટલે સમ્યગ્ દર્શનના અતિચાર છે—વિરાધનાના પ્રકાર છે. કારણ કે,
તેઓ શુદ્ધતત્ત્વની શ્રદ્ધાને બાધ કરનારા છે. ૧૨.

મૂલાર્થ—વળી અણુવ્રત તથા શીલવ્રતને વિષે પાંચ પાંચ
અતિચાર હોય છે. ૧૩

ટીકાર્થ—વ્રત એટલે અણુવ્રત અને શીલ એટલે ગુણુવ્રત તથા શિક્ષા-
પદને વિષે અનુક્રમે પાંચ પાંચ અતિચાર હોય છે.

તેમાં પેહેલા અણુવ્રતને વિષે—અતિચાર કહે છે—

મૂલાર્થ—૧ બાંધવું. ૨ તાડન કરવું. ૩ શરીરને છેદવું.
૪ અતિ ભાર ભરવો અને, ૫ અન્ન પાનનો અટકાવ કરવો—એ
પાંચ અતિચાર પેહેલા અણુવ્રતને વિષે જાણવા. ૧૪ . . .

સ્વપ્નપ્રાણતિપાતવિરતિવ્રજ્જ્વળસ્યાણુવ્રતસ્ય વંધો વધઃ ઉવિચ્છેદોઽતિજ્ઞા-
રારોષણમન્નપાનનિરોધથેત્યતિચારાઃ તત્ર વંધો રજ્જુદામનકાદિના સંયમનં વધઃ
કથાદિર્જિહ્નનં ઠધિઃ ત્વક્ તથોગાચ્છરીરમપિ ઠધિઃ તસ્ય ઉદઃ અસિપુત્રિકા-
દિજ્ઞિઃ પાટનં તથાઽતીવ જારોઽતિમારઃ પ્રજૂતસ્ય પૂગફણાદેર્ગવાદિપૃષ્ઠાદાવારોપણં
તથાન્નપાનયોજોજનોદકયોનિરોધઃ વ્યવચ્છેદઃ અન્નપાનનિરોધઃ । एते च क्रोधद्वो-
जादिकृपायमन्नन्नकलंकक્રિतांतःकरणस्यप्राणिप्राणप्रहाणनिरपेक्षस्य सतो जंतोरति-
चारा जवंति सापेक्षस्य तु वंधादिकरणे ऽपि सापेक्षत्वान्नातिचारत्वमेवामिति अत्र
चायमावश्यकचूर्णाद्युक्तो विधिः —बंधो छिपदानां चतुष्पदानां वा स्यात् सोऽप्य-
र्थायानर्थाय वा तत्रानर्थाय तावन्नास्तौ विधानुं युज्यते । अर्थाय पुनस्तौ द्विविधः

ટીકાર્થ—સ્વપ્ન પ્રાણતિપાનથી વિરામ પામવા રૂપ ક્ષણવાસા અણુ-
વ્રતના બંધ, વંધ, છબિચ્છેદ, અતિભારાપણ અને અન્નપાનનો નિરોધ—
એ પાંચ અતિચાર છે. તેમાં બંધ એટલે દેહરી, રક્તી વગેરેનું બાંધવું. વંધ
એટલે આયુષ્ય વિગેરેથી મારવું. છબિ એટલે ત્વચા. તેના યોગથી શરીર પણ
થાય. તેનો છેદ એટલે છુરી વગેરેથી તેને કાપવું. અતિભારાપણ એટલે
સોપારી વગેરેનો ધણો ભોજો ભેજ વગેરેના પૃષ્ઠ ઉપર આરાપવો. અન્નપાન
એટલે અન્ન તથા જલનો નિરોધ એટલે વિચ્છેદ કરવો. ક્રોધ તથા લોભાદિ
ક્રપા મલથી જેનું અંતઃકરણ કલંકિત થયેલું છે અને પ્રાણીઓના પ્રાણને
નાશ કરવામાં જે અપેક્ષા સ્થિત છે, તેને આ અતિચાર સાગે છે. પણ જે
બંધ વગેરે કરવામાં અપેક્ષા સ્થિત છે, તેને સાપેક્ષપણને કલને અતિચાર
સાગતા નથી. આ વિષે આવશ્યક ચૂર્ણી વગેરેમાં જે વિધિ કહેલો છે, તે આ
પ્રમાણે છે—બંધ એ મનુષ્યોને (જે પગ વાસાઓને) અથવા પશુઓને
(ગાયગાઓને) થાય છે. તે બંધ એ પ્રકારનો છે, તેમાં એક અર્થને માટે
છે અને બીજો અનર્થને માટે છે. તેમાં જે અનર્થને માટે છે, તે કરવો યુક્ત
નથી. અને જે અર્થ માટે છે, તે એ પ્રકારનો છે. ૧ સાપેક્ષ અને નિરપેક્ષ.
જે નિશ્ચયપણે અતિશય બાંધવામાં આવે તે નિરપેક્ષ કહેવાય છે. અને જે
દેહરીની ગાંઠવટે બાંધવામાં આવે પણ અગ્નિની સ્થાય સાગવાનું કારણ અને તો
તે બંધ છેડી શકાય અથવા છેડી શકાય, તે સાપેક્ષ બંધ કહેવાય છે. એવી
રીતે ગાયગા પ્રાણીઓના બંધ વિષે કહ્યું. હવે એ પગા-મનુષ્યના બંધને માટે

સ્યાત્ સાપેક્ષો નિરપેક્ષઃ, તત્ર નિરવેક્ષો નામયન્નિશ્ચયમત્યર્થં વ્યયતે સાપેક્ષઃ પુન-
ર્યદામગ્રંથિના યથ વદ્ધઃ સન્ શક્યતે પ્રદીપનકાદિષુ વિમોર્ચયિતુ વા ઝેતું વા
એવં તાવચ્ચતુષ્પદાનાં વંધઃ । દ્વિપદાનાં પુનરેવં દાસો વા દાસી વા ચૌરો વા પા-
ઠાદિપ્રમત્તપુત્રો વા યદિ વ્યયતે તદા સ વિક્રમેણૈવ વંધનીયો રક્ષણીયથ તથા યથા-
ગ્નિજ્વલાદિષુ નવિનગ્નયતિ । તથા તે કિંચ દ્વિપદચતુષ્પદાઃ શ્રાવકેણ સંશૃઙ્ઘીત-
વ્યાઃ યે અવદ્ધા એવાસત ઇતિ । વયોઽપિ તથૈવ નવરં નિરપેક્ષવધો નિર્દયતામના
સાપેક્ષવધઃ પુનરેવમાદિત એવ લીતપર્પદા શ્રાવકેણ જવિતવ્યં યદિ પુનર્ન કરોતિ
કોપિ વિનયં તદા તં મર્માણિ મુક્ત્યા લતયા દવરકેણ વા સઘ્નદ્ દિર્વા તાડયેદિ-
તિ ઋચિચ્છેદોપિ તથૈવ નવરં નિરપેક્ષો હસ્તપાદકર્ણનાસિકાદિ યન્નિર્દયં છિનત્તિ

આ પ્રમાણે છે. દાસ, અથવા દાસી, અથવા ચૌર વા ભણવામાં પ્રમાદી
થયેલા પુત્રને જે બાંધવામાં આવે તો તે હાલી ચાલી શકે એવી રીતે બાંધવા
યોગ્ય અને રક્ષણ કરવા યોગ્ય છે કે, તે અશિના ભય વગેરેમાં નાશ ન પામી
જાય. વક્ષી શ્રાવકે તે જે પગાં અને ચોપગાં તેવા પ્રાણીઓનો સંગ્રહ કરવો
કે જે બાંધ્યાન હોય તો પણ રહી શકે. વધ પણ તેવી રીતેજ બાંધવો. તેમાં
એટલો વિશેષ છે કે, જે નિર્દય રીતે મારવું, તે નિરપેક્ષવધ છે, તેનો સર્વથા
ત્યાગજ છે. અને જે સાપેક્ષવધ છે, તે આ પ્રમાણે છે—પ્રથમ તો શ્રાવકે
એવા થવું કે, જેનાથી બધી પર્પદા ભય પામી જાય. તેમ છતાં જે કાંઈ વિ-
નય ન કરે તો તેને મર્મસ્થાનની જગ્યા છોડીને બીજી જગ્યાએ લાતથી અ-
થવા દોરીથી એકવાર અથવા જે વાર તાડન કરવું. હવિચ્છેદ પણ તેવીજ
રીતેજ સમજવો. તેમાં વિશેષ એટલો કે, જે હાથ, પગ, કાન અને નાસિકા
વગેરેને નિર્દયતાથી કાપી નાખે, તે નિરપેક્ષ અને જે ગડ ગુંમડ, વ્રત સંધિને
છેદે અથવા ટામ દે તે સાપેક્ષ હવિચ્છેદ કહેવાય છે. તેમ અતિ ભાર આદે-
પણ કરવો નહીં. પ્રથમ તો જે દ્વિપદ વગેરે વાહનવડે જે આજીવિકા હોય તે
શ્રાવકે છોડી દેવી જોઈએ. જે તે શિવાય બીજી આજીવિકા મળે તેમ ન હોય
તો આ જે પગા પ્રાણી જેટલો ભાર પોતાની મેલે ઉપાડે અને ઉતારે તેટલો
ભાર તેની પાસે ઉપડાવવો. ચોપગા પ્રાણીને જેટલો ભાર ધટે તેનાથી ઓછો
કરવો. અને હળ, ગાડા વગેરેમાં તેમને જોડયાં હોય તો જગ્યાએ યોગ્ય વેક્ષા
થાય ત્યારે તેમને છોડી દેવા.

સાપેક્ષઃ પુનર્યજ્ઞં વારુવા ણિચાદા દહેદેતિ । તથાતિચારો નારોપયિતવ્યઃ
 પૂર્વમેવ હિ યા ચ દ્વિપદાદિવાહનેન જીવિકા સા શ્રાપ્દેન મોક્તવ્યા અથાન્યા-
 સૌ ન જંવેત્તદા દ્વિપદોઽયં જારં સ્વયમુત્કિપત્યવતારયતિ ચ તં વાહ્યતે ચતુષ્પ-
 દસ્ય તુ યથોચિત્તચારાદસૌ કિંચિદૂનઃ ક્રિયતે હક્ષરાકટાદિષુ પુનરુચિતવેદ્યા-
 યામસૌ મુચ્યતે इति । તથા જક્તપાનવ્યવચ્છેદો ન કસ્યાપિ કર્તવ્યઃ સીદ્ધાન્ત-
 જુક્તો હન્યથા મ્રિયતે । સોઽપ્યર્થાનર્થાદિજ્ઞેદો વંધવત્ દૃષ્ટવ્યઃ નવરં સાપેક્ષો રો-
 ગચિકિત્સાર્થં સ્યાત્ અપરાધકારિણિ ચ વાચૈવ વેદેત્ યદ્યથ તે ન દાસ્યતે જો-
 ગનાદિ શાંતિર્નિર્માત્તં ચોપવાસં કારયેત્કિંવહુના યથા મૂલગુણસ્ય પ્રાણાતિ-
 પાતવિરમણસ્યાતિચારો ન જવતિ તથા સર્વત્ર યતનયા યતિતત્ત્વમિતિ । નનુ પ્રા-
 ણાતિપાત એવ વ્રતિના પ્રત્યાખ્યાતઃ તતો વંધાદિકરણેઽપિ ન દોષો વિરતેરસ્ત-
 મિતત્વાત્ । અથવંધાદયોઽપિ પ્રત્યાખ્યાતાસ્તદા તત્કરણે વ્રતજંગ એવ વિરતિ-

કોઈપણ પ્રાણીને બોજન અને પાનનો વિચ્છેદ ન કરવો, નહીંતો તીવ્ર-
 દુધાવાળો પ્રાણી મૃત્યુ પામી જાય છે. તે અર્થ તથા અનર્થ વગેરેના બેદ પણ
 અંધની પેઠે જાણવા. પણ તેમાં એટલો વિશેષ છે, કે જે સાપેક્ષ નિર્દેશ છે, તે
 રોગની ચિકિત્સાને માટે થાય છે, પણ અપરાધ કરનાર અનુધ્યને તો વાણીથી
 જ અન્નપાનનો નિર્દેશ કહેવો. પણ વસ્તુથી કરવો નહીં. જેમકે, ‘આજે તને અન્ન
 પાન આપવામાં નહીં આવે.’ એમ બય બતાવવો. અને રોગની શાંતિ નિમિત્તે
 ઉપવાસ કરાવવો. અર્થ વધારે શું કહેવું, પણ જેવી રીતે મૂળગુણ જે
 પ્રાણાતિપાત વિરમણ તેનો અતિચાર ન થાય તેવી રીતે સર્વ રથજે યતનાથી
 વર્તવું.

અર્થ કોઈ શંકા કરે કે, વ્રત અંગીકાર કરનાર પુરુષે પ્રાણાતિપાતનું
 પરચ્છેદન કર્યું, તેથી અંધાદિક કરવાથી પણ તેને દોષ નહીં જાણે, કારણ
 કે, વિરતિનું અખંડિતપણું છે. હવે અંધાદિકનું પણ પરચ્છેદન કરતાં વ્રત-
 નો ભંગ થાય, કારણકે, તેથી વિરતિનું અંતન થયું છે. તેમ વળી અંધા-
 દિકનું પરચ્છેદન કર્યું છે, એમ કહેશે તો અંધાદિકનું પરચ્છેદન કર્યું છે
 હવેયારણ કરેલું જે વ્રત તે આટલુંજ છે, એવા પ્રમાણનો નાશ થશે, કેમકે
 દરેક વ્રતે પાંચ પાંચ અતિચાર (મૂલમાં જુલો.) તતથી અધિકપણું આવશે,
 આ પ્રમાણે અંધાદિકને અતિચારપણું થટતું નથી.

સ્વમનાત્ । કિંચ વંધાદીનાં પ્રત્યાખ્યેયત્વે વિવક્ષિતવ્રતેયત્તા વિશીયેત પ્રતિવ્રતં
પંચાનામતિચારવ્રતાનામાધિક્યાદિત્યેવં ન વંધાદીનામતિચારતેતિ । અત્રોચ્યતે
સત્યં પ્રાણાતિપાત એવ પ્રત્યાખ્યાતો ન વંધાદયઃ કેવદ્વં તત્પ્રત્યાખ્યાનેઽર્થતસ્તેઽપિ
પ્રત્યાખ્યાતા ઇવ હૃષ્ટ્યાઃતત્પ્રાપચ્ચાત્તેષાં । નચ વંધાદિકરણેઽપિ વ્રતજંગઃ કિં
ત્વતિચાર એવ । કથમિહ દ્વિવિધં વ્રતં અંતર્વૃત્યા બહિર્વૃત્યા ચ તત્ર મારયामीતિ
વિકલ્પાજ્ઞાતેન યદા કોપાદ્યાવેશાત્પરમાણપ્રહાણમવગણયન્ વંધાર્દો પ્રવર્તતે નચ
પ્રાણઘાતો જવતિ તદા દયાવાર્જિતતયા વિરત્યનપેદ્ધપ્રવૃત્તેનાંતર્વૃત્યા વ્રતસ્ય જંગઃ
પ્રાણિઘાતાપ્રાણિઘાતાજ્ઞાવાચ્ચ બહિર્વૃત્યા પાક્ષનમિતિ દેશસ્ય જંજનાદેશસ્યેવ ચ
પાક્ષનાદતિચારવ્યપદેશઃ પ્રવર્તતે । તત્ક્રત્—

“ ન મારયामीતિ કૃતવ્રતસ્ય

વિતૈવ મૃત્યું ક ઇહાતિચારઃ ।

તે શંકાના સમાધાનમાં કહે છે કે, તમે જે કહો છો, તે સત્ય છે, પ્રા
ણાતિપાતનુંજ પરચખાણ કર્યું છે, કાંઈ બંધાદિકનું પરચખાણ કર્યું નથી.
પરંતુ કેવળ પ્રાણાતિપાતનું પરચખાણ કરતાં અર્થથી તે બંધનું પરચખા
ણ કર્યું હોય, એમ જાણવું, કારણકે તે બંધાદિક પ્રાણાતિપાતના ઉપાય છે.
અર્થાત્ તે બંધાદિક પણ પરચખાણમાં આવી જાય છે. માટે એમ ન બોલ-
વું કે બંધાદિક કરતાં પણ વ્રતનો ભંગ થાય છે, પરંતુ બંધાદિ કરવામાં
પણ વ્રતનો ભંગ થતો નથીકિંતુ અતિચારના લાગે કેમકે દેશથી વ્રતનો ભંગ
થાય છે તેનું નામ અતિચાર છે કેમકે અહિં અંતર્વૃત્તિથી અને બહિર્વૃત્તિથી
એમ બે પ્રકારે વ્રત જાણવું. તેમાં (હું માઈ) એમ વિકલ્પના અભાવે જ્યારે
ક્રોધના આવેશથી બીજાના પ્રાણની હાનિને નહીં ગણકારતાં બંધાદિક કરવા
માં પ્રવર્તે છે, તેમાં પ્રાણનો ઘાત થતો નથી, પણ દયા રહિત પણે વિરતિની
અપેક્ષા રાખ્યા વગર પ્રવૃત્તિ થવાથી અંતર્વૃત્તિ વડે વ્રતનો ભંગ થયો અને પ્રા
ણીના ઘાતનો અભાવ છે, તેથી બહિર્વૃત્તિવડે વ્રતનું પાક્ષન થયું. માટે દેશથી
ભંગવું અને દેશથી પાક્ષવું એ અતિચારના નામથી જાણખાય છે તેને માટે
આગમમાં કહ્યું છે.—

“ હું પ્રાણીને નહીં માઈ ” એવું વ્રત કરનાર પ્રેરૂપને મૃત્યુ થયા વિના અતિ-
ચાર કર્યાંથી હોય? અર્થાત્ ન હોય તેવું કહેનારને એટલોજ ઉત્તર આપવાનો

નિગદ્યતે યઃ કુપિતો વધાદીન
કરોત્યસૌ સ્થાન્નિયમાનપેક્ષઃ ॥ ૧ ॥
મૃત્યોરજ્ઞાવાન્નિયમોઽસ્તિ તસ્ય
કોપાદ્યાહીનતયા તુ જનઃ ।
દેશસ્ય જંગાદનુપાલ્લનાચ
પૂજ્યા અતીચારમુદાહરંતિ ॥ ૨ ॥

યચોક્તં વ્રતેયત્તા વિશીર્યેત ઇતિ તદ્યુક્તં વિશુદ્ધાર્હિંસાદિવિરતિસદ્જાવ
હિ વંધાદીનામભાવ એવેતિ તદેવં વંધાદયોઽતિચારા એવેતિ વંધાદિગ્રહણસ્ય ચોપ-
લ્લક્ષણત્વાન્મંત્રતંત્રપ્રયોગાદયોઽન્યેઽન્યેવમત્રાતિચારયતયા દરશ્યા ઇતિ ॥ ૧૪ ॥

અથ દ્વિતીયસ્ય—

મિથ્યોપદેશરહસ્યાભ્યાખ્યાનકૂટલેખકિ—

યાન્યાસાપહારસ્વદારમંત્રજ્ઞેદા ઇતિ ॥ ૧૫ ॥

છે કે) જે ડાપે કરી વધ વગેરે કરે છે, અને નિયમની અપેક્ષા રાખતો નથી,
તે અતિચાર કહેવાય છે. ” ૧

કેમકે પ્રાણીનું મૃત્યુ થયું નથી એટલે તે પુરૂષનો નિયમ રહ્યો છે. અને
ડાપને લઇને નિર્દયપણું થયું, તેથી અંતરના પરિણામને આશ્રીને તે નિયમ
ભાંગ્યો પણ ખરો, માટે દેશથી ભાંગવું અને દેશથી પાળવું, એ બે નિયમમાં
આવી શકે છે, તેથી પૂજ્ય પુરૂષો તેને અનિચારનું નામ આપે છે. ૨

વધી તમોએ કહ્યું કે, પ્રાણાતિપાતમાં બંધાદિકનો નિયમ આવી જતો
હાય તો પ્રાણાતિપાત આટલું જ છે, એવા પ્રમાણનો નાશ થાય, પણ એ ક-
હેવું અયુક્ત છે, કારણકે, વિશુદ્ધ હિંસાદિકથી જે વિરતિ છે, તેમાં બંધાદિકનો
(અભાવ) નિષેધજ આવી જાય છે, તેથી આ પ્રકારે બંધાદિક છે તે અતિ-
ચારજ છે. બંધાદિકના શ્રદ્ધાલુનું ઉપસક્ષણપણું છે, તેથી ખીજ પણ મંત્ર,
તંત્રના પ્રયોગ વગેરે અતિચારપણે જાણવા. ૧૪

હવે મૃપાવાદ વિરમણ નામે ખીજ તત્ત્વના અતિચાર કહે છે—

મૂલાર્થ—૧ મિથ્યા ઉપદેશ. ૨ રહસ્ય કહેવું. ૩ ખોટા લેખ
કરવા. ૪ થાપણ ઓળવવી અને, ૫ ખોટાની સ્ત્રીના ગુપ્તવિચારને
બાહર પ્રકાશવા, એ પાંચ અતિચાર છે. ૧૫

મિથ્યોપદેશશ્ચ રહસ્યાજ્યાખ્યાનં ચ કૂટલેલક્રિયા ચ ન્યાસાપહારશ્ચ સ્વ-
દારમંત્રજેદશ્વેતિ સમાસઃ । તત્ર મિથ્યોપદેશો નામ અલીકવાદવિષય ઉપદેશ ફ-
દમેવં ચંચ બ્રૂહીત્યાદિકમસત્યાજિધાનશિક્ષણં ? રહસ્યાજ્યાખ્યાનં રહુ ઇકાં-
તસ્તત્ર જવં રહસ્યં રહોનિમિત્તં તચ તદજ્યાખ્યાનં ચેતિ સમાસઃ । ઇત્યુક્તં જ-
વતિ રહસિ મંત્રયમાણાનવજ્ઞોક્ત્યાજિધત્તે ‘ ઇતે હિ ફદં ચંચ રાજાદિવિરુદ્ધં
મંત્રયંતે ઇતિ ૨ કૂટલેલસ્ય અસદ્જૂતાર્યસૂચકાક્ષરલેખનસ્ય કરણં કૂટલેલક્રિ-
યા ૩ ન્યાસાપહાર ઇતિ ન્યાસઃ પરગ્રહે રૂપકાદેર્નિક્ષેપઃ તસ્ય અપહારોઽપહારાપઃ
૪ સ્વદારમંત્રજેદ ઇતિ સ્વદારાણાં ઉપજ્ઞક્રણાર્થત્વાન્મિત્રાદીનાં ચ મંત્રસ્ય ગુપ્ત-
જાપિતસ્ય જેદો વહિઃ પ્રકાશનં ઇતિ ૫ અત્ર ચ મિથ્યોપદેશો યદ્યપિ મૃષા ન
વાદયામીત્યત્ર વા નવદામિ નવાદયામીત્યત્ર વ્રતેજંગ એવ ન વદામીતિ વ્રતાંતરે તુ
ન કિંચન તથાપિ સહસાત્કારાનાજોગાજ્યામતિક્રમવ્યતિક્રમાતિચારૈર્વા મૃષાવાદે
પરપ્રત્તનં વ્રતસ્યાતિચારોઽયં અથવા વ્રતસંરક્ષણબુદ્ધ્યા પરવૃત્તાંતકથનદ્વારેણ મૃષોપદેશં

ટીકાર્થ—મિથ્યોપદેશ વગેરે શબ્દોનો દ્વંદ્વ સમાસ થાય છે. તેમાં
મિથ્યોપદેશ એટલે અસત્યવાદ સંબંધી ઉપદેશ કરવો જેમકે, ‘ આ આમજ
છે અને આમજ કહે ’ ઇત્યાદિ અસત્ય કહેવાને શીખડાવવું. બીજું રહસ્યા-
જ્યાખ્યાન રહુ એટલે એકાંત તેમાં થયેલું તે રહસ્ય કહેવાય. એકાંતે થયેલાને
અજ્યાખ્યાન કહેતાં કહેવું તે રહસ્યાજ્યાખ્યાન કહેવાય છે. તે આવીરીતે કે, ‘કા-
ઈ લોકાને એકાંતે મશક્ત કરતાં જોઈને કહે કે, ‘ આ લોકા આ આવી
રીતે રાજદિકની વિરુદ્ધ મશક્ત કરે છે ’ આતું નામ રહસ્યાજ્યાખ્યાન
કહેવાય છે. ૨ કૂટ લેખ એટલે ખોટા અર્થને સૂચવનારા અક્ષરોના લેખ કર-
વા તે કૂટલેખ ક્રિયા કહેવાય છે. ન્યાસાપહાર ન્યાસ એટલે પારકે ઘેર રૂપી-
આ વગેરેની મુકેલી થાપણ, તેનો અપહાર કરવો એટલે તેને ઓળવવી—તે
ન્યાસાપહાર કહેવાય છે, ૪ સ્વદાર મંત્રજેદ, સ્વદાર એટલે પોતાની સ્ત્રી ઉ-
પર લક્ષણથી પોતાના મિત્રો વગેરેનો મંત્ર એટલે ગુપ્ત લાપણ તેનો ભેદ કર-
વો એટલે તેને બાહર ખુલ્લુ કરવું તે અહિં મિથ્યોપદેશમાં ‘ હું મૃષા નહીં
બોલાવું. ’ એ પ્રકારના વ્રતને વિષે અથવા મૃષા ન બોલું ન બોલાવું એ પ્ર-
કારના વ્રતને વિષે ભંગ છે અને મિથ્યા નહિ બોલું ’ એ પ્રકારના વ્રતને
વિષે ભંગ નથી. તથાપિ સહસાત્કાર અને અનાભોગ એ બે વડે અતિક્રમ અ

યચ્ચતોઽતિચારોઽયં વ્રતસવ્યપેક્ષત્વાનમૃષાવાદે પરમવર્ત્તનાચ્ચ જગ્રાભયરૂપત્વાદ્ વ્રત-
સ્યેતિ । નનુ રહસ્યાન્યાખ્યાનમસદ્દોષાન્નિધાનરૂપત્વેન પ્રત્યાખ્યાતત્વાદ્દગ્ એવ ।
નત્વતિચાર ઇતિ । સત્યં કિંતું યદા પરોપધાતકમનાભોગાદિનાન્નિષ્પત્તે તદા સંક્રે-
શાન્નાવેન વ્રતાનપેક્ષત્વાન્નાવ્રતસ્ય જંગઃ પરોપધાતહેતુત્વાચ્ચ જંગ ઇતિ જંગાજંગ-
રૂપોઽતિચારઃ યદા પુનસ્ત્રીવસંક્રેશાદન્યારવ્યાતિ તદા જંગો વ્રતનિરપેક્ષત્વાત્ ।

આહ ચ—“ સહસા જરકાણાઈ, જાણંતો જફ કરેઈ તો જંગો । જફ
પુણણાજાગાઈંહિંતો તો હોઈ અફ્યારો ॥ ? ॥

થવા વ્યતિક્રમ અથવા અતિચાર—એ તણુ વડે મૃષાવાદને વિષે ખીજા માણું
સને પ્રવર્તાવવો એ આ વ્રતને! અતિચાર કહેવાય છે. અથવા વ્રતને રક્ષણ
કરવાની બુદ્ધિવડે પરને વૃત્તાંત કહેવો તે દ્વારા મિથ્યા ઉપદેશને આપનારા પુ-
રુષને એ અતિચાર લાગે છે; કારણકે, તેને વ્રતની અપેક્ષા છે અને વળી મિ-
થ્યા ભાષણમાં પરને પ્રવર્તાવવાપણું છે. એ હેતુ માટે, એ વ્રત ભાંગ્યું પણ
ગણાય અને વ્રત ન ભાંગ્યું પણ ગણાય; એટલે દેશથી વ્રત ભાંગ્યું અને દેશ
થી ન ભાંગ્યું માટે તે અતિચાર કહેવાય છે.

અહિં ડાઘ શંકા કરે છે કે, રહસ્યને નિમિત્તે દૂડઆલસ્ય વાત્તાને પ્ર-
કાશ કરવા વિષે જે કહેવામાં આવ્યું છે, તે અસત્ દોષને કહેવાપણું છે. તે-
થી તેના પરચખાણુ કરવામાં આવ્યા છે, એટલે વ્રતનો ભંગ થયો કહેવા-
તે અતિચાર ન કહેવાય.

તેનો ઉત્તર આપે છે—તમારી શંકા સત્ય છે, પરંતુ જ્યારે પરના ઉ-
પધાત કરનાર વાક્યને અજાણપણું વગેરેથી કહેવામાં આવે ત્યારે સંકલેશને
અભાવે કરી વ્રતની અપેક્ષા કરે છે, તેથી વ્રતનો ભંગ થયો ન કહેવાય અને
તે પરના ઉપધાતનું કારણ થયું તેથી વ્રતનો ભંગ થયો, પણ કહેવાય—એવી
રીતે દેશથી વ્રતનો ભંગ અને અભંગ અને અભંગ થતાં અતિચાર થયો અ-
ને જે ત્રીજ સંકલેશથી કહે તો વ્રત ભાંગ્યું કહેવાય કારણકે, તેમાં વ્રતની
અપેક્ષા રાખી નથી.

તે વિષે શાસ્ત્રમાં લખે છે કે, “ જે જાણી જોઈને સહસાતકારે અધ્યા-
ખ્યાન—કહેવા વગેરે કરે તો વ્રતનો ભંગ થાય અને અજાણે કહેવાઈ જવા-
ય તો અતિચાર લાગે છે. ” ૧

કૂટલોસ્વકરણં તુ યદ્યપિ કાએન મૃષાવાદં ન કરોમીત્યસ્ય ન કરોમિ ન કારયામીત્યસ્ય યા વ્રતસ્ય જંગ એવ વ્રતાંતરે તુ ન કિંચન તથાપિ સહસાકારાદિનાતિક્રમાદિના વાતિચારઃ । અથવા મૃષાવાદ ઇતિ મૃષાજ્ઞાનં મયા પ્રત્યાહ્યાતમિદં ન પુનર્લેખનમિતિ જ્ઞાવનયા મુગ્ધયુષ્કેવ્રતસવ્યપેક્ષસ્યાતિચાર ઇતિ । ન્યાસાપહારે પુનરદત્તાદાનં સાક્ષાદેવ ભવતિ મૃષાવાદવ્રતાતિચારત્વં ચાસ્ય ન ત્વદીયં મમ સમીપે કિંચિદપીત્યનાજોગાદિનાઽપહ્વાવાનસ્ય સ્યાદિતિ । સ્વદારમંત્રજેદઃ પુનરનુવાદરૂપત્વેન સત્યત્વાત્ યદ્યપિ નાતિચારો ઘટતે તથાપિ મંત્રિતાર્થપ્રકાશનજનિતઃ સ્વદારાદેર્મરણાદિસંજ્ઞેન પરમાર્થતસ્તસ્યાસત્યત્વાત્કથંચિદ્જંગમરૂપત્વાદતિચાર એવેતિ ॥ ૧૫ ॥

અથ તૃતીયસ્ય—

ખોટા લેખ કરવા, એ પણ જો કે ‘હું’ શરીર વડે મૃષાવાદ ન કરું, અથવા નહીં કરું અને નહીં કરાવું એવા મતનો ભંગ થયો અને ખીજા પ્રકારના મતને વિષે કાંઈપણ ભંગ કે અતિચાર ન થયો, તથાપિ સહસાકારાદિ વડે અથવા અતિક્રમાદિવડે અતિચાર થાય છે. અથવા ‘મૃષાવાદ કહેવાના મેં’ પરચખાણુ કર્યા છે, પણ કાંઈ ખોટા લેખ લખવાના પરચખાણુ કર્યા નથી, એવી ભાવના વડે ભોળી બુદ્ધિવાળા પુરૂષને મતની અપેક્ષા છે, માટે એ અતિચાર કહેવાય, મતનો ભંગ ન કહેવાય. હવે થાપણુ ઝાળવવામાં અદત્તાદાન પ્રત્યક્ષ છે, પણ મૃષાવાદ મતનું અતિચારપણું તો ત્યારે કહેવાય કે જ્યારે ‘તારી થાપણુ મારે ત્યાં નથી’ એમ જોલે. અને એવું કાંઈપણુ અણવિચાર્યું ઝાળવવા સંબંધી વચન કહેવાય ત્યારેજ અતિચાર કહેવાય છે.

સ્વદારમંત્ર લેદ એટલે પોતાની સ્ત્રી તથા મિત્રાદિકની સાથે કરેલા ગુપ્ત વિચારને પ્રકાશ કરવો તે જો કે તે અનુવાદ રૂપે સત્ય છે, તો અતિચાર ઘટતો નથી; તોપણુ વિચાર કરેલા રહસ્ય અર્થનો પ્રકાશ કરવાથી ઉત્પન્ન થયેલ લજ્જા વગેરેથી પોતાની સ્ત્રી વગેરેને મરણાદિક થવાનો સંભવ છે, તેથી પરમાર્થ—ખરીરીતે વિચાર કરતાં તે અસત્ય છે, તેથી કોઈ પ્રકારે તેમાં મતનો ભંગ આવે છે, માટે તે અતિચારજ છે ભંગ નથી. ૧૫

હવે ત્રીજા અદત્તાદાન—ચોરી ન કરવાના મતના પાંચ અતિચાર કહે છે—

સ્તેન પ્રયોગ—તદાહતાદાન—વિરુદ્ધરાજ્યાતિક્રમ—હી
નાધિકમાનોન્માન—પ્રતિરૂપકવ્યવહારા ઇતિ ॥ ૧૬ ॥

સ્તેનપ્રયોગથ તદાહતાદાનં ચ વિરુદ્ધરાજ્યાતિક્રમથ હીનાધિકમાનોન્મા-
નાનિ ચ પ્રતિરૂપકવ્યવહારથેતિ સમાસઃ । તત્ર સ્તેનાઃ ચૌરાસ્તેપાં પ્રયોગો વ્યા-
પારણં દરત યૂયં ઇત્યનુક્રામદાનં ૧ તથા તૈરાહતસ્ય કુંકુમાદિદ્રવ્યસ્યાદાનં સં-
ગ્રહઃ ૨ વિરુદ્ધઃ સ્વકીયસ્ય રાજઃ પ્રતિપંથી તસ્ય રાજ્યં કટકંદેશો વા તત્રાતિક્રમઃ
સ્વરાજનૃમિસીમાતિવ્રંચનેન ક્રમણં પ્રવેશઃ વિરુદ્ધરાજ્યાતિક્રમઃ ૩ । હીને સ્વ-
જાત્રાપેક્ષાયાન્યૂનેઽધિકે વા માનોન્માને કુમવાદિતુલ્યારૂપે જવતો હીનાધિકમા-
નોન્માને ૪ । શુષ્કેન વ્રીહાદિના ઘૃતાદિના વા પ્રતિરૂપકં સદૃશં પદ્મજ્યાદિ

મૂલાર્થ—૧ ચોરને મદદ આપવી, ૨ ચોરેલી વસ્તુને સંધ-
રવી, ૩ પોતાના રાજના વિરોધી-રાત્રુના રાજ્યમાં અતિક્રમણ
કરવું, ૪ વધારે ઓછા લેવા દેવાને માટે ખોટા માપ રાખવા, ૫
હલકી વસ્તુ આપી તેના જેવી દેખાતી ભારે વસ્તુ લઈ લેવા ૩૫
વેપાર કરવો.

ટીકાર્થ—સ્તેન પ્રયોગ વગેરે પદોનો દ્વંદ્વ સમાસ થાય છે. તેમાં સ્તેન
એટલે ચોર લેકા, તેમનો પ્રયોગ એટલે વ્યાપાર. અર્થાત 'તમે આ જગ્યા-
એથી ધનની ચોરી કરો' એમ અનુજ્ઞા આપવી. એટલે ચોરી કરનારને મદદ
આપવી. ૨ ચોરી કરીને લાવેલા કેશ પ્રમુખ દ્રવ્યને સંધરવું. ૩ વિરુદ્ધ એટ-
લે પોતાના રાજની સાથે શત્રુવટ કરનાર રાજના રાજ્યનો, લશ્કરનો, અથવા
દેશનો અતિક્રમ કરવો એટલે પોતાના રાજના રાજ્યના સીમાડાનું ઉલ્લંઘન
કરી ખીજના રાજ્યમાં પ્રવેશ કરવો. તે વિરુદ્ધરાજ્યાતિક્રમ કહેવાય છે.
૪ હીન એટલે સ્વભાવની અપેક્ષાએ ન્યુન અથવા અધિક એવા માન-ઉ-
ન્માન એટલે જેખવાના કાટલા અને દાણા ભરવાની પાલી વગેરે, તે ઓછા
રાખવા અથવા અધિક રાખવા. ૫ શુદ્ધ એવી રાંગેર અથવા ધી પ્રમુખ વસ્તુ
ની કીંમત લઈને તેની ખરોખર જમાં દાણા ન દોાય તેવા પોચા (ફાતરા) મે-
ળવીને રાંગેર આપવી, અને ચર્ખા વગેરે મેળવીને ધી આપવું—અર્થાત ભારે વસ્તુ

વસાદિ વા ઋચ્યં તેન વ્યવહારો વિક્રયરૂપઃ સ પ્રતિરૂપકવ્યવહાર ઇતિ ૫ ।

ફહ સ્તેનપ્રયોગો યદ્યપિ ચૌર્યં ન કરોમિ ન કારયामीત્યેવં પ્રતિપન્નવ્રતસ્યં
જંગ એવ તથાપિ કિમ્બુના ધૂયં નિર્વ્યાપારાસ્તિષ્ઠયઃ? યદિ ચો જત્તકાદિ નાસ્તિ
તદાહંદદાન્તિ જવદાનીતમોપસ્ય ચ યદિ વિક્રાયકો ન વિચતે તદાહં વિક્રેવ્યામિ
ઇત્યેવં વિધવચનૈશ્ચૌરાન્ વ્યાપારયતઃ સ્વકલ્પનયા તદ્વ્યાપારણં પરિહરતો વ્રતસાપે-
ક્કસ્યાસાવતિચારઃ । તથા સ્તેનાહતં ક્રાણક્રયેણ લોચ્છદોપાત્ પ્રચ્છન્નં શૂઢ્ઢશ્ચૌરો જન્વ-
તિ । યદાહ—

“ ચૌરશ્ચૌરાપકો મંત્રી જેદક્કઃ ક્રાણકઃ ક્રયી । અન્નદઃ સ્થાનદશ્ચૈવ ચૌરઃ
સપ્તવિધઃ સ્મૃતઃ ॥ ૧ ॥

લઈ ઢોઁ કરી હલકી વસ્તુ જે તેના સરખી જણાતી હોય તે આપવી—વે-
ચવી—એવો વ્યાપાર કરવો તે પ્રતિષ્ઠક વ્યવહાર કહેવાય છે. ૫

અહિ સ્તેન પ્રયોગ—એટલે ચોરીનો વ્યાપાર કરવામાં જે કે ‘હું’
ચોરી નહીં કરું અને નહીં કરાવું, એ પ્રકારે વ્રત અંગીકાર કરનારને
વ્રતનો ભંગજ છે, તો પણ પોતાની કલ્પનાવડે ચોરીના વ્યાપારનો ત્યાગ કર-
નારને વ્રતની અપેક્ષાએ અતિચાર છે, પણ ભંગ નથી, કારણકે, તે પુરૂષ ચો-
ર લોકોને એમ કહે છે કે, ‘તમે હમણા વ્યાપાર વિના (નિર્ઘમી) કેમ
ખેશી રહ્યા છો? જે તમારે ખાવા પીવા વગેરે ન હોય તો હું આપું અને ત-
મારી ચોરીના માલને જે કાઢ વેચનાર ન હોય તો હું વેચી આપીશ’ આવા વ-
ચનોથી ચોરને પ્રેરણા કરતાં અને પોતાની કલ્પના એ ચોરીના વ્યાપારને
છોડી દે તો એવા તે વ્રતની અપેક્ષાવાળો છે, માટે તે પુરૂષને એ અતિચાર છે.

વળી તે ચોર લોકોએ ચોરેલા દ્રવ્યને લોભના દોષથી છાની રીતે વેચા-
તું લેનારો પુરૂષ પણ ચોર કહેવાય છે. તેને માટે નીતિ શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે કે,

૧. “ચોર, ૨ ચોરી કરાવનાર, ૩ ચોરીનો વિચાર કરી ગોઠવણ કરના
૨ ૪ ચોરીના ભેદને જાણી તેને મદદ આપનાર, ૫ ચોરેલી વસ્તુને વેચનાર
તથા લેનાર, ૬ ચોરને અન્ન આપનાર અને ૭ ચોરને સ્થાન આપનાર—એ
સાત પ્રકારના ચોર કહેલા છે. ૧

તત્ત્વૈર્ધર્મકરણાદ્ વ્રતજંગઃ વાણિજ્યેવ મયા વિધીયતે ન ચૌરિકેત્યધ્યવ-
સાયેન ચ વ્રત્તાનપેક્ષત્વાજ્ઞાવાદ્ જંગ ઇતિ જંગાજંગરૂપોઽતિચારઃ ।

વિરુદ્ધરાજ્યાતિક્રમસ્તુ યદ્યપિ સ્વસ્વામિનોઽનુજ્ઞાતસ્ય પરકટકાદિપ્રવેશ-
સ્ય “સામીજીવાદત્તં તિત્યયરેણં તદેવ ય ગુરુહિં” ઇત્યદત્તાદાનદ્વક્ષણયોગેન
વિરુદ્ધરાજ્યાતિક્રમકારિણાં ચ ચૌર્યદંડયોગેનાદત્તાદાનરૂપત્વાદ્ જંગ એવ તથા-
પિ વિરુદ્ધરાજ્યાતિક્રમં કુર્વતા મયા વાણિજ્યમેવ કૃતં ન ચૌર્યમિતિ જ્ઞાવનયા
વ્રતસાપેક્ષત્વાત્ લોકે ચ ચૌરોઽયમિતિ વ્યપદેશાજ્ઞાવાદતિચારોઽયમિતિ ।

તથા હીનાધિકમાનોન્માનવ્યવહારઃ પ્રતિરૂપકવ્યવહારથ્વ પરવ્યંસનેન પર-
ધનગ્રહણરૂપત્વાદ્ જંગ એવ કેવલં ક્ષાત્રત્વનનાદિકમેવ ચૌર્ય કૂટતુલ્યાદિવ્યવહાર-
સ્તત્પ્રતિરૂપકવ્યવહારૌ તુ વણિકૃતૈર્વેતિ સ્વકીયકલ્પનયા વ્રતરક્ષણોદયતત્પાતિ-

તેથી ચોરી કરવાથી વ્રતનો ભંગ થયો, ‘મારે વેપાર કરવો છે, પણ
ચોરી કરવી નથી, એવા અધ્યવસાયને લઈને વ્રતની અપેક્ષા રાખે છે, માટે
વ્રતનો ભંગ ન કહેવાય. એક દેશથી વ્રતનો ભંગ અને એક દેશથી અભંગ
માટે એ અતિચાર કહેવાય છે.

વિરોધી—શત્રુના રાજ્યના અતિક્રમને માટે તો એમ છે કે જો પોતા
ના સ્વામીની આજ્ઞા વિના શત્રુના લશ્કર વગેરેમાં ગુપ્ત રીતે પેશવું તે પાક્ષિ-
કસૂત્ર (પાખીસૂત્ર) માં કહ્યું છે કે, “સ્વામી અદત્ત, જીવ અદત્ત તથા તીર્થંકર
તથા ગુરુએ આજ્ઞા ન આપેલો” એ અદત્તાદાનના લક્ષણવાળો યોગ છે. તે
વડે વિરુદ્ધ રાજ્યમાં અતિક્રમ કરનારાઓને ચોરના જેવા દંડ યોગ વડે
અદત્તાદાનપણું છે, માટે વ્રતનો ભંગ છે, તથાપિ “વિરુદ્ધ રાજ્યમાં અતિ-
ક્રમ કરનારા એવા મેં વેપારજ કર્યો છે, કાંઈ ચોરી કરી નથી” એવી ભાવ-
નાથી તેને વ્રત કરવાની અપેક્ષા છે, તેથી, તેમજ ‘આ ચોર છે’ એવી લોક-
માં પ્રસિદ્ધિ નથી. માટે તે અતિચાર કહેવાય છે. વ્રત ભંગ નહીં.

આજુ અથવા વધારે જોખવું માપવું, એવો જ્યવહાર તથા ભારે અને
હલકી વસ્તુની પરસ્પર લેવડ દેવડ કરવાનો જ્યવહાર—તે જ્યવહારમાં
ખીજને છેતરી પારકા ધનને ગ્રહણ કરવાપણું છે, માટે વ્રતનો ભંગજ છે.
વળી ઢેવળ ખાતર પાડવું, એજ ચોરી છે. પરંતુ કપટથી જોખી લેવું અને

ચાર ઇતિ અથવા સ્તેનપ્રયોગાદયઃ પંચાપ્યમી વ્યક્તચૌર્યરૂપા એવ કેવલં સહસ્રા-
કારાદિના અતિક્રમવ્યતિક્રમાદિના વા પ્રકારેણ વિધીયમાના અતિચારતયા વ્ય-
પદિર્યંતે ઇતિ ।

ન ચૈતે રાજસેવકાદીનાં ન સંજવંતિ, તથાહ્યાદયોઃ સ્પષ્ટ એવતેપાં સંભવઃ,
વિરુદ્ધરાજ્યાતિક્રમસ્તુ, યદા સામંતાદિઃ સ્વસ્વામિનો વૃત્તિમુપજીવતિ તદ્વિરુદ્ધસ્ય
ચ સહાયી ભવતિ તદા તસ્યાતિચારો ભવતિ કૂટનુદ્વાદયસ્તુ યદા જ્ઞાનાગારજ-
વ્યાણાં વિનિપયં કારયતિ તદા રાજોઽપ્યતિચારાઃ સ્યુરિતિ ॥ ૧૬ ॥

અથ ચતુર્થાણુવ્રતસ્ય સ્વદારસંતોષલક્ષણસ્ય પરદારપરિહારસ્ય ચાતીચારાઃ

પરવિવાહકરણે ત્વરપરિગૃહીતાપરિગૃહીતાગમનાનંગ-

સારી વસ્તુ જેવી હલકી વસ્તુ આપી ભારે વસ્તુની કીંમત લઈ લેવી. એ
ખંનેવ્યવહાર તો વાણીયાની કલાજ છે. એમ પોતાની કલ્પના કરી મતના
રક્ષણ માટે ઉદ્ધમવંત થવું, એ અતિચાર છે, પણ મતભંગ નથી. અથવા
સ્તેન પ્રયોગ વગેરેએ પાંચ સ્પષ્ટ રીતે ચોરી રૂપજ છે, પરંતુ કેવળ સહસ્રાત્કા-
ર વગેરેથી અથવા અતિક્રમ-વ્યતિક્રમ વગેરે પ્રકારથી કરવામાં આવે છે. તે-
થી તે અતિચારને નામે કહેવાય છે.

એ રાજના સેવક વગેરેને સંભવે નહી, એમ ન સમજવું. તેમને પણ
એ અતિચાર સંભવે છે. તે આ પ્રમાણે. તે પાંચ અતિચારમાં પહેલાં એ અ-
તિચારનો સંભવ સ્પષ્ટ છે. અને જે વિરુદ્ધ રાજ્યાતિક્રમ નામે અતિચાર છે, તે
તો જ્યારે સામંતાદિક પોતાના સ્વામીની આજીવિકા ખાતા હોય અને તે સ્વા-
મીની વિરુદ્ધ એવા ખીજ રાજને સહાય કરે ત્યારે તેને અતિચાર લાગે છે.
અને ખોટા તોલ વગેરે તે તો જ્યારે ભંડારના દ્રવ્યની લેવડ દેવડમાં જે રાજ
હલકપાલક કરાવે તો તે રાજને પણ અતિચાર લાગે છે. ૧૬.

હવે સ્વદાર સંતોષ અને પરસ્ત્રી લાગરૂપ ચોથા અણુવ્રતના અતિચાર
કહે છે.

મૂલાર્થ—પારકા છોકરાનો વિવાહ કરી આપવો, તથા પૈસા
આપી રાખેલી વેશ્યા તથા અન્ય સ્ત્રી સાથે સંભોગ કરવો, લિંગ
તથા ચોનિ સિવાય ખીજ અંગનો સંભોગ કરવો, મૈથુનની તીવ્ર

ક્રીનાતીવ્રકામાન્નિલાપા ઇતિ ॥ ૧૭ ॥

ઈત્વરપરિગૃહીતા ચાપરિગૃહીતા ચ ઇત્વરપરિગૃહીતાપરિગૃહીતે તયોર્ગમને
ઈત્વરપરિગૃહીતાપરિગૃહીતાગમને તતઃ પરિવાહકરણં ચ ઇત્વરપરિગૃહીતાપરિગૃ-
હીતાગમને ચાનંગક્રીના ચ તીવ્રકામાન્નિલાપથેતિ સમાસઃ । ઇહ પેરેપાં સ્વાપત્ય-
વ્યતિરિક્તાનાં જનનાં વિવાહકરણં કન્યાફલ્લક્ષિપ્તયા સ્નેહસંવંધાદિના વા પ-
રિણ્યવિધાનં ઇહ ચ સ્વાપત્યેષ્વપિ સંહ્યાન્નિગ્રહો ન્યાયઃ । તથા ઇત્વરી અચન-
શીલા જાટીમદાનેન સ્તોકકાલં પરિગૃહીતા ઇત્વરપરિગૃહીતા વેશ્યા તથા અપ-
રિગૃહીતા વેશ્યૈવાગૃહીતાન્યસત્ક્રાંતિઃ કુલાંગના ચાનાયેતિ તયોર્ગમનં આસેવનં
ઈત્વરપરિગૃહીતાપરિગૃહીતાગમનં તથા અંગં દેહાવયવોઽપિ મૈયુનાપેક્ષ્યા યોનિર્મે-
હનં તદ્વ્યતિરિક્તાનિ અનંગાનિ કુચકક્ષોસ્વદનાદીનિ તેષુ ક્રીના રમણં અનંગક્રી-
ના અથવા અનંગકામઃ તસ્ય તેન વા ક્રીના અનંગક્રીના સ્વલિંગેનાનિપ્પન્નપ્રયોજ-

અભિલાપા—એ પાંચ અતિચાર કહેલા છે. ૧૭

ટીકાર્થ—ઈત્વર પરિગૃહીતા, અને અપરિગૃહીતા તે બંનેનું જે ગમન તે ઇ-
ત્વર પરિગૃહીતા પરિગૃહીતાગમન કહેવાય છે. તે પછી પરિવાહકરણ, ઇત્વર પ-
રિગૃહીતા, અપરિગૃહીતાગમન, અનંગ ક્રીના અને તીવ્ર કામાભિલાપ—એ સર્વનો
સમાસ થાય છે. અહિં પર એટલે પોતાના છોકરા શિવાય બીજાના છોકરાનો
વિવાહ કરી આપવો; કન્યાદાનના ફલની ઇચ્છાથી અથવા સ્નેહ સંબંધને લ-
ઈને જે પરણાવવું, તે અતિચાર કહેવાય છે. અહિં પોતાના છોકરા પરણાવવા
તેને માટે પણ ‘આટલાજ છોકરા પરણાવવા એથી વિશેષ ન પરણાવવા એ-
વી સંખ્યાનો અભિગ્રહ કરવો તે ન્યાય છે. જે ભાડુ પૈસા આપીને થોડા કા-
ળસુધી ભોગવાય, તેવી સ્ત્રી (ઇત્વરી) એટલે રાખેલી વેશ્યા કહેવાય છે. તથા
અન્ય પુરૂષ સંબંધી ભાડુ ન ખાતી હોય, એવી સ્ત્રી એ પણ વેશ્યા જાણવી.
તેને ભોગવવી તે. અથવા જેને માથે ધણી નથી એવી કુલીન સ્ત્રીને ભોગવવી
તે એ પ્રકારે અતિચાર લાગે છે. વળી અંગ એટલે દેહનો અવયવ, પણ મૈ-
યુનની અપેક્ષાએ તેનો અર્થ થેદિન અને લિંગ—એ બે થાય. તે શિવાયના

નસ્થાહાર્યંશ્વર્માદિયદિત્તપ્રજનનૈર્ગૈંપિદવાચ્યદેશાસેવનમિત્યર્થઃ । તથા કામે કામો-
દયજન્યે મૈયુને અથવા સૂચનાત્સૂત્રમિતિ ન્યાયાત્ કામેષુ કામજોગેષુ . તત્ર કામૌ
શબ્દરૂપે જોગા ગંધરસસ્પર્શાઃ તેષુ તીત્રાજિહ્વોપોડ્યંતતદધ્યવસાયિત્વં યતો વા-
જીકરણાદિનાઽનવરતમુરતમુસ્વાર્થ મદનમુદીપ્યતિ એતાન્સમાચરન્નતિચરતિ ચતુ-
ર્થાણુવ્રતમિતિ ।

ફહ ચ દ્વિતીયતૃતીયાતિચારૌ સ્વદારસંતોષિણ એવ નેતરસ્ય શેષાસ્તુ દ્વ-
યોર્ષીતિ એતદેવ ચ સૂત્રાનુપાતિ । યદાહ—“ સદારસંતોસસ્ત ઇમે પંચ અર્યા-
રા ” ઇત્યાદિ । જાવના ચેયમત્ર જાટીપ્રદાનેનેત્વરકાઢ્ઢસ્વીકારેણ સ્વકઢ્ઢત્રીકૃત્ય
વેર્યાં જુંજાનસ્ય સ્વકીયકઢ્ઢપનયા સ્વદારત્વેન વ્રતસાધેક્કચિત્તત્વાન્ન વ્રતજંગઃ અ-

સ્તન, સાથળ,મુખ વગેરે સથળા અનંગ કહેવાય છે,તેમાં ક્રીડા કરવી તે અ-
તિચાર કહેવાય છે. અથવા અનંગ એટલે કામ તેની અથવા તે વડે ક્રીડા તે
અનંગ ક્રીડા કહેવાય છે. એટલે પોતાના કિંગે કરી જનું પ્રયોજન સિદ્ધ થ-
યું નથી એવા પુરૂષે કોઈ પ્રકારની બનાવટના ચામડા પ્રમુખ વસ્તુવડે કિંગ
ઉત્પન્ન કરી તે વડે સ્ત્રીના ગુહ્યસ્થાનનું સેવન કરવું, તે અનંગ ક્રીડા નામે
અતિચાર કહેવાય છે.

તથા કામ એટલે કામના ઉદયથી જન્ય એવા મૈથુનમાં અથવા ‘માત્ર
મૂચના કરે તેને મૂત્ર કહેવાય’ એ ન્યાયથી કામ એટલે કામભોગ તેમાં શબ્દ
તથા રૂપ—એ બે કામ અને ગંધ,રસ અને સ્પર્શ—એ ભોગ તેઓને વિષે તી-
વ્ર અભિલાષ એટલે અસંત તેમાં અધ્યવસાય રાખવાપાછું અર્થાત્ નિરંતર
વિષય મુખને ભોગવવાને વાછકરણ વગેરે ઉપચાર કરી કામોદીપન કરે—એ
ચોથા અણુવ્રતના અતિચાર છે.

અહિં બીજે ઇત્વર પરિગૃહીતા અને ત્રીજે અપરિગૃહીતા સ્ત્રીનાગમન
રૂપ જે અતિચાર છે, તે સ્વદાર સંતોષી એટલે પોતાની સ્ત્રીમાંજ સંતોષ રાખ
નાર પુરૂષનેજ હોય છે, બીજને હોતા નથી. અને જે પાટીના તણ અતિચાર
રહ્યા, તે તો બંનેને પણ લાગે છે એ વાત સૂત્રમાં કહેલી છે, તે કહે છે—“પો-
તાની સ્ત્રીમાં સંતોષવાળા પુરૂષને આ પાંચ અતિચાર લાગે છે” ઇત્યાદિઃ આ
સ્થળે આ પ્રકારની ભાવના છે. ભાડુ આપી થોડો કાળ સ્વીકાર કરી પોતાની

વ્યકાસપરિગ્રહાચ વસ્તુતોઽસ્વકસત્ત્વાદ્ભંગ इति जंगाजंगरूपोऽतिचारः । अप-
रिगृहीतागमनं त्वनाजोगादिनाऽतिक्रमादिना वातिचारः । परदारवर्जिनो नैताव-
तिचागवित्तरकाक्षपरिगृहीतापरिगृहीतयोर्वेद्यात्वेनानाथकुट्टांगनायास्त्वनाथतयै-
वापरदारत्वादिति ॥

અપરે ત્વાહુઃ, ઇત્વરપરિગૃહીતાગમનં સ્વદારસંતોષવતોઽતિચારઃ અપરિગૂ-
હીતાગમનં તુ પરદારવર્જિનસ્તત્ર પ્રથમજાવના પૂર્વવત્ । દ્વિતીયજાવના ત્વેવં-અ-
પરીગૃહીતાનામેવ વેદ્યાનાં યદા ગૃહીતાન્યસત્કજાટિકામજિગચ્છતિ તદા પરદાર-
ગમનજન્યદોષસંભવાત્કયંચિત્ પરદારત્વાચ જંગાં વેદ્યાત્વાચાજંગો જંગાજંગં

સ્ત્રી રૂપ કરેલી વેશ્યાને ભોગવતા એવા પુરૂષને પોતાની કલ્પનાએ પોતાની
સ્ત્રી છે એવે રૂપે ભોગવતા તેનું ચિત્ત વ્રતની અપેક્ષાવાળું હોવાથી તેના વ્રત-
નો ભંગ ન કરેવાય અને અલ્પ કાળસુધી તેનો પરિચય છે, તેથી વસ્તુતાએ
તે પોતાની સ્ત્રી નથી માટે વ્રતનો ભંગ થયો પણ કહેવાય એવી રીતે વ્રતનો
ભંગ અને અભંગ એ રૂપ અતિચાર બાણ્યો.

ન રાખેલી એવી જે વેશ્યા તેની સાથે સંભોગ કરે તો તે આનાભો-
ગાદિ—અવિચારે કરીને અથવા વ્રતનું ઉલ્લંઘન કરવું તે વડે કરીને અતિ-
ચાર થાય છે. અને જે પુરૂષ પરસ્ત્રીને વર્જનાર છે, તેને તે એ અતિચાર થતા
નથી કારણ કે, થોડો કાલ અહણ કરેલી અને ન કરેલી—એ બે પ્રકારની વે-
શ્યા છે. તેમજ અનાથ એવી કુલીન સ્ત્રીને પણ અનાથપણાએ કરીને અપર-
સ્ત્રીપણું છે. તેથી એ બે પ્રકારના અતિચાર નથી લાગતા. અહિં બીજા આ-
ચાર્યો આ પ્રકારે કહે છે. રાખેલી વેશ્યાની સાથે ભોગ કરે તો પોતાની સ્ત્રી-
થી સંતોષ પામનારા પુરૂષને એ અતિચાર લાગે છે. અને કોઈએ રાખેલી ન
હોય તેવી વેશ્યાની સાથે ગમન કરે તો પરસ્ત્રીને વર્જનારા પુરૂષને અતિચાર
લાગે છે. તેમાં પ્રથમ અતિચારની તેવી ભાવના બાળવી. અને બીજા અતિચાર
ની ભાવના તો આ પ્રકારે છે. કોઈએ ન રાખેલી વેશ્યાઓની અંદર જોઈએ
બીજાનું ભાડું અહણ કરેલું છે, એવી વેશ્યાની સાથે જે સંભોગ કરે તો તેને
કોઈકે રીતે પરસ્ત્રીપણું આવવાથી વ્રતભંગ થયો અને વેશ્યાપણાને લઈને વ્ર-
તભંગ ન પણ થયો—એટલે દેશથી ભંગ અને દેશથી અભંગ—એ બે થયા

ફલ્યતિચારઃ

- અન્યે પુનરન્યથા પ્રાહુઃ—

“ પરદારવર્જિણો પંચ હોન્તિ તિન્નિઠ સદારસંતુદ્ધે ।

ઇત્યીદ તિન્નિ પંચ વ જંગવિગ્ણોદિં નાયન્વા ” ॥ ૧૧ ॥

ફલ જાવના-પરેણ ઇત્વરકાઢં યા પરિગૃહીતા વેશ્યા તદગમનમતિચારઃ પરદારવર્જિનઃ કયંચિત્તસ્યાઃ પરદારસ્ત્વાત્ । તથા અપરિગૃહીતાયાઃ અંનાચકુઢાંગનાયા એવ યદગમનં તદપિ તસ્યૈવાતિચારો લોકે પરદારત્વેન તસ્યા રૂઢત્વાત્ । તત્કામુકકલ્પનયા ચ પરસ્ય જર્જરેરજાવેનાપરદારસ્ત્વાત્ । શેપાસ્તૂજયોરપિ સ્યુઃ । તથાહિ । સ્વદારસંતોષિણઃ સ્વકલ્પત્રેઽપિ તદિતરસ્ય તુ વેશ્યાસ્વકલ્પત્રયોરપિ યદ-

તેથી અતિચાર જાણવો.

અહિં બીજા આચાર્યો વળી જુદી રીતે કહે છે.—

“ પરસ્ત્રી વર્જનાર પુરૂષને પાંચ અતિચાર હોય છે, સ્વદાર સંતોષી પુરૂષને ત્રણ અતિચાર હોય છે. એવી રીતે સ્ત્રીને પણ ભાંગાના વિકરૂપે કરીને ત્રણ તથા પાંચ અતિચારના ભેદ (ભાંગા) જાણવા. ૧ ”

અહિ આ પ્રકારે ભાવના કરવી—જ વેશ્યા ‘ આટલા વખત સુધી મારે રાખવી ’ એવી રીતે પર પુરૂષે ગ્રહણ કરેલી છે, તે વેશ્યાનો ભોગ કરે તો પરસ્ત્રીને લાગ કરનારા પુરૂષને અતિચાર લાગે, કારણકે, કાઠપણ રીતે તેને પરસ્ત્રીપણું છે. વળી કાઠએ ગ્રહણ ન કરેલી ધણી વિનાની કુલીન સ્ત્રીની સાથે ભોગ કરે તો તે પણ તેનેજ અતિચાર લાગે; કારણકે, જગતમાં તે પરસ્ત્રી તરીકે રૂઢિથી પ્રખ્યાત છે. કામી પુરૂષની કલ્પનાએ તો તેના પર એટલે ધણી વગેરેના અભાવથી તે પરસ્ત્રી નથી. બાકીના ત્રણ અતિચાર તો એ બે પ્રકારના પુરૂષોને પણ હોય છે, તે બતાવે છે. પોતાની સ્ત્રીમાં સંતોષ રાખનારને પોતાની સ્ત્રીને વિષે અને પરસ્ત્રીનો ત્યાગ કરનારને પણ વેશ્યા તથા પોતાની સ્ત્રીને વિષે પણ સિંગ તથા ચોનિ—એ બે અંગનો લાગ કરી બીજા શરીરના ભોગનું સાક્ષાત્ પચ્ચખાણ નથી કર્યું તોપણ તે ભોગને ન કરે કારણકે, એ પુરૂષ પાપથી અત્યંત બહીકણ છે, માટે બ્રહ્મચર્યનેજ કરવા ઇચ્છે છે તોપણ

નંગરતં તત્સાક્ષાદપ્રત્યાહ્યાતમપિ ન વિધેયં યતોઽસાવત્યંતપાપજીરુતયા બ્રહ્મચર્યં
ચિકીર્ષુરપિ યદા વેદોદયાસહિષ્ણુતયા તદ્વિધાતું ન શક્રોતિ તદા યાપનામાત્રાર્થ
સ્વદારસંતોષાદિ પ્રતિપદ્યતે મૈથુનમાત્રેણૈવ ચ યાપનાયાઃ સંજવાદનંગરતમર્થતઃ પ્રત્યા-
હ્યાતમેવ એવં પરવિવાહતીવ્રકામાજિદ્વાપાવપીત્યતઃ કથંચિત્ પ્રત્યાહ્યાતેષુ પ્રવૃ-
ત્તેરતિચારતા તેષાં ।

અન્યે ત્વનંગક્રીડામેવં જાવયંતિ । સ હિ નિયુવનમેવ વ્રતવિષય ઇતિ સ્વ-
કીયકલ્પનયા તત્પરિહરન્ સ્વદારસંતોષી વેશ્યાદૌ પરદારવર્જકસ્તુ પરદારેષ્વાસિં-
ગનાદિરૂપામનંગક્રીડાં કુર્વન્ કથંચિદેવાતિચરતિ વ્રતં વ્રતસાપેક્ષત્વાદિતિ । તથા
સ્વદારસંતોષવતા સ્વકલ્પત્રાદિતરેણ ચ સ્વકલ્પવ્રંવશ્યાન્યામન્યત્ર મનોવાક્યાર્થમૈથુનં
ન કાર્યં ન ચ કારણીયમિત્યેવં યદા પ્રતિપન્નં વ્રતં જવતિ તદા પરવિવાહકરણતઃ

જ્યારે પુરૂષવેદના ઉદયનું સહન કરવાપણું ન થાય, તેથી તે બ્રહ્મચર્યને પાળવા
સમર્થ ન થાય, ત્યારે કેવળ નિર્વાહને માટે પોતાની સ્ત્રીમાં સંતોષ વગેરે અં-
ગીકાર કરે છે, કારણકે, માત્ર મૈથુનવડેજ કામના નિર્વાહનો સંભવ છે. અનંગ
રતનું તો પરચખ્ખાણુ આવીજ ગયું. એવીરીતે પરવિવાહ તથા તીવ્રકામા-
ભિલાષ—એ બંનેને માટે પણ જાણી લેવું તેઓના પણ ડોઠ પ્રકારે પરચ-
ખ્ખાણુ કરતાં છતાં પણ પ્રવૃત્તિ થાય છે. માટે તેમને અતિચારપણું આવે છે.

અહિં બીજા આચાર્યો અનંગ ક્રીડાને માટે આ પ્રકારે ભાવના કરે છે.
વ્રત ગ્રહણ કરનારો પુરૂષ મૈથુનનેજ વ્રતનો વિષય માને છે, એટલે ‘ મેં સા-
ક્ષાત્ મૈથુન કરવાનો નિયમ લીધો છે, પરંતુ આસિંગન વગેરેનો નિયમ લીધો
નથી ’ આ પ્રમાણે પોતાની કલ્પનાએ કરી તે મૈથુનનો ત્યાગ કરી અને વે-
શ્યાદિકને પોતાની સ્ત્રી કરી સંતોષ પામે છે. તેવો પુરૂષ અને પરસ્ત્રીનો ત્યા-
ગી આસિંગન વગેરે કામ ક્રીડાને કરતો ડોઠ પ્રકારે વ્રતનું અતિક્રમ કરે છે.
કારણકે, તેને, વ્રતની અપેક્ષા છે. તેમ પોતાની સ્ત્રીમાં સંતોષવાળાએ પોતાની
સ્ત્રીથી અન્ય સ્ત્રી વિષે અને પરસ્ત્રીવર્ગ કે પોતાની પરણેલી સ્ત્રી અને વેશ્યા
એ બેથી બીજી સ્ત્રીને વિષે મન વચન અને કાયાએ કરી મૈથુન ન કરવું ત-
થા ન કરાવવું એવું જ્યારે વ્રત અંગીકાર કર્યું છે ત્યારે પરવિવાહ કરવાથી

તત્કારણમર્થતોડ્નુદ્વિત્તં જવતિ તદ્વત્તી ચ મન્યતે વિવાહ એવાયં મયા વિધીયતે ન મૈયુનમિતિ તતો વ્રતસાપેક્ષત્વાદતિચાર ઇતિ ।

નનુ પરવિવાહકરણે કન્યાફલ્લણિપ્સાકારણમુક્તં તત્ર કિં સમ્યગ્દ્રષ્ટિસૌ વ્રતી મિથ્યાદ્રષ્ટિર્વાં યદિ સમ્યગ્દ્રષ્ટિસ્તદા તસ્ય ન સા સંજવતિ સમ્યગ્દ્રષ્ટિત્વાદેવ અથ મિથ્યાદ્રષ્ટિસ્તદા મિથ્યાદ્રષ્ટેસ્વત્તાનિ જવંત્યેવેતિ કથં સા પરવિવાહકરણલ્લ-
ક્ષણાતિચારકારણમિતિ । સત્યં કેવલમવ્યુત્પન્નાવસ્થાયાં સાપિ સંજવતિ । કિંચ
યથા જહ્નુકસ્ય મિથ્યાદ્રશોડપિ સન્માર્ગપ્રવેશનાયાજિગ્રહમાત્રં દદત્યપિ ગીતાર્થઃ ।
યથા આર્યસુહસ્તી રંકસ્ય સર્વવિરતિં દત્તવાન ઇદં ચ પરવિવાહવર્જનં સ્વાપત્યચ-

અર્થાત્ મૈથુન કરાવ્યું ગણાય, પરંતુ તે મૈથુન લાગના વ્રતવાળો એમ માને
જે ‘મેંતો આ વિવાહજ કર્યો છે, કાંઈ મૈથુન કરાવ્યું નથી,’ તો તેમાં વ્રત-
ની અપેક્ષા છે તેથી તે અતિચાર છે, વ્રતભંગ નથી.

અહિં કાઈ શંકા કરે કે, પારકા વિવાહ કરવાને વિષે કન્યાદાનના ફલ
ની ઇચ્છા રૂપ તેનું કારણ કહ્યું, તો તે ઇચ્છા કરનારો વ્રતી માણસ સમ્યગ્
દ્રષ્ટિ છે કે મિથ્યાદ્રષ્ટિ છે? જો તે સમ્યગ્ દ્રષ્ટિ છે તો તેને પ્રલની ઇચ્છા હોય
નહીં, કારણકે, તેનામાં સમ્યગ્ દ્રષ્ટિપણું છે. કદિ તમે કહેશોકે, એતો મિથ્યા
દ્રષ્ટિવાળો છે, તો તેને વ્રતજ હોય નહીં, જ્યારે વ્રત ન હોય તો પછી પરવિ-
વાહ કરવાના અતિચારનું કારણરૂપ ઇચ્છા કેમ સંભવે? અર્થાત્ વ્રતજ નથી
તો પછી વ્રતનો અતિચાર ક્યાંથી હોય? આના ઉત્તરમાં કહે છે કે ‘તમે ક-
હો છો, તે ઠીક છે, પરંતુ કેવળ અવ્યુત્પન્ન અવસ્થાને વિષે એટલે સર્વથા
મિથ્યાદ્રષ્ટિપણું ગણ્યું નથી અને સર્વથા સમ્યગ્ દ્રષ્ટિપણું આણ્યું નથી. એવી
મધ્યમ સ્થિતિમાં વિવાહ કરવાના પ્રલની પ્રાપ્તિ સંબંધી ઇચ્છા રહે છે, ત્યારે
પર વિવાહ કરવા રૂપ અતિચારનો સંભવ થાય છે તેમ વળી ભદ્રક એવા મિ-
થ્યાદ્રષ્ટિને પણ સારા માર્ગમાં પ્રવેશ કરાવવાને માટે ગીતાર્થ પુરૂષો માત્ર અ-
ભિગ્રહ કરાવે છે. જેમ શ્રી આર્ય સુહસ્તી આચાર્યે રંકને સર્વવિરતિ વ્રત
આણ્યું હતું તે પ્રકારે અતિચારનો સંભવ અણવો એ પરવિવાહનો ત્યાગ ક-
રવો એ પોતાના છોકરાં વિના બીજાના છોકરાના વિવાહનો ત્યાગ કરવો—એ

તિરિક્તેષ્વેવ ન્યાયમન્યથાઽપરિણીતા કન્યા સ્વચ્છન્દચારિણી સ્યાત્તતઃ શાસનો-
પઘાતઃ સ્યાદ્વિહિતવિવાહા તુ કૃતવ્રતવંધત્વેન ન તથા સ્યાદિતિ । યચ્ચોક્તં સ્થાપ-
ત્યેષ્વપિ સંખ્યાન્નિગ્રહો ન્યાયઃ તદ્વિતકાંતરસદ્જાત્રે સુતસંખ્યાપૂર્તૌ વાઽપત્યાંતરો-
ત્પત્તિપરિહારોપાયત ઇતિ । અપરે પુનરાહુઃ પરોઽન્યો યો વિવાહઃ આત્મન એવ
વિશિષ્ટસંતોષાજાવાત્ યોપિદંતરાણિ પ્રતિ વિવાહાંતરકરણં તત્પરવિવાહકરણમયં
ચ સ્વદારસંતોષિણ ઇતિ સ્ત્રિયાસ્તુ સ્વપુરુષસંતોષપરપુરુષવર્જનયોર્ન જ્ઞેદઃ સ્વપુરુષ-
વ્યતિરેકેણાન્યેષાં સર્વેષાં પરપુરુષત્વાત્ । તતઃ પરવિવાહકરણાન્ગક્રીઢાત્રીક્રામા-
ન્નિહ્વાપાઃ સ્વદારસંતોષિણ ઇવ સ્વપુરુષવિષયે સ્યુઃ । દ્વિતીયસ્તુ યદા સ્વકીયપતિઃ
સપત્ન્યા વારકદિને પરિગૃહીતો જવતિ તદા સપત્નીવારકમતિક્રમ્ય તં પરિજ્ઞા-

ન્યાય છે. જે એમ ન કરે તો પરણ્યા વિનાની કન્યા સ્વચ્છન્દચારિણી થાય
છે અને તેથી શાસનનો પણ ઉપધાત થાય—અર્થાત્ જૈન શાસનની નિંદા થાય.
અને જે કન્યાને વિવાહિત કરેલી હોય તો તે વ્રતબંધ—વિવાહને લઇને સ્વ-
ચ્છન્દ ચારિણી ન થાય. વળી તે વાત શાસ્ત્રમાં કહી છે કે, “ પોતાનાં છોકરાં
પરણાવવાં તેને વિષે પણ સંખ્યાનો અભિગ્રહ કરવો. જેમકે, ‘ મારે આટલાં
છોકરાં પરણાવવાં તે ઉપરાંતનો નિયમ છે. ’ તે અભિગ્રહ પણ એવો કરવો કે,
કાંઈ બીજો માણસ તે વિવાહ વગેરેની ચિંતા રાખનાર હોવો જોઈએ. તોજ તે
અભિગ્રહ ન્યાય યુક્ત ગણાય છે. અથવા ઘટે તેટલાં છોકરાંની ઉત્પત્તિ થતાં
બીજા છોકરાં ઉત્પન્ન કરશું તો તેને પરણાવવા પડશે જેથી નિયમ ભાંગશે એ
પ્રકારના દોષ દેખાથી નિવૃત્તિ પામે તો સંખ્યાનો નિયમ કરવો યુક્ત છે.

વળી અહીં બીજા આચાર્યો એમ કહે છે કે, પરવિવાહ કહેતાં પોતાનો
બીજો વિવાહ કરવો તે જણવો. મારો સંતોષ ન થવાથી બીજા સ્ત્રીઓની સાથે
વિવાહ કરવો તે પરવિવાહ કરણ કહેવાય છે. એ અતિચાર સ્વદાર સંતોષી
પુરૂષને લાગે છે. અને સ્ત્રીને તો પોતાના પુરૂષમાં સંતોષ અને પરપુરૂષને ત્યા-
ગ—એ બેમાં ભેદ નથી, કારણકે તેણીને પોતાના પુરૂષ વિના બીજા સર્વ પુરૂષો
પરપુરૂષજ છે. તેથી એમ સિદ્ધ થયું કે, જેમ સ્વદાર સંતોષી પુરૂષને ૧ પર-
વિવાહ કરણ, ૨ અનગ ક્રીડા અને ૩ ત્રિવ્ર કામાભિલાષ એ ત્રણ અતિચાર
છે; તેમ સ્ત્રીને પણ પોતાના પુરૂષ સંબંધી હોય છે. જ્યારે પોતાના પતિ શો-

નાયા અતિચારઃ । તૃતીયસ્ત્વતિક્રમાદિના પરપુરુષમનિસરંત્યાઃ સમવસેયઃ બ્રહ્મચારિણસ્ત્વતિક્રમાદિનાતિચાર ઇતિ ॥ ૧૭ ॥

અય પંચમાણુવ્રતસ્ય—

ક્ષેત્રવાસ્તુ—હિરણ્યસુવર્ણ—ધનધાન્ય—દાસીદાસ—કુપ્ય—
પ્રમાણાતિક્રમા ઇતિ ॥ ૧૮ ॥

ક્ષેત્રવાસ્તુનોઃ ૧ હિરણ્યસુવર્ણયોઃ ૨ ધનધાન્યયોઃ ૩ દાસીદાસયોઃ ૪ કુપ્યસ્ય ૫ ચ પ્રમાણાતિક્રમાઃ ઇતિ સમાસઃ । તત્ર ક્ષેત્રં સસ્યાંત્પત્તિચૂમિઃ તત્ત્વ સેતુકેતુજયજેદાત્ ત્રિવિધં તત્ર સેતુક્ષેત્રં અરઘટ્ટાદિસેવ્યં કેતુક્ષેત્રં ત્વાકાશાદકનિષ્પાદ્યં ઝજયક્ષેત્રં તુ તદ્વજયનિષ્પાદ્યં વાસ્તુ પુનરગારં ગ્રામનગરાદિ ચ તત્રાગારં ત્રિવિધં સ્વાત્મુચ્ચિત્તં સ્વાતોચ્ચિત્તં ચ તત્ર સ્વાતં ચૂમિગૃહાદિ ઝચ્ચિત્તં ઝચ્ચૂયેણ

ક્યના વારાને દિવસે ગ્રહણ કર્યો હોય, ત્યારે શોક્યના વારાતુ' અતિક્રમણ કરવાથી તે પતિને ભોગવતી સ્ત્રીને ખીન્ને અતિચાર લાગે છે. અતિક્રમ વગેરે કરી પરપુરુષ પ્રત્યે ગમન કરતી સ્ત્રીને ત્રીજો અતિચાર લાગે છે. અને જે બ્રહ્મચારી છે, તેને તો અતિક્રમ વિગેરેથી અતિચાર લાગે છે. ૧૭

હવે પાંચમા અણુવ્રતના અતિચાર કહે છે—

મૂલાર્થ—ખેતર ધર, રૂપ સોનું, ધન ધાન્ય, દાસી દાસ, અને આસન રાખ્યા વગેરેનું જે પ્રમાણ કર્યું હોય, તેનું અતિક્રમણ કરવું—એ પાંચ અતિચાર પાંચમા અણુવ્રતને વિષે બાણવા. ૧૮

ટીકાર્થ—ક્ષેત્રવાસ્તુ વગેરે પદાર્થો સમાસ થાય છે. તેમાં ક્ષેત્ર એટલે ધાન્યની ઉત્પત્તિની જમીન, તે સેતુ, કેતુ અને સેતુ કેતુ એવા ત્રણ પ્રકારનું છે. તેમાં જે ક્ષેત્ર કુવા ઉપરના ધટ્ટી યંત્ર (જે'ટ માળ) વગેરેથી સિંચવા યોગ્ય હોય, તે સેતુક્ષેત્ર કહેવાય છે. જેમાં આકાશના પાણીથી ધાન્ય નીપજતી શકાય, તે કેતુક્ષેત્ર કહેવાય છે અને જેમાં ખંડે રીને એટલે કુવાના અને આકાશના પાણીથી ધાન્ય નીપજતી શકાય તે સેતુકેતુ ક્ષેત્ર કહેવાય છે. ધર, ગામ તથા નગર—એ વાસ્તુ કહેવાય છે. તેમાં ધર ત્રણ પ્રકારનાં છે, ખાત, ઉગ્રિધૃત

કૃતં જનયં જૂમિગૃહસ્યોપરિ પ્રાસાદઃ एतयोश्च क्षेत्रवास्तुनोः प्रमाणस्य क्षेत्रांतरा-
दिमीद्वनेन अतिक्रमोऽतिचारो जवति । तथाहि । किञ्चैकमेव क्षेत्रं वास्तु वेत्य-
न्निग्रहवतोऽधिकतरतदजिज्ञासं सति व्रतजंगजयात्प्राक्तनक्षेत्रादि प्रत्यासन्नं तद्
गृहीत्वा पूर्वेण सह तर्पकत्वकरणार्थं वृत्याद्यपनयनेन तत्तत्र प्रयोजयतो व्रतसापे-
ક્ત્વાત્કયંચિદ્ધિરતિવાचनाच्चातिचार इति । तथा हिरण्यं रजतं सुवर्णं हेमंतत्य-
रिमाणस्य अन्यवितरणेनातिक्रमोऽतिचारो जवति । यया केनापि चतुर्मासाद्यव-
धिना हिरण्यादिपरिज्ञाणं विहितं तत्र च तेन तुष्टराजादेः सकाशात्तदधिकं त-
द्वञ्च्यं तच्चान्यस्मै व्रतजंगजयात् प्रददाति पूर्णेष्वर्थौ गृहीष्यामीति ज्ञावनेयेति व्र-
तसापेક્त्वात्कयंચिદ્ધિરતિવાचनाच्चातिचार इति ।

અને ખાતોગ્રિહૃત તેમાં જે ભોંયરા વગેરેનાં ઘર, તે ખાત કહેવાય છે. જે જૂમિ ઉપર ઉંચા કરેલાં ઘર તે ઉચ્છિદ્રત ગૃહ અને ભોંયરા ઉપર કરાવેલાં ઉંચાં ઘર તે ખાતોગ્રિહૃત કહેવાય છે. એ પ્રમાણે ક્ષેત્ર તથા વાસ્તુ એ બન્નેનું પ્રમાણ કરી તેને બીજા ક્ષેત્રાદિકની સાથે મેળવવાથી અતિચાર થાય ‘એકજ ક્ષેત્ર અથવા એકજ ઘર’ એવો અભિગ્રહ ધારણ કરનારને તેથી વિશેષ અધિક અભિલાષ ઉત્પન્ન થતાં વ્રતના ભંગ થવાના ભયથી જુનાં ક્ષેત્ર વગેરેની નજીક બીજું ક્ષેત્ર ગ્રહણ કરી, પૂર્વના ક્ષેત્રની સાથે તેને એકમેક કરવાને માટે વાઙ્ય પ્રમુખ કાઢાડી નાખી જૂના સાથે મેળવનારને વ્રતની અપેક્ષા રહી છે, અને ડાઘ પ્રકારે વિરતિને બાધ લાગવાથી અતિચાર હોય છે.

જે સોનું તથા રૂપું છે, તેનું પરિમાણ કરનાર પુરૂષને ડાઘ બીજા પુરૂષને અધિક આપે તેણે કરીને અતિક્રમરૂપ અતિચાર થાય છે, જેમ ડાઘ માણસે ચોમાસામાં સોના રૂપા વગેરેનું પરિમાણ કરી રાખ્યું હોય તે માણસને સંતુષ્ઠ થયેલા રાજા પ્રમુખ તરફથી સોના રૂપાની અધિક પ્રાપ્તિ થતાં તે મળેલા સોના રૂપાને વ્રતના ભંગ થવાના ભયથી ડાઘ બીજા માણસને આપી મુકે, અને તેની સાથે ઠરાવ કરે કે, “આ ચોમાસા આદિક મારા વ્રતનો અવધિ પૂર્ણ થયે, એટલે હું તમારી પાસેથી લઈશ.” આવી ભાવનાથી વ્રતની અપેક્ષા રાખે છે અને ડાઘ રીતે વિરતિનો બાધ પણ આવે છે, તેથી અતિચાર લાગે છે.

તથા ધનં ગણિમધરિમમેયપરિચ્છેદ્યજ્ઞેદાચતુર્વિધં તત્ર ગણિમં પૂરુષદ્વાદિં
ધરિમં ગુરુદિ મેયં ઘૃતાદિ પરિચ્છેદ્યં માણિક્યાદિ ધાન્યં વ્રીહીદિ એતત્પ્રમાણ-
સ્ય વંધનતોઽતિક્રમોઽતિચારો જવતિ ।

યથા હિ કિલ્લ કતથનાદિપરિમાણસ્ય કોપિ લઙ્ગ્યમન્યદ્વા ધનાદિ દ્વદા-
તિ તત્ત્વ વ્રતજંગલયાચાતુર્માસ્યાદિપરતો ગૃહગતધનાદિવિક્રયે વા કૃતે ગૃહીપ્યા-
પીતિ જાવનયા વંધનેન નિયંત્રણેન રજ્જ્વાદિસંયમનેન સત્યંકારદાનાદિરૂપેણ
વા સ્વીકૃત્ય તદ્દેહ એવ સ્થાપયતીત્યતોઽતિચારઃ ।

તથા દાસીદાસપ્રમાણાતિક્રમ ઇતિ સર્વદ્વિપદચતુષ્પદોપલક્ષણમેતત્ તત્ર
દ્વિપદં પુત્રકલ્પત્રદાસીદાસકર્મકરગ્રુકસારિકાદિ ચતુષ્પદં ગવોપ્દાદિ તેષાં ચત્પરિ-
માણં તસ્ય ગર્જાધાન વિધાપનેનાતિક્રમોઽતિચારો જવતિ યથા કિલ્લ કેનાપિ

ગણિમ, ધરિમ, મેય અને પરિચ્છેદ્ય એવા ચાર પ્રકારનું ધન કહેવાય છે. તેમાં સોપારી વગેરે ગણિમ ધન કહેવાય છે. ગોળ વગેરે ધરિમ, ઘી વગેરે મેય અને માણિક વિગેરે પરિચ્છેદ્ય ધન કહેવાય છે. વ્રીહી—ડાંગેર વગેરે ધાન્ય કહેવાય છે—એ સર્વના પ્રમાણના બંધનનો અતિક્રમ કરવાથી અતિચાર થાય છે. જેમ ડોઢએ ધન વગેરેનું પરિમાણ કર્યું હોય, અને તેને ડોઢ લક્ષ્ય—દહેણાની રીતે અથવા બીજી રીતે અધિક દ્રવ્ય આપે તેને વ્રતના ભંગના ભયથી એમ કહે કે, ‘આ દ્રવ્ય ચોમાસુ આદિ નિયમનો અવધિ પૂરે તથા પછી લઘુશ અથવા ધરમાં રહેલા દ્રવ્ય પ્રમુખ વેચીને ગ્રહણ કરીશ—’ એવી ભાવના વડે ડોઢ જાતનો બંધ બાંધે—તથા નિયંત્રણ કરવી એટલે ડોઢ રીતે દાર પ્રમુખથી બાંધીને અથવા કળુલાત વગેરે આપીને તે દ્રવ્ય અંગીકાર કરી તેનાજ ધરમાં રાખે—તે અતિચાર થાય છે.

વળી દાસી દાસના પ્રમાણનો અતિક્રમ કરે ઉપલક્ષણથી સર્વ જે પગવાળા અને ચાર પગવાળા પ્રાણીઓનો પરિમાણનું ગ્રહણ કરવું. તેમાં પુત્ર, સ્ત્રી, દાસી, દાસ, ચાકર, પોપટ, મેના વગેરે જે પગવાળા પ્રાણીઓમાં ગણાય છે. અને ગાય, બેલ, ઉંટ વગેરે ચાર પગવાળા પ્રાણીઓમાં ગણાય છે. તેમનું જે પરિમાણ તેને ગર્જાધાન કરાવી જે અતિક્રમ થાય તે રૂપ અતિચાર લાગે છે. જેમ કે, ડોઢ પુરૂષે એક વર્ષની અવધિ કરી જે પગા અથ-

સંવત્સરાદ્યવધિના દ્વિપદચતુષ્પદાનાં પરિમાણં કૃતં તેષાં ચ સંવત્સરમધ્ય એવ પ્ર-
સવે અધિકદ્વિપદાદિજાવાદ્ વ્રતજંગમઃ સ્યાદિતિ તદ્જનયાત્ કિયત્યપિ કાલે. ગતે
ગર્જગ્રહણં કારયતો ગર્મસ્થદ્વિપદાદિજાવેન વર્હિર્ગતતદજાવેન ચ કથચિદ્વ્રતજંગમ-
દતિચારઃ ।

તથા કુપ્યમાસનશયનાદિગૃહોપસ્કરઃ તસ્ય યન્માનં તસ્ય પર્યાયાંતરારોપણે-
નાતિક્રમોઽતિચારો જવતિ । યથા કિલ્લ કેનાપિ દશ કરોટકાનીતિ કુપ્યસ્ય
પરિમાણં કૃતં તતસ્તેષાં કથંચિદ્ દ્વિગુણત્વે જૂતે સતિ વ્રતજંગમજન્યાત્તેષાં હ્યેન હ્યેન
એકૈકં મહત્તરં કારયતઃ પર્યાયાંતરકરણેન સંખ્યાપૂરણાત્સ્વાજ્ઞાવિકસંખ્યાવા-
ધનાચ્ચાતિચારઃ ।

અન્યે ત્વાહુઃ તદર્થિત્વેન ચિવક્ષિતકાલાવાયેઃ પરતોઽહમેતત્કરોટકાદિ

વા ચોપગા પ્રાણીઓનું પરિમાણ કયું, પછી તે પ્રાણીઓમાં કોઈને વર્ષની
અંદરજ પ્રસવકાલ થતાં તે પ્રાણીઓ પરિમાણ ઉપરાંત વધી જવાથી વ્રતનો
ભંગ થાય, એવા ભયથી કેટલોક કાળ ગયા પછી ગર્ભાધાન કરાવતા એવા
પુરૂષને ગર્ભમાં પ્રાણીઓ રહેલા છે. પણ બાહરે જણાતા નથી, તેથી કોઈ
રીતે વ્રતનો ભંગ થયો ગણાય અને કોઈ પ્રકારે ન થયો ગણાય, તેથી અતિ
ચાર લાગે છે.

વળી કુપ્ય એટલે આસન, શયન વગેરે ધરતો ઉપકરણ તેનું જ
માન—પરિમાણ કયું હોય, તેને બીજા પર્યાય રૂપે આરોપણ કરવાથી અતિ-
ક્રમ રૂપ અતિચાર લાગે છે. જમ ત્રાંબા—ખીતળના દશ પાત્રનું કોઈએ પ-
રિમાણ કયું. તે પછી તે પાત્ર કોઈ પ્રકારે જમણાં થતાં વ્રતના ભંગના ભ-
યથી તે જે જે પાત્રનું એક એક અતિ મોટું પાત્ર કરાવી તેનું બીજું નામ
કરાવી પોતાની ધારેલી સંખ્યાને પુરી કરે, પણ પોતે જેટલી સંખ્યા રાખી
હતી તેનો બાધ આવવાથી અતિચાર લાગે છે.

અહિ બીજા આચાર્યો આ પ્રમાણે કહે છે—તે પાત્રાદિકનું ગ્રહણ ક-
રવાનું અવશ્ય રહેલું છે, તેથી પોતે પરિમાણ કરી રાખેલા કાળનો અવધિ
થઈ રહ્યા પછી ‘હું આ પાત્રાદિકને ગ્રહણ કરીશ, માટે એ બીજાને ન આ-
પવાં’ એવી વ્યવસ્થા કરનારા પુરૂષને અતિચાર કહે છે. વળી યથાશ્રુતપણે
કરીને એટલે ક્ષેત્ર વાસ્તુ પ્રમુખનું જેટલું પરિમાણ કયું છે, તેટલા પરિમા-

કુપ્યં ગૃહીવ્યામ્યતો નાન્યસ્મૈ દેયમિતિ પરાપ્રદેયતયા વ્યવસ્થાપયત ઇતિ યથાશ્રુ-
તત્વેન ચૈપામમ્યુપગમે જંગાતિચાર્યોર્ને વિશેષઃ સ્યાદિતિ તદ્વિશેષોપદર્શનાર્થં મી-
ઢનવિતરણાદિના જાવના દર્શિતેતિ ।

યચ ક્ષેત્રાદિપરિગ્રહસ્ય નવવિધત્વે નવસંસ્ખ્યાતિચારપ્રાપ્તૌ પંચસંખ્યત્વમુક્તં
તત્સજાતીયત્વેન શેષજેદાનામત્રૈવાંતર્જાબાત્ શિષ્યહિતત્વેન ચ પ્રાયઃ મધ્યમગતેર્વિ-
વક્તિત્વાત્ પંચકસંખ્યયૈવાતિચારપરિગણનં અતઃ ક્ષેત્રવાસ્ત્વાદિસંખ્યયાતિચારા-
ણામગણનમુપપન્નમિતિ ॥ ૧૭ ॥

અથ પ્રથમગુણત્રતસ્ય—

જુઘ્વાધસ્તિર્યગ્વ્યતિક્રમક્ષેત્રવૃદ્ધિસ્મૃત્યંતર્ધાનાનીતિ

॥ ૧૯ ॥

જુને અતિક્રમ કરે તો અતિચાર થાય એ સુત્રનો પ્રગટ અર્થ છે. તેટલુંજ
અંગીકાર કરતાં ભંગ અને અતિચાર એ બંનેમાં વિશેષપણું ન જણાયું,
તેથી તે વિશેષપણું દેખાડવાને બે બે ક્ષેત્રવાસ્તુ મેળવી એક એક ક્ષેત્ર વાસ્તુ
કરવું તથા તે હિરણ્યાદિકને આપી રાખવું, ઇત્યાદિ પ્રકારની અતિચારની ભા-
વના દેખાડી છે.

જ ક્ષેત્ર વગેરે પરિગ્રહના નવ પ્રકાર છે, તે નવ સંખ્યાના અતિચાર
પ્રાપ્ત થતાં પાંચની સંખ્યા કહી તે તેના સત્તીયપણાને લઈને આકીના
ભેદાનું એ પાંચને વિષે અંતર્ભાવ થાય છે, તે માટે કહેલી છે. વળી શિ-
ષ્યનું હિત કરવા માટે પ્રાયે કરીને સર્વત્ર મધ્યમ ગતિને કહેવાની ઈચ્છા
રહેલી છે, તેથી પાંચની સંખ્યાથીજ અતિચારની ગણના થાય છે, એથી
ક્ષેત્રવાસ્તુ ઇત્યાદિ સંખ્યાએ કરીને અતિચાર ગણ્યા નહીં, તે યુક્ત છે. ૧૮

હવે પેહેલા ગુણત્રતના અતિચાર કહે છે.

મૂલાર્થ—ઉંચું, નીચું, તિરછું, જે ક્ષેત્ર, તેનો વ્યતિક્રમ કર-
વો, એ ત્રણ અતિચાર, ક્ષેત્રની વૃદ્ધિ કરવી—અને નમરણનો નાશ
થવો—એ બે અતિચાર—કુલ પાંચ અતિચાર પાંદેલા દિગ્ગતને
વિષે જણવા. ૧૯

ઊર્ધ્વાધસ્તિર્પગ્વ્યતિક્રમાથ ક્ષેત્રવૃદ્ધિથ સ્મૃત્યંતર્ધાનં ચેતિ સમાસઃ તથા
 ઊર્ધ્વાધસ્તિર્પગ્વ્યતિક્રમઙ્ગણાત્ત્રયોઽતિચારાઃ । એતે ચ આનયને વિવક્ષિત-
 ક્ષેત્રાત્પરતઃ સ્થિતસ્ય વસ્તુનઃ પરહસ્તેન સ્વક્ષેત્રપ્રાપ્તે પ્રેષણે વા તતઃ પરેણ
 ઝનયે વા આનયનપ્રેષણઙ્ગણે સતિ સંપદ્યંતે । અયં ચાનયનાદાવતિક્રમો ન
 કારયामीત્વેનં વિહિતદિગ્ગતસ્યેવ સંજવતિ ।

તદન્યસ્ય તુ આનયનાદાવનતિક્રમ એવ તથાવિધમત્યારઘ્યાનાજ્ઞાવાદિતિ ।
 તથા ક્ષેત્રસ્ય

પૂર્વાદિદેશસ્ય દિગ્ગતવિષયસ્ય હ્રસ્વસ્ય સતો વૃદ્ધિર્વર્દનં પશ્ચિમાદિ-
 ક્ષેત્રાંતરપરિમાણમક્રેપેણ દીર્ઘીકરણં ક્ષેત્રવૃદ્ધિઃ । કિંતુ કેનાપિ પુર્વાપરદિશોઃ
 પ્રત્યેકં યોજનશતં ગમનપરિમાણં કૃતં સ ચોત્પન્નપ્રયોજન એકસ્યાં દિશિ નવતિ

ઊર્ધ્વ વગેરે પદોનો સમાસ થાય છે. ઊંચા ક્ષેત્રને, નીચા ક્ષેત્રને,
 અને તિરછા ક્ષેત્રને ઊદ્ધાન કરવાં એ ત્રણ અતિચાર લાગે છે. પરિમાણ
 કરી રાખેલા ક્ષેત્રથી આગળ રહેલી વસ્તુને પારકે હાથે પોતાના ક્ષેત્રમાં લાવે,
 તથા પોતે મોકલે અથવા ખીજની પાસે મંગાવે અને મોકલે તેમાં એ અ-
 તિચાર લાગે છે.

જેઆ દુર દેશથી વસ્તુ મંગાવવામાં અતિક્રમ રૂપ અતિચાર કહ્યો.
 તે ‘હું નહીં કરાવું.’ એવા દિગ્ગતને લેનારા પુરૂષનેજ સંભવે છે, તે શિવાય
 ખીજને તો મંગાવવાને વિષે અતિક્રમ રૂપ અતિચાર લાગતો નથી; કારણ કે
 તેને તેવું પરચખાણ છેજ નહીં.

ક્ષેત્ર એટલે પૂર્વ વગેરે દિશાને આશ્રીને રહેલાં પૂર્વ દેશના આઠા પ-
 રિમાણને વધારવું તે ક્ષેત્ર વૃદ્ધિ કહેવાય છે. અર્થાત્ પૂર્વ દિશામાં પશ્ચિમાદિ
 ક્ષેત્રને આશ્રીને રહેલા પરિમાણમાંથી થોડું ઘણું લઈ તેમાં નાખી વધારવું; તે
 ક્ષેત્ર વૃદ્ધિ રૂપ અતિચાર હોય છે. જેમકે, ડોઈ પુરૂષે પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશા
 પ્રત્યે સો સો યોજન જવાનું પરિમાણ કયું. પછી તેને તેનાથી વધારે જવાનું
 પ્રયોજન ઉત્પન્ન થયું, તો પછી એક દિશામાં તેવું યોજનની વ્યવસ્થા કરે
 અને ખીજ દિશાને વિષે એકસો દશ યોજન કરે—એવી રીતે બે પ્રકારે
 પણ ખસો યોજનના પરિમાણને બાંધ આવતો નથી, માટે એક સ્થાને ક્ષેત્રને

વ્યવસ્થાપ્યાન્યસ્યાં તુ દશોત્તરં યોજનશતં કરોતિ હજાન્યામપિ પ્રકારાન્યાં યોજનશતદ્વયરૂપસ્ય પરિમાણસ્યાવ્યાહતત્વાદિત્યેવમેકત્ર ક્ષેત્રં વર્દયતો વ્રતસાપેક્ષત્વાદતિચારઃ ।

તથા કથંચિદતિવ્યાકુલ્યત્વપ્રમાદિત્વમત્યપાટવાદિના સ્મૃતેઃ સ્મરણસ્ય યોજનશતાદિરૂપદિક્પરિમાણવિષયસ્યાંતર્ધાનં ભ્રંશઃ સ્મૃત્યંતર્ધાનમિતિ ।

ફહ વૃદ્ધસંપ્રદાયઃ કુર્ધ્વં યત્પ્રમાણં ગૃહીતં તસ્યોપરિ પર્વતશિખરે વૃદ્ધે વા મર્કટઃ પક્ષી વા વહ્નમાનરણં વા ગૃહીત્વા વ્રજેત્ તત્ર તસ્ય ન કલ્પતે ગંતું યદા તુ તત્પતિમન્યેન વાનીતં તદા કલ્પતે ગૃહીતું એતત્પુનરપ્રાપદોઽજ્ઞયંતાદિષુ જવેત્ ।

એવમધઃકૂપાદિષુ વિજાપા । તથા યત્તિર્યકપ્રમાણં ગૃહીતં તન્નિવિધેન કરણેન નાતિક્રમિતવ્યં ક્ષેત્રવૃદ્ધિશ્ચ ન કર્ત્તવ્યા કથમસૌ પૂર્વેણ જ્ઞાનં ગૃહીત્વા

વધારતા એવા પુરૂષ ને વ્રતની અપેક્ષા છે તેથી અતિચાર લાગે છે. વળી 'કોઈ રીતે જે પુરૂષને વિષે અતિ વ્યાકુળતા, પ્રમાદ અને બુદ્ધિનાં આતુર્યના અભાવ વગેરે દોષોને લઈને પોતે લીધેલા સેા યોજન વગેરેના દિક્ પરિમાણનું વિસ્મરણ થઈ જાય, ત્યારે સ્મૃતિનો નાશ થવારૂપ અતિચાર લાગે છે.

આ સ્થળે વૃદ્ધ પુરૂષોથી પરંપરાએ આલેયો આવતો એવો સંપ્રદાય છે કે, જો જે જેટલું પ્રમાણ કર્યું હોય, તેની વધારે જો આ પર્વત ઉપર અથવા વૃક્ષ ઉપર મર્કટ અથવા પક્ષી વસ્ત્ર કે આભુષણ લઈ જાય, તો તેને ત્યાં જવું ન કલ્પે અને જ્યારે તે લઈ ગયેલી વસ્તુ નીચે પડે અથવા 'કોઈ લાવી આપે સારે તે વસ્તુ લેવી કલ્પે છે. આવા બનાવ અષ્ટાપદ તથા રૈવતાયલ (ગિરનાર) વગેરે પર્વતોમાં બને છે. એવી રીતે નીચે કુવા વગેરે સ્થાનોમાં તે વાત વિકલ્પે સમજવી.

હવે જે તિરછું પ્રમાણ ગ્રહણ કરેલ છે, તેને ત્રણ પ્રકારના કરણે કરીને ઝાળંગવું નહીં. અને ક્ષેત્રવૃદ્ધિ ન કરવી, તે કેવી રીતે ન કરવી? તે કહે છે—જે પુરૂષે પૂર્વ દિશામાં ભાંડ (માલ) ગ્રહણ કર્યા, તેટલામાંજ પોતે લીધેલ પરિમાણ પુરૂ થઈ ગયું, તે પછી જો આગળ જવાયતોજ તે માલનું મૂલ્ય ઉપજે. એમ ધારી પશ્ચિમ દિશા પ્રત્યે જવાના જે યોજન હતા, તેને પૂર્વ દિશાના યોજનના પરિમાણમાં ભેળવે છે, તેથી ક્ષેત્ર વૃદ્ધિરૂપ અતિચાર થાય છે.

જો સ્મૃતિ ન રહી હોય અને તેથી પરિમાણનો અતિક્રમ કરે અને

ગતો યાવત્પરિમાણં તતઃ પરતો જ્ઞાનમયં લક્ષ્યતે इति કૃત્વા અપરેણ યાનિ યોજ-
નાનિ તાનિ પૂર્વદિક્પરિમાણે ક્ષિપતિ । યદિ ચ સ્મૃત્યંતર્યાનાત્પરિમાણમતિક્રાંતો
જવેત્તદા ક્ષાતે નિવર્તિતવ્યં પરતશ્ચ ન ગંતવ્યં । અન્યોપિ ન વિસર્જનીયઃ

અથવાફણા કોપિ ગતો જવેત્તદા યત્તેન લઘ્વં સ્વયં વિસ્મૃત્ય ગતેન
વા તન્ન ગૃહ્યતે इति ॥ ૧૯ ॥

અથ દ્વિતીયસ્ય ।

સચિત્ત-સંવચ્છ-સંમિશ્રા-જિપવ-દુઃપલ્કાહારા इति

॥ ૨૦ ॥

સચિત્તં ચ સંવચ્છં ચ સંમિશ્રં ચ અજિપવશ્ચ દુઃપલ્કાહારશ્ચેતિ સમાસઃ
इह च सचित्तादौ निवृत्तिविषयीकृतेऽपि प्रवृत्तावतिचारान्निधानं व्रतसापेक्षस्या-

ન્યારે જાણવામાં આવે ત્યારે પાછો વળે અને આગળ ન ચાલે તેમ બીજાને
પણ ન મોકલે, અથવા કોઈ આજ્ઞાથી પ્રથમથીજ લેવા ગયો હોય, અને જે
લાગ્યો હોય તેને પોતે અહણુ ન કરે તથા પોતે વિસ્મૃતિ પામીને ગયો હોય,
અને જે સ્મૃતિ આવે તો પાછો વળે પણ તે વસ્તુને અહણુ કરે નહીં. ૧૯

હવે બીજા ભોજોપભોગ શુભ્રવ્રતના અતિચાર કહે છે—

મૂલાર્થ—૧ સચિત્ત, ૨ સચિત્ત સાથે બંધાએલુ, ૩ સચિ-
ત્ત સાથે મિશ્રણ થયેલું, ૪ મદિરાના સંધાન વગેરેની સાથે મળેલું
અને ૫ અડધું કાચું અને અડધું પાકું—એ પાંચ પ્રકારના અતિ-
ચાર જાણવા.

ટીકાર્થ—સચિત્ત વગેરે પદોનો સમાસ કરવો. આહિ સચિત્ત વગેરેની નિવૃત્તિ
કરેલી છે, છતાં તેમાં પ્રવૃત્તિ કરવી એ અતિચાર કહેવાય છે, પણ તે અતિચાર
વ્રતની અપેક્ષાવાળાને અજાણ્યે—અવિચારે અતિક્રમાદિ કારણ ઉત્પન્ન થતાં લાગે છે,
એમ સમજવાનું છે, જે એમ ન હોય તો વ્રતનો ભંગ થયો કહેવાય. તેમાં કંઈ,
મૂળ તથા ફળ વગેરે સચિત્ત કહેવાય છે. સચિત્ત એવા વૃક્ષને વિષે શુંદર
પ્રમુખ અથવા પાકેલા ફળ પ્રમુખ બંધાએલ હોય તે સંબંધ કહેવાય છે.
તેનું લક્ષણ કરવાથી સાવધ આહારનું પરચ્છાણ કરનારને સાવધ આહારમાં

નાભોગાતિક્રમાદિનિવંધનપ્રવૃત્ત્યા ઇષ્ટ્યમ્ અન્યથા જંગ એવ સ્યાત્ । તત્ર સચિત્તં
કંદમૂલફલ્લાદિ તથા સંવર્ષં પ્રતિવર્દ્ધં સચિત્તવૃક્ષેષુ ગુંદાદિ પક્ષ્પલ્લાદિ વા તદ્-
જક્ષણં હિ સાવધ્યાહારવર્જકસ્ય સાવધ્યાહારપ્રવૃત્તિરૂપત્વાદનાભોગાદિનાતિચારઃ
અથવાસ્થિકં ત્યજ્યામિ તસ્યૈવ સચેતનત્વાત્કટાહં તુ જક્ષયિષ્યામિ તસ્યાચેતન-
ત્વાદિતિ । તથા સંમિશ્રમર્ષપરિણતજ્ઞાદિ સઘઃપિષ્ટકણિકાદિ વા । અન્નિપ-
વઃ સુરાસંધાનાદિ । દુઃપક્વાહારસ્વાર્ષસ્વિન્નપૃથુકાદિ । એતેઽપિ

અતિચારા અનાભોગાદતિક્રમાદિના વા સન્મિશ્રાદ્યુપજીવનપ્રવૃત્તસ્ય
જવંતિ । અન્યથા પુનર્જંગ એવેતિ ।

इह जोगोपजोगमानव्रक्षणं गुणव्रतमन्यत्र जोजनतो गुणव्रतं यदुच्य-
ते तदपेक्षयैवातिचारा उपन्यस्ताः । शेषव्रतपंचपंचातिचारसाधर्म्यादन्यथान्य-

પ્રવૃત્તિ થઈ, તેથી અણુવિચાર પ્રમુખ કારણને લઈને અતિચાર લાગ્યો, એમ
સમજવું. અથવા પ્રાણ વગેરેમાં અંદર રહેલા ઠણીઆ પ્રમુખ બીજનો ત્યાગ
કરીશ. કારણ કે તે સચિત્ત છે. અને જે ઉપર આગ્રહાદન કરી રહેલો ભાગ
છે, તેનું લક્ષણ કરીશ, કારણ કે, તે અચેત છે. તેનું લક્ષણ કરનારને સચિ-
ત્ત સંબંધ નામે અતિચાર લાગે છે. સંમિશ્ર એટલે અડધુ પરિણામ પામેલ
અર્થાત કાંઈક સચિત્ત અને કાંઈક અચિત્ત એવું જ્ઞાતિક અથવા તત્કાલ
દ્રોણેલા લોટમાં રહેલ કણિક વગેરે તે સંમિશ્ર કહેવાય છે. તેને લક્ષણ કરના-
રને સચિત્ત સંમિશ્ર નામે અતિચાર લાગે છે.

અભિપવ એટલે અનેક દ્રવ્યના સંધાનથી નીપજેલ સુરા મધ વગેરે
નરમ દ્રવ્ય અથવા સુરા અને સંધાન કહેતા કાલાતિક્રમ થયેલું અથાણું ઘ-
ત્યાદિ વસ્તુ ખાનારને પણ તે સાવધ આહારનો વર્જક હોવાથી અનાભોગ
તથા અતિક્રમ ઈત્યાદિકથી અતિચાર લાગે છે. તથા દુઃપક્વાહાર એટલે
અડધા કાચા તથા અડધા પાકા થએલા પૃથુક (પોંક)નું લક્ષણ કરનાર
એવા સાવધ વર્જકને તે અતિચાર લાગે છે. એ અતિચાર પણ અણુવિચાર-
વાથી અથવા અતિક્રમ વગેરેથી સચિત્તમિશ્ર પ્રમુખ જાપછવિકામાં પ્રવર્તેલા
પુરૂષને થાય છે, જે એમ ન હોય તો વ્રતનો ભંગજ થાય એમ જાણવું.

અહિ ભોગોપભોગ પરિભાણવાણું ગુણવ્રત ભોજનથી બીજી જગ્યાએ

ત્રાવગ્યકનિર્યુક્ત્યાદાં કર્મતોડપીદમજિધીયતે તત્ર કર્મ જીવિકાર્યમારંજસ્તદાશ્રિત્ય
સ્વરકર્માદીનાં નિર્લિંગજનોચિતકઠોરારંજાણાં કોટ્ટપાણ્નગુપ્તિપાણ્નત્વાદીનાં વર્જ-
નપરિમાણં કાર્યમિતિ ।

અત્ર ચાંગારકર્માદયઃ પંચદશાતિચારા જવંતિ । તદુક્તં—

ફંગાલી ૧ વણ ૨ સાની ૩

જાની ૪ ફોનીસુ ૫ વજ્જણ કમ્મં બાણિજ્જં ચેવ ય દંત ૬ દારક ૭
રસ ૮ કેસ ૯ વિસવિસયં ૧૦ ॥ ૧ ॥

એવં શુ જંતપીઘ્ણણકમ્મં ૧૧ નિદ્ધંછણં ૧૨ ચ દવદાણં ૧૩ સરદહ-
તલાયસોસં ૧૪

અસરૂપોસં ચ ૧૫ વજ્જિજ્જા ॥ ૨ ॥

જે શુભ્રત કહેવાય છે, તે અપેક્ષાએજ અતિચાર સ્થાપન કરેલા છે, બાકીના
વ્રતના પાંચ પાંચ અતિચારના સાધર્મ પાણ્થીજ છે, કેમકે આવશ્યક નિર્યુક્તિ
વગેરેને વિષે તો એ કર્મથી પણ કહ્યું છે. તેમાં કર્મ એટલે આજીવિકાને
માટે આરંભ તેને આશ્રીને જેમના તીવ્ર કર્મ છે, એવા અને નિર્દયજનને
ચોખ્ખ એવા કઠોર કર્મના આરંભ કરનારા કોટવાણ તથા ચોટ્ટીદાર અથવા
ખંદીખાનાના ઊપરી પુરૂષોના કર્મને ત્યાગ કરવાપણાનું પરિણામ કરવું
અહિ અંગાર કર્મ વગેરે પંદર અતિચાર થાય છે. તેને માટે કહેલું છે.

૧ અંગાર કર્મ—અંગારા કોયલા કરીને વેચવા, ૨ વનકર્મ વનને
વેચાતું રાખી તેને કાપી કાપીને વેચવું. ૩ શકટીકર્મ ગારા પ્રમુખ વાહન
રાખી તેનો ધંધો કરવો. ૪ ભાટી કર્મ પોતે ભાટા કરવા, અથવા કરાવવાં.
૫ રક્ષેટીકર્મ ટાંકવું, ફોડવું, હળથી જમીન ઉખેડવી. ૬ દંતવાણિજ્ય હાથી
દાંતનો ધંધો કરવો. ૭ લાક્ષાવાણિજ્ય લાખનો વેપાર કરવો. ૮ રસવાણિ-
જ્ય મદિરા વગેરે રસનો વેપાર કરવો. ૯ કેશવાણિજ્ય, ચમરના વાળ વગે-
રેનો વેપાર. ૧૦ વિપવાણિજ્ય ઝેર વેચવું. એવી રીતે ૧૧ યંત્ર પીણન કર્મ
ધાણી પ્રમુખ પીણવાના યંત્રો કરવા. ૧૨ નિર્લેષન કર્મ પશુઓને હામ
દઈ આંકવા અંડછેદન વિગેરે કરવું. ૧૩ દવદાનકર્મ વનમાં દાવ સળગા-
વવો. ૧૪ સરતઢાકશોષકર્મ સરેવર કુવા વગેરે સુકવવા. અને ૧૫ અ-
સતીપોપણ કર્મ.

જાવાર્ષસ્તુ વૃદ્ધસંપ્રદાયાદવસેયઃ સ ચાપં । અંગારકર્મેતિ અંગારાન્-કૃત્વા
વિક્રીણીતે તત્ત્ર ણ્ણાં જીવનિકાયાનાં વયઃ સ્યાત્તતસ્તન્ન કલ્પતે ? । વનકર્મ,
યદ્દનંક્રીણાતિ તતસ્તચ્છિત્વા વિક્રીય મૂલ્યેન જીવતિ । एवं પત્તાદીન્યપિ પ્રતિ-
પિષ્ઠાનિ જવંતિ ૨ । શકટીકર્મ યચ્છાકટિકત્વેન જીવતિ તત્ત્ર ગવાદીનાં
વયસંધાદયોદોષાઃ સ્યુઃ ૩ । જાટીકર્મ યદ્જાટકમાદાય સ્વકીયેન શકટાદિના
પરજાંદં વહત્યન્યેષાં વા શકટવહ્નીવદ્દાદીનર્પયતીતિ ૪ । સ્ફોટીકર્મ ઝમ્મુત્વં
યદ્દા હલ્લેન ભૂમેઃ સ્ફોટનં ૫ દંતવાણિજ્યં યત્પૂર્વમેવ પુલ્લિંગાણાં મૂલ્યં દદાતિ દંતાન્મે
યૂયં વદ્યોતેતિ તવસ્તે હસ્તિનો ગ્રંથચિરાદસાં વાણિજક ણ્ણયતીતિ કૃત્વા एवं

તે ગાથાનો ભાવાર્થ વૃદ્ધ પુરૂષોની પરંપરાના સંપ્રદાયથી જાણવો, તે
આ પ્રમાણે છે. ૧ અંગાર કર્મ એટલે અંગારા-ઢોલકા કરીને વેચે, તેમાં છ
કાચ જીવોનો વધ થાય છે, તેથી તે કર્મ કલ્પે નહીં.

૨ વનકર્મ, જે વન ખરીદ કરે, અને તે પછી તેને કાપી કાપીને વેચી
તેના મૂલ્યથી આજીવિકા ચલાવે, એમ વનના પાત્રા વગેરે પણ પ્રતિવેધ કરે-
લા છે, એમ જાણવું.

૩ શકટી કર્મ—જે ગાડા વગેરે વાહનો રાખીને આજીવિકા કરે, તેમાં
ખસદ વગેરેનો વધ તથા ખંધન વગેરે દોષો રહેલા છે.

૪ ભાટી કર્મ—જે ભાટુ લઈ પોતાના ગાડા વગેરેથી પારકા માણ વહન
કરે છે, અથવા બીજાને ગાડું ખસદ વગેરે ભાટે આપે.

૫ રેફાટીકર્મ—ટાંકડું, ફેડડું અથવા હલવડે ઝમીન ઉખેડવી તે.

૬ દંતવાણિજ્ય—વનના બીજ બીજાને લેવાને પ્રથમથી પૈસા આપી
રાખે, અને કહે કે, ‘તમે અમોને હાથીદાંત લાવી આપજો.’ તે પછી તે
લેવા ‘હવે થોડા વખતમાં વેપારી ઝસદી લેવા આવશે.’ એવું પારી હાથી-

કર્મકારણાં શંખમૂલ્યં દદાતિ પૂર્વાનીતાંસ્તુ કીણતિ ૬ । દ્વાક્ષાવાણિજ્યમપ્યેવ-
મેવ દોષસ્તુ તત્ર ક્રમયો જવતિ ૭ । રસવાણિજ્યં કલ્પપાલત્વં તત્ર સુરાદોષનેકો
દોષાઃ મારણાક્રોશવધાદયઃ ૮ । કેશવાણિજ્યં યદાસ્પાદીન્ ગૃહીત્વાન્યત્ર । વિક્રી-
ણીતે અગ્રાપ્યનેકે દોષાઃ પરવશિત્વાદયઃ ૯ । વિષવાણિજ્યં વિષવિક્રયઃ સ ચ
ન કલ્પતે યતસ્તેન વર્હૂનાં જીવાનાં વિરાધના સ્યાત્ ૧૦ । યંત્રપીઠનકર્મેતિ તિલ્લે-
કુપ્યંગાદિનાં તિલ્લાદિપીઠનં ૧૧ । નિર્લોચનકર્મ ગવાદીનાં વર્દિતક્રકરણં ૧૨ ।
દવદાનકર્મ યદ્વનદવં દદાતિ ક્ષેત્રરક્ષણનિમિત્તં યથોત્તરાપ્યે દગ્ધે હિં તત્ર તરુણં
તૃણમુત્તિષ્ટેતં । તત્ર ચ સત્વશતસહસ્રાણાં વધઃ સ્યાત્ ૧૩ । સરોહદતમાગપરિશો-

ને મારીઉતાવળ કરેછે, તેમ વળી તેવું કામ કરનારા લોકોને શંખ લાવવા માટે
મૂલ્ય આપે, છે. અને જો તેઓ લાવેલા હોય તો તે ખરીદ કરે છે.

૭ લાક્ષાવાણિજ્ય—એમાં પણ એવોજ દોષ બહુવો; કારણ કે, તેમાં
જીવ પડે, છે, તેથી હિંસા થાય છે.

૮ રસવાણિજ્ય—તેમાં કલ્પપાલ એટલે ભઠ્ઠીધાલી મદિરા. કાઢનાર,
તે સંબંધી વેપાર કરવામાં સુરાદિક રસને વિષે ધણા દોષો રહેલા છે જેમકે
મારવું, ગાળો આપવી અને હિંસા કરવી વગેરે અનેક દોષો રહેલા છે.

૯ કેશવાણિજ્ય—દારી પ્રમુખને ગ્રહણ કરી બીજી જગ્યાએ વેચે,
તેમાં બીજાને વશ રહેવા વગેરે અનેક દોષો રહેલા છે.

૧૦ વિષવાણિજ્ય—ઝેર વેચવું, તે વેપાર ઘટિત નથી, કારણ કે, તેથી
ધણાં જીવોની વિરોધના થાય છે.

૧૧ યંત્રપીઠનકર્મ—તલ તથા શેલડી પ્રમુખ વસ્તુને પીલવાના યંત્રદિ-
ગવડે તલ તથા શેલડી પ્રમુખને પીલવા તે.

૧૨ નિર્લોચનકર્મ—આખલા વગેરે પશુઓને ખારી કરવા તે.

૧૩ દવદાનકર્મ—વનને બાલવાંડપે કર્મ, તે કર્મ એતરની રક્ષાકર્ય હો-

પણં મત્ સરઃ પ્રભૃતીનિ શાપયતિ ૧૪ । અસતીપોપણં યદ્યોજિપોપકા દાસીઃ પો-
પયંતિ તત્સંવંધિનીં ચ જાતીં ગૃહ્ણંતિ ૧૫ । યથા ગોઘ્નવિષય ઇતિ । દિદ્માગદર્શનં
ચૈત્ત્વં બહુસાવચ્ચાનાં કર્મણામેવંજાતીયાનાં ન પુનઃ પરિણનમિતિ ।

ફહ ચૈવં વિંશતિસંખ્યાતિચારાન્નિધાનમન્યાજાપિ પંચાત્તિચારસંખ્યયા તજ્ઞા-
તીયાનાં વ્રતપરિણામકાલુપ્યનિવંધનવિધાનામપેરેપાં સંગ્રહો ઝષ્ટ્ય્ય ઇતિ જ્ઞાપનાર્થં
તેન સ્મૃત્યંતર્યાનાદયો યદ્યાસંજ્ઞવં સર્વવ્રતેષ્વતિચારા દ્રશ્યા ઇતિ । નન્વંગારકર્માદયઃ
કસ્મિન્ વ્રતેઽતિચારાઃ સ્વરકર્મવ્રત ઇતિચેત્તર્હિ વ્રતવિષયસ્યાતિચારાણાં ચ-કઃ પ-
રસ્પરં વિશેષઃ સ્વરકર્મરૂપત્વાદંગારકર્માદીનાં ।

‘ય છે. ઉત્તરાપથ દેશમાં એવી રીત છે કે, ‘ખેતરમાં’ અગ્નિ સળગાવવાથી ‘લાં
ખોટા ધાસ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમાં હજારો લાખો જીવોનો નાશ થઈ જાય છે.

૧૪ સરોહદતંડાગ પરિશોપણકર્મ-જે સરોવર વગેરે શોષાવે છે તે.

૧૫ અસતીપોપણ-યોનિનું પોપણ કરનારી દાસીઓનું પોપણ કરાવે
છે, અને તે સંબંધી લાડુ લે છે, તેવી પ્રવૃત્તિ ગોઘ્નદેશમાં આજે છે.

આવી જાતના ઘણાં સાવચ કર્મો છે, અહિં તેનું માત્ર દિગ્દર્શન કરા-
વેલ છે, કાંઈ બધાની ગણના કરી નથી.

‘એવી રીતે વીશ સંખ્યાવાલા અતિચારના નામે કહ્યાં છે, બીજે સ્થલે
પાંચ અતિચારની સંખ્યાવડે વ્રતના પરિણામને મલિન કરવાના કારણરૂપ એ-
વા તે જાતના બીજા અતિચારોનો સંગ્રહ કરવો, એમ જાણાવાને વ્રતનું વિરમ
રણ થવારૂપ વિગેરે અતિચારો જેમ ધટ તેમ સર્વ વ્રતોને વિષે જાણવા. અદિ
શંકા કરે કે, અંગાર કર્મો વગેરે અતિચારો કયા વ્રતને વિષે કહો છો ? જો
તમે એમ કહો કે, તે ખરકર્મ-હૂરકર્મ તે વ્રતને વિષે અતિચારજ છે, તો એ-
ટલું પુછવાનું કે, વ્રતના વિષયનો અને અતિચારનો પરસ્પર શો વિષય છે ?
કારણ કે, અંગાર કર્મોદિક હૂરકર્મરૂપજ છે, માટે તેને વ્રતભંગ કહો અતિ-
ચાર કેમ કહો છો ?

અત્રોચ્યેતે સ્વકર્માદય એવૈતેજ્ઞઃ સ્વકર્માદિવ્રતિના પરિહાર્યાઃ। યદા પુનઃ-
તેષ્વેવાનાજોગાદિના પ્રવર્તેતે તદા સ્વકર્મવ્રતાતિચારા જનંતિ। યદા ત્વાકુટયા તદા
જંગા એવૈતિ ॥ ૧૯ ॥

અથ તૃતીયસ્ય—

કંદર્પકૌકુચ્ય-મૌલર્યા-સમીક્ષ્યાધિકરણોપજોગાધિ-
કત્વાનીતિ ॥ ૨૦ ॥

કંદર્પશ્ચ કૌકુચ્યં ચ મૌલર્યં ચાસમીક્ષ્યાધિકરણં ચૌપજોગાધિકત્વં ચેતિ સમાસઃ।
તત્ર કંદર્પઃ કામઃ તક્ષ્તુર્વિશિષ્ટો વાક્પયોગોઽપિ કંદર્પ એવ મોહોદીપકં વાક્સંત્રિજા

આ શંકાનો ઉત્તર આપે છે—જે કૂર કર્માદિકના વ્રતવાલા છે, તેમણે
તો કૂર કર્મ વિગેરે વર્જવા યોગ્ય છે, અને જ્યારે એ વ્રતને વિષે અવિચારે
પ્રવર્તે ત્યારે કૂર કર્મ વ્રતના અતિચાર કહેવાય છે, અને જ્યારે તેમાં જાણી
જેઈને પ્રવર્તે ત્યારે વ્રતસંગજ કહેવાય છે. ૧૯

હવે અનર્થદંડ નામના ત્રીજા શુભ વ્રતના અતિચાર કહે છે.

મૂલાર્થ—૧ કામને ઉદીપન કરવો, ૨ નેત્રાદિકની વિડખન
ક્રિયા, ૩ વાચાલપણું, ૪ અવિચારે અધિકરણ અને ૫ ઉપભો-
ગમાં અધિકપણું એ પાંચ અતિચાર જાણવા. ૨૦

ટીકાર્થ—કંદર્પ વગેરે શબ્દોનો સમાસ કરવો, તેમાં કંદર્પ એટલે
કામ અથવા તેનો હેતુરૂપ કામ વાણીનો પ્રયોગ—એ પણ કંદર્પજ કહેવાય છે.
અથવા મોહને ઉદીપન કરનાર વચન કર્મ, પણ કંદર્પ કહેવાય છે. આ
સ્થાને આવી સમાચારી છે કે, શ્રાવકને અદાદહાસ—અતિશય હસવું ઘટે નહીં.
કદિ જો હસવું પડે તો તે થોડુંજ હસે છે.

વઃ । ફહ ચ સામાચારી શ્રાવકસ્યાદાદૃહાસો ન કલ્પતે કર્તુઃ । યદિ નામ હસિ-
તવ્યં તદેષદેવેતિ । તથા કુકુચઃ કુત્સિતસંકોચનાદિક્રિયાયુક્તઃ તન્નાવઃ કૌતુ-
હલ્યં અનેકપ્રકારમુત્ખનયનાદિવિકારપૂર્વિકા પરિહાસાદિજનિતા જંહાનામિવ
વિરુદ્ધનક્રિયેત્યર્થઃ । અત્ર ચ સામાચારી । તાદૃશાનિ જણિતું ન કલ્પતે યાદૃશી-
લોકસ્ય હાસ્યમુત્પદ્યતે । एवं गत्या गंतुं स्थानेन वा स्यादुमिति । एतां च कं-
दर्पकौकुच्यास्यावतिचारौ प्रमादोचरितव्रतस्यावर्सेयो प्रमादरूपत्वात्तपोः ।

તથા મુત્ખનમસ્યાસ્તીતિ મુત્ખરસ્તદ્ભવઃ કર્મ વેતિ મોક્ષર્થં ધાટ્ઠર્પમાયમસન્ન્યાઽ
સત્યાઽસંબદ્ધમન્નાપિત્વમ્ અયં ચ પાપોપદેશવ્રતસ્યાવિચારો મૌલ્યર્થે સતિ પાપોપદેશ
સંજઞાત્ ।

નિહિત એવી નેત્રના સંઘાત્ય વગેરેની ક્રિયાવાલો ભાવ તે કૌકુચ્ય કહે-
વાય છે, એટલે પોતાની હલકાઈને જાણાવનારે મુખ તથા નેત્ર વગેરેના વિકાર
પૂર્વક હાસ્યને ઉત્પન્ન કરનારી ભાંડ ભવેંયાના જેવી વિંડબન ક્રિયા એવો
અર્થ થાય છે.

આદિ એવી સામાચારી છે કે, જેથી લોકોને હાસ્ય ઉત્પન્ન થાય, તેવું
એકા સહિત બોલવું, તેવી ગતિએ ચાલવું, અને તેવે સ્થાને બેસવું, એ શ્રાવ-
કને કલ્પે નહીં. આ પ્રકારે કંદર્પ અને કૌકુચ્ય—એ બે અતિચાર જે પ્રમાદ
કરી વ્રતનું આચરણ કરે છે, તેને જાણવા; કારણ કે, તે ખંને પ્રમાદરૂપ છે.

જેને મુખ હોય તે મુખર કહેવાય, તેનો જે ભાવ તે મોખ્યર્થ નિહંજ-
તાથી અસંખ્ય, અસંખ્ય અને અસંખંદ એવું બહુ બોલવું, તે મોખ્યર્થ કહે-
વાય છે, તે પાપોપદેશ વ્રતનો અતિચાર છે; કારણ કે, એવું મુખરપણું રાખ-
વાથી પાપોપદેશનો સંભવ છે.

તથા અસમીક્ષ્યૈવ તથાવિધકાર્યમપર્યાલોચ્યૈવ પ્રવણતયા યદ્વ્યવસ્થાપિતમ-
ધિકરણં વાસ્યુ દૂત્વદ્વ-શિદ્ધાપુત્રક-ગોધૂમધંત્રકાદિ-તદસમીક્ષ્યાધિકરણં ।
અત્ર સામાચારી । શ્રાવકેણ ન સંયુક્તાનિ શકટાદીનિ ધારયિતવ્યાનીતિ અપ્યં
ચ હિંસ્રપ્રદાનવ્રતસ્યાતિચારઃ । તથા ઉપજોગસ્ય ઉપસદ્ગુણત્વાદ્ જોગસ્ય ચ
ઉક્તર્નિર્વચનસ્યાધિકત્વમતિસ્તિતયા ઉપજોગાધિકત્વં । इहापि समाचारी ।
ઉપજોગાતિસ્તિતાનિ યદિ વહુનિ તૈદ્વામદ્વકાનિ શુદ્ધંતિ તદા તદ્વાદ્યેન વંદ્યઃ
સ્નાતું તદ્વાગાદૌ વ્રજંતિ । તતશ્ચ પૂતરકાદિવધોઽધિકઃ સ્યાદેવં તાંબૂદ્વાદિબ્ધવિવિ-
જ્ઞાપા ન ચૈવં કલ્પેતે તતઃ કો વિધિરુપજોગે ? । તતઃ સ્નાને તાવદ્ગૃહે ઇવ
સ્નાતવ્યં નાસ્તિ ષેત્તત્ર સામગ્રી તદા તૈદ્વામદ્વકૈઃ શિરો ઘર્ષયિત્વા ત્રાણિ ચ

વળી તેવા કાર્યનો વિચાર કર્યા વગરજ એટલે આવશ્યકતા વિના તૈયાર
રચાપન કરી રાખેલ હોય તે 'અધિકરણ' કહેવાય છે. અર્થાત્ વાંસલો, ખાણીઆ,
વાટવાની શિલા અને ઘઉં પ્રમુખને દળવાની ધંટી વગેરે યંત્ર. તે અસમી-
ક્ષ્યાધિકરણ કહેવાય છે. અહિં આવી સમાચારી છે કે, શ્રાવકે જોડ્યા વગરના
ગાડા વગેરે સખવા. કારણ કે, તૈયાર જોડી રાખેલા ગાડા વગેરેને ભાગીને
લઈ જનારા હિંસક પુરૂષોને તે આપવાથી હિંસ્રપ્રદાન વ્રતનો અતિ-
ચાર લાગે છે, તેમ વળી ઉપભોગ અને ઉપલક્ષણથી ભોગ કે જનો અર્થ આ
ગળ કહેવામાં આવેલા છે તેનું જ અધિકપણું તે ઉપભોગાધિકત્વ કહેવાય છે,
તે કરવાથી વ્રતનો અતિચાર લાગે છે. અહિં પણ આ પ્રમાણે સમાચારી છે.
ઉપભોગનું અધિકપણું આ પ્રમાણે છે, જમકે, જો તેલ તથા આમળાં વગેરે
ઘણાં ગ્રહણ કરે, તો તેમાં લોહપણાને લદ્ધને ઘણાં લોકો સ્નાન કરવાને તળા-
વ વગેરેમાં જઈ, તેથી પૂરા વગેરે જીવોનો વધ થાય, એવી રીતે-તાંબૂલ વગેરે
વસ્તુ એ વિષે વિકલ્પ જાણવો.

૧ જોનાથી આત્મા નરકને વિષે આરોપિત થાય તે અધિકરણ કહેવાય છે.

સર્વાણિ જાટયિત્વા તદ્વાગાદીનાં તદે નિવિષ્ટોઽજ્ઞિન્નિઃ સ્નાતિ । તથા યેષુ
પુષ્પાદિષુ કુંધ્વાદયઃ સંતિ તાનિ પરિહરતીતિ । અયં ચ પ્રમાદાચરિતત્રત એવ
વિપયાત્મકત્વાદસ્યાપધ્યાનાચરિતત્રતે ત્વનાજોગાદિના અપધ્યાને પ્રવૃત્તિરનાચાર
इति स्वयमच्यूहम् । કંદર્પાદય આકુટયા ક્રિયમાણા જંગા એવાવસેવા इति ॥૫૦॥

અથ પ્રથમશિક્ષાપદસ્ય ।

અહિં ડાઈ શંકા કરે કે, તેણ, આંમળા, તાંબુલ વગેરેને અહણુ કરવા,
એ ગૃહસ્થને નહીં કહ્યે અને જો કહ્યે છે, તો તેવી જાતના ઉપભોગને વિષે
કેવો વિધિ કરવો ? તે શંકાના ઉત્તરમાં કહે છે કે, જો તેવા પ્રકારનું સ્નાન
કરવું હોય તો ગૃહસ્થે ઘેરજ સ્નાન કરવું, જો કંદિ ધરની અંદર સ્નાન કરવા
ની સામગ્રી ન હોય તો તેણ તથા આંમળાવડે મસ્તકને ધસી, તે પછી તેને
સારી રીતે ધાટકી નાખી તળાવ પ્રમુખ જલાશયના તટ ઉપર બેસી અંજલિ
વડે સ્નાન કરવું, તથા જે પુરુષ વગેરેમાં કુંધવા પ્રમુખ જવ છે, તેનો પરિહાર
કરવો એ અતિચારને વિષયાત્મકપણું છે, માટે આ અતિચાર પ્રમાદથી આ-
ચરેલા ત્રતને વિષે જાણવા, અને અણુવિચારથી એ પુરૂષે અપધ્યાનને વિષે પ્રવૃત્તિ
કરી માટે અપધ્યાન પ્રવૃત્તિરૂપ અતિચાર લાગે છે, એમ પોતાની મેળે અતિચારની
કલ્પના કરી લેવી. જે પ્રથમ કંદર્પ વિગેરે અતિચારો કહેલા છે, તે જો નિઃશૂક-
નિર્દયપણે કરવામાં આવેલા હોય તો ત્રતભંગજા જાણવો, અતિચાર ન જાણવો. ૨૦

હવે પ્રથમ શિક્ષાત્રત (સામાયિક) ના અતિચાર કહે છે.

યોગદુઃપ્રણિધાનાનાદરસ્મૃત્યનુપસ્થાપનાનીતિ ॥૨૧ ॥

યોગદુઃપ્રણિધાનાનિ ચ અનાદરથ સ્મૃત્યનુપસ્થાપનં ચેતિ સમાસઃ તત્ર યો-
ગાઃ મનોવચનકાયાઃ તેષાં દુઃપ્રણિધાનાનિ સાવધે પ્રવર્તનઙ્ગણાનિ યોગદુઃપ્ર-
ણિધાનાનિ એતે ત્રયોઽતિચારા અનાદરઃ પુનઃ પ્રવલ્લપમાદાદિદોષાઘચાકર્ષચિહ્ન-
રણં કૃત્વા વાઙ્મુક્તસામાયિકકાર્યસ્યૈવ તત્ક્રણમેવ પારણમિતિ સ્મૃત્યનુપસ્થાપનં
પુનઃ સ્મૃતેઃ સામાયિકકરણાવસરવિષયાયાઃ કૃતસ્ય વા સામાયિકસ્ય પ્રવલ્લપમાદ-
દોષાદનુપસ્થાપનમનવતારણં એતદ્વચ્ચં જવતિ કદા મયા સામાયિકં કર્તવ્યં કૃતં
મયા સામાયિકં ન વેતિ પરંરૂપસ્ય સ્મરણ

મૂલાર્થ—મન, વચન અને કાયાના યોગનું પાપમાર્ગે પ્રવ-
ર્તવું, તે દુઃપ્રણિધાન ૩ અનાદર ૪ અને સ્મૃતિ—સ્મરણનો નાશ
એ પાંચ પેહેલા શિક્ષાનત(સામાયિક) ના અતિચાર બાણવા. ૨૧

યોગ દુઃપ્રણિધાન વગેરે શબ્દોનો સમાસ કરવો. તેમાં યોગ એટલે
મન, વચન, કાયાના યોગ તેમના દુઃપ્રણિધાન એટલે સાવધમાં પ્રવર્તન. યોગ
દુઃપ્રણિધાન—એમાં ત્રણ અતિચાર એટલે ૧ મનોદુઃપ્રણિધાન, ૨ વચન દુઃ
પ્રણિધાન, ૩ કાય દુઃપ્રણિધાન—એ ત્રણ અતિચાર સમજવા. અનાદર એ-
ટલે પ્રજ્ઞા પ્રમાણ વગેરેના દોષથી ભ્રમ તેમ કરવું. તેમજ કરવાનો આરંભ
કંડી સામાયિક પૂર્ણ કર્યા વિના તેજ વખતે પારી લેવું. સ્મૃતિ—સ્મરણનું
અનુપસ્થાપન એટલે નાશ એટલે સામાયિક કરવાના અવસરની સ્મૃતિનો
નાશ થાય એટલે ‘મારે ક્યારે સામાયિક કરવું!’ તથા મેં સામાયિક કર્યું
છે કે નહીં! એ સ્મૃતિનો નાશ થાય તે સ્મૃત્યનુપસ્થાપન નામે અતિચાર
કહેવાય છે.

સ્ય ઝંજા ઇતિ ।

નનુ મનોહુઃપ્રણિધાનાદિષુ સામાયિકસ્ય નિરર્થકત્વાદજાવ એવ પ્રતિપાદિતો જવતિ અતિચારશ્ચ માલિન્યરૂપો જવતીતિ કથં સામાયિકાજાવેત્તો જંગા-એવૈતે નાતિચારાઃ । સત્યં કિંત્વનાજોગતોઽતિચારસ્વમિતિ । નનુ ક્ષિવિધં ત્રિવિધેન સાવ-ધપત્યાખ્યાનં સામાયિકં તત્ર ચ મનોહુઃપ્રણિધાનાદૌ પ્રત્યાખ્યાનજંગાત્સામાયિકા-જાવ એવ । તદ્જંગજનિતં પ્રાયશ્ચિત્તં ચ સ્યાત્ મનોહુઃપ્રણિધાનં ચ હુઃપરિહાર્યં મનસોઽનવસ્થિતત્વાદતઃ સામાયિકપ્રતિપત્તેઃ સકાશાત્તદપ્રતિપત્તિરેવ શ્રેયસીતિ ।

અહિં કોઈ શંકા કરે કે, જ્યારે મનનું હુઃપ્રણિધાન વગેરેમાં સામાયિક નિરર્થક છે, તે કારણથી તેનો અભાવજ પ્રતિપાદિત કર્યો, તો પછી વ્રતના મલિનપણાફળ અતિચાર કેમ સંભવે ?

માટે સામાયિકના અભાવથી વ્રતભંગજ છે. અતિચાર નથી.

તેનો ઉત્તર આપે છે, એ વાત સત્ય છે, પરંતુ એને વિષે અનાભોગથી અતિચારપણું *આવે છે.

અહિં કોઈ શંકા કરે કે, “ન કરવું અને ન કરાવવું” — એ બે પ્રકારે ત્રિવિધ એટલે ત્રણ પ્રકારે મન, વચન અને કાયાએ કરીને જે સાવધનું પરચ્છ આણું કરવું, તે સામાયિક કહેવાય છે, તેની અંદર મનનું જે હુઃપ્રણિધાન — એટલે સાવધ ચિંતન વગેરે થવાથી પરચ્છઆણુને ભાંગ થતાં સમાયકનો અભા-વજ છે, અને તે સામાયિકના ભંગથી પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાનું પ્રાપ્ત થાય છે. અને મનનું હુઃપ્રણિધાન છોટી શકાય તેવું નથી, કારણકે, મનનું સ્થિરપણું રહેતું નથી, તે ઉપરથી સિદ્ધ થયું કે, સામાયિક લેવું તે કરતાં તે ન લેવું વધારે સાફ છે.

આ શંકાના ઉત્તરમાં કહે છે કે, એવી શંકા કરવી યોગ્ય નથી, કારણકે, ‘ન કરવું અને ન કરાવવું’ એ બે પ્રકારના સામાયિકને મન, વચન અને કાયા એ ત્રણ પ્રકારે અંગીકાર કરેલ છે. તેમાં ‘હું’ મનવડે સાવધને કરીશ નહીં’ ઈલાદિ છ પ્રત્યાખ્યાન થાય છે, તેમાં એકનો ભંગ થાય તો પણ બી-જા-પાંચ પરચ્છઆણું વિદ્યમાન છે, તેથી સામાયિકનો અત્યંતાભાવ પ્રાપ્ત થયો.

* જાણી જોઈને એ પુરચ્છ હુઃપ્રણિધાન કરતો નથી પણ અજાણતા હુઃપ્રણિધાન થઈ જાય છે — તેથી તે અતિચાર છે.

નૈવં યતઃ સામાયિકં દ્વિવિધં ત્રિવિધેન પ્રતિપન્નં તત્ર મનસા સાવચં ન કરોમીત્યા-
દીનિષદ્ પ્રત્યાહ્યાનાનિ ફલ્યન્યતરજંગેઽપિ શેષસન્નાવાન્ન સામાયિકસ્યાત્યંતાજ્ઞાવો
મિથ્યાહુઃકૃતેન મનોહુઃપ્રણિધાનમાત્રશુદ્ધિશ્ચ સર્વવિરતિસામાયિકેઽપિ તથાન્યુપગ-
તત્વાત્ યતો ગુપ્તિજંગે મિથ્યાહુઃકૃતં પ્રાયશ્ચિત્તમુક્તં । યદાહ—“*વીઓઝ અ-
સમિત્તમિત્તિ કીસ સહસા અગુત્તો વા ” । દ્વિતીયોઽતિચારઃ સમિત્યાદિજંગરૂ-
પોઽનુતાપેન શુદ્ધ્યતીત્યર્યઃ । ઇતિ ન પ્રતિપત્તેરપ્રતિપત્તિર્ગરીયસીતિ । કિંચ સા-
તિચારાનુદાનદપ્યન્યાસતઃ કાઢેન નિરતિચારમનુદાનં જવતીતિ । સૂરયો યદાહુઃ—

“ અન્યાસોઽપિ પ્રાયઃ પ્રત્યૂત્તરજન્માનુગો જવતિ શુદ્ધઃ ” ૨?

અથ દ્વિતીયસ્ય ।

ન ગણાય; કારણકે મનના હુઃપ્રણિધાનની શુદ્ધિ માત્ર મિથ્યા હુઃકૃત આપવા-
થી થઈ જાય છે. વળી સર્વવિરતિ સામાયિકને વિષે પણ તેમજ પ્રતિપાદન
કરવામાં આવ્યું છે. ગુપ્તિનો ભંગ થાય તો તેને મિથ્યાહુઃકૃતરૂપ પ્રાયશ્ચિત
કહેવું છે. તેને માટે શાસ્ત્રમાં આ પ્રમાણે લખે છે—“ બીજો જે અતિચાર
એટલે સમિતિગુપ્તિનો ભંગરૂપ જે અતિચાર તેની શુદ્ધિ તો “અરે હું સહસા
અસમિત થયો ! ! ! અથવા અશુભ કેમ થયો ! ! ” એ પ્રકારનો પશ્ચાત્તાપ
કરવાથી થાય છે (શુદ્ધ થવાય છે.) અર્થાત્ સમિતિ પ્રમુખના ભંગરૂપ સર્વ
વિરતિ સામાયિકવાળાનો જે બીજો અતિચાર છે, તે પશ્ચાત્તાપ કરવાવડે શુદ્ધ
થાય છે. આ હેતુથી તમે કહેા છો કે, “ સામાયિક અંગીકાર કર્યા કરતાં ન
અંગીકાર કરવું એ અતિ શ્રેષ્ઠ છે, ” એ ન્યાય તે પ્રકારે નથી. તેતો અભ્યા-
સે કરી મનને વશ કરી સામાયિક કરવું, તે અતિ શ્રેષ્ઠ છે, એમ જણાવે છે.
વળી અતિચારરહિત અનુદાન કરવાથી પણ અભ્યાસવડે કાલે કરીને
અતિચારરહિત અનુદાન થાય છે. તેને માટે સૂરિઓ આ પ્રમાણે કહે
છે—“ ઘણાં જન્મથી ચાલ્યો આવતો અભ્યાસ પ્રાપ્ત કરીને શુદ્ધ થાય છે. ”
તેથી એવો અભ્યાસ કરવો કે જેથી મન વશ થવાથી નિરતિચાર સામાયિકની
શુદ્ધિ થાય. ૨૧

હવે બીજા દેશાવકાશિક નામના શિક્ષાત્રયના અતિચાર કહેછે—

આનયન-પ્રેષ્યપ્રયોગ-શબ્દ-રૂપાનુપાત-પુદ્ગલક્ષેપા

ઇતિ ॥ ૨૨ ॥

આનયનં ચ પ્રેષ્યથ્ચ આનયનપ્રેષ્યૌ તયોઃ પ્રયોગાવાનયનપ્રેષ્યપ્રયોગૌ । તથા શબ્દરૂપયોરનુપાતૌ શબ્દરૂપાનુપાતૌ આનયનપ્રેષ્યપ્રયોગૌ ચ શબ્દરૂપાનુપાતૌ ચ પુદ્ગલક્ષેપથેતિ સમાસઃ । તત્રાનયને વિવક્ષિતક્ષેત્રાદ્વિવર્તમાનસ્ય સચેતનાદિહ્યસ્ય વિવક્ષિતક્ષેત્રપ્રાપ્તે પ્રયોગઃ । સ્વયં ગમને વ્રતજંગમયાદન્યસ્ય સ્વયમેવ વા ગચ્છતઃ સંદેશાદિના વ્યાપારણમાનયનપ્રયોગઃ । તથા પ્રેષ્યસ્યાદેશ્યસ્ય પ્રયોગો વિવક્ષિતક્ષેત્રાદ્વિવર્તમાનસ્ય સચેતનાદિહ્યસ્ય વિવક્ષિતક્ષેત્રપ્રાપ્તે પ્રયોજનાય સ્વયંગમને વ્રતજંગમયાદન્યસ્ય વ્યાપારણં પ્રેષ્યપ્રયોગઃ । તથા શબ્દસ્ય કાસિતાદિરૂપસ્ય રૂપસ્ય સ્વશરીરાકારસ્ય વિવક્ષિતક્ષેત્રાદ્વિવર્તમાનસ્ય સચેતનાદિહ્યસ્ય વિવક્ષિતક્ષેત્રપ્રાપ્તે પ્રયોજનાય સ્વયંગમને વ્રતજંગમયાદન્યસ્ય વ્યાપારણં પ્રેષ્યપ્રયોગઃ । તથા શબ્દસ્ય કાસિતાદિરૂપસ્ય રૂપસ્ય સ્વશરીરાકારસ્ય વિવક્ષિતક્ષેત્રાદ્વિવર્તમાનસ્ય સચેતનાદિહ્યસ્ય વિવક્ષિતક્ષેત્રપ્રાપ્તે પ્રયોજનાય સ્વયંગમને વ્રતજંગમયાદન્યસ્ય વ્યાપારણં પ્રેષ્યપ્રયોગઃ ।

મૂલાર્થ—૧ પોતે નિયમિત કરેલા ક્ષેત્રની બાહર રહેલા ક્ષેત્રથી મંગાવવું. ૨ તેવી રીતના ક્ષેત્રમાં સેવકને મોકલવો, ૩ શબ્દ સંભળાવવો, ૪ રૂપ દેખાડવું, ૫ કાંકરા પ્રમુખ પુદ્ગલ નાંખી સંભળતી આપવી—એ પાંચ અતિચાર બાબત. ૨૨

ટીકાર્થ—આનયન અને પ્રેષ્યના જે પ્રયોગ તથા શબ્દ અને રૂપના અનુપાત અને પુદ્ગલનો ક્ષેપ—એ સર્વનો સમાસ છે. ૧ તેમાં પોતે પરિભ્રમણ કરી રાખેલા ક્ષેત્રની બાહર રહેલા ક્ષેત્રને વિષે રહેલ સચેતનાદિ વસ્તુને પોતાના રાખેલા ક્ષેત્રમાં લાવવાને પ્રયોગ કરવો—અર્થાત્ કાંઈની પાસે મંગાવી લેવું, કારણ કે, જે પોતે લેવા જાય તો વ્રતભંગ થાય. તે વ્રતભંગના ભયથી કાંઈ બીજે પોતાની મેળે જતો હોય તેની સાથે સદેશો કહેવો વગેરેથી જે વસ્તુને મંગાવવાનો પ્રયોગ કરવો તે આનયન નામે પ્રયોગ કહેવાય છે. ૨ પ્રેષ્ય એટલે આજ્ઞા કરવા યોગ્ય સેવક તેનો પ્રયોગ એટલે પોતે નિયત કરેલા ક્ષેત્રની બાહર કાંઈ પ્રયોજન આવી પડે તો તેને માટે પોતાને જવામાં વ્રતનો ભંગ થાય, તેવા ભયથી બીજા સેવકને મોકલવો, તે પ્રેષ્ય પ્રયોગ કહેવાય છે. ૩ શબ્દ એટલે ખાંસી, ખોંખારા વગેરે શબ્દો પોતે નિયમિત કરેલા ક્ષેત્રની બાહર રહેલા પુદ્ગલના કાનમાં પાડી તેને બોલાવવાની જણ કરવી તે શબ્દાનુપાત કહેવાય છે. ૪ રૂપ એટલે પોતાના શરીરની આકૃતિ પોતે

વસ્થિતસ્યાહ્વાનીયસ્યાહ્વાનાય શ્રોત્રે દૃષ્ટૌ વાનુપાતોઽવતારણમિતિ યોઽર્થઃ । અયમ-
 ત્રજાવઃ । વિવક્ષિતક્રેત્રાદ્ઘિર્વર્તમાનં કંચન નરં વ્રતજંગમજાયાદાઘ્વાતુમશન્કુવન્
 યદા કાશિતાદિશબ્દશ્રાવણસ્વકીયરૂપસંદર્શનધારેણ તમાકારયતિ તદા વ્રતસાપે-
 ક્ત્વાચ્છદ્ધાનુપાતરૂપાનુપાતાવતિચારાવિતિ । તથા પુદ્ગલસ્ય શર્કરાદેર્નિયમિત-
 ક્રેત્રાદ્ઘિર્વર્તિનો જનસ્ય વોધનાય તદ્ઞિમુખં પ્રક્રેપઃ પુદ્ગલપ્રક્રેપઃ । દેશાવકા-
 શિકવ્રતં હિ ગૃહ્યતે માનૂદગમનાગમનાદિવ્યાપારજનિતઃ પ્રાણ્યુપમર્દ ઇત્યન્નિપ્રાયેણ-
 સ્ ચ સ્વયંકૃતોઽપ્યેન વા કારિત ઇતિ ન કશ્ચિત્ફલે વિશેષઃ પ્રત્યુત ગુણઃ સ્વયં-
 ગમને ઈર્યાપથવિશુદ્ધેઃ પરસ્ય પુનરનિપુણત્વાત્તદશુદ્ધિરિતિ । ઇહ ચાઘ્રયમવ્યુ-
 ત્પન્નબુદ્ધિત્વેન સહસાકારાદિના વાન્ત્યત્રયં તુ વ્યાજપરસ્યાતિચારતાં યાતીતિ ।

નિયમિત કરેલા ક્ષેત્રની બાહેર રહેલા પુરૂષને બોલાવાને તેની નજરે પાડવી તે રૂપાનુપાત નામે ચોથો અતિચાર બાબતો.

. આ કહેવાનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે—પોતે નિયમિત કરેલા ક્ષેત્રની બાહેર રહેલા કોઈ પુરૂષને વ્રતભંગના ભયથી બોલાવવાને અસમર્થ હોવાથી તેને ખાંસી, ખોંખારો વગેરે શબ્દો સંભળાવી અને પોતાનું રૂપ દેખાડી તે દ્વારા તેને બોલાવે, ત્યારે વ્રતની અપેક્ષા હોવાથી શબ્દાનુપાત અને રૂપાનુપાત નામે અતિચાર થાય છે.

તેમ વળી ૫ પુદ્ગલ પ્રક્રેપ એટલે પોતે નિયમિત કરેલા ક્ષેત્રની બાહેર રહેલા માણસને બાણ કરવાને કાંકરા વગેરે પુદ્ગલો તેની સામે ફેંકવા, તે પુદ્ગલ પ્રક્રેપ કહેવાય છે; જેથી કરીને જવા આવવાના વ્યાપારથી પ્રાણીનો નાશ ન થાય એવા અભિપ્રાયથી દેશાવકાશિકવ્રત ગ્રહણ કરાય છે. તે પ્રાણિ-
 ધાત કે જે પોતે કરેલા અથવા બીજા પાસે કરાવ્યો, તેના કૃણમાં કાંઈ વિશે-
 ષ નથી, પણ ઉલટું પોતે ગમન કરતાં ઈર્યાપથની વિશુદ્ધિ કરવાથી ગુણ થાય છે. અને બીજાને તો અબાણપણાથી ઈર્યાપથની શુદ્ધિ ન કરવાથી જીવ-
 ધાત થવારૂપ દોષ પ્રાપ્ત થાય છે. તેમાં પ્રથમના બે અતિચાર તો કાચીબુદ્ધિ-
 વડે અથવા સહસાકાર વગેરેથી થાય છે અને જે છેલ્લા ત્રણ અતિચારો છે, તે તો કોઈ ભિપથી અભિપ્રાય બાણાવનારને ઉત્પન્ન થાય છે. આ સ્થળે વૃદ્ધ

ફહાહુર્દ્ધાઃ—“દિગ્વ્રતસંક્ષેપકરણમણુવ્રતાદિસંક્ષેપકરણસ્યાપ્યુપદ્મક્રુણં દૃષ્ટવ્યમ્ ।
તેષામપિ સંક્ષેપસ્થાવશ્યં કર્ત્વ્યત્વાત્ । પ્રતિવ્રતં ચ સંક્ષેપકરણસ્ય નિવ્રતત્વેન
છાદશવ્રતાનીતિ સંખ્યાવિરોધઃ સ્યાદિતિ । અત્ર કેચિદાહુઃ । દિગ્વ્રતસંક્ષેપ એવ
દેશાવકાશિકં તદતિચારાણાં દિગ્વ્રતાનુસારિતયૈવોપદ્મજ્ઞાદત્રોચ્યતે યથોપદ્મક્રુણ-
તયા શેષવ્રતસંક્ષેપકરણમપિ દેશાવકાશિકમુચ્યતે । તથોપદ્મક્રુણતયૈવ તદતિચારા
અપિ તદનુસારિણો દૃષ્ટવ્યાઃ । અથવા પ્રાણાતિપાતાદિસંક્ષેપકરણેષુ વંશાદય ઈ-
વાતિચારા ઘટંતે । દિગ્વ્રતસંક્ષેપે તુ સંક્ષિપ્તત્વાત્કેત્રસ્ય શબ્દાનુપાતાદયોઽપિ સ્યુ-
રિતિ જ્ઞેદેન દર્શિતાઃ । ન ચ સર્વેષુ વ્રતજેદેષુ વિશેષતોઽતિચારા દર્શનીયાઃ રાત્રિ-
જોજનાદિવ્રતજેદેષુ તેષામર્શિતત્વાદિતિ । ૨૨ ।

અથ તૃતીયસ્ય ।

પુરૂષો આ પ્રમાણે કહે છે—“ આ દેશાવકાશિકવ્રતમાં દિગ્વ્રતનું સંક્ષેપ
કરવું તે અણુવ્રત વગેરેના સંક્ષેપ કરવાનું ઉપલક્ષણ છે, એમ બાણુવું. કા-
રણકે, અણુવ્રત વગેરેના સંક્ષેપનું અવશ્ય કરવાપણું છે. અને દરેક વ્રતે સં-
ક્ષેપ કરવાથી ભિન્ન વ્રતપણાને લઈને ખારવ્રતની સંખ્યામાં વિરોધ પ્રાપ્ત થાય છે.

આહિં કંટલાએક આ પ્રમાણે કહે છે—દિગ્વ્રતનો સંક્ષેપ કરવો એજ
દેશાવકાશિકવ્રત છે, કારણ કે, દેશાવકાશિકવ્રતનો અતિચાર દિગ્વ્રતના અ-
તિચારને અનુસારે કરીનેજ બાણાય છે.

આ શંકાના સમાધાનમાં કહેવાનું કે, જેમ ઉપલક્ષણપણાથી ખાટીના
વ્રતનું સંક્ષેપકરણ પણ દેશાવકાશિક કહેવાય છે, તેમ ઉપલક્ષણપણાથી તે-
ના જે અતિચાર તે પણ તેને અનુસરીને જેવા અથવા પ્રાણાતિપાત વગેરેનું
જ સંક્ષેપ કરવું, તેને વિષે બંધાદિકજ અતિચાર સંભવે છે. અને દિગ્વ્રતના
સંક્ષેપને વિષે ક્ષેત્રના સંક્ષિપ્તપણાને લઈને શબ્દાનુપાત વગેરે પણ અતિચાર
હોય, એમ ભેદ કરીને ખતાવ્યા છે. કદિ આહિં શંકા કરે કે, સર્વવ્રતના ભેદ
ને વિષે અતિચારો વિશેષપણે જેવા યોગ્ય છે. તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે, તે અ-
તિચારો જેવા યોગ્ય નથી, કારણ કે, રાત્રિભોજન વગેરે વ્રતોના ભેદને વિષે
અતિચારોનું દેખાડવાપણું રહેતુંજ નથી. ૨૨

હવે ત્રીજી શિક્ષા વ્રતના અતિચાર કહે છે.

અપ્રત્યુપેક્ષિતાપ્રમાર્જિતોત્સર્ગાદાનનિક્ષેપસંસ્તારોપક્ર-
મણાનાદરસ્મૃત્યનુપસ્યાપનાનીતિ ॥ ૨૩ ॥

ફહ પદેઽપિ પદસમુદાયોપચારાદપ્રત્યુપેક્ષિતપદેનાપ્રત્યુપેક્ષિતદુઃપ્રત્યુપેક્ષિત-
સ્થંભિન્નાદિભૂમિદેશઃ પરિગૃહ્યતે । અપ્રમાર્જિતપદેન તુ સ એવાપ્રમાર્જિતદુઃપ્રમાર્જિત
ઇતિ તથા ઉત્સર્ગાદાનનિક્ષેપૌ ચેતિ ઉત્સર્ગાદાનનિક્ષેપાઃ તતોઽપ્રત્યુપેક્ષિતાપ્રમા-
ર્જિતે સ્થંભિન્નાદાવુત્સર્ગાદાનનિક્ષેપાઃ અપ્રત્યુપેક્ષિતાપ્રમાર્જિતોત્સર્ગાદાનનિક્ષેપાઃ
તતસ્તે ચ સંસ્તારોપક્રમણં ચાનાદરશ્ચ સ્મૃત્યુપસ્યાપનં ચેતિ સમાસઃ । તત્રાપ્રત્યુપે-
ક્ષિતે પ્રથમત એવ લોચનાજ્યાપનિરીક્ષિતે દુઃપ્રત્યુપેક્ષિતે તુ પ્રમાદાદ્ જ્ઞાંતલોચન
વ્યાપારેણ ન સમ્યગ્નિરીક્ષિતે તથા અપ્રમાર્જિતે મૂલત એવ વસ્ત્રાંચન્નાદિના અપ-
રાપ્ટ્રે દુઃપ્રમાર્જિતે ત્વર્દપ્રમાર્જિતે સ્થંભિન્નાદૌ યથાર્હમુત્સર્ગો મૂત્રપુરીષાદીનામુજ્જ-

મૂલાર્થ—૧ ન જોયેલા તથા ન પ્રમાર્જીલા સ્થાનને વિષે મલ-
મૂત્રાદિ પરઠવવા, ૨ તેવા સ્થાનમાં ધર્મના ઉપકરણ લેવા તથા
મૂકવા. ૩ સંત્રારાને જોયા વિના તથા પ્રમાર્જ્યા વિના તેનો ઉપયો-
ગ કરવો. ૪ પૌષ્ઠ ઉપવાસનો અનાદર કરવો અને ૫ સ્મૃતિ—
સ્મરણનું અનુસંધાન ન રાખવું. એ પાંચ ત્રીજી શિક્ષાવ્રતના અ-
તિચાર કહેવાય છે. ૨૩

ટીકાર્થ—અહિં એક પદને વિષે પદસમુદાયનો ઉપચાર છે, તેથી
અપ્રત્યુપેક્ષિતપદવડે અપ્રત્યુપેક્ષિત અને દુઃપ્રત્યુપેક્ષિત એવા સ્થંડિલાદિ ભૂ-
મિનો દેશ ગ્રહણ કરવો. અપ્રમાર્જિત પદે કરીને અપ્રમાર્જિત અને દુઃપ્રમા-
ર્જિત એવા સ્થંડિલાદિ ભૂમિના દેશનું ગ્રહણ કરવું. ઉત્સર્ગ, આદાન અને
નિક્ષેપ તે પછી અપ્રત્યુપેક્ષિત તથા અપ્રમાર્જિત એવા સ્થંડિલાદિને વિષે
ઉત્સર્ગ, આદાન અને નિક્ષેપ તે પછી સંસ્તારોપક્રમણ, અનાદર અને સ્મૃત્યુ-
પસ્યાપન—એમ દ્વંદ્વ સમાસ થાય છે. અપ્રત્યુપેક્ષિત એટલે પ્રથમથીજ
નેત્રો વડે નહિ જોએલા અને દુઃપ્રત્યુપેક્ષિત એટલે પ્રમાદથી ભમેલા
નેત્રોના વ્યાપારને લઇને સારી રીતે નહીં જોએલા એવા સ્થંડિલ વગેરેમાં
તથા અપ્રમાર્જિત એટલે મૂળથીજ વસ્ત્રના છેડા વગેરેથી નહીં પૂંજેલા અને
દુઃપ્રમાર્જિત એટલે અર્ધા પૂંજેલા એવા સ્થંડિલ વગેરેમાં ભાગ કરવા યોગ્ય
મલમૂત્ર વગેરેને યથાયોગ્ય રીતે પરઠવવા. એ પ્રથમ અતિચાર જાણવો.

નીયાનામાદાનનિક્ષેપૌં ચ પૌષધોપવાસોપયોગિનો ધર્મોપકરણસ્ય પીઝાદિવ્રકાદેર્હા-
વતિચારૌ સ્યાતામેતાવિતિ । ૧-૨ ।

ફહ સંસ્તારોપક્રમણમિતિ સંસ્તારકશબ્દઃ શય્યોપસન્નક્રુણં તત્ર શય્યા શયનં
સર્વાંગીણં વસતિર્વા । સંસ્તારકોઽર્ધ્વતૃતીયહસ્તપરિમાણઃ તતઃ સંસ્તારકસ્ય પ્રસ્તા-
વાદમત્યુપેક્ષિતસ્યામમાર્જિતસ્ય ચોપક્રમઃ ઉપજોગઃ અતિચારોઽયં તૃતીયઃ । ૩ ।
અનાદરસ્તૃત્યનુપસ્થાપને પુનર્દાં ચતુર્યપંચમાવતિચારૌ । ૪-૫ । સામાયિકાતિ-
ચારાવિષ જાવનીયાવિતિ । ફહ સંસ્તારોપક્રમે ઇયં વૃદ્ધસમાચારી કૃતપૌષધોપવાસો
નામત્યુપેક્ષિતાં શય્યામારોહતિ સંસ્તારકં વા પૌષધશાસ્ત્રાં વા સેવતે દર્જવસ્ત્રં વા
શુશ્વવસ્ત્રં વા ચૂમ્યાં સંસ્તૃણાતિ કાયિકાચૂમેશ્વાગતઃ પુનરપિ સંસ્તારકં પ્રત્યુપેક્ષ-
તેઽન્યયાતિચારઃ સ્યાત્ એવં પીઝાદિત્વપિ વિજ્ઞાપેતિ ॥ ૨૩ ॥

તેવા પ્રકારના સ્થંડિલ વગેરેમાં પૌષધ ઉપવાસને ઉપયોગી એવા જે
પીઠ ફલક (પાટ પાટીયું) વગેરે ધર્મના ઉપકરણને લેવા અને મુકવા—
એ બીજે અતિચાર જાણવો. એવી રીતે ખંને અતિચાર કહેલા છે. ૧-૨

અહિં સંસ્તાર એટલે સંધારો ઉપલક્ષણથી શય્યા જાણવી. શય્યા એટલે
સર્વ અંગે શયન કરવું અથવા વસતિ-વસવું. જેનું પરિમાણ અઢી હાથનું
છે, તે સંધારો કહેવાય છે. તે સંધારાને જોયા વિના તથા પૂંજ્યા વિના ઉ-
પભોગ કરવો, એ ત્રીજે અતિચાર જાણવો. અનાદર એટલે પૌષધોપવાસનું
જમ તેમ કરવું, તે ચોથો અતિચાર અને તેનું અનુસંધાન ન રાખવું, તે
પાંચમો અતિચાર—એ બે અતિચારની સામાયિકના અતિચારની પેઠે
ભાવના કરવી. ૩-૪-૫

અહિં સંધારાના ઉપભોગને વિષે વૃદ્ધસમાચારી આ પ્રમાણે છે—
પૌષધોપવાસ જેણે કરેલો છે એવો પુરૂષ પડિલેહણ કર્યા વિનાની શય્યા
અથવા સંધારા ઉપર બેશે નહીં અથવા પડિલેહણ કર્યા વિનાની પૌષધશા-
ળાને સેવે નહીં તેમજ દર્ભવસ્ત્રને વા શુદ્ધ વસ્ત્રને પડિલેહણ કર્યા વિનાની
ભૂમિ ઉપર ન પાથરે. કાયિકાભૂમિ એટલે મૂત્રાદિક કરવાની ભૂમિ, તેમાંથી
મૂત્રાદિક કરી આવ્યા પછી ૫રીવાર સંધારાની પડિલેહણ કરે—એ તે ન
કરે તો અતિચાર ક્ષાગે છે. એવી રીતે બાજોદ, પાટીયા વગેરે વસ્તુને વિષે
પણ જાણી લેવું. ૨૩

અય ચતુર્થસ્ય—

સચિત્તનિક્ષેપ-પિધાન-પરવ્યપદેશમાત્સર્ય-કાલાતિ-
ક્રમા ઇતિ ॥ ૨૪ ॥

સચિત્તનિક્ષેપપિધાને ચ પરવ્યપદેશશ્ચ માત્સર્ય ચ કાલાતિક્રમથેતિ સમાસઃ ।
તત્ર સચિત્તે સચેતને પૃથિવ્યાદૌ નિક્ષેપઃ સાધુદેયજન્તાદેઃ સ્થાપનં સચિત્તનિક્ષેપ-
તયા સચિત્તેનૈવ વીજપૂરાદિના પિધાન સાધુદેયજન્તાદેરેવ સ્યગન સચિત્તપિધાન
તથા પરસ્પાત્મવ્યતિરિક્તસ્ય વ્યપદેશઃ પરવ્યપદેશઃ પરકીયમિદમન્નાદિકમિત્યેવમ
દિત્સાવતઃ સાધુસમક્ષ જાણન પરવ્યપદેશઃ । તયા મત્સરોઽસહન સાધુર્જિર્યાચિ
તસ્ય ક્રોધકરણ ‘તેન રક્તેન યાચિતન ટત્તમહ તુ કિં તત્તોઽપિ હીન ઇત્યાદિત્રિ

હવે ચોથા રાક્ષાત્રતના અતિચાર કહે છે—

મૂલાર્થ—૧ સાધુને આપવા યોગ્ય વસ્તુને સચિત્ત ઉપર
મૂકવી. ૨ તેને સચિત્ત વસ્તુવડે ઢાકવી. ૩ પોતાની વસ્તુને પારકી
વસ્તુ કહેવી ૪ મત્સરભાવ રાખવો અને ૫ કાલનો અતિક્રમ કરવો.
એ પાંચ અતિચાર છે. ૨૪

ટીકાથ—અચિત્ત નિક્ષેપ, પિધાન, પરવ્યપદેશ, માત્સર્ય અને
કાલાતિક્રમ—એ ચર્વનો દ્વંદ્વ સમાન થાય છે ૧ તેમા અચિત્ત એટલે પૃથ્વી
કાય વગેરે સચેતન વસ્તુને વિષે માધુને આપવા યોગ્ય એવી અન્નાદિક વસ્તુનું
સ્થાપન જન્મ, તે સચિત્ત નિક્ષેપ નામે પેહેનો અતિચાર છે ૨ તે માધુને
આપવા યોગ્ય વસ્તુને બીજેન વિગેરે અચેતન વસ્તુવડે ઢાકવી તે સચિત્ત-
પિધાન નામે બીજે અતિચાર છે ૩ પગ એટલે પોતાથી જુદા એવા માણસ
નો વ્યપદેશ કરવો અર્થાત્ નાહુને ન આપવાની ઈચ્છાથી આ અન્નાદિક
વસ્તુ પાગી છે, આગી નથી ’ એમ નાહુની સમક્ષ કહેવું, તે પરવ્યપદેશ
નામે ત્રીજે અતિચાર છે ૪ મત્સર એટલે અસહનપણુ માધુએ કોઈ પુરુષ પામે
કોઈ વસ્તુ માગી લાગે તેની ઉપર કોઈ કરવો અથવા ‘હું મુ તે
૨૦ પુરુષ જગતા આઠો છું કે, તેણે દીની ’ ઈત્યાદિ વિકટપ કરવા તે
પણ મત્સર કહેવાય છે એનો મત્સર જેનામા હોય તે મત્સરી કહેવાય અને
તેનો જે ભાવ તે માત્સર્ય નામે ચોથો અતિચાર છે. ૫ જાય એટલે સાધુને

કલ્પો વા સોઽસ્યાસ્તીતિ મત્સરી તદ્વાચો માત્સર્યં તથા કાઙ્ગસ્ય સાંચૂચિતજિજ્ઞાસમયસ્યાતિક્રમોઽદિત્સયાનાગતજોજનપદ્માદ્જોજનચારેણોદ્વંષનં કાઙ્ગાતિક્રમોઽતિચાર ઇતિ । જાવના પુનરેવં યદાનાજોગાદિનાતિક્રમાદિના વા એવાજાચરતિ તદાતિચારોઽપદા તુ જંગ ઇતિ ॥ ૨૪ ॥

અનમણુવ્રતગુણવ્રતશિક્ષાપદાનિ તદતિચારાંશ્ચાન્નિધાય પ્રસ્તુતે યોજયન્નાહ ।—

અતઙ્ગહિતાણુવ્રતાદિપાંચનં વિશેષતો ગૃહસ્થધર્મ ઇતિ ॥ ૨૫ ॥

પરંતરતિચારરહિતાનામણુવ્રતાદીનામુપદ્મકુળત્વાત્ સમ્યક્કસ્ય ચ પાઞ્ચનં । કિમિત્યાહ । વિશેષતો ગૃહસ્થધર્મો જવતિ યઃ શાસ્ત્રાર્દાં પ્રાક્ સૂચિત આસીદિતિ ॥ ૨૫ ॥

આહોક્તવિધિના પ્રતિપન્નેષુ સમ્યક્કાણુવ્રતાદિપ્વતિચારાણામસંજવ એવ

યોગ્ય એવા ભિક્ષાનો સમય—તેનો અતિક્રમ એટલે સાધુને ન દેવાની ઈચ્છાથી તે સમયને અનાગત ભોજન અથવા પશ્ચાત્ ભોજનદ્વારા ઉદ્ધવંધન કરવો, તે કાલાતિક્રમ નામે પાંચમો અતિચાર છે. આ સ્થળે આવી ભાવના છે કે, જ્યારે અનાભોગાદિ અથવા અતિક્રમાદિવડે પૂર્વે કહેલા અતિચારને આચરે ત્યારેજ અતિચાર કહેવાય, નહીં તો વ્રતનો ભંગ કહેવાય છે. ૨૪

એવી રીતે અણુવ્રત, ગુણુવ્રત, અને શિક્ષાપદના અતિચારો કહીને તે વ્રતને ચાલતા પ્રકરણ સાથે જોડી દેવા કહે છે—

મૂલાર્થ—એ અતિચારરહિત અણુવ્રત વગેરેને વાળવા તે ગૃહસ્થનો વિશેષ ધર્મ નાણુવો. ૨૫

ટીકાર્થ—એ અતિચારથી રહિત એવા અણુવ્રત વગેરેનું જે પાલવું, ઉપલક્ષણથી સમ્યક્ત્વનું પણ પાલવું, તે ગૃહસ્થનો વિશેષ ધર્મ કહેવાય છે; જે ધર્મ શાસ્ત્રાદિકને વિષે પ્રથમ સૂચવેલા હોતો. ૨૫

કોઈ શંકા કરે કે, પ્રથમ કહેલા વિધિવડે અંગીકાર કરેલા સમકિત સહિત અણુવ્રતાદિને વિષે અતિચાર થવાનો સંભવજ નથી, તે છતાં અતિ-

તત્કયમુક્તમેતદ્વિહિતાણુવ્રતાદિપાત્રનમિત્યાશંક્યાહ ।

ક્ષિપ્તકર્મોદયાદતિચારા इति ॥ ૨૬ ॥

ક્ષિપ્તસ્ય સમ્યક્તાદિપ્રતિપત્તિકાલોત્પન્નશુષ્કિણુણાદપિ સર્વથાઽવ્યવચ્છિન્ના-
નુબંધસ્ય કર્મણો મિથ્યાત્વાદેરુદયાદિપાકાત્સકાશાદતિચારાઃ શંકાદયો વ્યવંધા-
દયથ સંપદ્યંતે इदમુક્તં જવતિ યદા જવ્યત્વપરિશુષ્કિવશાદત્યંનપનનુબંધીજૂતેષુ
મિથ્યાત્વાદિષુ સમ્યક્તાદિ પ્રતિપદ્યતે તદાતિચારાણામસંજવ એવ । અન્યથા પ્ર-
તિપત્તૌ તુ સ્યુરપ્યતિચારા इति ॥ ૨૬ ॥

તહિં કયમેષાં નિવારણમિત્યાશંક્યાહ ।

વિહિતાનુષ્ઠાનવીર્યતસ્તજ્જય इति ॥ ૨૭ ॥

વિહિતાનુષ્ઠાનં પ્રતિપન્નસમ્યક્તાદેનિંત્યાનુસ્મરણાદિલક્ષણં તદેવ વીર્યં જી-

યાર રહિત અણુવ્રત વગેરેનું પાલન કરવું' એમ શામાટે કહ્યું ? એ શંકાનો
અંધકાર ઉત્તર આપે છે.—

મૂલાર્થ—કિલ્ષ્ટ કર્મના ઉદયથી અતિચાર થાય છે. ૨૬

ટીકાર્થ—કિલ્ષ્ટ એટલે સમકિત પ્રમુખને અંગીકાર કરવાને સમયે
ઉત્પન્ન થયેલા શુદ્ધિ શુભથી પણ જેનો અનુબંધ (પરસ્પર સંલક્ષણ)
સર્વથા નાશ પામ્યો નથી એવા મિથ્યાત્વાદિ કર્મના ઉદયથી—વિપાકથી શંકા-
દિક અને વધ બંધ વગેરે અતિચાર ઉત્પન્ન થાય છે. અહિં કહેવાનું તાત્પર્ય
એ છે કે, જ્યારે ભવ્યપણાની શુદ્ધિને લઈને મિથ્યાત્વાદિક કર્મ અતિ અનુબં-
ધરૂપ ન થવાથી સમ્યક્ત્વાદિ પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે અતિચાર થવાનો સંભવ
નથી, અને જો એમ ન હોય તો સમ્યક્ત્વ વગેરેનો અંગીકાર કરવામાં પણ
અતિચાર લાગે છે. ૨૬

ત્યારે એ અતિચારોનું નિવારણ કેમ થાય ? એવી શંકાનો ઉત્તર કહે છે—

મૂલાર્થ—અંગીકાર કરેલા સમ્યક્ત્વ વગેરેના આચરણથી
(સામર્થ્યથી) તે અતિચારનો જય થાય છે. ૨૭

ટીકાર્થ—વિહિત એટલે અંગીકાર કરેલા સમ્યક્ત્વ વગેરે તેનું અનુ-
ષ્ઠાન એટલે નિત્ય સ્મરણાદિ લક્ષણવાળું આચરણ તે રૂપ વીર્ય એટલે જીવન

વસામર્થ્યં તસ્માત્કિમિત્યાહ । તજ્ઞયઃ તેષામતિચારાણાં જયોઽન્નિજવઃ સંપદ્યતે ।
યત્તૌ વિહિતાનુષ્ઠાનં સર્વોપરાધવ્યાધિકિરેવનૌપધં મહદિતિ ॥ ૨૭ ॥

एतद्विषयमेवोपदेशमाह— ।

अत एव तस्मिन् यत्न इति ॥ २८ ॥

अत एव विहितानुष्ठानवीर्यस्यातिचारजयहेतुत्वादेव तस्मिन् विहितानुष्ठाने
यत्नः सर्वोपाधि शुद्ध उद्यमः कार्य इति ।

अन्यत्राप्युक्तम् ।

तम्हा निचसईए, बहुमाणेणं च अहिगयगुणंमि ।

पनिवरकमुगुंजाणं, परिणइ आलोयणेणं च ॥ १ ॥

સામર્થ્ય, તેનાથી તે અતિચારોનો જય એટલે પરાભવ થાય છે, કારણ કે,
વિહિતાનુષ્ઠાન એટલે તે શાસ્ત્રોક્ત આચરણ સર્વ અપરાધરૂપ વ્યાધિને વિનાશ
કરવામાં મોટા ઔપધરૂપ છે. ૨૭

હવે એ વિષયનો ઉપદેશ કહે છે—

મૂલાર્થ—એજ કારણ માટે તે અનુષ્ઠાનને વિષે પ્રયત્ન
કરવો. ૨૮

ટીકાર્થ—અંગીકાર કરેલા સમકિત વગેરેના અનુષ્ઠાનનું વીર્ય
અતિચારને જીતવાનું કારણ છે, એ હેતુ માટે શાસ્ત્રોક્ત અનુષ્ઠાનને વિષે
સર્વ ઉપાધિથી શુદ્ધ એવો ઉદ્યમ કરવો.

તે વિષે બીજી રચલે (પંચાશકમાં) પણ કહ્યું છે—

તે કારણ માટે અસત્—અછતો એવો પણ વિરતિનો પરિણામ પ્રયત્ન
થી થાય છે, પ્રયત્ન વિના અથવા અકુશલ એવા કર્મના ઉદયથી છતો એવો
પણ વિરતિનો પરિણામ પડે છે, માટે અંગીકાર કરેલા સમકિત વગેરે ગુણોને
વિષે પ્રયત્ન કરવો. બહુમાન એટલે ભાવના પ્રબંધે કરીને તથા મિથ્યાત્વ અને
પ્રાણિવધાદિક સંબંધી ઉદ્વેગ લાવીને અને પરિણતિ એટલે સમકિતાદિ ગુ-
ણના શત્રુરૂપ એવા મિથ્યાત્વાદિ નકારા દ્વંદ્વવાળા છે અને સમકિત—અણુવ્રતાદિ
ગુણ મોક્ષના હેતુ રૂપ છે, એવા પરિણામનો વિચાર કરીને યત્ન કરવો. ૧

તિત્યંકસ્નત્તીષ્ઠ મુસાહુજણપજ્જુવાસણાણ વા ।

ઉત્તરગુણસપ્પાણ પ્તથ સયા હોફ જફ્યવ્વં ॥ ૨ ॥

પવમસંતો વિ ફમો જાયફ જાઓ વ ણ પરફ કયાવિ ।

તા પ્તથં બુદ્ધિમયા અપમાઓ હોફ કાયવ્વો ત્તિ ॥ ૩ ॥ ૨૬

સાંપત્તં, સમ્પત્ત્કાદિગુણેષ્વલ્લભ્યજ્ઞાનાય લ્લભ્યપરિપાલ્લનાય ચ વિશેષતઃ
શિક્ષામાંહ— ।

સામાન્યચર્યાસ્થેતિ ॥ ૨૭ ॥

સામાન્યાનાં પ્રતિપન્નસમ્પત્ત્કાદિગુણાનાં સર્વેષાં પ્રાણિનાં સાધારણાં ચાસૌ
ચર્યાં ચેષ્ટા ચ સામાન્યચર્યાં અસ્ય પ્રતિપન્નવિશેષપૃથક્કથ્યધર્મસ્ય જંતોરિતિ ॥૨૭॥

કોટ્ઠશીત્યાહ—

તીર્થંકરની ભડિત વડે, સાધુ જનની સેવા વડે, ઉત્તર ગુણ-પ્રધાન ગુ-
ણની અભિલાષા વડે અર્થાત્ સમકિત છતાં અણુવ્રતની અને અણુવ્રત છતાં
મહાવ્રતની અભિલાષા વડે સર્વદા પ્રયત્ન કરવો. ૨

એવી રીતે આ નિત્ય સ્મૃતિ ન્યાય વડે એટલે યત્ન વડે અવિદ્યમાન
એવો પણ સમકિતનો તથા વિરતિનો પરિણામ થાય છે અને ઉત્પન્ન થયેલો
પરિણામ તે ક્યારે પણ પડતો નથી, માટે બુદ્ધિમાન પુરૂષે એ નિત્ય સ્મરણાદિ
પ્રયત્નને વિષે અપ્રમાદ કરવો. ૩-૨૮

સમકિત પ્રમુખ ગુણોને વિષે નહીં મળેલા એવા ગુણના લાભને માટે
અને જે ગુણો મળેલા છે, તેનું પરિપાલન કરવાને માટે હવે વિશેષ
શિક્ષા કહે છે.

મૂલાર્થ—પૂર્વે કહેલા ગૃહસ્થ પુરૂષની સામાન્ય ચેષ્ટા
જણાવી, ૨૯

સામાન્ય એટલે અંગીકાર કર્યા છે સમ્યક્ત્વાદિ ગુણો જમણે એવા
સર્વ પ્રાણીઓની સાધારણ એવી ચર્યા-ચેષ્ટા અર્થાત્ પ્રવૃત્તિ તે ગૃહસ્થના
વિશેષ ધર્મને અંગીકાર કરનારા પુરૂષને હોય છે. ૨૯

તે ચેષ્ટા કેવી જોઈએ ? તે કહે છે—

સમાનધાર્મિકમધ્યે વાસ ઇતિ ॥ ૩૦ ॥

સમાનાઃ તુલ્યસમાચારતયા સદૃશાઃ ઉપલક્ષણત્વાદધિકાશ્ચ તે ધાર્મિકાશ્ચેતિ
સમાસઃ । તેષાં મધ્યે વાસોઽવસ્થાનં તત્ર ચાયં ગુણઃ યદિ કશ્ચિત્તથાવિધર્શનમો-
હોદયાપ્તર્જાઙ્ગ્યવતે તતસ્તં સ્થિરીકરોતિ સ્વયં વા પ્રવચ્યમાનઃ તૈઃ સ્થિરીક્રિયતે
પઠ્યતે ચ ।

“યદ્યપિ નિર્ગતજાવસ્તથાપ્યસૌ રદ્ધ્યતે સન્નિરત્યૈઃ ।

વેણુર્વિદૂનમૂલોઽપિ વંશગહને મહીં નૈતિ” ॥ ૧ ॥ ૩૦

તથા વાત્સલ્યમેતેષ્વિતિ ॥ ૩૧ ॥

વાત્સલ્યમન્નપાનતાઘ્ન્યાદિપ્રદાનગ્દ્વાનાવસ્થાપ્રતિજાગરણાદિના સત્કરણં પ-
તેષુ સાધર્મિકેષુ કાર્યે તસ્ય પ્રવચનસારત્વાત્ । ઉચ્યતે ચ ।

મૂલાર્થ—સરખા ધર્મ વાળા પુરૂષોની વચ્ચે નિવાસ કરે. ૩૦-

સમાન એટલે તુલ્ય આચારને લઈને સરખા અને ઉપલક્ષણથી અધિક
એવા જે ધર્મી જનો તેઓની વચ્ચે વાસ કરવો. તેમાં આ પ્રમાણે ગુણ રહેલા
છે—જે કાંઈ તેવી જાતના દર્શન મોહનીય કર્મના ઉદયને લીધે ધર્મથી પતિત
થાય તો તેને તે ધર્મમાં સ્થિર કરે છે અથવા પોતે ધર્મથી પતિત થાય તો
તેઓ તેને સ્થિર કરે છે, તે વિષે કહ્યું છે કે,—

જે કે મનુષ્ય ભાવ ગહિત થયો હોય, તોપણ બીજા પુરૂષો તેની રક્ષા
કરે છે. વાંસના સમૂહમાં ગહેલો વાંસ તેનું મૂળ છેદાય તો પણ પૃથ્વી ઉપર
પડી જતો નથી. ૧-૩૦

મૂલાર્થ—વળી જે સાધર્મીજ જનો ઉપર વાત્સલ્ય
રાખવું. ૩૧

ટીકાર્થ—વાત્સલ્ય એટલે અન્ન, પાન, અને તાંબૂલ વગેરે આપીને
તથા ગ્દ્વાનાવસ્થાને વિષે પ્રતિજાગરણ વડે વૈયાવચ્ચ કરવા વગેરેથી સત્કાર
કરવો. તે સત્કાર સાધર્મી જનોનો કરવો, કારણકે, તે પ્રવચન એટલે જિન-
શાસન તેનો સાર રૂપ છે તેને માટે કહ્યું છે કે,—

“ જિનશાસનસ્ય સારો જીવદયા નિગ્રહઃ કષાયાણામ્ ।

સાધર્મિકવાત્સલ્યં નક્તિશ્ચ તથા જિનેષાણામ્ ” ॥ ૧ ॥ ૧૧

તથા ધર્મચિંતયા સ્વપનમિતિ ॥ ૩૨ ॥

ધર્મચિંતયા—

“ ધન્યાસ્તે વંદનીયાસ્તે તેષ્ઠૈઃકોવ્યં પવિત્રિતમ્ ।

યૈરેપ જુવનક્લેશી કામમદ્ધો વિનિર્જિતઃ ” ॥ ૧ ॥

ઈત્યાદિ શુભજાવનારૂપયા સ્વપનં નિજાંગીકારઃ શુભજાવનાશુભો હિ તાવંતં કાલ મવસ્થિતશુભપરિણામ એવ લખ્યત ઇતિ ॥ ૩૨ ॥

તથા નમસ્કારેણાવબોધ ઇતિ ॥ ૩૩ ॥

નમસ્કારેણ સન્નિવૃત્તિપુરપરમશ્રેષ્ઠિજિઃ પરમેષ્ઠિજિરધિષ્ઠિતેન નમો અરિહંતાણમિત્યાદિપતીતરૂપેણાવબોધો નિજાપરિહારઃ પરમેષ્ઠિનમસ્કારસ્ય મહા-ગુણત્વાત્ । પઠ્યતે ચ ।

“ જીવદયા, કષાયોનો નિગ્રહ, સાધર્મિકોના વાત્સલ્ય અને જિનેષાની ભક્તિ—એ જિન શાસનનો સાર છે. ” ૧

મૂલાર્થ—ધર્મની ચિંતા વડે શયન કરવું. ૩૨

ટીકાર્થ—ધર્મની ચિંતા વડે એટલે “જેમણે જુવનને ક્લેશ આપનારો કામદેવ રૂપી મદ્ધને જીત્યો છે, તેઓ ધન્ય છે, તેઓ વંદના કરવા યોગ્ય છે અને તેમણે આ ત્રણ લોકને પવિત્ર કરેલા છે. ” ૧

ઈત્યાદિ શુભ જાવના ભાવીને સ્વપન એટલે નિદ્રાનો અંગીકાર કરવો. શુભ જાવના ભાવીને સુતેલો પુરૂષતેટલો કાળ શુભ પરિણામ વાળો રહે છે. ૩૨

મૂલાર્થ—નમસ્કાર (નવકાર) મંત્ર કહેતાં કહેતાં જગવું. ૩૩

નમસ્કાર એટલે સર્વ કલ્યાણ રૂપ નગરના પરમશ્રેષ્ઠિ [નગર શેઠ] રૂપ એવા પંચપરમેષ્ઠિ એ અધિષ્ઠાન કરેલ ‘ નમો અરિહંતાણું ’ ઈત્યાદિ પ્રખ્યાત રૂપ વાલો નવકાર મંત્ર તે વડે અથબોધ એટલે નિદ્રાનો ત્યાગ કરવો—જગવું. કારણકે, પરમેષ્ઠિ નમસ્કારનો મોટો શુભ છે. તેને મટી કહ્યું છે કે,—

एष पंच नमस्कारः सर्वपापप्रणाशनः ।

મંગલનાં ચ સર્વેપાં પ્રથમં જવતિ મંગલમ્ ॥ ૧ ॥ ૩૩

तथा—प्रयत्नकृतावश्यकस्य विधिना चैत्यादिवंदन-
मिति ॥ ३४ ॥

મયત્નેન પ્રયત્નવતા કૃતાન્યાવશ્યકાનિ મૂત્રપુરીપોત્સર્ગાગમક્રાલ્લનશુદ્ધવસ્ત્ર-
પ્રહણાદીનિ યેન સ તસ્ય વિધિના પુષ્પાદિપૂજાસંપાદનમુઘાન્યસનાદિના પ્રસિ-
ધ્દેન ચૈત્યવંદનં પ્રસિદ્ધરૂપમેવાદિશદ્ધાન્માતાપિત્રાદિગુરુવંદનં ચ યથોક્તમ્—

“ ચૈત્યવંદનતઃ સમ્યક્ શુજ્ઞો જાવઃ પ્રજાયતે ।

તસ્માત્કર્મક્રયઃ સર્વઃ તતઃ કઙ્યાણમશ્નુતે ॥ ૧ ॥

इत्यादीनि ॥ ३४ ॥

तथा सम्यक्प्रत्याख्यानक्रियेति ॥ ३५ ॥

સમ્યગિતિ ક્રિયાવિશેષણં । તતઃ સમ્યગ્ યથા જવતિ તથા માનક્રોધાના-

“ આ પંચ નમસ્કાર સર્વ પાપોને નાશ કરનાર છે અને સર્વ મંગ-
લોમાં મુખ્ય મંગલ ૩૫ છે. ” ૧

મૂલાર્થ—પ્રયત્ન વડે કર્યું છે આવશ્યક જેણે એવા પુરૂષે
વિધિ વડે ચૈત્યાદિકનું વંદન કરવું. ૩૪

ટીકાર્થ—પ્રયત્નવાનું થઈ કરેલા છે, આવશ્યક એટલે મળ મૂત્રનો
લાગ, અંગનું પ્રક્ષાલન અને શુદ્ધ વસ્ત્રનું ઘેરણ વગેરે જેણે એવા પુરૂષે
વિધિ એટલે પુષ્પાદિક વડે પૂજા, સુદ્રા અને ન્યાસ ઇત્યાદિ પ્રસિદ્ધ વિધિ વડે
ચૈત્યવંદન જે પ્રસિદ્ધ છે તે, તેમજ આદિ શબ્દથી માતા પિતા વગેરે વડિલાને
વંદન કરવું. તેને માટે કહ્યું છે કે,—

“ ચૈત્યવંદન કરવાથી સમ્યક્ પ્રકારે શુભ ભાવ થાય છે અને તેનાથી
સર્વ કર્મનો હાય થાય છે અને તેથી સર્વ કંઠ્યાણને પ્રાપ્ત કરે છે. ” ૧

ઇત્યાદિ વંદનનું પ્રળ જાણવું. ૩૪

મૂલાર્થ—વળી સમ્યક્ પ્રકારે પરમજ્ઞાણની ક્રિયા કરવી. ૩૫
સમ્યક્ એ ક્રિયા વિશેષણ છે. તે ઉપરથી એવો અર્થ થાય કે, સમ્યક્

જોગાદિદોષપરિહારવશાત્પ્રત્યાખ્યાનસ્ય મૂલ્યગુણગોચરસ્યોત્તરગુણગોચરસ્ય ચ ક્રિયા પ્રહણરૂપા પરિમિતસાવધાસેવનેऽપિ અપરિમિતપરિહારેણ પ્રત્યાખ્યાનસ્ય મહા-ગુણત્વાત્ । યથોક્તમ્ ।

પરિમિતમુપજુંજાનો હપરિમિતમનંતકં પરિહરંશ્ચ ।

માપ્રોતિ ચ પરલોકે હપરિમિતમનંતકં સૌખ્યમ્ ॥ ૧ ॥

इति । ॥ ૩૫ ॥

તયા—યથોચિતં ચૈત્યગૃહગમનમિતિ ॥ ૩૬ ॥

યથોચિતં યથાયોગ્યં ચૈત્યગૃહગમનં ચૈતૃગૃહે જિનજનવનવ્રક્ષણે અર્હદ્વિવંદનાય પ્રત્યાખ્યાનક્રિયાનંતરમેવ ગમનમિતિ । इह द्विविधः श्रावको जवति समृद्धि-मांस्तदितरश्च तवर्द्धिमान् राजादिरूपः स सर्वस्वपरिवारसमुदायेन व्रजति एवं

પ્રકારે જેમ હોય તેમ એટલે માન, ક્રોધ, અનાભોગ વગેરે દોષોનો ત્યાગ કરીને પ્રત્યાખ્યાન એટલે મૂળ ગુણ તથા ઉત્તર ગુણ આશ્રીને ગૃહેણ પચ્ચખાણુ, તેની ક્રિયા કરવી. કારણકે, પરિમાણુ કરેલા સાવધનું સેવન કર્યું છતે અપરિમાણુ કરેલા સાવધનો ત્યાગ કરવો, તેણે કરીને મોટા ગુણોએ પચ્ચખાણુમાં રહેલા છે. તેને માટે કહ્યું છે કે,—

“ પરિમાણુ કરેલ સાવધને ભોગવતો અને અપરિમાણુ કરેલ અનંત સાવધનો ત્યાગ કરતો પુરૂષ પરલોકને વિષે નિશ્ચે અપરિમિત અનંત સુખ પામે છે. ” ૧

મૂલાર્થ—જેમ ઘટે તેમ ચૈત્યગૃહમાં ગમન કરવું. ૩૬

ટીકાર્થ—પ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા કર્યા પછી જેને જેમ ઉચિત હોય તેમ તેણે અર્હત બિંબને વંદના કરવા માટે ચૈત્યગૃહમાં ગમન કરવું.

અહીં શ્રાવક બે પ્રકારના છે. એક સમૃદ્ધિમાન અને બીજો સમૃદ્ધિ રહિત. તેમાં રાજા પ્રમુખ તે સમૃદ્ધિમાન શ્રાવક છે, તે પોતાના સર્વ પરિવારના સમુદાયથી ચૈત્ય પ્રત્યે જાય છે, એમ કરવાથી શાસનની પ્રભાવના કરેલી કહેવાય છે. તેનાથી બીજો સમૃદ્ધિ વગરનો શ્રાવક છે, તે પોતાના કુટુંબની સાથે

હિ તેન પ્રવચનપ્રજાવના કૃતા જવતિ । તદિતરોઽપિ સ્વકુટુંબસંયોગેનૈતિ સમુદાય-
કૃતાનાં કર્મણાં જ્ઞવાંતરે સમુદાયેનૈવોપયોગાત્ ॥ ૩૬ ॥

તથા વિધિનાનુપ્રવેશ ઇતિ ॥ ૩૭ ॥

વિધિના વિધાનેન ચૈત્યગૃહે પ્રવેશઃ કાર્યઃ । અનુપ્રવેશવિધિશ્ચાપમ્ ।

“સાચિત્તાણં દઙ્વાણં વિઝસ્સરણયાપ અચિત્તાણં દઙ્વાણં અવિઝસ્સરણ-
યાપ ઇગસામિણં ઉત્તરાસંગેણ ચરકુપાસે અંજલિપગ્ગહેણ મણસો કગત્તીકરણે-
ણંતિ ॥ ૩૭ ॥

તત્ર ચ-અચિતોપચારકરણમિતિ ॥ ૩૮ ॥

અચિતસ્યાર્હદિવાનાં યોગ્યસ્ય ઉપચારસ્ય પુષ્પધૂપાદ્યર્ચનલક્ષણસ્ય કરણં
વિધાનમ્ ॥ ૩૮ ॥

ચૈત્ય પ્રત્યે જાય છે. કારણકે, સમુદાય મહીને કરેલા કર્મો ખીજ ભવમાં સમુ-
દાય સાથે ભોગવવામાં આવે છે. ૩૬

મૂલાર્થ—વિધિવડે ચૈત્યગૃહમાં પ્રવેશ કરવો. ૩૭

ટીકાર્થ—વિધિ વડે ચૈત્યગૃહમાં પ્રવેશ કરવો. તે પ્રવેશ કરવાનો વિધિ
આ પ્રમાણે છે—

“પોતાના અંગને આશ્રીને રહેલા પુષ્પાદિ સચિત્ત દ્રવ્યનો ત્યાગ ક-
રવો અને અચિત્ત દ્રવ્ય જે આભૂષણ પ્રમુખ તેનો ત્યાગ ન કરવો. એક સા-
ટક એટલે ખેસ પ્રમુખ જોડવાના વસ્ત્રનું ઉત્તરાસંગ કરવું. (અહિં એક
શબ્દનું ગ્રહણ કરેલ છે, તેથી જોડવાના વસ્ત્રનું ઉત્તરાસંગ કરવું, પેહેરવા-
ના વસ્ત્રનું ઉત્તરાસંગ કરવું નહીં.) જિન પરમાત્માને દેખતાંજ અંજલિ
જોડવો અને મનને એકાગ્ર કરવું ઇત્યાદિ વિધિસહિત ચૈત્યગૃહમાં પ્રવેશ
કરવો. *૩૭

મૂલાર્થ—વળી તે ચૈત્યને વિષે ઉચિત એવો ઉપચાર કરવો. ૩૮

ટીકાર્થ—ઉચિત એટલે અર્હતના ખિંબને યોગ્ય એવો પુષ્પ, ધૂપાદિ
પૂજનો ઉપચાર તેનું કરણ એટલે વિધાન કરવું. ૩૮

જુઓડિ પાંચ પ્રકારના અભિગમ જાણી લેવા, અથવા પાંચ પ્રકારના રાગચિન્હ છે. તેનો
ત્યાગ કરવો. ૧ વાહન, (પગરખાં વગેરે) ૨ મુકુટ, ૩ તરવાર, ૪ જત્ર અને ૫ ચામર એ પાંચનો
ત્યાગ કરવો.

તતો જાવતસ્તવપાઝ ઇતિ ॥ ૩૯ ॥

દષ્ટિનિધિજ્ઞાભાદિસંતોષોપમાનોપમેયાદ જાવતો જાવાત્સંદોષઙ્ગણાત્ સ્ત-
વાનાં સદ્ગુણોદ્ભાવનાપ્રમાનાનાં નમસ્કારસ્તવઙ્ગણાનાં પાઝઃ સમુચિતેન ધ્વ-
નિના સમુચારણમ્ ॥ ૩૯ ॥

તતથૈત્યસાધુવંદનમિતિ ॥ ૪૦ ॥

ચૈત્યાનામર્હદ્વિજ્ઞાનામન્યેગમપિ જાવાર્હત્વચૃતીનાં સામ્રનાં ચ વ્યાખ્યાનાય-
ર્થમાગતાનાં વંદનીયાનાં વંદનમજિષ્ટવનં પ્રણિપાતદંરુદ્ધાદિપાઝક્રમેણ દ્વાદશાવર્ષવં
દનાદિના ચ પ્રસિદ્ધરૂપેણેવેતિ ॥ ૪૦ ॥

તતઃ ગુરુસમીપે પ્રત્યાખ્યાનાન્નિવ્યક્તિરિતિ ॥ ૪૧ ॥

તથાવિધગુદ્ધસમાચારસાગુસમીપે પ્રાગેવ ગૃહાર્દૌ ગૃહીતમ્ય પ્રત્યાખ્યાનસ્ય
અભિવ્યક્તિઃ ગુરોઃ સાક્ષિજાવમંણદનાય પ્રત્યુચારણમ્ ॥ ૪૧ ॥

મૂલાર્થ—તે પછી ભાવથી સ્તવનનો પાઝ કરવો. ૩૯.

ટીકાર્થ—દ્વિતી પુરૂષને જેમ નિયિતો થાવ વગેરે થાય, અને તેથી જે સ-
તોષ થાય તે નતોષની ઉપનાથી ઉપમેય એવા નતોષકે ભાવથી નતવ એટલે
વિધમાન ગુણોને નદ્ભવન ગુણોને પ્રગટ કરવારૂપ નન-કાઝ નવનોનો પાઝ
એટલે યોગ્ય ધ્વનિથી ઉચ્ચાર કરવો. ૩૯

મૂલાર્થ—તે પછી ચૈત્ય—અરિહંતના બિંબને તથા સાધુને વં-
દના કરવી. ૪૦

ટીકાર્થ—ચૈત્ય એટલે અરિહંતના બિંબો તથા શીત પાણી ભાવ અ-
રિહંતો અને નાચુ એટલે વ્યાખ્યાન વગેરેને નાટ આવેલા વંદનીય મુનિઓ
તેમને વંદના કરવી એટલે નવન અથવા પ્રણિપાત, દરક વગેરેના પાઝકન-
થી અને દ્વાદશાવર્ત પ્રસિદ્ધ વંદનાદિક વડે વાદુ ૪૦

મૂલાર્થ—તે પછી ઉત્તમ ગુરૂની સમીપે પરચખાલુની સ્પષ્ટતા
કરે—ઉચ્ચરે. ૪૧

ટીકાર્થ—તેવા ગુરૂ નનાચનેવાવા માનુ-ગુરૂની નમીપે પેદેચેથી-
૪૨ પ્રમુખનાં શ્રદ્ધા કરવા પરચખાલુની નપટના કરે એટલે ગુરૂની સાક્ષી
નખવાને તેનું પ્રત્યુચારણ કરે. ૪૧

તતો જિનવચનશ્રવણે નિયોગ ઇતિ ॥ ૪૧ ॥

સંપાત્તસમ્યગ્દર્શનાદિઃ પ્રતિદિનં સાયુજનાત્સમાચારીં શૃણોતીતિ શ્રાવક
ઇત્યન્વર્યસંપાદનાય જિનવચનશ્રવણે નિયોગો નિયમઃ કાર્યઃ ॥ ૪૧ ॥

તતઃ સમ્યક્તદર્શાદ્ઞોચનમિતિ ॥ ૪૨ ॥

સમ્યક્ સંદેહવિપર્યયાનધ્યવસાયપરિહારેણ તદર્થસ્ય વચનાન્નિષેવસ્ય પુનઃ
પુનર્વિમર્શનં અન્યથા ‘વૃથાશ્રુતમાર્ચિતિ’મિતિવચનાત્ ન કિંચિચ્ચૂષણગુણઃ
સ્વાદિતિ ॥ ૪૨ ॥

તતઃ આગમેકપરતેતિ ॥ ૪૩ ॥

આગમો જિનસિદ્ધાંતઃ સ એવૈકો ન પુનરન્યઃ કશ્ચિત્સર્વક્રિયાસુ પરઃ પ્ર-
ધાનો यस્ય સ તથા તસ્ય જાવઃ આગમેકપરતા સર્વક્રિયાસ્યાગમેવૈકં પુરસ્કૃત્ય પ્ર-
વૃત્તિરિતિ ઇતિ ॥ ૪૩ ॥

મૂલાર્થ—તે પછી જિન વચનને સાંભળવાનો નિયમ કરવો. ૪૨

ટીકાર્થ—સમ્યક્ દર્શન વગેરેને પ્રાપ્ત કરી પ્રતિદિવસ સાધુ પાસેથી
સમાચારી સાંભળે, તે શ્રાવક કહેવાય એવા સાર્થક અર્થને સંપાદન કરવા-
નેમાટે જિન વચનને સાંભળવાનો નિયમ કરવો. ૪૨

મૂલાર્થ—તે પછી તે જિનવચનના અર્થનો સાચીરીતે વિચાર
કરવો. ૪૩.

ટીકાર્થ—સમ્યક્ એટલે સંદેહ, વિપર્યય અને અનધ્યવસાયનો ત્યાગ
કરી તે જિનવચનના અર્થનો વારંવાર વિચાર કરવો. કારણ કે, “ ચિંતવન
કર્યા વગરનું શ્રવણ વૃથા છે ’ એવું વચન છે, એ હેતુ માટે, ચિંતવન કર્યા
શિવાય સાંભળવાનો કંઈ પણ ગુણ થતો નથી. ૪૩

મૂલાર્થ—તે પછી જિનાગમનું જ પ્રધાનપણું રાખવું. ૪૪

ટીકાર્થ—આગમ એટલે જિનસિદ્ધાંત, તે એક જ (બીજે કોઈ નહીં)
સર્વ ક્રિયાઓમાં જેને પ્રધાન છે, તેનો ભાવ અર્થાત્ સર્વ ક્રિયાઓમાં આગ
મનેજ મુખ્ય કરીને પ્રવૃત્તિ કરવી, એવો ભાવાર્થ છે. ૪૪

તતઃ શ્રુતશક્યપાદનમિતિ ॥ ૪૫ ॥

શ્રુતસ્યાગમાપ્તપદ્મવ્યસ્ય શક્યસ્યાનુષ્ઠાતું પાર્યમાણસ્ય પાદનમનુશીલનં
સામાયિકપૌષધાદેરિતિ ॥ ૪૫ ॥

તથા અશક્યે જાવપ્રતિવંધ ઇતિ ॥ ૪૬ ॥

અશક્યે પાદ્યયિતુમપાર્યમાણે તથાવિધશક્તિસામગ્ર્યજાવાત્સાધુધર્માન્યાસા-
દૌ ભવેનાંતઃકરણેન પ્રતિવંધઃ આત્મનિ નિયોજનં તસ્યાપિ તદનુષ્ઠાનફલત્વાત્ ।
યથોક્તમ્—

“ નાર્યાં યથાન્યસક્તાયાસ્ત્ર જાવે સદાસ્થિતે ।

તથોગઃ પાપવંધાય તથા ધર્મેઽપિ દૃશ્યતામ્ ॥ ૧ ॥

તથોગ ઇતિ અન્યપ્રસક્તનારીવ્યાપારઃ સ્વકુંડવપરિપાલનાદિરૂપ ઇતિ ॥ ૪૬ ॥

મૂલાર્થ—આગમથી સાંભળેલા અને પોતાથી થઈ શકે એવા
અનુષ્ઠાનનું પાલન કરવું. ૪૫.

ટીકાર્થ—શ્રુત એટલે આગમથી સાંભળેલું, શક્ય એટલે કરી શકાય
તેવું, તેનું પાલન કરવું, એટલે સામાયિક, પૌષધ વગેરેથી પાલન કરવું ૪૫.

મૂલાર્થ—પોતાની શક્તિથી ન બની શકે એવા અનુષ્ઠાનને
વિષે ભાવ રાખવો. ૪૬

ટીકાર્થ—અશક્ય એટલે જે પાલી ન શકાય તેવું અનુષ્ઠાન, તેને
વિષે ભાવ રાખવો. એટલે તેવી જાતની શક્તિની સામગ્રીના અભાવને લીધે
સાધુધર્મનો અભ્યાસ કરવા વગેરે કરી શકાય તેવા ન હોય, તેનેવિષે અં-
તઃકરણનો ભાવ રાખવો—તેની આત્માને વિષે યોજના કરવી, કારણકે, અ-
શક્ય અનુષ્ઠાનને વિષે આત્માને જોડવાથી અનુષ્ઠાનનું ફલ મળે છે, તે વિષે
કલ્પિત છે,

“ બીજા પુરૂષમાં આસક્ત થયેલી સ્ત્રીનો ભાવ તે પુરૂષમાં સદા રહે છે
પછી તે આસક્ત થયેલી સ્ત્રીનો કુંટુંબ પાલન કરવારૂપ વ્યાપાર
જેમ પાપબંધને અર્થ થાય છે, તેમ અશક્ય ધર્મના અનુષ્ઠાનનો ભાવ તે
અનુષ્ઠાનના ફલને અર્થ થાય છે. ૧ ૪૬

૧ તેનો યોગ એટલે અન્ય પુરૂષમાં આસક્ત એવી સ્ત્રીનો કુંટુંબને પાલન કરવા પ્રમુખ વ્યાપાર.

તથા તત્કર્તૃષુ પ્રશંસોપચારાવિત્તિ ॥ ૪૭ ॥

તત્કર્તૃષ્વાત્માનમપેક્ષ્યાશ્વક્યાનુષ્ઠાનવિધાયિષુ પુરુષસિદ્ધેષુ પ્રશંસોપચારૌ ।
પ્રશંસા મુદ્ધુર્મુદ્ધુર્ણોત્કીર્તિનરૂપા ઉપચારથ તદ્વચિત્તપાનવસનાદિના સાહાય્ય-
કરણમિતિ ॥ ૪૭ ॥

તથા નિપુણજ્ઞાવર્ચિત્તનમિતિ ॥ ૪૮ ॥

નિપુણાનામતિનિપુણમતિસૂક્ષ્મજ્ઞાવગમ્યાનાં જ્ઞાવાનાં પદાર્થાનામુત્પાદવ્યય
ધ્રોવ્યસ્વજ્ઞાવાનાં ધંધમોક્ષાદીનાં ચાતુપ્રેક્ષણં યથા—

“ અનાદિનિધને હવ્યે સ્વપર્યાયાઃ પ્રતિક્ષણમ્ ।

ઉન્મર્જંતિ નિપર્જંતિ જલ્લકલ્લોલવજ્જલે ॥ ૧ ॥

સ્નેહાન્યક્તશરીરસ્ય રેણુના શ્લિષ્યતે યથા ગાત્રમ્ ।

મૂલાર્થ—તે અશક્ય અનુષ્ઠાનને કરનારા પુરૂષોની પ્રશંસા
કરવી અને તેમને સહાય આપવી. ૪૭

ટીકાર્થ—યોતાના આત્માની અપેક્ષાએ તે અશક્ય અનુષ્ઠાનને કર-
નારા એવા સિંહ સમાન પુરૂષોની પ્રશંસા કરવી એટલે વારંવાર તેમના
ગુણોનું કીર્તન કરવું. ઉપચાર એટલે તેમને યોગ્ય એવા અન્ન, પાન, વસ્ત્ર
વિગેરેથી તેમને સહાય કરવી. ૪૭

મૂલાર્થ—સૂક્ષ્મ બુદ્ધિવટે જાણવા યોગ્ય એવા પદાર્થોનું ચિ-
તવન કરવું. ૪૮

ટીકાર્થ—નિપુણ એટલે અતિસૂક્ષ્મ વિચારવાલાને જાણવા યોગ્ય
એવા ભાવ (પદાર્થ) એટલે ઉત્પાદ, વ્યય અને દ્રુવસ્વભાવવાલા બંધ, મોક્ષ
વગેરે પદાર્થોના વિચાર કરવો. જેમકે,

“ અનાદિ અને અનંત એવા દ્રવ્યનેવિષે પ્રતિક્ષણે જલમાં તેના
તરંગોની જેમ સ્વપર્યાય ઉત્પન્ન થાય છે અને નાશ પામે છે. ” ૧

જેમ તેલથી ચોલેલા શરીરવાલા માણસના ગાત્ર ઉપર રેણુ ચોટે છે,

રાગદ્વેષાક્તિભ્રમસ્ય કર્મવંધો જવત્યેવમ્ ॥ ૨ ॥

ઇત્યાદીનિ ॥ ૪૮ ॥

તથા ગુરુસમીપે પ્રશ્ન ઇતિ ॥ ૪૯ ॥

યદા પુનર્નિપુણં ચિંત્યમાનોઽપિ કશ્ચિદ્ભાવોઽતિગંતીરતયાં સ્વયમેવ નિ-
શ્ચેતું ન પાર્યતે તદા ગુરોઃ સંવિગ્રસ્ય ગીતાર્થસ્ય ચ સમીપે પ્રશ્નો વિશુદ્ધચિત્તવર્ણ-
કે પર્યતુયોગઃ કાર્યઃ યથા જગવન્નવવુષ્ઠોઽયમયોઽસ્માધિઃ કૃતયત્નૈરપિ તતોઽ-
સ્માન્વોધયિતુમર્હતિ જગવંત ઇતિ ॥ ૪૯ ॥

તથાનિર્ણયાવધારણમિતિ ॥ ૫૦ ॥

નિર્ણયસ્ય નિશ્ચયકારિણો વચનસ્ય ગુરુણા નિરૂપિતસ્ય અવધારણં દ-
ત્તાવધાનતયા ગ્રહણમ્ ।

જણિતં ચાન્યત્રાપિ—

“ સમ્મંવિચારિયજ્ઞં અદ્વપયં જાવણપહોણેણ ।

તેમ રાગદ્વેષથી વ્યાપ્ત એવા પુરૂષને કર્મનો બંધ થાય છે. ૨ દૈત્યાદિ. ૪૮

મૂલાર્થ—ગુરૂની સમીપે પ્રશ્ન પુછવા. ૪૯

ટીકાર્થ—ત્યારે નિપુણતાથી વિચાર કરેલા કોઇ ભાવ—પદાર્થ અતિ
ગંભીરપણાને કારણે પોતાની મેલે તેનો નિશ્ચય ન થઈ શકે ત્યારે સવેગી
અને ગીતાર્થ એવા ગુરૂની સમીપે શુદ્ધ ચિત્ત પૂર્વક પ્રશ્ન પુછવો.

જેમકે “ હે ભગવન, અમોએ યત્ન કર્યો તોપણ આ અર્થ અમારા
સમજવામાં આવતો નથી, માટે આપ ભગવંત અમોને સમજાવવાને યોગ્ય
છો ” ૪૯

મૂલાર્થ—ગુરૂએ નિર્ણય કરેલા અર્થનું અવધારણ કરવું. ૫૦

ટીકાર્થ—નિર્ણય એટલે ગુરૂએ નિર્ણય કરેલ નિશ્ચય કારક વચન તે
નું અવધારણ કરવું, એટલે અવધાન આપી એકાગ્ર ચિત્ત રાખી સાંભળી ગ્ર-
હણ કરવું.

તે વિષે બીજે સ્થલે પણ કહેલું છે—

ભાવના છે પ્રધાન જેને એવા પુરૂષે બહુશ્રુત ગુરૂ પાસેથી સાંભળેલા .

વિસર્ગ ય વાવિચિન્વં बहुसुयगुरुणो सयासाओ ” ॥ ૧ ॥ ૫૦

તથા ગ્જાનાદિકાર્યાન્નિયોગ ઇતિ ॥ ૫૧ ॥

ગ્જાનાદીનાં ગ્જાનશાસ્ત્રદ્વાગમગ્રહણોદ્યતમાચૂર્ણકાદિલક્ષણાનાં સાધુ-
સાધર્મિકાણાં યાનિ કર્માણિ પ્રતિજાગરણોપધાનપાનવસ્ત્રપ્રદાનપુસ્તકાદિસમર્પ-
ણોપાશ્રયનિરૂપણાદિલક્ષણાનિ તેષ્વજિયોગો દત્તાવધાનતા વિદ્યેયેતિ ॥ ૫૧ ॥

તથા કૃતાકૃતપ્રત્યુપેક્ષેતિ ॥ ૫૨ ॥

કૃતાનાં અકૃતાનાં ચ ચૈત્યકાર્યાણાં ગ્જાનાદિકાર્યાણાં ચ પ્રત્યુપેક્ષા નિ-
પુણાન્નોગવિદ્વોચનવ્યાપારેણ ગવેપણં તત્ર કૃતેષુ કરણાન્નાવાદકૃતકરણાયોદ્યમો
વિદ્યેયઃ અન્યયા નિષ્ફલશક્તિક્ષયપ્રસંગાદિતિ ॥ ૫૨ ॥

તતશ્ચ ઁચિતવેદ્યાગમનમિતિ ॥ ૫૩ ॥

અર્થપદનો વિચાર કરવો. અને એ અર્થપદના વિષયનો—સ્વરૂપનો પણ
વિચાર કરવો. ૫૦

મૂલાર્થ—ગ્જાનાદિકના કાર્યનેવિષે સાવધાનપણું રાખવું. ૫૧

ટીકાર્થ—ગ્જાનાદિ એટલે માંદા માણસો, ખાલકો, વૃદ્ધો અને શાસ્ત્રનેચહણ
કરવામાં હિંદુકત થયેલાઓ અને અતિથિ—મીઠામાન થયેલા સાધુઓ તથા
સાધર્મિઓના જે કર્મ એટલે પ્રતિજાગરણ, ઔપધ, અન્ન, પાન, અને વસ્ત્ર-
ના દાન, પુસ્તકાદિ અર્પણ કરવા, અને ઉપાશ્રય આપવા વિગેરે કામ તેની
અંદર સારી રીતે ધ્યાન આપવું. ૫૧

મૂલાર્થ—કરેલા કામની અને ન કરેલા કામની તજવીજ કરવી ૫૨

ટીકાર્થ—ચૈત્ય સંબંધી તથા ગ્જાનાદિ સંબંધી કરેલા કાર્યો તથા
ન કરેલા એવા જે કાર્યો તેની પ્રત્યુપેક્ષા કરવી, એટલે નિપુણતાથી વિચાર ક-
રવારૂપ નેત્રાના વ્યાપારે કરી તેની ગવેપણા કરવી તેમાં જે કાર્ય કરેલા છે,
તેને ફરી કરવાનો અભાવ છે. પણ જે કાર્ય નથી તે કરવાને ઉદ્યમ કરવો, જે
એમ ન કરવામાં આવે તો પોતાની શક્તિનો ફેગટ ક્ષય કરવારૂપ પ્રસંગ
આવે. ૫૨

મૂલાર્થ—તે પછી યોગ્ય વેલાએ ઘેર આવવું. ૫૩

ઉચિત્વેજ્ઞયા ગૃહવ્યવહારરાજસેવાદિપ્રસ્તાવજ્ઞક્રણયા આગમનં ચૈત્યજ-
વનાદ્ગુરુસમીપાદ્યા ગૃહાદાવિતિ ॥ ૫૩ ॥

તતો ધર્મપ્રધાનો વ્યવહાર ઇતિ ॥ ૫૪ ॥

કુલક્રમાગતમિત્યાદિમૂલોક્તાનુષ્ઠાનરૂપો વ્યવહારઃ કાર્યઃ ॥ ૫૪ ॥

તથા જ્યે સંતોષપરતેતિ ॥ ૫૫ ॥

જ્યે ધનધાન્યાદાં વિષયે સંતોષપ્રધાનતા પરિમિતેનૈવ નિર્વાહયાત્રહેતુના
જ્યેણ સંતોષવતા ધાર્મિકેણૈવ જ્ઞાતિવ્યમિપ્યર્થઃ । અસંતોષસ્વાસુખહેતુત્વાત્ ।
યત્યુચ્યતે—

અત્યુપ્પણાત્સપૃતાદન્નાદચ્છિદ્ધાત્સિતવાસસઃ । અપરમેષ્યજ્ઞાવાચ શેષ-
મિચ્છન્પતત્યયઃ ॥ ૧ ॥ ઇતિ

તથા—

ટીકાર્થ—યોગ્યવેલાએ એટલે હાટનો વેપાર તથા રાજની નોકરી
વિગેરે કરવાને સમયે આગમન કરવું એટલે ચૈત્યભવનમાંથી અથવા ગુરૂની
પાસેથી ધર વિગેરે તરફ આવવું. ૫૩

મૂલાર્થ—તે પછી ધર્મ જેમાં મુખ્યછે; એવો વ્યવહાર કરવો. ૫૪

ટીકાર્થ—વ્યવહાર એટલે ‘કુલક્રમાગત’ ક્રિત્યાદિ પેઢેલા અધ્યાયના
છંદાનુવ્રમાં કહેવા પ્રમાણે વ્યવહાર કરવો. ૫૪

મૂલાર્થ—દ્રવ્યને વિષે સંતોષ મુખ્ય રાખવો. ૫૫

ટીકાર્થ—દ્રવ્ય એટલે ધનધાન્ય વિગેરેમાં સંતોષને પ્રધાન રાખવો.
અર્થાત્ કહેવાનો આશય એવોછે કે ધાર્મિક પુરૂષે પરિભ્રમ કરેલા અને
જેટલાથી માત્ર નિર્વાહ થઈ શકે એટલા પરિમિત દ્રવ્યથી સંતોષ માનનાગ
યવું. સંતોષ ન રાખવો એ દુઃખનો હેતુ છે. તેને માટે કહ્યુંછેકે—

“ યોદા ધી સાથે ગરમ અન્ન મળે, પેઢેરવા ફાટયા વગરનું વસ્ત્ર મળે
અને પારડી નોકરી ન કરવી પડે તેટલાથી સંતોષ માનવો. તે સિવાય બીજી
જે કંઈક કરે તે નીચે પડે છે. તેનો અપમાન થાય છે. ” ૧

“ સંતોષામૃતવૃક્ષાનાં યત્સુખં શાંતચેતસામ્ ।

કુતસ્તદ્ધનલુબ્ધાનામિતથેતથ્થ ધાવતામ્ ” ॥ ૧ ॥ ૫૫

તથા ધર્મે ધનબુદ્ધિરિતિ ॥ ૫૬ ॥

ધર્મે શ્રુતચારિત્તાત્મકે સકલ્લાજિદ્યાપિતાવિકલસિદ્ધિમૂલ્કે ધનબુદ્ધિઃ મ-
તિમતાં ધર્મ એવ ધનમિતિ પરિણામરૂપા નિરંતરં નિવેશનોંયેતિ ॥ ૫૬ ॥

તથા શાસનોદ્ભવતિકરણમિતિ ॥ ૫૭ ॥

શાસનસ્ય નિસ્તિલ્લહેયોપાદેયજાવાવિર્જાવનજાસ્કરકલ્પસ્ય જિનનિરૂપિ-
તવચનરૂપસ્ય હ્રદ્ભવિતિર્હર્તાવસ્તસ્થાઃ કરણં સમ્પ્રગ્ન્યાયવ્યવહરણ—યથોચિત-
જનવિનયકરણ—દીનાનાયાચ્યુષ્કરણ—મુવિહિતયતિપુરસ્કરણ—પરિશુદ્ધશી-
લપાલનજનજવનવિધાપન—યાત્રાસ્નાત્રાદિનાનાવિદ્યોત્સવસંપાદનાદિનિરૂપાયૈઃ
તસ્યાતિમહાગુણત્વાદિતિ । પઠયતે ચ—

વળી કહ્યું છે કે, “ જગ્યા સંતોષરૂપી અમૃતથી તૃપ્ત છે અને જમનું
ચિત્ત શાંતિમાં રહે છે, તેવા પુરુષોને જ સુખ મળે છે તે સુખ ધનમાં લુબ્ધ
ખની આમતેજ દોડાદોડ કરનારાઓને કયાંથી મળે ? ” ૧ ૫૫

મૂલાર્થ—ધર્મને વિષે ધનબુદ્ધિ રાખવી. ૫૬

ટીકાર્થ—સર્વ વાંછિતની અસાધારણ સિદ્ધિનું મૂલરૂપ એવા શ્રુતચા-
રિતરૂપ ધર્મનેવિષે ધનની બુદ્ધિ રાખવી એટલે ‘ બુદ્ધિવાનોને ધર્મજ ધન છે’
એવા નિરંતર પરિણામ રાખવા. ૫૬

મૂલાર્થ—જિન શાસનની ઉન્નતિ કરવી. ૫૭

ટીકાર્થ—શાસન એટલે સર્વ હેય(ત્યાગ કરવા યોગ્ય) અને ઉપાદેય
(અહણ કરવા યોગ્ય) એવા ભાવને પ્રગટ કરવામાં સૂચં સમાન એવા શ્રીજિન-
નિરૂપિત વચન રૂપ શાસન તેની ઉન્નતિ કરવી એટલે સારી રીતે ન્યાય પ્ર-
માણે વ્યવહાર કરવો, યોગ્યતા પ્રમાણે લોકોનો વિનય કરવો, દીન અને અ-
નાથ જનનો દુઃખમાંથી ઉદ્ધાર કરવો, શુદ્ધ યતિઓનો પૂજ સત્કાર કરવો,
શુદ્ધ શીળનું પાલન કરવું, જિન ચૈત્યો કરાવવા, યાત્રા, સ્નાત્ર વગેરે વિવિધ
ઉત્સવો કરવા, ઈત્યાદિ ઉપાયોથી જિન શાસનની ઉન્નતિ કરવી; કારણ કે
તેવી ઉન્નતિ કરવામાં મોટો શુભ રહેલો છે. તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે,

“ કર્તવ્યા ચોન્નતિઃ સત્યાં શક્તાવિહ નિયોગતઃ ।
અવંધ્યં કારણં દ્વેષા તીર્થકૃન્નામકર્મણઃ ” ॥ ૧ ॥

इति ५७

તથા વિજ્ઞવોચિતં વિધિના ક્ષેત્રદાનમિતિ ॥ ૫૮ ॥

વિજ્ઞવોચિતં સ્વવિજ્ઞવાનુસારેણ વિધિનાનંતરમેવ નિર્દેક્ષ્યમાણેન ક્ષેત્રેષ્યો
નિર્દેક્ષ્યમાણેષ્ય એવ દાનમન્નપાનાઉપશ્વલ્લપાત્રાદ્યુચિતવસ્તુવિતરણમ્ ॥ ૫૮ ॥
વિધિક્ષેત્રં ચ સ્વયમેવ નિર્દિશન્નાહ—

સત્કારાદિર્વિધિર્નિઃસંગતા ચેતિ ॥ ૫૯ ॥

સત્કરણં સત્કારઃ અન્યુત્થાનાસનપ્રદાનવંદનરૂપો વિનયઃ સ આદિર્ય-
સ્ય દેશકાજ્ઞારાધનવિશુષ્ઠશ્રદ્ધાવિષ્કરણદાનક્રમાનુક્રમાદેઃ કુશલાનુષ્ઠાનવિશે-

“આ લોકમાં પોતાની શક્તિ પ્રમાણે જિન શાસનની ઉન્નતિ કરવી, કારણકે,
એ ઉન્નતિ તીર્થકર નામ કર્મને ઉપાર્જન કરવાનું ખરું કારણ છે” ૫૭

મૂલાર્થ—પોતાના વૈભવ પ્રમાણે વિધિવડે ક્ષેત્રને દાન કરે ૫૮.

ટીકાર્થ—પોતાના વૈભવને અનુસારે એટલે આગળ કહેવામાં આવ-
શે એવા વિધિને અનુસારે આગળ કહેવામાં આવશે એવા ક્ષેત્રોમાંજ ઉચિત
વસ્તુનું દાન કરવું, એટલે અન્ન, પાન, ઔષધ, વસ્ત્ર અને પાત્ર વગેરે યોગ્ય
વસ્તુ આપવી. ૫૮

વિધિ અને ક્ષેત્રનું સ્વરૂપ અંધકાર પોતે દેખાડે છે—

મૂલાર્થ—સત્કાર વગેરે કરવા અને મોક્ષ વિના બીજી ઈચ્છા
ન રાખવી તે વિધિ કહેવાય છે. ૫૯

ટીકાર્થ—સત્કાર એટલે ગેડા થઈ સામાજિક, આસન આપવું, અને
વંદના કરવી એ રૂપ વિનય તે છે આદિ મુખ્ય જોને અર્થાત્ જમાં દેશ કાળ-
નું આરાધન અને શુદ્ધ શ્રદ્ધાનું પ્રગટ કરવાપણું છે, એવા દાનની પરિપાટી
વાળા કુશળ આચરણ રૂપ વિનય તે વિધિ જાણવો.

નિઃસંગતા એટલે આ લોક તથા પરલોકના જ્ઞાની અભિજ્ઞાપાથી ર-

પસ્ય સ તથા । કિમિત્યાહ । વિધિર્વર્તેતે । નિઃસંગતા દેહિકપારદ્વૌકિકફલ્લા-
ન્નિદ્વાપવિકલ્પતયા સકલ્લક્ષણેશકલ્પકિતમુક્તિમાત્રાનિસંધિતા ચકારઃ સમુ-
ચ્ચયે ॥ ૫૯ ॥

વીતરાગધર્મસાધવઃ ક્ષેત્રમિતિ ॥ ૬૦ ॥

વીતરાગસ્ય જિનસ્ય ધર્મ ઉક્તનિરુક્તઃ તત્પ્રધાનાઃ સાધવો વીતરાગધર્મ-
સાધવઃ ક્ષેત્રં દાનાર્હં પાત્રમિતિ તસ્ય ચ વિશેષવલ્લક્ષણમિદમ્—

“ ક્ષાંતો દાંતો મુક્તો જિતેન્દ્રિયઃ સત્યવાગજયદાતા ।

મોક્તસ્તિદંઢવિરતો વિધિગૃહીતા જવતિ પાત્રમ્ ॥ ૧ ॥ ૬૦

તથા દુઃસ્વિત્તેષ્વનુકંપા યયાશક્તિ ડ્વ્યતો જાવત-

શ્ચેતિ ॥ ૬૧ ॥

દુઃસ્વિત્તેષુ જવાંતરોપાત્તપાપપાકોપહિતાતિતીવ્રક્લેશાવેશેષુ દેહિષ્વનુકંપા
કૃપા વાર્ય । યાશક્તિ સ્વસમર્થ્યાનુરૂપં ડ્વ્યતસ્તથાવિધગ્રાસાદેઃ શકાસાત્ ।

હિત અને સર્વ કલેશના લેશથી કલંકિત નહીં થયેલ મુક્તિની ટેવણ ઇચ્છા,
અહિ ચ શબ્દ સમુચ્ચય અર્થમાં છે. ૫૯

મહાર્થ—વીતરાગના ધર્મથી યુક્ત એવા સાધુઓ તે ક્ષેત્ર
કહેવાય છે. ૬૦

ટીકાર્થ—વીતરાગ એટલે જિન ભગવાન તેના ધર્મ (જેની વ્યુત્પત્તિ
આગળ કહેલ છે.) તે છે મુખ્ય જન્મને એવા સાધુઓ તે ક્ષેત્ર છે, એટલે
દાનને લાયક પાત્ર છે. તેનું વિશેષ લક્ષણ આ પ્રમાણે છે—

“ ક્ષમાવાન, ઈન્દ્રિયોને દમન કરનાર, મુક્ત, ઈન્દ્રિયોને જીતનાર, સત્ય
વચન બોલનાર, અભય આપનાર, મનોદંડ, વચનદંડ અને કાયદંડ એ ત્રણ
દંડથી રહિત અને વિધિનું ગ્રહણ કરનાર એવો પુરૂષ પાત્ર કહેવાય છે. ૧ ૬૦

મૂહાર્થ—દુઃખી પુરૂષોની ઉપર દ્રવ્યથી અને ભાવથી પોતા-
ની શકિત પ્રમાણે અનુકંપા કરવી. ૬૧

ટીકાર્થ—દુઃખી એટલે પૂર્વ જન્મે કરેલા પાપના પરિણામથી પ્રાપ્ત
થયેલ અતિ તીવ્ર કલેશથી પીડાતા પ્રાણીઓને વિષે અનુકંપા—કૃપા કરવી.
યથાશક્તિ એટલે પોતાના સામર્થ્ય પ્રમાણે દ્રવ્યથી એટલે તેવી જાતના

જાવતો જીવણજવદ્રમણવૈરાગ્યસંપાદનાદિરૂપાત્ । ચઃ સમુચ્ચે । કુઃસ્તિનાકુ-
કંપા તદુપકારત્વેન ધર્મકહેતુઃ । ૫થોક્તમ્—

“અન્યોપકારકરણં ધર્માય મહીયસે ચ જવતીતિ ।

અધિગતપરમાર્થાનામવિવાદો વાદિનાયત્ર ” ॥ ૧ ॥

इति ॥ ६१ ॥

तथा लोकापवादजीरुतेति ॥ ६२ ॥

લોકાપવાદાત્ સર્વજનાપરાગદ્વક્ષણાત્ જીરુતા અત્યંતજીતજાવઃ કિમુક્તં-
જવતિ નિપુણમત્યા વિચિંત્ય તથાતથોચિત્તટ્ટિપ્રધાનતયા સતતમેવ પ્રવર્તિતવ્યં
યથાયથાસકલ્પસમીહિતસિદ્ધિવિધાયિજનપ્રિયત્વમુઽજૃંજતે । ન પુનઃ કથંચિદ-
પિ જનાપવાદઃ તસ્ય મરણાન્નિર્વિશિષ્યમાણત્વાત્ । તથા ચાવાચિ ।

वचनीयमेव मरणं जवति कुल्लीनस्य लोकमध्येऽस्मिन् ।

मरणं तु कालपरिणतिरियं च जगतोऽपि सामान्या ” ॥१॥

इति ६२

અત્ર વગેરે આપવાથી અને લાવથી એટલે ભય કં એવા આ ભવબ્રમણ-
થી વૈગય સ પાદન કંગવવાથી અહિં ચ શબ્દ મમુચ્ચય અર્થમાં છે. કુળી
જન ઉપર અનુકંપા કરવી તે તેના ઉપકારપણાને લઇને ધર્મનુજ્ઞ કાલુરૂપ
થાય છે, તેને માટે કહેલું છે—“પગ્નો ઉપકાર કરવો, તે મોટા ધર્મને માટે
થાય છે. તે વિષે પગ્મર્થને પ્રાપ્ત કરનારા એવા તત્ત્વજ્ઞાની પુરૂષોનો અને
વાદી પુરૂષોનો વિવાદ નથી, એટલે એ વાત નર્વને માન્ય છે.” ૧ ૬૧

મૂલાર્થ—લોકાપવાદથી ભય રાખવો. ૬૨

ટીકાર્થ—લોકાપવાદ એટલે મર્વ લોકોની જેમાંનાબુશી હાયતે. તેવા
લોકાપવાદથી ભીરૂતા ગમ્બી—અત્યંત બહીક ગમ્બી. તે ઉપરથી એમ સિદ્ધ થાય
છે કે, સર્વ નિપુણ બુદ્ધિધીવિયાગીને તેવી રીતે હમેશા યોગ્ય વૃત્તિથી પ્રવર્તવું કે,
જેથી નર્વ વાહિત મિદ્ધિને કરનારી લોકપ્રિયતા વૃદ્ધિ પામે. પણ કાઈ જાતનો
લોકાપવાદ ન થાય કાલુરૂપ, લોકાપવાદ મળુવી પણ વિશેષ છે. તેને માટે
શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે.

“કુલીન પુરૂષની આ લોકમાં નિદા થાય, તે તેને મળુ રૂપ છે અને
કાલના પગિલામ રૂપે જે રૂપ થાય છે, તે તે નર્વ જગતને આમાન્ય છે.” ૧

તથા ગુરુદ્વાધવાપેક્ષામિતિ ॥ ૬૩ ॥

સર્વપ્રયોજનેષુ ધર્માર્થકામરૂપેષુ તત્તત્કાદ્વાદિવદ્વાદ્વોચનેન પ્રારબ્ધમિષ્ટેષુ પ્ર-
યમત એવ મતિમતા ગુરોર્નૂયસો ગુણદ્વાજનપદ્મસ્ય દોષદ્વાજનપદ્મસ્ય ચ લઘોશ્ચ તદિ-
તરરૂપસ્ય જ્ઞાવો ગુરુદ્વાધવં તસ્ય નિપુણતયા અપેક્ષણમાદ્વોચનં કાર્યમિતિ ॥ ૬૩ ॥
તતઃ કિમિત્યાહ—

વદુગુણે પ્રવૃત્તિરિતિ ॥ ૬૪ ॥

પ્રાયેણ હિ પ્રયોજનાનિ ગુણદ્વાજનમિશ્રાણિ તતો વદુગુણે પ્રયોજને પ્રવૃ-
ત્તિર્વ્યાપારઃ તથા ચાર્પમ્—

“અપ્પેણ વદુમેસેજ્ઞા એયં પંચિયલક્કણં ।

સક્વાસુ પમિસેવાસુ એવં અટ્ટપયં વિઝ્ઞ” ॥ ૧ ॥ ૬૪

તથા ચૈત્યાદિપૂજાપુરઃસરં જોજનમિતિ ॥ ૬૫ ॥

મૂલાર્થ—સર્વમાં ગુરુ લાઘવની અપેક્ષા રાખવી. ૬૩

ટીકાર્થ—ધર્મ, અર્થ અને કામ રૂપ સર્વ પ્રયોજનને વિષે તે તે
કાલ વગેરેના બળનો વિચાર કરી આરંભેલા હોય, તેમને વિષે પ્રથમથીજ
બુદ્ધિમાન પુરૂષે જેમાં ઘણાં ગુણનો વા ઘણા દોષનો લાભ હોય એવો પક્ષ
અને જેમાં થોડા ગુણ, દોષ હોય એવો પક્ષ કે જે ગુરુદ્વાધવ કહેવાય છે,
તેનો નિપુણતાથી વિચાર કરવો. ૬૩

તે ગુરુદ્વાધવની અપેક્ષા કરી શું કરવું ? તે કહે છે—

મૂલાર્થ—જેમાં દોષ થોડા હોય અને ગુણ ઘણા હોય, તેમાં
પ્રવૃત્તિ કરવી. ૬૪

ટીકાર્થ—પ્રાયે કરીને પ્રયોજનો ગુણ લાભથી મિશ્રિત હોય છે. તેમાં
જ પ્રયોજન ઘણાં ગુણવાલું હોય તેમાં પ્રવૃત્તિ કરવી. તે વિષે મહાસુનિનું
પ્રમાણ છે.

“અદ્ય દોષે કરીને ઘણા ગુણના લાભની ઇચ્છા કરવી એ પંડિતનું
લક્ષણ છે; માટે સર્વ એવા પ્રતિ સેવનાના કાર્ય એટલે અપવાદને વિષે એટ-
લું અર્થપદ છે, એટલે મોટા પુરૂષો એમ કહે છે.” ૧ ૬૪

મૂલાર્થ—ચૈત્યાદિકની પૂજા કર્યા પછી ભોજન કરવું. ૬૫

પ્રાપ્તે જોજનકાલે ચૈત્યાનામર્હદ્વિવલ્લક્ષણાનાં આદિશદ્ધાત્સાધુસાધર્મિકા-
ણાં ચ પૂજા પુષ્પધૂપાદિભિરન્નપાનાધિજિજ્ઞોપચરણં સા પુરઃસરાં યત્તત્તૈત્યાદિપૂ-
જા પુરઃસરં ભોજનમન્નોપજીવનમ્ । યતોઽન્યત્રાપિ પઠ્યતે ।

“જિણ્ણપૂઝોચ્ચેયદાણં પરિયણસંજાનણા ઉચિયક્કિં ।

ઝાણુવેસો ય તહા પચ્ચક્કાણસ્સ સંભરણં ॥ ૧ ॥ ૬૫

તથા તદન્વેવ પ્રત્યાખ્યાનક્રિયેતિ ॥ ૬૬ ॥

તદન્વેવ જોજનાનંતરમેવ પ્રત્યાખ્યાનક્રિયા દ્વિવિધાદ્યાહારસંવરણરૂ-
પા ॥ ૬૬ ॥

તથા શરીરસ્થિતૌ પ્રયત્ન ઇતિ ॥ ૬૭ ॥

શરીરસ્થિતાવુચિતાર્ચ્યંગસંવાહનમ્નાનાદિલક્ષણાયાં યત્ન આદરઃ । તથા
ચ પઠ્યતે—

ટીકાર્થ—ભોજન કરવાનો સમય પ્રાપ્ત થતાં અરિહંતના બિંબરૂપ છે
લક્ષણુ જેમનું એવા ચૈત્યની આદિ શબ્દથી સાધુ સાધ્વીઓ અને સાધર્મિ
બંધુઓની પૂજા કરવી. એટલે ચૈત્યની પુષ્પધૂપ વગેરેથી અને સાધુ તથા
સાધર્મિ બંધુઓની અન્નપાન વગેરેથી ઉપચારરૂપ પૂજા કરવી તે ચૈત્યાદિકની
પૂજા કરવા પૂર્વક ભોજન લેવું તેને માટે બીજી સ્થળે પણ કહે છે.

“જિનપૂજા કરવી, નિશ્ચે દાન આપવું, પોષણ કરવા યોગ્ય પરિજન-
ની સંભાળ લેવી, ઉચિત કાચ કરવું, પોતાને ઘટે તેવા સ્થાનમાં રહેવું અને
પચ્ચખાણુને સંભારવા એટલે તે કાર્યો ભોજન પહેલાં કરવા યોગ્ય છે, તે ક-
ર્મ પછી જમવું.” ૧ ૬૫

મૂલાર્થ—ભોજન કર્યા પછી પચ્ચખાણુ ક્રિયા કરવી. ૬૬

ટીકાર્થ—ભોજન કર્યા પછી જે પ્રકારના આહારની સંવરણરૂપ પચ્ચ
ખાણુની ક્રિયા કરવી. એટલે અશન, પાન, ખાદિમ અને સ્વાદિમ—એ ચાર
પ્રકારના આહારમાંથી કોઈ જે, કોઈ તણ અને કોઈ ચાર પ્રકારના આહારનો
ત્યાગ કરે (ચોવીહાર કરે) એમ શક્તિ પ્રમાણે પચ્ચખાણુ ક્રિયા કરવી. ૬૬

મૂલાર્થ—શરીરની સ્થિતિને વિષે પ્રયત્ન કરવો. ૬૭

ટીકાર્થ—શરીરની સ્થિતિ એટલે યોગ્ય તૈલનું મર્દન, પગચાંપી અ-
ને સ્નાન વગેરે કરવારૂપ શરીરની સંભાળ તેમાં યત્ન-આદર કરવો. તેને માટે
કહ્યું છે કે,—

“ ધર્માર્થકામમોહાણાં શરીરં કારણં યતઃ ।

તતો યત્નેન તદ્વદ્યં યથોક્તૈરનુવર્ત્તનઃ ॥ ૧ ॥ ઇતિ ૬૭ ॥

તથા તદુત્તરકાર્યચિંતેતિ ॥ ૬૮ ॥

તસ્યાઃ શરીરસ્થિતેરુત્તરાણિ ઉત્તરકાલજાવીનિ યાનિકાર્યાણિ વ્યવહાર-
કરણાદીનિ તેષાં ચિંતા તત્તિરૂપા કાર્યા ઇતિ ॥ ૬૮ ॥

તથા કુશલજાવનાયાં પ્રવંધ ઇતિ ॥ ૬૯ ॥

કુશલજાવનાયામ્—

“ સર્વેઽપિ સંતુ સુખિનઃ સર્વે સંતુ નિરામયાઃ ।

સર્વે જહ્યાણિ પશ્યંતુ મા કથિત્વાપમાચરેત્ ” ॥ ૧ ॥

ઇત્યાદિ શુજાચિંતારૂપાયાં પ્રવંધઃ પ્રકર્ષવૃત્તિઃ ॥ ૬૯ ॥

તથા શિષ્ટચરિતશ્રવણમિતિ ॥ ૭૦ ॥

શિષ્ટચરિતાનાં શિષ્ટચરિતપ્રશંસેતિ પ્રથમાધ્યાયસૂત્રોક્તલક્ષણાનાં શ્રવણં

“ ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષનું કારણ શરીર છે, જેથી તે શરીર
ની પૂર્વે કહેલા સુખકારી અનુવર્ત્તનોથી યત્નવડે રક્ષા કરવી ” ૧ ૬૭

મૂલાર્થ—તે શરીરની સ્થિતિ માટે ઉત્તરકાળે કરવાના કાર્યો
ની ચિંતા કરવી. ૬૮

ટીકાર્થ—તે શરીરની સ્થિતિ માટે ઉત્તરકાળે જે વ્યવહાર કરવારૂપ
કાર્યો કરવાનાં હોય, તેની ચિંતા કરવી—એટલે પછવાડે શરીરનો નિર્વાહ
શી રીતે થશે તેનો વિચાર કરવો. ૬૮

મૂલાર્થ—સર્વની કુશળ ભાવનામાં અતિશય ચિત્તવૃત્તિ
કરવી. ૬૯

ટીકાર્થ—કુશળ ભાવના આ પ્રમાણે.

“ સર્વ પ્રાણી સુખી થાઓ, સર્વજન નિરોગી રહો, અને સર્વ પ્રાણી
કલ્યાણને જીવો. કોઈપણ પાપને આચરો નહીં. ” ઈસાદિ સર્વનું શુભ ચિં-
તન કરવારૂપ કુશળ ભાવનામાં અતિ ઉત્કર્ષથી ચિત્તવૃત્તિ કરવી. ૬૯

મૂલાર્થ—શિષ્ટ પુરૂષોના ચરિત્રોનું શ્રવણ કરવું. ૭૦

ટીકાર્થ—શિષ્ટ પુરૂષોના ચરિત્રોનું શ્રવણ કરવું એટલે “ શિષ્ટ ચ-

નિરંતરમાર્કણનં તચ્ચૂવણે હિ તજ્જતાજિજ્ઞાપજાજાન્ન કદાચિદ્વ્યગુણહાનિઃ સં-
પદ્યત ઇતિ ॥ ૭૦ ॥

તથા સાંધ્યવિધિપાલ્લનેતિ ॥ ૭૧ ॥

સાંધ્યસ્ય સંખ્યાકાલજનવસ્ય વિધેરતુષ્ઠાનવિશેષસ્ય દિનાષ્ટમજ્ઞાનજ્ઞાના-
ન્યવહારસંકોચાદિવ્રજ્ઞણસ્ય પાલ્લનાનુસેવનમિતિ ॥ ૭૧ ॥
एनामेव विशेषत आह ।

यथोचितं तत्प्रतिपत्तिरिति ॥ ७२ ॥

यथोचितं यथासामर्थ्यं तत्प्रतिपत्तिः साध्यप्रतिपत्तिरिति ॥ ७२ ॥
कीदृशीत्याह—

पूजापुरस्सरं चैत्यादिवंदनमिति ॥ ७३ ॥

રિત પ્રશંસા ” એ પેહેવા અધ્યાયના નત્રમા કહેવ વક્ષપુવાયા શિષ્ટપુરુષો-
ના ચગ્ગિનાનુ નિન્નંતર ત્રવપુ કન્નુ તેમને આભણવાથી તે શિષ્ટપુરુષોના જેવુ
આચરણ કરવાનો અભિપ્રાય ઉત્પન્ન થવાથી તેમને કદિ પણ પ્રાપ્ત થયેલા
શુભોની હાનિ થતી નથી ૭૦

મૂલાર્થ—સધ્યાકાલના વિધિનું પાલન કરવું. ૭૧

ટીકાર્થ—અધ્યાકાલે કરવા યોગ્ય એવો વિધિ એટલે અનુષ્ઠાન વિશે
પ. જની અદ્દ દિવમના આક્રમા ભાગને વિષે ભોજનાદિ વ્યવહારનો સંકાય
કરવા વગેરે વાચ છે તે તેનું પાલન કરવું *૭૧

એ વિષે વિગેર કહે છે.

મૂલાર્થ—યથાશક્તિ સધ્યાકાલના વિધિનો અંગીકાર કરવો. ૭૨

ટીકાર્થ—પોતાના નામથી પ્રમાણે તે અધ્યાજાવના વિધિનો અંગી-
કાર કરવો. ૭૨

તે વિધિને કવી ગીતે અંગીકાર કરવો તે કહે છે—

મૂલાર્થ—સધ્યાકાળ અભય પૂજા કરવા પૂર્વક ચૈત્યાદિ-
કનું વંદન કરવું. ૭૩

જે ચારટી વિસ હતા આજનાદિ વ્યવહારનો સંકાય વગેરે કરી સધ્યા ૧૪ સંખ્યાથી વિધિ
પાળવાને યથાશક્તિ ઉત્તમ કરતો એ ભાવાર્થ છે

તત્કાલોચિતપૂજાપૂર્વકં ચૈત્યવંદનં ગૃહચૈત્યચૈત્યજનનયોઃ આદિશદ્ધાચિત્તિ-
વંદનં માતાપિતૃવંદનં ચ ॥ ૭૩ ॥

તથા—સાધુવિશ્રામણક્રિયેતિ ॥ ૭૪ ॥

સાધૂનાં નિર્વાણારાધનયોગસાધનમટ્ટતાનાં પુરુષાણાં સ્વાધ્યાયધ્યાનાદ્યનુ-
પ્રાનનિષ્ઠોપહિતશ્રમાણાં તથાવિધવિશ્રામકસાધ્વજાવે વિશ્રમણક્રિયા । વિશ્રામ્યતાં
વિશ્રામં લજ્જમામાનાં કરણં વિશ્રામણા સા ચાસૌ ક્રિયા ચેતિ સમાસઃ ॥ ૭૪ ॥

તથા યોગાજ્યાસ ઇતિ ॥ ૭૫ ॥

યોગસ્ય સાલંબનનિરાલંબનજેદન્તિચ્ચસ્યાજ્યાસઃ પુનઃપુનરનુશીલનમ્ જ-
ક્તં ચ—

“સાલંબનો નિરાલંબનથ યોગઃ પરો દ્વિધા જ્ઞેયઃ ।

જિનરૂપધ્યાનં સ્વલ્વાદ્યસ્તત્તત્ત્વગસ્ત્વપરઃ ” ॥ ૧ ॥

ટીકાર્થ—સંધ્યાકાળને ઉચિત એવી પૂજા કરવા પૂર્વક ચૈત્યવંદન
કરવું એટલે ગૃહ ચૈત્ય તથા ચૈત્ય લવનનું વંદન કરવું આદિ શબ્દથી
યતિને તથા માતા પિતાને વંદન કરવું. ૭૩

મૂલાર્થ—સાધુને વિશ્રામ આપવાની ક્રિયા કરવી. ૭૪

ટીકાર્થ—મોક્ષના આરાધન રૂપ યોગના સાધનમાં પ્રવર્તેલા અને
સ્વાધ્યાય ધ્યાન વગેરેના આચરણની સ્થિતિને લઈ શ્રમને પામેલા એવા સા-
ધુઓ (મુનિરાજો)ને કાઈ તેવો વિશ્રામ કરાવનાર સાધુ ન હોય તો તે સાધુ-
ઓને વિશ્રામ મળે તેવી ક્રિયા કરવી અર્થાત્ તેમની વૈયાવચ્ચ કરવી. ૭૪

મૂલાર્થ—યોગનો અભ્યાસ કરવો. ૭૫

ટીકાર્થ—સાલંબન અને નિરાલંબન એવા બે ભેદ વાલા યોગનો
અભ્યાસ કરવો એટલે વારંવાર તેનું પરિશીલન કરવું. તેને મટિ કહ્યું છે કે—

“સાલંબન અને નિરાલંબન એવા બે પ્રકારનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ છે. તેમાં
જે જિનરૂપનું ધ્યાન કરવું એટલે સમવસરણમાં રહેલા-જિનના રૂપનું તથા
પ્રતિમારૂપે રહેલા જિનનું ધ્યાન કરવું, તે સાલંબન અને જિનતત્ત્વ એટલે
જીવ પ્રદેશના સમૂહરૂપ કેવળ જ્ઞાનાદિ સ્વભાવવાલા જિનતત્ત્વમાં ગમન કર-
નારા મુક્ત જિનપરમાત્માનું ધ્યાન કરવું, તે નિરાલંબન યોગ કહેવાય છે.”

“ યૌવનં નગનદાસ્પદોપમં
 શારદાંબુદવિદ્યાસિ જીવિતમ્ ।
 સ્વમ્નસ્યધનવિષ્ણમં ધનં
 સ્થાવરં કિમપિ નાસ્તિ તત્તતઃ ॥ ૧ ॥
 વિગ્રહા ગદ્ગુજંગમાદ્વયાઃ
 સંગમા વિગમદોષદૂષિતાઃ ।
 સંપદોપિ વિપદાકટાક્ષિતા
 નાસ્તિ કિંચિદનુપપ્ત્યં સ્ફુટમ્ ” ॥ ૨ ॥

इत्यादीनि ॥ ७८ ॥

तदनु तन्नेर्गुण्यजावनेति ॥ ७९ ॥

तस्या जवस्थितेः तन्नेर्गुण्यजावना निःसारत्वचिंतनं । यथा ।

“ इतः क्रोधो मृधः प्रकटयति पङ्कं निजमितः

शृगाव्री तृष्णेयं विवृतवदना धावति पुरः ” ।

જેમકે—

“ યૌવનવય પર્વતની નદીના જેવું અપણ છે. જીવિત શરદરતુના વાદ-
 યાના વિલાસ જેવું અસ્થિર છે અને દ્રવ્ય સ્વભામાં મજેલાં વૈભવના વિલાસ
 જેવું છે; તેથી વસ્તુતાએ કાંઈપણ સ્થિર રહેનારું નથી. ” ૧

શરીર રોગરૂપી સપેનિ રહેવાનું સ્થાન છે, સંગમો વિયોગના દોષથી
 દૂષિત છે, અને સંપત્તિઓ પણ વિપત્તિઓએ કટાક્ષ દૃષ્ટિથી જોએલી છે, તેથી
 સ્ફુટ રીતે કોઈ પણ વસ્તુ ઉપદ્રવ રહિત નથી. ” ૨

• ઇત્યાદિ સંસારના સ્વરૂપનો વિચાર કરવો. ૭૮

મૂક્તાર્થ—તે પછી આ ભવ સ્થિતિની અસારતાનું ચિંતવન
 કરવું. ૭૯

ટીકાર્થ—તે ભવસ્થિતિની અસારતાનું ચિંતવન કરવું, જેમકે,

“ એક તરફ ક્રોધરૂપી ગીધપક્ષી પોતાની પાંખને પ્રગટ કરે છે, એક
 તરફ તૃષ્ણારૂપી શીયાલની મુખ ફાટીને આગળ આગળ દોડ્યા કરે છે અને

ઇતઃ ક્રૂરઃ કામો વિચરતિ પિશાચશ્ચિરમહો

રમસાનં સંસારઃ ક ઇહ પતિતઃ સ્થાસ્યતિ સુખમ્ ॥ ૧ ॥

एतास्तावदसंशयं कुशद्वज्जप्रांतोदविंदूपमा

લઢ્ડમ્યો વંધુસમાગમોઽપિ ન ચિરસ્થાયી સ્વદ્વમીતિવત્ ।

यच्चान्यत्किञ्च किञ्चिदस्ति निखिलं तच्छारदांजोषर

આયાવચ્ચન્નતાં વિનત્તિં યદતઃ સ્વસ્મૈ હિતં ચિંત્યતામ્” ॥ ૨ ॥ ૭૯

तथा अपवर्गाद्बोचनमिति ॥ ८० ॥

अपवर्गस्य मुक्तेः आबोचनं सर्वगुणमयत्वेनोपादेयतया परिज्ञावनम् ।

यथा—

“ प्राप्ताः श्रियः सकलकामप्लवास्ततः किं

दत्तं'पदं शिरसि विक्षिपतां ततः किम् ।

એક તરફ કામદેવરૂપી ક્રૂર પિશાચ ચિરકાલ પ્રયાં કરે છે એવા આ સંસાર-
રૂપી રમસાનમાં પડેલા કયો પુરૂષ સુખે રહેવાનો ? ૧

દાહના પતના છેડા ઉપર પડેલા જલના બિંદુના જેવી આ સંપત્તિઓ
છે, એ નિઃસદેહ છે અને બંધુઓને સમાગમ પણ દુર્જનની પ્રીતિની જેમ
ચિરસ્થાયી નથી અને તે શિવાય બીજું બધું જે કાંઈ છે, તે શરદ્ઋતુના વાદ-
ળાની છાયાનીજેમ ચપલતાને ધારણ કરે છે, તેથી હે લગ્ન પ્રાણિયો, પોતાના
હિતનું ચિંતવન કરે. ૨ ” ૭૯

મૂલાર્થ—મુક્તિની આલોચના કરવી. ૮૦

ટીકાર્થ—મુક્તિની આલોચના કરવી એટલે સર્વ ગુણો મુક્તિમાંજ
રહેલા છે, તેથી મુક્તિજ અદલ કરવા યોગ્ય છે, એવી બાવના બાવવી.
જેમકે,—

“ સર્વ કામને દાહન કરનારી લક્ષ્મીઓ પ્રાપ્ત થઈ, એથી શું થયું ?
શત્રુઓના મરતક ઉપર પગ મુક્યો, એથી શું થયું ? વૈભવોથી સ્નેહીઓને
પૂરી દીધા, એથી શું થયું ? અને પ્રાણીઓનું શરીર કંઈપાંત કાલ સુધી ધાર-

સંપૂર્ણતાઃ પ્રણયિનો વિજૈસ્તતઃ કિં
 કલ્પં જૃતં તનુજૃતાં તનુજિસ્તતઃ કિમ્ ॥ ૧ ॥
 તસ્માદનંતમજરં પરમં પ્રકાશં
 તચિત્ત ચિંતય કિમેનિરસઙ્કલ્પઃ ।
 યસ્યાનુપંગિણ ઇમે જુવનાશિપત્ય—
 યોગાદયઃ કૃષ્ણજંતુમતા જવંતિ ” ॥ ૨ ॥ ॥ ૬૦ ॥

તથા શ્રામણ્યાનુરાગ ઇતિ ॥ ૬૧ ॥

શ્રામણ્યે શુદ્ધસાધુજાતિવે અનુરાગો વિધેયઃ ।

યથા—

“ જનં મુનિવ્રતમરોપજવાત્તકર્મ—
 સંતાનતાનવકરં સ્વયમચ્યુપેતઃ ।
 કુર્યો તદ્વ્રતરતરં ચ તપઃ કદાહં
 જોગેષુ નિઃસ્પૃહતયા પરિમુક્તસંગઃ ” ॥ ૧ ॥ ॥ ૬૧ ॥

જા થઈને રહ્યું, એથી શું થયું ? હે ચિત્ત, તેથી અનંત, અજર (અસરહિત)
 પરમ પ્રકાશરૂપ એવા ભોક્ષ સુખતું ચિંતવન કર. ખોટા સંકલ્પ વિકલ્પે
 કરવાથી શું વળવાતું છે ? કારણકે, વિષય સુખની પ્રાપ્તિ માટે રંક જેવા પ્રા-
 ણીઓને જીવનપતિ પલાણી પ્રાપ્તિ વગેરે જે સુખો છે, તે તો ભોક્ષ સુખની
 પ્રાપ્તિના આનુપંગિક સુખ છે એટલે તેના પેટા સુખરૂપ છે. ૧-૨ ૮૦

મૂલાર્થ—સાધુપણાને વિષે અનુરાગ કરવો. ૮૧

ટીકાર્થ—શુદ્ધ સાધુપણામાં અનુરાગ કરવો. એટલે ‘ મને શુદ્ધ
 સાધુપણું કયારે પ્રાપ્ત થશે ? ’ એવો વિચાર કરવો.

જેમકે,—

“ સર્વ જીવને વિશે કરેલા કર્મોના સમુદયને ખપાવનાર જૈનમુનિનાં
 વ્રતને રોચ્યાથી પ્રાપ્ત થયેલા અને ભોગોને વિશે નિઃસ્પૃહતાથી સંગને છોડના-
 રો એવો હું અતિશય પ્રધાન એવા તપને કયારે આચરીશ ” ! ૧

આ પ્રમાણે અનુરાગથી વિચાર કરવો. ૮૧

તથા યથોચિતં ગુણવૃદ્ધિરિતિ ॥ ૮૨ ॥

યથોચિતં યો યદા વર્દયિતુમુચિતસ્તસ્ય સમ્યગ્દર્શનાદેર્ગુણસ્ય દર્શનમ-
તિમાત્રતપ્રતિમાજ્યાસદ્ધારણે વૃદ્ધિઃ પુષ્ટીકરણં કાર્યા ॥ ૮૨ ॥

તથા સત્વાદિષુ મૈત્ર્યાદિયોગે ઇતીતિ ॥ ૮૩ ॥

સત્ત્વેષુ સામાન્યતઃ સર્વજંતુષુ આદિશબ્દાદુઃસ્વિત્સુખદોષદૂષિતેષુ મૈત્ર્યાદી-
નામાશયવિશેષાણાં યોગો વ્યાપારઃ કાર્યઃ । મૈત્ર્યાદિત્વક્રણં ચેદમ્ ।

“ પરહિતચિંતા મૈત્રી પરદુઃસ્વવિનાશિની તથા કરુણા ।

પરસુખતુષ્ટિર્મુદિતા પરદોષોપેક્ષણમુપેક્ષા ” ॥ ૧ ॥

इतिः परिसमाप्तौ ॥ ८३ ॥

સંપ્રત્યુપસંહરઆહ ।

મૂલાર્થ—જેમ ઘટે તેમ ગુણોની વૃદ્ધિ કરવી. ૮૨

ટીકાર્થ—યથોચિત એટલે જે સમ્યગ્દર્શન પ્રમુખ ગુણ જ્યારે
વધારવાને ઉચિત હોય ત્યારે તે ગુણની દર્શન પ્રતિમા અને વ્રત પ્રતિમાના
અભ્યાસદ્વારા વૃદ્ધિ—પુષ્ટિ કરવી. ૮૨

મૂલાર્થ—સર્વ જીવોને વિષે મૈત્રી વગેરે ચાર ભાવનાનો
યોગ કરવો. ૮૩

ટીકાર્થ—સત્ત્વ એટલે સામાન્યપણે સર્વ પ્રાણીઓને વિષે આદિ
શબ્દથી દુઃખી અને સુખરૂપ દોષથી દૂષિત થયેલા પ્રાણીઓને વિષે મૈત્રી
પ્રમુખ ભાવનાનો યોગ—વ્યાપાર કરવો. મૈત્રી વગેરેના સક્ષણ આ પ્રમાણે છે.

ખીજના હિતની ચિંતા કરવી તે મૈત્રી, પારકા દુઃખનો નાશ કરનારી, એ
કરુણા, ખીજનું સુખ દેખી સંતુષ્ટ થવું, એ મુદિતા અને ખીજના દોષની
ઉપેક્ષા કરવી એ ઉપેક્ષા ૧.

इति शब्द समाप्तिं ज्ञातावे छे, એટલે એ પ્રમાણે ગૃહસ્થધર્મની
સમાપ્તિ થઈ. ૮૩

આશ્રતા પ્રસંગને સમાપ્ત કરતાં કહે છે—

વિશેષતો ગૃહસ્થસ્ય ધર્મ ઉક્તો જિનોત્તમૈઃ ।

एवं सद्भावनासारः परं चारित्रकारणम् ॥ ८४ ॥

इति—

વિશેષતઃ સામાન્યગૃહસ્થધર્મવૈદ્યકાણ્યેન ગૃહસ્થસ્ય ગૃહમેધિનોધર્મ ઉક્તો નિરૂપિતો જિનોત્તમઃ અર્હન્નિઃ એવમુક્તરીત્યા સદ્ભાવનાસારઃ પરમપુરુષાર્થાનુ-
કૂલભાવનામધાનઃ ભાવશ્રાવકધર્મ इत्यर्थः । કીદૃશોઽસાવિત્યાહ ।

परमबंध्यमिह ज्ञवांतरे वा चारित्रकारणं सर्वविरतिहेतुः ॥ ८४ ॥

નનુ કયં પરં ચારિત્રકારણમસાવિત્યાશંકયાહ ।

पदंपदेन भेदात्तु यथारोहति पर्वतम् ।

सम्यक् तथैव नियमाद्धीरश्चारिर्पर्वतम् ॥ ८५ ॥

इति ।

મૂલાર્થ—શ્રી જિનભગવંતે ઐષ્ટ ભાવનામાં પ્રધાન અને ચારિત્ર પામવાના ઉત્કૃષ્ટ કારણરૂપ એવો ગૃહસ્થનો વિશેષ ધર્મ આ પ્રભાણે કહ્યો છે. ૮૪

ટીકાર્થ—વિશેષ ઐષ્ટલે ગૃહસ્થના સામાન્ય ધર્મથી વિવક્ષણ એવો ગૃહસ્થનો ધર્મ અરિહંત ભગવાનોએ એવી રીતે નિરૂપણ કરેલો છે. તે ધર્મ સદ્ભાવના સારરૂપ છે એટલે મોક્ષને અનુકૂલ એવી ભાવના જેમાં પ્રધાન છે એવો છે અર્થાત્ ભાવશ્રાવક ધર્મ છે. વધી તે ધર્મ કવો છે ? તે કહે છે.

આ ભવમાં અર્થવા ભવાંતરમાં તે ચારિત્રનું અવંધ્ય સર્વવિરતિરૂપ કારણરૂપ છે. એટલે સત્ય કારણ છે. ૮૪

અહિં શંકા કરે છે કે, એ ગૃહસ્થનો વિશેષ ધર્મ ચારિત્રનું પરમ-ઉત્કૃષ્ટ કારણ શી રીતે ! તેના ઉત્તરમાં કહે છે.

મૂલાર્થ—જેમ કોઈ બુદ્ધિમાન્ પુરૂષ પગલે પગલે કરી સારી રીતે પર્વત ઉપર ચડી જાય છે, તેમ ધીર પુરૂષ નિયમાએ કરી ચારિત્રરૂપી પર્વત ઉપર ચડી જાય છે. ૮૫

ફહ પદંપદિકોચ્યતે તતઃ પદેન પદેન યદારોહણં તન્નિપાતનાંત્ પદંપદેને-
ત્યુચ્યતે । તતઃ પદંપદેન મેઘાવી બુદ્ધિમાન્ યથેતિ દૃષ્ટાંતાર્થઃ આરોહતિ આક્રા-
મતિ પર્વતમુજ્જયંતાદિકમ્ । સમ્યક્ હસ્તપાદાદિશરીરાવયવચ્ચંગાન્નાવેન તથૈવ
તેનૈવ પ્રકારેણ નિયમાદવચ્યતયા ધીરો નિઃકલંકાનુપાક્ષિતશ્રમણોપાસકસમાચારઃ
ચારિત્રપર્વતં સર્વચરિતિમહાર્શલમિતિ ॥ ૫૫ ॥

નહુ एतदपि कथमित्यमित्याह—

स्तोकान् गुणान्समाराध्य बहूनामपि जायते ।

यस्मादाराधनायोग्यंस्तस्मादादावयं मतः ॥ ५६ ॥

इति ।

સ્તોકાન્ તુચ્ચાન્ ગુણાન્ શ્રમણોપાસકાવસ્થોચિતાન્ સમારાધ્ય પાઠ-
યિત્વા વહૂનાં મુશ્રમણોચિતગુણાનાં સ્તોકાનામારાધનાયોગ્યો જાત એવત્યપિશદ્ધર્થઃ

ટીકાર્થ—અહિં પદંપદિકાનો અર્થ કહે છે. પગલે પગલે જે ચડી
જવું તે પદંપદેન એમ નિપાતથી સિદ્ધ થાય છે. જેમ બુદ્ધિમાન્ પુરૂષ દૈવતા-
ચક્ષુ વગેરે પર્વત ઉપર પગલે પગલે સારી રીતે એટલે હાથ પગ વગેરે
શરીરના અવયવ ન ભાંગે તેવી રીતે ચડી જાય છે, તેજ પ્રકારે નિયમાએ
એટલે અવશ્યપણાથી ધીર પુરૂષ એટલે નિઃકલંકપણે આવક ધર્મને પાલનાર
ચારિત્રરૂપી પર્વત એટલે સર્વ વિરતિરૂપ મોટા પર્વત ઉપર ચડી જાય છે. ૮૫

અહિં શંકા કરે છે કે, એવી રીતે કેમ અને ? એટલે ગૃહસ્થ ધર્મ
પાળવા પૂર્વક સર્વ વિરતિરૂપ ચારિત્ર કેમ અને ? તેના ઉત્તરમાં કહે છે.

મૂલાર્થ—થોડા ગુણોની આરાધના કરીને ઘણાં ગુણોની
આરાધના કરવાને યોગ્ય થાય છે, તે માટે પ્રથમ ગૃહસ્થનો વિશેષ
ધર્મ પાળવો એમ માન્યું છે—અર્થાત્ એજ કારણથી ગૃહસ્થનો
વિશેષ ધર્મ પ્રથમ કહ્યો છે. ૮૬

ટીકાર્થ—આવક અવસ્થાને યોગ્ય એવા તુરંચ ગુણોને પાળીને, ઉત્તમ
મુનિપણને યોગ્ય એવા ઘણાં મોટા ગુણોની આરાધના કરવાને યોગ્ય થાય છે.

૧ પ્રથમ વિશેષ ગૃહસ્થ ધર્મને આગલક હોય તે ચારિત્ર ધર્મની આરાધના કરવાને
યોગ્ય થાય છે.

જાયતે જનતિ યસ્માત્કારણાદારાધનાયોગ્યઃ પરિપાઘ્નનોચિતઃ અધિક્કદ્વાસ્પગુણા-
રાધનાવલ્લમ્બીનવહુગુણજ્ઞાનવાધકર્મકલ્પકલ્પેને તદ્ગુણજ્ઞાનસામર્થ્યજાવાત્ તસ્મા
ત્કારણાદાર્દા પ્રથમત એવ અયમનંતરમોક્તો ગૃહસ્થધર્મો મતઃ સુધિયાં સંમત ઇતિ ।
પુરુષવિશેષાપેક્ષોઽયં ન્યાયઃ અન્યથા તથાવિધાધ્યવસાયસામર્થ્યાદતત્પ્રવાવલ્લીભૂત-
ચારિત્રમોહાનાં સ્વૃજનજ્ઞાદીનામેતત્ક્રમમંતરેણાપિ પરિશુદ્ધસર્વવિરતિસ્માનસ્ય
શાસ્ત્રેષુ શ્રૂયમાણત્વાત્ ॥ ૮૪ ॥

ઇતિ શ્રીમુનિચંદ્રસૂરિવિરચિતાયાં ધર્મવિંદુવૃત્તાં વિશેષતો ગૃહસ્થધર્મવિધિ-

સ્તૃતીયોઽધ્યાયઃ સમાપ્તઃ ।

વ્યાખ્યાતસ્તૃતીયોઽધ્યાયઃ ।

અહિં અપિ શબ્દનો અર્થ એવો છે કે, થોડા મુનિગુણોની આરાધનાને યોગ્ય
તો થયોજ છે.

જેથી અવિકલ એવા અદ્વ્ય ગુણોની આરાધનાના બગથી બદુ ગુણોના
લાભને બાધ કરનાર કર્મરૂપ કલ્પકને નાશ પમાડવાને લીધે મુનિગુણોના
લાભનું સામર્થ્ય પ્રાપ્ત થાય છે, તે કારણની પ્રથમજ આ અનંતર કહેલો
ગૃહસ્થ ધર્મ સત્યરૂપેને સંમત છે. એવી રીતે પુરૂષ વિશેષની અપેક્ષાએ એ
ધર્મ પ્રથમ પાળવો એ ન્યાય છે એમ કહેલું છે. તેમાં પુરૂષ વિશેષની અપે-
ક્ષા ન લઇએ તો તેવા અધ્યવસાયના સામર્થ્યથી જેમનું ચારિત્રમોહનીય
કર્મ નિર્બલ થયેલ છે એવા સ્વૃજલદ્ર વગેરે મહા પુરૂષોને તો એ ક્રમ વિના
પણ શુદ્ધ એવા સર્વ વિરતિ ચારિત્રનો લાભ થયો છે, એવું શાસ્ત્રમાં શ્રવણ છે.

ઇતિ શ્રી મુનિમુંદરસૂરિએ રચેલી ધર્મવિંદુ ગ્રંથની વૃત્તિમાં ગૃહસ્થ
ના વિશેષ ધર્મનો વિધિ નામે ત્રીજો અધ્યાય સમાપ્ત થયો. ૮૬

આ પ્રમાણે ત્રીજો અધ્યાયની વ્યાખ્યા કરવામાં આવી.

ચતુર્થઃ અધ્યાયઃ

સાંપ્રતં ચતુર્થ આરમ્ભયતે । તસ્ય ચેદમાદિસૂત્રમ્ ।

एवं विधिसमायुक्तः सेवमानो गृहाश्रमम् ।

चारित्रमोहनीयेन मुच्यते पापकर्मणा ॥ ૧ ॥

एवमुक्तरूपेण विधिना सामान्यतो विशेषतश्च गृहस्थधर्मवृद्धकेन समा-
युक्तः संपन्नः सेवमानोऽनुशीलयन् गृहाश्रमं गृहवासं किमित्याह । चारित्रमो-
हनीयेन प्रतीतरूपेण मुच्यते परित्यज्येत पापकर्मणा पापकृत्यात्मकेन ॥ ૧ ॥

एतदपि कथमित्याह—

सदाज्ञाराधनायोगान्नावशुद्धेर्नियोगतः ।

અનુદરશ્ય યોગો

વે યોગા અધ્યાયનો આરંભ કરે છે. તે અધ્યાયનું પ્રથમ સૂત્ર આ નીચે પ્રમાણે છે—

મૂલાર્થ—આ પ્રમાણે વિધિએ સહિત ગૃહસ્થાશ્રમને સેવતો એવો પુરૂષ ચારિત્ર મોહનીય રૂપ પાપ કર્મથી મુકાય છે. ૧

ટીકાર્થ—એવી રીતે જેનું સ્વરૂપ કહેલું છે એવા વિધિથી એટલે સામાન્ય તથા વિશેષથી ગૃહસ્થ ધર્મના વિધિથી યુક્ત એવો ગૃહાવાસને સેવતો પુરૂષ જેનું રૂપ પ્રતીત છે એવા ચારિત્ર મોહનીય રૂપ પાપકર્મવડે મુકાય છે. ૧

એ ચારિત્ર મોહનીય કર્મથી કયે પ્રકારે મુકાય ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—સત્ એવા આજ્ઞાના આરાધનના યોગથી થયેલી નિયમાએ ભાવ શુદ્ધિ અને સમ્યક્ પ્રકારે ચારિત્રતા રાગથી થયેલ

ઉપાયસંપ્રવૃત્તેશ્ચ સમ્યક્ચારિત્રરાગતઃ ॥૨॥

સન્ અકલ્પક્રિતો ય આજ્ઞારાધનયોગો યતિધર્મ્યાસાસહેનાદૌ શ્રાવક-
ધર્મઃ અજ્યસનીય इत्येवंब्रह्मणो जिनोपदेशसंबंधः तस्माद्यका नावशुद्धिर्मनो-
निर्मलता तस्याः नियोगतः अवश्यतया । तथा उपायसंप्रवृत्तेश्च उपायेन शुद्ध-
हेત્વંગીकरणरूपेण प्रवृत्तेः चेष्टनात् चकारો हेत्वंतरसमुच्चये । इयमपि कुत
इत्याह । सम्यक्चारित्ररागतः निर्व्याजचारित्राजिज्ञासात् इदमुक्तं जवति सदा-
ज्ञाराधनायोगात् यका नावशुद्धिः या च सम्यक्चारित्ररागतः उपायसंप्रवृत्तिः
अणुव्रतादिपावनरूपा ताज्यामुज्जाम्यामपि हेतुज्यां चारित्रमोहनीयेन मुच्यते
न पुनरन्यथेति ॥ १ ॥

આહ इदमपि कथं सिद्धं यथेत्यं चारित्रमोहनीयेन मुच्यते ततः परिपू-
र्णप्रत्याख्यानजागृवतीत्याशंक्याह—

ઉપાયને વિષે રૂડી પ્રવૃત્તિ થવાથી તે આરિત્ર મોહનીય કર્મથી
મુકાય છે. ૨

ટીકાર્થ—સત્ એટલે કલ્પકરહિત એવો આજ્ઞાની આરાધનાનો યોગ
એટલે ‘યતિધર્મનો અભ્યાસ કરવા અસમર્થ’ એવા પુરૂષે શ્રાવક
ધર્મનો અભ્યાસ કરવો ’ એ રૂપ જિન ભગવંતના ઉપદેશનો સંબંધ તેનાથી
જે ભાવશુદ્ધિ એટલે મનની નિર્મળતા તેના નિયોગથી એટલે તેના અવશ્ય થવા-
પણાથી તેમજ ઉપાય એટલે શુદ્ધ હેતુને અંગીકાર કરવારૂપ પ્રવૃત્તિથી અહિં ‘ચરા-
ખંડ ખીજ હેતુના સમુચ્ચયમાં છે. એ કેવી રીતે તે કહે છે સમ્યક્ ચારિત્રના
રાગથી એટલે નિર્દોષપણે ચારિત્રના અભિલાષથી શુદ્ધ હેતુને અંગીકાર કરવા
રૂપ જે પ્રવૃત્તિ કરવી અર્થાત્ અણુવ્રતાદિકતું પાલન કરવું તે હેતુ માટે, કહે-
વાનો આશય એવો છે કે સત્ આજ્ઞાના આરાધનના યોગથી જે ભાવશુદ્ધિ
અને સમ્યક્ ચારિત્રના રાગથી જે ઉપાયમાં સારી પ્રવૃત્તિ—એ બે કારણથી
પુરૂષ ચારિત્ર મોહનીય કર્મથી મુકાય છે. તે શિવાય બીજે પ્રકારે મુકાતો નથી. ૨

અહિં વાદી શંકા કરે કે, પૂર્વે કહેલા પ્રકારે પુરૂષ ચારિત્રમોહનીય
કર્મથી મુકાય તે પછી પૂર્ણ પરિવ્યખ્યાણનો ભગનાર થાય. એ કેવી રીતે
સિદ્ધ થાય તેના ઉત્તરમાં કહે છે.

વિશુદ્ધં સદનુષ્ઠાનં સ્તોકમપ્યર્હતાં મતમ્ ।

તત્ત્વેન તેન ચ પ્રત્યાખ્યાનં જ્ઞાત્વા સુવહ્નપિ ॥૩॥

ફતિ ।

વિશુદ્ધં નિરતિચારં અતપ્તવ સત્સુંદરં અનુષ્ઠાનં સ્ફૂલ્લમાણાતિપાતવિર-
મણાદિ સ્તોકમપ્યન્યતમૈકજંગકપ્રતિપત્ત્યા અદ્વં વહુ તાવન્મતમેવેત્યપિ શબ્દાર્થઃ ।
અર્હતાં પારગતાનાં મતમન્નીષ્ટં કથમિત્યાહ । તત્ત્વેન તાત્ત્વિકરૂપતયા ન પુનરતિચાર-
કાલુષ્યદૂષિતં વહ્ન્યનુષ્ઠાનં સુંદરં મતં તેન ચ તેન પુનર્વિશુદ્ધેનાનુષ્ઠાનેન કરણચૂતેન
સ્તોકેનાપિ કાલ્પેન પ્રત્યાખ્યાનમાશ્રવણનિરોધક્ષણં જ્ઞાત્વા ગુરુમૂલ્કે શ્રુતધર્મ-
તયા સમ્યગવબુધ્ય પ્રત્યાખ્યાનસ્ય ફલ્લં હેતું ચ સુવહ્નપિ સર્વપાપસ્થાનવિપયતયા
ચૂષિષ્મપિ કરોતીતિ ગમ્યતે સ્તોકં તાવદનુષ્ઠાનં સંપન્નમેવેત્યપિ શબ્દાર્થઃ । અય-
મન્નિપ્રાયઃ સ્તોકાદપ્યનુષ્ઠાનાદત્યંતવિશુદ્ધાત્સકાશાત્કાલ્પેન પ્રત્યાખ્યાનસ્વરૂપા-

મૂલાર્થ—શુદ્ધ એવું સત્ અનુષ્ઠાન થોડું હોય તોપણ તે ત-
ત્ત્વે કરીને શુદ્ધ હોવાથી શ્રી અરિહંત પ્રભુને માન્ય છે. તે કારણથી
પ્રત્યાખ્યાનને ગુરૂની સમીપે બાણી ધણું પણ કરે છે. ૩

ટીકાર્થ—વિશુદ્ધ એટલે અતિચારરહિત એ કારણથી સત્-સુંદર
એવું સ્ફૂલ્લ પ્રાણાતિપાત વિરમણ વગેરે અનુષ્ઠાન ગમે તે એક ભાંગાનો અ-
ંગીકાર કરવાથી અદ્ય છે, તોપણ તે અરિહંત પ્રભુને માન્ય છે ‘વિશુદ્ધ એ
વું’ બહુ અનુષ્ઠાન તો માન્યજ છે’ એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે.

શ્રી અરિહંત પ્રભુએ માનેલું અનુષ્ઠાન કેવું છે? તેનો ઉત્તર આપે છે.
જે અનુષ્ઠાન તાત્ત્વિક રૂપપણાને લઈને અતિચાર રહિત હોવાથી થોડું હોય
તોપણ તે માન્ય છે. અને અતિચારવડે દૂષિત થયેલું ધણું હોય તોપણ તે
માન્ય નથી. તે વિશુદ્ધ અનુષ્ઠાન થોડું કરે તેનાથી થોડે કાળે પણ આશ્રવ
નિરોધ છેલ્લણ જેનું એવા પ્રત્યાખ્યાનને ગુરૂ સમીપે તેનું ડૂળ—હેતુ સારી રીતે
બાણી ધણું પણ પરચખાણ કે જે સર્વ પાપસ્થાન પ્રત્યાખ્યાન રૂપ છે તે કરી
રોકે છે અને થોડું તો તેણે કરેલું છે, એવો અપિ શબ્દનો અર્થ છે. આ
સર્વ કહેવાનો અભિપ્રાય એવો છે કે, અતિ શુદ્ધ એવો થોડા અનુષ્ઠાનથી
પણ જેને પ્રત્યાખ્યાનનું સ્વરૂપ, હેતુ અને ડૂળનું જ્ઞાન છે, એવાપુરૂષને કાલે

વિક્રાતુર્નૈયિષ્ઠમપિ પ્રત્યાલ્પ્યાનં સંપદ્યત ઇતિ । ૩

ઇતિ વિશેષતો ગૃહસ્થધર્મ ઉક્તઃ સાંપ્રતં યતિધર્માવસર
ઇતિ યતિમનુવર્ણયિષ્યામ ઇતિ ॥ ૪ ॥

પ્રતીતાર્થમેવ ॥ ૪ ॥

યત્યનુવર્ણનમેવાહ ।

અર્હો અર્હસમીપે વિધિપ્રવ્રજિતો યતિરિતિ ॥ ૫ ॥

અર્હઃ પ્રવ્રજ્યાર્હો વક્ષ્યમાણ એવ અર્હસ્ય પ્રવ્રજ્યાદાનયોગ્યસ્ય વક્ષ્યમાણ-
ગુણસ્યૈવ ગુરોઃ સમીપે પાર્શ્વે વિધિના વક્ષ્યમાણેનૈવ પ્રવ્રજિતઃ ગૃહીતદીક્ષઃ
યતિઃ મુનિરિત્યુચ્યતે ઇતિ ॥ ૫ ॥

યથેદેશં નિર્દેશ ઇતિ ન્યાયાત્મપ્રવ્રજ્યાર્હમેવાન્નિધિત્સુરાહ ।

અંથ પ્રવ્રજ્યાર્હઃ આર્યદેશોત્પન્નઃ વિશિષ્ટજાતિકુટ્ત્રા-

કરીને ઘણું પણ પચ્ચખાણું નિષ્પન્ન થાય છે. ૩

મૂલાર્થ—એવી રીતે ગૃહસ્થનો વિશેષ ધર્મ કહેયો. હવે યતિ
ધર્મ કહેવાનો અવસર છે, માટે, પ્રથમ યતિનું વર્ણન કરીશું. ૪

દીકાર્થ—આ મૂલનો અર્થ પ્રસિદ્ધ છે. ૪

યતિનું સ્વરૂપ કહે છે—

મૂલાર્થ—પોતે દીક્ષા લેવાને યોગ્ય હોય અને યોગ્ય પુરૂષની
સમીપે વિધિવડે દીક્ષા લીધી હોય તે યતિ કહેવાય છે. ૫

દીકાર્થ—અર્હ એટલે દીક્ષા લેવાને યોગ્ય કે જેના ગુણો આગળ
કહેવામાં આવશે. એવો પુરૂષ તે અર્હ એટલે દીક્ષા આપવાને યોગ્ય જેના
ગુણ આગળ કહેવામાં આવશે, એવા ગુરૂની પાસે આગળ કહેવામાં આવશે
એવા વિધિવડે દીક્ષા જેણે ચહણું કરી છે, તે યતિ કહેવાય છે. ૫

જેવી રીતે હદેશ કર્યો હોય તેવી રીતે નિર્દેશ કરવો એ ન્યાયથી
દીક્ષાને યોગ્ય. એવા પુરૂષના લક્ષણોને કહેવાની ઇચ્છાથી મૂળ અંથકાર
કહે છે.

મૂલાર્થ—દીક્ષા લેવાંને યોગ્ય એવા પુરૂષના લક્ષણો આ પ્રમાણે છે.
૧ આર્ય દેશમાં ઉત્પન્ન થયેલો, ૨ વિશિષ્ટ જાતિ તથા કુળવાળો, ૩ જેના

ન્વિતઃ ક્ષીણપ્રાયકર્મમલઃ તત એવ વિમલ્લબુદ્ધિઃ હૃદ્યજં
માનુંબંધં જન્મ મરણનિમિત્તં સંપદશ્ચપદ્માઃ વિપયા હુઃસ્વહે-
તવઃ સંયોગે વિયોગઃ પ્રતિક્ષણં મરણં દારુણો વિપાકઃ ક્ષ્ય-
વગતસંસારનૈર્ગુણયઃ તત એવ તદ્ધિરક્તઃ પ્રતનુકપાયઃ અલ્પ-
હાસ્યાદિઃ કૃતઙ્ગઃ વિનીતઃ પ્રાગપિ રાજામાત્યપૌરજનવહુ-
મતઃ અદ્રોહકારી કલ્યાણાંગઃ શ્રાધ્ધઃ સ્થિરઃ સમુપસંપન્ન-
શ્વેતિ ॥ ૬ ॥

एतत्सर्वं सुगमं परं अयेत्यानंतर्पार्थिः प्रव्रजनं पापेभ्यः प्रकर्षेण शुद्धच-
रणयोगेषु व्रजनं गमनं प्रव्रज्या तस्या अर्हः योग्यः प्रव्रज्यार्हो जीवः । कीदृशः
इत्याह । आर्यदेशोत्पन्नः मगधाद्यर्द्धपद्मार्वाक्षितिमंडलमध्यक्षब्धजन्मा तथा विशिष्ट-

કર્મમલ લગભગ ક્ષીણ થયેલા છે એવો, ૪ એથી કરીને નિર્મળ બુદ્ધિવાળો
૫ આ મનુષ્ય જન્મ હૃદયલ છે, જન્મ તે મરણનું નિમિત્ત છે, સંપત્તિઓ
અપળ છે, વિપયો હુઃખના હેતુરૂપ છે, સંયોગમાં વિયોગ રહેલો છે, અને
ક્ષણે ક્ષણે મરણ થયાજ કરે છે, મરણનો વિપાક ધણો દારૂણ છે, આ પ્રમાણે
સંસારનું નિર્ગુણપણું જણે જાણેલું છે. ૬ તે કારણવડે સંસારથી વિરક્ત
થયેલો, ૭ આઠા કપાયવાળો, ૮ થોડા હાસ્યાદિ કરનારો, ૯ કર્યા ગુણનો
જાણ, ૧૦ વિનયવંત, ૧૧ દીક્ષા લીધા પહેલા પણ રાજા, મંત્રી અને પૌર-
જનોએ ખુબ માન કરેલો, ૧૨ કોઈનો દ્રોહ નહીં કરનાર, ૧૩ કદયાણુકારી
અંગવાળો, ૧૪ શ્રદ્ધાળુ, ૧૫ સ્થિરતાવાળો અને ૧૬ આત્મસમર્પણ કરવા
ગુરૂની શરણે આવેલો આવા લક્ષણવાળો પુરૂષ દીક્ષા લેવાને યોગ્ય છે. ૬

દીકાર્થ—આ મૂળ સૂત્ર સર્વ સુગમ છે. પરંતુ અહિં અઘ્ર શબ્દનો
અનંતર (પછી) એવો અર્થ છે. પાપથી પ્ર એટલે પ્રકૃષ્ટપણેશુદ્ધ એવા આરિત્ર
યોગને વ્રજન એટલે ગમન કરવું, તે પ્રવ્રજ્યા કહેવાય છે. તે પ્રવ્રજ્યાને યોગ્ય

જાતિકુટ્ટાન્વિતઃ વિશુષ્કૈવાલચતુર્વર્ણીતર્ગતમાતૃપિતૃપદ્મરૂપજાતિકુટ્તસંપન્નઃ ।
તથા ક્ષીણપ્રાયકર્મમદ્વઃ ક્ષીણપ્રાયઃ ઇત્સન્નપ્રાયઃ કર્મમદ્વો જ્ઞાનાવરણમોહની-
યાદિરૂપો યસ્ય સઃ તથા તત્તેવ વિમદ્વબુદ્ધિઃ યત એવ ક્ષીણપ્રાયકર્મમદ્વઃ
તત્તેવ હેતોર્વિમદ્વબુદ્ધિઃ નિર્મદ્વીપસમતિઃ । પ્રતિક્ષણં મરણમિતિ સમયમ-
સિદ્ધાવીચિમરણાપેક્ષયેતિ । પશ્યતે ચ ।

“ યામેવ રાત્રિં પ્રથમામુર્ષેતિ

ગર્જે વસત્યૈ નરવીર લોકઃ ।

તતઃ પ્રમૃત્યસ્ત્વદ્વિતપયાણઃ

સ પ્રત્યહં મૃત્યુસસમીપમેતિ ” ॥ ૧ ॥

નરવીર ઇતિ વ્યાસેન યુધિષ્ઠિરસ્ય સંવોધનમિતિ । દારુણો વિપાકો મર-
ણસ્પેષેતિ ગમ્યતે સર્વાજ્ઞાવકારિત્વાત્તસ્પેતિ । પ્રાગપિ ઇતિ મત્રજ્યામત્તિપત્તિપૂર્વ-

એવો જીવ થાય છે. તે કેવો હોવો એઈએ' આર્થ દેશમાં ઉત્પન્ન થયેલો એ-
ટલે મગધ વગેરે સારી પચીસ દેશોના મંડળના મધ્યમાં જન્મેલો. વિશિષ્ટ
જાતિ કુળવાળો એટલે શુદ્ધ વિવાહ કરવા યોગ્ય એવા ચાર વર્ણને અંતર્ગ-
ત રહેલા માતા પિતાના વક્ષરૂપ જે જાતિ કુલ તેણે કરીને સહિત. વડી નાના-
વરણીય, મોહનીય વગેરે કર્મરૂપ મલ્લ જેનો (પ્રાચી) લગભગ ક્ષીણ થઈ ગયેલ
છે, એથી કરીને જેની શુદ્ધિ નિર્મળ થયેલી છે. એટલે જેના કર્મમલ્લ ક્ષીણ
થયેલા છે, તે કારણથી જેની નિર્મળ શુદ્ધિ છે ક્ષણે ક્ષણે મરણ થાય છે, એટ-
લે સિદ્ધાંતને વિષે પ્રસિદ્ધ એવું અવીચી મરણ (સમયે સમયે મરણ)ની અપેક્ષા-
એ તે સમજવું તેને 'માટે કહેવું' છે કે—

“હું નરવીર યુધિષ્ઠિર, જે રાત્રે જીવ ગર્ભને વિષે નિવાસ કરવાને આવે
છે, તેજ રાત્રિના આરંભની અપેક્ષાએ કરી નિરંતર પ્રયાણ કરનારો જીવ એટ-
લે જેનું આયુષ્ય સમયે સમયે ઓછું થતું જાય છે એવો જીવ પ્રતિદિન મૃ-
ત્યુની સમીપ આવતો જાય છે. ૧ ✽

નરવીર એ સંવોધન વ્યાસે યુધિષ્ઠિરને આપ્યું છે. દાણુ ભયંકર વિપાક
મૃત્યુનો એમ ઉપરથી લેવું કારણ કે, મૃત્યુ સર્વનો અભાવ કરનાર છે. પૂર્વે

કાંત્રણેવિતિ । સ્થિર ઇતિ પ્રારબ્ધકાર્યસ્યાવાંતરાન્ન એવ ન પરિત્યાગકારી । સમુપ-
સંપન્ન ઇતિ સમિતિ સમ્યગ્વૃત્તયા સર્વથાત્મસમર્પણરૂપયા ઉપસંપન્નઃ સામીપ્યમાગત
ઇતિ ॥ ૬ ॥

ઇત્યં પ્રવ્રજ્યાર્હમન્નિધાય પ્રવાજકમાહ ।

ગુરુપદાર્હ ઇત્યંનૂતએવ વિધિપ્રતિપન્નપ્રવ્રજ્યઃ સમુપાસિત-
ગુરુકુત્રઃ અસ્થિલ્લિતશોત્રઃ સમ્યગધીતાગમઃ તત એવ ત્રિમલ-
તરવોધાત્તત્ત્વવેદી ઉપશાંતઃ પ્રવચનવત્સલઃ સત્ત્વહિતરતઃ આ-
દેયઃ અનુવર્તકઃ ગંતીરઃ અવિપાદી ઉપશમલ્લવ્ધ્યાદિસંપન્નઃ
પ્રવચનાર્થવક્તા સ્વગુર્વનુજ્ઞાતગુરુપદશ્ચેતીતિ ॥ ૭ ॥

‘ગુરુપદાર્હઃ’ પ્રવાચકપદયોગ્યઃ તુ પૂર્વસ્માદ્વિશેષણાર્થઃ । ઇત્યંનૂત એવ

પણ એટલે દીક્ષા લીધા પહેલા એમ સમજવું. સ્થિર એટલે આરંભેલા કાર્યને
વચમાં છોડી ન દેનાર. સમુપ સંપન્ન સમ્ એટલે સારી રીતે સર્વથા આત્મ
સમર્પણવડે ઉપસંપન્ન એટલે સમીપ આવેલો. ૬

એવી રીતે દીક્ષાને યોગ્ય એવા પુરૂષના લક્ષણો કહી હવે દીક્ષા આપ-
નાર ગુરુનું સ્વરૂપ કહે છે—

મૂલાર્થ—ગુરુપદને યોગ્ય એવો પુરૂષ આવો હોય તે કહે છે.

૧ વિધિએ કરી દીક્ષાને અંગીકાર કરેલી છે જેણે તેવો, ૨ ગુ-
રુ કુળની સારી રીતે ઉપાસના કરનાર, ૩ અસ્થિલિતપણે શીળ પા-
ળનાર, ૪ સારી રીતે આગમનું અધ્યયન કરનાર, ૫ તેથીજ અતિ-
શય બોધથી તત્ત્વને જાણનાર, ૬ ઉપશાંત, ૭ સંધનું હિત કરનાર,
૮ પ્રાણી માત્રના હિતમાં આસક્ત, ૯ જેનું વચન ગ્રહણ કરવા યો-
ગ્ય છે એવો ૧૦ ગુણી પુરૂષોને અનુસરનાર, ૧૧ ગંભીર, ૧૨ ખેદ
(વિખવાદ) રહિત; ૧૩ ઉપશમ લબ્ધિ વિગેરે ગુણોએ સહિત, ૧૩
પ્રવચનના અર્થનો વક્તા, ૧૪ પોતાના ગુરુએ જેને ગુરુ પદ આપેલું
છે એવો પુરૂષ ગુરુપદને યોગ્ય છે. ૭

દીકાર્થ—ગુરુપદને યોગ્ય એટલે પ્રવાચક પદને યોગ્ય અર્થિં તુ શબ્દ

પ્રવ્રજ્યાર્હગુણયુક્ત એવ સન્ ન પુનરન્યાદયોઽપિ તસ્ય સ્વયંનિર્ગુણત્વેન પ્રવ્રાજ્યઙ્ગી-
વગુણવીજનિક્ષેપકરણાયોગાત્ કિમિત્યાહ ‘વિધિપ્રતિપક્ષપ્રવ્રજ્યઃ’ વક્ત્ર્યમાણ-
ક્રમાધિગતદીકઃ । ‘સમુપાસિતગુરુકુલઃ’ વિધિવદારાધિતગુરુપરિવારજાતઃ
‘અસ્ત્વલ્લિતશીલઃ’ પ્રવ્રજ્યાપ્રતિપત્તિપ્રભૃત્યેવાત્કંઠિતવ્રતઃ ‘સમ્યગ્ધીતાગમઃ’
મૂત્રાર્યોજયજ્ઞાનક્રિયાદિગુણજાતો ગુરોરાસેવનેનાધિગતપારગતગદિતાગમરહસ્યઃ
યતઃ પઞ્ચતે ।

“તિત્યે સુત્તત્યાણં ગહણં વિહિણા ડ તત્ય તિત્યમિદં । ડત્તયન્નુ
ચેવ ગુરુ વિહીડ વિણ્યાદ્યો ચિત્તો ॥ ? ॥

ડત્તયન્નુ વિય કિરિયાપરો દ્વં પવયણાણરાગી ય । સસમયરૂવગો પરિ-

પૂર્વથી વિશેષ કરવાને અર્થે છે. ઈત્યંભૂત એવ એટલે દીક્ષાને યોગ્ય એવા ગુ-
ણવાળોજ તે શિવાય બીજા જોવા નહી, કારણ કે, પોતે દીક્ષાનો આપનાર
નિર્ગુણ હોવાથી તેને શિષ્યને વિષે દીક્ષાને યોગ્ય એવા ગુણ રૂપ બીજાનું આદે-
શ કરવું અયોગ્ય છે. તે દીક્ષા આપનાર ગુરુ કેવા જોઈએ? પોતે વિધિથી
દીક્ષા પ્રાપ્ત કરી હોય એટલે જેને માટે આગળ કહેવામાં આવશે એવા કમથી
શુદ્ધ ગુરુપરંપરાએ દીક્ષા પામેલ હોવો જોઈએ. વળી સારી રીતે ગુરુકુંડની
ઉપાસના કરનાર હોય. એટલે જોણે ગુરુનો પરિવાર વિધિથી આરાધ્યો હોય.
‘અસ્પૃશિત શીલ’ એટલે જે દિવસે દીક્ષા લીધી છે, ત્યારથી જોણે અખંડિત
પંચ મહાવ્રત રાખેલ છે. ‘સારી રીતે આગમને લણેલ’ એટલે સૂત્ર અને તે-
ના અર્થનું જ્ઞાન અને ક્રિયા વગેરે ગુણોને લગ્નનારા ગુરુની આસેવના કર
વાથી તીર્થકરે પ્રરૂપણા કરેલ આગમનું રહસ્ય જોણે પ્રાપ્ત કરેલું છે એવો
તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહેલું છે.

“તીર્થને વિષે વિધિએ કરી સૂત્ર તથા અર્થનું ચદલુ થાય છે. તેમાં જે
આગળ કહેવાશે તે તીર્થ જાણવું, એટલે મૂત્રાર્યનો જાણનાર, જે ગુરુ તે
તીર્થ કહેવાય છે, અને વિધિ તો વિનયાદિ છે, તે વિચિત્ર પ્રકારનો છે.” ૧

તે ગુરુ મૂત્રાર્યનો જાણ, ક્રિયાને વિષે તત્પર, દૃઢપણે પ્રવચનનો અનુ-
રાગી, જૈનાગમનો પ્રરૂપક, જૈનાગમને વિષે શ્રદ્ધા સહિત પરિપાકપણાને પા-

‘એઓ ય પન્નો ય અચ્ચત્તં’ ॥ ૨ ॥

‘તત એવ વિમલ્લતરોધાત્તત્ત્વેદી’ તત એવ સમ્યગ્ગીતાગમત્વાદેવ હેતોર્થો વિમલ્લતરો વોધઃ શેપાન્ સમ્યગ્ગીતાગમાનપેદ્ય સ્ફુટતરમ્ફોન્મીલ્નઃ તસ્માત્સ-
કાશાત્તત્ત્વેદી જીવાદિવસ્તુવિક્ષાતા । ‘ઉપશાંતઃ’ મનોવાકાયવિકારવિક્ષ્ણઃ
‘પ્રવચનવત્સલ્લઃ’ યથાનુરૂપ સાધુસાધ્વીશ્રાવકશ્રાવિકારૂપચતુર્વર્ણશ્રમણસંઘવા
ત્સલ્યવિધાર્યો ‘સત્ત્વહિતરતઃ’ તત્ત્વચિત્રોપાયોપાદાનેન સામાન્યેન સર્વસત્ત્વ-
પ્રિયકરણપરાયણઃ । ‘આદેયઃ’ પરેષાં ગ્રાહ્યવચનચેષ્ટઃ ‘અનુવર્તકઃ’ ચિત્ર-
સ્વજ્ઞાવાનાં પ્રાણિનાં ગુણાંતરાધાનધિયાનુવૃત્તિશ્રીલ્લઃ ‘ગંજીરઃ’ રોપતોપાદ્યવ-
સ્થાયામપ્યલ્લભમધ્યઃ ‘અવિપાદી’ ન પરીપહાદ્યજિજ્ઞૃતઃ કાયસંસ્ક્રણાદૌ ન

મેલ, અન્ય શાસ્ત્રોમાં નિપુણ અને સ્વસિદ્ધાંતમાં કુશળ હોય છે. ૨

તેથીજ એટલે સારી રીતે આગમનું અધ્યયન કરેલ હોવાથી અતિશય નિર્મલ બોધવાલો. શેપ એવા આગમોને સારી રીતે ભણેલ હોવાથી તેની અપેક્ષાએ જેની શુદ્ધિનો અતિ સ્ફુટ પ્રકાશ છે. તેથી તત્ત્વનો જ્ઞાતા એટલે જીવાદિ વસ્તુનો જાણનાર ઉપશાંત એટલે મન, વચન અને કાયાના વિકારથી રહિત ‘પ્રવચન વત્સલ’ એટલે જેમ ધટે તેમ સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા રૂપ ચતુર્વર્ણ શ્રમણ સંઘનું વાત્સલ્ય કરનાર ‘સત્ત્વહિતરત’ એટલે વિવિધ પ્રકારના ઉપાયોનું ગ્રહણ કરી સામાન્યપણે સર્વ જીવોનું હિત કરવામાં તત્પર ‘આદેય’ એટલે જેના વચન અને ચેષ્ટા બીજાઓને ગ્રહણ કરવા લાયક છે, એવો. ‘અનુવર્તક’ એટલે વિચિત્ર સ્વભાવવાળા પ્રાણીઓને વિષે નવા ગુણનું આરોપણ કરવાની શુદ્ધિથી તેમને અનુસરનાર એટલે જે પ્રકારના સ્વભાવવાળો પ્રાણી હોય તેને વિષે તે તે પ્રકારના ઉપાયે અનેક પ્રકારના શુદ્ધોનું આરોપણ કરવાને તેમને અનુસરનારો. ‘ગંજીર’ એટલે રોપ તથા સંતોષ વગેરે અવસ્થામાં જેનું અંતઃકરણ જાણાય નહીં તેવો. ‘અવિપાદી’ પરીપહ વગેરેથી પરાભવ પામતાં છતાં પણ છ કાયાના રક્ષણ વગેરે કરવામાં દીનતા પામતો નથી. ‘ઉપશમ લક્ષ્મિ વગેરેથી સંપન્ન’ બીજાને શમાવવાને સામર્થ્યવાળી ઉપશમ લક્ષ્મિ આદિ શબ્દથી ઉપકરણ લક્ષ્મિ અને સ્થિરહસ્તલક્ષ્મિ પણ ગ્રહણ કરવી. તેનાથી સહિત એવો. ‘પ્રવચનના અર્થનો વક્તા’ એટલે આગમના

દૈન્યમુપયાતિ ' ઉપશમન્નઘ્નિઃ ' ઉપશમન્નઘ્નિઃ પરંમુપશમયિતું સામર્થ્ય-
લક્ષણા આદિશબ્દાનુપકરણલઘ્નિઃ સ્થિરહસ્તલઘ્નિશ્ચ ગૃહ્યતે । તતસ્તાન્નિઃ
સંપન્નઃ સમન્વિતઃ

' પ્રવચનાર્થવક્તા ' યથાવસ્થિતાગમાર્થપ્રજ્ઞાપકઃ ' સ્વગુર્વનુજ્ઞાતગુરુપદઃ ' સ્વગુ-
રુણા સ્વગચ્છનાયકેનાનુજ્ઞાતગુરુપદઃ સમારોપિતાચાર્યપદવીકઃ ચકારો વિશેષણ-
સમુચ્ચયે ઇતિશબ્દો ગુરુગુણેયતામૂચકઃ ।

અત્ર પોરુશ પ્રવ્રજ્યાર્હગુણાઃ પંચદશ પુનર્ગુરુગુણાઃ નિરૂપિતા ઇતિ ઉત્સ-
ર્ગપદ્ધત્યાયમ્ ।

• અથાત્રૈવાપવાદમાહ—

પાદાર્હગુણહીનો મધ્યમાઽવરાવિતિ ॥ ૮ ॥

પાદેન ચતુર્થજાગેન અર્હેન ચ પ્રતીતરૂપેણ પ્રસ્તુતગુણાનાં હીનો યૂનો
મત્રાજ્યમત્રાજકૌ મધ્યમાવરૌ મધ્યમજઘન્યૌ ક્રમેણ યોગ્યૌ સ્યાતામિતિ ॥ ૮ ॥

યથાર્થ અર્થનો કહેનાર. 'સ્વગુરુએ જેને ગુરુ પદની અનુજ્ઞા કરી છે એવો' એટલે ગ-
ચ્છ નાયક એવા સ્વગુરુએ જેને આચાર્ય પદ આપેલું છે એવો અહીં. 'ચ શ-
બ્દ વિશેષણ સમુચ્ચયના અર્થમાં છે, અને ઇતિ શબ્દ ગુરુના ગુણો આટલાજ
છે, એમ સૂચવે છે.'

અહીં દીક્ષા લેવાને લાયક એવા પુરુષના સોળ ગુણો અને દીક્ષા આપ-
નાર ગુરુના પંચ ગુણો નિરૂપણ કરેલા છે, તેમાં આ ઉત્સર્ગપદ્ધતિ એટલે
ઉત્સર્ગમાર્ગ છે.

હવે આસ્થાને અપવાદ કહે છે.

મૂલાર્થ—પૂર્વે જે ગુણ કહ્યા તેમાંથી ચોથા ભાગના ઓછા
હોય તો તે મધ્યમ અને અર્ધા ગુણ ઓછા હોય તો તે જઘન્ય
જાણવો. ૮

દીકાર્થ—પાદ એટલે ચોથે ભાગે અને અર્ધ એટલે અર્ધ ભાગે
ઓછા એવા કહેલા ગુણોમાંથી ઓછા ગુણવાળો દીક્ષા લેનાર અને દીક્ષા
આપનાર હોય તો તે અનુક્રમે મધ્યમ અને જઘન્ય યોગ્ય જાણવા. ૮

અર્થતસ્મિન્નેવાર્થે પરતીર્થિકમતાનિ દશ સ્વમતં ચોપદર્શયિતુમિચ્છુર્નિયમ
 एवायमिति वायुरित्यादिकं जवंति अद्या अपि असाधारणगुणाः कव्याणो-
 त्कर्पसाधका इत्येतत्पर्यंतं सूत्रकदंबकमाह—

-- नियम एवायमिति वायुरिति ॥ ९ ॥

નિયમ એવ અવગ્યંજાવ એવ અયં યદ્વત પરિપૂર્ણગુણો યોગ્યો નાપરઃ પાદ-
 प्रमाणादिहीनगुणः स्यादित्येवं वायुर्वायुनामा प्रवादिविशेषः । प्राहेति क्रिया
 गम्यते ॥ ९ ॥

કુત ઇત્યાહ ।

समग्रगुणसाध्यस्य तदर्हज्ञावेऽपि तत्सिद्ध्यसंज्ञवादि-
 ति ॥ १० ॥

આ બાબતમાં દશ પ્રકારના પરતીર્થિક (અન્ય મતીઓ)ના મતને
 અને પોતાના મતને દેખાડવાને ઇચ્છતો એવો અંધકાર વાયુ મતથી આરંભી
 દશ અન્ય તીર્થીઓના મતનું નિરૂપણ કરી પોતાના મતને કહેવા સારું
 ‘નિયમ એવાયં’ એ સૂત્રથી આરંભી ‘જવંતિ અદ્યા અપિ અસાધારણગુણાઃ
 કવ્યાણોત્કર્પસાધકાઃ’

એ સૂત્ર પર્યંતના સૂત્રોના સમૂહને કહે છે—

મૂલાર્થ—દીક્ષા લેનાર અને દીક્ષા આપનારને વિષે પૂર્વે ક-
 હેલા સમગ્ર ગુણો નિયમાએ હોવા જોઈએ એ વાયુ નામે પ્રવાદી
 પુરૂષનો મત છે. ૯

દીકાર્થ—નિયમજ છે એટલે અવશ્ય હાવ છે—નિશ્ચય છે. જે પરિ-
 પૂર્ણ ગુણવાળો હોય તેજ યોગ્ય કહેવાય. પણ બીજે ન કહેવાય. એટલે પા-
 દ પ્રમાણ આદિહીન ગુણવાળો યોગ્ય ન કહેવાય—એમ વાયુ નામે પ્રવાદી
 વિશેષ કહે છે.

શામાટે પરિપૂર્ણ ગુણવાળો હોય તેજ યોગ્ય કહેવાય ? તેના ઉત્તર-
 માં કહે છે—

મૂલાર્થ—કારણ કે, સમગ્ર ગુણવટે સાધવા યોગ્ય એવા કા-
 ર્યની સિદ્ધિનો અર્થ ગુણ છતાં અસંભવ છે. ૧૦

समग्रगुणसाध्यस्य कारणरूपसमस्तगुणनिष्पाद्यस्य कार्यस्य तदर्धज्ञावेऽपि
तेषां गुणानामर्धज्ञावे उपलक्षणत्वात् । पादहीनज्ञावे च तत्सिद्ध्यसंज्ञत्वात् ।
तस्माद्गुणाद्धात् पादोनगुणज्ञावाद्या या सिद्धिर्निष्पत्तिः तस्या असंज्ञवादघट-
नात् अन्यथा कार्यकारणव्यवस्थोपरमः प्रसज्यत इति ॥ १० ॥

नैतदेवमिति वादमीकिरिति ॥ ११ ॥

न नैव एतद्व्यायुक्तमित्येतत् प्राह वादमीकिः वदमीवोद्भवः ऋषिविशेषः
॥ ११ ॥

कुत इत्याह ।

निर्गुणस्य कथंचित्तद्गुणज्ञावोपपत्तेरिति ॥ १२ ॥

निर्गुणस्य सतो जीवस्य कथंचित्केन प्रकारेण स्वगतयोग्यताविशेषलक्षणेन

टीकार्थ—समग्र गुण साध्य अटले कारणरूप समग्र गुणवदे साधवा
योग्य अधी वस्तुन साधन तेनाथी अर्धा गुण छतां अने उपलक्षणथी योथा
भागना ओछा गुण छतां साधवुं असंभवित छे.—अटले समस्त गुणवदे सा-
धवा योग्य कार्यनी सिद्धि अर्धा गुण छे योथा भागना गुण छे शक्ती नथी.
अर्ध गुणथी छे योथा भागना गुणथी तेवा कार्यनी सिद्धिनो असंभव छे.
जे अभ न होय तो कार्य तथा कारणनी व्यवस्था—भयादनो नाश थवानो
प्रसंग आवे. १०

मूलार्थ—जेम वायुअे कहुं, तेम नथी, जेम वादमीकि
कहे छे. ११

टीकार्थ—जे वायुनो मत युक्त नथी, जेम वदमीक राक्षसांथी उ-
त्पन्न थयेला कोरु ऋषि कहे छे. ११

शाभाटे वायुनो मत युक्त नथी ? तेनो उत्तर आपे छे.

मूलार्थ—गुण रहित जेवा आत्माने कोरु प्रकारे ते गुण
भावनी प्राप्ति थाय छे. १२

टीकार्थ—निर्गुण जेवा जवने कोरु प्रकारे अटले पानामां रंद्धी या-

प्रथमं तद्गुणज्ञावोपपत्तेः तेषां समग्राणां प्रवाज्यगुणानां प्रवाजकगुणानां वा
ज्ञावोपपत्तेः घटनासंज्ञवात् । तथाहि यया निर्गुणोऽपि सन् जन्तुर्विशिष्टकार्यहे-
तून् प्रथमं गुणान् ब्रजते तथा यदि तद्गुणान्नोवेऽपिकथंचिद्विशिष्टमेव कार्यं
ब्रह्मस्यते तदा को नाम विरोधः स्यात् ह्युच्यते च दक्षिण्यापि कस्यचिदकस्मादेव
राज्यादिविज्ञृतिज्ञान इति ॥ १५ ॥

अकारणमेतदिति व्यास इति ॥ १३ ॥

अकाणमप्रयोजकं निष्कृत्तमित्यर्थः एतद्वाङ्मयं किं निरूपितं वाक्यं इत्येतद-
ब्रूते व्यासः कृष्णार्जुनयोः ॥ १३ ॥

कृत इत्याह ।

गुणमात्रासिद्धौ गुणांतरज्ञावनियमाज्ञावादिति ॥ १४ ॥

અત્રાવડે પ્રથમ ગુણ ભાવની પ્રાપ્તિ થાય છે એટલે દીક્ષા ગ્રહણ કરનારને તથા દીક્ષા આપનારને તેમના સમગ્ર ગુણો ઉત્પન્ન થવાની ઘટનાનો સંભવ છે. એટલે દીક્ષા લેનાર તથા દેનારમાં જેટલા ગુણ જોઈએ તેટલા નથી તોપણ તેમાં યોગ્યતા રૂપ વિશેષ ગુણ રહ્યો છે, માટે તેનામાં ખીજ સમગ્ર ગુણ થવાનો સંભવ છે. તે વાત કહે છે—જેમ જ તુ નિર્ગુણ હોય પણ વિશિષ્ટ કાર્યના હેતુભૂત એવા ગુણોને પ્રથમ પામે છે. તેમ જો વિશિષ્ટ કાર્યના હેતુભૂત ગુણનો અભાવ છતાં પણ કોઈ રીતે વિશિષ્ટ કાર્યનેજ પામશે, ત્યારે શો વિરોધ આવશે / કોઈ પણ વિરોધ નહીં આવે, કારણકે, એ વાત પ્રસક્ત દેખાય છે. જેમ કોઈ દરિદ્રીને પણ અકસ્માત્ રાજ્યાદિ સમૃદ્ધિનો લાભ થઈ જાય છે; તેમ ગુણરૂપ વિશિષ્ટ કારણ વિના પણ કાર્યની ઉત્પત્તિ કોઈ વખત થાય છે. (આ પ્રમાણે વાદ્મીકિ વાયુ મતને ખંડન કરે છે.) ૧૨

મૂલાર્થ—“વાદમાકિતુ” કહેલું અકારણ (નિષ્ફલ) છે, એમ વ્યાસ કહે છે. ૧૩

ટીકાર્થ—એ વાદ્મીકિએ કહેલુ વાક્ય અકારણ છે—અપ્રયોગક છે
અર્થાત્ નિષ્ફલ છે, એમ કૃપા દ્વંપાયન—ગ્યાસ કહે છે. ૧૩

એ વાદ્મીકિતુ' કહેવું શામાટે નિષ્ફળ છે, તેનો ઉત્તર આપે છે—

મૂલાર્થ—ગુણ માત્રની અસિદ્ધિ થતાં, બીજા વિશેષ ગુણની ઉત્પત્તિનો નિયમાચ્છે અભાવ છે. ૧૪.

ગુણમાત્રસ્ય સ્વાત્તાવિકસ્ય તુચ્છસ્યાપિ ગુણસ્ય પ્રથમ્પ્રસિદ્ધૌ સત્યાં ગુણાં-
તરસ્યાન્યસ્ય ગુણવિશેષસ્ય જ્ઞાવ ઉત્પાદઃ ગુણાંતરભાવઃ તસ્ય નિયમાદવશ્યંતયા
અજ્ઞાવાદસત્ત્વાત્સ્વાનુરૂપકારણપૂર્વકોપિ કાર્યવ્યવહારઃ । યતઃ પઢ્યતે ।

નાકારણં જવેત્કાર્યં નાન્યકારણકારણમ્ । અન્યથા ન વ્યવસ્થા સ્યાત્કાર્ય-
કારણયોઃ કચિત્ ॥ ૧ ॥

નાન્યકારણકારણમિતિ ન નૈવ અન્યસ્યાત્મવ્યતિરિક્તસ્ય કારણમન્યકારણં
અન્યકારણં કારણં યસ્ય તત્ તથા પટાદેઃ કારણં સૂત્રપિન્નાદિઘટાદેઃ કારણં ન
જવતિ ઇતિ જ્ઞાવઃ । ૧૪

નૈતદેવમિતિ સમ્રાન્મિતિ ॥ ૧૫ ॥

નૈતદેવં પ્રાગ્વત્ સમ્રાદ્ રાજર્પિવિશેષઃ પ્રાહ ॥ ૧૫ ॥

કુત ઇત્યાહ ।

ટીકાર્થ—ગુણ માત્ર એટલે સ્વાભાવિક—તુચ્છ એવા ગુણની પ્રથમ
અસિદ્ધિ થતાં બીજા ગુણ વિશેષની ઉત્પત્તિનો અવશ્ય અભાવ હોય છે, માટે
પોતાને અનુરૂપ (યોગ્ય એવાં) એવા કારણ પૂર્વક પણ કાર્ય વ્યવહાર હોય
છે, તેને માટે કહેણું છે કે,—

“કારણ વગરનું કાર્ય ન હોય અને અન્ય કારણ જેતું કારણ છે,
એવું કાર્ય ન હોય એટલે જેતું કારણ જે હોય તેજ તેતું કારણ કહેવાય, પણ
અન્યતું કારણ અન્ય ન થાય, જે એમ ન કહીએ તો કાર્ય અને કારણ એ
એની વ્યવસ્થા કયારે પણ ન થાય. ” ૧

અન્ય કારણ કારણું એટલે પોતાથી જુદું જે કારણ તે અન્ય કારણ
કહેવાય, અને તે અન્ય કારણ છે કારણ જેતું એવું કાર્ય ન હોય. જેમ મુ-
ત્રનો પિંડ વગેરે વસ્ત્રાદિકના કારણ છે, તે ઘડા વગેરે કાર્યના કારણ ન કહે-
વાય—એ ભાવાર્થ છે. ૧૪

મૂલાર્થ—એ વ્યાસનું કહેણું એજ પ્રકારે છે, એમ નથી.
એમ સમ્રાટ નામે રાજર્પિ કહે છે. ૧૫

શામાટે વ્યાસનું કહેણું યોગ્ય નથી ? તેનો ઉત્તર આપે છે. ૧૫

સંજ્ઞાવાદેવ શ્રેયસ્ત્વસિદ્ધેરિતિ ॥ ૧૬ ॥

સંજ્ઞાવાદેવ યોગ્યતાવાદેવ ન પુનર્ગુણમાત્રાવાદેવ કેવલાત્સંજ્ઞાવિકલાત્ત્રેયસ્ત્વ-
સિદ્ધેઃ સર્વપ્રયોજનાનાં શ્રેયોજ્ઞાવનિષ્પત્તેઃ । इदमुक्तं ज्ञवति गुणमात्रे सत्यपि
यावदद्यापि प्रव्राज्यादिर्जोविविक्तकार्यं प्रति योग्यतां न दृजते न तावत्तत्तेना-
रब्धमपि सिध्यति अनाधिकास्त्वात्तस्य । अनधिकारिणश्च सर्वकार्ये प्रतिपिद्-
त्वात् अतो योग्यतैव सर्वकार्याणां श्रेयोज्ञावसंपादिकेति ॥ १६ ॥

यत्किंचिदेतदिति नारद इति ॥ ૧૭ ॥

यत्किंचित् न किंचिदित्यर्थः एतत्सમ्राहुक्तइति नारदो वक्ति ॥ ૧૭ ॥

કુત ઇત્યાહ ।

गुणमात्राद्गुणांतरज्ञावेऽप्युत्कर्षायोगादिति ॥ ૧૮ ॥

મૂલાર્થ—યોગ્યપણાના સંભવથી શ્રેયપણાની સિદ્ધિ થાય છે. ૧૬

ટીકાર્થ—સંભવથીજ એટલે યોગ્યપણાથી સર્વ પ્રયોજનોના શ્રેયપ-
ણાની સિદ્ધિ થાય છે. પણ માત્ર ગુણથી એટલે કેવલ યોગ્યતાના અભાવથી
શ્રેયપણાની સિદ્ધિ થતી નથી. કહેવાનો આશય એ છે કે, ગુણ માત્ર છતાં
પણ અद्याપિ દીક્ષા લેવાને યોગ્ય અને દીક્ષા આપવાને યોગ્ય એવો જીવ
આંસુથી વિવક્ષિત કાર્ય પ્રત્યે યોગ્યતાને પામતો નથી, આંસુથી તેણે આર-
ભેલું કાર્ય પણ સિદ્ધ થતું નથી, કારણકે, યોગ્યતા વિના તે પુરૂષનો તે કા-
ર્યમાં અધિકાર નથી. અને જ અધિકારી નથી, તેઓનો સર્વ કાર્યોમાં નિષે-
ધજ છે. એથી યોગ્યતાજ સર્વ કાર્યોના શ્રેયો લાપને સંપાદન કરનારી છે. ૧૬

મૂલાર્થ—સમ્રાટ નામના રાજર્ષિનું કહેલું યોગ્ય નથી, એમ
નારદ કહે છે. ૧૭

ટીકાર્થ—સમ્રાટનું કહેલું કાંઈ પણ યોગ્ય નથી, એમ નારદ કહે છે. ૧૭

શામટે સમ્રાટનું કહેલું યોગ્ય નથી ! તેનો ભત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—યોગ્યતા માત્ર ગુણથી બીજા ગુણનો ભાવ થતાં
પણ ઉત્કર્ષનો યોગ ન થાય. ૧૮

સોઽપિ ગુણોત્કર્ષઃ કિંપુનર્ગુણમાત્રાદ્ ગુણાન્તરસિદ્ધિરિત્યપિશબ્દાર્થઃ
 એવમેવ પૂર્વગુણાનામુચારોચરગુણારમ્જનકત્વેન જવતિ નિષ્પદ્યતે । નિર્વીજસ્ય કસ્ય-
 ચિત્કાર્યસ્ય કદાચિદપ્યજાવાદિત્યેતદ્ વસુઃ સમયપ્રસિદ્ધો રાજવિશેષો નિગદતિ
 એવ ચ મનાન્ વ્યાસમતાનુસારીતિ ॥ ૧૮ ॥

અયુક્તં કાર્પાપણધનસ્ય તદન્યવિટપનેઽપિ કોટિવ્યવહાર-
 રારોપણમિતિ ક્ષીરકદમ્બ્વ ઇતિ ॥ ૧૯ ॥

અયુક્તં અઘટમાનકં કાર્પાપણધનસ્યાતિજગ્ન્યરૂપકવિશેષસર્વસ્વસ્ય વ્યવહારિ-
 ણો હાંકસ્ય તદન્યવિટપનેઽપિ તસ્માત્કાર્પાપણાદન્યેષાં કાર્પાપણાદીનાં વિટપ-
 ને ઉપાર્જને કિં પુનસ્તદન્યાવિટપને ઇત્યપિશબ્દાર્થઃ કોટિવ્યવહારારોપણં કોટિ-
 પ્રમાણાનાં દીનારાદીનાં વ્યવહારે આત્મન આરોપણમિતિ યતોઽતિવહુકાલસા-

ટીકાર્થ—તે પણ ગુણોત્કર્ષ ગુણ માત્રથી ગુણાન્તરની સિદ્ધિ થાય એ-
 માં શું કહેવું ? એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે એમજ એટલે પૂર્વ પૂર્વ ગુણોને
 ઉત્તરોત્તર ગુણતું આરંભકપણું છે, તેથી કરીને ગુણોત્કર્ષ થાય છે. કાંઈ નિ-
 ર્બીજ કાર્યનો કયારે પણ અભાવ છે, એટલે નિર્બીજ કાર્ય કયારે પણ થ-
 તું નથી સર્વદા સખીજ કાર્યજ થાય છે, એ પ્રમાણે વસુ નામનો કોઈ સમય
 પ્રસિદ્ધ (સિદ્ધાંત પ્રખ્યાત) રાજ કહે છે તે રાજ જરા વ્યાસના મતને અનુ-
 સરતો લાગે છે. ૧૮

મૂલાર્થ—કાર્પાપણ ધનવાળાને ખીજ ધણા કાર્પાપણ ધનની
 વૃદ્ધિ થાય, તોપણ તેનામાં કોટી ધ્વજના વ્યવહારનું આરોપણ કર-
 વું, તે અયુક્ત છે. એમ ક્ષીરકદમ્બક કહે છે. ૧૯

ટીકાર્થ—અતિ હલકા રૂપાના નાણાવાલા વ્યવહારી—વેપારીને ખીજું
 તેવું હલકું રૂપા નાણું ઉપાર્જન થાય, ખીજ નાણાના ઉપાર્જનની તો શી
 વાત કરવી ? એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે. તેવા હલકાવેપારીને વિષે કોટિધ્વજ
 મા વ્યવહારનું આરોપણ કરવું, એટલે તેવો હલકો વેપારી પોતાને કોટીધ્વજ
 માને, તે અયુક્ત છે—અઘટિત છે કારણકે, તે કોટીધ્વજ થવાનો વ્યવહાર
 ધણા લાંબા કાળે સાધ્ય છે. અને તેટલા કાલસુધી વેપારીઆતું જીવવું સંભ-

ધ્યોઽય વ્યવહારો ન ચ તાવન્તં કાલં વ્યવહારિણા જીવિતં સંજ્ઞાવ્યતે । एवं च क्षीरकदम्बनारदयोर्न कश्चिन्मतजेदो यदि पर वचनकृत एवेति ॥ १९ ॥

ન દોષો યોગ્યતાયામિતિ વિશ્વ ઇતિ ॥ ૨૦ ॥

ન નૈવ દોષઃ પ્રવૃત્તનાલ્લક્ષણઃ કશ્ચિત્ યોગ્યતાયા કાર્પાષણધનસ્યાપિ તથા વિધજ્ઞાગ્યોદયાત્પત્તિદિનં શતગુણસહસ્રગુણાદિકાર્પાષણોપાર્જનેન કોટિવ્યવહારોપણોચિતત્ત્વલક્ષણાયા । ધૂયન્તે ચ કેચિત્પૂર્વં તુમ્હવ્યવહારા અપિ તથાવિધજ્ઞાગ્યવશેન સ્વલ્પેનૈવ કાલેન કોટિવ્યવહારમારુઢા ઇત્યેતત્ વિશ્વો વિશ્વનામા પ્રવાદી પ્રાહેતિ । અયં ચ મનાક્ સમ્રાણમતમનુસરતીતિ ॥ ૨૦ ॥

અન્યતરવૈકલ્યેઽપિ ગુણવાહુલ્યમેવ સા તત્ત્વત ઇતિ સુરગુરુરિતિ ॥ ૨૧ ॥

વતુ નથી એવી ગીતે ક્ષીરકદમ્બ અને નારદના મતમાં કોઈ ભેદ નથી, જે હોય તો માત્ર વચનમાં છે એટલે ગોવવામાં કે જે અર્થમાં કે નથી. ૧૬

મૂલાર્થ—યોગ્યતાને વિષે દોષ નથી એમ વિશ્વ નામે પ્રવાદી કહે છે. ૨૦

ટીકાર્થ—કાર્પાષણ, વનવાનાને પણ તેવી જાતના લાજ્યના ઉદયની પ્રતિદિવસ મોગામાં, હજારગણા વગેરે કાર્પાષણ દ્રવ્ય મેળવી કોટિધ્વજ મનવાના વ્યવહારનું આગેપણુ યવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત થતા તે ન થટવાગ્ય દોષ નહેતો નથી

તેને માટે શાસ્ત્રમાં નાભગવામાં આવે છે કે, કેટલા એજ પૂને તુમ્હ વ્યવહારવાના હોય તોપણુ તેવા કોઈ લાજ્યના વરાયા યોગ્ય વખતમાં કોટિધ્વજ વ્યવહારને પામેના છે આ પ્રમાણે વિશ્વ નામનો પ્રવાદી કહે છે એ પ્રવાદી નમ્રાદના મતને જના મળતો આવે છે ૨૦

મૂલાર્થ—કોઈ ગુણનું વિકલપણુ છતાં પણ ગુણોનું ગણાંપણુ હોય, તેજ તત્ત્વથી યોગ્યતા છે, એમ સુર ગુરુ નામનો પ્રવાદી કહે છે. ૨૧

અન્યતરસ્ય કસ્યચિદ્ગુણસ્ય વૈકલ્યેઽપિ કિં પુનરવૈકલ્યે इत्यपिशब्દ-
ર્થઃ । ગુણવાહુલ્યમેવ ગુણચૂડસ્ત્વમેવ સા પૂર્વસૂત્રસૂચિતા યોગ્યતા તત્ત્વતઃ પરમા-
ર્થવૃત્ત્યા પ્રવર્તિત અતો ન પાદગુણહીનાદિચિન્તા કાર્યત્વેતત્સુગુરુવૃહસ્પતિરુવા
ચેતિ ॥ ૨૧ ॥

સર્વમુપપન્નમિતિ સિદ્ધસેન ઇતિ ॥ ૨૨ ॥

સમસ્તેષ્વપિ ધર્માર્થકામમોક્ષવ્યવહારેષુ પુરુષપરાક્રમસાધ્યેષુ વિષયે યદ્ ય-
દોપપન્નં ઘટમાનં નિમિત્તતયા બુદ્ધિમંદ્ભૂત્યેક્ષ્યતે તત્સર્વમસ્તિશ્ચં સેત્યનુવર્તિતે ઉપ-
પન્નત્વસ્ય યોગ્યતાયા અગ્નિન્નત્વાદિતિ સિદ્ધસેનો નીતિકારઃ શાસ્ત્રકૃદ્વિશેષો-
જગદ્ ॥ ૨૨ ॥

इत्थं दशपरतैरर्थिकमतान्युपदर्श्य स्वमतमुपदर्शयन्नाह ।

જવન્તિ ત્વલ્પા અપિ અસાધારણગુણાઃ કલ્યાણોત્કર્ષ-

ટીકાર્થ—કોઝ પણ ખીજ ગુણનું વિકલપણું હોય—અર્થાત્ બોધા-
પણું હોય. વિકલપણું ન હોય તો શું કહેવું, એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે. ગુણોનું બહુપણું, એજ તત્ત્વથી પૂર્વ સૂત્રમાં સૂચવેલી યોગ્યતા છે, માટે પા-
દગુણ હીન તે મધ્યમ યોગ્ય અને અર્ધ ગુણહીન તે નીચન્ય યોગ્ય ઈત્યાદિ
ચિંતા ન કરવી, એમ સુરગુરુ-વૃહસ્પતિ કહે છે. ૨૧

મૂલાર્થ—સઘણ જે જેને ઘટે તે તેને યોગ્ય છે, એમ સિદ્ધ-
સેન કહે છે. ૨૨

ટીકાર્થ—સમસ્ત એટલે પુરુષ પરાક્રમથી સાધ્ય એવા ધર્મ, અર્થ,
કામ અને મોક્ષ રૂપ વ્યવહારો, તેને વિષે જે જે કાલે નિમિત્તપણે, ઘટતું
એવું બુદ્ધિમાન પુરુષોએ ઉત્તેજા કરેલું હોય, તે સઘણ ઘટતું છે. અને તેજ
યોગ્યતા કહેવાય છે; કારણકે, ઉપપન્ન—ઘટતું અને યોગ્યતા—એ બે શબ્દોને
પરસ્પર અભેદપણું છે. આ પ્રમાણે નીતિ શાસ્ત્રના કર્તાસિદ્ધસેન કહે છે. ૨૨

એવી રીતે દશ અન્ય તીર્થગિના મતો દર્શાવી દેવે અંધકાર પોતાનો
મત જણાવવા કહે છે.

મૂલાર્થ—અસાધારણ ગુણ અલ્પ હોય તો પણ કલ્યાણના

સાધના इति ॥ ૨૩ ॥

જાગ્રતિ નન જવન્તિ તુઃ પૂર્વમતેજ્યોઽસ્ય વૈશિષ્ટ્યલ્યાપનાર્થઃ અથ્વા અપિ પરિમિતા અપિ ક્ષિપુનરનલ્પા ઇત્યપિશબ્દાર્થઃ ગુણા આર્યદેશોત્પન્નતાદયઃ અસાધારણાઃ સામાન્યમાનત્રેપ્તસંજવન્તઃ કલ્યાણોત્કર્ષસાધકાઃ પ્રવ્રજ્યાચુત્કૃષ્ટકલ્યાણનિષ્પાદકાઃ અસાધારણગુણાનાં નિયમાદિતરગુણાકર્ષણાવન્યકારણત્વાદિતિ યુક્તગુક્તમાદૌ યદ્વત પાદાર્થગુણહીનો મધ્યમાવરૌ યોગ્યાવિતિ । અત્ર વાયુવાદ્મીકિન્નાસત્ત્વમ્નાદનારદ્યસુક્તીરકદમ્ભમતાનાં કસ્યચિત્કેનાપિ સંવાદેઽપ્યન્યત્રેણ નિરાક્રિયમાણત્વાદનાદરણીયતૈવ વિશ્વસુરગુરુસિષ્સેનમતેષુ ચ યત્રસાધારણગુણાના-

ઉત્કર્ષને સાધનારા છે. ૨૩

ટીકાર્થ—તુ શબ્દ પુર્વે કહેલા દશ મતથી પોતાની વિરોધતા બતાવાને માટે છે અલ્પ એટલે પરિમિત એવા પણ નાણાની વાત તો શી કહી. એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે ગુણ એટલે આર્યદેશમાં ઉત્પન્ન થવું વગેરે અસાધારણ એટલે સામાન્ય મનુષ્યોમાં ન સભવે તેવા ગુણો કલ્યાણના ઉત્કર્ષને સાધનારા છે એટલે દીક્ષા લેવા વગેરે જ્યાં જાતના કલ્યાણને ઉત્પન્ન કરનારા છે, કાંગડાં, અસાધારણ ગુણોનું નિયમાએ કરીને બીજા ગુણોને આકર્ષવામાં સક્ષમ કાંગડાપણુ છે અર્થાત્ અસાધારણ ગુણો અવગ્રહ બીજા ગુણોને ખેંચી લાવે છે, એથી કરીને ચોથા ભાગના ગુણવડે હીન હોય તથા અર્ધા ગુણવડે હીન હોય તે મધ્યમ યોગ્ય અને જન્ય યોગ્ય કહેવાય છે, એમ ૨ પ્રથમ કહ્યું, તે યુક્ત છે.

અહીં વાયુ, વાદ્મીકિ, વ્યાસ, અન્નાદ, નાન્દ, વનુ, અને ક્ષીરકદબ—એ સર્વ મતોમા કાઢને કાઢતી માયે મ વાદ હોવાથી ગમે તે મતવાલાએ પણ તેના મતનું નિગડનું કરવાપણુ છે—અર્થાત્ ખરું કરવાપણુ છે, તેથી અમારે તે તરફ અનાદ છે એટલે એક બીજાએ પગપગ તે મતોનું ખરું કરવું છે, તેથી તેમનું ખરું કરવાનો અમારે આદર નથી. તેમાં વિશ્વ, નુશુર અને મિદ્ધમેનના મતોની અદર અનાધારણ ગુણોને અનાદર કરી યોગ્યતાનો અગીકાર કર્યો છે, તે નાહ નથી કાંગડાં, કેવળ યોગ્યતા પરિપૂર્ણ કાર્યને.

દરણેન યોગ્યતાઙ્ગીક્રિયતે તદા ન સમ્યક્ તંસ્યાઃ પરિપૂર્ણકાર્યાસાધકત્વાત્
અથાન્યથા તદાસન્મતાનુવાદ એવ તૈઃ શબ્દાન્તરેણ કૃતઃ સ્યાત્ ન પુનઃ સ્વમત-
સ્થાપનં કિઞ્ચિત્ ઇતિ ઇત્યુક્તૌ પ્રવ્રાજ્યમ્પ્રાજકૌ ॥ ૨૩ ॥

અથુના પ્રવ્રજ્યાદાનવિધિમજિધિત્સુરાહ ।

ઉપસ્થિતસ્ય પ્રશ્નાચારકથનપરીક્ષાદિર્વિધિરિતિ ॥ ૨૪ ॥

ઉપસ્થિતસ્ય સ્વયં પ્રવ્રજ્યાં ગ્રહીતું સમીપમાગતસ્ય પ્રશ્નશ્ચ આચારકથનં ચ
પરીક્ષા ચ પ્રશ્નાચારકથનપરીક્ષાઃ તા આદિર્યસ્ય સ તથા આદિશબ્દાત્કાણ્ડતઃ
સામાયિકાદિસૂત્રપ્રદાનતથાવિધાનુષ્ઠાનાન્યાસગ્રહઃ વિધિક્રમઃ પ્રવ્રજ્યાપ્રદાને પૂર્વ-
સૂચિત્ એપઃ । ઇદમુક્તં જવતિ સર્ષ્મકથાક્ષિપ્તતયા પ્રવ્રજ્યાજિમુખ્યમાગતો
જવ્યજન્તુઃ પૃચ્છનીયઃ યથા કો વત્સ ત્વં કિં નિમિત્તં વા પ્રવ્રજસિ । તતો યદ્યસૌ

હવે કાઈ એમ કહે કે, તે મતોને વિષે કેવળ યોગ્યતાનું જ પ્રતિપાદન
નથી પણ અસાધારણ ગુણનું પ્રતિપાદન છે તે તેનો ઉત્તર આપે છે કે,
“ એ મતોવાલાએ બીજા શબ્દમાં જ અમારા મતનો અનુવાદ કર્યો છે, કાંઈ
પોતાના મતનું સ્થાપન કર્યું નથી.

આ પ્રમાણે દીક્ષા લેનાર તથા દીક્ષા આપનાર પુરૂષો કહેવામાં
આવ્યા છે. ૨૩

હવે દીક્ષા આપવાના વિધિને કહેવાની ઈચ્છાથી કહે છે.

મૂલાર્થ—દીક્ષા લેવા આવેલા પુરૂષ સંબંધી પ્રશ્ન તથા આ-
ચાર કહેવા અને પરીક્ષા કરવી વગેરે તેનો વિધિ છે. ૨૪

ટીકાર્થ—પોતે દીક્ષા લેવાને સમીપ આવેલા પુરૂષને પ્રશ્ન, આચાર,
કથન અને પરીક્ષા વગેરે વિધિ છે આદિ (વિગેરે) શબ્દથી સામાયિક વિગેરે
ના સુત્રોને કહે શીખવવા, અને તેવી રીતના અનુષ્ઠાનના અભ્યાસનું અહણુ
કરવું દીક્ષા આપવાને પૂર્વે સૂચના કરેલો આવો વિધિક્રમ છે. કહેવાનું તા-
ત્પર્ય એ છે કે સદ્ધર્મ કથાવડે જેનું મન દીક્ષા લેવાને તત્પર થયું છે એવા
ભવ્ય પ્રાણીને પ્રથમ પુછવું કે, હે વત્સ, હું કાણુ છે ? અને શા માટે દીક્ષા
અહણુ કરે છે ?

કુલપુત્રકઃ તગરાનગરાદિસુન્દરક્ષેત્રોત્પન્નઃ સર્વાશુજોદ્ભવજવ્યાધિક્ષયનિમિત્તમેવાહં
જગવન્ પ્રવ્રજિતુમુચ્યત ઇત્યુત્તરં કુરુતે તદાસૌ પ્રશ્નશુદ્ધઃ ।

તતોઽસ્ય પુરસ્તુચરા પ્રવ્રજ્યા કાપુરુષાણાં આરમ્ભનિવૃત્તાનાં પુનરિહ પર-
જ્ઞે ચ પરમઃ કલ્યાણહ્યાજઃ । તથા યથૈવ જિનાનામાજ્ઞા સમ્પન્નારાધિતા
મોક્ષપદ્મા તથૈવ વિરાધિતા સંસારપદ્મહુઃસ્વદાયિની તથા યથા કુષ્ઠાદિવ્યાધિમાન્
ક્રિયાં પ્રાપ્તકાજ્ઞાં પ્રતિપદ્યાપથ્યમાસેવમાનો અમવૃત્તાદધિકં શીઘ્રં ચ વિનાશમા-
પ્નોતિ એવમેવ જાવક્રિયાં સંયમરૂપકર્મવ્યાધિક્ષયનિમિત્તં પ્રપદ્ય પશ્ચાદસંયમાપથ્ય-
સેવી અધિકં કર્મ સંમુપાર્જયતીતિ । एवं तस्य साध्वाचारः कथनीय इति । एवं

આ પ્રમાણે પુછતાં જોતે દીક્ષાનો લેનાર એમ બોલે કે, “ હે ભગવન્
હું કુલપુત્રક છું (કુલીન છું) તગરાનગર ઈત્યાદિ સુંદર ક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન
હું થયો છું અને જેમાં સર્વ અશુભ ઉત્પન્ન થાય છે, એવા ભવરૂપ સંસારરૂપ
વ્યાધિનો ક્ષય કરવા નિઃશ્ચિન હું દીક્ષા લેવા ઉગ્રમાલ થયો છું ” આ પ્રમાણે
ઉત્તર આપે તો તે પુરૂષ પ્રશ્ન શુદ્ધ થયો કહેવાય છે. તે પછી શિષ્યને એમ
કહેવું કે, કાયર પુરૂષોને દીક્ષા દુઃખે થઈ શકે તેમ છે. એટલે તેમનાથી પાક્ષી
શકાતી નથી; દીક્ષા તો ધણાં શૂરવીર પુરૂષોથીજ પાક્ષી શકાય છે. માટે શૂર-
વીરતા રાખવી. વળી આરંભથી નિવૃત્તિ પામેલા એવા પુરૂષોને આ ભવ તથા
પરભવને વિષે પરમ કલ્યાણનો લાભ થાય છે તેમ વળી જેમ જિનરાજની
આજ્ઞા સમ્યક્ પ્રકારે આરાધન કરેલી હોય તો તે મોક્ષક્ષેત્રને આપે છે, અને
જો તે વિરાધેલી હોય તો સંસારના દ્વંદ્વરૂપ દુઃખને આપનારી થાય છે
જેમ કોઈ વગેરે વ્યાધિવાળો પુરૂષ અવસરે પ્રાપ્ત થયેલી ક્રિયાને પામી અપ-
થ્યને સેવે તો અપ્રવૃત્તથી અધિક એટલે ઔપધરૂપ ભાવ ક્રિયામાં પ્રવર્તતા
પેદેલા સત્ત્વર વિનાશને પામે છે એવીજ રીતે સંયમરૂપ ભાવક્રિયાને કર્મરૂપ
વ્યાધિના ક્ષય નિમિત્તે પામી પછી અસંયમરૂપ અપથ્યને સેવવાથી અધિક ક-
ર્મને ઉપાર્જી છે. એટલે દીક્ષા લીધા પેદેલા જે કર્મ ઉપાર્જન કરતો હતો, તે-
ની અપેક્ષાએ દીક્ષા લીધા પછી જે પુરૂષ અસંયમનું સેવન કરે છે, તે ધણા
કર્મ ઉપાર્જન કરે છે. એવી રીતે તે પુરૂષને સાધુનો આચાર કહેવો. એમ
સાધુ આચાર સારીરીતે કદા પછી પણ તે પુરૂષ પરીક્ષા કરવાને યોગ્ય છે. તે

કથિતેઽપિ સાધ્વાચારે નિપુણમસૌ પરીક્ષણીયઃ । યતઃ—

“ અસત્યાઃ સત્યસંકાશાઃ સત્યાશ્વાસત્યસંનિજાઃ ।
દૃશ્યન્તે વિવિધા જ્ઞાવાસ્તસ્માદ્યુક્તં પરીક્ષણમ્” ॥ ૧ ॥
અતથ્યાન્યપિ તથ્યાનિ દર્શયન્ત્યતિકૌશલ્લાઃ ।
ચિત્રે નિમ્નોન્નતાનીવ ચિત્રકર્મવિદો જનાઃ” ॥ ૨ ॥

પરીક્ષા ચ સમ્યક્ત્વજ્ઞાનચારિત્રપરિણતિવિષયા તૈસ્તૈરુપાયૈર્વિધેયા । પરીક્ષા
કાલ્પશ્ચ પ્રાયઃ પાત્રમાસાઃ । તથાવિધપાત્રાપેક્ષ્યા તુ અદ્યપો વહુશ્ચ સ્યાત્ તથા
સામાયિકસૂત્રં અકૃતોપધાનસ્યાપિ કાણ્ડતો વિતરણીયં અન્યદપિ સૂત્રં પાત્રતામ-
પેક્ષ્યાધ્યાપયિતવ્યમ્ ॥ ૨૪ ॥

તથા ગુરુજનાદ્યનુજ્ઞેતિ ॥ ૨૫ ॥

વિધે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—

“કેટલાક અસત્ય અપદાર્થો સત્ય જેવા દેખાય છે અને કેટલાક સ-
ત્ય પદાર્થો અસત્ય જેવા દેખાય છે, એમ વિવિધ પ્રકારના ભાવ દેખાય છે,
તેથી પરીક્ષા કરવી યોગ્ય છે. ૧

ચિત્રકર્મને જાણનારા પુરૂષો જેમ ચિત્રમાં નીચા અને ઉંચા સ્થળના
ભાવને બતાવે છે, તેમ આતિ કુશળ પુરૂષો અસત્યને સત્ય જેવાં બતાવે છે. ૨”

સમ્યક્ત્વ, જ્ઞાન, અને ચારિત્રની પરિણતિના વિષયમાં તે તે ઉપાયવટે
પરીક્ષા કરવી. પરીક્ષા કરવાનો સમય પ્રાપ્ત કરીને છ માસનો છે એટલે છ
માસ સુધી પરીક્ષા કર્યા પછી વડી દીક્ષા આપવી. વળી તેવા પ્રકારનું કાઝ
સારું પાત્ર એટલે સાદો પુરૂષ અથવા નહારો પુરૂષ મલ્લે તો તેની અપેક્ષાએ
અદ્ય કાળ પાણ છે અને અધિકકાલ પાણ છે, પરંતુ છ માસ સુધી પરીક્ષા
કરવી એવો નિયમ નથી તેમ વડી ઉપધાન જેણે વહન કર્યું નથી એવા પુરૂ-
ષને પણ કંઈથી સામાયિક સૂત્ર આપવું એટલે ભણાવવું. પાત્રપણાની અપે-
ક્ષાએ બીજું પણ સૂત્ર ભણાવવું. ૨૪

મૂલાર્થ—માત પિતા વગેરે ગુરૂજનની આજ્ઞા લેવી. ૨૫

ગુરુજનો માતાપિત્રાદિલક્ષણઃ આદિશબ્દાત્ જગિનીનાર્યાદિશેષસવન્ધિ-
લોરૂપરિગ્રહઃ તસ્ય અનુજ્ઞા મત્રજ ત્વમિત્યનુમતિરૂપા વિભિરિત્યનુવર્ત્તે ॥ ૨૫ ॥
યદા પુનરસૌ તત્તદુપાયતોઽનુજ્ઞાપિતોઽપિન મુચ્ચતિ તદા યદ્વિધેયં તદાહ—

તથા તથોપધાયોગ ઇતિ ॥ ૨૬ ॥

તથા તથા તેન તેન પ્રકારેણ સર્વથા પરેનુપલક્ષ્યમાણેન ઉપધાયોગઃ
માયાયાઃ પ્રયોજનં ॥ ૨૬ ॥

કથમિત્યાહ—

દુઃસ્વપ્નાદિકથનમિતિ ॥ ૨૭ ॥

દુઃસ્વપ્નસ્ય સ્વરોષ્મમહિપાચારોહણાદિદર્શનરૂપસ્ય આદિશબ્દાન્માતૃમ-

ટીકાર્થ—ગુરુજન એટલે માતા પિતા વગેરે આદિ (વગેરે) શબ્દથી
જ્ઞેન, સ્ત્રી વગેરે બાકીના સંબંધી લોકાનોનું ગ્રહણ કરવું તેની અનુજ્ઞા એ-
ટલે ‘તું દીક્ષા લે’ એવી સંમતિરૂપ આજ્ઞા તે ત્રિધિ કહેવાય છે તે પાછળથી
સંબંધ મેલવવો. ૨૫

જ્યારે તે સંબંધી વર્ગ તે તે પ્રકારના ઉપાયોથી આજ્ઞા માગતા છતાં
પણ દીક્ષા લેવાની આજ્ઞા ન આપે તો પછી શું કરવું તે કહે છે.

મૂલાર્થ—તે તે પ્રકારે સંબંધી વર્ગ આજ્ઞા આપે એવી
યુક્તિ કરવી. ૨૬

ટીકાર્થ—તે તે પ્રકારે એટલે સર્વથા બીજને માતૃમ ન પડે એવા
પ્રકારે માયાનો પ્રયોગ કરવો. ૨૬

શ્રી રીતે માયા—કપટની રચના કરવી ! તે કહે છે.

મૂલાર્થ—નકારા સ્વપ્ના વગેરે કહેવા. ૨૭

ટીકાર્થ—દુઃસ્વપ્ન કહેવા એટલે ગધેરા, હંટ, પાટા વગેરે અયોગ્ય
વાહન ઉપર બેસવું ઇત્યાદિ નજીક મૃત્યુને મુચવનારા સ્વપ્નો મેં દીધા, મટિ
માઝં મૃત્યુ નજીક આવ્યું છે, તેથી મને દીક્ષા લેવાની આજ્ઞા આપો’ એમ ક-
હેવું આદિ શબ્દથી માતૃમંડળ—દેવીઓનું ટાણું વગેરે વિપરીત દેખાવ પ્રમુ-

ઘનુદાદિવિપરીતાલ્લોકનાદિગ્રહઃ તસ્ય કથનં ગુર્વાદિનિવેદનમિતિ ॥ ૨૭ ॥

તથા વિપર્યયલ્લિઙ્ગસેવેતિ ॥ ૨૮ ॥

વિપર્યયઃ પ્રકૃતિવિપરીતત્ત્વાઃ સ એવ મરણસૂચકત્વાત્ લિઙ્ગં તસ્ય સેવા નિપેક્ષણં કાર્યં યેન સ ગુર્વાદિજનઃ સંનિહિતમૃત્યુરયમિત્યવબુદ્ધ્ય મત્રજ્યામનુજાનીતે ઇતિ ॥ ૨૮ ॥

વિપર્યયલ્લિઙ્ગાનિ તેષુ સ્વયમેવાબુદ્ધ્યમાનેષુ કિં કૃત્યમિત્યાહ ।

દૈવજ્ઞૈસ્તથા તથા નિવેદનમિતિ ॥ ૨૯ ॥

દૈવજ્ઞૈર્નિમિત્તશાસ્ત્રપાત્રકૈઃ તથા તથા તેન તેન નિમિત્તશાસ્ત્રપાત્રાદિરૂપેણોપાયેન નિવેદનં ગુર્વાદિજનસ્ય જ્ઞાપનં વિપર્યયલ્લિઙ્ગાનામેવ કાર્યમિતિ ॥ ૨૯ ॥

ખનુ' અહણુ કરવું એ વાત માતા પિતા વગેરે વડિલને નિવેદન કરવી. જેથી દિક્ષા લેવાની આજ્ઞા આપે એ હેતુ માટે ૨૭

મૂલાર્થ—વળી વિપરીત ચિન્હોને સેવવા એટલે મૃત્યુ સમીપ આવેલા પુરૂષના જેવા ચિન્હ દેખાડવા. ૨૮

ટીકાર્થ—વિપર્યય એટલે પોતાની પ્રકૃતિથી વિપરીત ભાવ, તે મૃત્યુ ને સૂચવનાર છે, તેથી તે મરણનું ચિન્હ છે તેનું સેવન કરવું એટલે અણી બેઠેને પોતાના મરણચિન્હ બતાવવા જેથી માતા પિતા વગેરે વડિલજન આનું મૃત્યુ નજીક આવ્યું છે એમ અણી દીક્ષા લેવાની આજ્ઞા આપે. ૨૮

એ માતાપિતાપ્રમુખ ગુરૂજન પોતાની બુદ્ધિથી પોતાની મેળેજ તે વિપરીત ચિન્હોને અણી ન શકે તો પછી શું કરવું ? તેનો ઉત્તર આપે છે—

મૂલાર્થ—જેથી લોકોની પાસે માતા પિતાદિકને તે તે પ્રકારે કહેવરાવવું. ૨૯

ટીકાર્થ—દૈવજ્ઞ એટલે નિમિત્ત શાસ્ત્રને અનુસાર જેથી લોકોની પાસે તે તે નિમિત્ત શાસ્ત્રના પાઠાદિરૂપ ઉપાયવંતે તે માન્ય પિતાદિક ગુરૂ જનને વિપરીત લિંગોનું જણાવવું. એટલે જેવીઆના મુમત્થી માતાપિતાદિકને પ્રતીતિ લાવવાને કહેવરાવવું, જેથી તેઓ દીક્ષા લેવાની આજ્ઞા આપે. ૨૯

નન્વેવં માયાચિનઃ પ્રવ્રજ્યાપ્રતિપત્તાવપિ કો ગુણઃ સ્યાદિત્યાગહ્વાહ ।

ન ધર્મે માયેતિ ॥ ૩૦ ॥

ન નૈવ ધર્મે માયા ક્રિયમાણા માયા—વશ્વના જવતિ પરમાર્થતોઽમાયાત્વાત્
સ્યાઃ ॥ ૩૦ ॥

एतदपि कुत इत्याह—

उज्जयहितमेतदिति ॥ ३१ ॥

उज्जयस्य स्वस्य गुर्वादिजनस्य च हितं श्रेयोरूपं एतदेव प्रव्रज्याविर्था मा-
याकरणं एतत्फलजनतायाः प्रव्रज्यायाः स्वपरोपकारकत्वान् । पठ्यते च ।

“अमायोऽपि हि जावेन माय्येव तु ज्ञेयत्कचिन् ।

पश्येत्स्वपरयोर्यत्र सानुबन्धं हितोदयम् ॥ १ ॥

इति ॥ ૩૧ ॥

એવી માયા કરનારને દીક્ષા આપવાથી શો મુલ્ય થાય? એવી શંકા કરે
તો તેનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—ધર્મને વિષે માયા નથી. ૩૦

દીકાર્થ—જે ક્રિયામાં ધર્મ સાધ્ય છે, તે ક્રિયા માયા—ડગાઇ નથી.
પરમાર્થપણે એ અમાયાજ છે. ૩૦

એમ શાથી કહે છે? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—તે માયાનું કરવાપણું સ્વપરને હિતકારી છે. ૩૧

દીકાર્થ—એ દીક્ષા વિધિમાં જે માયા—કપટ કરવી, તે પોતાનું
તથા માતાપિતા વગેરે વરિષ્ઠ જનનું શ્રેયદ્વય હિત કરવાપણું છે, કારણ કે
દીક્ષા એવી તે પોતાને અને પરને ઉપકારકારી છે, તે વિષે શાસ્ત્રમાં પણ કહે-
લું છે—

“જ્યાં પોતાનો અને પરનો નિરંતર હિતનો ઉદ્ય એવામાં આવે ત્યાં
ભાવે કરીને માયા વગરનો પણ પુણ્ય ક્વચિત્ માયાવીજ હોય છે. એટલે
કેટલું કાર્યને વિષે માયા પણ વસ્તુતાએ અમાયાજ કહેવાય છે. ” ૩૧

અથેત્યમપિ કૃતે તં વિના ગુર્વાદિજનો નિર્વાહમણ્ણમાનો ન તં પ્રવચ્યાર્થ-
મનુજાનીતે તદા કિં વિધેયમિત્યાશંક્યાહ ।

યથાશક્તિ સૌવિહિત્યાપાદનમિતિ ॥ ૩૨ ॥ .

યથાશક્તિ યસ્ય યાવતી શક્તિઃ શતસહસ્રાદિમમાણનિર્વાહહેતુષ્વ્યાદિ-
સમર્પણરૂપા તયા સૌવિહિત્યસ્ય સૌસ્થ્યસ્યાપાદનં ચિધાનં યેન પ્રવ્રજિતેઽપિ તસ્મિન્ન-
સૌ ન સીદતિ તસ્ય નિર્વાહોપાયસ્યકરણમિતિ જ્ઞાવઃ । એવં કૃતે કૃતજ્ઞા કૃતા
જ્ઞવતિ કરુણા ચ માર્ગપ્રજ્ઞાવનાવીજં તતસ્તેનાનુજ્ઞાતઃ પ્રવ્રજેદિતિ ॥ ૩૨ ॥

અર્થેવમપિ ન તં મોક્તુમસાધુત્સહતે તદા ।

પુર્વે કહ્યું, તેમ કરતાં છતાં પણ જે માતા પિતાદિ ગુરુજન તેના વિના
નિર્વાહ કરી શકે તેવા ન હોય અને તેથી કરીને દીક્ષા લેવાની આજ્ઞા આપ-
તા ન હોય તો શું કરવું? એવી શંકાનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—પોતાની શક્તિ પ્રમાણે માતાપિતાદિ ગુરુજનના
મનનું સમાધાન કરવું. ૩૨

ટીકાર્થ—જેની જેટલી શક્તિ હોય તેણે તેટલી શક્તિ પ્રમાણે માતા
પિતા પ્રમુખ ગુરુજનોના ચિત્તનું સમાધાન કરવું એટલે સૌ, હજાર વગેરે
પ્રમાણવાદા નિર્વાહના કારણરૂપ દ્રવ્યાદિક આપવારૂપ પોતાની શક્તિને અ-
નુસારે કરી તેમની આજ્ઞાવિકાનો બદલાવરૂત કરવો. તે પછી દીક્ષા લેવી,
જેથી પછવાડે પોતાના માતા પિતાદિ નિર્વાહાદિકના કારણથી હેરાનગતિ ન
ભોગવે, અર્થાત્ તેમના નિર્વાહનો ઉપાય કરવો. એમ કરવાથી પોતે કૃતજ્ઞતા
કરેલી કહેવાય છે. કારણ કે, જૈન માર્ગની પ્રજ્ઞાવનાનું બીજ કણ—દયા
છે. તેથી માતા પિતાદિકને તેવી રીતે પણ ખુશી કરી તેમની આજ્ઞા મેળવી
દીક્ષા લેવી. ૩૨

ઉપર પ્રમાણે કરતાં છતાં પણ જે માતા પિતાદિ દીક્ષા લેનારનો ત્યાગ
કરવા ઉત્સાહ ન કરે ત્યારે શું કરવું? તે કહે છે.

ગ્ધાનૌપધાદિજ્ઞાતાત્યાગ ઇતિ ॥ ૩૩ ॥

ગ્ધાનસ્ય તથાવિધવ્યાધિવાધાવશેન ગ્ધાનિમાગતસ્ય ગુર્વાદેર્લોકસ્ય ઔપ-
ધાદિજ્ઞાતાદૌપધસ્ય આદિશબ્દાત્સ્વનિર્વાહસ્ય ચ ગ્રહઃ તસ્ય ગવેપણમપિ ઔપ-
ધાદીત્યુચ્યતે । તતો ગ્ધાનૌપધાયેવ જ્ઞાતં દૃશ્યન્તઃ તસ્માત્યાગઃ કાર્યો ગુર્વાદેરિતિ
ઇદમુક્તં જ્ઞવતિ ।

યથા કશ્ચિત્કુલપુત્રકઃ કથંચિદપારં કાન્તારં ગતો માતાપિત્રાદિસમેતઃ તત્પ-
તિવચ્ચ તત્ર વ્રજેત્ । તસ્ય ચ ગુર્વાદેઃ તત્ર વ્રજતો નિયમચાતી વૈઘાપધાદિરહિત-
પુરુષમાત્રાસાધ્યઃ તથાવિધાપધાદિપ્રયોગયોગ્યથ મહાનાતઙ્કઃ સ્યાત્ । તત્ર ચાસૌ
તત્પતિવન્ધાદેવમાજ્ઞોચયતિ । યથા ન ભવતિ નિયમાદેવ ગુરુજનો નીર્લગ્નાપધાદિ-
મન્તરેણ ઔપધાદિજ્ઞાત્રે ચ સંશયઃ કદાચિત્સ્યાત્ કદાચન્નેતિ કાલસહસ્રાપં ।

મૂલાર્થ—વ્યાધિ પીડિત માતા પિતાદિક ગુરુજનનો ઔપધા-
દિકના દૃષ્ટાંતે કરી ત્યાગ કરવો. ૩૩

ટીકાર્થ—જ્ઞાન એટલે તે પ્રકારના વ્યાધિની પીડાને લઈને જ્ઞાનિ
પામેજા માતા પિતાદિ લોકને ઔપધાદિના દૃષ્ટાંતે કરીને આદિ શબ્દથી પોતા-
ના નિર્વાહની ખાજ કરવી તે પણ ઔપધાદિ કહેવાય છે. તેથી જ્ઞાનના
ઔપધાદિકના દૃષ્ટાંતે કરી તે માતા પિતા પ્રમુખનો ત્યાગ કરવો. તે દૃષ્ટાંત
આ પ્રમાણે છે.

કોઈ કુલીન પુત્ર પોતાના માતાપિતાદિ સાથે તેમની સેવામાં બંધાર્થ
ચાલતો હતો. તે એક વખતે કોઈ રીતે કોઈ અપાર જંગલમાં આવી પહોં-
ચ્યો. તેમની સાથે ચાલતા તે માતાપિતાના નિયમને તોડનારો, અને વંધના
ઔપધાદિ વિના માત્ર પુરૂષથી સાધ્ય ન થાય તેવો અને તેવી જાતના ઔપ-
ધાદિકના પ્રયોગને યોગ્ય એવો કોઈ મોટો રોગ માતાપિતાના શરીરમાં હત્યજ
થયો. તે વખતે તે કુલીન પુત્ર માતાપિતાના પ્રતિબંધથી આ પ્રમાણે વિચા-
રવા લાગ્યો—“આ માતા પિતા જરૂર ઔપધ વિના રોગ રહિત નહીં થાય
અને એ કદાપિ ઔપધ મળે તો રોગ મટે કે ન મટે એ સંશય છે. વગી
આ માતા પિતા કાલ સદન કરે તેમ છે, એટલે તત્કાળ મારા વિયોગથી અ-

તતઃ સંસ્થાપ્ય તથાવિધચિત્રવચનોપન્યાસેન તં તદૌપધાદિનિમિત્તં સ્વવૃત્તિદ્વેતોથ
ત્યજન્ સન્નસૌ સાધુરેવ જવતિ । એપ હિ ત્યાગોઽત્યાગ એવ યઃ પુનરત્યાગઃ સ
પરમાર્થતસ્ત્યાગ એવ યતઃ ફલ્લમત્ર પ્રધાનં ધીરાશ્વેતદર્શિન એવ જવન્તિ । તત ઔ-
પધસંપાદનેન તં જીવ્યેદધીતિ સંજવાત્ સત્પુરુષોચિતમેતત્ । એવં શુક્લપાક્ષિકો મ-
હાપુરુષઃ સંસારકાન્તારપતિતો માતાપિત્રાદિસંગતો ધર્મમતિવદ્ધો વિહરેત્ । તેષાં ચ

થવા રોગથી મરણ પામે તેમ નથી. ” આ પ્રમાણે ચિંતવી તે માતા પિતાદિ-
કને વિવિધ પ્રકારના વચનોવડે ઔપધાદિકના નિમિત્તે અને પોતાની વૃત્તિને
માટે તે ત્યાગ કરે છે. એ ત્યાગ કરતો છતો પણ તે સન્નગ્ન (સાધુ) કહે-
વાય છે. એટલે જે તેણે ત્યાગ કર્યો તે હીકજ ત્યાગ કર્યો કહેવાય; એ પ્રકા-
રનો ત્યાગ તે અત્યાગજ કહેવાય છે. અને એવો વખત આવતા એ ત્યાગ
ન કરે તો પરમાર્થથી તે ત્યાગજ કર્યો કહેવાય છે. કારણકે, આ સ્થળે પ્ર-
લ્લગ પ્રધાન છે. અને આવા ધીર પુરૂષો પ્રલ્લનેજ પ્રધાનપણે દેખનારા હોય છે.
એટલે ધીર પુરૂષો જેમાં ક્ષણ દેખે છે, તેવાજ કાર્યને વિષે પ્રવર્તે છે. તેથી
ઔપધ સંપાદન કરી તે માતાપિતાને જીવાડે પણ ખરો, કેમકે તેવો સંભવ
છે. અને એ પ્રકારે કરવું તે સત્પુરૂષોને યોગ્ય છે.

આ દષ્ટાંતનો સિદ્ધાંત આ પ્રમાણે છે. આ સ્થળે જે કુલીન પુત્ર કલ્લો,
તે શુક્લપક્ષીઓ મહા પુરૂષ સમજવો. તે પુરૂષ આ સંસારરૂપવનમાં
પડી માતાપિતાદિકનીસાથે મળેલો અને ધર્મમાં બંધાએલો થઇ વિહાર કરે
છે. તે માતાપિતાદિકને અવશ્ય વિનાશ કરનાર, અને સમ્યક્ત્વ ખીજ જેણે
પ્રાપ્ત કર્યું નથી, એવો પુરૂષ માત્રે કરીને સાધવાને અશક્ય એવો છે, અને સમ-
કિતાદિ ઔપધ જેને સંભવે છે, અને દર્શન મોહાદિકના ઉદયરૂપ લક્ષણવાળો કર્મ
રૂપ રોગ તે તે માતાપિતાદિ શુરૂજનને થયો છે, માટે આ સંસારરૂપ અટવી-
માં શુક્લપક્ષીઓ પુરૂષ ધર્મના પ્રતિબંધથી એમ વિચારે કે, ‘આ સર્વે સમ-
કિતાદિ ઔપધ વિના અવશ્ય વિનાશ પામશે, અને સમકિતાદિકનું સંપાદન
કરતાં પણ વિકલ્પ છે, એટલે સમકિતાદિ ઔપધથી તેમનો કર્મરૂપ રોગ
મટે પણ ખરો, તેથી સમકિતાદિ ઔપધ મેળવવાનો ઉદ્યમ કરે છે. વળી

તત્ર નિયમવિનાશકોઽપાત્તસમ્યક્ત્વત્રીજાદિના પુરુષમાત્રેણ સાધયિતુમશક્યઃ સંતત્ત-
ત્ સમ્યક્ત્વાર્થોપયો દર્શનમોહાદ્યુદયવ્રક્ષણઃ કર્માતક્રુઃ સ્યાત્ । તત્ર સ ગુરુકૃપાક્ષિ-
કઃ પુરુષો ધર્મપ્રતિવન્ધોદવં સમાવ્રોચયતિ । યદ્યુત વિનશ્યન્ત્યેતાન્યવશ્યં સમ્યક્ત્વા-
ર્થોપયવિરહેણ તત્સંપાદને વિજ્ઞાપા કાલસદ્ધાનિ ચેમાનિ વ્યવહારતસ્તતો યાવદ્-
ગૃહવાસં નિર્વાહાદિચિન્તયા તથા તથા સંસ્થાપ્ય તેષાં સમ્યક્ત્વાર્થોપયનિમિત્તં સ્વ-
ચારિત્રવ્રાજનિમિત્તં ચ સ્વકીર્યાંચિત્ચકરણેન ત્યજન્ સન્નત્રીષ્ટસંયમસિધ્યા સાધુ-
રેવ ણ ત્યાગોઽત્યાગસ્તત્ત્વજ્ઞાવનાતઃ । અત્યાગ એવ ચ ત્યાગો મિથ્યાભાવનાતઃ
તત્ત્વજ્ઞમત્ર પ્રધાનં વૃધાનાં । યતો ધીરા એતદ્દર્શિનઃ ત્રાસન્નજન્મ્યાઃ એવં ચ તાનિ
સમ્યક્ત્વાર્થોપયસંપાદનેન જીવ્યેદાત્યન્તિકં અપુનર્મરણેનામરણાવબ્યવીજયોગેન

વ્યવહારથી સર્વે કાલને સહન કરે તેવા છે, એટલે તત્કાળ નાશ પામે એવાં
નથી, કારણકે ત્યાંસુધી ગૃહવાસ છે, ત્યાંસુધી નિર્વાહ વગેરેની ચિંતા છે,

માટે તે તે પ્રકારે સંસ્થાપન કરીને એટલે માતાપિતાદિ ગુરુજનની
જીવતાં સુધી પોદોષે એવી આજીવિકાનો બંદોબસ્ત કરીને તેમના સમકિ-
તાદિ આપધ નિમિત્તે, પોતાને ચારિત્રનો લાભ થાય, તે નિમિત્ત અને પોતાની
યોગ્યતા પ્રમાણે કરી સર્વથા ઈષ્ટ એવા સંયમની સિદ્ધિ નિમિત્તે એ ગુરુજ-
નનો ત્યાગ કરનારો પુરુષ ઉત્તમ કહેવાય છે કારણકે, સંસારરૂપ અટવીમાં-
થી કરાતો એ ત્યાગ તે તત્ત્વભાવનાથી અત્યાગજ છે. અને મિથ્યા ભાવના-
એ કરીને અત્યાગ એટલે તેમનો ત્યાગ ન કરવો તે ત્યાગ છે. કારણકે, આ
રથે પંડિત પુરુષોને તત્ત્વજ્ઞતાનું પ્રધાનપણું છે, એટલે ઉત્તરોત્તર દિત કરનાર જે
થાય તે તત્ત્વજ્ઞ કહેવાય છે. અને એ તત્ત્વજ્ઞને દેખનારા ધીર પુરુષો આસન્ન
બન્ધ હોય છે. આ પ્રકારે તે માતાપિતાને સમકિતાદિ આપધનું સંપાદન કરી
અત્યંત જીવાડવાં, એટલે પ્રીતી મરણ ન થાય તેવી રીતે જીવાડવા—એ
સત્યુદ્યમે ઉચિત છે કારણકે, અમરણનું અવધ્ય બીજ એટલે ખરૂં કારણ
જે સમકિતાદિકનો યોગ, તે સંબંધિત છે. અર્થાત્ સમકિતરૂપ બીજની
પ્રાપ્તિ થયા પછીનું મરણ અમરણજ છે. એ કરવું તે સત્યુદ્યમે ઉચિત છે.
કારણ માતા પિતા નિઃસ્વે દુઃખનિકાર છે એટલે માતાપિતાએ એટલો બંધ

સંભવાત્ સુપુરુષોચિતમેતદ્યતો દુષ્પતિકારો નિયમાન્માતાપિતરો શેષથ યયોચિતં સ્વ-
જનલોકઃ એષ ધર્મઃ સજ્જનાનાં જગવાનન્ જ્ઞાતં પરિહરન્નકુશલાનુવન્ધિમાતાપિત્રા
દિશોકમિતિ ॥ ૩૩ ॥

તથા ગુરુનિવેદનમિતિ ॥ ૩૪ ॥

તથેતિ વિચ્યન્તરસમુચ્ચાર્યઃ ગુરુનિવેદનં સર્વાત્મના ગુરોઃ પ્રવ્રાજકસ્યાત્મસમ-
ર્પણં કાર્યમિતિ ॥ ૩૪ ॥

ઈત્યં પ્રવ્રાજ્યગતં વિધિમભિધાય પ્રવ્રાજકગતમાહ—

અનુગ્રહધિયાન્યુપગમ ઇતિ ॥ ૩૫ ॥

ઉપકાર કર્યો છે, કે તેમનો પ્રત્યુપકાર કરવો હુઃશક્ય છે, તેથી હુઃપ્ર પામીને
પણ તેઓ સમકિત પામે એવો ઉપાય કરવો—એ ભાવ છે. માતાપિતા શિ-
વાય બાદીના જે સ્વજન લોક છે, તે તો જે જેને ધટે તેટલો ઉપકાર કરવા-
ની યોગ્યતા છે, આ પ્રમાણે સત્યુરૂપનો ધર્મ છે. આ ઠેકાણે અકુશલાનુબંધી
એવા માતાપિતાદિકના શોકનો પરિહાર કરી વિચરેલા શ્રી મહાવીર સ્વામી
દૃષ્ટાંતરૂપ છે. ૩૩

મૂલાર્થ—દીક્ષા લેનાર પુરૂષે ગુરૂને પોતાના આત્માનું અ-
ર્પણ કરવું. ૩૪

ટીકાર્થ—અહિં તથા શબ્દ બીજા વિધિના સમુચ્ચય અર્થમાં છે.
ગુરૂને નિવેદન કરવું એટલે દીક્ષા લેનારા પુરૂષે દિક્ષા આપનાર ગુરૂને સર્વ
પ્રકારે આત્માનું અર્પણ કરવું. ૩૪

એવી રીતે દીક્ષા લેનાર સંબંધી વિધિ કહી હવે દીક્ષા આપનાર ગુરૂ
સંબંધી વિધિ કહેવાની ઈચ્છાથી કહે છે—

મૂલાર્થ—ગુરૂએ અનુગ્રહ કરવાની બુદ્ધિથી શિષ્યનો અંગી-
કાર કરવો. ૩૫

ગુરુણા અનુગ્રહધિયા સમ્યક્ત્વાદિગુણારોપણશુદ્ધ્યા અન્યુપગમઃ પ્રત્રાજની-
યસ્ત્વમેવંરૂપઃ કાર્યો ન પુનઃ સ્વપરિપત્પૂરણાદિશુદ્ધ્યેતિ ॥ ૩૫ ॥

તથા નિમિત્તપરીક્ષેતિ ॥ ૩૬ ॥

નિમિત્તાનાં ભાવિકાર્યસૂચકાનાં શકુનાદીનાં પરીક્ષા નિશ્ચયનં કાર્ય નિ-
મિત્તશુદ્ધેઃ પ્રધાનવિધિત્વાત્ ઇતિ ॥ ૩૬ ॥

તથા ઇચિત્તકાઢાપેક્ષણમિતિ ॥ ૩૭ ॥

ઇચિત્તસ્ય પ્રવ્રજ્યાદાનયોગ્યસ્ય કાઢસ્ય વિશિષ્ટતિથિનક્ષત્રાદિયોગરૂપસ્ય
ગણિવિદ્યાનામપ્રકીર્ણકનિરૂપિતસ્યાપેક્ષણમાદરણમિતિ । યતસ્તત્ર પઞ્ચતે—

“ તિહિં ઇત્તરાહિં તહ રોહિણીહિં

કુજ્ઞા ઇસેહ નિરકમણં ।

ટીકાર્થ—ગુરુએ શિષ્ય ઉપર અનુગ્રહ કરવાની શુદ્ધિથી એટલે સમ-
કિત વગેરે ગુણોનું આરોપણ કરવાની શુદ્ધિથી દીક્ષા આપવી. પોતાની પર્ષદા
(સંઘેરા) ની પૂર્તિ થશે તેવી શુદ્ધિથી આપવી નહીં. ૩૬

મૂલાર્થ—નિમિત્ત શાસ્ત્રવડે શિષ્યની પરીક્ષા કરવી. ૩૭

ટીકાર્થ—નિમિત્ત એટલે ભાવી અર્થને મૂલ્યવનારા શકુનાદિકની
પરીક્ષા કરવી એટલે નિશ્ચય કરવો; કારણકે, નિમિત્તની શુદ્ધિનો વિધિ
પ્રધાન છે. ૩૭

મૂલાર્થ—દીક્ષા આપવાને યોગ્ય એવા વખતની અપેક્ષા
રાખવી. ૩૮

ટીકાર્થ—ઇચિત્ત એટલે સારા તિથિ, નક્ષત્ર મત્યાદિકના યોગરૂપ
એવો દીક્ષા આપવાને યોગ્ય સમય જે ગણિવિદ્યાનામે પ્રદીર્ણક ગ્રં-
થમાં કહેલો છે, તેની અપેક્ષા કરવી—આદર કરવો. અર્થાત્ સારું મુદ્દર્ત
એવું. તેને માટે આ પ્રમાણે કહેલું છે—

ત્રણ ઉત્તરા નક્ષત્ર, એટલે ઉષરાપાદા, ઉષરા ભાદ્રપદ, ઉત્તરા ક્ર-
શ્ચુની, તથા રેવતી નક્ષત્ર—એટલા નક્ષત્રોને વિષે શિષ્યને નિષ્કમણ

गणिवायए अणुन्ना,

महव्वयाणं च आसहणा ॥ १ ॥

चउदसीपन्नसिं वज्जेज्जा अट्ठमिं च नवमिं च ।

अट्ठिं च चउत्थिं वारसिं च दोएहंपि पक्खाणं ॥ २ ॥

इत्यादि ॥ ३० ॥

तथा उपायतः कायपादनमिति. ॥ ३९ ॥

उपायत उपायेन निरवधानुष्ठानाज्यासरूपेण कायानां पृथिव्यादीनां पा-
दनं रक्षणं भवित्रजिषुः प्राणी कार्यत इति ॥ ३९ ॥

तथा जाववृद्धिकरणमिति. ॥ ४० ॥

जावस्य प्रव्रज्याजिह्वापन्नक्षणस्य वृद्धिः उत्कर्षः तस्याः तैस्तैः प्रव्रज्याफ-
समरूपणादिवृद्धौर्वाचनैः करणं सम्पादनं तस्य ॥ ४० ॥

तथा—अनन्तरानुष्ठानोपदेश इति. ॥ ४१ ॥

એટલે દીક્ષા આપવી તેમ વળી ગણિપદ અથવા વાયકપદની અનુજ્ઞા તથા
મહાવ્રતની આરોપણા પણ એમાં કરવી. ૧

દીક્ષા ગ્રહણ કરવામાં ચૌદશ, પુનમ, આઠમ, નવમી, છઠ, ચૌથ અને
બારશ એટલી સુક્ષ્મ અને કૃષ્ણ બને પક્ષની તિથિઓ વર્જવી. ૨ ઇત્યાદિ. ૩૮

મૂલાર્થ—દીક્ષા લેવાને ઇચ્છનારા પુરૂષને પૃથ્વીકાય વગેરે
જીવોનું પાલન કરવાના ઉપાયને જાણનાર કરવો. ૩૯

દીકાર્થ—નિર્દોષ અનુષ્ઠાનના અભ્યાસ રૂપ ઉપાયે કરી પૃથ્વીકાયા-
દિ જીવોનું પાલન કરી શકે તેવા દીક્ષા લેવાની ઇચ્છાવાળા પ્રાણીને કરવો. ૪૦

મૂલાર્થ—દીક્ષા લેવાના ભાવ અભિલાષની વૃદ્ધિ કરવી. ૪૦

દીકાર્થ—ભાવ એટલે દીક્ષા લેવાનો અભિલાષ, તેની વૃદ્ધિ કરવી
એટલે દીક્ષાના ફળની પ્રરૂપણા વગેરે કરનારા વચનોએ કરીને ઉત્કર્ષ કરવો

એટલે પ્રવ્રજ્યા લીધાનું મોટું ૫૧ કહી દેખાડવું જેથી ભાવની વૃદ્ધિ થાય. ૪૦

મૂલાર્થ—દીક્ષા લીધા પછી કરવા યોગ્ય એવા અનુષ્ઠાનનો
ઉપદેશ કરવો. ૪૧

અનન્તરાનુષ્ઠાનસ્ય પ્રવ્રજ્યાગ્રહણાનન્તરમેવ કરણીયસ્ય 'ગુર્વન્તેવાસિતાત્કર-
ક્તિવદ્દુમાનાદેરનન્તરાધ્યાયે એવ વદ્યમાણસ્યોપદેશઃ તસ્ય કાર્યઃ ॥ ૪૧ ॥

તથા શક્તિસ્ત્યાગતપસીતિ ॥ ૪૨ ॥

શક્તિઃ શક્તિમપેક્ષ્ય ત્યાગઃ ચાર્યવ્યવ્રક્ષણં દેવગુરુસદ્વૃજાર્દા વિપયે
તપશ્ચાનશનાદિ કારણીય સ ઇતિ ॥ ૪૨ ॥

તથા ક્ષેત્રાદિશુદ્ધૌ વન્દનાદિશુદ્ધ્યા શીઘ્રારોપણમિતિ
॥ ૪૩ ॥

ક્ષેત્રસ્ય ભૂમિનાગવ્રક્ષણસ્ય આદિશદ્ધાદિશ્ચ શુદ્ધૌ સત્યાં વન્દનાદિશુદ્ધ્યા
ચૈત્યવન્દનકાયોત્સર્ગકારણસાધુનેપવ્યસમર્પણાદિસમાચારચારુતારૂપયા શીઘ્રસ્ય સા-
માયિકપરિણામરૂપસ્ય ' કરેમિ જંતે સામાયિકં ' ઇત્યાદિદાનકોચારણપૂર્વકમા-

ટીકાર્થ—અનંતર અનુષ્ઠાન એટલે દીક્ષા લીધા પછી કરવા યોગ્ય
અનુષ્ઠાન જે શુદ્ધી પાસે રહેવું અને શુદ્ધી ભક્તિ તથા બહુ માન વગેરે કર-
વા જે આગળ અધ્યાયમાં કહેવાશે તેનો ઉપદેશ કરવો. ૪૧

મૂલાર્થ—શિષ્યની શક્તિ પ્રમાણે ક્ષેત્રત્યાગ તથા તપ કરાવવો. ૪૨

ટીકાર્થ—શક્તિ પ્રમાણે એટલે ગત્ર પ્રમાણે ત્યાગ એટલે દેવ, ગુરુ
તથા સંધની પુત્ર વિગેરેમાં દ્રવ્યનો અર્ચ કરાવવો એવું છે લક્ષણ જેવું
એવો ત્યાગ અને તપ એટલે અનશન વગેરે તે દીક્ષા લેનારની પાસે
કરાવવો. ૪૨

મૂલાર્થ—ક્ષેત્રાદિકની શુદ્ધિ કરતાં ચૈત્યવંદનાદિકની શુદ્ધિ
વડે શીઘ્ર-આચારનું આરોપણ કરવું. ૪૩

ટીકાર્થ—ક્ષેત્ર એટલે ભુમિભાગ આદિ શબ્દથી દિશા તેની શુદ્ધિ
યતાં વંદનાદિકની શુદ્ધિવડે એટલે ચૈત્યવંદન, કાયોત્સર્ગ અને સાધુને વેષ
આપવા વગેરે સારા આચારની મુંઢરતાવડે શીઘ્ર એટલે સામાયિકના પરિ-
ણામ રૂપ આચાર તેનું આરોપણ એટલે ' કરેમિ જંતે સામાયિકં ' ઇત્યાદિ
વંદના ઉચ્ચારણ પુર્વક દીક્ષા લેવાને યોગ્ય એવા પુણ્યમાં સ્થાપન શુદ્ધિ

રોપણં પ્રવ્રજ્યાર્હે ન્યસનં ગુરુણા કાર્યમિતિ । તત્ર ક્ષેત્રશુદ્ધિઃ ક્ષુદ્રવનાદિરૂપા
યથોક્તમ્ ।

ઉચ્ચુવણે સાલ્લિવણે
પન્નમસરે કુસુમિણ વણસંને ।
ગંજીરસાણુણાણ
પયાહિણજલે જિણહરે વા ॥ ૧ ॥

તથા— પૂર્વાન્નિમુહો ઉત્તર—
મુહોચ દિજ્ઞાહવા પન્નિચ્છેજ્ઞા ।
જાણ જિણાદિઓ વા
દિસાણ જિણચેડ્યાઈ વા ॥ ૨ ॥ ઇતિ ॥ ૪૪૩ ॥

શીલ્લમેવ વ્યાચરે ।

અસન્નતયા સમશત્રુમિત્રતા શીલ્લમિતિ ॥ ૪૪ ॥

અસંગતયા કચિદપિ અર્થે પ્રતિવન્ધ્યાજાતેન સમશ્ચ મિત્રતા શત્રૌ મિત્રે ચ
સમાનમનસ્કતા શીલ્લમુચ્યત ઇતિ ॥ ૪૪ ॥

કરવું. તેમાં ક્ષેત્રશુદ્ધિ એટલે શેલ્લડીના વન પ્રમુખ શુદ્ધભુમિ તેને માટે શા-
સ્ત્રમાં કહેલું છે.

“ શેલ્લડી તથા હાંગેરના વનને વિષે, પદ્મસરોવરને વિષે, પુષ્પવાળા
વન ખંડને વિષે, ગંભીર શબ્દ કરતા અને પ્રદક્ષિણ વહેતા એવા જળના
સમીપે અને જિનગૃહ ચૈત્યને વિષે દીક્ષા આપવી, ૧

વળી પૂર્વાભિમુખે અથવા ઉત્તરાભિમુખે અથવા જે દિશાને વિષે
કવળી વિચરતા હોય વા જિનચૈત્ય હોય, તે દિશાને સન્મુખે શિષ્યને એસા
ડી દીક્ષા આપવી. ૨ ૪૩

હવે શીલ્લતું નિરૂપણ કરે.છે.

મૂલાર્થ—અનાસક્તપણે અસંગપણે શત્રુ અને મિત્રમાં સ-
મભાવ રાખવો તે શીલ કહેવાય છે. ૪૪

ટીકાર્થ—અસંગતા એટલે કામ પણ પદાર્થમાં પ્રતિબંધ આસક્તિને
અભાવે કરી શત્રુ અને મિત્રમાં સમાન ચિત્ત રાખવું એ શીલ કહેવાય છે. ૪૪

નનુ સ્વપારણામસાધ્યં શીલં તત્ક્રિમસ્ય ક્ષેત્રાદિશુદ્ધ્યારોપણેનેત્યાશઙ્ક્યાહ ।

અતોઽનુષ્ઠાનાત્તજ્ઞાવસમ્નવ ઇતિ ॥ ૪૫ ॥

અતોઽસ્માદનુષ્ઠાનાહુક્તશીલારોપણત્તજ્ઞાવસ્ય શીલપરિણામત્તજ્ઞાવસ્ય સમ્નવઃ સમુત્પાદઃ પ્રાગસતોઽપિ જાયતે સતથ સ્થિરીકરણમિતિ ॥ ૪૫ ॥

તથા તપોયોગકારણં ચેતીતિ ॥ ૪૬ ॥

સ एवं વિધિપ્રવ્રજિતઃ સન્ ગુરુપરમ્પરયાગતમાચામ્ત્વાદિતપોયોગઃ કાર્યત્ ઇતિ ॥ ૪૬ ॥

અથોપસંહારમાહ ।

एवं यः शुद्धयोगेन परित्यज्य गृहाश्रमम् ॥

संयमे रमते नित्यं स यतिः परिकीर्तितः ॥ ४७ ॥

અહીં કોઈ શંકા કરે કે, શીલ તો પોતાના પરિણામથી સાધ્ય છે, તો પછી ક્ષેત્રાદિકની શુદ્ધિવડે તે શીલનું આરોપણ શામાટે કરવું જોઈએ ? તે શંકાના ઉત્તરમાં કહે છે.

મૂલાર્થ—એ અનુષ્ઠાનથી તે શીલપણના ભાવનો સંભવ છે. ૪૫

ટીકાર્થ—પૂર્વે કહેલ શીલના આરોપણરૂપ અનુષ્ઠાનથી તદ્ભાવ એટલે શીલના પરિણામરૂપ ભાવની ઉત્પત્તિ થાય છે. એટલે જેને પ્રથમ તેવો ભાવ ન હોય તો તેને નવો ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે અને જેને પ્રથમ તેવો ભાવ હોય છે તેને તે ભાવનું સ્થિર કરવાપણું થાય છે. ૪૫

મૂલાર્થ—વલી તે શિષ્યપાસે તપનો યોગ કરાવવો. ૪૬

ટીકાર્થ—એ પ્રમાણે વિધિવડે દીક્ષિત થયેલા પુરૂષ ગુરૂચરંચરને પ્રાપ્ત થયેલ આંગેલ વગેરે તપના યોગને કરાવે. ૪૬

હવે યતિ વિધિનો ઉપસંહાર કરે છે.

મૂલાર્થ—એ પ્રમાણે જે શુદ્ધ યોગવડે ગૃહસ્થાશ્રમનો ત્યાગ કરી સંયમને વિષે રમે તે યતિ કહેવાય છે. ૪૭

एवमुक्तप्रकारेण यो नव्यविशेषः शुद्धयोगेन सम्यगाचारविशेषेण परित्यज्य हित्वा गृहाश्रमं गृहस्थावस्थां संयमे हिंसादिविरमणरूपे रमते आसक्तिमान् भवति स एवंगुणो यतिः उक्तनिरुक्तः परिकीर्तित इति ॥ ४७ ॥

अत्रैवान्युच्यमाह ।

एतत्तु संभवत्यस्य सत्तुपायप्रवृत्तिः ॥

अनुपायान्तु साध्यस्य सिद्धिं नेच्छन्ति पण्डिताः ॥ ४८ ॥

इति ॥

एतत्પુનર્યતિત્વં સંજવત્પસ્ય પ્રવ્રજિતસ્ય સતઃ કુત્વિત્યાહ સત્તુપાયપ્રવૃત્તિઃ સતા મુન્દરેણ ઉપાયેન ‘ અહોઽર્હસમીપે ’ ઇત્યાદ્યુક્તરૂપેણ મટ્તત્તેધેષ્ટનાત્ । અત્રેવ વ્યતિરેક્ષમાહ અનુપાયાત્તુપાયવિપર્યયાત્ પુનઃ સિદ્ધિં સામાન્યેન સર્વસ્ય કાર્યસ્ય

ટીકાર્થ—એવી રીતે એટલે ઉપર કહેલા પ્રકારે જે ભવ્ય પ્રાણી સમ્યક્ આચારરૂપ શુદ્ધ યોગવડે ગૃહસ્થાવસ્થાને છોડી હિંસાદિકથી વિરામ પામવા રૂપ સંયમને વિષે રમે છે આસક્તિવાલો હોય એવા ગુણવાલો યતિ (જિની વ્યુત્પત્તિ આગળ કહેલ છે તે) કહેવાય છે. ૪૭

આ ઠેકાણે એજ વાતની ઉન્નતિ કહે છે.

મૂલાર્થ—સારા ઉપાયવડે પ્રવૃત્તિ કરવાથી દીક્ષા લેનારને એ યતિપણું સંભવે છે. કારણકે પંડિત પુરૂષો સાધવા યોગ્ય કાર્યની સિદ્ધિને ઉપાય વિના ઇચ્છતા નથી. ૪૮

ટીકાર્થ—એ દીક્ષા લેનારને યતિપણું સંભવે છે. તે શાથી સંભવે છે? તે કહે છે. ‘ સત્ ઉપાયની પ્રવૃત્તિથી ’ એટલે મુન્દર ઉપાયવડે પોતે યોગ્ય થઈ યોગ્ય ગુરૂ પાસે દીક્ષા લે ઇત્યાદિ પ્રવૃત્તિથી આ ઠેકાણે વ્યતિરેકથી કહે છે, એટલે ઉલટાવીને કહે છે. અનુપાયથી એટલે મુન્દર ઉપાય વિના સામાન્ય પ્રકારે સર્વ કાર્યની સિદ્ધિને પંડિત એટલે કાર્ય અને કારણનો વિભાગ કરવામાં કુશલ એવા પુરૂષો ઇચ્છતા નથી. અર્થાત્ ઉપાય (કારણ) વિના

નિર્પત્તિ નેષ્ઠાન્તિ ન પ્રતિપચન્તે પાદિનતાઃ કાર્યકારણવિજ્ઞાનકુશલાઃ યતઃ પતન્તિ
નાકારણં જ્ઞેત્કાર્યમિત્યાદિ ॥ ૪૬ ॥

ઉક્તવિપર્યયે દોષમાહ ।

યસ્તુ નૈવંવિધો મોહાચ્છેષ્ટે શાસ્ત્રવાધયા ।

સ તાદૃગ્લિઙ્ગયુક્તોઽપિ ન ગૃહી ન યતિર્મતઃ ॥ ૪૭ ॥

ફલિતિ ॥

યસ્તુ યઃ પુનરગ્રાપ્યતુચ્છીનૂતનવદ્રમણશક્તિઃ નૈવંવિધઃ કિન્તૂક્તવિધિવિપરીતઃ
મોહાદફાનાચ્છેષ્ટે પ્રવર્તે શાસ્ત્રવાધયા શાસ્ત્રાર્થોદ્ધવ્નેન સ પ્રાણી તાદૃગ્લિઙ્ગયુક્તોઽપિ

કાર્યની સિદ્ધિ થાય એમ પંડિત પુરૂષોનો અભિપ્રાય નથી. શાસ્ત્રમાં પણ
કહ્યું છે કે, કારણ વિના કાર્ય ઉત્પન્ન ન થાય. ૪૮

પૂર્વે જે પ્રકારે યતિ કહેલ છે, તેથી જિલટી રીતે વર્તવાથી દાખ
કહે છે.

મૂલાર્થ—જે પુરૂષ પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે શાસ્ત્રનીતિથી ચાલે
નહીં અને શાસ્ત્રને બાધ લાગે એવી ચેષ્ટા કરે છે, તે તેવા શુદ્ધ જૈન
લિંગધારી હોય તો પણ તે ગૃહસ્થ ન કહેવાય તેમ યતિ પણ ન
કહેવાય. એ ઉભય ભ્રષ્ટ છે. ૪૯

ટીકાર્થ—જેની સંસારમાં જામણ કરવાની શક્તિ અથવાપિ આછી
થઈ નથી, એવો જે પુરૂષ પૂર્વે કહેલા વિધિથી વિપરીતપણે ચાલતો થકા
અજ્ઞાનથી શાસ્ત્રના અર્થને ઉલ્લંઘન કરી પ્રવર્તે છે, તે મનુષ્ય શુદ્ધ યતિ
સમાન વેપધારી છે, તો પણ (ખીછ રીતનો વેપધારી હોય તેની થી વાત ક-
રવી. એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે) તો પણ તે ગૃહસ્થ પણ નથી કારણકે, તે

શુદ્ધયતિતુલ્યનેપથ્યસનાથોઽપિ કિં પુનરન્યથાભૂતનેપથ્ય ઇત્યપિરાદ્યાર્થઃ ન ગૃહી
ગૃહસ્થાચારરહિતત્વાત્ ન યતિર્જાવચાસ્ત્રિવિરહિતત્વાદિતિ ॥ ૪૬ ॥

इति श्रीमुनिचन्द्रसूरिविरचितायां धर्मबिन्दुवृत्तौ यतिविधिर्नाम

चतुर्थोऽध्यायः समाप्तः ।

સમાપ્તશ્ચતુર્થોઽધ્યાય.

ગૃહસ્થના આચારથી રહિત છે. તેમ તે યતિ પણ નથી, કારણકે, તેનામાં
ભાવ આસ્ત્રિથી રહિતપણું છે. ૪૬

इति श्री मुनिचंद्रसूरिभ्यो नमो धर्मबिन्दु वृत्तिने विषे यतिविधि

नामो यथोऽध्याय समाप्त यथो.

પાંચમઃ અધ્યાયઃ ।

વ્યાખ્યાતશ્વતુર્યોઽધ્યાયઃ અથ પાંચમો વ્યાખ્યાયતે । તસ્ય ચેદમાદિસૂત્રમ્ ।
 વાહુભ્યાં હસ્તરો યદ્વત્કૂરનક્રો મહોદધિઃ ।
 યતિત્વં હૃષ્કરં તદ્વદિત્યાહસ્તત્ત્વવેદિનઃ ॥ ૧ ॥

ઇતિ ।

વાહુભ્યાં જુજાન્યાં હસ્તરઃ કૃચ્છ્રેણ તરીતુંશક્યઃ યદ્વદિતિ દૃષ્ટાન્તાર્યઃ
 કૂરનક્રઃ કૂરા નીપણા નક્રા જન્નજન્તુવિશેષા ઉપલક્ષણત્વાત્ મત્સ્યમકરસંસ્મારા-

અધ્યાય પ મો.

થા અધ્યાયની વ્યાખ્યા કરી હવે પાંચમા અધ્યાયની વ્યાખ્યા
 કરે છે, તે અધ્યાયનું આ પ્રથમ સૂત્ર છે.

મૂલાર્થ—જેમાં ફૂર જુડ—મત્સ્યો છે, એવો મહા સમુદ્ર જેમ
 બે બાહુઓથી તરવો મુરકેલ છે, તેમ યતિપણું પાળવું હૃષ્કર છે,
 એમ તત્ત્વવેતાઓ કહે છે. ૧

ટીકાર્થ—જેમ બે ભુજાથી સમુદ્ર ફુસ્તર છે, એટલે તરવાને અશક્ય
 છે. યદ્વત્ એ દૃષ્ટાંતનો અર્થ બતાવે છે. ફૂર એટલે ભયંકર છે. નક્રજુડ જા-
 તના મત્સ્યો જેમાં એવો સમુદ્ર ઉપલક્ષણથી મત્સ્ય, મધર અને સુંસુમાર

દયથ યત્ર સ તથા । મહોદધિર્મહાસમુદ્રઃ યતિત્વંશ્રામણ્યં હુષ્કરં હુરુષ્ટેયં
તદ્વદિતિ દાદ્યન્તિકાર્યઃ । ઇત્યેતદાહુરુક્તવન્તઃ । ક ઇત્યાહ । તત્ત્વેદિનઃ પ્રવ્રજ્યા-
પરમાર્થજ્ઞાતારઃ ઇતિ ॥ ૧ ॥

અસ્યૈવ હુષ્કરત્વે હેતુમાહ ।

અપવર્ગઃ ફલં યસ્ય જન્મમૃત્યાદિવર્જિતઃ ।

પરમાનન્દરૂપશ્ચ હુષ્કરં તન્ન ચાદ્નુતમ્ ॥ ૨ ॥

ઇતિ ।

અપવર્ગો મોક્ષઃ ફલં કાર્યં યસ્ય યતિત્વસ્ય જન્મમૃત્યાદિવર્જિતઃ જન્મમરણ-
જરાદિસંસારવિકારવિરહિતઃ તથા પરમાનન્દરૂપઃ સર્વોપમાતીતાનન્દસ્વજ્ઞાવઃ ચકારો
વિશેષણસમુચ્ચે । હુષ્કરં કૃત્ત્રેણ કર્તું શક્યં તદ્યતિત્વં ન ચ નૈવાદ્નુતમાશ્વર્યમેતત્
અત્યન્તમહોદયાનાં વિદ્યામન્ત્રૌપધાદિસાધનાનામિહૈવ હુષ્કરત્વોપજ્ઞાત્ ઇતિ ॥૨॥

વગેરે અહણુ કરવા. મહોદધિ એટલે મોટા સમુદ્ર જેમ તરવો હુષ્કર છે તેમ
યતિપણું એટલે શ્રમણપણું હુષ્કર છે. દુઃખે આચરવા યોગ્ય છે. તદ્વત્ એ
દૃષ્ટાંતનો અર્થ થયો. એવી રીતે કહે છે. ડાણુ કહે છે? તત્ત્વવેત્તાઓ એટલે
દીક્ષાના ખરા અર્થને જાણનારાઓ કહે છે. ૧

યતિપણું હુષ્કર છે. તેનું કારણ કહે છે.

મૂલાર્થ—જે યતિપણાનું ફલ જન્મ તથા મરણ વગેરેથી રહિત
અને પરમાનન્દરૂપ એવો મોક્ષ છે, તે યતિપણું હુષ્કર હોય
તેમાં શું આશ્ચર્ય છે? ૨

ટીકાર્થ—અપવર્ગ એટલે મોક્ષ છે, ફલ-કાર્ય જેનું એવું યતિપણું
છે, જે મોક્ષ જન્મ, મરણ, અને જરા વગેરે સંસારના વિકારોથી રહિત છે,
તેમ વળી તે પરમાનન્દરૂપ છે, એટલે સર્વ ઉપમાઓથી અતીત અર્થાત્
નિરૂપમ એવા આનન્દ સ્વભાવવાળો છે. અહિં ચ શબ્દ સમુચ્ચય અર્થમાં
છે, તે યતિપણું કષ્ટથી કરી શકાય તેવું હોય તેમાં આશ્ચર્ય નથી. કારણ કે,
અત્યંત મહોદયવાળા વિદ્યા, મંત્ર, અને ઔપધ વગેરે સાધનાનું આ લોકમાં
હુષ્કરપણું દેખવામાં આવે છે, તો મોક્ષને આપનારા યતિપણામાં હુષ્કરપણું
કેમ ન હોય? ૨

एवं तर्हि कथमिति दुष्करं यत्तत्त्वं कर्तुं शक्यं स्यादित्याशङ्क्याह ।

भवस्वरूपविज्ञानात्तद्वિરાगाच्च तत्त्वतः ।

अपवर्गानुरागाच्च स्यादेतन्नान्यथा कश्चित् ॥ ૩ ॥

इति ॥

જવસ્વરૂપસ્યેન્દ્રજાલમૃગતૃણિકાગન્ધર્વનગરસ્વપ્નાદિકદ્રવ્યસ્ય વિજ્ઞાનાત્ સમ્યક્શ્રુતજ્ઞોચનેન અવજ્ઞોકનાત્ પ્રાક્ તદનુ તદ્વિરાગાત્ તત્ત્વજ્ઞોહપદન્યાસોઽજિન-
ગ્યાયેન જવસ્વરૂપોઽગ્રેગાત્ । ચકારો હેત્વન્તરસમુચ્ચયે । તત્ત્વતઃ નિર્વ્યાજવૃત્ત્યા તથા
અપવર્ગાનુરાગાત્ પરમપદસ્પૃહાતિરેકાત્ ચ શદ્ઃ પ્રાગ્ભવત્ સ્વાદ્ભવેદેતદ્યતિત્વં નાન્યથા
નાન્યપ્રકારેણ ક્વચિત્સંત્રે કાલેવા સમ્યગુપાયમન્તરેણોપેયસ્યકદાચિદજ્ઞાવાદિતિ ॥૩॥

ત્યારે એવું દુષ્કર યતિપણું શી રીતે પાળી શકાય ? તે શંકાના સમા-
ધાનમાં કહે છે.

મૂલાર્થ—સંસારના સ્વરૂપનું જાણપણું થવાથી. તે સંસાર
ઉપર યથાર્થ વૈરાગ્ય થવાથી અને મોક્ષ તરફ અનુરાગ થવાથી એ
યતિપણું પાળી શકાય છે, તે શિવાય ક્યારે પણ પાળી શકાતું
નથી. ૩

ટીકાર્થ—સંસારનું સ્વરૂપ કે જે ઈંદ્રિયજન, મૃગતૃણિકા (ઝાંઝવાના
જળ) ગન્ધર્વનગર અને સ્વપ્નાદિકના જેવું છે, તેના વિજ્ઞાનથી એટલે શાસ્ત્ર
રૂપજ્ઞાનનવડે પ્રથમ એવાથી તે પછી તેની તરફ વિરાગ કરવાથી એટલે
તપેક્ષા લોઢાને વિષે પગ મુકવાથી જેવો ઉદ્વેગ થાય તે ન્યાયવડે સંસારના
સ્વરૂપને તત્ત્વથી એટલે નિષ્કપટ વૃત્તિથી જોઈ ઉત્પન્ન થયેલા વૈરાગ્યથી અહિં
ચ શબ્દ બીજા હેતુના સમુચ્ચય અર્થમાં છે. તેમ વળી, અપવર્ગ એટલે
પરમપદની સ્પૃહાની અધિકતાથી અહિં ચ શબ્દ પ્રથમના અર્થમાં છે. યતિ-
પણું પાળી શકાય છે, તે શિવાય બીજા પ્રકારે કાંઈ ક્ષેત્રમાં કે કાંઈ કાળમાં
યતિપણું પાળી શકાતું નથી; કારણ કે, સમ્યક્ ઉપાયવિના ઉપેયનો (જે યતિ-
પણું તેનો) કદાચિત્ અભાવ થઈ જાય છે. ૩

इत्युक्तो यतिरधुनास्य धर्ममनुवर्णयिष्यामः यतिधर्मो
द्विविधः सापेक्षयतिधर्मो निरपेक्षयतिधर्मश्चेति ॥ ४ ॥

પ્રતીતાર્યમેવ । પરં ગુરુગચ્છાદિસાહાય્યમપેક્ષમાણો યઃ પ્રવ્રજ્યાં પ્રતિપાદ્ય-
યતિ સ સાપેક્ષઃ ઇતરસ્તુ નિરપેક્ષો યતિઃ તયોર્ધર્મોઽનુક્રમેણ ગચ્છવાસદ્વક્ષણો જિ-
નકલ્પાદિદ્વક્ષણથેતિ ॥ ૪ ॥

तत्र सापेक्षयतिधर्म इति ॥ ५ ॥

तत्र तयोः सापेक्षनिरपेक्षयतिधर्मयोर्मध्यात्साપेक्षयतिधर्मोऽयं ज्ञेयते ॥ ५ ॥

यद्या गुर्वन्तेवासितेति ॥ ६ ॥

ગુરોઃ પ્રવ્રાજકાચાર્યસ્ય અન્તેવાસિતા શિષ્યજાવઃ યાવજ્જીવમનુષ્ટેયા તચ્ચિ-
વ્યજાવસ્ય મહાફલત્વાત્ । પઞ્ચતે ચ ।

મૂલાર્થ—એ પ્રકારે યતિતું સ્વરૂપ કહ્યું, હવે એ યતિના
ધર્મને કહીએ છીએ. યતિધર્મ એ પ્રકારનો છે. ૧ સાપેક્ષયતિ-
ધર્મ અને ૨ નિરપેક્ષયતિધર્મ. ૪

ટીકાર્થ—એ મૂલ સૂત્રનો અર્થ પ્રસિદ્ધ છે. પરંતુ જે ગુરૂ તથા ગચ્છવગે-
રેની સાહાયની અપેક્ષા રાખી દીક્ષા પાળે તે સાપેક્ષયતિ કહેવાય છે અને
જે તેની અપેક્ષા ન રાખે તે નિરપેક્ષયતિ કહેવાય છે, તેવા બંને યતિઓનો-
ધર્મ અનુક્રમે કરીને ગચ્છમાં નિવાસ કરવારૂપ અને જિનકલ્પાદિ લક્ષણ-
વાળો છે, એટલે ગચ્છવાસ એ સાપેક્ષ અને જિનકલ્પાદિ એ નિરપેક્ષ યતિધર્મ
કહેવાય છે. ૪

મૂલાર્થ—તેમાં સાપેક્ષ યતિધર્મ કહે છે.

ટીકાર્થ—તેમાં એટલે સાપેક્ષ અને નિરપેક્ષ એ બંને ધર્મમાં સાપેક્ષ-
યતિધર્મ કહે છે. ૫

મૂલાર્થ—ગુરૂની પાસે શિષ્યભાવે યાવજજીવિત વર્તવું. ૬

ટીકાર્થ—ગુરૂ એટલે દીક્ષા આપનાર આચાર્યનો શિષ્યભાવ જીવતાં
સુધી રાખવો. કારણ કે, ગુરૂના શિષ્ય થઇને રહેવામાં મોટું ફળ છે, તેને માટે
કહ્યું છે કે,—

नाणस्स होइ जाणी धिरयरओ दंसणे चरित्ते च ॥

धण्णा आवकहाए गुरुकुलवासं न मुञ्चन्ति ॥ १ ॥

तथा तद्भक्तिबहुमानाविति ॥ ७ ॥

तस्मिन् गुरौ भक्तिः समुचितान्नपानादिनिवेदनेन पादप्रक्षालनादिरूपा ।
बहुमानश्च जावप्रतिबन्धः ॥ ७ ॥

तथा सदाज्ञाकरणमिति ॥ ८ ॥

सदा सर्वकालं अदि रात्रौ चेत्यर्थः आज्ञायां गुरुरूपदिष्टार्थस्वरूपायाः
करणम् ॥ ८ ॥

तथा विधिना प्रवृत्तिरिति ॥ ९ ॥

विधिना शास्त्रोक्तेन प्रवृत्तिः प्रत्युपेक्षणाभिमार्जनाजिज्ञाचर्यादिषु साधुसमा-
चारेषु व्यापारणम् ॥ ९ ॥

તથા આત્માનુગ્રહચિન્તનમિતિ ॥ ૧૦ ॥

કચિદર્થે ગુર્વાક્ષાયાં આત્માનુગ્રહસ્યોપકારસ્ય ચિન્તનં વિમર્શનં યથા ।

“ ધન્યસ્યોપરિ નિપતત્ત્રહિતસમાચરણધર્મનિર્વાપી ॥

ગુરુવદનમદ્વયનિસૃતો વચનરસશ્ચન્દનસ્પર્શઃ ॥ ૧ ॥

इति ॥ ૧૦

તથા વ્રતપરિણામરક્ષેતિ ॥ ૧૧ ॥

વ્રતપરિણામસ્ય ચારિત્રવ્રક્ષણસ્ય તત્ત્વુપસર્ગપરીપદાદિષુ સ્વજાવત એવ
વ્રતવાધાવિધાયિષુ સત્ત્વુ રક્ષા ચિન્તામણિમહૌપચ્યાદિરક્ષણોદાહરણેન વિધેયા
॥ ૧૧ ॥

તથા આરમ્ભત્યાગ ઇતિ ॥ ૧૨ ॥

મૂલાર્થ—ગુરુ કોઈ કામની આજ્ઞા કરે તો પોતાના ઉપર અનુ-
ગ્રહ કર્યો, એમ ચિંતવવું.

ટીકાર્થ—કોઈ બાબત ગુરુ આજ્ઞા કરે તો ગુરુએ પોતાનો અનુગ્રહ
કર્યો ઉપકાર કર્યો, એમ ચિંતવવું. જેમકે,—

“ અદિત આચરણ રૂપ (અશ્રેયકારી આચરણ રૂપ) ધામને શાંત
કરનારો અને ગુરુના મુખ રૂપી મધ્ય પર્વતમાંથી નીકળેલો વચનરસરૂપી ચં-
દનો સ્પર્શ ધન્યપુરુષની ઉપરજ પડે છે, એમ ગુરુ મહારાજના ઉપકારનું
વિચારવું. ૧

મૂલાર્થ—વ્રતના પરિણામનું રક્ષણ કરવું. ૧૧

ટીકાર્થ—ચારિત્રરૂપ વ્રતના પરિણામનું રક્ષણ કરવું એટલે સ્વ-
ભાવથી વ્રતને બાધા કરનારા તે તે ઉપસર્ગ પરિણામ વગેરે આવતાં
ચિંતામણિ, મોટી આપધી વગેરે રક્ષણ કરવાના દૃષ્ટાંતે કરી તે ચારિત્ર
પરિણામનું પાલન કરવું. ૧૧

મૂલાર્થ—આરંભનો ત્યાગ કરવો. ૧૨

આરમ્ભસ્ય પદ્મકાયોપમર્દરૂપસ્ય ત્યાગઃ ॥ ૧૨ ॥

પ્રત્યુપાયમેવાહ ।

પૃથિવ્યાદ્યસંઘટ્ટનમિતિ ॥ ૧૩ ॥

પૃથિવ્યાદીનાં જીવનિકાયાનાં અસંઘટ્ટનં સંઘટ્ટનં સ્પર્શનં તત્પ્રતિષેધાદસં-
ઘટ્ટનં ઉપલક્ષણત્વાદગાઢગાઢપરિતાપનાઽપચ્ચાવણાનાં ચ પરિહાર ઇતિ ॥ ૧૩ ॥

તથા ત્રિધેર્યાશુદ્ધિઃ ॥ ૧૪ ॥

ત્રિધા ભૂર્ભવાસ્તિર્યગ્દિગેષેઙ્ગ્યૌ ઈર્યાયાશ્ચંક્રમણસ્ય શુદ્ધિઃ યુગમાત્રા દ-
ષ્ટિનિવેશરૂપા ॥ ૧૪ ॥

તથા ત્રિદ્વાજોજનમિતિ ॥ ૧૫ ॥

ટીકાર્થ—આરંભ એટલે છજીવનિકાયનું ઉપમર્દન તેનો ત્યાગ કરવો. ૧૨

તે આરંભના ત્યાગનો ઉપાય કહે છે—

મૂલાર્થ—પૃથ્વીકાયાદિ જીવોનો સંઘટ્ટો ન કરવો. ૧૩

ટીકાર્થ—પૃથ્વી વગેરે છજીવનિકાયનો અસંઘટ્ટન એટલે અસ્પર્શ અર્થાત્ પૃથ્વીકાયાદિ જીવોનું મર્દન ન કરવું. ઉપલક્ષણથી તે પૃથ્વીકાયાદિ જીવોને અતિશય અથવા થોડો પરિતાપ, વિરાધના તથા નીચે નાંખવા ઇત્યાદિકનો પરિહાર કરવો. ૧૩

મૂલાર્થ—ત્રણ પ્રકારે ઈર્યાશુદ્ધિ કરવી. ૧૪

ટીકાર્થ—ત્રણ પ્રકારે એટલે ઉંચે, નીચે અને તિરછું—એ ત્રણ દિશાઓની અપેક્ષાએ ત્રણ પ્રકારના ગમનની શુદ્ધિ કરવી એટલે યુગ (જીંસરા) પ્રમાણે લાંબીદૃષ્ટિ કરી ગમનકરવાઈય ઈર્યાસમિતિ યાજવી. ૧૪

મૂલાર્થ—ભિક્ષા માગી ભોજન કરવું. ૧૫

इह त्रिधा जिज्ञा सर्वसंपत्करी पारुषघ्नी वृत्तिजिज्ञाचेति तद्वक्त्रणं चेदम् ।

“ यतिर्ध्यानादियुक्तो यो गुर्वज्ञायां व्यवस्थितः ।

सदानारम्भिणस्तस्य सर्वसंपत्करी मता ॥ १ ॥

वृद्धाद्यर्चमસક્તસ્ય જપરોપમયાજરતઃ ।

गृहिदेहोपकाराय विहितेति गुज्ञाशयात् ॥ २ ॥

મત્રજ્યાં મતિપત્રો યસ્તદ્વિરોધેન વર્તેતે ।

असदारम्भिणस्तस्य पारुषघ्नी प्रकीर्तिता ॥ ३ ॥

નિઃસ્વાન્યપદ્ધત્તો યેતુ ન શક્તા વૈ ક્રિયાન્તરે ।

जिज्ञामदन्तिवृत्त्यर्थं वृत्तिजिज्ञेयमुच्यते ॥ ४ ॥

इति ।

ततो भिक्षया प्रस्तावात्सर्वसंपत्करीवक्त्रणया पिण्डमुत्पाद्य ज्ञानं विधेय-
मिति ॥ १५ ॥

टीકાર્થ—અહિં લિક્ષા ત્રણ પ્રકારની છે. ૧ સર્વસંપત્કરી, ૨ પારુષધ્ની, વૃત્તિલિક્ષા. તેના લક્ષણો નીચે પ્રમાણે—

“ જે યતિ ધ્યાનાદિકથી યુક્ત, ગુરૂની આજ્ઞામાં રહેનાર અને સદા આરંભ રહિત છે, તેને સર્વસંપત્કરી, નામે લિક્ષા હોય છે. ૧

વૃદ્ધદિકને માટે ભમરાની જેમ અસંગપણે અટનકરનાર સાધુને શુભ આશયથી ગૃહસ્થનો તથા દેહનો ઉપકાર કરવામાટે લિક્ષા કરતાં એ સર્વસંપત્કરી લિક્ષા કહેલી છે. ૨

જે પુરૂષ દીક્ષાને પ્રાપ્ત થયો છે અને તે દીક્ષાથી વિરૂદ્ધ વર્તે છે, તેવા અસત્આરંભ કરનાર પુરૂષને પારુષધ્ની નામની લિક્ષા હોય છે. ૩

જે પુરૂષો નિર્ધન, અંધ અને પાંગળા હોવાથી બીજી ક્રિયા કરવાને અશક્ત થતાં પોતાની આજીવિકાને અર્થે લિક્ષા કરે છે, તે વૃત્તિ લિક્ષા કહેવાય છે. ૪

આ ત્રણ પ્રકારની લિક્ષાઓમાંથી કેવી લિક્ષા ગ્રહણ કરવી? તેમાં અહિં પ્રસ્તાવ ઉપરથી જણાય છે કે, સર્વસંપત્કરી લિક્ષા કરવી, તેવી લિક્ષાએ કરી પિંડ ઉપાર્જન કરી ભોજન કરવું. ૧૫

તથા આઘાતાદ્યદષ્ટિરિતિ ॥ ૧૬ ॥

આઘાત્યન્તે હિંસ્યન્તે જીવા અસ્મિન્નિતિ આઘાતઃ શૂનાદિસ્થાનં આદિશ-
દ્વાત્ ધૂતલ્પદ્વાદ્યશેષપ્રમાદસ્થાનગ્રહઃ તતઃ આઘાતાદેરદષ્ટિઃ અનવલોકનં કાર્યં ત-
દવલોકને હિ અનાદિજવાન્યસ્તતથા પ્રમાદાનાં તત્કૌતુકાત્ કોપાદિદોષપ્ર-
સક્તાત્ ઇતિ ॥ ૧૬ ॥

તથા તત્કથાઽશ્રવણમિતિ ॥ ૧૭ ॥

તેષાં આઘાતાદીનાં કથાયાઃ પરંરપિ કથ્યમાનાયા અશ્રવણમનાકર્ણનં ત-
ચ્છ્રવણેઽપિ દોષઃ પ્રાગ્વત્ ॥ ૧૭ ॥

તથા અરક્તછિદ્રતેતિ ॥ ૧૮ ॥

સર્વત્ર પ્રિયકારિણ્યરક્તેન અરાગવતા તદિતરસ્મિંધાદિષ્ટેનાદ્રેપવતા જા-
ન્યમ્ । યતઃ પઞ્ચતે ।

મૂલાર્થ—જે સ્થાનમાં જીવલિંસા થતી હોય ઇત્યાદિક
સ્થાનને વિષે દષ્ટિ ન કરવી. ૧૬

ટીકાર્થ—જેમાં જીવનો આઘાત લિંસા થાય તે આઘાતસ્થાન-
એટલે કસાઈ વગેરેના સ્થાન આદિ શબ્દથી જુગારી લોકો તથા લુચ્ચા-
લોકો વગેરે ખંધા પ્રમાદસ્થાનોનું અહણ કરવું તે આઘાત વગેરે સ્થાનોનું
અવલોકન ન કરવું. કારણ કે, તેના અવલોકન કરવાથી અનાદિકાળથી
સંસારના અભ્યાસને લાઇને પ્રમાદ વગેરેથી તેમાં કૌતુકથી ડાપાદિ દોષ
લાગવાનો પ્રસંગ આવે છે. ૧૬

મૂલાર્થ—તે આઘાત વગેરેના સ્થાનની વાત પણ ન
સાંભળવી. ૧૭

ટીકાર્થ—તે આઘાત વગેરેની કથા કોઈ બીજાએ કહેતા હોય
તે સાંભળવી નહીં. તે સાંભળવાથી પૂર્વની જેમ દોષ પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૭

મૂલાર્થ—રાગ દ્વેષનો ત્યાગ કરવો. ૧૮

ટીકાર્થ—સર્વ ઠેકાણે એટલે પ્રિય કરનારની ઉપર રાગ રહિત અને
તેનાથી બીજા એટલે અપ્રિય કરનારની ઉપર દ્વેષ રહિત થવું, તેને માટે
કહ્યું છે કે,—

“ रागद्वेषौ यदि स्यातां तपसा किं प्रयोजनम् ” ।

इति-॥२८॥

तथा ग्वानादिप्रतिपत्तिरिति ॥ ३९ ॥

ग्लानो ज्वरादिरोगानुर आदिशब्दाद्वाञ्छन्वहुश्रुतमायूर्णकादिग्रहस्तेषां प्रतिपत्तिः समुचितान्नपानादिसंपादनरूपं वैपाकृत्यं महाफलत्वात्तस्य पठ्यते च ।

“ परिजग्गस्स मयस्स व नासइ चरणं सुद्धं अगुणणाए ।

नो वेयावच्चकयं सुहोदयं नासइ कम्मं ” ॥ १ ॥

तथा—

“ जह जमरमहुअरिगणा निवयंति कुसुमियम्भि वणसंने ।

इय होइ निवस्यब्धं गेझणणे कइयवमठेण ॥ २ ॥ १९

“ જો રાગ દ્વેષ હોય તો પછી તપ કરવાનું શું પ્રયોજન છે ! ”* ૧૮

મુદ્દા—ગુણનાદિકની સેવા કરવી. ૧૬

ટીકાર્થ—જ્ઞાન એટલે જ્વરાદિ રોગથી પીડિત આદિ શબ્દથી બા-
ળક, વૃદ્ધ બહુશ્રુત, મીઝમાન વગેરેનું ગ્રહણ કરવું, તેમની પ્રતિપત્તિ કરવી
એટલે યોગ્ય અન્ન પાન વગેરે આપવા કૃપ વૈયાવચ્ચ કરવું, કારણ કે, તેમ
કરવાથી મોટું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે, તેને મનિ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે,—

“ચારિત્રના પરિણામથી બ્રહ્મ થયેલા અને મૃત્યુ પામેલા પુરુષનું ચારિત્ર નાશ પામે છે, અને ગણ્યાપિનાનું જ્ઞાન નાશ પામે છે, પણ મુક્ત કલ્ક-વાળું વૈયાવચ્ચ કરવાથી થયેલું મુક્ત કર્મ નાશ પામતું નથી.” ૧

तेम वगी—

જેમ લમરા અને લમરીઓનો સમૂહ પુષ્પવાળા વનના ખંડ ઉપર
આવી પડે છે, તેમ પુણ્યોએ જ્ઞાન વગેરેનું નિષ્કપટ વૈશ્વવ્ય કરવાને
આવી પડવું એટલે જ્ઞાનાદિકનું વૈયાવચ્ચ આદર સ્થિત કરવું. ૨૧૬

તથા—પરોદ્દેગાદેતુતેતિ ॥ ૨૦ ॥

પેરેપામાત્મવ્યતિસ્તિનાં સ્વપદ્મગતાનાં પરપદ્મગતાનાં ચ ગૃહસ્થપાપણિરૂ-
પાણામુદ્દેગસ્ય પ્રતીતરૂપસ્યાદેતુતાદેતુજાવઃ ।

યથોક્તમ્ ।

ધમ્મત્યમુજ્જણં સવ્વસાપત્તિયં ન કાયવ્વં ।

ઇય સંજમો વિ સેત્તો एत्थ ય જયવં ઝદાહરણં ॥ ૧ ॥

સો તાવસાસમાત્તો તેસિં અપ્પત્તિયં મુણેજ્જણ ।

પરમં અવોહિવીંઞ્ઞં તત્તો ગત્તો હંત્તજ્જાલેવિ ॥ ૨ ॥

ઇય અન્નેણવિ સમ્મં સક્કં અપ્પત્તિયં સદ્દ જણસ્સ ।

નિયમા પરિહરિયવ્વં ઇયરમ્મિ સતત્તત્તિતાઝત્તિ ॥ ૩ ॥

મૂલાર્થ—પરને ઉદ્દેગ થવાનું કારણ ન થવું. ૨૦

ટીકાર્થ—પર એટલે પોતાથી બીજા, પોતાના પક્ષના તથા પર-
પક્ષના ગૃહસ્થ તથા પાખંડી લોકાને ઉદ્દેગ થવાનું કારણ ન થવું. ૨૦
તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહેલું છે—

“ધર્મને અર્થે ઉદ્યમવંત થયેલા પુરૂષ સર્વને અપ્રીતિ થાય તેવું
ન કરવું. એવી રીતે પરની અપ્રીતિના પરિહાર કરવાથી સંયમનું શ્રેય-
પણું જાણવું. એ વિષે શ્રી મહાવીર સ્વામીનું દૃષ્ટાંત છે ૧

જેમ મહાવીર સ્વામી કોઈ પાખંડી તાપસના આશ્રમથી તેમની અ-
પ્રીતિ જાણીને તેમનું પરમ અયોધિનું બીજ સમકિત દર્શનના અભાવનું
કારણ જાણીને સાધુને વિહાર કરવાના કાલવિના પણ એટલે વર્ષાકાલમાં પણ
તે તાપસના આશ્રમથી નિશ્ચય ચાલી નિકળ્યા હતા. ૨

એમ સંયમના અર્થાં એવા સાધુએ પણ ભાવશુદ્ધિ થવાને કારણે લો-
કને અપ્રીતિ થવાનું કારણરૂપ અને જેનો ત્યાગ કરવા સમર્થ થઈ શકાય તે-
વા સ્થાનનો પરિહાર કરવો અને જે તે અપ્રીતિકારક સ્થાનનો પરિહાર અશ-
ક્ય હોય તો પોતાના અપરાધનો વિચાર કરવો. ૩

इतरस्मिन्नशक्यप्रतीकारेऽप्रीतिके स्वतत्त्वस्य स्वापरायरूपस्य चिन्ता कार्या ।

यथा ।

“ મમૈવાયં દોષો યદ્વપરજન્મેનાર્જિતમહો
શુભં યસ્માદ્દોષો નવતિ મયિ કુપ્રીતિહૃદયઃ ।
અપાપસ્યૈવં મે કથમપરથા મત્સરમયં
જનો યાતિ સ્વાર્થં પ્રતિવિમુક્તતામેત્યસહસા ” ॥ ૧ ॥ ૬૦

एतदेवाह ।

भावतः प्रयत्न इति ॥ ३१ ॥

भावतश्चित्तपरिणामज्ञज्ञात् प्रयत्नः परोक्षेगाहेतुतायामुद्यमः कार्य इति ।

अयमत्र जावः यदि कयंचित्थाविधमषट्कवैषम्यात्कायतो वचनतो वा न परोक्षेगाहेतुजावः परिहर्तुं पार्यते तदा जावतो रुचिज्ञज्ञात् परोक्षेगं परिहर्तुं य-

જ્યારે અશક્ય પ્રતીકારવાળું અપ્રીતિનું સ્થાન હોય ત્યારે પોતાના અ-
પરાધનો વિચાર કરવો. જેમકે—,

“ અહો ! એ મારેજ દોષ છે કે મેં પરભવને વિષે પુણ્ય ઉપાર્જન
ન કર્યું, જેથી લોકોના હૃદયમાં મારે માટે અપ્રીતિ ઉત્પન્ન થાય છે. અન્યથા
જો હું અપાપી હોત તો એ લોકો પોતાના સ્વાર્થ પ્રત્યે વિમુખ થઈ એટલે
પોતાનું કામ મુદ્રી સત્વર શા માટે મારી ઉપર મત્સર રાખે ? ૨૦
એજ વાત બહાવે છે—,

મૂલાર્થ—ભાવથી પ્રયત્ન કરવો એટલે વચન અને કાયાથી
અપ્રીતિ થવાનું કારણ ન ટાળી શકાય તો મનથી ટાળવું. ૨૧

ટીકાર્થ—ચિત્તના પરિણામ રૂપ ભાવથી પ્રયત્ન કરવો એટલે બીજને
ઉદ્દેગ—અપ્રીતિ થવાનું કારણ ન બનવામાં પ્રયત્ન—ઉદ્યમ કરવો.

અહીં કહેવાનો ભાવાર્થ એવો છે કે, કાઈ પ્રકારે તેવી વિષમ અટચણ
આવે તો કાયાથી અથવા વચનથી બીજના ઉદ્દેગ—અપ્રીતિના કારણનો પરિ-
હાર ન થઈ શકે તો મનની રૂચિરૂપ ભાવથી બીજના ઉદ્દેગનો પરિહાર

ત્તઃ કાર્યઃ જાવર્સ્યેવ ફલં પ્રતિ અવબ્યહેતુત્વાત્ । ઉક્તં ચ ।

“ અજિસંધેઃ ફલં જિન્નમનુષ્ઠાને સમેઽપિ હિ ।

પરમોતઃ સ એવેહ વારીવ કૃપિકર્મણિ ” ॥ ૧ ॥ ૨૧

તથા અશક્યે વહિશ્ચાર ઇતિ ॥ ૨૨ ॥

અશક્યે કુતો વૈગુણ્યાત્સમાચરિતુમપાર્યમાણે તપોવિશેષાદૌ કચિદનુષ્ઠાને વહિશ્ચારો વહિર્જાવદ્વક્ષણસ્તસ્માત્કાર્યઃ । અશક્યં નારબ્યવ્યમિત્યર્થઃ । અશક્યા-
રમ્જસ્ય ક્લેશૈકફલત્વેન સાધ્યસિષ્દેરનદ્વત્વાત્ ॥ ૨૨ ॥

તથા અસ્થાનાજ્ઞાપણમિતિ ॥ ૨૩ ॥

અસ્થાને જ્ઞાપિતોપયોગાયોગ્યત્વેનાપસ્તાવે અજ્ઞાપણં કસ્યચિત્કાર્યસ્પાજ્ઞાનં

કરવાને યત્ન કરવો. કારણકે, ભાવ એ ફલ પ્રત્યે સસ કારણરૂપ બને છે, એટલે શુભાશુભ ફલ થવું, એ ભાવને આધીન છે. તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહેલું છે.

“સંસારી અથવા દેવસ્થાન ઇત્યાદિ સંબંધી આચરણુ (અનુષ્ઠાન) સરખું હોય છતાં આશય—ભાવને લઈને ફલ જુદું થાય છે એટલે જેવો ભાવ તેવું ફલ થાય છે. જેમ ખેતીના કામમાં જલ લોકડુંદિએ મુખ્ય કારણ છે, તેવીરીતે હૃદયના ભાવથી સરખા આચરણુમાં (અનુષ્ઠાનમાં) પણ ફલમાં ભેદ પડે છે. જેથી ભાવ છે તે પ્રધાન કારણ છે.” ૧ ૨૧

મૂલાર્થ—અશક્ય અનુષ્ઠાનનો આરંભ કરવો નહિ. ૨૨

ટીકાર્થ—અશક્ય એટલે કોઈ વિગુણપણાથી (દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવના પ્રતિફલપણાથી) કોઈ જાતના તપ વગેરેનું આચરણુ કરી શકાય, તેવું ન લાગે તો તેનો આરંભ ન કરવો અર્થાત્ અશક્યનો આરંભ ન કરવો. કારણકે, અશક્યના આરંભનું ફલ કલેશરૂપજ થાય છે, તેથી તે સાધ્યની સિદ્ધિનું અંગપણું નથી એટલે સાધ્યની સિદ્ધિનું કારણ નથી. ૨૨

મૂલાર્થ—ન બોલવાની જગ્યાએ બોલવું નહીં. ૨૩

ટીકાર્થ—અસ્થાન એટલે બોલવાના ઉપયોગના અયોગ્યપણાથી અપ્રસ્તાવ, અર્થાત્ ન બોલાય તેવા પ્રસંગમાં બોલવું નહીં. એટલે કોઈ કાર્ય

एवमेव साधोर्जापासमितच्चशुद्धिः स्यादिति ॥ २३ ॥

तथा स्वञ्चितप्रतिपत्तिरिति ॥ २४ ॥

કુતોઽપિ તથાવિધપ્રમાદદોષાત્સ્વજ્ઞિતસ્ય કિંચિન્મૂઢગુણાદાવાચારવિશેષે
સ્વજ્ઞનસ્ય વિરાધનાઢગ્નસ્ય જાતસ્ય પ્રતિપત્તિઃ સ્વતઃ પેરેણ વા પ્રેરિતસ્ય સ-
તોઽન્યુપગમઃ તથોદિતપ્રાયથિત્તાઢીકારેણ કાર્યઃ સ્વજ્ઞિતકાલે દોષાદનન્તગુણત્વેન
દારુણપરિણામત્વાત્તદમતિપત્તેઃ । અત એવોક્તમ્ ।

“उष्णमाया अणुमगत्रो निहंतव्या

आत्रोअण निंदण गरहणाइ न पुणो विधीयंति ।

अणुगारं परं कम्म नेव गूहे न निहवे ।

सुईसयाविरुजावे असंसत्ते जिइंदिए ” ॥ ૧ ॥ ૨૪

વિષે કહેવું નહીં, એવીરીતે થવાથી સાધુને ભાપાસમિતિ પાણીની શુદ્ધિ થાય છે. ૨૩

મૂલાર્થ—સ્ખલના થઈ હોય તો તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. ૨૪

ટીકાર્થ—કોઈપણ તેવા પ્રમાદના દોષથી સ્ખલના થઈ હોય, એટલે
મૂલ શુણાદિ કોઈ આચારમાં વિરાધનારૂપ ભુલ થઈ હોય તો તેને પોતાની ભેળે
અથવા કોઈની પ્રેરણાથી થયેલા દોષને કચુલ કરી શાસ્ત્રમાં કહેલા પ્રાયશ્ચિત્ત-
નો અંગીકાર કરવો. કારણકે, સ્ખલના થાય તે કાલે જો દોષનું પ્રાયશ્ચિત્ત—આ
લોચણ ન કરવામાં આવે તો તે દોષોનો અનંત અને દારૂણ પરિણામ આવે
છે, તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહેલું છે.

“ઉત્પન્ન થયેલ માયા એટલે પ્રમાદ દોષથી ઉત્પન્ન થયેલ મૂલશુણા-
દિકની વિરાધનારૂપ સ્ખલના તેને આલોચણ નિંદા, ગર્હણાએ કરીને ફરી તે
માયા ન કરવાથી એ માયાને તત્કાલ દહાવી એટલે સ્ખલિતની તત્કાલ
પ્રાયશ્ચિત્ત લઈ શુદ્ધિ કરવી.”

“જેની મલિન શુદ્ધિ નથી અને જેનો ભાવ મુંઢર છે એવો અને વિષ-
યાદિકને નહીં બંધાએલા અને નિતેન્દ્રિય એવો પુરૂષ અનાચાર—પાપકર્મને
કદાચિત્ત સેવીને ગુરૂપાસે તત્કાલ આલોચણ કરે. પરંતુ તે પાપને ગોપિતે નહીં
અને ઓળખે પણ નહીં.” ૧ ૨૪

તથા પારુષ્યપરિત્યાગ ઇતિ ॥ ૨૫ ॥

પારુષ્યસ્ય તીવ્રકોપકપાયોદયવિશેષાત્પરુષાવલક્ષણસ્ય તથાવિધજ્ઞાપણાદેઃ
સ્વપક્ષપરપક્ષાજ્ઞાપમસંવન્ધયોગ્યતાહેતોઃ પરિત્યાગઃ કાર્યઃ । અપારુષ્યરૂપવિશ્વાસમૂ-
લ્લતાત્સર્વસિદ્ધીનામ્ । યદુચ્યતે ।

“સિદ્ધેર્વિશ્વાસિતામૂલ્યં યદ્યૂથપતયો ગજાઃ ।

સિંહો મૃગાધિપત્યેઽપિ ન મૃગેરનુગમ્યતે ” ॥ ૧ ॥

ઇતિ ॥ ૨૫

તથા સર્વત્રાપિશુનતેતિ ॥ ૨૬ ॥

સર્વત્ર સ્વપક્ષે પરપક્ષે ચ પરોક્ષં દોષાણામનાવિષ્કરણં પરદોષગ્રાહિતાયાં હિ
આત્મેવ દોષવાન્ કૃતઃ સ્યાત્ ।

મૂલાર્થ—કઠોરપણાનો ત્યાગ કરવો. ૨૫

ટીકાર્થ—પારુષ્ય એટલે તીવ્ર કોપ કપાયના ઉદય વિશેષથી થયો કે
કઠોર ભાવ તે છે ક્ષણ જેનું એવું કે તથા પ્રકારના ભાષણાદિક કહેતા પોતા-
ના અને બીજાના પક્ષ લઈ તે સાથે અયોગ્યતાના કારણરૂપ એવા તેવી
બતના ભાષણ (આકરાશપણું) કરવા વગેરે તેનો ત્યાગ કરવો કારણકે, સર્વ
સિદ્ધિઓનું મૂલ અકઠોરતારૂપ વિશ્વાસ હોય છે. કહ્યું છે કે,

વિશ્વાસીપણું એ સિદ્ધિનું મૂલ છે જેમકે હાથીઓ યૂથપતિ થઈને ધૂરે
છે કારણકે, તેમની ઉપર મૃગાદિકનો વિશ્વાસ છે કે, એ મારશે નહીં. અને
સિંહને મૃગોનું અધિપતિપણું છે તે મૃગેંદ્રના નામથી ઓળખાય છે, તોપણ
મૃગસાઓ તેની પાછળ ફરતા નથી, કારણકે, તે કૂર હોવાથી તેઓ તેની પર
વિશ્વાસ રાખતા નથી. ૧ ૨૫

મૂલાર્થ—સ્વપક્ષ અને પરપક્ષને વિષે પિશુનતા ન કરવી. ૨૬.

ટીકાર્થ—સર્વત્ર એટલે સ્વપક્ષ અને પરપક્ષને વિષે પિશુનતા ન કર-
વી એટલે પરોક્ષપણે દોષને ગ્રહણ ન કરવા અર્થાત્ આત્મી-યુગલ્લી ન કરવી
કારણકે, પરદોષ ગ્રહણ કરવાથી પોતાનો આત્માજ દોષવાન્ થાય છે. તેને
મટિ કહ્યું છે કે, “લાક પારકા દોષને પોતાને હાથે ગ્રહણ કરે તો તે પોતાને હાથે

પઠ્યતે ચ ।

“ દ્વોઽપ્રો પરસ્સ દોસે હત્યાહત્યિ ગુણે ય ગિહ્નંતો ।

અપ્પાણમપ્પણચિય કુણ્ણ સદોસં ચ સગુણં ચ ” ॥ ૧ ॥ ૨૬

તથા વિકથાવર્જનમિતિ ॥ ૨૭ ॥

વિકથાનાં સ્ત્રીજત્કદેશરાજગોચરાણાં સ્વજાવત્ત્વાદ્વાદ્યસમુન્મીલન-
નિવગ્ધનાનાં વર્જનં । એતત્કથાકરણે હિ કૃષ્ણનીદ્યાદ્યુપાધિસિ સ્ફટિકમણિરા-
ત્મા કથમાનઃ સ્વ્યાદિચેષ્ટાનામનુરૂપતાં પ્રતિપદ્યતે ॥ ૨૭ ॥

તથા ઉપયોગપ્રધાનતેતિ ॥ ૨૮ ॥

ઉપયોગઃ પ્રધાનં પુરસ્સરં સર્વકાર્યેષુ યસ્ય સ તથા તસ્ય જાવસ્તત્તા વિધેયા
નિરુપયોગાનુષ્ઠાનસ્ય દ્રવ્યાનુષ્ઠાનત્વાત્ અનુપયોગો દ્રવ્યમિતિ વચનાત્ ॥ ૨૮ ॥

તથા નિશ્ચિતહિતોક્તિરિતિ ॥ ૨૯ ॥

પોતાના આત્માને દોષવાલો કરે છે. અને પોતાની મેળે પોતાને હાથે પારકા
શુભ અહુભ કરે તો તેપોતાના આત્માને શુભવાલો કરે છે ” ૧ ૨૬

મૂલાર્થ—વિકથાનો ત્યાગ કરવો. ૨૭.

ટીકાર્થ—સ્ત્રી કથા, ભોજનકથા, દેશ કથા અને રાજકથા એ વિકથા
કહેવાય છે. જે સ્વભાવથીજ અકુશલ અંતઃકરણને પ્રગટ થવાનું કારણરૂપ
છે, તેમનો ત્યાગ કરવો. એવી કથાઓ કરવાથી જેમ ઉન્નત સ્ફટિકમણિમાં
કાલા, લીલા, વગેરે રંગની ઉપાધિથી કાલાપણું અને લીલાપણું થાય છે, તેમ
આત્મા તેવી કથાઓ કહેતો સતો સ્ત્રી વગેરેની ચેષ્ટાઓની સદૃશ્યતાને પામે છે,
એટલે સ્ત્રી આદિ ભાવમાં તન્મયપણું પામે છે. ૨૭

મૂલાર્થ—ઉપયોગની પ્રધાનતા કરવી. ૨૮

ટીકાર્થ—સર્વ કાર્યને વિષે ઉપયોગનીજ પ્રધાનતા કરવી. કારણકે
ઉપયોગ રહિત અનુષ્ઠાનને દ્રવ્યનું અનુષ્ઠાનપણું છે અને અનુપયોગ દ્રવ્ય
છે એવું અનુયોગદ્વાર સૂત્રનું વચન છે. ૨૮

મૂલાર્થ—નિશ્ચય કરેલું દિનવચન બ્રાહ્મણ. ૨૯

નિશ્ચિતસ્ય સંશયવિપર્યયાનધ્યવસાયવોધદોષપરિહારેણ નિર્ણાતસ્ય હિતસ્ય
ચ પરિણામસુન્દરસ્યોક્તિર્જાપણમ્ । અતઃ એવ પઠ્યતે ।

“કુદૃષ્ટં કુશ્ચુતં ચૈવ કુજ્ઞાતં કુપરીક્ષિતમ્ । કુજ્ઞાવજનકં સન્તો જાપન્તે ન
કદાચન ” ॥ ૧ ॥ ૨૯

તથા પ્રતિપન્નાનુપેક્ષેતિ ॥ ૩૦ ॥

પ્રતિપન્નસ્યાન્યુપગતસ્ય ગુરુવિનયસ્વાધ્યાયાદેઃ સાધુસમાચારવિશેષસ્યાનુ-
પેક્ષાનવધીરણા । અવધીરિતો હિ સમાચારો જન્માતરેઽપિ પુર્વજઃ સ્યાત્ ॥૩૦॥

તથા અસત્પ્રજ્ઞાપાશ્રુતિરિતિ ॥ ૩૧ ॥

ટીકાર્થ—નિશ્ચય કરેલા એટલે ‘સંશય, વિપર્યય અને અનધ્યવસાય’
એ પ્રકારના જ્ઞાનને બાંધ કરનારા દોષોનો ત્યાગ કરી નિર્ણય કરેલા અને
પરિણામે સુંદર એવા હિતવચનને કહેવું.
અર્થજ તેને માટે કહ્યું છે.

“નિંદિત જોયેલું, નિંદિત સાલજેલું, નિંદિત બાણેલું નિંદિત પરીક્ષા કરેલું
અને નિંદિત ભાવને ઉત્પન્ન કરનારું વચન સત્પુરૂષો કદિપણ બોલતા નથી. ૧ ૨૬

મૂલાર્થ—અંગીકાર કરેલા સદાચારની ઉપેક્ષા કરવી નહીં. ૩૦.

ટીકાર્થ—અંગીકાર કરેલ ગુરૂનો વિનય તથા સ્વાધ્યાય વગેરે સાધુનો
સદાચાર, તેની ઉપેક્ષા ન કરવી—અનાદર ન કરવો કારણકે, ઉપેક્ષા કરેલા
સદાચાર જન્માંતરને વિષે પણ પામવો હુર્લભ છે. ૩૦

મૂલાર્થ—અસત્પુરૂષોના ભાષણો સાંભળવા નહીં. ૩૧

‘કોઈ પ્રકારનું’ નિશ્ચય કરાવનાર પ્રમાણ ન મળવાથી અનેક પ્રકારના જે તર્ક કરવા—બિહા-
પોહ કરવા જેમકે જાડનાં હુંદને છેદેથી દેખી ‘આ યાંમત્રો છે કે પુરૂષ છે,’ એવા વિચાર કરવો
તે સંશયદોષ ૨ કાર્ષ વસ્તુનું અન્યથા પ્રકારે—વપરીતપણે સ્થાપન કરવું જેમકે છીપને દેખી
રૂપાની બ્રાંતિ કરવી તે વિપર્યયદોષ અને ૩ ‘આ કાંઈક છે, એવું’ અનિશ્ચિત જ્ઞાનને અનધ્યવ-
સાય દોષ કહેવાય છે.

અસતાં સ્વપ્નપ્રકૃતીનાં પ્રજ્ઞાપા અનર્થકવચનરૂપા અસત્પ્રજ્ઞાપાઃ તેષામ-
શ્રુતિઃ અનવધારણં શ્રુતિકાર્યદ્વેષાકરણેન અનુગ્રહચિન્તનેન ચ । યયોક્તમ્ ।

“ નિરાકરિષ્ણુર્યદિ નોપવ્યચ્યતે

જિવિષ્યતિ જ્ઞાન્તિરનાથયા કથમ્ ।

યદાથયાત્જ્ઞાન્તિફલ્લં મયાપ્યતે

સ સત્કૃતિં કર્મ ચ નામ નાર્હતિ ॥ ૧ ॥ ૩૧

તથા અજ્ઞિનિવેશત્યાગ ઇતિ ॥ ૩૨ ॥

અજ્ઞિનિવેશસ્ય મિથ્યાગ્રહરૂપતયાઽપ્રજ્ઞાપનીયતામૂલ્લવીજસ્ય સર્વકાર્યેષુ-

ટીકાર્થ—અસત્પુરુષો એટલે બુદ્ધિ પુરુષો (ખલપ્રકૃતિવાદા) તે-
મના નિરર્થક વચનરૂપ ભાષણો સાંભળવા નહીં એટલે સાંભળવારૂપ કારણતું
કાર્ય જે દ્રેષ તે ન કરતાં હલકું તેની ઉપર અનુગ્રહતું ચિંતવન કર્યું તેને
માટે કહ્યું છે—

જે કોઈ પુરુષ અપમાનનો કરનાર પ્રાપ્ત ન થાય તો આશ્રય વિનાની
ક્ષમા કેવી રીતે રાખવી ? ક્ષમા રાખવાની કોઈ પણ જગ્યાએ જોઈએ, માટે એ
પુરુષે માફ અપમાન કર્યું, તે ઠીક થયું કે જેના આશ્રયથી મને ક્ષમા રાખ-
વાનું ફલ મલશે, અને તે અપમાન કરનાર પુરુષ સત્કાર અને કર્મને યોગ્ય
નિશ્ચય નહીં થાય એટલે આલોકમાં એનો સત્કાર કોઈ નહીં કરે અને પર-
લોકમાં એનું સત્કર્મ પણ નહીં ગણાય માટે એની શી ગતિ થશે, એમ
વિચારી એની ઉપર અનુગ્રહ શુદ્ધિ કરવી. ૩૧

મૂલાર્થ—મિથ્યા આગ્રહનો ત્યાગ કરવો. ૩૨

ટીકાર્થ—મિથ્યા આગ્રહ એટલે કોઈ પ્રકારની પોતાની ભૂલ કોઈ ગી-
તાર્થ પુરુષથી પણ ન સમજાવી શકવાપણાને લઈને તેનું મૂલ ખીજ એટલે

ત્યાગ ફતિ ॥ ૩૨ ॥

તથા અનુચિતાંગ્રહણમિતિ ॥ ૩૩ ॥

અનુચિતસ્ય સાધુજનાચારવાધાવિધાયિતયાડ્યોગ્યસ્ય અશુદ્ધપિણ્ડશય્યાવ-
સ્ત્રાદેર્ધર્મોપકરણસ્ય વાદ્વટ્ષ્ઠનપુંસકાદેશ્વાપ્રત્રાજનીયસ્ય અગ્રહણમનુપાદાનં કાર્ય
મિતિ ।

યથોક્તં ।

પિંડં સિજ્ઞં ચ વત્યંચ ચત્ત્યં પાયમેવ ચ । અકપ્પિયં ન ફચ્છિજ્ઞા પન્નિ-
ગાહિજ્ઞ કપ્પિયં ॥ ૧ ॥

અદ્વારસપુરિસેસું વીસં ફત્થીસુ દસ નપુંસેસુ । પન્નાવણા અણરિદ્ધા પ-

આગ્રહ તેનો સર્વ કર્મમાં ત્યાગ કરવો. ૩૨

મૂલાર્થ—અયોગ્યતું ગ્રહણ કરવું નહીં. ૩૩

ટીકાર્થ—અયોગ્ય એટલે સાધુજનના આચારને બાંધ કરનાર હોવાથી
અનુચિત એવા અશુદ્ધ આહાર, શય્યા અને વસ્ત્રાદિક વગેરે ધર્મના ઉપકરણ
નો ત્યાગ કરવો. તેમજ દીક્ષા આપવાને યોગ્ય નહીં તેવા ખાસ, વૃદ્ધ તથા
નપુંસક વગેરેને દીક્ષા આપવી નહીં. તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે.

“ પિંડ, શય્યા, વસ્ત્ર અને ચોથું પાત્ર એ સર્વ અકલ્પિત હોય તેને
ગ્રહણ ન કરે અને તે તે પોતાને કલ્પે તેવું હોય તો તો તેમાંથી ગ્રહણ થતે
તેટલું ગ્રહણ કરે. ૧

પુરૂષને વિષે અદ્વાર પ્રકારના પુરૂષો દીક્ષાને યોગ્ય નથી, અને સ્ત્રીઓને
વિષે વીશ પ્રકારની સ્ત્રીઓ દીક્ષાને યોગ્ય નથી અને નપુંસકને વિષે દશ પ્રકાર

નત્તા વીયરાગેહિ ॥ ૨ ॥

ચે ચામી—

વાલે ? વુઢે ૨ નપુંસે ૩ ય કીવે ૪ જઢે ૫ ય વાહિય ૬ તેણે ૭ રા-
યાવગારી ૮ ય જમ્મત્તે ૯ ય અદંસણે ૧૦ ॥ ૭૯૫ ॥ ઘાસે ?? છઢે ?૨
ય મૂઢે ?૩ ય અણત્તે ?૪ જુંગિય ?૫ ફય । જવ્વદ્દય ?૬ ય જયગે ?૭ સેહ
નિષ્ફેન્નિય ?૮ ॥ ૭૯૬ ॥

રના નપુંસક દીક્ષાને યોગ્ય નથી—એમ વીતરાગ પ્રભુએ કહેલું છે. ૨ ”

૧ બાલક, ૨ વૃદ્ધ, ૩ નપુંસક, ૪ ક્ષીબ, ૫ ઝડ, ૬ રોગી, ૭ ચોર,
૮ રાજનો અપકાર કરનાર, ૯ ઉન્મત્ત, ૧૦ આંધલો, ૧૧ દાસ, ૧૨ કુષી,
૧૩ મૂઢ, ૧૪ કરજદાર, ૧૫ અતિકર્મ અને શરીરથી દૂષિત, ૧૬ કાંઈ પણ
સ્વાર્થથી બંધાયેલો, ૧૭ અસુક દ્રવ્યના ઠરાવથી રાખેલો ચાકર અને ૧૮
ભાતાપિતાદિકની રજા વગર આવનાર—એ અદાર પ્રકારના પુરૂષો દીક્ષા આપ-
વાને યોગ્ય નથી.

૧ બાલ—એટલે બાલક જન્મથી આઠ વર્ષ સુધી બાલક કહેવાય
છે, તેવો બાલક દીક્ષા આપવાને યોગ્ય નથી. કારણ કે, આઠ વર્ષની અંદર
વર્તનાર પુરૂષ બાલસ્વભાવને લઈને દેશથી અથવા સર્વથી વિરતિ પામવાને
અધિકારી નથી. તે વિષે પ્રવચન સારોદ્ધારમાં આ પ્રમાણે લખેલું છે—

“ एषसि वयस्यमाणं ब्रह्मसमाउत्ति वीयरागेहि । भणियं नृहन्नगं खनु”
इति ।

અર્થ—દીક્ષા લેનાર પુરૂષોના વયનું પ્રમાણ શ્રી વીતરાગ પ્રભુએ

જન્યપણે નિશ્ચય આઠ વર્ષનું કહેલું છે; પણ આઠ વર્ષની અંદરનો પુરૂષ દીક્ષા આપવાને યોગ્ય નથી.

નિશ્ચય ચૂર્ણિમાં પણ કહ્યું છે કે—

“ આદેસેણ વા ગજ્જટ્ટમસ્સ દિરકત્તિ ” ॥

“ અથવા ગર્ભથી આઠમા વર્ષવાળાને માતાપિતાદિકની આજ્ઞાથી દીક્ષા આપવી પણ એથી ઓછા વર્ષવાળાને દીક્ષા ન આપવી.” અહીં ડાઘ શંકા કરે કે, ભગવાન્ વજ્રસ્વામીને એવો નિયમ રહ્યો નથી. તેના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે, ‘ ભગવાન્ વજ્રસ્વામી છ માસના હતા, ત્યારે તેમણે ભાવથી સર્વ સાવધ વિરતિનો અંગીકાર કર્યો હતો, એમ સાંભળવામાં આવે છે. તે સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.

“ છમ્માસિયં છસુજયં જાઝ્ઞ સપન્નિયં વંદે ”

“ છ માસના અને છ જીવ નિકાયની રક્ષા કરતા અને માતાએ અર્પણ કરેલા અથવા માતાએ સહિત એવા વજ્રસ્વામીને હું વંદના કરું છું.”

આ વાત એવીજ રીતે સત્ય કહે છે. ભગવાન્ વજ્રસ્વામીને એવી રીતે ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થઇ એ આશ્ચર્ય છે, અને એવી વાત ડાઘ કાલેજ ખતે છે; એથી કરીને આ સ્થાને બ્યભિચારદોષ આવ્યો, એમ જાણવું નહીં.

પંચવસ્તુ નામના ગ્રંથમાં તે વિષે કહેલું છે.

“ તદયો પરિહવલેત્તં ન ચરણજાત્રો વિ પાયમેણસિ
આહચ જાવકહગં મુત્તં પુણ દોઢ નાયવ્વં ” ॥ ૧ ॥

“ તે આઠ વર્ષની અંદર વર્તનાર મનુષ્ય પરાભવતું ક્ષેત્ર થાય છે, એટલે લોક તેને બાળક જાણી તેનો પરાભવ કરે છે. તેમ વળી આઠ વર્ષની અંદરના માણસને ચારિત્રના પરિણામ હોઈ શકે નહીં અને વજ્રસ્વામીને માટે જે સૂત્ર છે, તે કાદાચિત્ક લાવને જણાવે છે. એટલે એવો ખનાવ કોઈ વખતજ બને છે. સદાકાલ બનતો નથી એમ સૂચવે છે.

તે ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે, આઠ વર્ષથી ઓછી વયના બાળકને દીક્ષા આપવી યોગ્ય નથી. વળી તેવા બાળકને દીક્ષા આપવાથી સંયમની વિસાધના થાય છે. બાળકને લોહાના ગોળાની ઉપમા આપેલી છે, જેમ લોહાનો ગોળો જ્યાં જ્યાં દરી જાય ત્યાં ત્યાં જાય છે, અને તેમાં તેનું અજ્ઞાનપણું છે, તેથી તેનાવડે પડ્ જીવનિકાયનો વધ થઈ જાય છે. તેવી રીતે બાળસાધુ જ્યાં ત્યાં દોરાઈ જાય છે, અને તેથી તેનાવડે પડ્ જીવનિકાયનો વધ થઈ જાય છે. આથી લોકમાં પણ તેની નિંદા થાય છે; માટે બાળકને દીક્ષારૂપ બંદીખાનામાં નાખવો નહીં. સ્વચ્છંદ ગમનરૂપ બાળકના સુખનો નાશ કરનારી દીક્ષા આપવાથી લોકમાં નિંદા પણ થાય છે, વળી માતા અને ધાત્રીઓને કરવા લાયક એવી બાળકોની પરિચર્યા જે મુનિઓ કરવા માટે તો તેમના સ્વાધ્યાયમાં અંતરાય (અતિમંદપણું) થાય. તેથી સર્વથા બાળક દીક્ષા આપવાને યોગ્ય નથી. ૧

૨ વૃદ્ધ—સીતેર વર્ષથી અધિક વયવાળો માણસ વૃદ્ધ કહેવાય છે. કેટલાએક સાઠ વર્ષ ઉપરની વયવાળાને વૃદ્ધ કહે છે, કારણ કે સીતેર વર્ષ પહેલાં પણ ઇન્દ્રિયોની હાનિ થતી દેખાય છે; તેવા વૃદ્ધ પુરુષને સંયમ પાળવો મુશ્કેલ પડે છે. તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે.

“ ઝગાસણં સમીહૃદ્ વિણયં ન કરેદ્ ગન્ધમુન્નહૃદ્ ।

વુદ્ધો ન દિક્રિયન્વો નદ્ જાત્રો ચામુદેવેણ ” ॥ ૧ ॥

“ હાથા આસન ઉપર બેસવાની ઈચ્છા કરે, વિનય કરે નહીં અને ગર્વને ધારણ કરે, તેથી કદિ વાસુદેવનો પુત્ર હોય તો પણ વૃદ્ધને દીક્ષા આપવી નહીં. ” ૧

આ વાત સો વર્ષના આયુષ્યને આશ્રીને કહેલી છે, અથવા જે કાળે જે ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ગણાતું હોય તેના દશ ભાગ કરવા; તેમાં આઠમો, નવમો અને દશમો જે ભાગ છે, તેમાં રહેલાને વૃદ્ધ ગણાય છે. તેવા વૃદ્ધને દીક્ષા આપવી યોગ્ય નથી.

૩ નપુંસક—સ્ત્રી અને પુરૂષ બંનેનો અભિલાષી અને પુરૂષની આદૃતિ ધારણ કરનાર તે નપુંસક કહેવાય છે. તે બહુ દોષકારી હોવાથી દીક્ષા આપવાને અયોગ્ય છે.

કેટલાએક પુસ્તકમાં “ વાદ્ધે વુદ્ધે ય ઘેરે યં. ”

એવો પાઠ પણ છે. તેનો અર્થ એવો થાય છે કે, “ બાલ, વૃદ્ધ અને બીજા પણ દીક્ષાને અયોગ્ય છે. પરંતુ નિશીથ વજેરે સૂત્રોમાં તેવો પાઠ એવામાં આવતો નથી. તેથી અમોએ એ પાઠની ઉપેક્ષા કરેલી છે. ૩

૪ કલીબ—એટલે સ્ત્રીઓની ભોગને માટે પ્રાર્થનાથી અથવા સ્ત્રીઓના અંગ—ઉપાંગ ઉધાડા દેખી વા તેવી વિષયની વાર્તાઓ સાંભળી કામાતુર થનારો પુરૂષ, અર્થાત્ દર્શન તથા શ્રવણથી વિકારને સહન કરવાને અસમર્થ એવો પુરૂષાદૃતિ માણસ. કલીબ કહેવાય છે. તેવો કલીબ પુરૂષ અતિશય વેદનાએ કરી પુરૂષવેદના ઉદયથી સ્ત્રીઓનું બલાતકારે આલિંગનાદિ કરે છે. તેવા માણસને દીક્ષા આપવાથી શાસનનો ઉગ્રાદ થાય છે, માટે તે દીક્ષા આપવાને અયોગ્ય છે. ૪

૫૪૮—પુરૂષ ત્રણ પ્રકારનો છે, ૧ સાધારણ, ૨ શરીરજડ અને ૩ કરણજડ. તેમાં જે સાધારણ છે, તે ૧ જળમૂક, ૨ મનમનમૂક અને ૩ એકમૂક એમ ત્રણ પ્રકારનો છે. જેમ જળમાં જુડેલા હોય તે માણસ જુડે જુડે એવા બોખડા અક્ષર બોલે, તેવી રીતે બોલનારે માણસ જલમૂક કહેવાય છે. જે માણસની જીભ બોલતાં ખેંચાય એટલે જે સ્ખલના પામતો બોલે તે મનમનમૂક કહેવાય છે. જે ઘેટાની જેમ અવ્યક્ત સમગ્રય નહીં તેવું બોલે તે એકમૂક કહેવાય છે. એ ત્રણે પ્રકારના સાધારણ સમગ્રવા.

જે સ્થુલ શરીરને લઈને માર્ગમાં બિજાટન કરવા ચાલવાને તથા વંદનાદિક કરવાને અશક્ત થાય તે શરીરજડ કહેવાય છે, જે ક્રિયાને વિષે જડ એટલે પાંચ સંમિતિ, ત્રણ શુષ્પિ, પ્રતિક્રમણ, પરિવેહણ ઇત્યાદિ સંયમ પાળવાની ક્રિયાઓનો વારંવાર ઉપદેશ કરતાં છતાં પણ જડપણાને લઈને જે શ્રદ્ધા કરવાને સમર્થ થતો નથી તે કરણજડ જાણવો. જે સાધારણ છે, તે જ્ઞાનને ધારણ કરવાને અશક્ત હોવાથી દીક્ષા આપવાને યોગ્ય નથી. જે શરીરજડ છે તે માર્ગમાં વિહાર કરવાને તથા આહાર પ્રમુખ લાવવાને અસમર્થ છે, તેથી તે પણ દીક્ષાને લાયક નથી. વળી અતિજડના શરીરમાં અનેક જાતની મલિનતા થવાનો સંભવ છે. અને મલિનતાને લઈને સૂક્ષ્મ પ્રાણીઓની દિંસા થવાનો પ્રસંગ આવ્યા કરે છે, તેથી સંયમની વિરાપના અને લોક નિંદા થાય છે.

વળી સ્થુલ શરીરવાળાને ઉર્ધ્વચાસ ચડવાને લીધે સાપ, જલ, અગ્નિ ઇત્યાદિ પોતાની સમીપ આવતા હોય તો તેનાથી સ્થુલ શરીરને લીધે પરિવ્રમણ થાય નહીં એટલે ચાસ ચડવાને લીધે શીઘ્ર ગતિ થઈ શકે નહીં, તટિ એવા પુરૂષને દીક્ષા આપવી યોગ્ય નથી.

તથા કરણગુહ પ્રણ સમિતિ તથા ગુપ્તિ આદિક તેને. શીખવ્યું હોય તોપણ તે ગ્રહણ ન કરી શકે માટે તે દીક્ષાને અયોગ્ય છે.

૬ વ્યાધિવાળો એટલે લંગદર, અતિસાર, ડાઢ, પથરીનો રોગ, ફેફસે અર્શ, ઉધરસ, તથા જ્વર રોગે કરીને જે અસ્ત થયો હોય તે દીક્ષાને યોગ્ય નથી. કારણ કે, તેની ચિકિત્સા કરતાં ૫૬ જીવ નિકાયની વિરાધના થવાનો સંભવ છે, તેમજ તેને સ્વાધ્યાયાદિકની હાનિ થાય છે. ૬

૭ સ્તેન—એટલે જે ચોર હોય અથવા હુંદારો હોય તે અનર્થનું કારણ હોવાથી દીક્ષાને અયોગ્ય છે. ૭

૮ રાજપકારી—એટલે રાજના લાંડારને, અંતઃપુરને, શરીરને અને રાજકુંડુંબનો દ્રોહ કરનાર હોય તે રાજના અપકારને લઇને કારાગૃહ કે દેશનિકાલ જેવી શિક્ષાનો પાત્ર બને છે, તેથી તે દીક્ષા આપવાને અયોગ્ય છે. ૮

૯ ઉન્મત્ત એટલે ગાટો અથવા પ્રબળ મોહના ઉદયે. કરીને અથવા ભૂતપ્રેતાદિથી પરવશ થયેલો હોય તે દીક્ષાને અયોગ્ય છે. તેવાને દીક્ષા આપવાથી કષ્ટ થવાનો સંભવ છે. અને તેથી સ્વાધ્યાય, ધ્યાન અને સંયમને સાધવામાં મોટી હાનિ થાય છે. ૯

૧૦ અદર્શન—એટલે આંધળો આ સ્થળે થીલુદ્ધિ નિદ્રાવાળો ગ્રહણ કરવો અથવા અદર્શન એટલે સમક્ષિત દષ્ટિ વગરનો પણ લેવો. એવા પુરુષને દીક્ષા આપવાથી દષ્ટિના વિકલ્પણને લઇને ૫૬ જીવ વિરાધના થવાનો સંભવ છે, તેમજ તે અંધપણાંથી ડાઘ વિપન્ન સ્થાનમાં પડે તો તે આત્મ વિરાધના કરે છે, માટે તે દીક્ષાને યોગ્ય નથી. વળી તેનામાં થીલુદ્ધિ નિદ્રા હોય તો તે ડાઘ વખતે તેના આવેશથી ડાઘ શ્રાવક અથવા સાધુને મારણુદ્ધિક કરે તો તેથી ભારે વિંટબના થઇ આવે કારણ કે, થીલુદ્ધિ નિદ્રાના યોગથી

શરીરમાં વાસુદેવથી અર્ધું બળ પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી તે પોતાના સામર્થ્યથી જરા પણ સહન કરી શકતો નથી. માટે તે સર્વથા દીક્ષાને અયોગ્ય છે. ૧૦

૧૧ દાસ એટલે દાસીથી ઉત્પન્ન થયેલો, અથવા દુકાલ આદિ કારણથી નિર્ધન થયેલા કોઈ માણસ પાસેથી વેચાતો લીધેલો અથવા કરજથી ગ્રહણ કરેલો એટલે દહેણામાં લીધેલો તેવા દાસને દીક્ષા આપવી નહીં કારણકે, તેને તેનો સ્વામી દીક્ષા મુકાવી લઈ જાય વગેરે ઘટલા એક ઉપદ્રવો થવા સંભવ છે. ૧૧

૧૨ દુષ્ટ એટલે દૂષિત થયેલ. તે દુષ્ટ બે પ્રકારના છે. ૧ કપાય દુષ્ટ અને ૨ વિપયદુષ્ટ. જે અદ્ય કારણથી ઘણો કપાય કરે તે કપાયદુષ્ટ કહેવાય છે. ગુરૂએ સર્પચની ભાજી ગ્રહણ કરવાથી એક સાધુ રીસાએલ હતો, એ સાધુ કપાયદુષ્ટ કહેવાય છે. જે પરસ્ત્રી વીગેરેમાં અતિ લુબ્ધ થાય છે તે વિપયદુષ્ટ કહેવાય છે, તે કપાયદુષ્ટ અને વિપયદુષ્ટ બંને સંકલેશવાળા અધ્યવસાયને લઈને દીક્ષા આપવાને અયોગ્ય છે. ૧૨

૧૩ મૂઠ એટલે સ્નેહ અથવા અજ્ઞાન વગેરેના પરતંત્રપણાથી વસ્તુના જ્ઞાનથી રાત્ર્ય એવો મૂઠ પુરૂષ કાર્યાકાર્યના વિવેકથી રહિત હોવાથી દીક્ષા આપવાને અયોગ્ય છે. ૧૩

૧૪ રુણાર્ત્ત એટલે રાગ અથવા સાદુકારનો કરજદાર તેને દીક્ષા આપવાથી વખતે રાગ પ્રમુખ તેને પકડાવી કદર્થના કરે માટે તેવો પુરૂષ દીક્ષાને અયોગ્ય છે. ૧૪

૧૫ ભુંગિત—એટલે જાતિ, કર્મ અને શરીરથી દૂષિત એવો હલદી જાતનો પુરૂષ. ચંડાળ, કોળી, મોચી, છીપા વગેરે જાતિભુંગિત કહેવાય છે. મોર, કુકડા પોપટ વગેરેને પોપણ કરી વેચવા રાખનારા તથા વાંસ, અને

દોર ઉપર ચઢી રમત કરી આજીવિકા કરનારા તેમજ શીકાર વગેરે નિંદિત કર્મ કરનારા વાધરી વગેરે કર્મબુગિત કહેવાય છે, અને જે કાને ખુશા, ખેરા, લુલા, લંગડા, પાંગલા, કુખડા, કાણા અને ઠીંગણા પુરૂષો તે શરીર બુગિત કહેવાય છે. એ જાતિબુગિત, કર્મબુગિત અને શરીરબુગિત ત્રણે પ્રકારના પુરૂષો દીક્ષા આપવાને અયોગ્ય છે. કારણ કે, તેવાઓને દીક્ષા આપવાથી લોકોમાં નિંદા થાય છે. ૧૫

૧૬ અવબદ્ધ—એટલે પૈસો લેવા અથવા વિધા લણવા નિમિત્તે દીક્ષા લેવા આવનારો અથવા ‘હું અમુક દિવસ સુધી તમારો છું’ એવો કાંઈ જાતનો ઠરાવ કરી આત્માને પરાધીન કરનારો તેવો પુરૂષ દીક્ષા આપવાને યોગ્ય નથી. કારણ કે, તેમાં કલહ વગેરે દોષ ઉત્પન્ન થવાનો સંભવ છે. ૧૬

૧૭ ભૂતક—એટલે રૂપીઆ આપીને અમુક મુદત સુધી નોકરી કરવાના ઠરાવથી રાખેલો પુરૂષ અર્થાત્ ભાડે લીધેલો. જ્યાં સુધી તેની અવધિનો કાલ સમાપ્ત ન થાય, ત્યાં સુધી એ પુરૂષ દીક્ષા આપવાને યોગ્ય નથી. ૧૭

૧૮ નિષ્કૃટિકા—એટલે માતા પિતા કે કાંઈ વડિલે, રજા આપી ન દોય તેવા પુરૂષને અપહરણ કરી દીક્ષા આપે તે નિષ્કૃટિકા નામે દોષ કહેવાય છે.

તેવા વડિલની રજા વગરના પુરૂષને દીક્ષા આપવી નહીં કારણ કે, તેવા પુરૂષને દીક્ષા આપવાથી તે માતા પિતાને કર્મના બંધનું કારણ થાય છે અને દીક્ષા આપનાર અદત્તાદાન પ્રમુખ દોષનું ભાગ્ય બને છે.

આ પ્રમાણે અદાર પ્રકારના પુરૂષો દીક્ષા આપવાને અયોગ્ય છે.

ગુચ્ચિણી વાલ્લવચ્છા ય પવ્વાવેરું ન કષ્પશ્ચિ ॥

સગર્ભા અને નાના છોકરાવાલી—એ એ પ્રકારની સ્ત્રી દીક્ષા આપવાને અયોગ્ય છે. કારણ કે, તેમાં ચૂર્વની જેમ દોષ થવાનો સંભવ છે.

તથા—પંચ ૧ વાદ ૨ કીર્ત્તે ૩ કુંજી ૪ ઈસાવ્રુ યચિય ૫ ।

સજળી ૬ તત્કર્મસેવી ય ૭ પત્તિયાપત્તિય ઇય ॥ ૮ ॥ ૮૦૦ ॥

સોગંધિય ૯ ય આસત્તે ૧૦ ૯૯ દસ નપુંસગા ।

સંકિલ્લદ્વચિ સાહૂણં પન્નાવેઝં અકપ્પિયા ॥ ૮૦૧ ॥

૧ પંડક, ૨ વાતિક, ૩ ક્લીબ, ૪ કુંજી, ૫ ઇસાવ્રુ, ૬ શકુનિ, ૭ તત્કર્મસેવી, ૮ પાક્ષિકાપાક્ષિક, ૯ સૌગંધિક, ૧૦ આસક્ત—એ દશ પ્રકારના નપુંસક બહુવા, તેઓ સંકલ્પના કારણે હોવાથી દીક્ષા આપવાને યોગ્ય નથી. ૮૦૧

દશ પ્રકારના નપુંસકનું એકસો નવમું દ્વાર છે, તે કહે છે—

૧ પંડક—તેનો સ્વભાવ સ્ત્રીઓના જેવો હોય અને આકાર પુરુષના જેવો હોય તે પંડક બીજાનો નપુંસક કહેવાય છે. તે પંડકના લક્ષણો આ પ્રમાણે શાસ્ત્રમાં કહેલા છે.

“મહિજ્ઞાસહાવો સરવન્નજેત્રો,

મીઠં મહંતં મઝરા ય વાણી ।

સસદયં મુચમફેણયં ચ

પત્રાણિ ઝપ્પંમગલ્લસ્કણણિ ॥ ૧ ॥

સ્ત્રીના જેવો સ્વભાવ હોય એટલે મંદગતિએ ચાલે, શંકા સહિત ચલવાડે જોતો જોતો આગળ ચાલે, શરીર ક્ષીણ અને કામળ હોય, તે સ્ત્રીની જેમ હાથને ઉછાળતો બોલે છે, વારંવાર કહે હાથ દઈ ચાલે છે, ઓઢવાનું વસ્ત્ર ન હોય ત્યારે તે સ્ત્રીની જેમ બે હાથવડે દૃઢને ઢોકે છે, બોલતા બોલતા વિલાસ સહિત બ્રશુટીને ઢંચી કરે છે, સ્ત્રીની જેમ કેશખંધન કરે છે, વસ્ત્ર ઓઢે છે, આબૂપણું બહુ માન કરે છે, રનાનાદિ ક્રિયા ગુપ્ત સ્થાનમાં કરે છે. પુરુષોની સભામાં બેસ અને શંકાથી બેસે છે, સ્ત્રીઓના સમૂહમાં નિઃશકપણે વર્તે છે અને સ્ત્રીજનને લાયક

એવા કામ કરવામાં પ્રીતિ રાખે છે. આવા સ્ત્રીના સ્વભાવને ધારણ કરનાર એ પંડક નપુંસકનું પ્રથમ લક્ષણ છે. ૨ તેના સ્વરમા ભેદ હોય છે, ૩ શરીર સંબંધી વર્ણ, ગંધ, રસ, અને સ્પર્શ તે સ્ત્રી પુરૂષની અપેક્ષાએ વિલક્ષણ હોય છે, ૪ પુરૂષ ચિન્હ મોટું હોય છે, ૫ વાણી સ્ત્રીના જેવી કામળ હોય છે, ૬ તેના મૂત્રમાં સ્ત્રીની જેમ ફીણ હોતું નથી અને મૂત્ર કરતી વખતે શબ્દ થાય છે—આ પ્રમાણે છ લક્ષણો પંડક નામના નપુંસકના છે.

૨ બીજો વાતિક નપુંસક છે, તે પોતાના અથવા કોઈ બીજા નિમિત્તથી પુરૂષ ચિન્હ સ્તબ્ધ થતાં સ્ત્રીસેવા કર્યા વિના તે વેદને ધારણ કરવાને સમર્થ થતો નથી. ૨

૩ ત્રીજો કલીબ—નામનો નપુંસક છે. તેના ચાર પ્રકાર છે, ૧ દૃષ્ટિકલીબ, ૨ શબ્દકલીબ, ૩ આલિંગનકલીબ, અને ૪ નિમંત્રણકલીબ. જે સ્ત્રીને નમ્ર જોઈ શોભ પામે તે દૃષ્ટિકલીબ કહેવાય છે. સ્ત્રીના મુખના શબ્દો સાંભળી શોભ પામે તે શબ્દકલીબ કહેવાય છે. જે સ્ત્રીને આલિંગન કરી શોભ પામે તે આલિંગનકલીબ અને જે સ્ત્રીના નિમંત્રણથી કામાતુર થાય તે નિમંત્રણકલીબ કહેવાય છે.

૪ કુંભી—નામે ચોથો નપુંસક છે. જેનું પુરૂષ ચિન્હ મોહના ઉત્કટપણથી કુંભની પેઠે સ્તબ્ધ હોય અથવા વૃષણસ્તબ્ધ હોય તે કુંભી નપુંસક કહેવાય છે. અથવા કોઈ પુસ્તકમાં કુંભી એટલે કુંભના જેવા સ્તનવાહો એવો પણ અર્થ કરેલો છે. અર્થાત્ જે પુરૂષના સ્તન કુંભના જેવા હોય તે કુંભી નપુંસક કહેવાય છે. ૪

૫ પાંચમો ઇર્ધ્યાલુ નામે નપુંસક છે. બીજા પુરૂષ સેવન કરેલી સ્ત્રીને જોઈ ઇર્ધ્યા ઉત્પન્ન કરનારો પુરૂષ ઇર્ધ્યાલુ નપુંસક કહેવાય છે. એટલે પોતાનામાં સ્ત્રી ભોગવવાની શક્તિ નથી, તેથી બીજો સ્ત્રી ભોગવે તે ઉપર ઇર્ધ્યા કરે છે. તે ઇર્ધ્યાલુ નપુંસક કહેવાય છે. ૫

૬ છઠો શકુનિ નામે નપુંસક છે. તે ચક્રવાની જેમ વેદના આવેશથી વારંવાર સ્ત્રીને સેવવામાં આસક્ત થયા કરે. ૬

૭ સાતમો તત્કર્મસેવી નામે નપુંસક છે. તે મૈથુન સેવીને વેદના ઉચ્ચપણથી ગિહ્વાવડે ચાટવા વગેરે નિંદ્ય કર્મ કરી પોતાને સુખ માને છે. ૭

૮ આઠમો પાક્ષિકાપાક્ષિક નામે નપુંસક છે. તેને સુક્ષ્મપક્ષમાં અતિ-શયં મોહનો ઉદય થાય છે અને કૃષ્ણપક્ષમાં મોહ અદ્ય થાય છે તેથી પાક્ષિકા પાક્ષિક નપુંસક કહેવાય છે. ૮

૯ નવમો સૌગંધિક નપુંસક છે, તે પોતાના લિંગને મુલ ગંધવાલું જાણી મુઘ્યા કરે છે. ૯

૧૦ દશમો આસકત નામે નપુંસક છે. તે વીર્યપાત થયા પછી પણ સ્ત્રીનું આલિંગન કરી તેણીની કામ તથા શુદ્ધસ્થલ પ્રમુખ અંગમાં પ્રવેશ કરી રહે છે. ૧૦

આ પંડક વગેરે દશ પ્રકારના નપુંસકોની આલખ તે પુરૂષથી અ-થવા તેમના મિત્રો વગેરેના કહેવાથી જાણવામાં આવે છે.

અહિં કાઈ શંકા કરે કે, પ્રથમ પુરૂષમાં નપુંસકો કદા અને અહિં પણ કદા ત્યારે તેમાં અને આ કદા, તેમાં પરસ્પર શો વિશેષ છે ? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે, “ પ્રથમ જે નપુંસકો કદા, તે પુરૂષાદૃતિ નપુંસક હતા અને જે અહિં કહેવામાં આવ્યા, તે નપુંસકાદૃતિ જાણવા એટલે જે પુરૂષાદૃતિ નપુંસક હતા, તેને પુરૂષમાં ગણેલા છે, અને સ્ત્રી આદૃતિ નપુંસક હતા, તેને સ્ત્રીમાં ગણ્યા છે.

અહિં નપુંસક આદૃતિવાલા હતા, તેને નપુંસકમાં ગણ્યા છે. તે-મને નગરદાહના જેવો ઉત્કટ કામ અને અધ્યવસાયને આશ્રીને તેમના ચિત્ત મલિન હોય છે, તેથી તેઓ દીક્ષાને અયોગ્ય ગણેલા છે.

તેને માટે નિશ્ચય ચૂલ્હિમાં નીચે પ્રમાણે કહેવું છે—

“ ઇયાણિં નપુંસયા દસ તે પુરિસેમુ ચેવ વુચા નપુંસદારે જઠ્ઠ જે પુ-રિસેમુ વુચા તે ચેવ ફહંપિ કિં કઞ્ચો જેદો ? જન્ય ફન હિં પુરિસાગર્હ ફ-હ ગદ્ધર્ણ સેસપાણજગેચિ । एवं સ્ત્રીજ્વપિ ચાગ્યમ્ ॥ ”

“ તે પુરૂષને વિષે દશ પ્રકારના નપુંસક કહ્યા છે, તે પુરૂષને વિષે કહેલા ભેદ નપુંસક સ્ત્રીને વિષે જાણી લેવા. અને અહિં પણ તે ભેદ કહ્યા, એમાં શો ભેદ કે પુરૂષાકૃતિતું અહિં નપુંસક ભેદમાં ગ્રહણ કરવું એમ શેષમાં પણ જાણવું એટલે સ્ત્રી આકૃતિમાં સ્ત્રી નપુંસક ભેદનું અને નપુંસક આકૃતિમાં નપુંસક ભેદનું ગ્રહણ કરવું. ”

અહિં ટાઢ શંકા કરે કે, શાસ્ત્રમાં સોલ પ્રકારના નપુંસકો કહ્યા છે, તો અહિં દશ પ્રકારના કેમ કહ્યા ? તેના ઉત્તરમાં લખે છે કે, દશ પ્રકારના નપુંસક દીક્ષાને અગ્રાગ્ય કહ્યા છે અને છ પ્રકારના નપુંસક દીક્ષાને ગ્રાગ્ય કહ્યા છે. તે વિષે શાસ્ત્રમાં નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે—

“ વિષ્ણુ ચિષ્ણુ ચેવ મંત્રાગ્રોસહિદ્ગ્રોવાહર ।

ફસિસગ્રો દેવસગ્રો ય પવ્વાવેજ્જ નપુંસર ॥ ૧ ॥ ”

૧ વર્દ્ધિતક—અંતઃપુરની રક્ષા માટે રાજાએ ઈદ્રિયનો છેદકરી નાગર કરેલો પુરૂષ.

૨ ચિષ્ણિત એટલે જન્મ થતાંજ આંગલીઓના મર્દનથી જેના વૃષણ ગળાવ્યા હોય તેવો પુરૂષ.

એ બંનેને એમ કરવાથી નપુંસક વેદનો ઉદય થાય છે, અને ડાઘને મંત્રની શક્તિથી અને ડાઘને ઔપધની શક્તિથી પુરૂષવેદ હણાઈ ગયો હોય તે ત્રીજા અને ચોથા પ્રકારના નપુંસકો સમજવા.

૩ મંત્રોપહત એટલે મંત્રથી જેનો પુરૂષવેદ નાશ પામ્યો હોય તે.

૪ ઔપધ્યુપહત એટલે ઔપધથી જેનો પુરૂષવેદ નાશ પામ્યો હોય તે.

૫ પાંચમો ઋષિશપ્ત એટલે ટાઢ ઋષિના શાપથી જેનો પુરૂષવેદ નાશ પામ્યો હોય તે.

૬ છઠો દેવશપ્ત એટલે ટાઈ દેવનો શાપ થવાથી જેનો પુરૂષવેદ નાશ પામ્યો હોય તે.

એ છ પ્રકારના નપુંસકોને નિશીથ સૂત્રમાં કહેલા વિશેષ લક્ષણોનો સંભવે છે. તેથી તેઓ દીક્ષા લેવાને ગ્રાગ્ય છે. તે વિષે વિશેષ સ્વરૂપ નિશીથ સૂત્રના અધ્યયનથી જાણી લેવું. ૩૩

તથા યચિત્તે અનુજ્ઞાપનેતિ ॥ ૩૪ ॥

યચિત્તેન્નુચિત્તવિવ્રક્ષણે પિન્નાદૌ અનુજ્ઞાપના અનુજ્ઞાનતોન્નુમન્યમાનસ્ય સ્વયમેવ ગુરોર્ઽવ્યસ્ત્રામિનો વા પ્રયોજનમ્ । યથા અનુજાનીત યૂષં મમ ગૃહીતુમેતદિતિ । અન્યથા અદત્તાદાનપ્રસંગાત્ ॥ ૩૪ ॥

તથા નિમિત્તોપયોગ ઇતિ ॥ ૩૫ ॥

નિમિત્તે યચિત્તાહારાદેર્ગૃહીતુમન્નિવ્રપિતસ્ય શુદ્ધ્યશુદ્ધિસૂચકે શકુનેસા-
ધુજનપ્રસિદ્ધે પ્રવૃત્તે સતિગમ્યતે ઉપજોગઃ આજોગઃ કાર્યઃ । અત્ર ચ નિમિત્તાશુદ્ધૌ
ચૈત્યવન્દનાદિકુશલક્રિયાપૂર્વકં નિમિત્તાન્તરમન્વેપણીયં એવં યદિ ત્રીન્ વારાન્નિ-
મિત્તશુદ્ધિર્ન સ્યાત્તદા તદિને ન તેન કિંચિદ્ ગ્રાહ્યમ્ યદિપરમન્યાનીતં ચોક્ત-
વ્યમિતિ ॥ ૩૫ ॥

નિમિત્તશુદ્ધાવપિ—

મૂલાર્થ—યોગ્ય વસ્તુને ગ્રહણ કરવાની પ્રેરણા કરવી. ૩૪

ટીકાર્થ—અનુચિતથી વિવ્રક્ષણ એવા યોગ્ય પિંડાદિ વસ્તુને ગ્રહણ
કરવામાં શુદ્ધી અથવા તે દ્રવ્યના સ્વામીની આજ્ઞા માગવી. એટલે
તેમની આજ્ઞા માગવારૂપ પ્રયોજન રાખવું જેમકે, ‘આ વસ્તુ ગ્રહણ કરવાની
તમે મને આજ્ઞા આપો’ જે એમ ન કરે તો અદત્તાદાનનો પ્રસંગ આવે. ૩૪

મૂલાર્થ—શકુન પ્રમુખ નિમિત્તનો વિચાર કરવો. ૩૫

ટીકાર્થ—ઉચિત એવા આહારાદિક વગેરેને ગ્રહણ કરવાની ઈચ્છા
રાખનારા પુરૂષે શુદ્ધિ તથા અશુદ્ધિને સુચવનાર અને સાધુજનમાં પ્રસિદ્ધ એવું
શકુન પ્રવર્તે ત્યારે વિચાર કરવો એટલે નિમિત્ત-શકુનશુદ્ધિ કરવી. આ સ્થળે
નિમિત્તની અશુદ્ધિ થાય તો ચૈત્યવન્દનાદિક કુશળ ક્રિયા કર્યા પછી પાશુ બી-
લું એવું એમ જેતાં ત્રણવાર જે નિમિત્તની શુદ્ધિ ન થાય તો તે દિવસે સાધુ
એ કાંઈપણ ગ્રહણ ન કરવું અને જે બીજાએ આણેલું હોય તો તેનું
ભોજન કરવું. ૩૫

નિમિત્ત શુભ હોય તોપણ.

અયોગ્યેઽગ્રહણમિતિ ॥ ૩૬ ॥

અયોગ્યે ઉપકારાકારકત્વેનાનુચિતે પિણ્ડાદાત્રગ્રહણમનુપાદાનં કાર્યમિતિ ॥ ૩૬ ॥

તથા અન્યયોગ્યસ્ય ગ્રહ ઇતિ ॥ ૩૭ ॥

અન્યસ્યાત્મવ્યતિસ્તિત્વસ્ય ગુરુગ્જ્ઞાનવાદ્વાદેર્યયોગ્યમુપપદ્મન્નકત્વેનોચિતં તસ્ય ગ્રહો વિધેય ઇતિ ॥ ૩૭ ॥

एवं च गृहीतस्य किं कार्यमित्याह ।

गुरोर्निवेदनमिति ॥ ३८ ॥

હસ્તશતાદ્વાદિગૃહીતસ્પેર્યાપતિક્રમણગમનાગમનાદ્વોચનપૂર્વકં હસ્તશતમધ્યેતુ
एवमेव निवेदनं गुरोः दायकहस्तमात्रव्यापारप्रकाशेन त्वव्यस्य द्वापनं समर्पणं
च कार्यमिति ॥ ३८ ॥

મૂલાર્થ—અયોગ્ય વસ્તુનું ગ્રહણ ન કરવું. ૩૬

ટીકાર્થ—અયોગ્ય એટલે ઉપકારનું અકરવાપણું કરીને અનુચિત
એવા પિંડાદિકનું ગ્રહણ ન કરવું. ૩૬

મૂલાર્થ—ખીજને યોગ્ય એવી વસ્તુ ગ્રહણ કરવી. ૩૭

ટીકાર્થ—પોતા વિના ખીજ જે ગુરુ, ગ્જ્ઞાન તથા ખાલાદિકને ઉપકાર
કરવામાં યોગ્ય હોય તેનું ગ્રહણ કરવું. ૩૭

એમ ગ્રહણ કરેલ વસ્તુનું શું કરવું ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—ગ્રહણ કરેલી વસ્તુ ગુરુમહારાજને નિવેદન કરવી. ૩૮

ટીકાર્થ—સો હાથ ઉપરાંત બધા ગ્રહણ કરેલા આહારાદિકનું પ્રથમ જવા
આવવાનું આહારણ કરી પછી ગુરુને તે નિવેદન કરવું. જો સો હાથની અં-
દરથી ગ્રહણ કરેલું હોય તો એમનું એમજ ગુરુને નિવેદન કરવું. આપનાર
માણસના કેવળ હાથના વ્યાપારને પ્રકાશ કરી એટલે જ ના હાથથી જે વાત
લાવવામાં આવી હોય, તે હકીકત જાહેર કરી ગુરુને અર્પણ કરવી. ૩૮

અત એવ ।

સ્વયમદાનમિતિ ॥ ૩૯ ॥

સ્વયમાત્મનાદ્દાનં દ્વન્ધસ્યાન્યસૈ અવિતરણં ગુર્વાયત્તીકૃતત્વાત્સ્ય । તતો
યદિ ગુરુઃ સ્વયમેવ કસૈચિદ્ વાઙ્માદિકાય કિંચિદ્દયાત્સુંદરમેવ અય કુતોડપિ
વ્યગ્રતયા ન સ્વયં દદાતિ કિંતુ તેનૈવ દાપયતિ તદા ॥ ૩૯ ॥

તદાજ્ઞયા પ્રવૃત્તિરિતિ ॥ ૪૦ ॥

તસ્ય ગુરોરાજ્ઞયા નિરોધેન પ્રવૃત્તિર્દાને કાર્યા ॥ ૪૦ ॥

તત્ર ચ ।

ઉચિતચ્ચન્દનમિતિ ॥ ૪૧ ॥

ઉચિતસ્ય સમાનસંજોગ્યવાઙ્માદેઃ સાધોઃ ન પુનરન્યન્યસ્ય તં પ્રતિ દાનાનધિ-
કારિત્વાત્સ્ય ચ્ચન્દનં ચ્ચન્દસ્યાન્નિદ્વાપસ્ય અન્નાદિગ્રહણં પ્રત્યુત્પાદનં કાર્ય ॥ ૪૧ ॥

ગુરુને નિવેદન કર્યું, તેથી કરીને.

મૂલાર્થ—ગુરુની આજ્ઞા વિના પોતાની મેલે કોઈને આપવું
નહીં. ૩૯

ટીકાર્થ—પોતે પ્રાપ્ત કરેલી વસ્તુ ખીજને પોતાની મેલે ન આપવી
કારણકે, તે વસ્તુ ગુરુને સ્વાધીન કરેલી છે. જો ગુરુ પોતે જ કોઈ ખાણક વગેરે
ને કાંઈ આપે તો સારું. અથવા ગુરુ કોઈપણ કારણથી વ્યગ્રપણાને લઈને પોતે
ન આપી શકે અને તે લાવનાર શિષ્યની પાસે અપાવે ત્યારે (શું કરવું ?) ૩૯

મૂલાર્થ—ગુરુની આજ્ઞાથી પ્રવૃત્તિ કરવી. ૪૦.

ટીકાર્થ—ગુરુની આજ્ઞાથી તે લાવેલી ભિક્ષાદિ, વસ્તુને વેઢેચવામાં
પ્રવૃત્તિ કરવી. ૪૦

તે વસ્તુ આપવાની પ્રવૃત્તિને વિષે—,

મૂલાર્થ—યોગ્ય પુરૂષની નિમંત્રણા કરવી. ૪૧

ટીકાર્થ—પોતાની સાથે સરખી રીતે ભોગ લઈ શકે તેવા ખાણાદિક
સાધુને અન્નાદિ ગ્રહણ કરવાની અભિક્ષાયા ઉત્પન્ન કરાવી તેને તે વસ્તુ
આપવી ખીજને ન આપવી, કારણકે, ખીજને આપવાનો તેને અધિકાર નથી. ૪૧

અતएव ब्रह्मचर्यव्रतपरिपात्रनाय एतच्चेपगुप्तीरजिघातुं स्त्रीकथापरिहार
इत्यादिविचूपापरिवर्जनमिति पर्यंतं सूत्राष्टकमाह ।

तत्र स्त्रीकथापरिहार इति ॥ ४४ ॥

સ્ત્રીણાં કથા સ્ત્રીકથા સા ચ ચતુર્વિધા જાતિ ? કુલ ૧ રૂપ ૩ નેપથ્ય-
જેદાત્ । તત્ર જાતિર્બ્રાહ્મણાદિકા તત્કથા યથા ।

“ ધિક્ બ્રાહ્મણીર્ધિવાજાત્રે યા જીવંતિ મૃતા ઇવ । ધન્યા શૂદ્રીજનૈર્માન્યા
પતિવ્રદ્વેજ્યનિંદિતા ” ॥ ૧ ॥

કુલં ચૌલુક્યવહુમાનાદિ તત્કથા ।

“ અહો ચૌલુક્યપુત્રીણાં સાહસં જગતોઽધિકમ્ । વિશંત્યગ્નો મૃતે પત્યૌ
યાઃ પ્રેમરહિતા અપિ ” ॥ ૨ ॥

એ કારણથી બ્રહ્મચર્ય પાળવામાં બાડી રહેલી શુભિચ્છાને કહેવા માટે
' સ્ત્રી કથા પરિહાર ' એ સૂત્રથી માંડી ' વિભૂષા પરિવર્જન ' ત્યાં સુધીના
આઠ સૂત્રો કહે છે—

મૂલાર્થ—તેઓમાં પ્રથમ સૂત્ર કહે છે કે, સ્ત્રી કથાનો
ત્યાગ કરવો. ૪૪

ટીકાર્થ—સ્ત્રીઓની કથા તે સ્ત્રી કથા. તે સ્ત્રી કથા ૧ જાતિ,
૨ કુલ, ૩ રૂપ અને ૪ વેપના ભેદથી ચાર જાતની છે. તે જાતિ એટલે બ્રાહ્મ-
ણાદિક જાતિ, તેની કથા. જેમકે,—

“ બ્રાહ્મણોની સ્ત્રીઓને ધિકાર છે કે, જેઓ પતિનો અભાવ (મૃત્યુ)
થયા પછી મરેલના જેવી થઈ જાય છે. શૂદ્રની સ્ત્રીને ધન્ય છે કે, જે લાખ
પતિઓ છતાં પણ લોકમાન્ય અને અનિંદિત કહેવાય છે.” ૧

કુલ એટલે ચૌલુક્ય વગેરે તેનું બહુ માનાદિ કરવું, તે કુલકથા
કહેવાય છે.

“ અહો ! ચૌલુક્ય વંશની પુત્રીઓનું સાહસ જગતથી અધિક છે કે
જેઓ પ્રેમ રહિત છતાં પણ પતિ મૃત્યુ પામતાં અગ્નિમાં પ્રવેશ કરે છે.” ૨

તતો દત્તાવશિષ્ટસ્યાન્નાદે :—

ધર્માયોપજોગ ઇતિ ॥ ૪૨ ॥

ધર્માય ધર્માધારશરીરસંધારણદ્વારેણ ધર્માર્થમેવ ચ ન પુનઃ શરીરવર્ણવદ્વા-
દ્યર્થમપિ ઉપજોગ ઉપજીવનમ્ । તથા ચાર્પમ્ ।

“ વેણય ૧ વેયાવચ્ચે ૨ ફરિયદ્વાણ ૩ ય સંયમદ્વાણ ૪ તદ્દ પાણવત્તિપાણ
૫ ઝટ્ટં પુણ ધમ્મચિંતાણ ૬ ॥ ૧ ॥ ૪૨ ॥

તથા વિવિક્તવસતિસેવેતિ ॥ ૪૩ ॥

વિવિક્તાયાઃ સ્ત્રીપશુપંરુકવિવર્જિતાયાઃ

વસતેરાશ્રયસ્ય સેવા પરિજોગો વિધેયઃ । અવિવિક્તાયાં હિ વસતૌ વ્રતિનાં
વ્રહ્મચર્યવ્રતવિજ્ઞોપમસંગ ઇતિ ॥ ૪૩ ॥

આપી રહ્યા પછી બાકી રહેલા અનનું શું કરવું ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—ધર્મને અર્થે ઉપભોગ કરવો. ૪૨

ટીકાર્થ—ધર્મને અર્થે એટલે ધર્મના આધારભૂત શરીરને ધારણ કર-
વારૂપ દ્વારે કરીને ધર્મસાધન કરવાને અર્થેજ અન્નાદિકનો ઉપભોગ કરવો.
પરંતુ શરીરની સારી આકૃતિ તથા બલ વગેરેને અર્થે ઉપભોગ ન કરવો.
તેને માટે શાસ્ત્રમાં લખેલું છે.

“ ક્ષુધાની વેદના શમાવાને માટે, વૈયાવચ્ચ કરવાને માટે, ધર્મો સમિતિ
શોધવાને માટે, સંયમ ધારણ કરવાને માટે, પ્રાણ ધારણ કરવાને અર્થે અને
છઠું ધમ ચિંતવવાને અર્થે અન્નાદિકનો ઉપભોગ કરવો.” ૪૨

મૂલાર્થ—એકાંતસ્થલમાં નિવાસ કરવો. ૪૩

ટીકાર્થ—સ્ત્રી, પશુ અને નપુંસકથી સહિત એવા એકાંત સ્થાનનો
ઉપભોગ કરવો. સ્ત્રી વગેરેથી સહિત એવા સ્થાનને વિષે વસવાથી પ્રતધારી
પુરૂષોને બ્રહ્મચર્ય નાશ થવાનો પ્રસંગ આવે છે. ૪૩

અતएव ब्रह्मचर्यव्रतपरिपाद्यनाय एतच्चेपगुप्तीरजिधातुं स्त्रीकथापरिहार
इत्यादिविभूषापरिवर्जनमिति पर्यंतं सूत्राष्टकमाह ।

तत्र स्त्रीकथापरिहार इति ॥ ४४ ॥

સ્ત્રીણાં કથા સ્ત્રીકથા સા ચ ચતુર્વિધા જાતિ ? કુલ ૨ રૂપ ૩ નેપથ્ય-
જેદાત્ । તત્ર જાતિર્બ્રાહ્મણાદિકા તત્કથા યથા ।

“ ધિક્ વ્રાહ્મણીર્ધિવાજાત્રે યા જીવંતિ મૃતા ઇવ । ધન્યા શૂદ્રીજનૈર્માન્યા
પતિવ્રજેઽપ્યનિદિતા ” ॥ ૧ ॥

કુલં ચૌલુક્યવદુમાનાદિ તત્કથા ।

“ અહો ચૌલુક્યપુત્રીણાં સાહસં જગતોઽધિકમ્ । વિશંત્યગ્નો મૃતે પત્યૌ
યાઃ પ્રેમરહિતા અપિ ” ॥ ૨ ॥

એ કારણથી પ્રલયર્થ પાળવામાં બાકી રહેલી શુભિચ્છાને કહેવા માટે
' સ્ત્રી કથા પરિહાર ' એ સૂત્રથી માંડી ' વિભૂષા પરિવર્જન ' ત્યાં સુધીના
આઠ સૂત્રો કહે છે—

મૂલાર્થ—તેઓમાં પ્રથમ સૂત્ર કહે છે કે, સ્ત્રી કથાનો
ત્યાગ કરવો. ૪૪

ટીકાર્થ—સ્ત્રીઓની કથા તે સ્ત્રી કથા. તે સ્ત્રી કથા ૧ બતિ,
૨ કુલ, ૩ રૂપ અને ૪ વેપના સેદથી ચાર બતની છે. તે બતિ એટલે બ્રાહ્મ-
ણાદિક બતિ, તેની કથા. જેમકે,—

“ બ્રાહ્મણીની સ્ત્રીઓને ધિકાર છે કે, જેઓ પતિનો અભાવ (મૃત્યુ)
થયા પછી મરેલના જેવી થઈ જીવે છે. શૂદ્રની સ્ત્રીને ધન્ય છે કે, જે લાખ
પતિઓ છતાં પણ લોકમાન્ય અને અનિદિત કહેવાય છે.” ૧

કુલ એટલે ચૌલુક્ય વગેરે તેનું બહુ માનાદિ કરવું, તે કુલકથા
કહેવાય છે.

“ અહો ! ચૌલુક્ય વંશની પુત્રીઓનું સાહસ જગતથી અધિક છે કે
જેઓ પ્રેમ રહિત છતાં પણ પતિ મૃત્યુ પામતાં અગ્નિમાં પ્રવેશ કરે છે.” ૨

રૂપં શરીરાકારઃ તત્કથા ।

“અહો અંધપુરંધ્રીણાં રૂપં જગતિ વર્ણ્યતે । યત્ર યૂનાં દૃશો લગ્ના ન મન્યંતે પરિશ્રમમ્ ” ॥ ૩ ॥

નેપથ્યં વસ્ત્રાદિવેપગ્રહઃ તત્કથા ।

“ ધિન્નારીસૌદીચ્યા બહુવસ્ત્રાચ્છાંદિતાંગલ્લતિકત્વાત્ । તથૌવનં ન યૂનાં ચક્રુર્મોદાય ભવતિ સદા ” ॥ ૪ ॥

તસ્યાઃ સ્ત્રીકથાયાઃ પરિહારઃ ઇતિ ॥ ૪૪ ॥

નિપદ્યાનુપવેશનમિતિ ॥ ૪૫ ॥

નિપદ્યાવાં સ્ત્રીનિવેશસ્થાને પટ્ટપીઠાદૌ મુહૂર્ત્તં યાવત્ સ્ત્રીપૃથ્વિતાસ્ત્વપિ

રૂપ એટલે શરીરનો આકાર, તેની કથા તે રૂપકથા કહેવાય છે.

“ આ જગત્માં અંધદેશ (દક્ષિણ હિંદુસ્તાન) ની સ્ત્રીઓનું રૂપ આશ્ચર્યપણે વર્ણનીય છે. જેમાં લગ્ન થયેલી યુવાન પુરૂષોની દૃષ્ટિએ પોતાના પરિશ્રમને પણ બોણતી નથી.” ૩

નેપથ્ય એટલે વસ્ત્રાદિ વેપ તેની કથા તે નેપથ્યકથા કહેવાય છે. જેમકે,

ઉત્તર દિશાની સ્ત્રીઓને ધિક્કાર છે કે, જેઓ ધણું વસ્ત્રોથી પોતાના અંગરૂપ લતાને આચ્છાદિત કરનારી હોવાથી તેમનું યૌવન હંમેશાં યુવાન પુરૂષોના નેત્રને આનંદને માટે થતું નથી, એટલે ધણું શરીર ઢાંકવાથી તેમની યૌવન અવસ્થા પુરૂષના જોવાના ઉપયોગમાં આવતી નથી. ૪

તેવી સ્ત્રીકથાનો ત્યાગ કરવો. ૪૪

મૂલાર્થ—સ્ત્રીના આસન ઉપર બેસવું નહીં. ૪૫

ટીકાર્થ—પાટલા પ્રમુખ સ્ત્રીને બેસવાની વસ્તુને વિષે સ્ત્રી ઉડી ગયા પછી બેઘડી સુધી સાધુએ બેસવું નહીં. કારણ કે, તત્કાલ સ્ત્રીના આસન

અનુપવેશનં કાર્યં । સઘ એવ સ્ત્રીનિપદ્યોપવેશને સાધોસ્તચ્ચરીરસંયોગસંક્રાંતોષ્મ-
સ્પર્શવશેન મનોવિશ્રેતસિકાદોપસંજ્ઞવાત્ ॥ ૪૫ ॥

ઇન્દ્રિયાપ્રયોગ ઇતિ ॥ ૪૬ ॥

ઇન્દ્રિયાણાં ચક્ષુરાદીનાં કથંચિદ્વિષયજ્ઞાવાપન્નેષ્વપિ ગુહ્યોસ્ત્વદનકક્ષાસ્ત-
નાદિષુ સ્ત્રીશરીરાવયવેષુ અપ્રયોગોઽવ્યાપારણં કાર્યં પુનસ્તન્નિરીક્ષણાદ્યર્થં નયત્નઃ
કાર્યઃ ॥ ૪૬ ॥

કુઙ્ઘ્યાંતરદાંપત્યવર્જનમિતિ ॥ ૪૭ ॥

કુઙ્ઘ્યં ત્રિતિસ્તદંતરં વ્યવધાનં યસ્ય તત્તદ્વા દાંપત્યં દયિતાપતિઙ્ગક્ષણ
યુગ્મં કુઙ્ઘ્યાંતરં ચ દાંપત્યં ચેતિ સમાસઃ । તસ્ય વર્જનં વસતૌ સ્વાધ્યાયધ્યાનાદૌ
ચ ન તત્ર સ્થાતવ્યં યત્ર કુઙ્ઘ્યાંતરં દાંપત્યં ભવતીતિ ॥ ૪૭ ॥

ઉપર બેસવાથી સ્ત્રીના શરીરના સંયોગથી ઉત્પન્ન થયેલા બાક (ગરમી) ના
સ્પર્શને લીધે સાધુના મનને વિશ્રાંતસિકા (વિબુદ્ધપણ) નો દોષ લાગવાનો
સંભવ છે. ૪૫

મૂલાર્થ—સ્ત્રીના શરીરમાં ઈન્દ્રિયોનો પ્રવેશ ન કરવો. ૪૬

ટીકાર્થ—નેત્ર વગેરે ઈન્દ્રિયોને કાઠ પ્રકારે વિષય ભાવને પામેલા એવા
સ્ત્રીના શરીરના ગુહ્ય, સાથળ, મુખ, કાપ્પ અને સ્તન વગેરે અવયવો એવામાં
વ્યાપાર ન કરવો એટલે તેને નીરખવાને માટે યત્ન ન કરવો. ૪૬

મૂલાર્થ—જેમાં એક ભીંતને આંતરે સ્ત્રીપુરૂષનું જોડું હોય
એવા સ્થાનનો ત્યાગ કરવો. ૪૭

ટીકાર્થ—એક ભીંતને આંતરે રહેલા એવા સ્ત્રી પુરૂષના જોડાનો ત્યાગ
કરવો. જે વસતિમાં ભીંતના આંતરમાં દંપતિ વસતા હોય તેવી વસતિમાં
સ્વાધ્યાય ધ્યાન વગેરે કરવાને સાધુએ રહેવું નહીં. ૪૭

પૂર્વક્રીન્તાસ્મૃતિરિતિ ॥ ૪૬ ॥

પૂર્વે પ્રવ્રજ્યાપતિપત્તિકાલાત્માક્ ક્રીન્તાનાં પ્રૌઢમમોદપ્રદમદાપસંગ-
પ્રમૃતિવિદ્વસિતાનામસ્મૃતિરસ્મરણં અયં ચ જુક્તજોગાન્ પ્રત્યુપદેશ ઇતિ ॥ ૪૬ ॥

પ્રણીતાજોજનમિતિ ॥ ૪૭ ॥

પ્રણીતસ્ય અતિસ્નિગ્ધસ્ય ગદ્યત્પસ્નેહવિનુલ્લક્ષણસ્યાહારસ્યાજોજનમનુષ-
જીવનમિતિ ॥ ૪૭ ॥

અતિમાત્રાભોગ ઇતિ ॥ ૪૮ ॥

અપ્રણીતસ્યાપ્યાહારસ્યાતિમાત્રસ્ય દ્વાર્વિંશત્કવજ્રાદિશાસ્ત્રસિદ્ધપ્રમાણાતિ-
ક્રાંતસ્યાજોગોઽજોજનમ્ ॥ ૪૮ ॥

મૂલાર્થ—સ્ત્રી સાથે જે પ્રથમ કીડા કરી હોય તેનું સ્મરણ
ન કરવું. ૪૮

ટીકાર્થ—દીક્ષા લીધા પહેલા અતિશય પ્રમોદને આપનારા સ્ત્રી સાથે-
ના પ્રસંગ વગેરે વિદ્વાસોતું સ્મરણ ન કરવું. સ્ત્રીનો ભોગ ભોગવ્યા પછી
સાધુ થયેલા પુરૂષો પ્રત્યે આ ઉપદેશ છે. ૪૮

મૂલાર્થ—અતિ સ્નિગ્ધ (ચીકણા) આહારનું ભોજન
ન કરવું. ૪૯

ટીકાર્થ—અતિ સ્નિગ્ધ એટલે ધી વગેરેના ખિંદુ જેમાંથી ટપક છે
એવા રસબસ આહારનો ત્યાગ કરવો. અર્થાત્ તેવા આહારથી પોતાનું ઉપ-
શ્વપન ન કરવું. ૪૯

મૂલાર્થ—અતિશય આહારનો ભોગ ન કરવો. ૫૦

ટીકાર્થ—અતિ સ્નિગ્ધ ન હોય તોપણ તે આહાર અતિશય ન કરવો.
ખત્રીશ દાહીયા લેવા વગેરે જે શાસ્ત્રમાં આહાર કરવાનું પ્રમાણ છે, તેનાથી
અધિક આહાર ન કરવો. ૫૦

વિનૂપાપરિવર્જનમિતિ ॥ ૫૧ ॥

વિનૂપાયાઃ શરીરોપકરણયોઃ શૃંગારદ્વક્ષણાયાઃ પરિવર્જનમિતિ । एतेषां च स्त्रीकथादीनां नवानामपि जावानां मोहोष्केकहेतुत्वान्निषेधः कृत इति ॥ ५१ ॥

તથા તત્ત્વાન્નિવેશ ઇતિ ॥ ૫૨ ॥

तत्त्वे सम्यक् दर्शनज्ञानचारित्रानुसारिणि क्रियाकलापे अज्ञिनिवेशः श-
क्यकोटिमागते कर्तुमर्ह्यतादरपरता अन्यथा तु मनःप्रतिबंध एव कार्यः ॥ ५२ ॥

તથાયુક્તોપધિધારણેતિ ॥ ૫૩ ॥

युक्तस्य शास्त्रप्रसिद्धममाणसमन्वितस्य लोकपरिवादाविषयस्य स्वरयोर-
गानुत्पादकस्य उपधेर्वत्त्वपात्रादिवक्ष्यस्य धारणा उपजोगः उपद्वक्ષणत्वात्परिजो-

મૂલાર્થ—શૃંગારનો ત્યાગ કરવો. ૫૧

टीकार्थ—વિભૂષા એટલે શરીર તથા ઉપકરણની શોભા, તેને ન કરવી. એ પ્રથમ કહેલા સ્ત્રીકથા વગેરે નવ ભાવનો ત્યાગ કરવો. તે મોહના અતિ-શયપણાનું કારણ હોવાથી તેમનો નિષેધ કરેલો છે. ૫૧

મૂલાર્થ—તત્ત્વને વિષે અતિ આદર કરવો. ૫૨

टीकार्थ—તત્ત્વ એટલે સમ્યક્ દર્શન, જ્ઞાન, અને ચારિત્રને અનુસર-નારી ક્રિયાઓમાં અભિનિવેશ કરવો એટલે પોતાની શક્તિ પ્રમાણે થઈ શકે એવા ક્રિયાકલાપને વિષે અતિ આદર રાખવો. અન્યથા ન કરી શકાય એવા ક્રિયાના અનુદાનમાં મનનો પ્રતિબંધ કરવો, ‘એટલે અશક્ય અનુદા-નને હું ક્યારે કરીશ’ એમ મનથી નિશ્ચય ભાવ ભાવવો. ૫૨

મૂલાર્થ—ઘટે તેવી ઉપધિ ધારણ કરવી. ૫૩

टीकार्थ—ઘટ તેવી એટલે શાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ એવા પ્રમાણવાલી અને લોકાપવાદન લાગે તેવી અને પોતાને તથા પરને જથી રાગ ઉત્પન્ન ન થાય એવી વસ્ત્ર પાત્ર વગેરે ઉપધિને ધારણ કરવી. *ઉપસક્ષણથી તે ઉપધિને

* ઉપમેગ કરવા યોગ્ય છતાં અધિક ગ્રહણ કરવાથી સંયમને બાધા થતી હોય તો તેનો ત્યાગ કરવો.

ગથ ગૃહ્યતે । યથોક્તમ્—

“ ધારણયા ભવજોગો પરિહરણા હોઝ પરિજોગો ” ॥૫૨॥

તથા મૂર્ઝાત્યાગ ઇતિ ॥ ૫૩ ॥

મૂર્ઝાયા અન્નિષ્વંગસ્ય સર્વત્ર વાહ્યેઽર્થેન્ન્યંતરે ચ શરીરવદ્વાદૌ વર્જનમ્ ॥૫૪॥

તથા અપ્રતિવષ્ટવિહરણમિતિ ॥ ૫૫ ॥

અપ્રતિવષ્ટેન દેશપ્રાપ્તકુદ્વાદાવમૂર્ઝિતેન વિહરણં વિહારઃ કાર્યઃ ॥૫૬॥

તથા પરકૃતવિદ્વવાસ ઇતિ ॥ ૫૬ ॥

પરૈરાત્મવ્યતિરિક્તૈઃ કૃતે સ્વાર્થમેવ નિષ્પાદિતે વિદ્વ ઇવ વિદ્વે અસંસ્કર-
ણીયતયા ઉપાશ્રયે વાસઃ ॥ ૫૬ ॥

ત્યાગ પણ અહણ કરાય છે. તેને માટે કહ્યું છે કે,—

“ વસ્ત્ર પાત્રાદિકને ધારણ કરવાથી ઉપભોગ કહેવાય છે અને તેનો ત્યાગ કરવાથી પરિભોગ કહેવાય છે. ” ૫૩

મૂલાર્થ—મૂર્ઝાનો ત્યાગ કરવો. ૫૪

ટીકાર્થ—સર્વ બાહ્ય તથા આભ્યંતર એવા શરીરખસ વગેરેમાં મૂર્ઝાનો ત્યાગ કરવો. ૫૪

મૂલાર્થ—અપ્રતિબંધપણે વિહાર કરવો. ૫૫

ટીકાર્થ—દેશ, આમ તથા કુલ વગેરેમાં મૂર્ઝા રહિતપણે વિહાર કરવો. ૫૫

મૂલાર્થ—બીજા પુરૂષે પોતાને માટે કરેલા સ્થાનમાં નિવાસ કરવો. ૫૬

ટીકાર્થ—પોતાથી બીજા એટલે ગૃહસ્થોએ પોતાને માટે કરેલા (સાધુ નિમિત્ત કરેલ ન હોય તેવા) બિલ—સ્થાનમાં નિવાસ કરવો. બિલ એટલે સર્પને રહેવાનું દર, તેની જગ સંસ્કાર (સુધારો વધારો) કરવા યોગ્ય ન હોય તેવા ઉપાશ્રયમાં વાસ કરવો. ૫૬

તથા અવગ્રહશુદ્ધિરિતિ ॥ ૫૭ ॥

અવગ્રહાણાં દેવેન્દ્ર-રાજ-ગૃહપતિ-શય્યાતર-સાધર્મિકાન્નાવ્યવૃજાગ્ન-
ક્રણાનાં શુદ્ધિસ્તદનુક્રયા પરિજોગલક્ષણાં કાર્યાં । ૫૭

માસાદિકલ્પ ઇતિ ॥ ૫૮ ॥

મૂલાર્થ—સ્થાનનો અટકાવ મટાડીને નિવાસ કરવો. ૫૭

ટીકાર્થ—અવગ્રહ એટલે પોતાના તાબામાં કરેલી ભૂમિ, તેની શુદ્ધિ કરવી એટલે તે ભૂમિના ધણી પાસેથી તે માગી લેવી. તે અવગ્રહ પાંચ પ્રકારના છે.

૧ દેવેન્દ્રનો અવગ્રહ એટલે દક્ષિણ દિશાના પતિ સૌધર્મેન્દ્રની ભરતક્ષે-
ત્રના મુનિએ આજ્ઞા લેવી. તે પછી તેમાં વાસ કરવો.

૨ રાજનો અવગ્રહ એટલે ભરતક્ષેત્રના સ્વામી છ ખંડ નાયક ભરત-
અકવર્ત્તી તેનો અવગ્રહ લેવો—તેની પાસેથી વસવાને માગી લેવું.

૩ ગૃહપતિનો અવગ્રહ એટલે દેશમંડલના નાયકના અવગ્રહને વિષે
વસનારા સાધુએ તેની આજ્ઞા લેવી.

૪ શય્યાતર—ગૃહસ્થનો અવગ્રહ એટલે ગૃહસ્વામીની આજ્ઞા લઈ તેના
ધરમાં વાસ કરવો.

૫ સાધર્મિકનો અવગ્રહ એટલે સુરિ—આચાર્ય ઉપલક્ષણથી ઉપા-
ધ્યાય વગેરે જે નગર કે ગામમાં ચાતુર્માસ્ય રહ્યા હોય તેની આસપાસ પાંચ
કોશ સુધીના ક્ષેત્રનો તેણે અવગ્રહ લીધો છે, તેથી ત્યાં વસવાને તેમની
આજ્ઞા લેવી.

આ પ્રમાણે પાંચ અવગ્રહની શુદ્ધિ કરવી, એટલે ધણીઆતા સ્થાનમાં
તેમના ધણી પાસેથી આજ્ઞા માગી તેનો પરિજોગ કરવો અર્થાત્ ત્યાં રહેવું. ૫૭

મૂલાર્થ—માસાદિ કલ્પ પ્રમાણે વિહાર કરવો. ૫૮

માસઃ પ્રતીતરૂપ એવ આદિશબ્દાચતુર્માસી ગૃહ્યતે તતો માસકલ્પશ્ચતુર્માસી-
કલ્પશ્ચ કાર્યઃ ॥ ૫૮ ॥

યદા તુ દુર્જિદ્ગતિપતિવિગ્રહજંઘાવલક્રયાદિજિર્નિર્મિતૈઃ ક્ષેત્રવિજાગેન
માસાદિકલ્પઃ કર્તુઃ ન પાર્યતે તદા કિં કર્તવ્યમિત્યાહ ।

एकत्रैव तत्क्रियेति ॥ ५९ ॥

एकस्मिन्नेव मासकल्पादियोग्यक्षेत्रे वसत्यन्तरविजागेन वीथ्यन्तरविजागेन
च सर्वथा निरवकाशतायां संस्वारकञ्चूमिपरिवर्त्तेन तत्क्रिया मासादिकल્पक्रियेति ।
अत एव पठ्यते ।

ટીકાર્થ—માસ એ શબ્દનો અર્થ પ્રતીતજ છે, આદિ શબ્દથી ચાતું
માસીતું ગ્રહણ કરવું, એટલે માસકલ્પ અને ચાતુર્માસીકલ્પ પ્રમાણે
વિહાર કરવો. ૫૮

જયારે દુકાલ પડ્યો હોય, રાત્રીએને માંહેમાંહી યુદ્ધ ચાલતું
હોય અને જંઘાબલ એટલે પગે ચાલી વિહાર કરવાનું બલ ક્ષીણ થયું
હોય ઇત્યાદિ કારણોને લઇને ક્ષેત્ર વિભાગે કરી માસાદિકલ્પ કરવાને સમર્થ
ન થવાય ત્યારે શું કરવું ! તે કહે છે.

મૂલાર્થ—એકજ ક્ષેત્રને વિષે માસ કલ્પાદિકની ક્રિયા કરવી. ૫૯

ટીકાર્થ—એકજ એટલે માસ કલ્પાદિ કરવા યોગ્ય એવા ક્ષેત્રને વિષે
જે સ્થાનમાં પોતે વસતા હોય તેનાથી બીજા સ્થાનમાં નિવાસ કરવા રૂપ
વિભાગે કરીને અથવા જે શેરીમાં રહેતા હોય તેથી બીજી શેરીમાં રહેવારૂપ
વિભાગે કરીને માસકલ્પાદિક ક્રિયા કરવી. સર્વથા એમ કરવાનો અવકાશ
ન મળે તો એક યોગ્ય સ્થાનને વિષે રહી સંયારા ભૂમિનું પરિવર્તન કરવું એ-
ટલે જે સંયારા ભૂમિમાં પોતે માસકલ્પ કર્યો હોય તે ભૂમિને છોડીને બીજી ભૂમિ
માં બીજે માસકલ્પ કરવો, એ પ્રમાણે માસાદિક કલ્પની ક્રિયા કરવી તેને
માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે,

“ સંયારપરાવત્તં અગ્નિનાહં ચેવ ચિત્તસ્ત્વં તુ । एतो चरिचिणो इह
विहारपन्निमाप्नु करंति ” ॥ ૫૯ ॥

તત્ર ચ સર્વત્રામમત્ત્વમિતિ ॥ ૬૦ ॥

સર્વત્ર પીઠફલ્લકાર્દૌ નિત્યવાસોપયોગિનિ અન્યસ્મિન્નામમત્ત્વમમીકાર
ઇતિ ॥ ૬૦ ॥

તથા નિદાનપરિહાર ઇતિ ॥ ૬૧ ॥

નિતરાં દીયતે દ્યુયતે સમ્યગ્દર્શનપ્રપન્ચવદુલ્લમૂલ્લજાલો જ્ઞાનાદિવિષયવિ-
શુદ્ધવિનયવિધિસમુદ્ધરસ્કન્ધો વિહિતાવદાતદાનાદિજ્ઞેદશાસ્ત્રોપશાસ્ત્રાસ્ત્રચિતો નિ-

“આ જિન શાસનમાં રહેલા એવા ચારિત્રધારી મુનિ વિહાર તથા પડિ-
મા ઇત્યાદિકને વિષે છેવટે સંધારાનું પરાવર્તન કરે છે અને નાના પ્રકારના
અભિપ્રાયો કરે છે.” ૧ ૫૯

મૂલાર્થ—જ્યાં રહેણું ત્યાં સર્વ વસ્તુને વિષે મમત્વભાવ
ન રાખવો. ૬૦

ટીકાર્થ—સર્વત્ર એટલે વૃદ્ધાવસ્થાદિ કારણને લઈને નિત્ય વાસ કરવો
પડયો હોય તો તેને ઉપયોગી પીઠ, પાટીયું વગેરે વસ્તુઓમાં તથા ગામ
નગર વગેરે જીજી વસ્તુઓમાં મમતા ન રાખવી, ‘ આ મારું છે ’ એવો ભાવ
ન રાખવો. ૬૦

મૂલાર્થ—નિયાણાનો ત્યાગ કરવો. ૬૧.

ટીકાર્થ—નિ એટલે હંમેશા દીયતે એટલે છેદાય ધર્મરૂપી વૃક્ષ જના-
થી તે નિદાન કહેવાય છે. તે ધર્મરૂપી કટ્યવૃક્ષ સમ્યગ્ દર્શનના વિસ્તારરૂપી
મૂલીઆના બળવાળું છે, જ્ઞાનાદિ વિષય અને વિશુદ્ધ વિનયવિધિરૂપ તેના
થડીઆ છે. શુદ્ધ દાનાદિકના ભેદ રૂપી તેની શાખા અને ઉપશાખા છે, દેવ
તથા મનુષ્યભવમાં ઉત્પન્ન થયેલ ઉત્કૃષ્ટ સંપત્તિરૂપ પુષ્પોથી તે બ્યાપ્ત છે,

રતિશયમુરનરજવપ્રજવસંપન્નિપસૂનાકીર્ણોઽનન્યજર્ણીકૃતનિસ્તિલ્લવ્યસનવ્યાકુલ-
શિવાલયશર્મફલ્લોદ્વળો ધર્મકલ્પતરુરનેન મુરચ્છ્યાશંસનપરિણામપરશુનેતિ નિદાનં
તસ્ય પરિહારઃ અત્યન્તદારુણપરિણામત્વાત્તસ્ય । યથોક્તમ્ ।

“ યઃ પાલ્લયિત્વા ચરણં વિશુષ્ઠં
કરોતિ જોગાદિનિદાનમદ્ગઃ ।
હી વર્દ્ધયિત્વા ફલદાનદદ્ગં
સ નન્દનં જસ્મયતે ઘરાકઃ ” ॥ ૧ ॥ ૬૧

તર્હિં કિં કર્તવ્યમિત્યાહ ।

વિહિતમિતિ પ્રવૃત્તિરિતિ ॥ ૬૨ ॥

વિહિતં કર્તવ્યતયા જગવતા નિરૂપિતમેતદિતિ । एवं सर्वत्र धर्मकार्यं प्र-
वृत्तिः ॥ ૬૨ ॥

તથા વિધિના સ્વાધ્યાયયોગ ઇતિ ॥ ૬૩ ॥

અને જેની પાસે સર્વ દુઃખો આવતા નથી એવા મોક્ષસ્થાન સંબંધી સુખરૂપ
દ્રવ્યથી વ્યાપ્ત છે. તે ધર્મરૂપી કલ્પવૃક્ષને દેવકલ્પિની ઇચ્છાના પરિણામ રૂપી
દ્રશ્યથી નાશ કરે તે નિદાન (નિયાણું) કહેવાય છે. તે નિદાનનો ત્યાગ
કરવો, કારણકે, તેનું પરિણામ અત્યંત દારૂ રૂપવાળું છે. તેને માટે શાસ્ત્રમાં
આ પ્રમાણે કહેલું છે.

“જે અણપુરૂષ શુદ્ધ આરિત્રને પાળી ભોગાદિકતું નિયાણું કરે છે, તે મંદ
પુરૂષ દ્રવ્યદાન કરવામાં દક્ષ એવા નંદન વનને ઉછેરી તેને ભસ્મ કરે છે.” ૧-૬૧
ત્યારે શું કરવું ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—શાસ્ત્રમાં કહેલું છે, એમ ધારીને પ્રવૃત્તિ કરવી. ૬૨

ટીકાર્થ—‘ભગવાને કર્તવ્યપણાથી આ નિરૂપણ કરેલું છે’ એમ
ધારી સર્વ ધર્મ કાર્યોમાં પ્રવૃત્તિ કરવી. ૬૨

સાર્થ—વિધિવગે સ્વાધ્યાયનો યોગ રાખવો. ૬૩.

વિધિના કાલ્પવિનયાધારાધનરૂપેણ સ્વાધ્યાયસ્ય વાચનાદેયોગો વ્યાપારણ-
મિતિ ॥ ૬૩ ॥

તથાવશ્યકાપરિહાણિરિતિ ॥ ૬૪ ॥

આવશ્યકાનાં સ્વકાલે નિયમાત્કર્ત્તવ્યવિશેષાણાં પ્રત્યુપેક્ષાદીનાં અપરિ-
હાણિરંજનઃ इदं च प्रधानं साधुद्विगं । तथा च दशवैकालिकनिर्युक्तिः ।

“ સંવેગો નિવેઝો વિપયવિવેગો મુસીલસંસમ્ગી । આરાહણા તવો ના-
ણદંસણચરિત્તવિણઝો ય ॥ ૧ ॥

સ્વંતીયમદ્વજ્જવ મુત્તાયા દીણયા તિતિસ્કા ય । અવસ્સગપરિશુદ્ધી ય
જિરુક્કુલિંગાઈં પ્યાઈં ” ॥ ૨ ॥ ૬૪

ટીકાર્થ—વિધિ એટલે અમુક કાળે ભણવું, અમુક પ્રકારના વિનયથી
વાચના લેવી છત્યાદિ આરાધના કરવાનો પ્રકાર તેનો યોગ કરવો એટલે તેમાં
પ્રવર્તવું, ૬૩

મૂલાર્થ—અવશ્ય કરવા યોગ્ય કાર્યની હાનિ ન કરવી. ૬૪

ટીકાર્થ—આવશ્યક એટલે પોતાને સમયે નિયમથી કરવા યોગ્ય
એવા પડિલેહણ વગેરે કર્ત્તવ્યો તેમની હાનિ ન કરવી. આ આવશ્યકની
અપરિહાનિ કરવી તે સાધુનું મુખ્ય લિંગ છે, તેને માટે દશવૈકાલિક સૂત્રની
નિયુક્તિમાં આ પ્રમાણે લખ્યું છે.

“ સંવેગ (એકાલિલાષ) કરવો, નિર્વેદ (સંસારથી વૈરાગ્ય) પામવો,
હેય—ઉપાદેય વિષયનો વિભાગ કરવો, સારા શીલવંત સાધુનો સંસર્ગ કરવો,
જ્ઞાનાદિ શુભોની આરાધના કરવી, ખાલ્ય અને આત્મ્યંતર એ બે પ્રકારનું તપ
કરવું, જ્ઞાન, દર્શન તથા ચારિત્રનો વિનય કરવો, ક્ષમા રાખવી, માનનો ત્યાગ
કરવો, આર્જવ—માયાનો ત્યાગ કરવો, લોભનો ત્યાગ કરવો દીનતા છોડવી,
યરીપહેા ઉપસર્ગાદિ સહેવા, અને આવશ્યક—અવશ્ય કરવા યોગ્ય ધર્માનુષ્ઠા-
નની શુદ્ધિ કરવી એ સાધુઓના લિંગ કહેવાય છે.” ૧-૨ ૬૪

તથા યથાશક્તિતપઃસેવનમિતિ ॥ ૬૫ ॥

યથાશક્તિ તપસોઽનશનાદેઃ સેવનમાચરણં । યથોક્તમ્ ।

કાયો ન કેવલમયં પરિતાપનીયો મિષ્ટૈર્સર્વેહુવિધૈર્ન ચ લાલનીયઃ । ચિ-
ત્તેન્દ્રિયાણિ ન ચરન્તિ યથોત્પથેન વચ્ચાનિ યેન ચ તદાચરિતં જિનાનામ્
॥ ૧ ॥ ૬૫

તથા પરાનુગ્રહક્રિયેતિ ॥ ૬૬ ॥

પરેષાં સ્વપદ્મગતાનાં ચ જન્તૂનાં મહત્યા કરુણાપરાયણપરિણામિત્યા અનુ-
ગ્રહકરણં જ્ઞાનાદ્યુપકારસંપાદનમિતિ ॥ ૬૬ ॥

તથાગુણદોષનિરૂપણમિતિ ॥ ૬૭ ॥

સર્વત્ર વિહારાદૌ કર્તવ્યે ગુણદોષયોર્નિરૂપણં કાર્યમ્ ॥ ૬૭ ॥

તતો વહુગુણે પ્રવૃત્તિરિતિ ॥ ૬૮ ॥

મૂલાર્થ—પોતાની શક્તિ પ્રમાણે તપનું સેવન કરવું. ૬૫

ટીકાર્થ—પોતાની શક્તિ પ્રમાણે અનશન વગેરે તપનું આચરણ કર-
વું તેને માટે કહ્યું છે કે,

“ આ શરીર કેવલ તપવડે પરિતાપવાળું થાય એમ પણ ન કરવું, તેમ
વિવિધ જાતનાં મિષ્ટ રસોથી તેનું લાલન પણ ન કરવું, જેથી ચિત્ત અને ઈન્દ્રિયો
ઉન્માર્ગે ન ચાલે અને વશ થઈ રહે એવું શ્રી જિન પરમાત્માનું આચરણું
તપ છે તેથી તે પ્રમાણે જિન પરમાત્માએ તપ કરવાનું કહ્યું છે.” ૧ ૬૫

મૂલાર્થ—બીજાનો અનુગ્રહ થાય તેવી ક્રિયા કરવી. ૬૬

ટીકાર્થ—પોતાના અને પરના પક્ષના પ્રાણીઓને મોટી કષ્ટાના
પરિણામે કરીને અનુગ્રહ કરવો એટલે તેમનો જ્ઞાનાદિ વડે ઉપકાર કરવો. ૬૬

મૂલાર્થ—સર્વ ક્રિયાને વિષે ગુણદોષની ગવેષણા કરવી. ૬૭

ટીકાર્થ—વિહાર વગેરે સર્વ કર્તવ્યમાં ગુણદોષની ગવેષણા કરવી. ૬૭

મૂલાર્થ—જે બહુ ગુણવાલી ક્રિયા હોય તેમાં પ્રવૃત્તિ કરવી. ૬૮

યદ્વહુગુણં ઉપલક્ષણત્વાત્કેવલ્લગુણમયં વા કાર્યમાજ્ઞાસતે તત્ર પ્રવર્તિત-
વ્યમ્ ॥ ૬૮ ॥

તથા ક્ષાન્તિર્માર્દવમાર્જવમલ્લોજ્જતેતિ ॥ ૬૯ ॥

एते क्षान्त्यादयश्चत्वारोऽपि कषायचतुष्टयप्रतिपक्षचूताः साधुधर्ममूलक्षूभि-
कास्वरूपाः नित्यं कार्या इति ॥ ६९ ॥

અત એવ ।

ક્રોધાદ્યનુનય ઇતિ ॥ ૭૦ ॥

ક્રોધાદીનાં ચતુર્ણાં કષાયાણામનુદયો મૂલતઃ ઇવાનુત્પાનમ્ ॥ ૭૦ ॥

તથા વૈફલ્યકરણમિતિ ॥ ૭૧ ॥

ટીકાર્થ—જે કાર્ય બહુ ગુણવાળું હોય ઉપલક્ષણથી કેવલ ગુણમય હોય તેને વિષે પ્રવૃત્તિ કરવી; એટલે જેમાં દોષ ઘણા હોય અને ગુણ થોડા અથવા કેવલ દોષ જણાતા હોય તેવા કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ ન કરવી. ૬૮

મૂલાર્થ—ક્ષાંતિ, માર્દવ, આર્જવ અને નિર્લોભતા રાખવી. ૬૯

ટીકાર્થ—જે ક્ષાંતિ વગેરે ચાર, કષાયના શત્રુરૂપ છે. ક્રોધનો શત્રુ ક્ષમા, માનનો શત્રુ માર્દવ, માયાનો શત્રુ આર્જવ (સરસતા) અને લોભનો શત્રુ નિર્લોભતા તે ચારે સાધુ ધર્મની મૂલ ભૂમિકા—આધારરૂપ છે, માટે તેમને નિરંતર રાખવા. ૬૯

જે ક્ષમાદિક નિત્ય રાખવા કઠિના છે, તેથી—

મૂલાર્થ—ક્રોધાદિકનો ઉદય ન થાય તેવો યતન કરવો. ૭૦

ટીકાર્થ—ક્રોધાદિ ચાર કષાયોનો ઉદય ન થાય એટલે મૂલથી જે તે-મનું ઉડવાપણું ન થાય તેમ કરવું. ૭૦

મૂલાર્થ—ઉદય પામેલા ક્રોધાદિકને નિષ્ક્રાંત કરવા. ૭૧

વૈષ્ણવસ્ય વિષ્ણુજાવસ્ય કયંચિદુદયમાત્માનામપિ ક્રોધાદીનાં કરણં ક્રો-
ધાદીનામુદયે યચિત્તિતં કાર્યં તસ્યાકરણેન ક્રોધાદ્યુદયો નિષ્ફલઃ કાર્યઃ ઇતિજ્ઞા-
વઃ । एवं च कृते पूर्वोक्ताः कान्त्यादय आसेविता भवन्ति ॥ ७१ ॥

ક્રોધાદ્યુદયાર્થિના ચ યત્કાર્યં તદાહ ।

વિપાકચિન્તેતિ ॥ ૭૨ ॥

વિપાકસ્ય ક્રોધાદિકપાયફલસ્ય ચિન્તા વિપર્શો વિધેયઃ । યથા ।

“ક્રોધાત્પ્રીતિવિનાશં

માનાહ્નિયોપગ્રાતમામોતિ ।

શાઠ્યાત્પત્યયહાનિં

સર્વગુણવિનાશનં લોભાત્ ” ॥ ૧ ॥

ઇતિ ॥ ૭૨ ॥

તથા ધર્મોત્તરો યોગ ઇતિ ॥ ૭૩ ॥

ટીકાર્થ—ઘાઈ પ્રકારે ઉદય પામેલાં ક્રોધાદિકને નિષ્ફલ કરવા એટલે
ક્રોધાદિ ઉત્પન્ન થતાં જે ધાર્થું હોય તે ન કરવાથી તેને નિષ્ફળ કરવો એવો
ભાવાર્થ છે. એમ કરવાથી પૂર્વે કહેલા ક્ષાંતિ વગેરે સેવન કહેલા કહેવાય છે. ૭૧

ક્રોધાદિકના ઉદયને નહીં ઇચ્છનારા એવા પુરૂષે જે કરવા યોગ્ય છે તે
કહે છે—

મૂલાર્થ—ક્રોધાદિકના ફલનું ચિંતવન કરવું. ૭૨

ટીકાર્થ—વિપાક એટલે ક્રોધાદિ કપાયેનું ફળ તેની ચિંતા કરવી,
જેમકે,—“ક્રોધથી પ્રીતિનો નાશ થાય છે, માનથી વિનયનો ઘાત થાય છે,
શાઠ્ય-માયાથી વિદ્વાસની હાનિ થાય છે અને લોભથી સર્વ ગુણોનો વિનાશ
થાય છે.” ૧. ૭૨

મૂલાર્થ—જેનું ફળ ધર્મ છે એવો મન વચન કાયાનો યોગ
પાર કરવો. ૭૩

ધર્મોત્તરો ધર્મફલ્લઃ સર્વ એવ યોગો વ્યાપારો વિધેયઃ ન પુનઃસ્ટાદ્દ્વાસકલ્લિ-
કિલ્લત્વાદિઃ પાપફલ્લ ઇતિ ॥ ૭૩ ॥

તથા આત્માનુપ્રેક્ષેતિ ॥ ૭૪ ॥

આત્મનઃ સ્વસ્ય અનુપ્રેક્ષા પર્યાલોચના જાવપ્રત્યુપેક્ષારૂપા । યથા ।

કિં કય કિંવા સેસં કિં કરણિજ્ઞં તવં ન કરેમિ ।

પુલ્વાવરચકાલે જાગરત્રો જાવપમિલ્લેહત્તિ ॥ ૧ ॥ ૭૪

એવમાત્મન્યનુપ્રેક્ષિતે યત્કલ્લં તદાહ ।

ઉચિતપ્રતિપત્તિરિતિ ॥ ૭૫ ॥

ઉચિતસ્ય ગુણટંહકસ્ય પ્રમાદનિગ્રાહિણથાનુષ્ઠાનસ્ય પ્રતિપત્તિરન્યુપગમ
ઇતિ ॥ ૭૫ ॥

ટીકાર્થ—જેનું દ્રવ્ય ધર્મ છે એવો સર્વ વ્યાપાર કરવો. ધણું હસવું
અને કીલ્કારી કરવાનો નકારો વ્યાપાર ન કરવો કારણકે, તે વ્યાપારનું દ્રવ્ય
પાપ છે. ૭૩

મૂલાર્થ—આત્માની વિચારણા કરવી. ૭૪

ટીકાર્થ—આત્મા એટલે પોતાની વિચારણા કરવી અર્થાત્ પોતાના
ભાવને માટે વિચાર કરવો. જેમકે—

“ મેં હું કંઈ? મારે હું કરવાનું શ્કી છે? મારે કરવા યોગ્ય હું છે?
અને હું તપ કરતો નથી આ પ્રમાણે પ્રાતઃકાળે જગીને ભાવપ્રતિલેખના
કરવી એટલે પાછલી રાત્રે ધર્મની વિચારણા કરવી. ૧ ” ૭૪

એ પ્રમાણે આત્મ વિચાર કર્યા પછી હું કરવું તે કહે છે—

મૂલાર્થ—યોગ્ય અનુષ્ઠાનને અંગીકાર કરવું. ૭૫

ટીકાર્થ—ઉચિત એટલે શુભની વૃદ્ધિ કરનાર અને પ્રમાદનો નિવૃદ્ધ
કરનાર એવું અનુષ્ઠાન તેને અંગીકાર કરવું. ૭૫

તથા પ્રતિપદ્માસેવનમિતિ ॥ ૭૬ ॥

યો હિ યદા યેન દોષેણ બાધ્યમાનો જવતિ તેન તદા તત્પ્રતિપદ્મચૂતસ્ય
ગુણસ્યાસેવનં કાર્યં દ્વિમપાતપીઠિતેનેવાગ્નેરિતિ ॥ ૭૬ ॥

તથા આજ્ઞાનુસ્મૃતિરિતિ ॥ ૭૭ ॥

આજ્ઞાયા જગવદ્વચનસ્ય પદે પદે હૃદયેઽનુસ્મૃતિઃ કાર્યા જગવદ્વચનાનુસ્મ-
રણસ્ય જગવત્સ્મરણરૂપત્વેન મહાગુણત્વાત્ । યદુક્તમ્ ।

“ અસ્મિન્ હૃદયસ્યે સતિ
હૃદયસ્યસ્તત્વતો મુનીન્ધ્ર ઇતિ ।
હૃદયસ્થિતે ચ તસ્મિન્
નિયમાત્સર્વાર્થસંસિદ્ધિઃ ” ॥ ૧ ॥

ઇતિ ॥ ૭૭ ॥

તથા સમશત્રુમિત્રતેતિ ॥ ૭૮ ॥

મૂલાર્થ—દોષોના શત્રુરૂપ એવા ગુણોનું સેવન કરવું. ૭૬

ટીકાર્થ—જે પુરૂષ જ્યારે જે દોષે કરી બાધ્યમાન થતો હોય ત્યારે
તે પુરૂષે દ્વિમ પડવાથી પીઠા પામેલો પુરૂષ જેમ અગ્નિનું સેવન કરે, તેમ
તે દોષના શત્રુરૂપ ગુણનું સેવન કરવું. ૭૬

મૂલાર્થ—ભગવાનની આજ્ઞાને સ્મરણમાં રાખવી. ૭૭

ટીકાર્થ—આજ્ઞા એટલે ભગવંતના વચનનું પગલે પગલે હૃદયમાં
સ્મરણ કરવું; કારણ કે ભગવાનના વચનનું સ્મરણ કરનારને ભગવાનના
સ્મરણરૂપ મોટા ગુણની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે,—

“ ભગવાનનું વચન હૃદયમાં રહેવાથી ભગવાન હૃદયમાં રહ્યા છે, એમ
તત્વથી જાણવું અને જ્યારે ભગવાન હૃદયમાં રહ્યા ત્યારે નિયે સર્વ અ-
ર્થની સિદ્ધિ થાય છે.” ૭૭

મૂલાર્થ—શત્રુ અને મિત્રને વિષે સમાનપણું રાખવું. ૭૮

શત્રૌ મિત્રે ચ સમાનપરિણામતા एको हि तत्र निर्जर्त्तनादिभिरन्यस्तु
स्तुतिर्वंदनादिभिः स्वचिचसंतोषं वदयंतौ मां निमित्तमात्रमवलंब्य प्रवृत्तौ चावपि
न तु मत्कार्यं किंचनेति ततः कोऽनयोरूनोऽधिको वा ममेति जावनया ॥ ७७ ॥

તથા પરીપહજય ઇતિ ॥ ૭૭ ॥

પરીપહાણાં કૃત્તિપાસાદીનાં દ્વાવિંશતેરપિ જયોઽન્નિજવઃ તત્ર દર્શનપરી-
પહસ્ય માર્ગાચ્યવનાર્થે શેષાણાં ચ કર્મનિર્જરાર્થે કાર્ય ઇતિ । યથોક્તમ્ ।

“ માર્ગાચ્યવનનિર્જરાર્થે પરિપોદ્ય્યાઃ પરીપહાઃ ઇતિ ॥ ૭૭ ॥

તથા ઉપસર્ગોતિસહનમિતિ ॥ ૭૮ ॥

ઉપસૃજ્યંતે પીમાપરિગતૈર્વંદ્યંતે યે તે ઉપસર્ગાઃ તે ચ દિવ્યમાનુપતૈરશ્વાત્મસં-

ટીકાર્થ—શત્રુ અને મિત્રમાં સમાન પરિણામ રાખવા. શત્રુનો તિરસ્કાર
વગેરે કરીને અને મિત્રની સ્તુતિ વંદના વગેરે કરી પોતાના ચિત્તને સંતોષ આપે
છે, એ બંને નિમિત્ત માત્રથી માર્ગ અવલંબન કરી પ્રવર્તેલા છે, તો મારે એ
બંનેનું કામ નથી. એ બંનેમાં મારે જોછો ફાણ છે ! અને વધારે ફાણ છે !
કાંઈ નથી. આ પ્રમાણે ભાવના કરી શત્રુ અને મિત્રમાં સમાન ભાવ રાખવો. ૭૮

મૂલાર્થ—પરીપહોનો જય કરવો. ૭૬

ટીકાર્થ—શુધા, વૃષ્ટા વગેરે બાવીશ પરીપહોનો જય કરવો. તેમાં દ-
ર્શન પરીપહોનો જય મોક્ષ માર્ગથી ન પડી જવાય તેને માટે કરવાનો છે અને
બાદીના પરીપહોનો જય કર્મની નિર્જરા કરવાને માટે કરવાનો છે.

તેને માટે શાસ્ત્રમાં લખેલું છે કે,—

“ મોક્ષમાર્ગથી બ્રહ્મ ન થવાય અને કર્મની નિર્જરા થાય તેને માટે
પરીપહો સહન કરવા યોગ્ય છે. ” ૭૬

મૂલાર્થ—ઉપસર્ગોને અતિશય સહન કરવા. ૮૦

ટીકાર્થ—ઉપસૃજ્ એટલે પીડાથી વ્યાપ્ત એવા પુરુષો જેમને વેદે તે
ઉપસર્ગ કહેવાય છે. તે દિવ્ય (દેવતા સંબંધી) માનુષ (મનુષ્ય સંબંધી)

વેદનીયજ્ઞેદાચતુર્ષાં તેપામતિસહનમજિજ્ઞવનં અન્યથા વ્યવસાયમપત્વેન સંસાર-
સ્ય તેપામનતિસહને મૂઢમતિત્વપ્રસંગાત્ । યથોક્તમ્ ।

“ સંસારવર્ત્યેપિ સમુદ્વિજતે વિપદ્વ્યો યો નામ મૂઢમનસાં પ્રયમઃ સ
નૂનમ્ । ઇંજોનિર્થો નિપત્તિનેન શરીરજ્ઞાજ્ઞા સંસૃજ્યતાં કિમપરં સશ્ચિદ્વં
વિદ્વાય ” ॥ ૧ ॥

इति ॥ ८० ॥

तथा सर्वथाज्जयत्याग इति ॥ ८१ ॥

સર્વથા સર્વેઃ પ્રકારેરિહલોકપરલોકભવાદિર્નિર્જયસ્ય જીતેસ્ત્યાગઃ પરિ-
હારઃ નિરતિચાર્યતિસમાચારવશોપલ્લવ્યસમુત્કટ્ટોપટંજતયા મૃત્યોરપિ નોદ્દેજિતવ્યં
કિં પુનરન્યજયસ્યાનેજ્ય ઇતિ ॥

अतएवोक्तमन्यत्र ।

તૈરથ (તિર્થેચ સંબંધી) અને આત્મ સવેદનીય (આત્મા સંબંધી) એમ
ચાર પ્રકારના છે, તેમનું સહન કરવું. જો તેમને સહન ન કરે તો સંસાર
વ્યવસાયમય દોષાથી (સંસારનું દુઃખમયપણું છે માટે) તેમને સહન ન
કરવાથી મૂઢમતિપણું પ્રાપ્ત થવાનો પ્રસંગ આવે, તે વિષે કહ્યું છે કે,—

“ જો સંસારમાં રહેતા દોષ તે છતાં વિપત્તિઓથી ઉદ્દેગ પામે, તે
નિશ્ચયે મૂઢ દૃઢ્યવાળા પુરુષોમાં પ્રથમ છે, એમ સમજવું. સમુદ્રમાં પડેલા
માણસને જળ શિવાય બીજા કોનો સંસર્ગ થાય ? જળનો સંસર્ગ થયા વિના
રહે નહીં ” ૧ ૮૦

મૂલાર્થ—સર્વ પ્રકારે ભયનો ત્યાગ કરવો. ૮૧

ટીકાર્થ—સર્વ પ્રકારે આલોક તથા પરલોકના ભયવગેરેની ભીતિનો
ત્યાગ કરવો. અતિચાર રહિત યતિધર્મના આચાર પાલવાને લીધે પ્રાપ્ત થ-
યેલ ઉત્કૃષ્ટ પ્રાપ્ય વસ્તુની પ્રાપ્તિને લઇને મૃત્યુથી પણ બહીવું ન બેઠએ તો
બીજા ભયના સ્થાનોથી શામાટે બહીવું બેઠએ ?

એથીજ બીજે સ્થાને પણ કહ્યું છે—

“પ્રાયેણાકૃતત્વાન્મૃત્યોરેદ્ધિજતે જનઃ । કૃતકૃત્યાઃ પ્રતીક્ષન્તે મૃત્યું પ્રિયમિ-
તિધિમ્” ॥ ૧ ॥ ૭૧ ॥

તથા તુલ્યારમકાંચનતેતિ ॥ ૭૨ ॥

તુલ્યે સમાને અભિષ્વંગાવિષયતયા અરમકાંચને ઉપસમુર્ણેં યસ્ય સ ત-
યા તન્નાવસ્તવા ॥ ૭૨ ॥

તથા અન્નિગ્રહગ્રહણમિતિ ॥ ૭૩ ॥

અન્નિગ્રહાણાં દ્રવ્યકેવકાલભાવજિજ્ઞાનાં

“લેવમમલ્લેવમં વા અમુગં દલ્લં ચ અજ્ઞેચ્છામિ ।

અમુગેણ વ દલ્લેણ વ અહદલ્લાન્નિગ્ગહો એસ ” ॥ ૧ ॥

ઈત્યાદિશાસ્ત્રશિદ્ધાનાં ગ્રહણમચ્યુપગમઃ કાર્યઃ ॥ ૮૩ ॥

તથા વિધિવત્પાલનમિતિ ॥ ૭૪ ॥

“ લોક પ્રાયે કરીને કરવા થોડ્ય એવું કાર્ય ન કરવાને લઈને મૃત્યુથી
લેગ પામે છે એટલે પોતાનું જે થોડ્ય કાર્ય તે કરેલ ન હોવાથી મૃત્યુથી
બહીવે છે, પણ જે લોક કૃતકૃત્ય છે એટલે કાર્ય કરી ચુક્યા છે, તેઓ પ્રિય
અતિથિની જેમ મૃત્યુની રાહ જુવે છે.” ૮૧

મૂલાર્થ—પાપાણ અને સુવર્ણને સરખા માનનાર થવું. ૮૨

ટીકાર્થ—આસક્તિના અભાવને લઈને પાપાણ અને સુવર્ણને સરખી
રીતે માનનાર થવું. ૮૨

મૂલાર્થ—અભિગ્રહોને ગ્રહણ કરવા. ૮૩

ટીકાર્થ—દ્રવ્ય, જ્ઞેય, કાલ અને ભાવથી ભેદ પામેલા એવા અભિ-
ગ્રહોને ગ્રહણ કરવા. જેમકે,—

“ લેપવાડું અથવા અલેપવાડું અમુક દ્રવ્ય આગે મારે ગ્રહણ કરવું
છે. અથવા અમુક દ્રવ્યે કરીને કાંઈ આદારાદિ વસ્તુ અમુક વસ્તુવડે આપે તો
મારે લેવી એ દ્રવ્યાભિગ્રહ કરવાય છે, એવા અભિગ્રહોને ગ્રહણ કરવા.” ૧-૮૩

મૂલાર્થ—વિધિ સદિત અભિગ્રહોનું પાલન કરવું. ૮૪

વિધિવદ્ વિધિયુક્તં યથાભવતિ પાલનમગ્નિગ્રહાણામિતિ ॥ ૮૪ ॥

તથા—યથાર્હં ધ્યાનયોગ ઇતિ ॥ ૮૫ ॥

યથાર્હં યો યસ્ય યોગ્યસ્તદનતિક્રમેણ ધ્યાનયોગો ધ્યાનયોર્ધર્મ્યશુક્લઙ્ગ
દ્વાણયોર્યોગઃ । અથવા યથાર્હમિતિ યો દેશઃ કાલો વા ધ્યાનસ્ય યોગ્યસ્તદનુલ્લં-
ઘનેનેતિ ॥ ૮૫ ॥

તથા અંતે સંલેખનેતિ ॥ ૮૬ ॥

અંતે આયુઃપર્યંતે વિજ્ઞાતે સતિ સંલેખના શરીરકપાયયોસ્તપોવિશેષજાવ-
નાન્યાં કૃશીકરણમ્ ॥ ૮૬ ॥

પરમત્ર ।

સંહનનાયપેક્ષણમિતિ ॥ ૮૭ ॥

ટીકાર્થ—જ પ્રકારે અભિગ્રહોનું વિધિ સહિત પાલન થાય તે પ્રમાણે
વર્તવું. ૮૪

મૂલાર્થ—જેમ ઘટે તેમ ધ્યાન યોગ કરવો. ૮૫

ટીકાર્થ—જ જેને યોગ્ય હોય તેનું ઉલ્લંઘન કર્યા શિવાય જેને જ
ઘટે તેમ ધર્મ અને શુક્લ એ જે ધ્યાનનો યોગ કરવો. અથવા (જેમ ઘટે તેમ)
ધ્યાનને યોગ્ય એવો દેશ તથા કાલ તેનું ઉલ્લંઘન ન કરવું. ૮૫

મૂલાર્થ—અંતકાલે સંલેખના કરવી. ૮૬

ટીકાર્થ—આયુષ્યનો અંત જાણવામાં આવે તે સમયે સંલેખના
કરવી એટલે તપ વિશેષ કરી શરીરને કૃશ કરવું અને ભાવના ભાવીને કષા-
યને કૃશ કરવા. ૮૬

પરંતુ અર્થ—

મૂલાર્થ—પોતાના સંધેણુ પ્રમુખની અપેક્ષા કરવી. ૮૭

સંહનનસ્ય શરીરસામર્થ્યલક્ષણસ્ય આદિશદ્ધાત્ ચિત્તટ્ત્વોઃ સહાયસંપત્તેષ્વ
અપેક્ષણમાશ્રયણં કાર્યં સંહનનાયપેક્ષ્ય સંલેખના વિધેયેતિ જ્ઞાવઃ ॥ ૫૭ ॥

નન્વનયોર્દ્રવ્યસંલેખનાજ્ઞાવસંલેખનયોઃ કાલ્યંતમાદરણ્યિત્યાહ ।

ભાવસંલેખનાયાં યત્ન ઇતિ ॥ ૫૮ ॥

જ્ઞાવસંલેખનાયાં કષાયેન્દ્રિયવિકારતુચ્છીકરણરૂપાયાં યત્ન આદરઃ કાર્યઃ
દ્રવ્યસંલેખનાયા અપિ જ્ઞાવસંલેખનાર્થમુપદેશાત્ । અયમત્ત જ્ઞાવઃ ફહ મુમુક્ષુણા
જિજ્ઞુષા પ્રત્યહં મરણકાલપરિજ્ઞાનયત્નપરેણ સ્થેયં । મરણકાલપરિજ્ઞાનોપાયાથ
આગમદેવતાવચનસુપ્રતિજ્ઞાતયાવિધાનિષ્ઠસ્વમદર્શનાદયોઽનેકે તે શાસ્ત્રલોકમ-
સિષ્ટા ઇતિ । તતો વિજ્ઞાતે મરણકાલે પૂર્વમેવ ઘાટશવર્ષાણિ યાવદુત્સર્ગતઃ સં-
લેખના કાર્યા તત્ર ચ ।

ટીકાર્થ—સંલેખ એટલે શરીરનું સામર્થ્ય છે લક્ષણ બેનું તે સંહનન
તથા આદિ શબ્દથી ચિત્તવૃત્તિ અને સહાયસંપત્તિ લેવી તેની અપેક્ષા એટલે
આશ્રય કરીને અર્થાત્ શરીરની શક્તિ પ્રમાણે સંલેખના કરવી એવો
ભાવાર્થ છે. ૮૭

અહિં શંકા કરે છે કે, દ્રવ્ય સંલેખના અને ભાવસંલેખનામાં કય
સંલેખના આદરવા યોગ્ય છે ? તેનો ઉત્તર કહે છે—

મૂલાર્થ—ભાવ સંલેખનામાં યત્ન કરવો. ૮૮

ટીકાર્થ—કષાય તથા દૈદ્રિયોના વિકારોને તુરંત કરવારૂપ ભાવ સં-
લેખનામાં આદર—યત્ન કરવો. દ્રવ્યસંલેખનાનો ઉપદેશ પણ ભાવસંલેખ-
નાને માટે છે. અહિં કહેવાનો ભાવાર્થ એવો છે કે, મોક્ષની ઇચ્છાવાલા
લિધુ—સાધુએ પ્રતિ દિવસ (નિરંતર) મરણના વખતનું જ્ઞાન મેલવવા
પ્રયત્નવાન થવું. મરણની વખતનું જ્ઞાન મેલવવાના ઉપાયો શાસ્ત્રો; દેવતાના
વચનો, પોતાની મુશુદ્ધિ અને તેવી જાતના અનિષ્ઠ સ્વપ્ના દર્શન વગેરે અ-
નેક છે, તે શાસ્ત્ર અને લોકમાં પ્રસિદ્ધ છે. તે ઉપાયોવડે મરણનો સમય
જાણ્યા પછી ઉત્સર્ગ માર્ગે પ્રથમથીજ ચાર વર્ષ સુધી સંલેખના કરવી. તેમાં
“ પ્રથમના ચાર વર્ષ સુધી ચતુર્થ, અષ્ટમ, દશમ અને દ્વાદશ પ્રમુખ વિચિત્ર

“ ચત્તારિ વિચિત્તાઈં વિગઈં નિજ્જૂહિયાઈં ચત્તારિ । સંવચ્છરે ય દોષિ-
ઠ ઇંતરિયં ચ આયામં ॥ ૮૮૨ ॥

નાઙ્ગિગિણો ય ત્વો, ઝમ્માસે પરિમિયં ચ આયામં । અન્નેવિ ય ઝમ્માસે,
હોઙ્ગિ વિગિટ્ઠં ત્વો કમ્મં ॥ ૮૮૩ ॥

વાસં કોનીસહિયં આયામં કાઝ્ઝાણુપુબ્વીણ । ગિરિકંદરં તુ ગંતું પાય-
વગમણં અહ્હ કોરે” ॥ ૮૮૪ ॥ ૮૮

પ્રકારના તપ કરવા, તે પછી બીજા ‘ચાર વર્ષ’ સુધી વિચિત્ર તપ કરવા પણ
તેમાં પારણે વિગઈં સહિત નિવી કરવી એટલે ઉત્કૃષ્ટ રસનો લાગ કરવો પછી
બે વર્ષ સુધી ચતુર્થ (ઉપવાસ) કરી તેને પારણે આંખિલ કરવો. ૮૮૨

એવી રીતે દશ વર્ષ વીત્યા પછી અગીયારમાં વર્ષમાં પ્રથમના છ માસ
સુધી ચતુર્થ, ૫૫ તપ કરવો (પણ વિશેષ તપ ન કરે) અને પારણે આં-
ખિલ કરવું; પરંતુ કાંઈક ઉણા આહાર ગ્રહણ કરવો. વળી આગલા છ માસમાં
અષ્ટમ, દશમ અને દ્વાદશાદિ વિશેષ તપ કરવો અને પારણે આંખિલ કરવું,
એવી રીતે અગીયારમું વર્ષ પુરું કરવું. ૮૮૩

બારમાં વર્ષમાં છેવટ સુધી કોટિ સહિત (ઉણાદરપણે સહિત) નિરં-
તર આંખિલ કરવા. કેટલાક એમ કહે છે કે, બારમે વર્ષે ચતુર્થ કરીને પારણે
આંખિલ કરવા. તે વર્ષમાં તપમાં ધણું ભેદ છે તેથી આનુપૂર્વાચ્ચ—પરંપ-
રાએ જે થતા હોય તે કરવા. એવી રીતે બાર વર્ષ સંલેખના કરી પર્વતની
ગુહામાં અથવા જ્યાં પહોંચ નિકાયની રક્ષા થાય ત્યાં ગઈને પાઠાપગમન
નામના અનશનનો અંગીકાર કરવો. ૮૮૪—૮૮

* બારમા વર્ષમાં આંખિલ કરે તે મોક્ષના કવલ એળા કરતાં એક કવલ સુધી આવે
અને એક કોડીયામાંથી કણીયા એળા કરતાં એક કણીયા સુધી આવે તે ઉપર દૃષ્ટાંત છે. જેમ
દીવામાં તેલ અને દીવેટનો સમકાલે નાશ થાય તેમ આયુષ અને શરીરનો સમકાલે નાશ થાય છે.
વધી બારમા વર્ષમાં છેલ્લા ચાર માસ રહે ત્યારે એકાંતરે તેવના કોગળા ભરી ઘણી વાર મુખમાં
રાખી રાખમાં નાખી દે. પછી ઉના પાણી સાથે કોગળા કરે, એમ ન કરવાથી મુખ લુપ્ત પડે,
મલી ગળ્ય તેથી નવકાર માનવો ઉચ્ચાર ન થાય.

યદા તુ કુતોઽપિ સંદનનાદિવૈગુણ્યાન્ન શક્યત ડ્યાન્ સંદેશનાકાલઃ સાધયિતું, તદા માસવર્ષપરિહાણ્યા જયન્યતોઽપિ પામાસાન્ યાવત્સંલેખના કાર્યા, અસંલેખિતશરીર—કપાયો હિ જિહ્વરનશનમધિષ્ઠિતઃ સહસા ધાતુક્ષયે સમુપસ્થિતે ન મુગતિફલ્લં તથાવિધં સમાધિમારાધયિતું સાધીયાન્ સ્યાદિતિ ॥૫૭॥

તતો વિશુષ્ઠં બ્રહ્મચર્યમિતિ ॥ ૫૮ ॥

વિશેષેણ અતિનિવિમ્બ્રહ્મચર્યગુપ્તિવિધાનરૂપેણ શુષ્ઠં બ્રહ્મચર્યં પ્રતીતમેવ વિધેયં । યદત્ર સંદેશનાધિકારે વિશુષ્ઠબ્રહ્મચર્યોપદેશનં તદ્દેદોદયસ્ય ક્ષીણશરીરતાયામપિ અત્યંતદુર્દસ્ત્વલ્યાપનાર્થમિતિ ॥ ૫૮ ॥

અથ સંદેશનાનંતરં આશુષ્ઠાતકે વા વિપવિશુચિકાર્દાં દોષે સતિ યદ્ધિધેયં તદાહ ।

ન્યારે કાઠ રીતે સંહનન વગેરેનું વૈશુલ્ય હોય એટલે શરીરનું સ્વસ્થપણું ન હોય, ઇત્યાદિ કારણોને લઈને એટલો બધો વખત સંલેખના કરવાને સમર્થ ન થવાય તો પછી વર્ષની તથા માસની હાનિ કરતાં કરતાં જયન્યપણે છ માસની સંલેખના કરવી, કારણ કે, જેણે શરીર તથા કપાયની સંલેખણા (ઓછાપણું) કરેલ નથી, એવો મુનિ અનશન વ્રત લેતા સહસા ધાતુક્ષય પ્રાપ્ત થવાથી સદ્ગતિના ફલને આપનારા તેવી જાતના સમાધિને સાધવાને સમર્થ થતો નથી, તેથી છ માસની સંલેખણા તો પ્રાપ્ત કરી અવશ્ય કરવી જોઈએ. ૮૭

મૂલાર્થ—સંલેખના કર્યા પછી શુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય પાલવું. ૮૮

ટીકાર્થ—વિશેષ એટલે અતિ ઘાટા બ્રહ્મચર્યની શુપ્તિ કરવાપડે પ્રસિદ્ધ શુદ્ધ એવું બ્રહ્મચર્ય પાલવું. જે આ સંલેખનાના અધિકારને વિષે શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યનો જે ઉપદેશ કર્યો, તે શરીર ક્ષીણ થતાં પણ તે વેદના ઉદ્યતું અત્યંત દુર્ધરપણું છે, એમ જણાવાને માટે છે. ૮૮

સંલેખના કર્યા પછી શીઘ્ર નાશ કરનારા મૂર્છા—કાલેરા વગેરે કાઈ દોષ ઉત્પન્ન થઈ આવે તો શું કરવું ? તે કહે છે—

વિધિના દેહત્યાગ ફતીતિ ॥ ૮૬ ॥

વિધિના આલોચનવ્રતોચારપરક્રામણાનશનગુજનાવનાપંચપરમેષ્ઠિસ્મરણસ્રક્ષ-
ણેન દેહસ્ય ત્યાગઃ પરિત્યજનં પંક્તિમરણારાધનમિત્યર્થઃ ઇતિશબ્દઃ પરિસમાપ્તો
ફત્યુક્તઃ સાપેક્ષયતિધર્મઃ ॥ ૮૬ ॥

અથ ત્રિતીયધર્મપ્રસ્તાવનાયાદ્ ।

નિરપેક્ષયતિધર્મસ્તિત્વતિ ॥ ૮૭ ॥

નિરપેક્ષયતીનાં ધર્મઃ પુનરયં વદ્યમાણઃ ॥ ૮૭ ॥

તમેવાદ્ ।

વચનગુરુતેતિ ॥ ૮૮ ॥

વચનમેવાગમ એવ ગુરુઃ સર્વમવૃત્તો નિવૃત્તો ચોપદેશકત્વેન યસ્ય સ તથા
તન્નાવસ્ત્યા ॥ ૮૮ ॥

મૂલાર્થ—વિધિવડે દેહનો ત્યાગ કરવો. ૮૬

ટીકાર્થ—આલોચના, વ્રત ઉચરવાં, બીજને ખમાવવું, અનશન કરવું,
શુભ ભાવના ભાવવી અને પંચપરમેષ્ઠીનું સ્મરણ કરવું, એવા વિધિવડે દેહનો
ત્યાગ કરવો. અર્થાત્ પંક્તિમરણરૂપ આરાધના કરવી. અહિં ઇતિ શબ્દ
સમાપ્તિના અર્થમાં છે, એટલે સાપેક્ષ યતિ ધર્મ કહેા તે સંપૂર્ણ થાય છે. ૮૬

બીજે યતિ ધર્મ દેજ નિરપેક્ષ યતિ ધર્મ છે તેની પ્રસ્તાવનાને અર્થે કહે છે.

મૂલાર્થ—હવે નિરપેક્ષયતિનો ધર્મ કહેવામાં આવશે. ૮૭

ટીકાર્થ—હવે નિરપેક્ષ યતિઓનો ધર્મ આગળ કહેવામાં આવશે. ૮૭

તે નિરપેક્ષયતિ ધર્મ કહે છે—

મૂલાર્થ—આગમનું ગુરૂપણું રાખવું. ૮૮

ટીકાર્થ—સર્વ પ્રવૃત્તિમાં અને નિવૃત્તિમાં ઉપદેશકપણાથી આગમન
જેને ગુરૂ છે એમ થવું, એટલે જમ ગુરૂને પૂજી પ્રવૃત્તિ તથા નિવૃત્તિ કરે તેમ
શાસ્ત્રના વચન પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ કરવી. ૮૮

તથા અદ્યપોપધિત્વમિતિ ॥ ૯૨ ॥

અદ્યપઃ સ્યવિરાપેક્ષ્યા ઉપધિર્વસ્ત્રપાત્રાદિરૂપો યસ્ય સ તથા તજ્ઞાવસ્તત્ત્વં
ઉપધિપ્રમાણં ચ વિશેષશાસ્ત્રાદવસેયમ્ ॥ ૯૨ ॥

તથા નિઃપ્રતિકર્મશરીરતેતિ ॥ ૯૩ ॥

નિઃપ્રતિકર્મ તથાવિધગ્જ્ઞાનાદ્યવસ્યાયામપિ પ્રતિકારવિરહિતં શરીરં યસ્ય
સ તથા તજ્ઞાવસ્તત્ત્વમ્ ॥ ૯૩ ॥

અત એવ ॥

અપવાદત્યાગ ઇતિ ॥ ૯૪ ॥

અપવાદસ્ય ઉત્તર્ગાપેક્ષ્યાપકૃષ્ટવાદસ્ય ત્યાગઃ કાર્યઃ નહિ નિરપેક્ષો યતિઃ
સાપેક્ષયતિરિત્વ ઉત્તર્ગાસિદ્ધાવપવાદમપિ સમાજ્ઞંચ અસ્પદોષં વહુગુણં ચ કાર્ય-

મૂલાર્થ—અદ્ય ઉપધિ રાખવી. ૯૨

ટીકાર્થ—સ્થવિર કદિપકની અપેક્ષાએ વસ્ત્રપાત્રાદિ અદ્ય છે, ઉપધિ
જને એવા થવું. ઉપધિનું પ્રમાણ બીજા વિશેષ શાસ્ત્રથી અહીં લેવું. ૯૨

મૂલાર્થ—ઉપધિ રહિતપણે શરીર રાખવું. ૯૩

ટીકાર્થ—ઉપધિ રહિત એટલે તેવી જ્ઞાનાદિ અવસ્થામાં પણ કાંઈ
પ્રતિકાર કર્યા વગરના શરીર રહેવું. અર્થાત્ રોગાદિ કારણ પ્રાપ્ત થાય તો-
પણ તેનો ઉપાય ન કરવો. ૯૩

એ કારણથી—

મૂલાર્થ—અપવાદ માર્ગનો ત્યાગ કરવો. ૯૪

અપવાદ એટલે ઉત્તર્ગની અપેક્ષાએ હીન એવો વાદ-કથન તેનો
ત્યાગ કરવો. નિરપેક્ષ યતિ સાપેક્ષ યતિની જમ ઉત્તર્ગની અસિદ્ધિ સતે અ-
પવાદનું પણ આલંબન કરી અદ્ય દોષવાદા અને બહુ ગુણવાદા કાર્યનો
આરંભ કરતો નથી, પરંતુ કેવલ ગુણમય એવા ઉત્તર્ગમાર્ગનું અવલંબન

મારંજતે કિંતૂત્સર્ગપથપ્રાપ્તં કેવલગુણમયમેવેતિ ॥ ૯૪ ॥

તથા ગ્રામૈકરાત્રાદિવિહરણમિતિ ॥ ૯૫ ॥

ગ્રામે પ્રતીતરૂપે ઉપલક્ષણત્વાન્નગરાદૌ ચ એકા ચાસૌ રાત્રિથેત્યેકરાત્રઃ
આદિશબ્દાત્ દિરાત્રસ્ય માસકલ્પસ્ય ચ ગ્રહઃ તેન વિહરણં, કિમુક્તં જવતિ ય-
દા પ્રતિમાકલ્પરૂપો નિરપેક્ષો યતિધર્મઃ પ્રતિપન્નો જવતિ તદા ઋતુવચ્ચે કાલે
ગ્રામે જ્ઞાતઃ સન્ સ એકરાત્રં દિરાત્રં વા વસતિ । યથોક્તમ્ ।

“ નાણગાયવાસી ણે ચ હુગં ચ અન્નાણ ” । જિનકલ્પિક યથાલંક-
લ્પિકશુદ્ધપરિહારિકા જ્ઞાતા અજ્ઞાતાથ માસમિતિ ॥ ૯૫ ॥

તથા નિયતકાલચારિતેતિ ॥ ૯૬ ॥

નિયતે તૃતીયપૌરુષીલક્ષણે કાલે નિદ્ધાર્યં સંચરણં । યથોક્તમ્ ।

કરનારો થાય છે. ૯૪

મૂલાર્થ—ગામને વિષે એક રાત્રિ રહેવા વગેરેના પ્રકારથી
વિહાર કરવો. ૯૫

ટીકાર્થ—ગામને વિષે ઉપલક્ષણથી નગર વગેરેમાં એક રાત્રિ રહે.
આદિ શબ્દથી બે રાત્રિ અને માસ કલ્પનું બહણ કરવું તે પ્રકારે વિહાર કર-
વો. તે ઉપરથી શું કહેવામાં આવ્યું ? તે કહે છે. જ્યારે પ્રતિમાકલ્પરૂપ
નિરપેક્ષ યતિધર્મ પ્રાપ્ત થયો હોય ત્યારે ઋતુવચ્ચ કાલ એટલે ચોમાસા વિનાના
કાલને વિષે ગામમાં જ્ઞાતપણે એક રાત્રિ રહે અને અજ્ઞાતપણે એક રાત્રિ
પણ રહે અથવા બે રાત્રિ પણ રહે તે વિષે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે.

“ જ્ઞાતપણે એક રાત્રિ રહે અને અજ્ઞાતપણે એક રાત્રિ અથવા બે રાત્રિ
રહે. જિનકલ્પિક અને બહુધા તેના જેવા યથાલંક કલ્પિક તથા શુદ્ધપરિહારિક
એવા નિરપેક્ષ સાધુઓ જ્ઞાતપણે તથા અજ્ઞાતપણે માસકલ્પ પણ રહે. ૯૫.

મૂલાર્થ—નિયત કરેલા સમયમાં ભિક્ષાચરણ કરવું. ૯૬

ટીકાર્થ—નિયત કરેલો કાલ એટલે ત્રીજી પૌરુષી છે લક્ષણ જેવું
એવો કાલ તેને વિષે ભિક્ષાને માટે ગમન કરવું તે વિષે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે.

જે આ તો પડિમાધર મુનિ ગામમાં આવ્યા છે, એવું ગામના લોકો જાણે તો ત્યાં એક
રાત્રિ રહે, તેમ ન જાણે તો એક અથવા બે રાત્રિ રહે, એમ સમજવું.

“ નિરકાપંથો ય તદ્યાણિ ” ॥ ૯૬ ॥

તથા પ્રાય ऊर्ध्वस्थानमिति ॥ ૯૭ ॥

પ્રાયો વાહુભ્યેન ऊर्ध्वस्थानं કાયોત્સર્ગઃ ॥ ૯૭ ॥

તથા દેશનાયામપ્રવંધ इति ॥ ૯૮ ॥

દેશનાયાં ધર્મકયારૂપાયાં ધર્મ શ્રોતુમુપસ્થિતેષ્વપિ તથાવિધમાણિષુ અપ્ર-
વંધોઽનૂરિત્તાવઃ । ‘એગવયણં’ ‘કુવયણં’ ચેતિ વચનમામાણ્યાત્ ॥ ૯૮ ॥

તથા સદાપ્રમત્તેતિ ॥ ૯૯ ॥

સદા દિવા રાત્રૌ ચાશ્વમચતા નિષ્ણાદિપ્રમાદપરિહારઃ ॥ ૯૯ ॥

તથા ધ્યાનૈકતાનત્વમિતીતિ ॥ ૧૦૦ ॥

ધ્યાને ધર્મધ્યાનાદાવેક એવ તાનઃ ચિત્તપ્રસર્પણરૂપો યસ્ય સ તથા ત-

“ ભિક્ષા કરવાને ત્રીજી પેઠીમાં જવું. ” ૯૬

મૂલાર્થ—પ્રાયે કરીને (બહુધા)કાયોત્સર્ગ મુદ્રાએ રહેવું. ૯૭

ટીકાર્થ—પ્રાયે કરીને કાયોત્સર્ગ કરવો. ૯૭

મૂલાર્થ—દેશના દેવામાં બહુ ભાવ ન કરવો. ૯૮

ટીકાર્થધર્મ—કથા૩૫ દેશનાને વિષે ધર્મ સાંભળવાને તેવી જાતના
પ્રાણીઓ આવ્યા હોય તે છતાં તેમાં અતિશય ભાવ ન રાખવો. કારણકે, “એક
વચન અથવા બે વચન સંભળાવવા એમ શાસ્ત્રના વચનનું *પ્રમાણ છે. ૯૮

મૂલાર્થ—નિરંતર પ્રમાદરહિત રહેવું ૯૯

ટીકાર્થ—સદા દિવસ અને રાત્રિનિદ્રાદિ પ્રમાદનો ત્યાગ કરવો. ૯૯

મૂલાર્થ—ધ્યાનને વિષે એકાગ્રતા રાખવી. ૧૦૦

ટીકાર્થ—ધર્મધ્યાન વગેરે ધ્યાનમાં ચિત્તને અસરવા ૩૫ એક તાન

જ નિરપેક્ષ મુનિ પ્રાયઃ કાયોત્સર્ગમાં વર્તે છે. કોઇ વખતે કોઇ ધર્મ સાંભળવા અર્થે આ-
વેશ હોય તો તેને સારજૂત શાસ્ત્રના એક બે વચન સંભળાવે, એ ભાવ છે.

દ્વાવસ્તત્ત્વમ્ । ઇતિશબ્દઃ સમાપ્તૌ ॥ ૧૦૦ ॥

અથોપસંજિહિર્ષુરાહ ।

સમ્યગ્યતિત્વમારાધ્ય મહાત્માનો યથોદિતમ્ ।

સંપ્રાપ્નુવંતિ કલ્યાણમિહ લોકે પરત્ર ચ ॥ ૧૦૧ ॥

ઇતિ ॥

સમ્યગ્ યતિત્વમુક્તરૂપમારાધ્ય સમાસેવ્ય મહાત્માનો જના યથોદિતં ય-
થાજ્ઞાત્તે નિરૂપિતં કિમિત્યાહ સંપ્રાપ્નુવન્તિ લક્ષંતે કલ્યાણં જનં કેત્યાહ
ઇહ લોકે પરત્ર ચેતિ પ્રતીતરૂપમેવ ॥ ૧૦૧ ॥

एतदेव विवर्षिराह ।

ક્ષીરાશ્રવાદિલબ્ધ્યોઘમાસાદ્ય પરમાક્ષયમ્ ।

કુર્વંતિ જવ્યસત્વાનામુપકારમનુત્તમમ્ ॥ ૧૦૨ ॥

રાખવું. અહિ ઇતિ શબ્દ સમાપ્તિના અર્થમાં છે. ૧૦૦

હવે નિરપેક્ષ યતિધર્મની સમાપ્તિ કરવાની ઈચ્છાથી કહે છે.

મૂલાર્થ—મહાત્મા સાધુ પુરૂષો પૂર્વે કહેલા યતિપણાને દ્રવ્ય
અને ભાવ બે પ્રકારે સારી રીતે આરાધી આ લોક તથા પરલોકમાં
કલ્યાણને (મોક્ષને) પ્રાપ્ત કરે છે. ૧૦૧

ટીકાર્થ—સારી રીતે પૂર્વે કહેલા યતિપણાને શાસ્ત્ર પ્રમાણે આરાધી
મહાત્મા પુરૂષો કલ્યાણને પ્રાપ્ત કરે છે. તે ક્યાં પ્રાપ્ત કરે છે ? તે કહે છે.

આ લોક અને પરલોકમાં પ્રસિદ્ધ એવા કલ્યાણને પ્રાપ્ત કરે છે. ૧૦૧

એ કલ્યાણનું વિવરણ કરવાની ઈચ્છાથી કહે છે.

મૂલાર્થ—તે મોટા પુરૂષો ક્ષીરાશ્રવાદિ લબ્ધિના સમુદાયને પ્રા-
પ્ત કરી ઉત્કૃષ્ટ, અવિનાશી અને અતિશય ઉત્તમ એવા ભવ્ય પ્રા-
ણીઓનો ઉપકાર કરે છે. ૧૦૨

इति ॥

હીરં દુર્ગં શ્રોતૃજનકર્ણપુરેષુ આશ્રવતિ ક્ષરતિ જાપમાણો યસ્યાં લઘ્વી
સા હીરાશ્રવા આદિશદ્ધાન્મધ્વાશ્રવા સર્પિરાશ્રવા અમૃતાશ્રવા ચેત્યાદિકો યો
લઘ્વિયો લઘ્વિસંવાતઃ તે આસાદ્ય ઉપદ્વચ્ય પરમાકૃયં પરમં સર્વમુંદરં અકૃયં
ચ અનેકથા ઉપજીવ્યમાનમપિ અનુપરમસ્વજાતં કિમિત્યાહ કુર્વતિ વિદધતિ જ-
વ્યસત્વાનાં ઉપકર્તું યોગ્યાનાં ઉપકારં સમ્યક્જ્ઞાનચારિત્રદ્વાજલક્ષણં અનુપમં નિ-
ર્વાણિકફલત્વેન અન્યોપકારાતિશાયિનમિતિ ॥ ૧૦૨ ॥

मुच्यंते चाशुसंसारादत्यंतमसमंजसात् ।

जन्ममृत्युजराव्याधिरोगशोकाद्युपद्रुतात् ॥ १०३ ॥

इति ।

मुच्यंते परिह्रियंते चःसमुच्ये आशु शीघ्रं संसारात् जवात् कीदृशादि-

ટીકાર્થ—જે લઘ્વિ પામવાથી બોલેલું વચન શ્રોતાજનના કર્ણરૂપ
પટીયાને વિષે દુધની માફક આવે એટલે દુધના જેવું મધુર લાગે તે હીરાશ્રવા
લઘ્વિ કહેવાય છે. આદિ શબ્દથી મધ, ધી અને અમૃતને શ્રવનારી લઘ્વિઓ
નો જે સમૂહ તેને પ્રાપ્ત કરી પરમ-સર્વ રીતે મુંદર અને અક્ષય એટલે
અનેક રીતે સહાયતા કરતાં છતાં પણ ક્ષય નહીં પામનારા સ્વભાવવાળા અને
અનુપમ એટલે મોક્ષરૂપ ક્ષણે લક્ષને બીજા ઉપકારથી શ્રેષ્ઠ સમ્યક્, જ્ઞાન,
દર્શન આરિતના લાભ મળવારૂપ છે લક્ષણ જેનું એવા ઉપકારને કરે છે.કાનો
ઉપકાર કરે છે ? તે કહે છે. લઘ્ય પ્રાણીઓનો એટલે ઉપકાર કરવાને યોગ્ય
એવા પ્રાણીઓનો. ૧૦૨

મૂલાર્થ—જન્મ, મૃત્યુ, જરા, વ્યાધિ, રોગ અને શોક વગે-
રેથી ઉપદ્રવવાળા અને તેને લીધે અત્યંત નકારા એવા સંસારથી
તત્કાલ મુક્ત થવાય છે. ૧૦૩

ટીકાર્થ—અત્યંત અયુક્ત જેનું સ્વરૂપ છે એવા સંસારથી તત્કાલ મુ-
ક્ત થવાય છે.તે સંસાર હોય છે.જેનું સ્વરૂપ અયુક્ત છે.એથીજ કરીને જન્મ,

ત્યાહ અત્યંતમતીવ સંગતં યુક્તં ઝંજઃ સ્વરૂપં યસ્ય સ તથા તત્પ્રતિષેધાદસમંજસ-
સ્તસ્માત્ અતएव જન્મમૃત્યુજરાવ્યાધિરોગશોકાદુપદ્રુતાત્ જન્મના પ્રાપ્તૈર્નાવેન મૃત્યુ-
ના મરણેન જરયા સ્યવિરજાવન્નક્રણયા વ્યાપિના કુષ્ઠાદિરૂપેણ શોકેન ઇષ્ટવિ-
યોગમન્નવમનોષ્ઠુઃસ્ત્રવિશેષેણ આદિશબ્દાચ્છીતવાતાદિનિરુપધ્વૈરુપદ્રુતાત્ વિદ્વન્ન-
તામાનીતાદિતિ ॥ ૧૦૩ ॥

इति श्रीमुनिचंद्रसूरिविरचितायां धर्मावलंबुवृत्तौ यतिधर्मविधिः
नाम पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

મૃત્યુ, જરા, વ્યાધિ, રોગ શોક વગેરેથી ઉપદ્રવ કરનારો છે. જન્મ એટલે
પ્રગટ થવું, મૃત્યુ, મરણ, જરા-સ્થવિરપણું, વ્યાધિ, કોઠ વગેરે શોક, ઇષ્ટના
વિયોગથી થયેલ મનને દુઃખ વિશેષ. આદિ શબ્દથી તાદ, વાયુ વગેરે ઉપદ્રવોથી
વિબુલપણાને પ્રાપ્ત થયેલા. ૧૦૩

ઈતિ શ્રી મુનિચંદ્ર સૂરિએ રચેલ ધર્મવિન્દુ ઝંજની વૃત્તિમાં યતિધર્મ-
વિધિ નામે પાંચમો અધ્યાય સંપૂર્ણ થયો. ૫

समाप्तः पंचमोऽध्यायः ।

પઠ્ઠ: અધ્યાય:

વ્યાખ્યાત: પંચમોઽધ્યાય: અધુના પઠ્ઠ: વ્યાખ્યાયેતે તસ્યેદમાદિસૂત્રમ્ ।

આશયાદ્યુચિતં જ્યાયોઽનુષ્ઠાનં સૂર્યો વિહુઃ ।

સાધ્યસિદ્ધ્યંગમિત્યસ્માદ્યતિધર્મો દ્વિધા મતઃ ॥ ૧ ॥

આશયસ્ય ચિત્તવૃત્તિવ્રક્ષણસ્ય આદિશબ્દાત્ શ્રુતસંપત્તેઃ શરીરસંહનનસ્ય પરોપકારકરણાકરણશક્તેષ્વ યુચિતં યોગ્યં જ્યાયોઽતિપ્રશસ્યમનુષ્ઠાનં જિનધર્મસેવા-

આશય કુ ઠો

અમા અધ્યાયની વ્યાખ્યા કરવામાં આવી હવે છતાં અધ્યાયની વ્યાખ્યા કરે છે. તે અધ્યાયનું આ પ્રથમ સૂત્ર છે.

મૂલાર્થ—અંતઃકરણ વગેરેને યોગ્ય એવા-આચરણને આચાર્યો અતિ ઐષ્ટ કહે છે; કારણકે તે આચરણ સાધવા યોગ્ય એવા મોક્ષની સિદ્ધિનું અંગ છે. એ કારણને લીધે યતિધર્મ સાપેક્ષ અને નિરપેક્ષ એવા બે પ્રકારે માન્યો છે. ૧

ટીકાર્થ—આશય એટલે ચિત્તવૃત્તિ છે ક્ષણ જેનું તે, આદિ શબ્દથી શાસ્ત્રસંપત્તિ, શરીરની સંધેણ અને પરોપકાર કરવાની અથવા ન કરવાની શક્તિ, તેને યોગ્ય એવું અનુષ્ઠાન એટલે જૈનધર્મની સેવારૂપ આચરણ અત્યંત પ્રશંસવા યોગ્ય છે, તે સમય-સિદ્ધાંતને જાણનારા આચાર્યો જાણે છે. તે

લક્ષણં સૂરયઃ સમયજ્ઞાઃ વિનુર્જનંતિ । કીદશમિત્યાહ । સાધ્યસિધ્ધ્યંગં સાધ્યસ્ય. સકલ્લેશદ્વયલક્ષણસ્ય સિધ્ધ્યંગં નિષ્પત્તિકારણં इत्यस्मात्કારણાદ્યતિધર્મો દ્વિયા મતઃ સાપેક્ષ્યતિધર્મતયા નિરપેક્ષ્યતિધર્મતયા ચેતિ ॥ ૧ ॥

સાધ્યસિધ્ધ્યંગત્વમેવ જાવયતિ ।

સમગ્રા યત્ર સામગ્રી તદ્દ્વેપેણ સિદ્ધાતિ ।

દ્વીયસાપિ કાલેન વૈકલ્યે તુ ન જાતુચિત્ ॥ ૨ ॥

સમગ્રા પરિપૂર્ણા યત્ર કાર્યે સામગ્રી સમગ્રસંયોગલક્ષણા જવતિ તત્કાર્યં અ-
દ્વેપેણ અવિલંબેન સિદ્ધાતિ નિષ્પદ્યતે અન્યથા સામગ્રીસમગ્રતાયોગાત્ અત્રૈવ વ્ય-
તિરેકમાહ દ્વીયસાપિ અતિચિરરૂપતયા દૂરતરવર્તિનાપિ કાલેન વૈકલ્યે તુ સા-
મગ્રિકાયા વિકલ્પતાયાં પુનર્ન જાતુચિત્ ન કદાચિદપીતિ ॥ ૨ ॥

एवं सति यत्कर्तव्यं तदाह ।

આચરણ કેવું છે ? સાધ્ય એટલે સર્વ કલેશોના ક્ષય થવા રૂપ મોક્ષની સિ-
દ્ધિનું કારણ રૂપ છે, એ કારણથી સાપેક્ષ અને નિરપેક્ષ એમ બે પ્રકારે
યતિધર્મ કહેલો છે. ૧

જે સાધ્યની સિદ્ધિનું કારણરૂપ કહ્યું, તે ઉપર કહે છે.

મૂલાર્થ—જે કાર્યમાં સમગ્ર સામગ્રી હોય તે કાર્ય તત્કાલ
સિદ્ધ થાય છે અને જે સમગ્ર સામગ્રીનો અભાવ હોય તો તે કાર્ય
કદિ પણ સિદ્ધ થતું નથી. ૨

ટીકાર્થ—જે કાર્યમાં સમગ્ર પરિપૂર્ણ સામગ્રીનો યોગ હોય તે કાર્ય
અવિલંબથી સિદ્ધ થાય છે. જે સમગ્ર સામગ્રીનો યોગ ન હોય તો તે
કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી. તે વિષે વ્યતિરેક કહે છે. અતિ લાંબે કાલે જે
સામગ્રીનો અભાવ હોય તો કદાપિ પણ તે કાર્યની સિદ્ધિ થતી નથી. ૨

એમ છતાં એટલે સમગ્ર સામગ્રી હોય તોજ કાર્યની સિદ્ધિ થાય,
નહીં તો ન થાય—એમ છે તેથી જે કર્તવ્ય છે, તે કહે છે.

તસ્માદ્યો યસ્ય યોગ્ય: સ્યાત્તત્તેનાલોચ્ય સર્વથા ।

આરબ્ધવ્યમુપાયેન સમ્યગેષ સતાં નય: ॥ ૩ ॥

તસ્માત્કારણાદ્યો યતિ: યસ્ય સાપેક્ષનિરપેક્ષયતિધર્મયોરન્યતરાનુષ્ઠાનસ્ય યોગ્ય: સમુચિત: સ્યાદ્ જવેત્ તદનુષ્ઠાનં તેન યોગ્યેન આદ્ધોચ્ય નિપુણોદ્ઘાપોદ્ધ-યોગેન પરિજ્ઞાવ્ય સર્વથા સર્વેભ્યાધિજિતિરારબ્ધવ્યપારંજણીયં ઉપાયેન તત્તતેનૈવ સમ્યગ્ યથાવત્ એષ યોગ્યપારંજલક્ષણ: સતાં શિષ્ટાનાં નયો નીતિરિતિ ॥ ૩ ॥

ઇત્યુક્તો યતિધર્મ ઇદાનીમસ્ય વિષયવિભાગમનુવર્ણ-
ચિખ્યામ ઇતિ ॥ ૪ ॥

પ્રતીતાર્થમેવેતિ ૪

તત્ર કલ્યાણાશયસ્ય શ્રુતરત્નમહોદધે: ઉપશમાદિલ-

મૂલાર્થ—સાપેક્ષ અને નિરપેક્ષ એમ બે પ્રકારનો યતિધર્મ છે. તેમાંથી જેને જે યોગ્ય હોય તે યતિધર્મ સર્વ રીતે વિચારી તેનો આરંભ કરવો. એ સત્પુરૂષોનો સારો ન્યાયમાર્ગ છે. ૩

ટીકાર્થ—તે કારણ માટે જે યતિ સાપેક્ષ અને નિરપેક્ષ યતિધર્મમાંથી કાઢી એકને આચરવાને યોગ્ય હોય, તે આચરણ તે યોગ્ય એવા પુરૂષે વિચારીને એટલે નિપુણતાથી તર્ક-વિવર્ક કરીને સર્વથા-સર્વ ઉપાય વડે તે ઉપાય વડે સમ્યક્-યથાર્થ રીતે તે આચરણનો આરંભ કરવો એ યોગ્ય-આરંભ કરવો એ શિષ્ટ પુરૂષોની નીતિ છે. ૩

મૂલાર્થ—એ પ્રકારે યતિધર્મ કહયો, હવે તે યતિધર્મના વિષય વિભાગનું વર્ણન કરીએ છીએ. ૪

ટીકાર્થ—આ સૂત્રનો અર્થ સમજાય તેવો છે. ૪

મૂલાર્થ—તેમાં જેનો આશય કલ્યાણરૂપ છે, જે શાસ્ત્રરૂપી રત્નોનો સાગર છે, જેને ઉપશમાદિ લબ્ધિઓ પ્રાપ્ત થએલ છે, જે

ધિમતઃ પરહિતોદ્યતસ્ય અત્યંતગંભીરચેતસઃ પ્રધાનપરિણતેર્વિ-
 ધૂતમોહસ્ય પરમસત્ત્વાર્થકર્તુઃ સામાયિકવતઃ વિશુદ્ધ્યમાનાશય-
 સ્ય યથોચિત્તપ્રવૃત્તેઃ સાત્મીજૂતશુજ્ઞયોગસ્ય શ્રેયાન્ સાપેક્ષયતિ-
 ધર્મ એવેતિ ॥ ૫ ॥

તત્રેતિ વિષયવિજ્ઞાગાનુવર્ણનોપદ્ધેપે કલ્યાણાશયસ્ય જ્ઞાવારોગ્યરૂપમુક્તિ-
 પુરપાપકપરિણામસ્ય શ્રુતરત્નમહોદધેઃ પ્રવચનમાણિક્યપરમનીરનિધેઃ ઉપશમા-
 દિલધિમતઃ ઉક્તલક્ષણોપશમાદિલ્લધિસમન્વિતસ્ય પરહિતોદ્યતસ્ય સર્વજગજ્ઞી-
 વજાતહિતાધાનધનસ્ય અત્યંતગંજીરચેતસઃ હર્ષવિપાદાવતિનિપુણૈરપ્યનુપલ્લવ્યચિ-
 ત્તવિકારસ્ય અતપ્તવ પ્રધાનપરિણતેઃ સર્વોત્તમાત્મપરિણામસ્ય વિધૂતમોહસ્ય સમુ-
 ત્તીર્ણમૂઢજાવતંદ્રામુદ્રસ્ય પરમસત્ત્વાર્થકર્તુઃ નિર્વાણાવંધ્યવીજસમ્યક્કાદિસત્ત્વપ્રયો-
 જનવિધાતુઃ સામાયિકવતઃ માધ્યસ્થગુણતુલ્યારોપણવશસમતોપનીતસ્વજનપરજના-

પરહિતમાં ઉદયમવંત છે, જેનું ચિત્ત અત્યંત ગંભીર છે, જેની
 પરિણતિ ઉત્તમ છે, જેણે મોહનો નાશ કર્યો છે, જે જીવોના મોક્ષરૂપ
 ઉત્કૃષ્ટ પ્રયોજન રાખે છે, જેનામાં સામાયિક રહેલું છે, જેનો
 આશય શુદ્ધ છે, જેની પ્રવૃત્તિ ઘટે તેમ ચાલે છે, અને જેનો
 શુભ યોગ આત્મા સાથે મલેલો છે—એવા પુરૂષને સાપેક્ષ યતિ
 ધર્મ કરવો યોગ્ય છે. ૫

ટીકાર્થ—તે યતિધર્મના વિભાગનું વર્ણન કરવામાં કલ્યાણાશય
 એટલે ભાવ આરોગ્યરૂપ મુક્તિરૂપી નગરમાં લઈ જનારા છે પરિણામ જેના
 એવો શાસ્ત્રરૂપી રત્નનો સાગર એટલે પ્રવચનરૂપ માણેકનો સમુદ્રરૂપ, જેના
 લક્ષણ કહેવામાં આવ્યા છે એવા ઉપશમાદિકની લખિયવાલો, જગતના જી-
 વોના સમૂહનું હિત કરવારૂપ ધનવાલો, ગંભીર ચિત્તવાલો એટલે હર્ષ શોક
 વગેરેમાં અતિ નિપુણ એવા પુરૂષોએ જેના ચિત્તવિકારને પ્રાપ્ત કરેલ નથી
 એવો, એથીજ સર્વોત્તમ આત્મપરિણતિવાલો, મૂઢભાવ અને આલસની
 મુદ્રાથી રહિત, જીવોના મોક્ષનું સદૃશ બીજરૂપ સમ્યક્ત્વાદિ પ્રયોજન કરનાર

દિજાવસ્ય વિશુદ્ધમાનાશયસ્ય ધવલપદ્મક્રમાપતિમંદસ્યેવ પ્રતિકલ્પમવદાતમાન-
સસ્ય યયોચિતપ્રવૃત્તેઃ પ્રસ્તાવપ્રાયોગ્યપ્રારબ્ધપ્રયોજનસ્ય અતएव સાત્મીચૂતગુજયો-
ગસ્ય અયઃપિન્નસ્યેવ વહ્નિના ગુજયોગેન સહ સમાનીભૂતાત્મનો યતિવિશેષસ્ય શ્રે-
યાન્ અતિપ્રજ્ઞસ્યઃ સાપેક્ષયતિધર્મ एव નેતર इति ॥ ૫ ॥

કુત ઇત્યાહ ।

વચનપ્રામાણ્યાદિતિ ॥ ૬ ॥

જગવદાકાપ્રમાણજાવાત્ ॥ ૬ ॥

एतदपि कुत इत्याह ।

સંપૂર્ણદશપૂર્વવિદો નિરપેક્ષધર્મપ્રતિપત્તિપ્રતિષેધા-
દિતિ ॥ ૭ ॥

સામાયિકવાન્ એટલે માધ્યસ્થગુણરૂપ તુલાના આરોપણને વશ એવા સમતા
ચુલ્કથી સ્વજન તથા પરજન પ્રમુખ ભાવને ધારણ કરનાર, શુદ્ધ આશયએટલે
શુદ્ધપક્ષના ચંદ્રમંડલની જેમ પ્રતિક્ષણ ઉજ્જ્વલ દૃઢ્યવાલો, પ્રસ્તાવ-પ્રસંગને
ચોગ્ય પ્રયોજનનો આરંભ કરનાર, એથીજ કરીને જેમ અગ્નિવડે લોહપિંડ
એકમેક થાય છે, તેમ શુભયોગવડે તેમાં જેનો આત્મા વ્યાપ્ત એકમેક થાય
છે, તેવા યતિને સાપેક્ષ યતિધર્મ અતિ વખાણવા ચોગ્ય છે, તે વિના બીજે
નિરપેક્ષ યતિ ધર્મ તેને ચોગ્ય નથી. ૫

શામાટે નિરપેક્ષ યતિ ધર્મ અંગીકાર કરવા ચોગ્ય નથી ? તે કહે છે—

મૂલાર્થ—જિન ભગવંતના વચનનું તેમાં પ્રમાણ છે,
તેથી. ૬

ટીકાર્થ—એ ભગવંતના વચનનું પ્રમાણ છે, એ શા આધારે કહે
છે, તેનો ઉત્તર આપે છે. ૬

મૂલાર્થ—સંપૂર્ણ દશ પૂર્વના બાણનારા યતિને નિરપેક્ષ
યતિધર્મના સ્વીકારનો નિષેધ છે. ૭

સુગમમેવ । પ્રતિષેધશ્ચ

“ ગચ્છે ચિય નિમ્માઓ જા પુઘ્વા દસજવે અસંપુષ્પા ।

નવમસ્સ તદ્યવત્થૂ હોફ જહન્નો સુઆજિગમો ॥ ૧ ॥

इति वचनादवसीयते ॥ ૭ ॥

एषोऽपि किमर्थमित्याह ।

परार्थसंपादनोपपत्तेरिति ॥ ૮ ॥

પરાર્થસ્ય પરોપકારજ્ઞાણસ્ય સંપાદનં કરણં તદુપપત્તેઃ સ હિ દશપૂર્વ-
ધરસ્તીર્થોપપ્તંજ્ઞાણં પરાર્થ સંપાદયિતું યસ્માદુપપદ્યત ઇતિ ॥ ૮ ॥

ટીકાર્થ—એ સૂત્ર સુગમ છે. તે નિષેધને માટે આ પ્રમાણે કહેલું છે—

“ સાધુના સમુદાયમાં રહીને નિરપેક્ષ યતિ ધર્મ પાલવાનો અભ્યાસ કરવામાં પરિપક્વ થાય અને એ પ્રતિમા કલ્પાદિક નિરપેક્ષ યતિધર્મને પાલનારને ઉત્કૃષ્ટ શ્રુત જ્ઞાન કાંઈકે ઉણા દશ પૂર્વતું સૂત્રથી તથા અર્થથી હોય છે, અને જઘન્યપણે તો નવમા પૂર્વની ત્રીજી વસ્તુ એટલે પ્રત્યાખ્યાન નામના નવમા પૂર્વની આચાર નામની ત્રીજી વસ્તુ સુધી શ્રુત જ્ઞાન હોય છે, તેથી ઝોાહું હોતું નથી.* આવા વચનથી સંપૂર્ણ દશ પૂર્વધરને નિરપેક્ષ યતિ ધર્મના સ્વીકારનો નિષેધ સિદ્ધ થાય છે. એ નિરપેક્ષ યતિ ધર્મનો નિષેધ શામાટે કરવો જોઈએ ? તેનો ઉત્તર આપે છે. ૭

મૂલાર્થ—તેનાથી પારકા અર્થને સંપાદન કરવાની સિદ્ધિ થાય છે. ૮

ટીકાર્થ—પરાર્થ એટલે પરોપકારને સંપાદન કરવાની સિદ્ધિ થાય છે, જેથી દશ પૂર્વધર કે જે તીર્થને આધાર આપવા રૂંધે પરોપકારને કરવા ઉદ્યમવંત થાય છે. ૮

* સંપૂર્ણ દશ પૂર્વધર તીર્થકરની જેમ અમોઘ વચની હોવાથી ધર્મ દશના વડે લબ્ય થવો નો ઉપકાર કરી તીર્થની શ્રદ્ધ કરે છે, તેથી પ્રતિમાદિ કલ્પને અંગીકાર કરતા નથી.

યદિ નામૈવં તતોઽપિ કિમિત્યાહ ।

તસ્યૈવ ચ ગુરુત્વાદિતિ ॥ ૯ ॥

તસ્ય પરાર્થસંપાદનસ્ય એવંચેત્યવધારણે ગુરુત્વાત્સર્વધર્માનુષ્ઠાનેજ્ય ઉત્ત-
મત્વાત્ ॥ ૯ ॥

એતદપિ કથમિત્યાહ ।

સર્વથા દુઃસ્વમોક્ષાદિતિ ॥ ૧૦ ॥

સર્વથા સર્વેઃ પ્રકારૈઃ સ્વસ્ય પરેણાં ચેત્યર્થઃ દુઃસ્વાનાં શારીરમાનસરૂપાણાં
મોચનાત્ ॥ ૧૦ ॥

તથા સંતાનપ્રવૃત્તેઃ ॥ ૧૧ ॥

જે કદિ પરોપકાર કરવાનું બન્યું છે, તેથી શું ? તેનો ઉત્તર
આપે છે.

મૂલાર્થ—પરોપકાર કરવાનું ગૌરવપણું છે. ૯

ટીકાર્થ—તે પરોપકાર કરવો તે ધર્મના સર્વ આચરણોમાં ઉત્તમ છે
એવંચ એ અવધારણુ (નિશ્ચય) અર્થમાં પ્રવર્તે છે. ૯

તેનું ઉત્તમપણું કેવી રીતે છે ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—એ પરોપકાર કરવાથી સર્વ પ્રકારે દુઃખમાંથી
મુકાવાપણું છે. ૧૦

ટીકાર્થ—સર્વ પ્રકારે એટલે પોતાને અને પરને શરીર તથા મન
સંબંધી સર્વ દુઃખમાંથી મુકાવાપણું છે. ૧૦

મૂલાર્થ—તેમ કરવાથી સંતાનનો પ્રવૃત્તિ થાય છે. ૧૧

પરાર્થસંપાદનાત્સંતાનસ્ય શિષ્યપ્રશિષ્યાદિપ્રવાહરૂપસ્ય પ્રવૃત્તેઃ ॥ ૧૧ ॥

તથા યોગત્રયસ્યાપ્યુદગ્રફલ્લભાવાદિતિ ॥ ૧૨ ॥

યોગત્રયસ્યાપિ મનોવાકાયકરણવ્યાપારરૂપસ્ય પરાર્થસંપાદને ક્રિયમાણે ન પુનરેકસ્યૈવેત્યપિજ્ઞાદ્યર્થઃ ઉદગ્રફલ્લભાવાત્ ઉદગ્રસ્ય પ્રકાશંતરેણાનુપલ્લન્યમાનત્વેનાત્યુત્તમસ્ય ફલ્લસ્ય કર્મનિર્જરાલ્લક્ષણસ્ય ભાવાત્ । નહિ યથાદેશનાયાં સર્વાત્મના વ્યાપ્રિયમાણં મનોવાકાયત્રયં ફલમામોતિ તથાન્યત્ર કૃત્યાંતર ઇતિ ॥ ૧૨ ॥

તથા નિરપેક્ષધર્મોચિતસ્યાપિ તત્પ્રતિપત્તિકાલે પરપરાર્થસિદ્ધૌ તદન્યસંપાદકાન્નાવે પ્રતિપત્તિપ્રતિષેધાન્નેતિ ॥ ૧૩ ॥

ટીકાર્થ—પરોપકાર કરવાથી શિષ્ય, પ્રશિષ્ય વગેરેના પ્રવાહરૂપ સંતાનની પ્રવૃત્તિ થાય છે. ૧૧

મૂલાર્થ—વલી ત્રણ યોગતું મોટું ફલ છે, એ કારણથી. ૧૨

ટીકાર્થ—મન, વચન અને કાયાના વ્યાપાર કરવારૂપ ત્રણ યોગ (એક નહીં એમ અપિ શબ્દનો અર્થ છે.) પરોપકાર કરવામાં યોગવાથી ઉદ્દેશ ફલની પ્રાપ્તિ થાય છે,

બીજા પ્રકારે અતિ ઉત્તમ એવું કર્મની નિર્જરા રૂપ ફલ પ્રાપ્ત થતું નથી. કારણકે, મન, વચન અને કાયા એ ત્રણ યોગ દેશના દેવામાં પ્રવર્તવાવાથી એવું ઉત્તમ ફલ પ્રાપ્ત થાય છે, તેવા બીજા કોઈ ધર્મકૃત્યથી થતું નથી. ૧૨

મૂલાર્થ—વલી નિરપેક્ષ ચતિધર્મ અંગીકાર કરવાને યોગ્ય એવા પુરૂષને પણ તે ધર્મ અંગીકાર કરવાને સમયે બીજા જીવો ના ઉત્કૃષ્ટ અર્થની સિદ્ધિ કરવામાં બીજા પુરૂષને અભાવ હોવાથી નિરપેક્ષ ચતિધર્મને અંગીકાર કરવાનો નિષેધ છે, તેથી પરાર્થ સંપાદન કરવો તે અતિ ઉત્તમ છે. ૧૩

નિરપેક્ષધર્મોચિતસ્યાપિ કિંપુનસ્તદનુચિતસ્યેત્યપિશ્ચદ્વાર્યઃ તત્પ્રતિપત્તિકાલે નિરપેક્ષધર્મીકરણસમયે પરપરાર્થસિદ્ધૌ પરેષાં પરાર્થસ્ય સમ્યગ્દર્શનાદેઃ પ્રધાનપ્રયોજનસ્ય સિદ્ધૌ સાધ્યાયાં વિષયે તદન્યસંપાદકાન્નાત્રે તસ્માન્નિરપેક્ષયતિધર્મોચિતાદન્યસ્ય સાધોઃ પરાર્થસિદ્ધિસંપાદકસ્યાન્નાત્રે પ્રતિપત્તિપ્રતિપેધાદંગીકરણનિવારણાચ્ચકારો હેત્વંતરસમુદ્ધયે તસ્યૈવ ચ ગુરુત્વમિતિ સંદંક ઇતિ ॥ ૧૩ ॥

इत्थं सांपेक्षयतिधर्मयोग्यमुक्त्वा निरपेक्षयतिधर्मयोग्यं वक्तुमाह ।

નવાદિપૂર્વધરસ્ય તુ યથોદિતગુણસ્યાપિ સાધુશિષ્ય-
નિષ્પત્તૌ સાધ્યાંતરાભાવતઃ સતિ કાયાદિસામર્થ્યે
સદ્વીર્યાચારાસેવનેન તથા પ્રમાદજયાય સમ્યગુચિ-

ટીકાર્થ—નિરપેક્ષ યતિધર્મને યોગ્ય એવા પણ (તો તેને અયોગ્ય હોય તેની વાત શી કરવી એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે.) પુરૂષને નિરપેક્ષ યતિધર્મ અંગીકાર કરવાને સમયે બીજા જીવોના સમ્યગ્ દર્શનાદિ પ્રધાન પ્રયોજનની સિદ્ધિમાં તે નિરપેક્ષ યતિધર્મને યોગ્ય એવા સાધુથી બીજા કાઇ સાધુ પરાર્થ સિદ્ધિને કરનારો ન હોય તો તે નિરપેક્ષ યતિધર્મને યોગ્ય એવા પુરૂષને પણ તે ધર્મનો સ્વીકાર કરવાનો નિયેધ છે તો અનુચિતને નિયેધ હોય તેમાં શું કહેવું. ? એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે. મૂલ ગ્રંથમાં ચ તુ અહણ્ય કર્યું છે, તેથી પૂર્વોક્ત હેતુનો સમુચ્ચય બહુવો એટલે દેશનાદિકથી પરાર્થ સંપાદન કરવાનું શુરૂપણું છે, એમ પૂર્વનો સંબંધ બેટી દેવો. ૧૩

એવી રીતે સાપેક્ષ યતિધર્મને યોગ્ય એવા પુરૂષને કહી હવે નિરપેક્ષ યતિધર્મને યોગ્ય એવો પુરૂષ કહે છે.

મૂળાર્થ—નવાદિ પૂર્વધર એટલે નવમા પૂર્વની ત્રીજી વસ્તુ-
થી આરંભીને કાંઈક ઉછાં દશ પર્વ સુધી જ્ઞાનવાજ્ઞાને સારા શિ-
ષ્યની સિદ્ધિ યતાં બીજા સાધવા યોગ્ય કાર્યોના અભાવથી શરી-
રાદિકનું સામર્થ્ય છતાં સત્ એવા વીર્યાચારને સેવવાથી તેમજ

તસમયે આજ્ઞાપ્રામાણ્યતસ્તથૈવ યોગવૃદ્ધેઃપ્રાયોપવેશ-
નવચ્છેયાન્નિરપેક્ષયતિધર્મ ઇતિ ॥ ૧૪ ॥

નવાદિપૂર્વધરસ્ય તુ યથોદિતગુણસ્યાપિ તત્ર કલ્યાણાશયસ્યેત્યાદિસૂત્ર-
નિરૂપિતગુણસ્ય કિંપુનસ્તદન્યગુણસ્યેત્યપિશબ્દાર્થઃ । સાધુશિષ્યનિષ્પત્તૌ આચા-
ર્યોપાધ્યાયપવર્તકસ્યવિરગણાવચ્છેદકલ્પક્ષણપદપંચકયોગ્યતયા સાધૂનાં શિષ્યાણાં
નિષ્પત્તૌ સત્યાં સાધ્યાંતરાજાવતઃ સાધ્યાંતરસ્ય નિરપેક્ષધર્મપેક્ષયા આચારપરિપા-
લનાદિરૂપસ્ય અજાવતઃ અજવનેન સતિ વિદ્યમાને કાર્યાદિસામર્થ્યે વજ્રર્પભના-
રાચસંહનનશરીરતયા વજ્રકુલ્લસમાનધૃતિતયા ચ મહતિ કાયમનસોઃ સમર્થજા-
વે સતિ સદ્વીર્યાચારાસેવનેન સતો વિષયપ્રવૃત્તતયા સુંદરસ્ય વીર્યાચારસ્ય સામ-
ર્થ્યાગોપનવજ્રક્ષણસ્ય નિપવણેન તથા પ્રમાદજયાય તથા તેન નિરપેક્ષયતિધર્મપ્રતિપ-

પ્રમાદનો જય કરવાને સારા યોગ્ય સમયને વિષે આજ્ઞાના પ્રમાણ-
થી તેમ વક્ષી યોગની વૃદ્ધિ થવાના કારણથી અનશનની પેઠે નિર-
પેક્ષ યતિધર્મનું સેવન કરવું અતિશય શ્રેષ્ઠ છે. ૧૪

ટીકાર્થ—‘કલ્યાણાશય’ ઇત્યાદિ સૂત્ર વડે જેના ગુણ નિરૂપણ કરેલા
છે એવા પુરૂષને (તેથી વધારે ગુણ હોય તેને નિરપેક્ષ યતિધર્મ અંગીકાર
કરવામાં શું કહેવું, એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે.) આજ્ઞામાં આજ્ઞા કલ્યા-
ણાશય ઇત્યાદિ સૂત્રમાં કહેલા ગુણ તો જોઈએજ, તેથી એવા ગુણવાલા પુ-
રૂષને પણ નવમાં પૂર્વની ત્રીજી વસ્તુથી આરંભીને કાંઈક જિણાવશ પૂર્વ
સુધી જાનવાલા પુરૂષને તો નિરપેક્ષ યતિધર્મ અંગીકાર કરવો શ્રેષ્ઠ છે, એમ
આગણ સંબંધ જાણવો. સારા શિષ્યો એટલે આચાર્ય, ઊપાધ્યાય, પ્રવર્તક,
સ્થવિર ગણાવચ્છેદક લક્ષણવાળા પાંગ પદની યોગ્યતાને ધરાવનારા સારા શિ-
ષ્યોની સિદ્ધિ થતાં નિરપેક્ષ એવા યતિધર્મની અપેક્ષાએ અન્ય કહેતાં આચારનું
પરિપાલનાદિરૂપબીજ સાધ્ય કાર્યના અભાવે વજ્ર ઋષભ નારાય સંધયણે યુક્ત
એવા શરીરને અને વજ્રની દીવાલ જેવી ધીરજને લઈને શરીર તથા મનનું
મોટું સામર્થ્ય છતાં તે સર્વ યતિધર્મના વિષયમાં પ્રવર્તવાથી સુંદર એવા સા-

ચિત્રકારેણ ચઃ પ્રમાદસ્ય નિદ્રાદેઃ જયોઽન્નિભવસ્તદર્થે સમ્ક્ શાસ્ત્રોક્તનીત્યા તપઃ-
સત્ત્વસૂત્રકત્વવદ્વદ્વક્ષણાન્નિઃ પંચજિસ્તુદ્વનાનિરાત્માનં તોદ્વયિત્વા ઉચિતસમયે તિ-
થિવારનક્ષત્રયોગદ્વગ્નશુદ્ધિદ્વક્ષણે આજ્ઞાપ્રામાણ્યતઃ આજ્ઞૈવાત્તાર્થે પ્રમાણમિતિ
પરિણામાત્ તથૈવ પ્રતિપિત્સિતનિરપેક્ષયતિધર્માનુરૂપતયૈવ યોગવૃદ્ધેઃ સમ્યગ્દર્શન-
જ્ઞાનચારિત્રદ્વક્ષણધર્મવ્યાપારવૃદ્ધેઃ પ્રાયોપવેશનવત્ પ્રાયોપવેશનમનશનં તદ્વૃત્પર્યત-
કાલકરણીયાનનશનક્રિયાતુલ્ય ઇત્યર્થઃ । શ્રેયાન્ અતિપ્રશસ્યઃ નિરપેક્ષયતિધર્મો
જિનકલ્પાદિરૂપઃ કલ્પાદિગ્રંથમસિદ્ધસ્વરૂપો વર્તત ઇતિ ॥ ૧૪ ॥

તથા તત્કલ્પસ્ય ચ પરાર્થલઘ્વિવિકલસ્યેતિ ॥ ૧૫ ॥

મધ્યને નહીં ગોપવવા રૂપ વીર્યાચારના સેવન વડે કરી તથા પ્રમાદના બળને
માટે એટલે નિરપેક્ષયતિ ધર્મને અંગીકાર કરી નિદ્રાદિક પ્રમાદનો પરા-
લભ કરવા માટે સમ્યક્ એટલે શાસ્ત્રોક્ત નીતિ પ્રમાણે તપ, સત્ત્વ, સૂત્ર, એકતા અને
બલએ પાંચ પ્રકારની તુલના વડે પોતાના આત્માને તોલીને ઉચિત સમયમાં એટલે
તિથિ, વાર, નક્ષત્ર, યોગ, અને લક્ષની શુદ્ધિને સમયે આ વિષયમાં
આજ્ઞાજ પ્રમાણ છે, એવા પરિણામથી તેમ વલી અંગીકાર કરવાને ઇ-
ચ્છેલા નિરપેક્ષ યતિધર્મની યોગ્યતા વડે કરીને યોગની વૃદ્ધિ થાય છે, એ-
ટલે સમ્યક્ દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર રૂપ ધર્મના વ્યાપારની વૃદ્ધિ થા-
ય છે. તેથી અંતકાંલે કરવા યોગ્ય એવા અનશન વ્રતની ક્રિયાને તુલ્ય છે,
એવો અર્થ છે. એથી એ નિરપેક્ષ યતિધર્મ કહેતા જિનકલ્પાદિ રૂપ અને
કલ્પાદિ અર્થને વિષે જેનું સ્વરૂપ પ્રસિદ્ધ છે, તે અંગીકાર કરવામાં અ-
તિશય શ્રેષ્ઠ છે. ૧૪

મૂલાર્થ—પ્રથમ કલ્પા પ્રમાણે બીજો કોઈ તેના જેવો સમર્થ
પુરૂષ હોય પણ તે પુરૂષ પરાર્થ કરવાની લઘિધી રહિત હોય
એટલે આચાર્યાદિપદને યોગ્ય એવા શિષ્ય બનાવવાને અરાજત
હોય તેને પણ નિરપેક્ષ યતિધર્મ અંગીકાર કરવો તે શ્રેષ્ઠ છે. ૧૫

તત્કલ્પસ્ય નિરપેક્ષયતિર્ધમપ્રતિપત્તિસમયે પુરુષવિશેષતુલ્યસ્ય અન્યસ્યાપિ
ચશદ્રઃ સમુચ્ચયે પરં કેવલં પરાર્થદ્વન્ધવિકલ્પસ્ય તથાવિધાંતરાયાદિકર્મપારતંત્ર્ય-
દોષાત્પરાર્થદ્વન્ધ્યા સાદુશિષ્યનિષ્પાદનાદિસામર્થ્યદ્વક્ષણયા વિકલ્પસ્ય શ્રેયાન્
નિરપેક્ષયતિર્ધમ ઇત્યનુવર્તેતે ॥ ૧૫ ॥

અત્રહેતુમાહ ।

ઉચિતાનુષ્ઠાનં હિ પ્રધાનં કર્મક્રયકારણમિતિ ॥૧૬॥

ઉચિતાનુષ્ઠાનં હિર્યસ્માત્પ્રધાનમુત્કૃષ્ટં કર્મક્રયકારણમિતિ ॥ ૧૬ ॥

एतदपि कुत इत्याह ।

उदग्रविवेकज्ञावाञ्छत्नत्रयाराधनादिति ॥ ૧૭ ॥

ટીકાર્થ—તેના જેવો એટલે નિરપેક્ષ યતિધર્મને અંગીકાર કરવાને
સમર્થ એવા પુરૂષના જેવા બીજા પણ સમર્થ પુરૂષને નિરપેક્ષ યતિધર્મને
અંગીકાર કરવો તે શ્રેષ્ઠ છે; પરંતુ તે પુરૂષ કેવલ તેવી જાતના અંતરાયાદિ
કર્મના પરતંત્રપણાના દોષથી પરાર્થલક્ષિય વડે એટલે સારા શિષ્યને બનાવવાનું
સામર્થ્ય વગેરે લક્ષિય વડે રહિત એવા પુરૂષને પણ નિરપેક્ષ યતિધર્મ અંગી-
કાર કરવો શ્રેષ્ઠ છે. ૧૫

તે સાપેક્ષ અને નિરપેક્ષ યતિધર્મના વિષયનો વિભાગ કરવાનું કારણ
કહે છે.

મૂલાર્થ—યોગ્ય અનુષ્ઠાન કર્મક્ષય કરવામાં મુખ્ય કારણ
છે. ૧૬

ટીકાર્થ—જે અનુષ્ઠાન શાસ્ત્રોમાં કહેલું હોય તે ક્રમેના ક્ષય કર-
વામાં ઉત્કૃષ્ટ કારણ રૂપ છે. ૧૬

તે યોગ્ય અનુષ્ઠાન કર્મક્ષય કરવાનું મુખ્ય કારણ કહ્યું, તેનું શું કાર-
ણ છે ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—મોટા વિવેકથી ત્રણ રત્નોનું આરાધન થાય છે, તેથી
યોગ્ય અનુષ્ઠાન કર્મક્ષયનું પ્રધાન કારણ છે. ૧૭

જર્ણયાઃ કુત ઇત્યાહ ઉક્તવિપર્યયાત્ ઉદગ્રવિવેકાજાવેન રત્નત્રયારાધનાજાવા-
દિતિ ॥ ૧૮ ॥

एतदेव जावयन्नाह ।

निर्वाणफलमत्र तत्त्वतोऽनुष्ठानमिति ॥ १९ ॥

નિર્વાણફલં મુક્તિકાર્યમત્ર જિનવચને તત્ત્વતઃ પરમાર્થવૃત્ત્યા અનુપંગતઃ
સ્વર્ગાદિફલજાવેઽપિ અનુષ્ઠાનં સમ્યગ્દર્શનાદ્યારાધનારૂપં પ્રોચ્યત ઇતિ ॥ ૧૯ ॥

यदि नामैवं ततोऽपि किमित्याह ।

न चासदज्जिनिवेशवत्तदिति ॥ २० ॥

નચ નૈવ અસુંદરાગ્રહયુક્તં તન્નિર્વાણફલમનુષ્ઠાનં અસદજ્જિનિવેશો હિ

રહિત અકામ નિર્જરા થાય છે, તેવી રીતે અનુચિત અનુષ્ઠાન કરનારનું
અનુષ્ઠાન અકામ નિર્જરાનું અંગ થાય છે; પણ મુક્તિ આપનારી નિર્જરાનું
કારણ (નિમિત્ત) થતું નથી. શામાટેકે, મોટાવિવેકના અભાવથી ત્રણ રત્નોની
આરાધનાનો અભાવ છે. ૧૮

તે અનુષ્ઠાનની ભાવના કરતા કહે છે,

મૂલાર્થ—આ જિન, વચનમાં મોક્ષ જેનું ફલ છે, એવા અનુ-
ષ્ઠાનનેજ ખરું અનુષ્ઠાન કહે છે, તે શિવાય બીજાને ખરું અનુષ્ઠાન
કહેવાતું નથી. ૧૯

ટીકાર્થ—આ જિન વચનને વિષે સમ્યગ્ દર્શનાદિની આરાધના રૂપ
જ અનુષ્ઠાન તે પરમાર્થ વૃત્તિએ મોક્ષના ફલને આપનારું છે. અને અનુપંગ
પણે એટલે અર્વાંતર પ્રસંગે તેનાથી સ્વર્ગાદિ ફલ પ્રાપ્ત થાય છે, તોપણ પર-
માર્થ વૃત્તિએ તે મોક્ષના ફલને આપનારું છે. ૧૯

જે એમ છે તો પણ તેથી શું ? એટલે તત્ત્વથી મોક્ષરૂપ ફલને આપ-
નાર અનુષ્ઠાન છે, તેથી પણ શું બનવાનું ? તેનો ઉત્તર કહે છે.

મૂલાર્થ—તે અનુષ્ઠાન મિથ્યાભિનિવેશવાળું હોતું નથી ૨૦

ટીકાર્થ—નિર્વાણ—મોક્ષરૂપ ફલવાળું તે અનુષ્ઠાન નહારા આગ્રહ-
વાળું ન હોવું જોઈએ. કારણકે, નહારા આગ્રહ આકરું અનુષ્ઠાન કરવામાં

નિષ્કરેડપિ અનુષ્ઠાને મોક્ષફલં પ્રતિદશ્નાતીતિ તદ્વ્યવચ્છેદાર્થમુક્તં ન ચાસદજ્ઞિ-
નિવેશવત્તદિતિ ॥ ૨૦ ॥

નન્વનૌચિત્યેડ્યનુષ્ઠાનં ચ નવિવ્યતિ મિથ્યાજ્ઞિનિવેશરહિતં ચેત્યાશં-
ક્યાહ ।

અનુચિતપ્રતિપત્તૌ નિયમાદસદજ્ઞિનિવેશોડ્યનુષ્ઠાનાન્નો-
ગમાત્રાદિતિ ॥ ૨૧ ॥

અનુચિતસ્યાનુષ્ઠાનસ્ય પ્રતિપત્તાવચ્ચુપગમે નિયમાદવદ્યંતયા અસદજ્ઞિનિવેશ ભ-
ક્તરૂપોડસદભિનિવેશકાર્યત્વાદનુચિતાનુષ્ઠાનસ્ય । અપવાદમાહ અન્યત્ર અનાભો-
ગમાત્રાદિતિ અન્યત્ર વિનાનાન્નોગ એવાપરિજ્ઞાનમેવ કેવલમજ્ઞિનિવેશશૂન્યમનાન્નો-
ગમાત્રં તસ્માદનાન્નોગમાત્રાદનુચિતપ્રતિપત્તાવપિ નાસદજ્ઞિનિવેશ इति ॥ ૨૧ ॥

एवं सति किं सिद्धमित्याह ।

આવે તો પણ મોક્ષના પ્રલને અટકાવે છે. તેથી તેવા નકારા આગ્રહનો નિષે-
ધ કરવાને માટે 'એ અનુષ્ઠાન અસત્ આગ્રહવાલું' ન હોય' એમ કહેલું છે ૨૦

અહિં શંકા કરે છે કે, અનુચિતપણામાં પણ અનુષ્ઠાન તો થવાનું
અને તે મિથ્યા અભિનિવેશ રહિત પણ થશે, તે શંકાના સમાધાનમાં કહે છે.

મૂલાર્થ—અબાણપણે કદિ અનુચિતમાં પ્રવૃત્તિ થઈ જાય પણ
આગ્રહથી અનુચિત પ્રવૃત્તિ આદરે તો ત્યાં નિશ્ચયે અસત્ અભિનિ-
વેશ—આગ્રહ છે, એમ બાણવું. ૨૧

ટીકાર્થ—અનુચિત અનુષ્ઠાન અંગીકાર કરવાથી નિયમાએ અસ-
દ્ અભિનિવેશ કહેવાય છે. કારણ કે, અસત્ અભિનિવેશરૂપ કારણથી અ-
નુચિત અનુષ્ઠાનરૂપ કાર્યની ઉત્પત્તિ થાય છે. તે અનુચિત (અનુષ્ઠાન)કાર્યનો
અપવાદ કહે છે—અનાભોગ એટલે અભિનિવેશરહિત અપરિજ્ઞાન માત્રથીજ
કેવલ અનુચિત અનુષ્ઠાન અંગીકાર કરતાં પણ અસત્ અભિનિવેશ ન
કહેવાય. ૨૧

એવી રીતે એટલે અબાણપણે અનુચિતમાં પ્રવૃત્તિ થતાં અસત્ અભિ-
નિવેશ ન કહેવાય તેથી 'શું સિધ્ધ થયું', તેનો ઉત્તર કહે છે.

સંજવતિ તદ્વતોઽપિ ચારિત્રમિતિ ॥ ૨૨ ॥

સંજવતિ જાયતે તદ્વતોઽપિ અનાજોગમાત્રાદનુચિતપ્રતિપત્તિમતોઽપિ કિં-
પુનસ્તદન્યસ્યેત્યપિશદ્ધાર્થઃ । ચારિત્રં સર્વવિરતિરૂપમ્ ॥ ૨૨ ॥

અત્રૈવ વિશેષમાહ ।

અનન્નિનિવેશવાંસ્તુ તદ્યુક્તઃ સ્વલ્પતત્ત્વે ॥ ૨૩ ॥

અનભિનિવેશવાન્ નિરાગ્રહઃ પુનસ્તદ્યુક્તો જીવોઽનાજોગેઽપિ સ્વલ્પ નિશ્ચ-
યેન અતત્ત્વે પ્રવચનવાધિતાર્થે ॥ ૨૩ ॥

એતદપિ કુત ક્ત્યાહ ।

સ્વસ્વજ્ઞાવોત્કર્ષાદિતિ ॥ ૨૪ ॥

મૂલાર્થ—માત્ર અન્નભુપણથી અનુચિત પ્રવૃત્તિ અંગીકાર
કરનારા પુરૂષને પણ ચારિત્રનો સંભવ છે. ૨૨

ટીકાર્થ—માત્ર અન્નભુપણથી અનુચિત પ્રવૃત્તિને અંગીકાર કરનારા
પુરૂષને પણ સર્વ વિરતિરૂપ ચારિત્રનો સંભવ છે, તો ઉચિત પ્રવૃત્તિને અંગીકાર
કરનારને ચારિત્રનો સંભવ હોય તેમાં શું કહેવું ? એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે.

માત્ર અનાલોગથી અનુચિત પ્રવૃત્તિ કરનારને ચારિત્ર કહ્યું, તેમાંજ
વિશેષ કહે છે.

મૂલાર્થ—વહી ચારિત્ર યુક્ત પુરૂષ અતત્ત્વને વિષે એટલે પ્ર-
વચનવડે બાધ કરેલા અર્થને વિષે અન્નભુપણ છતાં પણ નિશ્ચયે
આગ્રહરહિત હોય છે. ૨૩

ટીકાર્થ—પ્રવચનથી બાધિત એવા અર્થને વિષે અનાલોગપણ છતાં-
પણ ચારિત્રવાલો પુરૂષ નિશ્ચયથી આગ્રહવાલો ન હોય. ૨૩

અનાલોગપણ છતાં પણ ચારિત્રવાલો પુરૂષ અતત્ત્વને વિષે નિશ્ચયે આ-
ગ્રહવાલો ન હોય, તે શાથી કહે છે ? તેનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—પોતાના સમ્યગ્ દર્શનાદિ સ્વભાવના ઉત્કર્ષને
લઈ ચારિત્રવાલો પુરૂષ અતત્ત્વને વિષે આગ્રહવાલો હોતો નથી. ૨૪

સ્વસ્ય અનૌપાધિકત્વેન નિજસ્ય સ્વજ્ઞાવસ્ય આત્મતત્ત્વસ્ય ઉત્કર્ષાત્ વૃદ્ધેઃ ચારિત્રિણો હિ જીવસ્ય છન્નસ્થતયા કચિદર્થે અનાત્તોગેઽપિ ગૌતમાદિમહામુનીનામિવ તથાવિધાત્વંતિક્રવાધકર્માજ્ઞાવેન સ્વસ્વજ્ઞાવઃ સમ્યગ્દર્શનાદિરૂપો નાપકર્ષં પ્રતિપદ્યતે इति ॥ ૨૪ ॥

અયમપિ કુત્ત ઇત્યાહ ।

માર્ગાનુસારિત્વાદિતિ ॥ ૨૫ ॥

માર્ગસ્ય સમ્યગ્દર્શનાદેર્મુક્તિષ્થસ્યાનુવર્તનાત્ ॥ ૨૫ ॥

તદપિ ।

તથા રુચિસ્વજ્ઞાવત્વાદિતિ ॥ ૨૬ ॥

ટીકાર્થ—ઉપાધિ રહિતપણાને લઈને આત્મ તત્ત્વનો ઉત્કર્ષ—વૃદ્ધિ હોવાથી આરિત્રવાળા પુરૂષને છદ્મસ્થપણાને લીધે કાંઈ વિષયમાં અજ્ઞાનપણું છતાં પણ ગૌતમાદિ મહા મુનિઓની પેઠે તેવી રીતના અતિબાધક કર્મનો અભાવ છે, તેથી સમ્યગ્ દર્શનાદિ રૂપ પોતાનો સ્વભાવ અપકર્ષ—હાનિને પામતો નથી એટલે આત્મસ્વભાવહાનિ પામતો નથી પરંતુ વૃદ્ધિ પામે છે. ૨૪

એ સ્વસ્વભાવનો ઉત્કર્ષ શાથી હોય ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—માર્ગાનુસારીપણાથી ૨૫

ટીકાર્થ—માર્ગ એટલે સમ્યગ્ દર્શનાદિક મુક્તિનો માર્ગ તેને અનુસરવાથી સ્વસ્વભાવ ઉત્કર્ષને પામે છે. ૨૫

તે સમ્યગ્ દર્શનાદિરૂપ માર્ગનું અનુસરવાપણું શાથી થાય છે ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—માર્ગાનુસારીપણાની રૂચિરૂપ સ્વભાવને લઈને માર્ગ અનુસરવાપણું હોય છે. ૨૬

તથા તત્પ્રકારા માર્ગાનુરૂપત્વેન યા રુચિઃ શ્રદ્ધા તદ્રૂપત્વાત્ ॥ ૨૬ ॥
 એતદપિ ।

શ્રવણાદૌ પ્રતિપત્તેરિતિ ॥ ૨૭ ॥

સ્વયમેવ શાસ્ત્રશ્રવણે આદિશ્રદ્ધાદન્યેન વા પ્રેરણાયાં કૃતાયાં પ્રતિપત્તેરના-
 જોગેન વિહિતં મયેદમસુંદરમનુષ્ટાનમિત્યંગીકરણાત્ ॥ ૨૭ ॥

इयमपि ।

असदाचारगर्हणादिति ॥ २८ ॥

असदाचारस्य अनुचितानुष्ठानस्य गर्हणात् तदुचितमायश्चित्तप्रतिपत्त्या-
 निंदनात् ॥ २८ ॥

अथ मस्तुतमेव निगमयन्नाह ।

ટીકાર્થ—એક માર્ગના અનુસરવાઈપણું કરીને તથાપ્રકારની જે
 રૂચિ શ્રદ્ધા તે રૂચપણું હોય છે. ૨૬

તેવું રૂચિસ્વભાવપણું શાથી થાય છે ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—શાસ્ત્રનું શ્રવણ વગેરે થતાં પોતાની ભૂલ કબૂલ
 કરે છે,—તેથી રૂચિ સ્વભાવપણું સિદ્ધ થાય છે. ૨૭

ટીકાર્થ—શાસ્ત્રનું શ્રવણ પોતે કરતાં પોતાની ભૂલ કબૂલ કરે આદિ
 શબ્દથી બીજાની પ્રેરણાએ કરી પોતાની ભૂલ અંગીકાર કરે છે એટલે ‘મે’
 અજણપણે આ નહાઈ કામ કર્યું’ એવી પોતાની ભૂલ સ્વીકારે છે. ૨૭

એ ભૂલ સ્વીકારી તે શા ઉપરથી ?

મૂલાર્થ—કરેલા અસત્-નહારા આચરણની ગર્હણા કરવાથી ૨૮.

ટીકાર્થ—અસદાચાર—અધટિત આચારને નિંદવાથી એટલે તેને
 ભણિત એવા પ્રાયશ્ચિતને ગ્રહણ કરી તે અસત્ આચારને નિંદવાથી પોતાની
 ભૂલ કબૂલ કરેલી ગણાય છે. ૨૮

હવે આણતી વાત સમાપ્ત કરતાં કહે છે.

ઇત્યુચિતાનુષ્ઠાનમેવ સર્વત્ર શ્રેય ઇતિ ॥ ૨૯ ॥

ઇત્યેવં અનુચિતાનુષ્ઠાને નિયમાદસદ્ગિનિવેશજાવાત્ ઉચિતાનુષ્ઠાનમેવ સર્વત્ર ગૃહસ્થધર્મપ્રતિપત્તૌ યતિધર્મપ્રતિપત્તૌ ચ શ્રેયઃ પ્રશસ્યં વર્ત્તે ॥ ૨૯ ॥

કુત ઇત્યાહ ।

જાવનાસારત્વાત્તસ્યેતિ ॥ ૩૦ ॥

જાવના નિરૂપાધિકો જીવવાસકઃ પરિણામઃ તતો જાવના સારં પ્રધાનં યત્ તત્તથા તજ્ઞાવસ્તત્ત્વં તસ્માત્ તસ્યોચિતાનુષ્ઠાનસ્ય ॥ ૩૦ ॥

જાવનામેવ પુરસ્કુર્વન્નાહ ।

ઇયમેવ પ્રધાનં નિઃશ્રેયસાંગમિતિ ॥ ૩૧ ॥

મૂલાર્થ—એ પ્રમાણે ઉચિત અનુષ્ઠાનજ સર્વ જગ્યોએ શ્રેયકારી છે. ૨૯

ટીકાર્થ—એવી રીતે અનુચિત અનુષ્ઠાનને વિષે નિયમાએ અસત્ અભિનિવેશપણું છે, તેથી સર્વ જગ્યોએ એ ગૃહસ્થધર્મ તથા યતિધર્મને અંગીકાર કરતાં ઉચિત અનુષ્ઠાનજ શ્રેયકારી છે. ૨૯

તે ઉચિત અનુષ્ઠાન શા માટે શ્રેયકારી છે ? તેનો ઉત્તર કહે છે.

મૂલાર્થ—તે ઉચિત અનુષ્ઠાનને ભાવનાનું પ્રધાનપણું છે, તેથી તે સર્વત્ર શ્રેયકારી છે. ૩૦

ટીકાર્થ—ભાવના એટલે નિરૂપાધિક જીવનો પરિણામ, તે છે પ્રધાન જ્યાં એવું ઉચિત અનુષ્ઠાન છે, તેથી તે સર્વત્ર શ્રેયકારી છે. ૩૦

હવે ભાવનાને આગળ ફરી કહે છે.

મૂલાર્થ—ભાવનાજ મોક્ષનું અંગ (કારણ) છે. ૩૧

ઇમેવ જાવના પ્રધાનં નિઃશ્રેયસાંગં નિર્વાણહેતુઃ ॥ ૩૧ ॥

एतदपि कुत इत्याह ।

एतत्स्थैर्याद्धि कुशलस्थैर्योपपत्तेरिति ॥ ३२ ॥

एतस्या जावनायाः स्थैर्यात् स्थिरजावात् हिः स्फुटं कुशलाभां सकल-
कल्याणचरणानां स्थैर्यस्य उपपत्तेर्घटनात् ॥ ३२ ॥

इयमपि कुत इत्याहा ।

जावनानुगतस्य ज्ञानस्य तत्त्वतो ज्ञानत्वादिति ॥ ३३ ॥

इह त्रीणि ज्ञानानि श्रुतज्ञानं चिंતાज्ञानं जावनाज्ञानं चेति तद्वદ્વળ-
चेદम् ।

ટીકાર્થ—એ ભાવના મોક્ષનું પ્રધાન અંગ—મુખ્ય કારણ છે. ૩૧
ભાવના મોક્ષનું પ્રધાન કારણ શા માટે છે. ? તેનો ઉત્તર કહે છે.

મૂલાર્થ—કારણકે એ ભાવનાની સ્થિરતાથી નિમ્ને સર્વ જ્ઞા-
નાદિ કુશળની સ્થિરતા ધટે છે. ૩૨

ટીકાર્થ—એ ભાવનાની સ્થિરતાથી સર્વ કલ્યાણકારી આચરણોની
સ્થિરતા સ્ફુટપણે ધટે છે, એ હેતુથી મોક્ષનું પ્રધાન કારણ ભાવના છે. ૩૨

એ ભાવનાની સ્થિરતાથી સર્વ કલ્યાણની સ્થિરતાની ઘટના કહી તે
શા કારણથી કહી તેનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—કારણકે, ભાવનાને અનુસરતું જ્ઞાન તેને તત્વથી
જ્ઞાનપણું છે. ૩૩

ટીકાર્થ—આ સ્થળે ત્રણ પ્રકારના જ્ઞાન છે. ૧ શ્રુતજ્ઞાન, ૨ ચિંતા
જ્ઞાન અને ૩ ભાવના જ્ઞાન. તેના લક્ષણ આ પ્રમાણે છે.

“ વાક્યાર્થમાત્રવિષયં કોષ્ટકગતવોજસંનિજ્ઞં જ્ઞાનમ્ । શ્રુતમયમિહ વિજ્ઞેયં
મિથ્યાજિનિવેશરહિતમન્નમ્ ॥ ૧ ॥

યત્તુ મહાવાક્યાર્થજમતિસૂક્ષ્મમુયુક્તિચિંતયોપેતમ્ । ભદ્રક ઇવ તદ્વચિંત્યવિ-
સર્પિં ચિંતામયં તત્ સ્યાત્ ॥ ૨ ॥

પેદંપર્યગતં યદ્વિધ્યાદૌ યત્નવત્તથૈવોચઃ । એતત્તુ જાવનામયમશુષ્કસત્રલ-
દીપ્તિસમમ્ ॥ ૩ ॥

તત્તો જાવનાનુગતસ્ય જાવનાનુવિદ્યસ્ય જ્ઞાનસ્ય વોધવિશેષસ્ય તત્તત્તઃ પાર-
માર્થિકટૃત્ત્યા જ્ઞાનત્વાદવચોયત્ત્વાત્ ॥ ૩૩ ॥

વાક્યાર્થ માત્ર જોનો વિષય છે એટલે સર્વ સકલ શાસ્ત્રો સાથે વિરોધ
નહીં પામનારું અને જે ગીતાર્થના વાક્યના અર્થમાત્રને જણાવનારું (વચન)
કાઠારમાં રહેલા ધાન્યના ખીજ જેવું અને મિથ્યા આગ્રહથી (મિથ્યાજિનિવેશે ક-
રીને) રહિત એવું જે જ્ઞાન તે શ્રુતજ્ઞાન કહેવાય છે. ૧

જે મહાવાક્યાર્થથી ઊત્પન્ન થયેલું એટલે સર્વ ધર્માત્મક વસ્તુને પ્ર-
તિપાદન કરનાર અને કાંતવાદના વિષયવાલું, અતિ સૂક્ષ્મ બુદ્ધિવાળાને ગમ્ય
એવી સારી યુક્તિઓની આલોચનાથી યુક્ત અને જલમાં તેલના બિંદુની
જેમ વિસ્તાર પામતું એવું જે જ્ઞાન તે ચિંતામય જ્ઞાન કહેવાય છે. ૨

જેમાં સર્વજ્ઞની આજ્ઞાનું અહણ કરવારૂપ પ્રધાન કારણ છે અને વિધિ,
દ્રવ્ય, દાતા, અને પાત્ર ઇત્યાદિકને વિષે જે ઘણા આદરવાલું છે, એવું જે જ્ઞાન
તે જાવનામય જ્ઞાન કહેવાય છે. અને તે અશુદ્ધ જાતિવંત જે રત્ન તેની કા-
ન્તિ સમાન છે. *૩

આ કારણથી જાવનાનુગત એવું જે જ્ઞાન તેનામાં પરમાર્થ વૃત્તિએ
કરી જ્ઞાનપણું છે. ૩૩

જેમ જાતિવંત રત્નની રરભાવથીજ અન્ય રત્નથી અધિક કાન્તિ હોય છે, તેમ આ
જાવનામય જ્ઞાન પણ અશુદ્ધિ એવા આરા રત્ન સમાન જે બધા થા તેનું કર્મરૂપ મધરો
મહિનપણું છે તોપણ ખીજ જાત યહી અધિક પ્રકાશ કરનારૂં થાય છે.

एतदेवव्यतिरेकतःसाधयन्नाह ।

नहि श्रुतमय्या प्रज्ञया जावनादृष्टज्ञातं ज्ञातं नामेति ॥३४॥

ન નૈવ હિયંસાચ્છ્રુતમય્યા પ્રથમજ્ઞાનરૂપયા પ્રજ્ઞયા બુદ્ધ્યા કર્તૃચૂતયા કર-
ણચૂતયા વા જાવનાદૃષ્ટજ્ઞાતં જાવનયા જાવનાજ્ઞાનેન દૃષ્ટં સામાન્યેન જ્ઞાતં ચ
વિશેષેણ જાવનાદૃષ્ટજ્ઞાતં વસ્તુ જ્ઞાતમવશુષ્ઠં જવતિ-નામેતિ વિદ્વજ્જનપ્રકટમેતત્ ।
અયમાન્નિપ્રાયઃ યાદૃશં જાવનાજ્ઞાનેન વસ્તુ દૃશ્યતે જ્ઞાયતે ચ ન તથા શ્રુ-
તજ્ઞાનેનેતિ ॥ ૩૪ ॥

કુત ઇત્યાહ ।

उपरागमात्रत्वादिति ॥ ३५ ॥

એ વાતને વ્યતિરેકથી એટલે ઉપર કહેલ તેથી ઉલટીરીતે સાધતા કહેછે

મૂલાર્થ—ભાવના જ્ઞાનવડે જોયું અને જાણ્યું તે નિશ્ચયે જાણે
હું કહેવાય છે, પણ શ્રુતમય બુદ્ધિએ જોયું અને જાણ્યું. તે જાણ્યું
કહેવાય નહીં. ૨૪

ટીકાર્થ—જે પ્રથમ જ્ઞાનરૂપ બુદ્ધિએ જોયું તથા જાણ્યું અથવા
શ્રુતમય પ્રજ્ઞાએ જોયું તથા જાણ્યું, તે પરમાર્થ વૃત્તિએ—ખરીરીતે જાણ્યું
ન કહેવાય. ભાવના જ્ઞાન વડે જે વસ્તુ સામાન્યપણે જોઈ અને વિશેષપણે
જાણી, તે વસ્તુ જાણી કહેવાય છે, એ વાત વિદ્વાન જનોમાં પ્રસિદ્ધ છે. આહિં
કહેવાનો આશય એવો છે કે, ભાવના જ્ઞાનવડે જેવી વસ્તુ દેખાય છે—જણાય
છે, તેવી તજ્ઞાન વડે દેખાતી જણાતી નથી. ૩૪

શ્રુત જ્ઞાનવડે જાણ્યું તે જાણ્યું ન કહેવાય તે શા માટે ? તેના ઉત્ત-
રમાં કહે છે,

મૂલાર્થ—કારણકે, શ્રુતજ્ઞાનને વિષે કેવલ બાહ્યરથી જાણવા-
પણું છે. ૩૫

અપરાગ એવં કેવંચં અપરાગમાત્રં તદ્જાવસ્તત્ત્વં તસ્માત્ । યથા હિ સ્ફટિક-
કમળેર્જપાકુસુમાદિર્સંનિધાનતઃ અપરાગ એવ ન પુનસ્તદ્ભાવપરિણતિઃ સંપદ્યંતે એવં
શ્રુતમય્યાં મજ્ઞાયાં આત્મનો વોધમાત્રમેવ બહિર્ગં ન ત્વંતઃ પરિણતિરિતિ ॥ ૩૫ ॥

एतदपि कुत इत्याह ।

दृष्टवदपायेभ्योऽ निवृत्तेरिति ॥ ३६ ॥

યથા જાવનાજ્ઞાનેન દૃષ્ટેભ્ય અપદ્મકણત્વાદ્જ્ઞાતેજ્યશ્વાનર્યેભ્યો નિવર્તતે
એવં શ્રુતમયમજ્ઞાપદ્મતાવપ્યપાયેજ્યોઽનિવૃત્તેરનિવર્તનાત્ ॥ ૩૬ ॥

નનુ જાવનાજ્ઞાનેઽપ્યપાયેજ્યો નિવૃત્તિરસંજ્ઞવિનીત્યાહ ।

ટીકાર્થ—કેવલ ઉપરાગ તે ઉપરાગ માત્ર એટલે કેવલ ઉપરથીજ
રંગાવાપણું છે. જેમ જમુદના પ્રુખવડે સ્ફટિક મણિનું ઉપરથી રંગાવાપણું
છે, પણ અંતરથી નથી તેવી રીતે શ્રુતમય બુદ્ધિવડે આત્માને ઉપરથી માત્ર
બોધ જણાય છે. પણ અંતરમાં તે બોધની પરિણતિ થતી નથી. તેથી જે
સાવના જ્ઞાનથી જાણ્યું તેજ અરેખજં જાણ્યું કહેવાય છે. ૩૫.

શ્રુતજ્ઞાને કરી કેવળ ઉપરથી જાણે છે, એ શા ઉપરથી કહો છો? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—જેયેલા અને જાણેલા અનર્થથી નિવૃત્તિ પામે
નહીં તેથી. ૩૬

ટીકાર્થ—જેમ સાવના જ્ઞાનથી જેયેલ ઉપસક્ષણથી જાણેલા અનર્થ
થી નિવૃત્તિ પામે છે, એમ શ્રુતમય પ્રજ્ઞાની પ્રવૃત્તિ યથા છતાં પણ અનર્થની
નિવૃત્તિ પામી શકાતી નથી. ૩૬

અહિ શંકા કરે છે કે, સાવના જ્ઞાન યથા છતાં પણ અનર્થથી નિવૃત્તિ
પામે એ વાત સંભવતી નથી.

તે શંકાનો ઉત્તર આપે છે,

एतन्मूले च हिताहितयोः प्रवृत्तिनिवृत्ती इति ॥३७॥

एतन्मूले च जावनाज्ञानपूर्विके एव चकारस्वैवार्थत्वात् हिताहितयोः प्रती-
तयोः यथासंख्यं प्रवृत्तिनिवृत्ती विधिप्रतिषेधरूपे जवतः मतिमतां नान्यज्ञानमूले
इति ॥ ३७ ॥

इदमेवोपचिन्वन्नाह ।

अतएव जावनादृष्टज्ञाताद्विपर्ययायोग इति ॥ ३८ ॥

अत एव जावनामूलत्वादेव हिताहितप्रवृत्तिनिवृत्त्योर्जावनादृष्टज्ञाताद्
जावनया दृष्टं ज्ञातं च वस्तु प्राप्य विपर्ययायोगः विपर्यासाप्रवृत्तिद्वक्त्राणो जायंते
यर्ता न मतिविपर्यासमंतरेण पुंसो हितेष्वप्रवृत्तिरहितेषु च प्रवृत्तिः स्यात् न चासौ
जावनाज्ञाने समस्तीति ॥ ३८ ॥

મૂલાર્થ—હિતને વિષે પ્રવૃત્તિ કરવી અને અહિતથી નિવૃત્તિ
પામવી તેનું મૂલ જાવનાજ્ઞાનજ છે. ૩૭

ટીકાર્થ—બુદ્ધિમાન પુરૂષે પ્રસિદ્ધ એવા હિત તથા અહિતને વિષે
પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ કરવી, તે જાવના જ્ઞાન પૂર્વકજ છે. એટલે બુદ્ધિમાન
પુરૂષને હિતને વિષે પ્રવૃત્તિ અને અહિતને વિષે નિવૃત્તિ થાય છે, તેનું મૂલ
જાવનાજ્ઞાનજ છે, પણ બીજું જ્ઞાન નથી, માટે જાવના જ્ઞાનવાળોજ અન-
ર્થથી નિવૃત્તિ પામે છે. ૩૭

એજ વાતની પુષ્ટિ કરતાં કહે છે

મૂલાર્થ—એ માટે હિત-અહિતને વિષે પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ
થવાનું મૂળ જાવનાજ્ઞાનજ છે. તેથી જાવના જ્ઞાને કરી જોયું અને
જાણ્યું હોવાથી વિપરીત પણાનો યોગ થતો નથી. ૩૮

ટીકાર્થ—હિતને વિષે પ્રવૃત્તિ અને અહિતથી નિવૃત્તિ થવાનું મૂલ
જાવના છે, એ કારણથી જાવના વડે જોયેલી અને જાણેલી વસ્તુને પ્રાપ્ત કરી
વિપરીતપણાનો યોગ થતો નથી એટલે વિપર્યાસ પ્રવૃત્તિ થતી નથી અને મ-
તિના વિપર્યાસપણા વિના પુરૂષની હિતમાં અપ્રવૃત્તિ અને અહિતમાં પ્રવૃત્તિ
તે થતી નથી, એ પ્રકારનો વિપર્યાસ જાવના જ્ઞાન થતાં થતો નથી. ૩૮

एतदपि कथं सिद्धमित्याह ।

तदन्तो हि दृष्टાપાયયોગેऽप्यदृष्टાપાયેभ્યો નિવર્તમાના દ-
શ્યંતં एवान्यरक्षादांवितीति ॥ ૩૯ ॥

તદન્તો જાવનાજ્ઞાનવંતઃ પ્રમાતારો હિર્યસ્માત્ દૃષ્ટાપાયયોગેઽપિ મત્યક્ષોપ-
ન્યમાનમરણાદ્યપાયમાતૌ કિં પુનસ્તદમાત્તાવિત્યપિશબ્દાર્થઃ અદૃષ્ટાપાયેભ્યો નર-
કાદિગતિપ્રાપ્તીયેભ્યો નિવર્તમાનાઃ સુવર્ણમયવજ્રક્ષિકૌંચત્રીવાકયકાર્ષ્વર્ષ-
રોવેષ્ટનાવિષ્ણુવર્ણકારારબ્ધમારણમહાભુનિમેતાર્યહવાદ્યાપિમહાસત્ત્વાઃ 'કેચન' દરપતે
અન્યરક્ષાદૌ અન્યસ્ય સ્વચ્ચતિરિક્તસ્ય રક્ષાયાં મરણાદિત્રાણરૂપાયાં આદિશબ્દા-

એ પણ ઢેવીરીતે સિદ્ધ થાય : તેનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—ભાવના જ્ઞાનવાળા પુરૂષો દેખવામાં આવતા એવા
મરણાદિક કષ્ટોની પ્રાપ્તિ થયા છતાં પણ ન દેખવામાં આવતા એવા
નરકાદિક અપાયથી નિવૃત્તિ પામી અન્ય જીવોની રક્ષા વગેરે કરવા-
પ્રવર્તતા દેખાય છે. ૩૯

ટીકાર્થ—ભાવના જ્ઞાનવાળા એટલે પ્રમાણ કરનારા પ્રમાણિક પુરૂષો
જે પ્રત્યક્ષ જણાતા મરણાદિક કષ્ટની પ્રાપ્તિ થયા છતાં (પણ એટલે કષ્ટની પ્રા-
પ્તિ ન થાય તો શું કહેવું ? એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે.) નરકાદિક નદારી
ગતિને પ્રમાણનાર હિંસાદિ કર્મથી નિવૃત્તિ પામતા, સોનાના ચવને ભક્ષણ
કરનારા કૌંચ જીવનું નામ નહીં કહેનારા, માથે લીલું ચર્મ જેને વીંટાળ્યું
છે એવા અને સોનીયે જીવું મારણ આરંભ્યું છે એવા મહાભુનિ મેતાર્યની
જેમ અંધાપિ પણ મોટા સત્વવાલા એવા કુટલાએક જીવો પોતાથી બીજની
રક્ષા વગેરેમાં પ્રવર્તેલા દેખાય છે. આદિ શબ્દથી અન્યના જૈન માર્ગની અદ્વા
વગેરે આરોપણ કરવા રૂપ ઉપકારને વિષે પોતાના મરણાદિકને પણ ન ગણ-
તા એવા થઇ બીજને મરણથી બચાવવો ઇત્યાદિ કરવામાં પ્રવર્તેલા દેખાય
છે. આદિ શબ્દથી અન્યને જૈન માર્ગની અદ્વાદિક આરોપણ કરવા રૂપ ઉપ-
કારને વિષે પોતાના મરણાદિકને પણ નથી ગણતા એવા પરને મરણથી રા-

હુપકારે ચ માર્ગશ્રદ્ધાનાદ્યારોપણરૂપે ઇતિશબ્દો વાક્યપરિસમાપ્તૌ ॥ ૩૯ ॥

નિગમયન્નાહ ।

ઇતિ મુમુક્ષોઃ સર્વત્ર જાવનાયામેવ યત્નઃ શ્રેયાનિતિ ॥ ૪૦ ॥

ઇત્યેવમુક્તયુક્તેર્મુમુક્ષોર્યતેઃ સર્વત્ર કૃત્યે જાવનાયામેવોક્તલક્ષણાયાં યત્ન
આદરઃ શ્રેયાન્ પ્રશસ્યઃ ॥ ૪૦ ॥

કુત્ત ઇત્યાહ ।

તદ્ભાવે નિર્સર્ગત એવ સર્વથા દોષોપરતિસિદ્ધેરિતિ ॥ ૪૧ ॥

તદ્ભાવે જાવનાજાવે નિર્સર્ગત એવ સ્વજાવાદેવ સર્વેઃ પ્રકારેદોષાણાં રાગા-
દીનાં ઉપરતિસિદ્ધેઃ ॥ ૪૧ ॥

ખવા ઇત્યાદિ કરવામાં પ્રવર્તેલા દેખાય છે. અહિં ઇતિ શબ્દ વાક્યની સમાપ્તિને વિષે છે. ૩૯.

આલતા પ્રસંગની સમાપ્તિ કરતાં કહે છે.

મૂલાર્થ—એ પ્રકારે મોક્ષ પામવાની ઇચ્છાવાલા પુરૂષે સર્વ
કાર્યને વિષે ભાવનામાંજ યત્ન કરવો અતિશય શ્રેયકારી છે. ૪૦

ટીકાર્થ—એ પ્રકારે કહેલી યુક્તિથી મોક્ષની ઇચ્છા રાખનારા યતિને
સર્વ કાર્યની અંદર પ્રવર્તતાયકા જનું લક્ષણ કહેલ છે એવી ભાવનાને વિષે-
જ આદર કરવો અત્યંત પ્રશંસા કરવા યોગ્ય છે. ૪૦

ભાવનાને વિષે આદર પ્રશંસા કરવા યોગ્ય શા માટે છે ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—ભાવના ભાવવાથી સ્વભાવથીજ સર્વ પ્રકારે દોષના
ઉપરામની સિદ્ધિ (નિવૃત્તિ) પામવાની સિદ્ધિ) એટલે ભાવના જ્ઞા-
નથી સ્વભાવવડેજ રાગાદિ દોષ ટળે છે. ૪૧

ટીકાર્થ—ભાવના ભાવતાં સ્વભાવથીજ સર્વ પ્રકારે રાગાદિક દોષના
ઉપરામની સિદ્ધિ થાય છે, એટલે ભાવના જ્ઞાનથીજ સ્વભાવેજ રાગાદિ દોષ
નાશ પામે છે. ૪૧

અથ જાવનાયા એવ હેતુમાહ ।

વચનોપયોગપૂર્વા વિહિતપ્રવૃત્તિયોનિરસ્યા દત્તિ ॥ ૪૨ ॥

વચનોપયોગઃ શાસ્ત્રે દ્વદમિત્યં ચોક્તમિત્યાહોચનારૂપઃ પૂર્વો મૂલં યસ્યાઃ સા તથા કા દત્ત્યાહ । વિહિતે મત્યુપેક્ષણાદૌ પ્રવૃત્તિવિહિતપ્રવૃત્તિયોનિરસ્યચિ-
સ્થાનં અસ્યા જાવનાયા જાવનાજ્ઞાનસ્યેત્યર્થઃ ॥ ૪૨ ॥

કુત દત્ત્યાહ ।

મહાયુગ્ત્વાદ્વચનસ્યોપયોગસ્યેતિ ॥ ૪૩ ॥

અત્યંતોપકારિત્વાદ્વચનોપયોગસ્યોક્તરૂપસ્ય ॥ ૪૩ ॥

एतदेव जावयन्नाह ।

હવે ભાવનાનું કારણ કહે છે.

મૂલાર્થ—વચનના ઉપયોગ પૂર્વક શાસ્ત્ર વિહિત અનુધાનમાં જે પ્રવૃત્તિ કરવી તે ભાવનાનું કારણ છે. ૪૨

ટીકાર્થ—‘આ ક્રિયા આ પ્રમાણે શાસ્ત્રમાં કહી છે, માટે આ પ્રકારે કરવા યોગ્ય છે’ એવી આલોચનારૂપ ઉપયોગ જેનું મૂલ છે એવી જે શાસ્ત્રોક્ત પડિતોહણ વગેરે પ્રવૃત્તિ, તે ભાવનાજ્ઞાનનું કારણ છે, એટલે ભાવના જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થવાનું સ્થાન છે. ૪૨

વચનોપયોગ પૂર્વક શાસ્ત્રોક્ત પ્રવૃત્તિ ભાવનાનું કારણ શા માટે છે ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—કારણકે, જિન વચનનો ઉપયોગ કરવામાં મોટા ગુણ રહેલો છે. ૪૩

ટીકાર્થ—જેનું સ્વરૂપ કહેલું છે, એવો વચનોપયોગ તેને અતિ ઉપકારી છે, તેથી વચનના ઉપયોગપૂર્વક જે વિહિત પ્રવૃત્તિ છે, તે ભાવના જ્ઞાનનું કારણ છે. ૪૩

એ વાતની ભાવના ભાવના કહે છે.

તત્ર ચિંત્યચિંતામણિકલ્પસ્ય જગવતો બ્રહ્માનગર્ભ સ્મ-
રણમિતિ ॥ ૪૪ ॥

તત્ર વચનોપયોગે સતિ હિર્યક્ષાદચિંત્યેન ચિંતયિતુમશ્ક્યમજ્ઞોવેણ ચિંતા-
મણિના મણિવિશેષેણ કલ્પસ્ય તુલ્યસ્ય જગતઃ પારગતસ્ય બ્રહ્માનગર્ભ પ્રીતિસારં
સ્મરણમનુધ્યાનં જાયતે ॥ ૪૪ ॥

કથમિત્યાહ ।

જગવતૈવમૂક્તમિત્યારાધનાયોગાદિતિ ॥ ૪૫ ॥

જગવતા અર્હતા એવં ક્રિયમાણપ્રકારેણ ડક્તં નિરૂપિતં પ્રત્યુપેક્ષણાદિ
સ્ત્રનેન રૂપેણ આરાધનાયોગાદનુકૂલજ્ઞાવજનનેતિ ॥ ૪૫ ॥

મૂલાર્થ—વચનનો ઉપયોગ કરવાથી નિશ્ચયે અચિંત્ય અને
ચિંતામણિ સમાન એવા ભગવાનનું બહુ માનવાલું સ્મરણ
થાય છે. ૪૪

ટીકાર્થ—જે કારણથી વચનનો ઉપયોગ થતાં જેનો પ્રભાવ ચિંતવ-
વો અશક્ય છે એવા અને ચિંતામણિના જેવા તેમજ સંસારના પારને પામે-
લા એવા ભગવાનનું બહુમાન ગર્ભિત એટલે પ્રીતિસારવાલું સ્મરણ-અનુ-
ધ્યાન થાય છે, તેથી વચનોપયોગનો મહાન શુભ છે. ૪૪

તે ભગવંતનું બહુમાનપર્વક સ્મરણ કયે પ્રકારે થાય છે તેનો
ઉત્તર કહે છે.

મૂલાર્થ—ભગવંતે આ પ્રમાણે કહ્યું છે કે એ પ્રકારના આ-
રાધનાના યોગથી ભગવંતનું સ્મરણ થાય છે. ૪૫

ટીકાર્થ—ભગવાન તીર્થંકર મહારાજએ આ પ્રકારે પાંચેલેહણાદિક
કરવા વડે નિરૂપણ કરેલું છે, એ રૂપે આરાધનાના યોગથી એટલે અનુક્ષ-
ભાવ ઉત્પન્ન કરવાથી ભગવંતનું સ્મરણ થાય છે. ૪૫

एवं सति यत्सिद्धं तदाह ।

एवं च प्रायो जगवत् एव चेतसि समवस्थानमिति ॥ ४६ ॥

एवं चैतस्मिन् बहुमानगर्जे जगवत्स्मरणे सति प्रायो बाहुल्येन जगवत्
एव चेतसि समवस्थानं निवेशनं । प्रायोग्रहणे च क्रियाकात्रे क्रियायामेव चित्ता-
वस्थानं विधेयं अन्यथा तत् क्रियाया अव्यवस्थित्यसंगतिरिति सूचनार्थमिति ॥ ४६ ॥

ननु तदुक्तकरणान्किनाम सिद्धतीत्याह ।

तदाज्ञाराधनाच्च तद्भक्तिरेवेति ॥ ४७ ॥

तस्यજગવતઃપ્રાજ્ઞારાધનાત્પુનઃ પુનઃસ્તદ્ભક્તિરેવ જગવદ્ભક્તિરેવેતિ ॥ ૪૭ ॥

एतदपि जावयितुमाह ।

એમ કહેતાં જ સિદ્ધ થયું, તે કહે છે.

મૂલાર્થ—એ પ્રકારે પ્રાયે કરીને સારી રીતે ચિત્તમાં ભગવંત
નું જ સ્થાપન થાય છે. ૪૬

ટીકાર્થ—એવી રીતે જમાં બહુ માન છે, એવું ભગવંતનું સ્મ-
રણ થતાં પ્રાયે કરીને ચિત્તમાં ભગવંતનું જ સ્થાપન થયું એમ જણવું. અર્થ
પ્રાય શબ્દ બહુ કર્યો છે, તેનું કારણ એ છે કે, ક્રિયાકાત્રને વિષે ક્રિયામાંજ
ચિત્તને સ્થિર કરવું, એમ ન કરવામાં આવે તો તે ક્રિયાને દ્રવ્યક્રિયાપણાનો
પ્રસંગ આવે, એમ મૂચના કરવાને અર્થે પ્રાય શબ્દનું બહુ કર્યું છે. ૪૬

અર્થ કાંઈ શંકા કરે છે, તે ભગવંતનું કહેવું કરવાથી શું સિદ્ધ થાય-
છે ? તેનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—તે ભગવંતની આજ્ઞાનું આરાધન કરવાથી તેમની
ભક્તિજ થાય છે. ૪૭

ટીકાર્થ—તે ભગવંતની આજ્ઞાનું આગંધન કરવાથી તે ભગવંતની
ભક્તિજ પ્રાપ્ત થાય છે. ૪૭

તે ભગવંતની ભક્તિની ભાવના કરવાને કહે છે.

ઉપદેશપાલનૈવ જગવદ્ભક્તિર્નાન્યા કૃતકૃત્યત્વાદિતિ ॥૪૮॥

મકદાર્થમેતદિતિ ॥ ૪૮ ॥

एवं तर्हि कथमस्य पुष्पादिपूजाविधिरित्याशंक्याह ।

उचितद्रव्यस्तवस्यापि तद्रूपत्वादिति ॥ ४९ ॥

उचितस्य द्रव्यस्तवस्य

“ કાલે મુદ્ભૂષણં

विसिद्धपुष्पाङ्गहिं विहिण्णात् । सारथुद्योत्तगरुई जिणपूजा होइ
कायवा ॥ १ ॥

इत्यादिवचनोक्तरूपस्य किंपुनर्जावस्तवस्वेत्यपिशब्दार्थः सोपदेशपादना-

મૂલાર્થ—ભગવંતના ઉપદેશનું પાલન કરવું, તેજ ભગવંતની ભકિત છે. બીજી નથી કારણકે, તેમાંજ તેમનું કૃતકૃત્યપણું છે. એટલે કરવા યોગ્ય કાર્યથી મુક્ત થયેલા પરમાત્માનો ઉપદેશ પાલવો એજ તેમની ભકિત છે. ૪૮

એ સૂત્રનો અર્થ ખુલ્લો છે. ૪૮

અહિં કાંઈ શંકા કરે કે, જ્યારે તીર્થંકર ભગવાન કૃતકૃત્ય છે, તો પછી તેમની ભકિત કરવાનું કાંઈ પ્રયોજન નથી. તો પછી તેમની પુષ્પાદિ પૂજનો વિધિ શા માટે કહેા છે ? તેનો જિત્તર કહે છે.

મૂલાર્થ—યોગ્ય એવા દ્રવ્ય સ્તવનો પણ ઉપદેશ પાલવા યોગ્ય છે. માટે પુષ્પાદિ પૂજા પણ ભકિત કહેવાય છે. ૪૯

ટીકાર્થ—યોગ્ય એવા દ્રવ્યસ્તવના ઉપદેશને પાલવાપણું છે તે વાત શાસ્ત્રમાં કહી છે—

“ અવસરે પવિત્ર રૂપ થઈ સારા પુષ્પાદિકવડે અને શ્રેષ્ઠ એવા સ્તુતિ સ્તોત્રવડે વિધિથી ઓટી એવી જિન પૂજા કરવા યોગ્ય છે.”

ઇત્યાદિ વચને કરી કહેલા દ્રવ્ય સ્તવનો ઉપદેશ પાલવા યોગ્ય છે. તો પછી ભાવસ્તવના ઉપદેશની શી વાત કરવી ? એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે

રૂપમસ્ય તજ્ઞાવસ્તત્ત્વં તસ્માત્ ॥ ૪૯ ॥

કુત્ત ઇત્યાહ ।

જ્ઞાવસ્તવાંગતયા વિધાનાદિતિ ॥ ૫૦ ॥

શુદ્ધયતિધર્મકારણતયા વિધાનાદ્ જ્ઞવ્યસ્તવસ્ય યદા હિ વિષયવિપાસા-
દિનિઃ કારણૈઃ સાધુધર્મમંદિરશિખરમારોઢુમક્ષ્મો ધર્મ ચ ચિકીર્ષુઃ પ્રાણી તદા
મહતઃ સાવધાંતરાશ્ચિત્ત્વચેરુપાયમન્યમસ્યાપર્યન્ જગવાન્ અર્હન્ સદારંભરૂપં
જ્ઞવ્યસ્તવમુપદિદેશ । યથા ।

“ જિનજ્ઞવનં જિનવિંશં જિનપૂજાં જિનમતં ચ યઃ કુર્યાત્ । તસ્ય નરામર-
શિવસુખફલ્લાનિ કરપદ્મવસ્થાનિ ” ॥ ૧ ॥

ઇતિ ।

એ દ્રવ્ય સ્તવને ઉપદેશ પાલવાપાલું છે, માટે તે ભગવંતની ભક્તિ કહેવાય
છે. ૪૯

દ્રવ્યસ્તવને પરમાત્માની ભક્તિ શામાટે કહો છો? તે શંકનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—દ્રવ્યસ્તવ એ ભાવસ્તવનું કારણ છે, એમ શાસ્ત્ર-
માં વિધાન કયું છે, તેથી દ્રવ્યસ્તવ પરમાત્માની ભક્તિ છે. ૫૦

ટીકાર્થ—દ્રવ્યસ્તવનું વિધાન શુદ્ધ યતિધર્મના કારણરૂપે છે. જ્યારે
વિષય તૃષ્ણા વગેરે કારણોથી સાધુ ધર્મ રૂપ મંદિરના શિખરપર આરોહણ કર-
વાને અસમર્થ એવો અને ધર્મ કરવાની ઇચ્છા રાખતો પ્રાણી થતાં તેને
મોટા સાવધથી નિવૃત્તિ પામવાનો ખીજો ઉપાય નહીં જોતા એવા શ્રી અર્ધવ
પ્રભુએ સર્વ આરંભરૂપ દ્રવ્યસ્તવનો ઉપદેશ કરેલો છે. તેને માટે શાસ્ત્રમાં
કહ્યું છે—

“ જે પુરૂષ જિનમંદિર, જિનખિંબ, જિન પૂજા અને જિન મતને કરે
છે, તે મનુષ્યને દેવતા અને મોક્ષના ગુણ હસ્તરૂપી પદ્મવમાં આવે છે. ૧”

‘ એવં ચ દ્રવ્યસ્તવોઽપિ જગવત્પદેશપાલ્લનારૂપ એવેતિ જાવઃ ॥ ૫૦ ॥ ’
અથ જગવતિ ચિત્તાવસ્થિતે ફલમાહ ।

હૃદિ સ્થિતે ચ જગવતિ ક્ષિપ્તકર્મવિગમ इति ॥ ૫૧ ॥

પ્રતીતાર્થમેવ પરં ક્ષિપ્તકર્મ તદુચ્યતે યત્સંસારવાસૈકનિબંધનમિતિ ॥ ૫૧ ॥
एतदपि कुत इत्याह ।

जलानलवदनयोर्विरोधादिति ॥ ૫૨ ॥

વારિવૈશ્વાનર્યોરિવબ્રનયોર્જગવચિત્તાવસ્થાનક્ષિપ્તકર્મણોર્વિરોધાત્ પરસ્પર-
વાધનાત્ ॥ ૫૨ ॥

पुनरपि प्रकृतोपसंहारमाह ।

એવી રીતે દ્રવ્યસ્તવ પણ ભગવંતના ઊપદેશને પાલવા રૂપ છે
એવો ભાવાર્થ છે. ૫૦

ભગવંત ચિત્તમાં રહેવાથી શું ફલ થાય છે, તે કહે છે.

મૂલાર્થ—ભગવંત હૃદયમાં રહેવાથી કલેશકારક કર્મનો
નાશ થાય છે. ૫૧

ટીકાર્થ—આ સૂત્રનો અર્થ સુગમ છે, પરંતુ ક્ષિપ્ત કર્મ તેતું નામ
ક જે સંસારમાં નિવાસતું જ કારણ હોય છે એ અશુભાનુબંધી મિથ્યાત્વમોહ
નીય આદિ કર્મ બાણવા. ૫૧.

ભગવંત ચિત્તમાં રહેવાથી ક્ષિપ્ત કર્મનો નાશ થાય છે, એ શાથી કહે
છે ? તેનો ઊત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—ભગવંતનું ચિત્તમાં રહેવું અને ક્ષિપ્ત કર્મનું રહે
વું, એ બંનેને જલ અને અગ્નિની પેઠે પરસ્પર વિરોધ છે. પર

ટીકાર્થ—જલ અને અગ્નિની જમ, ચિત્તમાં ભગવંતનું રહેવું અને
ક્ષિપ્ત કર્મનું રહેવું એ બંનેને પરસ્પર વિરોધ છે. પર

હવે પુનઃ આરંભેલા પ્રકરણની સમાપ્તિ કરતાં કહે છે—

इत्युचितानुष्ठानमेव सर्वत्र प्रधानमिति ॥ ५३ ॥

एतत्प्राग्बत् ॥ ५३ ॥

कथमेतदित्याह ।

प्रायोऽतिचारासंज्ञवादिति ॥ ५४ ॥

यो हि स्वोचितं कर्म कर्तुमारजते न तस्य तत्रातिचारः संज्ञवति । प्रायोग्रहणेन चेदमाह । तथाविधानाजोगदोषान्निकाचितक्लिष्टकर्मोदयाद्या कदाचित्कस्यचित्तयाविधसन्मार्गयायिनः पथिकस्येव कंटकज्वरदिग्मोहसमानोऽतिचारः स्यादपीति ॥ ५४ ॥

एतदपिकथमित्याह ।

મૂલાર્થ—એવી રીતે ઉચિત અનુષ્ઠાનજી સર્વ સ્થાનમાં પ્રધાન છે. ૫૩

ટીકાર્થ—પૂર્વની જેમ સુગમ છે. ૫૩

તે ઉચિત અનુષ્ઠાન પ્રધાન છે, તે શી રીતે ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—પ્રાયે કરીને ઉચિત અનુષ્ઠાનમાં અતિચારનો સંભવ નથી. ૫૪

ટીકાર્થ—જે પુરૂષ નિશ્ચય પોતાને ઉચિત એવું કર્મ કરવાનો આરંભ કરે છે, તેને તેમાં અતિચાર લાગવાનો સંભવ નથી. મૂલમાં જે માયઃ (પણું કરીને) ૫૬ અહણ કરેલ છે, તેનો હેતુ કહે છે. તેથી રીતના અઅણપણાંના દોષથી અથવા નિકાચિત એવા ક્લિષ્ટ કર્મના ઉદયથી ક્યારે દાઢ તેવે સન્માર્ગે જનારા પુરૂષને જેમ માર્ગે જતા મુસાફરને ડાઢ કોટા વાગે, તાવ આવે કે દિગ્મોહ થાય, તેના જેવો અતિચાર પણ દોષ એમ જણવું. ૫૪

એ અતિચાર ન દોષ તે કેવી રીતે !

યથાશક્તિપ્રવૃત્તેરિતિ ॥ ૫૫ ॥

યથાશક્તિ યથાસામર્થ્યં સર્વકાર્યેષુ પ્રવૃત્તેઃ ॥ ૫૫ ॥

इयमपि कथमुच्यते ।

સદ્ભાવપ્રતિવંધાદિતિ ॥ ૫૬ ॥

સદ્ભાવે શક્યતયા સત્યરૂપે કૃત્યેઽર્થે ચિત્તસ્ય પ્રતિવંધાત્પ્રતિબદ્ધત્વાત્
॥ ૫૬ ॥

विपर्यये बाधकमाह ।

इतरथार्त्तध्यानापत्तिरिति ॥ ૫૭ ॥

इतरथा अनुचितारंजे आर्त्तध्यानस्य प्रतीतरूपस्य आपत्तिः प्रसंगः
स्यात् ॥ ૫૭ ॥

મૂલાર્થ—પોતાની શક્તિ પ્રમાણે વર્તે છે, તેથી. ૫૫

ટીકાર્થ—પોતાની શક્તિ પ્રમાણે એટલે પોતાના સામર્થ્ય પ્રમાણે
સર્વ કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે, તેથી તેને અતિચાર લાગતો નથી. ૫૫

यथा शक्ति प्रवृत्तिं पशुं ठवी रीते थाय :

મૂલાર્થ—સત્ એવા ભાવમાં પ્રતિબંધપણું છે, એ હેતુ
માટે. ૫૬

ટીકાર્થ—સદ્ભાવ એટલે જનું રૂપ કરવાને શક્ય છે એવો સદ્
ભાવ અર્થાત્ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે કાર્યને વિષે ચિત્ત બાંધેલું છે તેથી. ૫૬

प्रथम कथुं तेथी उलटुं होय तो बाध आवे ते कहे छे.

મૂલાર્થ—શક્તિ ઉપરાંત કરવાથી આર્ત્તધ્યાનની પ્રાપ્તિ
થાય છે. ૫૭

ટીકાર્થ—શક્તિ ઉપરાંત અનુચિત કાર્ય કરવાનો આરંભ કરવાથી
જનું સ્વરૂપ પ્રખ્યાત છે એવા આર્ત્તધ્યાનનો પ્રસંગ આવે. ૫૭

કયમિત્યાહ ।

અકાલોત્સુક્યસ્ય તત્ત્વતસ્તત્વાદિતિ ॥ ૫૮ ॥

અકાલે ચિકીર્ષિતકાર્યામસ્તાવે યદૌત્સુક્યં તત્કાલોચિતકાર્યાંતરપરિહારેણ તીવ્રચિકીર્ષાગ્નિક્ષણં તસ્ય તત્ત્વતઃ પરમાર્થતઃ તત્વાત્ આર્તધ્યાનત્વાત્ વ્યવહારતસ્તુ ધર્મધ્યાનત્વમપિ ઇતિ તત્ત્વગ્રહણમિતિ ॥ ૫૮ ॥

નનુ અનુત્સુકઃ પ્રવૃત્તિકાલમપિ કયં લપ્સ્યતે ઇત્યાશંક્યાહ ।

નેદં પ્રવૃત્તિકાલસાધનમિતિ ॥ ૫૯ ॥

ન નૈવેદમૌત્સુક્યં પ્રવૃત્તિકાલસાધનં કાર્યસ્ય યઃ પ્રવૃત્તિકાલઃ પ્રસ્તાવલક્ષણઃ તસ્ય સાધનં હેતુઃ અનવસરોપદૃતત્ત્વાત્ । નહિ અત્યંતબુદ્ધિવોઽપિ પુરુષા અમ-

કયે પ્રકારે આર્તધ્યાનનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે તે કહે છે.

મૂલાર્થ—અકાલે ઉત્સુકપણું કરવું, તે પરમાર્થ રીતે આર્તધ્યાનપણું છે. ૫૮

ટીકાર્થ—અકાલ એટલે કરવા ઇચ્છેલા કાર્યનો પ્રસંગ ન હોય તે તખતે જે ઉત્સુકપણું કરવું એટલે તે સમયે કરવા ચોખ્ખી બીજા કાર્યનો ભાગ કરી બીજું કાર્ય કરવું. તે સમય વિના તીવ્રપણે કરવાની ઈચ્છા રૂપ લક્ષણ વાલા કાર્યને પરમાર્થ પણે આર્તધ્યાનપણું છે અને વ્યવહારથી ધર્મધ્યાનપણું છે, તોપણ તત્વથી આર્તધ્યાનપણું છે, એમ કહેવાને તત્ત્વ શબ્દનું ગ્રહણ કર્યું છે. ૫૮

અહિં શંકા કરે કે, ઉત્સાહરહિત એવો પુરુષ પ્રવૃત્તિ કાલને કેવી રીતે પામી શકશે? એ શંકાનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—એ ઉત્સુકપણું પ્રવૃત્તિકાલનું સાધન નથી. ૫૯

ટીકાર્થ—એ ઉત્સુકપણું પ્રવૃત્તિકાલનું સાધન નથી એટલે પ્રસ્તાવ રૂપ પ્રવૃત્તિકાલનું હેતુ રૂપ નથી, કારણકે, તે અવસર વિનાનું છે. જમ અતિ ભુખ્યા થયેલા પુરુષો પણ અવસર વિના ભોજનને ભેળવી શક્તા નથી. પરંતુ

સ્તાવે જોજનં લજ્જંતે કિંતુ પ્રસ્તાવેએવેતિ ॥ ૫૯ ॥

અતઃ કિં વિધેયમિત્યાહ ।

ઈતિ સદોચિતમિતિ ॥ ૬૦ ॥

इत्येवं सदा सर्वकालमुचितमारब्धञ्च निरुत्सुकेन सता ॥ ६० ॥

કુત ઇત્યાહ ।

तदा तदसत्त्वादिति ॥ ६१ ॥

તદા પ્રવૃત્તિકાલે તસ્યૈત્સુક્યસ્યાસત્વાદજ્ઞાવાત્ । નહિ સમ્યગુપાયપ્રવૃત્તા મતિમંતઃ કાર્યૈત્સુક્યમવલંબંતે સત્પ્રપાયસ્ય કાર્યમપ્રસાધ્યોપરમાજ્ઞાવાત્ તત્તો યો યસ્ય સોધનજ્ઞાવેન વ્યાપ્રિયતે સ તત્કાર્યપ્રવૃત્તિકાલે નિયમાત્સ્વસત્ત્વમાદર્શયતિ યથા

તે અવસરેજ મેળવી શકે છે. ૫૯

એથી શું કરવું બેઠબે ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—એ પ્રમાણે નિરંતર જે ઉચિત હોય તે કરવું. ૬૦

ટીકાર્થ—એવી રીતે સર્વ કાળે ઉત્સુકપણાનો ત્યાગ કરી ઉચિતનો આરંભ કરવો. ૬૦

તેનું શું કારણ ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—પ્રવૃત્તિ કાલને વિષે તે ઉત્સુકપણાનું અસત્પણું છે, તેથી સદા ઉચિતનો આરંભ કરવો. ૬૧

ટીકાર્થ—પ્રવૃત્તિકાલને વિષે તે ઉત્સુકપણાનો અભાવ છે. જથી સમ્યક્ પ્રકારે ઉપાય કરવામાં પ્રવર્તેલા બુદ્ધિમાન્ પુરૂષો કાર્યને વિષે ઉત્સુકપણાનું આલંબન કરતા નથી, કારણકે સારો ઉપાય કાર્ય સિદ્ધ કર્યા શિવાય ઉપરામ પામતો નથી, તેથી જે ઉપાયને જે કાર્યના કારણ ભાવે વાપરવામાં આવે તે ઉપાય તે કાર્યની પ્રવૃત્તિ કાલે નિશ્ચયે પોતાનું છતાંપણું દેખાડે છે. જેમ ઘડાણ કાર્યનું કારણરૂપ જે ચત્તિકાનો પિંડાદિ તે નિશ્ચયે ઘટરૂપ કાર્યની

પૃત્વિકાદિર્ઘટ્સ્ય નાદર્શયતિ ચાત્માનમૌત્સુક્યં કાર્યપ્રવૃત્તિકાલે મતિમતામિતિ
કથં તત્ તત્સાધનજ્ઞાવં લબ્ધુમર્હતીતિ અતएव પઠ્યતેઽન્યત્ર—

“ અત્વરાપૂર્વકં સર્વં ગમનં કૃત્યમેવ વા ।

પ્રણિધાનસમાયુક્તમપાયપરિહારતઃ ॥ ૧ ॥

इति ॥ ૬૧ ॥

યદિ નૌત્સુક્યં પ્રવૃત્તિકાલસાધનં તર્હિ કિં સાધનમિત્યાશંક્યાહ ।

પ્રજ્ઞૂતાન્યેવ તુ પ્રવૃત્તિકાલસાધનાનીતિ ॥ ૬૨ ॥

પ્રજ્ઞૂતાન્યેવ તુ વહૂન્યેવ નપુનરેકં કિંચન પ્રવૃત્તિકાલસાધનાનિ સંતીતિ ॥૬૩॥

પ્રવૃત્તિ કાલે કારણ રૂપે પોતાને દેખાડે છે, તેમ બુદ્ધિમાન્ પુરૂષોને કાર્યની પ્રવૃત્તિના કાલને વિષે ઉત્સુકપણું આત્માને દેખાડતું નથી. તેથી, તે ઉત્સુક-પણું કારણ ભાવને પામવાને યોગ્ય શી રીતે થાય ? એટલે કાર્યમાત્રની સિ-દ્ધિને વિષે ઉત્સુકપણું કારણ નથી પણ ઉલટું વિઘ્ન રૂપ છે, માટે સારા ઉપાય રૂપ ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરવી એજ કાર્ય સિદ્ધિ થવાનું કારણ છે, કારણકે, ખરે ઉપાય તે કાર્યની સિદ્ધિ કર્યા વિના રહેતોજ નથી. એટલે ત્વરા રહિત શક્ય અનુદાનમાં પ્રવૃત્તિ કરવી એજ ઉચિત પ્રવૃત્તિ કહેવાય છે. તેને માટે અન્ય ગ્રંથમાં પણ કહ્યું છે.

“ ઉતાવળ કર્યા વિના સર્વ ગમન અથવા કાર્ય કરવા પ્રવર્ત્તવું, કારણકે, કઇનો પરિહાર કરવાથી ચિત્તના એકાગ્રપણાએ યુક્ત એવું કાર્ય થાય છે. ” ૧

એમ 'કહેલું' છે. ૬૧

જો પ્રવૃત્તિ કાલનું કારણ ઉત્સુકપણું ન હોય તો પછી બીજું કયું હોય ? એ શંકાનો ઉત્તર આપે છે—

મૂલાર્થ—પ્રવૃત્તિ કાલના કારણો તો ઘણાંજ છે. ૬૨

ટીકાર્થ—પ્રવૃત્તિ કાલના કારણો ઘણાંજ છે. કાઠ એકજ છે, એમ નથી, ૬૨

કુત્ત ઇત્યાહ ।

નિદાનશ્રવણાદરપિ કેષાંચિત્પ્રવૃત્તિમાત્રદર્શનાદિતિ ॥ ૬૩ ॥

इह निदानशब्दः कारणमात्रपर्यायः यथा किमत्र रोगे निदानमित्यादौ प्रयोगे ततो निदानस्य जोगादिफलत्वेन दानादेः श्रवणाद् देशनायां यथा “ जोगा दानेन ज्वंति देहिनां सुरगतिश्च शीलेन । ज्ञावनया च विमुक्तिस्तपसा सर्वाणि सिध्यन्ति ॥ १ ॥”

આદિશબ્દાચથાવિધશ્રુતાદિલિપ્તાસ્વજનોપરોધવજ્ઞાત્કારાદેઃ કારણાત્ કે-
પાંચિત્ ગોવિંદવાચક-સુંદરીનંદા-ર્યમુહસ્તિદીક્ષિતદ્રુમક-જવદેવ-કરોટકગણિ-
પ્રમૃતીનાં પ્રવૃત્તિમાત્રસ્ય પ્રવૃત્તેરેવ કેવજ્ઞાયાઃ તાત્વિકોપયોગશૂન્યાયાઃ પ્રથમં પ્રવ-

પ્રવૃત્તિ કાલના કારણે। ધણું છે, તેનું શું કારણ છે ?

મૂલાર્થ—નિદાન-શ્રવણ વગેરેથી પણ કેટલાએક પુરૂષોની પ્ર-
વૃત્તિ માત્ર દેખાય છે, તેથી એકજ કારણ નથી. ૬૩

ટીકાર્થ—અહિં નિદાન શબ્દનો પર્યાય કારણ માત્ર થાય છે. જમકે
‘ આ રોગનું નિદાન—કારણ શું છે ?’ એમ પ્રયોગને વિષે નિદાન શબ્દ કા-
રણ વાચી જણાય છે. તેથી ભોગાદિક ફલપણાથી દાનાદિ કારણનું દેશનામાં
શ્રવણ થાય છે, તેથી પ્રવૃત્તિકાલનું એક સાધન નથી. શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છેકે,

“ દાન આચવાથી પ્રાણીઓને ભોગ પ્રાપ્ત થાય છે, શીલ પાળવાથી
દેવતાની ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે, ભાવનાથી મુક્તિ થાય છે અને તપસ્યાથી સર્વ
સિદ્ધ થાય છે ” ૧

આદિ શબ્દથી તે પ્રકારના શાસ્ત્રાદિ પામવાની ઈચ્છાથી, સ્વજનના
આચરણથી અને બલાત્કાર વગેરેથી કેટલાક પુરૂષોને કહેતા ગોવિંદ વાચક, સું-
દરી નંદ, અને આર્યમુહસ્તિએ દીક્ષા આપેલ ડાઘ રાંક પુરૂષ તથા જવદેવ
અને કરોટકગણી વગેરે કેટલાએક પુરૂષોની અંદર પ્રથમં દીક્ષા લેતી વખતે

જ્યાયાં દર્શનાત્ શાસ્ત્રકારૈરવજ્ઞોકનાત્ ॥ ૬૩ ॥

નનુ કયં તત્પ્રવૃત્તિમાત્રં સદ્ભાવપ્રવ્રજ્યાપ્રતિપત્તિકાલહેતુરિત્યાશંકયાહ ।

તસ્યાપિ તથા પારંપર્યસાધનત્વમિતિ ॥ ૬૪ ॥

તસ્યાપિ પ્રવૃત્તિમાત્રસ્ય કિંપુનરન્યસ્ય જઞ્ઞવૈરાગ્યાદેરિત્યપિશદ્ધાર્થઃ તથા પારંપર્યેણ તત્પ્રકારપરંપરયા સાધનત્વં સાધનજાવઃ । શ્રૂયતે હિ કેચન પૂર્વં તથા-વિધજોગાગિજ્ઞાપાદિનાદ્ભંવનેન હ્યવ્યપ્રવ્રજ્યાં પ્રતિપદ્ય પશ્ચાત્તદન્યાસેનૈવ વ્યાવૃત્તા અતિતીવ્રચારિત્રમોહોદયાજાવપ્રવ્રજ્યાપ્રતિપત્તિકાજ્ઞારાધકાઃ સંજાતાઃ યથા અમી એવ ગોવિંદાદયઃ ઇતિ ॥ ૬૪ ॥

તાત્ત્વિક ઉપયોગ વિના કેવલ પ્રવૃત્તિ માત્ર જોવામાં આવેલ તે શાસ્ત્રમાં લખેલ છે. ૬૩

પ્રવૃત્તિ માત્ર સદ્ભાવવાળી પ્રવ્રજ્યાની પ્રાપ્તિ થવાના કાલનું કારણ કેમ થાય ? એ શંકાનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—એ પ્રવૃત્તિ માત્રનું પણ તથા પ્રકારે પરંપરાએ કારણ પણ છે. ૬૪

ટીકાર્થ—પ્રવૃત્તિ માત્રને તે પ્રકારની પરંપરાએ કરી સાધનભાવ-કારણપણું સંભલાય છે તો પછી ભવ વૈરાગ્ય વગેરેને શુદ્ધ પ્રવ્રજ્યાનું કારણ પણું હોય તેમાં શું આશ્ચર્ય ? એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે ?

શાસ્ત્રમાં સંભલાય છે કે, કેટલાકને પ્રથમ તે પ્રકારના ભોગાભિલાષ વગેરેના આલંબન વડે દ્રવ્ય પ્રવ્રજ્યાને અંગીકાર કરી પછી તેના અભ્યાસે કરીનેજ નિવૃત્તિ પામ્યા સતા અતિ તીવ્ર એવા ચારિત્ર મોહના ઉદયના અભાવથી દીક્ષા અંગીકાર કરવાના કાલના આરાધક થયા. જેમ આ ગોવિંદવાચક ઇત્યાદિ થયા તેમ જાણવા. ૬૪

તાહિં પ્રવૃત્તિમાત્રમપિ કર્ત્વ્યમાપન્નમિત્યાહ ।

યતિધર્માધિકારશ્ચાયમિતિ પ્રતિષેધ इति ॥ ૬૫ ॥

યતિધર્માધિકારઃ શુદ્ધસાધુધર્મપ્રસ્તાવઃ પુનરયં પ્રકાંત इति एतस्माद्धेतोઃ પ્રતિષેધો નિવારણં પ્રવૃત્તિમાત્રસ્ય નહિ યથા કયંચિત્ પ્રવૃત્તિઃ સર્વોઽપિ પ્રાણી જાવધર્મપ્રવૃત્તિકાદ્વારાધકો જવતિ કિંતુ ધુણાક્ષરવૃત્ત્યા કશ્ચિદેવેતિ સર્વત્રૌચિત્યેન પ્રવર્તિતવ્યમ્ ॥ ૬૫ ॥

અન્યુચ્ચયમાહ ।

ન ચૈતત્પરિણતે ચારિત્રપરિણામે इति ॥ ૬૬ ॥

ત્યારે તો પ્રવૃત્તિ માત્ર પણ કર્તવ્યપણાને પ્રાપ્ત થયું ? તેનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—આ શુદ્ધ યતિધર્મ કહેવાનો પ્રસ્તાવ આરંભેલો છે, માટે પ્રવૃત્તિ માત્રનો નિષેધ છે. ૬૫

ટીકાર્થ—શુદ્ધ સાધુ ધર્મને કહેવાનો આ પ્રસ્તાવ આરંભેલો છે, એ હેતુ માટે પ્રવૃત્તિ માત્રનો નિષેધ કર્યો છે. કારણકે, જે તે પ્રકારે પ્રવર્તેલા સર્વ પ્રાણી ભાવધર્મને કરવાના પ્રવૃત્તિ કાલના આરાધક થાય છે, એમ નથી એ તો ધુણાક્ષર ન્યાયે કરી જે તે પ્રકારે પ્રવર્તનાર કોઈકજ પુરૂષ ભાવધર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરવાના કાલનો આરાધક થાય છે. પણ સર્વે થતા નથી, એથી સર્વત્ર ઉચિત પણાથી પ્રવર્તવું. ૬૫

પ્રવૃત્તિ માત્રનો નિષેધ છે, એની પૃષ્ઠિને આગલ્યા સૂત્રથી કહે છે,

મૂલાર્થ—ચારિત્રના પરિણામ પ્રણમવાથી ઉત્સુકપણું હાય-
જ નહીં. ૬૬

૧ લાકડામાં જીવ ઉત્પન્ન થઈને લાકડાને કોતરે છે, તેનો અક્ષરના જેવો આકાર થઈ જાય છે તે ધુણાક્ષર ન્યાય કહેવાય છે.

નચ નૈવ એતદકાઙ્ગાલ્લુકૈવ્યં પરિણતે અંગાંગીજાવમાગતે ચારિત્રપરિણામે ॥ ૬૬ ॥
કુલ ઇત્યાહ ।

તસ્ય પ્રસન્નગંજીરત્વાદિતિ ॥ ૬૭ ॥

તસ્ય ચારિત્રપરિણામસ્ય પ્રસન્નત્વાત્ શારદસમયસરઃસન્નિવૃત્તવન્ તથા
ગંજીરત્વાત્ મહાસમુદ્રમધ્યવન્ ॥ ૬૭ ॥

એતદપિ કયમિત્યાહ ।

હિતાવહત્વાદિતિ ॥ ૬૮ ॥

એકાંતેનૈવ હિતકારિત્વાત્ ॥ ૬૮ ॥

આહ યદિ પરિણતચારિત્રપરિણામઃ । પ્રસન્નો ગંજીરસ્તથા હિતાવહચ

ટીકાર્થ—ચારિત્રનો પરિણામ અંગાંગીભાવને પામતાં એ અકાલ
ઉત્સુકપણું થતુંજ નથી. ૬૬

તેમ શા માટે ન થાય ? તેનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—ચારિત્રના પરિણામનું પ્રસન્નપણું અને ગંભીર-
પણું છે, એ હેતુ માટે. ૬૭

ટીકાર્થ—તે ચારિત્રના પરિણામનું શરદરતુના સરોવરના જલની
જેમ પ્રસન્નપણું છે અને મોટા સમુદ્રના મધ્યની જેમ ગંભીરપણું છે, તેથી
અકાલને વિષે ઉત્સુકપણું થતું નથી. ૬૭

ચારિત્રના પરિણામને પ્રસન્નપણું અને ગંભીરપણું સાથી થાય છે ?
તે કહે છે.

મૂલાર્થ—ચારિત્રના પરિણામને હિતકારીપણું છે, તેથી. ૬૮

ટીકાર્થ—ચારિત્રના પરિણામનું એકાંતેજ હિતકારિપણું છે, એ
હેતુ માટે. ૬૮

અહિં કાઠ શંકા કરે કે, જે ચારિત્રનો પરિણામ પ્રસન્ન, ગંભીર અને

તત્કથંતૈસ્તૈર્વચનૈસ્તત્પ્રતિપત્તાવપિ સાઘૂનામનુશાસનં શાસ્ત્રેષુ નિરૂપ્યતે । યથા ।

“ ગુરુકુલવાસો ગુરુતંતયા ય ઇચિયવિણયસ્સ કરણં ચ ।

વસહીપમજ્જણાઙ્મુજત્તો તહ કાલ્લ વિસ્કાપ ॥ ૧ ॥

અનિગૂહણાવલ્લંમિ સચ્ચત્થ પવતણં પસન્નીપ ।

નિયલાજ્જચિંતણં સદ્ અણુગ્ગહો મિત્તિ ગુરુવયણે ॥ ૨ ॥

સંવરનિચ્છિદ્ધત્તં ઝજ્જીવણરક્કણામુ પરિસુદ્ધે ।

વિહિસજ્જાઝ્ઞાઓ મરણાદવેસ્કણં જડ જણુવપસો ॥ ૩ ॥

इत्याशंभ्याह ।

तत्साधनानुष्ठानविषयस्तूपदेशः प्रतिपात्यसौ कर्मवैचित्र्या-

હિતકારી છે, તો તે આગ્નિના પગિણામની પ્રાપ્તિ થયા છતાં પણ શાસ્ત્રના તે વચન વડે સાધુઓને શિક્ષણ કેમ કહ્યું છે ? જમકે,

“ મુનિ ગુરુકુલને વિષે નિવાસ કરે, ગુરૂને આધીન ગઢે, ઉચિત એવો વિનય કરે અને કાલની અપેક્ષાએ કરીને વસતિની પ્રમાર્જનાદિ કરવાને વિષે યત્ન કરે. ૧

તથા બલનું ગોપન ન કરે, સર્વ ઠેકાણે પ્રશાતપણે પ્રવર્તે, પોતાને લાભ થાય તેવું નિગત ચિંતવન કરે અને ગુરૂની આજ્ઞા થતાં ગુરૂએ મારી ઉપર મોટા અનુગ્રહ કર્યો, એમ માને. ૨

તથા સંવરને વિષે અતિયાગદિ છિદ્ર-દોષનું નિવારણ કરે, છકાય જીવની રક્ષાને વિષે શુદ્ધપણુ ગળે, વિનયાદિ વિવિધે સ્વાધ્યાય કરે, મરણાદિકની અપેક્ષા ગળે એટલે શાસ્ત્રોક્ત મગ્ધના વિચાર કરે અને યતિજનો પામે ઉપદેશ સાંભળે. ” ૩

ઈસાદિ શાસ્ત્રમા સાધુઓને શિક્ષા વચનો કેમ નિરૂપણુ કર્યા છે ? એ શંકાનું સમાધાન કરવા કહે છે.

મૂલાર્થ—તે આગ્નિના પરિણામને સાધનાર એવા જે અનુ-

દિતિ ॥ ૬૯ ॥

ચારિત્રિણાં પરિણતચારિત્રાણાં તસ્ય ચારિત્રપરિણામસ્ય સાધનાનિ યાન્ય-
નુષ્ઠાનાનિ ગુરુકુલ્લવાસાદીનિ તાનિ વિપયો યસ્ય સ તથા । તુપુનરયં ઉપદેશઃ
પ્રવર્ત્તકવાક્યરૂપો યઃ શાસ્ત્રેષુ ગીયતે સ પ્રતિપાતી પ્રતિપતનશીલ્લઃ યતોઽસૌ
ચારિત્રપરિણામો વર્ત્તતે કુત્ત ઇત્યાહ કર્મવૈચિત્ર્યાત્ વિચિત્રાણિ હિ કર્માણિ
તતસ્તેજ્યઃ કિં ન સંજાવ્યતે યતઃ પઠ્યતે ।

કમ્માઈં નૂણ ઘણચિક્કણાં કઢિણાં વજ્જસારાં ।

ણાણદ્ધયંતિ પુરિસં પંથાઓ ડપ્પહં નેતિ ॥ ૧ ॥

તતઃ પતિતોઽપિ કદાચિત્કસ્યચિત્ ચારિત્રપરિણામઃ તથાવિધાકર્પવશાત્
પુનરપિ ગુરુકુલ્લવાસાદિજ્યઃ સમ્યક્પ્રયુક્તેજ્યઃ પ્રવર્ત્તત ઇતિ તત્સાધનોપદેશો જ્યા-

ધાન તેજેનો વિપય છે એવો ઉપદેશ શાસ્ત્રમાં કહ્યો છે, તેનું કારણ
એ છે કે, કર્મના વિચિત્રપરિણામથી આ ચારિત્ર પરિણામ પડવાનો
છે, એટલે ઉપદેશની સફલતા છે, તેથી ઉપદેશ કરવો યોગ્ય છે. ૬૯

ટીકાર્થ—ચારિત્ર જેમને પરિણમ્યું છે, એવા પુરૂષોનો જે ચારિત્ર પ-
રિણામ છે, તેના જે શુરૂકુલ વાસ વગેરે સાધનો—અનુષ્ઠાનો છે, તેના વિપયરૂપ
જે ઉપદેશ—ઉપદેશના વચનરૂપ જે શાસ્ત્રમાં કહેલો છે, તે અતિ ઉત્તમ છે.
કારણકે, તે ચારિત્રનો પરિણામ કર્મની વિચિત્રતાને લઈને પતનશીલ છે, એ-
ટલે પડનારો છે. તે વિચિત્ર કર્મોથી શું નથી સંભવતું ? અર્થાત્ સર્વ વાત
સંભવે છે, તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે—

“ ગાઢ, ચિક્કણા, કઢિન, અને વજ્જના જેવા મજાલુત એવા કર્મો જા-
નને વિષે સ્થિર થયેલા પુરૂષને પણ સન્માર્ગથી ઉન્માર્ગ પ્રત્યે લઇ
જાય છે. ” ૧

તેથી કાઠવાર કાઠનો પતિત થયેલ ચારિત્રનો પરિણામ તે પ્રકારના
આકર્ષણના વશથી સારી રીતે પ્રયોજેલા શુરૂકુલ વાસ વગેરેથી પ્રુનઃ તે ચા-
રિત્ર પરિણામ જે પ્રવર્ત્તે છે; તેથી ચારિત્ર પરિણામના સાધન રૂપ જે શુરૂ-

યાનિતિ ॥ ૬૯ ॥

તત્સંરક્ષણાનુષ્ઠાનવિષયશ્ચ ચક્રાદિપ્રવૃત્ત્યવસાનત્રમાધાન-
જ્ઞાતાદિતિ ॥ ૭૦ ॥

તસ્ય ચારિત્રપરિણામસ્ય લઘ્યસ્ય યત્ સરક્ષણં પાલનં તદર્થં યદનુષ્ઠાનં
તદ્વિષયઃ ચઃ સમુચ્ચયે ઉપદેશઃ—

“ વજ્રેજ્ઞા સંસંગિ પાસત્યર્ઘિં પાવમિત્તેહિ ।

કુજ્ઞાત્ત અપ્પમત્તો સુદ્ધચરિત્તેહિં ધીરેહિં ॥ ૧ ॥

ઇત્યાદિરૂપો યઃ સ ચક્રસ્ય કુલ્લાલ્લાદિસંબંધિન આદિશદ્ધાદરઘટ્ટયન્ત્રા-
દેશ્વ યા પ્રવૃત્તિર્નમણરૂપા તસ્યા અવસાને મંદતારૂપે યદ્ ત્રમાધાનં પુનરપિ દંઢ
યોગેન તીવ્રત્વમાધીયતે । તથા ચરિત્રવતોઽપિ જંતોઃ તથાવિઘ્નવીર્યહાસાત્ પરિણા-

કુલલાસાદિકે તેનો ઉપદેશ અતિશય શ્રેષ્ઠ છે. ૬૯

મૂલાર્થ—ચક્ર વગેરેની ભ્રમણુ ઉપ પ્રવૃત્તિની મદતામાં દંડ
વડે જેમ તેના વેગમાં તીવ્રતા થાય છે, એ દૃષ્ટાંત વડે ચારિત્ર ય-
રિણામના રક્ષણના વિષયમાં ઉપદેશ પ્રવર્તે છે. ૭૦

ટીકાર્થ—પ્રાપ્ત થયેલા ચારિત્રના પરિણામના પરિણામનુ રક્ષણુ ક-
રવુ, પાલન કરવુ, તેને માટે જે અનુષ્ઠાન તે જેનો વિષય છે એવો ઉપદેશ,
અહિં ચ સમુચ્ચય અર્થમાં છે. તે ઉપદેશ આ પ્રમાણે—

“ અપ્રમત્ત એવા પુરૂષે પાસત્યાર્ઘિક પુરૂષોના સ સર્ગનો લાગ કરવો
અને સુદ્ધ ચારિત્રવાલા ધીર પુરૂષોનો સ સર્ગ કરવો ” ૧

ઈત્યાદિ રૂપ જે ઉપદેશ તે કુલાગ વગેરેના જે ચક્રાદિ, આદિ શબ્દથી
રેટ પ્રમુખ યન્ત્રા, તેની ભ્રમણુ રૂપ જે પ્રવૃત્તિ, તેના અવસાનમાં એટલે તેની
મદતામાં જે ફરીવાગ દડના યોગથી તીવ્રપણુ જેમ કરવામાં આવે છે, તેમ
ચારિત્રવાલા પ્રાણીને તેવી જાતના વીર્યના હાસ (હાનિ થવાથી) થી

મમંદતાયાં તત્તીવ્રતતાધાનાર્થમુપદેશઃ પ્રવર્ત્તેતે ઇતિ ॥ ૭૦ ॥

અયોપદેશનિઃફલત્વમજિઘાતુમાહ ।

માધ્યસ્થ્યે તદ્દૈફલ્યમેવેતિ ॥ ૭૧ ॥

માધ્યસ્થ્યે મધ્યસ્થજાતિવે અપ્રવૃત્તિમવૃત્ત્યવસાનયોર્મધ્યજાગરુષેઃ પ્રવૃત્તિઃ સત્યા-
મિત્યર્થઃ । અસ્યોપદેશસ્ય વેફલ્યં વિફલજાતિઃ ॥ ૭૧ ॥

કુત્ત ઇત્યાહ ।

સ્વયંભ્રમણસિદ્ધેરિતિ ॥ ૭૨ ॥

સ્વયમાત્મનૈવ દ્રમણસિદ્ધેઃ ચક્રભ્રમતુલ્યપ્રવૃત્તિસિદ્ધેઃ ॥ ૭૨ ॥

एतदेव जावयन्नाह ।

ચારિત્ર પરિણામની મંદતા થતાં તે પરિણામની ક્ષીણતા તીવ્રતા કરવાને અર્થે
તે ઉપદેશ પ્રવર્ત્ત છે. ૭૦

હવે તે ઉપદેશની નિષ્ફલતા કહેવાને કહે છે.

મૂલાર્થ—મધ્યસ્થપણાને વિષે ઉપદેશની નિષ્ફલતાજ હોય
છે. ૭૧

ટીકાર્થ—મધ્યસ્થભાવ એટલે ચારિત્ર પરિણામની અપ્રવૃત્તિ અને
પ્રવૃત્તિનો અંત એ એ અવસ્થાના મધ્ય ભાગે રૂપ મધ્યસ્થપણું પ્રવર્ત્તતાં
એટલે ચારિત્ર પરિણામની તીવ્રતા થતાં એ ઉપદેશનું નિષ્ફલપણું છે. ૭૧

ઉપદેશની નિષ્ફલતા શા માટે છે ? તેનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—પોતાની મેળેજ ભ્રમણની સિદ્ધિ છે, એ હેતુ માટે. ૭૨

ટીકાર્થ—પોતાની મેળે ભ્રમણની સિદ્ધિ છે એટલે ચક્ર ભ્રમણની
જમ પોતાની મેળે ચારિત્ર પરિણામની તીવ્રતાની સિદ્ધિ પ્રવર્ત્તેલી છે, એ હેતુ
માટે ઉપદેશ નિષ્ફલ છે. ૭૨

એજ ભાવના ભાવતાં કહે છે. એટલે ઉપદેશની અપેક્ષા રાખ્યા વિના
પ્રવર્ત્તલા ચારિત્ર પરિણામની ભાવના કરે છે.

જાવયતિર્હિ તથા કુશલાશયત્વાદશક્તોઽસમંજસપ્રવૃત્તા-
વિતરસ્યામિવેતર ઇતિ ॥ ૭૩ ॥

જાવયતિઃ પરમાર્થસાધુઃ હિર્યસ્માત્ તથા તત્પ્રકારચારિત્રવૃદ્ધિહેતુરિત્યર્થઃ
કુશલઃ પરિશુદ્ધ આશયશ્ચિત્તમસ્ય તજ્ઞાવસ્તત્ત્વં તસ્માદશક્તોઽસમર્થોઽસમંજસપ્ર-
વૃત્તાવનાચારસેવારૂપાયાં દૃષ્ટાંતમાહ ઇતરસ્યામિવ જાવતઃ સમંજસપ્રવૃત્તાવિવ ઇતરો
અજાવયતિર્વિન્દુકપાયઃ ॥ ૭૩ ॥

અત્રૈવ કિંચિદ્દિશેષમાહ ।

ઇતિ નિદર્શનમાત્રમિતિ ॥ ૭૪ ॥

મૂલાર્થ—ભાવયતિ તેવી રીતના કુશલ આશયપણાને લઇને
અધટિત પ્રવૃત્તિ કરવામાં અશક્ત છે, અને જે ભાવયતિ નથી તે ધ-
ટિત પ્રવૃત્તિને વિષે અશક્ત છે, તેમ તે પણ અશક્ત છે. ૭૩

ટીકાર્થ—જે ભાવયતિ એટલે પરમાર્થથી સાધુ છે, તે ચારિત્રની
વૃદ્ધિ થવાનું કાગળુ રૂપ, અને શુદ્ધ એવા આશયને લઇને અનાચારની સેવાને
વિષે પ્રવૃત્તિ કરવાને અશક્ત છે, એટલે ભાવયતિથી અનાચાર સેવી શકતોજ
નથી. તે ઉપર દૃષ્ટાંત આપે છે. જેમ અભાવ યતિ એટલે વિડંબનાને પામ-
તો એવો જે દ્રવ્યયતિ તે ભાવયત્રી સંયમની પ્રવૃત્તિ કરવાને વિષે અશક્ત
છે, તેમ આ ભાવયતિ અધટિત પ્રવૃત્તિ કરવામાં અશક્ત બાલુએ, અર્થાત્
અધટિત પ્રવૃત્તિ કરવામાં જેમ અસાધુને ઉપદેશની અપેક્ષા નથી, તેમ ઉત્તમ
સાધુને ધટિત પ્રવૃત્તિ કરવામાં ઉપદેશની અપેક્ષા નથી. ૭૩

આ ઠેકાણે કાંઇક વિશેષ કહે છે.

મૂલાર્થ—પ્રથમ જે સરખાપણું કહ્યું, તે કેવલ દૃષ્ટાંત માત્ર
બાળુવું. ૭૪

इत्येतदितरस्यामिवेतर इति यलुक्तं तन्निदर्शनमात्रं दृष्टांत एव केवलः
॥ ७४ ॥

अत एवाह :

न सर्वसाधर्म्ययोगेनेति ॥ ७५ ॥

न नैव सर्वसाधर्म्ययोगेन सर्वैः धर्मैः साधर्म्यं सादृश्यं तद्योगेन ॥ ७५ ॥
एतत्कुत इत्याह ।

यतेस्तदप्रवृत्तिनिमित्तस्य गरीयस्त्वादिति ॥ ७६ ॥

यतेઃ સાધોઃ તત્રાસમંજસે ડ્રવૃત્તૌ નિમિત્તસ્ય સમ્યગ્દર્શનાદિપ-
રિણામસ્ય ગરીયસ્ત્વાત્ અસમંજસપ્રવૃત્તિનિમિત્તાન્મિથ્યાત્વાદેસ્તયાવિધર્મોદયજ-

ટીકાર્થ—‘અસાધુ પુરૂષ જેમ ધટિત પ્રવૃત્તિ કરવામાં અશક્ત છે’
એમ જે પૂર્વે કહ્યું, તે કેવલ દૃષ્ટાંત માત્ર જાણવું. ૭૪

પૂર્વે કહ્યું, તે દૃષ્ટાંત માત્ર છે તે માટે કહે છે.

મૂલાર્થ—જે પૂર્વે કહેલ તે સર્વ પ્રકારના સાદૃશ્ય યોગથી
દૃષ્ટાંત નથી. ૭૫

ટીકાર્થ—સર્વ પ્રકારના સદૃશ યોગવડે કરી પૂર્વે કહેલુ દૃષ્ટાંત નથી.
ત્યારે શું છે ? તે દેશથી સરખાપણામાં દૃષ્ટાંત માત્ર છે, એમ જાણવું. ૭૫

એ દૃષ્ટાંતમાં સર્વ સદૃશપણાનો યોગ નથી એ સાર્થી કહ્યો છે ! તેનો
ઉત્તર કહે છે.

મૂલાર્થ—તે ભાવયતિને અધટિત કાર્યમાં અપ્રવર્તનવાના
નિમિત્ત રૂપ જે સમ્યક્ત્વાદિ તેનું અતિશય ગુરૂપણું છે, એ હેતુ
માટે. ૭૬

ટીકાર્થ—તે બાવ સાધુને અનાયાર સેવનાદિક તે અધટિત
પ્રવૃત્તિમાં ન પ્રવર્તવાનું નિમિત્ત-કારણ રૂપ જે સમ્યગ્દર્શનાદિ પરિણામ,
તેનું અનિશય મોટાપણું છે. એટલે તેવા પ્રકારના કર્મના ઉદયથી થયેલા

ન્યાંતે અતએવ જીવાઽસ્વજ્ઞાવચ્ચૂતાત્સકાશાદતિગુસ્ત્વાત્ ॥ ૭૬ ॥

एतदेव ज्ञावयति ।

वस्तुतः स्वाज्ञाविकत्वादिति ॥ ७७ ॥

वस्तुतः परमार्थवृत्त्या स्वाज्ञाविकत्वात् जीवस्वज्ञावमयत्वात् सम्यग्दर्शनादेः
समंजसप्रवृत्तिनिमित्तस्य ॥ ७७ ॥

तथा सद्ज्ञाववृद्धेः फलોत्कर्षसाधनादिति ॥ ७८ ॥

સદ્જ્ઞાવસ્ય શુદ્ધપરિણામરૂપસ્ય યા વૃદ્ધિરુત્કર્ષસ્તસ્યાઃ ફલોત્કર્ષસાધ-
નાત્ ઉત્કૃષ્ટફલરૂપમોક્ષનિષ્પાદનાત્ । વૃદ્ધિં પ્રાપ્તો હિ શુદ્ધો જ્ઞાવઃ સમ્યગ્દર્શ-
નાદિર્મોક્ષં સાધયતિ નતુ મિથ્યાત્વાદિઃ કદાચનાપિ અતઃ પરમફલસાધકત્વેન
મિથ્યાત્વાદિજ્યોઽસૌ ગરીયાનિતિ ॥ ૭૮ ॥

એજ હેતુ માટે જીવના અસ્વભાવભૂત એવા મિથ્યાત્વાદિકથી સમ્યગ્દર્શન વગેરે-
નું ગુરૂપણું છે, તે કારણથી સર્વ સાધર્મ્યયોગે કરી પૂર્વોક્ત દૃષ્ટાંત નથી. ૭૬

એ સમ્યગ્દર્શનાદિકના ગુરૂપણાનીજ ભાવના ભાવે છે.

મૂલાર્થ—વસ્તુતાએ સમ્યગ્દર્શનાદિકને આત્મસ્વભાવમય-
પણું છે, માટે. ૭૭

ટીકાર્થ—વસ્તુતાએ પરમાર્થ વૃત્તિએ ઘટિત પ્રવૃત્તિના નિમિત્ત કાર-
ણ રૂપ એવા સમ્યગ્દર્શનાદિકને આત્મસ્વભાવમયપણું છે, માટે મિથ્યા-
ત્વાદિકથી સમ્યક્ત્વાદિકનું ગુરૂપણું છે. ૭૭

મૂલાર્થ—વળી શુદ્ધ પરિણામની વૃદ્ધિને મોક્ષરૂપ મહાફલનું
સાધવાપણું છે, માટે સમ્યક્ત્વાદિકને ગુરૂપણું છે. ૭૮

ટીકાર્થ—શુદ્ધ પરિણામ રૂપ જે સદ્ભાવ તેનો જે ઉત્કર્ષ તેને મોટા
મોક્ષરૂપ ફલનું કારણરૂપ છે એટલે વૃદ્ધિ પ્રાપ્તેના સમ્યગ્દર્શનાદિ શુદ્ધ ભાવ
મોક્ષને સાધે છે પણ મિથ્યાત્વાદિ અશુદ્ધ ભાવ કદિ પણ મોક્ષને સાધતો નથી,
એથી પરમ પ્રણરૂપ મોક્ષના કારણ પાણને લઈને મિથ્યાત્વાદિકથી એ શુદ્ધ
પરિણામ રૂપ સમ્યગ્દર્શનાદિ શુદ્ધ ભાવ અતિશય શ્રેષ્ઠ છે. ૭૮

एतदपि कुत इत्याह ।

उपप्लवविगमेन तथावज्ञासनादिति ॥ ७९ ॥

उपप्लवविगमेन रागद्वेषाद्यांतरोपप्लवापगमेन तथावज्ञासनात् तथा असमर्प-
सस्याप्रवृत्तियोग्यतयावज्ञासनात् प्रतीतेर्जायतेः कर्तुः इतीतरस्यामिवेतर इति
निदर्शनमात्रमिति स्थितं इति वाक्यपरिसमाप्ता ॥ ७९ ॥

अथोपसंहरन्नाह ।

एवंविधयतेः प्रायो जावशुद्धेर्महात्मनः ।

विनिवृत्ताग्रहस्योच्चैर्मोक्षनुव्यो जवोऽपि हीति ॥ ८० ॥

एवंविधस्य स्वावस्थोचितानुष्ठानારંજિણો યતેઃ સાધોઃ પ્રાયો વાહુલ્યેન

મિથ્યાત્વાદિકથી સમ્યગ્ દર્શનાદિક અતિશય મોટું છે, એમ શા કાર-
ણથી કહો છો ? તેનો ઉત્તર કહે છે.

મૂલાર્થ—રાગદ્વેષાદિ ઉપદ્રવ જવાથી તેવો બોધ થાય છે,
એ હેતુ માટે. ૭૯

ટીકાર્થ—રાગદ્વેષાદિ અંતરના ઉપદ્રવનો નાશ થવાથી તેવી જાતનો
આભાસ થાય છે, એટલે અધટિતમાં પ્રવર્તવું થોડું નથી એવી પ્રતીતિ
ભાવ યતિને થાય છે. પૂર્વે કહ્યું હતું કે, ધટિત પ્રવૃત્તિ કરવાને વિષે અસાધુ
અસમર્થ છે, એવું દષ્ટાંત આપ્યું હતું, તે દષ્ટાંત માત્ર છે, એમ સિદ્ધ થયું.
આહિંસા શબ્દ વાક્યની સમાપ્તિના અર્થમાં છે. ૭૯

હવે ઉપસંહાર કરતાં કહે છે.

મૂલાર્થ—ભાવની શુદ્ધિ થવાથી જેને દુરાગ્રહ નથી એવા મ-
હાત્મા ભાવયતિને બહુધા આ સંસાર પણ મોક્ષના જેવો છે. ૮૦

ટીકાર્થ—પોતાની સ્થિતિને ધટે તેવા અનુષ્ઠાનના આરંભને કરનારા
અને ભાવશુદ્ધિ થવાથી જેનું રૂપ પ્રથમ કહેલું છે એવા મહાત્મા અને શરી-

જાવશુષ્કેઃ સકાશાન્મહાત્મન ઉત્તરૂપસ્ય વિનિવૃત્તાગ્રહસ્ય ઉપરતશરીરાદિગો-
ચરમૂર્છાદોષસ્ય હૃદયૈરત્યર્થ મોક્ષતુલ્યો નિર્વાણકલ્પો જવોઽપિ મોક્ષસ્તાવન્મોક્ષ
એત્વપિશબ્દાર્થઃ । હિઃ સ્ફુટમ્ । યદવાચિ ।

“ નિજિતમદમદનાનાં વાક્કાયમનોવિકાસરહિતાનામ્ । વિનિવૃત્તપરાશાના-
મિદૈવ મોક્ષઃ સુવિહિતાનામ્ ” ॥ ૧ ॥ ઇતિ । ॥ ૮૦ ॥

અત્રોપપત્તિમાહ ।

સદર્શનાદિસંપ્રાપ્તેઃ સંતોષામૃતયોગતઃ ।

જાવૈશ્વર્યપ્રધાનત્વાત્તદાસન્નત્વતસ્તથા ॥ ૮૧ ॥ ઇતિ ॥

સદર્શનાદીનામધઃકૃતચિતામણિકલ્પદ્રુમકામધેનૂપમાનાનાં સમ્યગ્દર્શન-
જ્ઞાનચારિનાણા સંપ્રાપ્તેર્વાજ્ઞાત્ યઃ સંતોષામૃતયોગસ્તસ્માત્ મોક્ષતુલ્યો જવોઽપિ

ગદિ સખધી મૂર્છાદોષ જેનો નાશ પામ્યો છે, એવા ભાવસાધુને સંસાર
પ્રાપ્તે કરી અલત મોક્ષ તુલ્ય થાય છે. મોક્ષ એજ મોક્ષ છે, એમ અપિ શ-
બ્દનો અર્થ છે. અહિ હિ શબ્દ સ્ફુટ અર્થમાં છે. આ સ સાગ્જ મોક્ષ રૂપ
છે, તે વિષે કંઈ છે કે,—

• “ જેમણે મદ તથા મદન—કામને છુટ્યા છે, જેઓ મન, વચન અને
કાયાના વિકાગથી મહિત છે અને જેમણે પાગ્દ્રી આશા (પુદ્ગલ ભાવની
ધગ્ધા) દૂર કરી છે, એવા સુવિહિત સાધુઓને અહિજ મોક્ષ છે. ” ૧ ૮૦

આ સ સાગ્જ પણ મોક્ષ રૂપ છે, તે વિષે યુક્તિ કહે છે.

મૂલાર્થ—સત્ એવા દર્શનાદિકની પ્રાપ્તિથી તથા સંતોષ રૂપ
અમૃતના યોગથી, ભાવથી, ઐશ્વર્યના પ્રધાનપણાથી અને મોક્ષના
સમીપપણાથી અહિજ મોક્ષ છે. ૮૧

ટીકાર્થ—ચિંતામણિ, કલ્પવૃક્ષ અને કામધેનુની ઉપમાઓને જેમણે
તિરસ્કાર કરેલી (ન્યૂન કરેલી) છે એવા સમ્યગ્ દર્શન, સમ્યગ્ જ્ઞાન

હીતિ સંબંધઃ । ઉપપત્યન્તરમાહ જાવૈશ્વર્થપ્રધાનત્વાત્ જાવૈશ્વર્થેણ ક્રમાપાર્દવા-
દિના પ્રધાન ઉચમસ્તજ્ઞાવસ્તત્ત્વં તસ્માત્ સકાશાન્ તદાસન્નત્વનો મોક્ષાસન્નજ્ઞાવાત્
તથેતિ હેત્વંતરસૂચક ઇતિ ॥ ૮૧ ॥

જ્ઞાતદેવ સમર્થયન્નાહ ।

ઉક્તં માસાદિપર્યાયવૃદ્ધ્યાઘ્રાદશજ્ઞિઃ પરમ્ ।

તેજઃપ્રાપ્નોતિચારિત્રી સર્વદેવેજ્યજ્ઞત્તમમ્ ઇતિ ॥ ૮૨ ॥

ઉક્તં નિરૂપિતં જગવત્યાં કિમિત્યાહ । માસાદિપર્યાયવૃદ્ધ્યા માસેન ઘ્રાજ્યોં
ત્રિજિરિત્પાદિક્રમેણ પર્યાયસ્ય વૃદ્ધૌ સત્યાં યાવદ્ ઘ્રાદશજ્ઞિર્માસઃ પરં પ્રકટ્ટં
તેજશ્ચિત્સુલ્લજ્ઞાનજ્ઞફળં પ્રાપ્નોત્યધિગચ્છતિ ચારિત્રી વિશિષ્ટચારિત્રપાત્રં પુમાન્ ।

અને સમ્યગ્ ચારિત્રના લાભથી પ્રાપ્ત થયેલ ને સંતોષ રૂપ અમૃતનો યોગ,
તેનાથી સંસાર પણ મોક્ષ તુલ્ય થાય છે. તે વિષે બીજી યુક્તિ કહે છે. બા-
વથી ઐશ્વર્યનું પ્રધાનપણું છે એટલે જ્ઞામા, માર્દવ વગેરેથી ઉત્તમપણું છે,
તેથી તેમ મોક્ષનું સમીપણું છે, તેથી પૂર્વે કહેલા બાવયનિને સંસાર મોક્ષ તુલ્ય
થાય છે. તથા શબ્દ બીજા હેતુને સૂચવે છે. ૮૧

પૂર્વોક્ત વાતને સમર્થ કરે છે.

મૂલાર્થ—માસાદિ પર્યાયની વૃદ્ધિએ કરીને યાવત્ બાર મા-
સે કરીને ચારિત્રધારી પુરૂષ સર્વ દેવતાઓથી ઉત્તમ એવા તેજને-
ઉત્કૃષ્ટ મુખને પ્રાપ્ત કરે છે. ૮૨

ટીકાર્થ—ભગવતી સૂત્રમાં નિરૂપણ કર્યું છે, તે શું નિરૂપણ કર્યું છે ?
માસાદિ પર્યાયની વૃદ્ધિ વડે કરીને એટલે એક, બે, ત્રણ માસ ઇત્યાદિક્રમ વડે કરી
પર્યાયની વૃદ્ધિ સતે ઉત્કૃષ્ટ બાર માસે કરીને ચિત્તના મુખના લાભરૂપ જ્ઞાન-
વાણા ઉત્કૃષ્ટ તેજને તે વિશિષ્ટ ચારિત્રવાણા (બાવયતિ) પુરૂષ પામે છે. તે તે-
જની ઉત્કૃષ્ટતા સ્પષ્ટ કરે છે. બવનપતિથી આરંભી અનુત્તર વિમાનવાસી

પરત્વમેવ વ્યનક્તિ । સર્વદેવેન્ધ્યો જવનવાસિપ્રમૃતિજ્યોઽનુત્તરમુરાવસાનેન્ધ્યઃ સકા-
શાન્તુચમં સર્વમુરમુસ્તાતિશાયીતિ જાવઃ ।

જગવતીસૂત્રં ચેદં ”

“ જે ફમે અજ્જત્તાણ સમણા નિગંથા ણણં કસ્સ તેજલ્હેસં વીતીવયંતિ
માસપરિયાણ સમણે નિગંથે વાણમંતરાણં દેવાણં તજલ્હેસં વીઙ્વયઃ । एवं છુમા-
સપરિયાણ સમણે નિગંથે અસુરિંદવજ્જિઆણં જવણવાસીણં દેવાણં તેજલ્હેસં
વીઙ્વયઃ । તિમાસપરિયાણ સમણે નિગંથે અસુરિંદાણં દેવાણં તેજલ્હેસં વીતી-
વયઃ । ચંદિમાસપરિયાણ સમણે નિગંથે ચંદિમસૂરિમવજ્જિયાણં ગહગણનક્ક-
તારારૂવાણં જોતિસિયાણં તેજલ્હેસં વીઙ્વયઃ । પંચમાસપરિયાણ સમણે નિગંથે
ચંદિમસૂરિયાણં જોડસિયાણં તેજલ્હેસં વીઙ્વયઃ । ઝમ્માસપરિયાણ સમણે નિગંથે
સોહમ્મીસાણાણં તેજલ્હેસં વીતીવયઃ । સત્તમાસપરિયાણ સમણે નિગંથે સણ-

દેવ સુધીના સર્વ દેવતાઓથી ઉત્તમ એવા સુખને પામે છે એટલે સર્વ દેવ-
તાના સુખથી અધિક સુખને પામે છે.

તે વિષે ભગવતી સૂત્રમાં આ પ્રમાણે છે.—“ આ વર્તમાન કાલમાં
વર્તતા એવા આ શ્રમણ નિર્ઘ્ન સાધુઓ ચિત્તસુખના લાભરૂપ લક્ષણવાળી
કાની તેજોલેશ્યાને ઉલ્લંઘન કરે છે ? એ પ્રશ્ન થતાં તેના ઉત્તરમાં કહે
છે કે, એક માસના ચારિત્રના પર્યાયવાલો શ્રમણ નિર્ઘ્ન સાધુ વાણવંતર દેવ-
તાઓની તેજોલેશ્યાને ઉલ્લંઘન કરે છે. બે માસ પર્યાયવાલો સાધુ અસુરેંદ્ર
શિવાયના ભવનપતિ દેવતાની તેજોલેશ્યાને ઉલ્લંઘન કરે છે. ત્રણ માસના પર્યા-
યવાલો સાધુ અસુરેંદ્ર એવા દેવતાની તેજોલેશ્યાને અતિક્રમણ કરે છે. ચાર
માસ પર્યાયવાલો સાધુ ચંદ્ર સૂર્ય શિવાય ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારારૂપ જ્યોતિ-
ષ્ક દેવતાની તેજોલેશ્યાને ઉલ્લંઘન કરે છે. પાંચ માસના પર્યાયવાલો સાધુ
ચંદ્ર સૂર્ય એવા જ્યોતિષ દેવની તેજોલેશ્યાને ઉલ્લંઘન કરે છે. છ માસ પ-
ર્યાયવાલો સાધુ સૌધર્મ અને ઇશાન દેવલોકના દેવતાની તેજોલેશ્યાને ઉલ્લં-
ઘન કરે છે, સાત માસના પર્યાયવાલો સાધુ સનતકુમાર અને માહેંદ્ર દેવલોક-

કુમારમાર્હિદાણં તેજલ્લેસં વીઙ્વયઙ્ । અદ્વમાસપરિયાપ સમણે નિગંયે વંજ્જલોગ-
લંતગદેવાણં તેજલ્લેસં વીઙ્વયઙ્ । નવમાસપરિયાપ સમણે નિગંયે મહાશુક્કસહ-
સ્સારાણં દેવાણં તેજલ્લેસં વીઙ્વયઙ્ । દસમાસપરિયાપ સમણે નિગંયે આણય-
પાણયઆરણઅચ્ચુઆણં દેવાણં તેજલ્લેસં વીઙ્વયઙ્ । ઇકારમાસપરિયાપ
સમણે નિગંયે ગેવેજ્જાણં દેવાણં તેજલ્લેસં વીઙ્વયઙ્ । વારમાસપરિયાપ સમણે
નિગંયે અણુચરોવવાઙ્ગ્યાણં દેવાણં તેજલ્લેસં વીઙ્વયઙ્ । તેણ પરં સુક્કે સુક્કાન્નિ-
જાતી જિવિચા સિજ્જઙ્ બુજ્જઙ્ મુચ્છઙ્ પરિનિવ્વાહસ્સવ્વજુરુકાણમંતંકરેઙ્ગિ ॥

इति श्रीमुनिचंद्रसूरिविरचितायां धर्मविष्णुवृत्तौ
यतिधर्मविषयविधिः पष्ठोऽध्यायः समाप्तः ।

ના દેવતાની તેજલેશ્યાને ઉલ્લંઘન કરે છે. આઠ માસના પર્યાયવાલો સાધુ
બ્રહ્મલોક અને લાંતક દેવલોકના દેવતાની તેજલેશ્યાને ઉલ્લંઘન કરે છે. નવ
માસના પર્યાયવાલો સાધુ મહા શુક અને સહસ્રાર દેવલોકના દેવતાની તેજ-
શ્યાને ઉલ્લંઘન કરે છે. દશ માસના પર્યાયવાલો નિર્ઐથ મુનિ આનત, પ્રાણુત, આરણુ
અને અચ્યુત, દેવલોકનાં દેવતાની તેજલેશ્યાને ઉલ્લંઘન કરે છે. અગીયાર
માસના પર્યાયવાલો નિર્ઐથ મુનિ ઐવેયક દેવતાની તેજલેશ્યાને ઉલ્લંઘન કરે
છે બાર માસના પર્યાયવાલો નિર્ઐથ મુનિ અનુત્તર વિમાનના દેવતાની તેજલે-
શ્યાને ઉલ્લંઘન કરે છે, ત્યાર પછી શુક્લ અને શુક્લાભિજ્ઞત્ય યદ્દને સિદ્ધ થાય
છે, બુદ્ધ થાય છે, મુક્ત થાય છે, પરિ નિર્વાણ થાય છે, યાવત્ સર્વ દુઃખનો અંત
કરે છે. (એટલે સામાન્ય રીતે અણિમાદિ ઐશ્વર્ય પામે છે, બુદ્ધ કહેતાં દેવસિ
થાય છે, મુક્ત કહેતાં ભવોપખાહી કર્મથી મુક્ત થાય છે, પરિનિર્વાણ કહેતાં
સર્વથા કર્મ રહિત થઈ યાવત્ સર્વ દુઃખનો અંત કરે છે.)

अति मुनियंद्र विरचित धर्म विंदु ग्रंथनी टीकाने विषे
यतिधर्मना विषयना विधि नाभे छठो अ-
ध्याय सम्पूर्ण થયો.

સત્તમઃ અધ્યાયઃ ।

તસ્ય ચેદમાદિસૂત્રમ્ ।

ફલપ્રધાન આરંજ ઇતિ સદ્લોકનીતિતઃ ।

સંક્ષેપાહુત્તમસ્યેદં વ્યાસતઃ પુનરુચ્યતે ઇતિ ॥ ૧ ॥

ફલ પ્રધાનં યસ્યેતિ સ તથા આરંજોધર્માદિગોચરા પ્રવૃત્તિઃ ઇતિ અસ્યાઃ સદ્લોકનીતિતઃ શિષ્ટજનસમાચારાત્ કિમિત્યાહ, સંક્ષેપાત્પરિમિતરૂપયા ઉક્તમસ્ય

આધ્યાય સાતમો.

તું આ પ્રથમ સૂત્ર—

મૂલાર્થ—જેનું ફલ પ્રધાન હોય તેનો આરંભ કરવો, એ સત્પુરુષોની નીતિ છે, તેથી અંથના આઘમાં ધર્મનું આ ફલ છે, એમ સંક્ષેપમાં કહેલું છે, તે ધર્મના ફલને હવે વિસ્તારથી કહે છે. ૧

ટીકાર્થ—શિષ્ટ જનનો એવો આચાર છે કે, ફલ જમાં પ્રધાન છે, એવી ધર્માદિક સંબંધી પ્રવૃત્તિ કરવી એવી સત્પુરુષોની નીતિનો આશ્રય કરી અંથકારે 'ધર્મનું આ ફલ છે' એમ સંક્ષેપથી અંથના આરંભમાં ' ધનદો ધનાર્થિનાં

ધર્મસ્પેદંફલં “ ધનદો ધનાર્થિનાં પ્રોક્તઃ ” ઇતિ શ્લોકેન શાસ્ત્રાદૌ વ્યાસતો વિ-
સ્તરેણ પુનરુચ્યતે દ્વદમિદંનીમિતિ ॥ ૧ ॥

નતુ યદિ વ્યાસતઃ પુનરિદાનો વદ્યતે તત્કિમિતિ સંક્રંપાત્ પૂર્વં ફલમુક્ત-
મિત્યાશંકયાહ ।

પ્રવૃત્ત્યંગમદઃ શ્રેષ્ઠં સત્ત્વાનાં પ્રાયશ્ચ યત્ ।

આદૌ સર્વત્ર તદ્યુક્તમન્નિધાતુમિદં પુનઃ ॥૨॥ ઇતિ ।

પ્રવૃત્ત્યંગં પ્રવૃત્તિકારણં અદઃ ફલં શ્રેષ્ઠં જ્યાયઃ સત્ત્વાનાં ફલાર્થિનાં
પ્રાણિવિશેષાણાં પ્રાયશઃ પ્રાયેણ ચકારો વક્તવ્યાંતરસમુચયે । યથસ્માદાદૌ પ્રથમં
સર્વત્ર સર્વકાર્યેષુ તત્તસ્માદ્યુક્તમુચિતમન્નિધાતું જાણિતું સંક્રેપાદાવિતિ આદાવેવ
વિસ્તરેણ ફળભણેન શાસ્ત્રાર્થસ્ય અતિવ્યવધાનેન શ્રોતુસ્તત્ર નીરસજાવપસંગેનાદર
એવ સ્યાદિતિ, દ્વદં પુનરિતિ યત્પુનર્યાસતઃ ફલં તદિદં વદ્યમાણમ્ ॥ ૨ ॥

પ્રોક્તઃ ' એ શ્લોક વડે કહેલું છે તેને [ધર્મના ફલને] હવે વિસ્તારથી કહેછે
અહિં ડાઘ શંકા કરે કે, હવે તમે ધર્મનું ફલ વિસ્તારથી કહો છો તો
પ્રથમ સંક્ષેપથી કેમ કહ્યું ? તેનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—સર્વ કાર્યને વિષે પ્રાણીઓને પ્રવૃત્તિ થવાનું કારણ
પ્રાયે કરી એના પ્રલનું કહેવું, એ શ્રેષ્ઠ છે, માટે અંથના આરંભને
વિષે સંક્ષેપે ફલ કહેવું, તે યુક્ત છે, અને હવે અંથને અંતે ધર્મના
ફલને વિસ્તારથી કહેવું તે યુક્ત છે. ૨

ટીકાર્થ—ફલના અર્થી એવા પ્રાણીઓને ધર્માદિ સર્વ કાર્યમાં પ્રવૃ-
ત્તિ થવાનું કારણ પ્રાયે કરી પ્રલ છે, તે હેતુ માટે આ અંથના આદિમાં સં-
ક્ષેપથી ફલ કહ્યું, તે યુક્ત છે કારણકે, પ્રથમથીજ વિસ્તાર વડે ફલ કહીએ
તો શાસ્ત્રના અર્થને કહેવાનો ઘણો અંતર થવાથી સાંભળનારને નીરસ ભાવ
થવાનો પ્રસંગ આવે તેથી કરીને શાસ્ત્ર સાંભળવામાં અનાદરના થાય માટે
આદમાં સંક્ષેપથી ફલ કહેવું અને અંતે વિસ્તારથી ફલ કહેવું, તે યુક્ત છે.
તેથી હવે અંથકાર ધર્મના પ્રલને વિસ્તારથી કહે છે. ૨

યથા—વિશિષ્ટં દેવસૌખ્યં યન્નિવસૌખ્યં ચ યત્પરમ્ ।

ધર્મકલ્પદ્રુમસ્યેદં ફલમાદુર્મનીષિણઃ ॥ ૩ ॥ ઇતિ ।

વિશિષ્ટં સૌધર્માદિદેવલોકસંવંધિતયાશેપદેવસૌખ્યાતિશાયિ દેવસૌખ્યં સુર
શર્મ યદિદૈવ વક્ત્ર્યમાણં શિવસૌખ્યં મુક્તિશર્મ ચઃ સમુચ્ચયે યદિતિ પ્રાગ્વત્ત પરં
પ્રકૃષ્ટં તત્કિમિત્યાહ ધર્મકલ્પદ્રુમસ્ય જાવધર્મકલ્પપાદપસ્ય દ્વં પ્રતીતરૂપતયાપ્રથિ-
માનં ફલં સાધ્યમાહુઃઉક્તવંતઃમનોષિણઃ સુધર્મસ્વામિપ્રભૃતયો મહામુનય ઇતિ
॥ ૩ ॥

ઇત્યુક્તો ધર્મઃ સાંપ્રતમસ્ય ફલમનુવર્ણયિષ્યામઃ ॥ ૪ ॥ ઇતિ

સુગમમેવ । ૪

દ્વિવિધં ફલમનંતરપરંપરાજ્ઞેદાદિતિ ॥ ૫ ॥

મૂલાર્થ—દેવસંબંધી મોટું સુખ અને ઉત્કૃષ્ટ મોક્ષસુખ એ
ધર્મરૂપી કલ્પવૃક્ષનું ફલ છે, એમ મોટા બુદ્ધિમાન પુરૂષો કહે છે. ૩

ટીકાર્થ—વિશિષ્ટ એટલે સૌધર્માદિ દેવલોકને સંબંધે કરી બાકી રહે-
લા દેવ સંબંધી સુખથી અતિશય મોટું દેવસુખ કે જે આગળ કહેવામાં
આવશે તથા અહિં પણ આગળ કહેવામાં આવશે એવું ઉત્કૃષ્ટ મોક્ષસુખ
તે બંને ભાવધર્મરૂપ કલ્પવૃક્ષના વિષયાત ફલ છે, એમ સુધર્મા સ્વામી પ્રમુખ
મહાન્ મુનિઓ કહે છે. ૩

મૂલાર્થ—એવી રીતે ગૃહસ્થ ધર્મ અને યતિધર્મ કહેવામાં
આવ્યો, હવે તે ધર્મના ફલનું વર્ણન કરીએ છીએ. ૪

એ સત્રનો અર્થ સુગમ છે, તેથી ટીકા આપી નથી. ૪

મૂલાર્થ—અનંતર ફલ અને પરંપરા ફલ એમ બે પ્રકારનું
ધર્મનું ફલ છે. ૫

દ્વિવિધં દ્વિરૂપં ફલં ધર્મસ્ય કથમિત્યાહ ।

અનંતરપરંપરાજેદાત્ । આનંતર્યેણ પરંપરયા ચ ॥ ૬ ॥

તત્રાનંતરફલમુપપ્ન્નવહાસ ઇતિ ॥ ૬ ॥

તત્ર તયોર્મધ્યેઽનંતરફલં દર્શ્યતે તથા ઉપપ્ન્નવહાસ ઉપપ્ન્નવસ્ય રાગદ્વેષાદિદોષોષેક્ષક્રણસ્ય હાસઃ પરિહાણિઃ ॥ ૬ ॥

તથા— જાતૈશ્વર્યવૃદ્ધિરિતિ ॥ ૭ ॥

ભાવૈશ્વર્યસ્ય આંદાર્યદાક્રિણ્યપાપજુગુપ્સાદિગુણજ્ઞાનક્રણસ્ય વૃદ્ધિસ્તર્કઃ ॥ ૭ ॥

તથા—જનપ્રિયત્વમિતિ ॥ ૮ ॥

સર્વલોકચિન્તાહારકત્વમ્ ॥ ૮ ॥

ટીકાર્થ—ધર્મનું ફલ એ પ્રકારનું છે. તે કયે પ્રકારે ! એક અનંતર ફલ અને બીજું પરંપરા ફલ—એ એ બેદથી જાણવું ૫

મૂલાર્થ—તેમાં રાગાદિ ઉપદ્રવનો નાશ થવો એ અનંતર ફલ છે. ૬

ટીકાર્થ—પ્રથમ કહેલ ધર્મના એ ફલમાં અનંતર ફલ દેખાડે છે, જેમકે, રાગ દ્વેષાદિ દોષનો વિશેષ ઉદય થવા કે પ લક્ષણવાલા ઉપદ્રવનો સર્વ પ્રકારે નાશ થવો—એ ધર્મનું અનંતર ફલ છે. ૬

મૂલાર્થ—ભાવૈશ્વર્યની વૃદ્ધિ થવી એ ધર્મનું અનંતર ફલ છે. ૭

ટીકાર્થ—ભાવૈશ્વર્ય એટલે ઉદારતા, અનુકંષતા, પાપકર્મની નિંદા, વગેરે ગુણોનો લાભ તેની વૃદ્ધિ એટલે ઉત્કર્ષ એ ધર્મનું અનંતર ફલ છે. ૭

મૂલાર્થ—જ્ઞોકપ્રિય થવું, એ ધર્મનું અનંતર ફલ છે. ૮

ટીકાર્થ—સર્વ લોકના ચિત્તને આનંદ ઉપજાવવાપણું એ ધર્મનું અનંતર ફલ છે. ૮

પરંપરાફલ્લં તુ સુગતિજન્મોત્તમસ્થાનપરંપરાનિર્વાણાવા-
સિરિતિ ॥ ૯ ॥

યત્સુગતિજન્મ યત્તોત્તમસ્થાનપરંપરયા કરણજૂતયા નિર્વાણં તયોરવાપ્તિઃ
પુનઃપરંપરાફલ્લમિતિ ॥ ૯ ॥

અથ સ્વયમેવૈતત્સૂત્રં જાવયતિ ।

સુગતિર્વિશિષ્ટદેવસ્થાનમિતિ ॥ ૧૦ ॥

સુગતિઃ કિમુચ્યતે ઇત્યાહ, વિશિષ્ટદેવસ્થાનં સૌધર્માદિકલ્પલક્ષણમ્
॥ ૧૦ ॥

તત્રોત્તમા રૂપસંપત્, સત્સ્થિતિપ્રજ્ઞાવસુખદ્યુતિલેશ્યાયોગઃ,

મૂલાર્થ—સારી ગતિમાં જન્મ થવો, ઉત્તમ સ્થાનની પરં-
પરાએ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થવી, એ બેનું જે થવું, તે ધર્મનું પરંપરા
ફલ છે. ૯

ટીકાર્થ—સારી ગતિમાં જન્મ થવો, ઉત્તમ સ્થાનની પરંપરાએ કરી
મોક્ષની પ્રાપ્તિ થવી એ બેનું થવું તે ધર્મનું પરંપરા ફલ છે. ૯

હવે સૂત્રકાર પોતેજ એ સૂત્રની ભાવના કરે છે. એટલે પરંપરા ફલને
દર્શાવનાર સૂત્રનો વિસ્તાર કરે છે.

મૂલાર્થ—સૌધર્મ દેવલોકાદિ સારા સ્થાન પ્રત્યે જવું, તે સુ-
ગતિ કહેવાય છે.

ટીકાર્થ—સુગતિ એટલે શું? સૌધર્માદિ દેવલોક તે સુગતિ કહે-
વાય છે. ૧૦

મૂલાર્થ—તે દેવલોકમાં ઉત્તમ રૂપની સંપત્તિ, સ્થિતિ, પ્રભાવ
મુખ, કાંતિ અને લેશ્યાનો સારો યોગ થાય છે, નિર્મલ એવા ધર્-

વિશુદ્ધેન્દ્રિયાવધિત્વં, પ્રકૃષ્ટાનિ યોગસાધનાનિ, દિવ્યો વિમાન-
નિવહઃ, મનોહરાણ્યુદ્યાનાનિ, રમ્યા જલાશયાઃ, કાંતા અપ્સ-
રસઃ, અતિનિપુણાઃ કિંકરાઃ, પ્રગલ્ભો નાદ્યવિધિઃ, ચતુરોદારા
યોગાઃ, સદાચિત્તાહ્લાદઃ, અનેકસુખહેતુત્વં, કુશલાનુબંધઃ, મહા-
કલ્યાણપૂજાકરણં, તીર્થકરસેવા, સદ્ધર્મશ્રુતૌ રતિઃ, સદાસુખિ-
ત્વમિતિ ॥ ૧૧ ॥

તત્ર દેવસ્થાને ઉત્તમા પ્રકૃષ્ટા રૂપસંપન્ન શરીરસંસ્થાનલક્ષણા । સત્યઃ
મુંદરા યાઃ સ્થિતિપ્રજાત્રમુલ્લુપ્તિલ્લેશ્યાસ્તાભિયોગઃ સમાગમઃ તત્ર સ્થિતિઃ પદ્મો-
પમસાગરોપમપ્રમાણાયુક્તલક્ષણા । પ્રજાત્રો નિગ્રહાનુગ્રહસામર્થ્યા મુલ્લુપ્તિચિત્તસમાધિલ-
ક્ષણં । શ્રુતિઃ શરીરાચરણાદિપ્રજ્ઞા । લેશ્યાસ્તેજોલેશ્યાદિકા ઇતિ । વિશુદ્ધાનિ

દ્રિયો તથા અવધિજ્ઞાન, ઉત્કૃષ્ટ એવા ભોગના સાધનો, દિવ્ય વિ-
માનોનો સમૂહ, મનોહર ઉદ્યાનો, રમ્ય જલાશયો, મુંદર અપ્સરા
ઓ, અતિનિપુણ સેવકો, અતિ રમણીય નાટક વિધિ, ચતુર ઉદાર
ભોગ, સદા ચિત્તને વિષે આનંદ, અનેક સુખના કારણો, પરિણામે
સુખકાંક્ષી સર્વે કાર્યની સંતતિ, મહા કલ્યાણક્રમે વિષે પૂલનું કર-
વું, તીર્થકરની સેવા, શુભ ધર્મને સાંભળવામાં પ્રીતિ, અને નિરંતર
સુખીપણું—એ સર્વની પ્રાપ્તિ થવી એ ધર્મનું પરંપરા ફલ છે. ૧૧

ટીકાર્થ—તે દેવલોકમાં શરીરની સંસ્થાન રૂપ લક્ષણવાલી રૂપ સં-
પત્તિ, મુંદર એવા સ્થિતિ પ્રભાવ, સુખ કાંતિ, અને લેશ્યાનો યોગ તેમાં સ્થિ-
તિ એટલે પદ્યોપમ—સાગરોપમ પ્રમાણે આયુષ્યની સ્થિતિ, પ્રભાવ એટલે
નિગ્રહ અને અનુગ્રહ કરવાનું સામર્થ્ય, સુખ એટલે ચિત્તની સમાધિ, શ્રુતિ
એટલે શરીરના આભરણાદિકની કાંતિ, તેજોલેશ્યાદિ લેશ્યા, તેનો યોગ થવો,
વિશુદ્ધ એટલે પોત પોતાના વિષયનું અવિપરીત જ્ઞાનનું ઉત્પન્ન થવું, તે
વડે નિર્મલ એવી દૃદ્રિયો અને અવધિજ્ઞાનવાયુ દેવપણું, ઉત્કર્ષવાદા-ભોગના
સાધનો, તેને દર્શાવે છે. દિવ્ય એટલે પોતાની પ્રજાથી સમગ્ર તેજસ્વી સમૂદને

સ્વવિષયાવિષયસ્તજ્ઞાનજનનેન નિર્મલાનીંદ્રિયાણિ અવધિશ્ચ યસ્ય સ તથા તજ્ઞાવ-
સ્તત્ત્વં । પ્રકૃષ્ટાણિ પ્રકર્ષંવંતિ જોગસાધનાનિ જોગોપકરણાનિ । તાન્યેવ દર્શયતિ
દિવ્યો નિજપ્રજ્ઞામંરુલવિભંચિતાદોષતેજસ્વિચક્રો વિમાનનિવહઃ વિમાનસંઘાતઃ ।
મનોહરાણિ મનઃપ્રમોદપ્રદાનિ । અશોકચંપકપુંનાગનાગપ્રમૃતિવનસ્પતિસમાકુલાનિ
ઉદ્યાનાનિ વનानિ । રમ્યા રતું યોગ્યા જદ્વાશયા વાપીદ્વદસરોવરદ્વક્રુણાઃ ।
કાંતાઃ, કાંતિનાજઃ અપ્સરસો દેવ્યઃ । અતિનિપુણાઃ પરિશુદ્ધવિનયવિધિવિધા-
યિનઃ કિંકરાઃ પ્રતીતરૂપા એવ । પ્રગટ્તઃ પ્રૌઢો નાટ્યવિધિઃ તીર્થંકરાદિચરિત-
પ્રતિવદ્ધાન્નિનયદ્વક્રુણઃ । ચતુરોદારાઃ ચતુરા શ્લિટ્યેવેંદ્રિયચિત્તાક્રેપદક્ષા ઉદા-
રાશ્ચોત્તમાઃ જોગાઃ શદ્ધાદયઃ શ્રોત્રાર્દાંદ્રિયવિષયાઃ । સદા સતતં ચિત્તાહ્લાદો મનઃ-
પ્રસાદરૂપઃ । અનેકેષાં સ્વવ્યતિરિક્તાનાં દેવાદીનાં તત્તન્નાનાવિષ્ણુસમુચિતાચાર
સમાચરણચાતુર્યગુણેન મુખ્યહેતુત્વં સંતોષનિમિત્તજાવઃ । કુશલઃ પરિણામસુંદરોઽ-

વિડંબિત કરનાર એવો વિમાનોનો સમૂહ, મનોહર એટલે મનને હર્ષ આપ-
નારા અશોક, અંપો, પુન્નાગ, અને નાગકેશર, વગેરે વનસ્પતિઓથી ભરપૂર
એવા ઉદ્યાનો, રમવાને યોગ્ય એવા વાવ્ય, ધરા, અને સંગેવરાદિ જલાશયો,
કાંતિવાલી દિવ્ય અપ્સરાઓ, અતિનિપુણ એટલે શુદ્ધ વિનય વિધિને કરનારા
સેવકો, અતિસુંદર નાટ્ય વિધિ એટલે તીર્થંકર વગેરેના ચરિત્રથી યુક્ત એવા
અભિનયવાલા નાટકો, ચતુર એટલે તત્કાલ ઇંદ્રિયો તથા ચિત્તને આકર્ષવામાં
કુશલ એવા શબ્દાદિક વિષયો, સતત મનની પ્રસન્નતા, પોતાથી જુદા એવા
દેવાદિકને તે તે વિવિધ જાતના યોગ્ય એવા આચારને સંપાદન કરવાના ચા-
તુર્ય ગુણ વડે બીજને સંતોષ પામવાનું નિમિત્ત કારણ, કુશળ એટલે પરિ-
ણામે સુંદર એવો સર્વ કાર્યનો કુશલાનુબંધ—સુખની પરંપરાનું ઉત્પન્ન
થવાપણું, મોટા કહ્યાણુકો એટલે તીર્થંકરોના જન્મ તથા મહા વૃત્તના અં-
ગીકાર કરવાના સમયો, તેમને વિષે રનાત્ર, પુષ્પારોપણ, ધૂપવાસ ઇત્યાદિ
આપવાના પ્રકારે કરી પૂજા કરવી; પોતાના પ્રભાવે કરી ત્રણ જગતના જી-
વોના મનને જેમણે વશ કરેલા છે. અને અમૃતના વર્ષાદેવે રસિકદેશનાન
વિધી જેમણે બંધ્ય પ્રાણીઓના મનના તાપને ના

નુવંધઃ સર્વકાર્યાણાં । મહાકલ્યાણકેષુ જિનજન્મપદ્માવ્રતપત્તિપત્યાદિષુ- પૂજાયાઃ
સ્નાત્રપુષ્પારોપણધૂપવાસપદાનાદિના પ્રકારેણ કરણં નિર્માપણં । તીર્થકરાણાં
નિમ્નપ્રજાવાર્જિતજગત્ત્રયજંતુમાનસાનાં અમૃતમેવાસારાકારસરસદેશનાવિધિનિહ-
તજ્જવ્યજ્જવિક્રમનમનઃસંતાપાનાં પુરુષરત્નાવિશેષાણાં સેવા ધંદનનમનપર્યુપાસનપૂજના-
દિનારાધના । સતઃ પારમાર્થિકસ્ય ધર્મસ્ય શ્રુતચારિત્રલક્ષણસ્ય શ્રુતાવાકર્ણને
રતિઃ સ્વર્ગમજ્જવંતુરુપમૃતિગાંધર્વિકારવ્યપંચમસ્વરગીતશ્રવણરતેરપિ સકાશાદધિ-
ક્સંતોષલક્ષણા । સદા સર્વકાલં મુખિત્વં વાદ્યશયનાસનવદ્વાલંકારાદિજનિતશરી-
રમુખયુક્તત્ત્વમ્ ॥ ૧૧ ॥

તથા તચ્ચુતાવપિ વિશિષ્ટે દેશે વિશિષ્ટ એવ કાલે સ્ફીતે
મહાકુલે નિઃકલ્પંકલેન્વયેન ઉદયે સદાચોરેણ આશ્યાયિકા-
પુરુષયુક્તે અનેકમનોરથાપૂરકમત્યંતનિરવધં જન્મેતિ ॥ ૧૨ ॥

તીર્થકરોની વંદના, નમન, ઉપાસના અને પૂજા વગેરેથી આરાધના કરવી, સત્
એટલે પારમાર્થિક એવા શ્રુત ચારિત્ર લક્ષણવાળા ધર્મને સાંભળવામાં પ્રીતિ
એટલે સ્વર્ગમાં ઉત્પન્ન થયેલા તુંબુડુવગેરે ગાંધર્વેએ આરાધેલા પંચમસ્વરના
ગીતને સાંભળવાની પ્રીતિથી પણ અધિક સંતોષવાળી એવી પ્રીતિ સદામુખી
પણુ એટલે આદરના શયન, આસન, વસ્ત્ર અને અલંકાર વગેરેથી ઉત્પન્ન,
થયેલા શરીરના મુખથી યુક્તપણુ એ સર્વે દેવ-મુગતિને વિષે પ્રાપ્ત
થાય છે. ૧૧

મૂલાર્થ—દેવલોકથી અન્યા પછી પણ સારા દેશમાં, સારા
કાલમાં, વંશવટે કલંકરહિત, સદાચારવટે મોટા અને જેની મોટી
કથાઓ છે એવા પુરુષોથી યુક્ત એવા પ્રસિદ્ધ કુલમાં અનેક મનો-
રથોને પુરનાઈ અને અત્યંત પાપથી રહિત એવું જન્મ
થાય છે. ૧૨

સ્વવિપયાધિપર્યસ્તજ્ઞાનજનનેન નિર્મલાનોંદ્રિયાણિ અવધિથ્થ યસ્ય સ તથા તજ્ઞાવ-
સ્તત્ત્વં । પ્રકૃષ્ટાણિ પ્રકર્ષવંતિ જોગસાધનાનિ જોગોપકરણાણિ । તાન્યેવ દર્શયતિ
દિવ્યો નિજપ્રજ્ઞામંદલવિસ્તારેષતેજસ્વિચક્રો વિમાનનિવહઃ વિમાનસંઘાતઃ ।
મનોહરાણિ મનઃપ્રમોદપ્રદાનિ । અશોકચંપકપુંનાગનાગપ્રમૃતિવનસ્પતિસમાકુલાનિ
ઉદ્યાનાનિ વનानિ । રમ્યા સ્તું યોગ્યા જલ્લાશયા વાપીહ્રદસરોવરદ્વક્ષણાઃ ।
કાંતાઃ કાંતિજ્ઞાજઃ અપ્સરસો દેવ્યઃ । અતિનિપુણાઃ પરિશુદ્ધવિનયવિધિવિધા-
યિનઃ કિંકરાઃ પ્રતીતરૂપા एव । પ્રગદ્ધજઃ પ્રૌઢો નાટ્યવિધિઃ તીર્થંકરાદિચરિત-
પ્રતિવદ્ધાજિનયદ્વક્ષણઃ । ચતુરોદારાઃ ચતુરા શ્લિષ્ટ્યેવેંદ્રિયચિત્તાક્રેપદક્ષા ઉદા-
રાશ્ચોત્તમાઃ જોગાઃ શદ્ધાદયઃ શ્રોત્રાર્દોદ્રિયવિપયાઃ । સદા સતતં ચિત્તાહ્વાદો મનઃ-
પ્રસાદરૂપઃ । અનેકેષાં સ્વવ્યતિરિક્તાનાં દેવાદીનાં તત્તન્નાનાવિષમસુચિતાચાર
સમાચરણચાતુર્યગુણેન સુખહેતુત્વં સંતોષનિમિત્તજ્ઞાવઃ । કુશલઃ પરિણામસુંદરોઽ-

વિહંબિત કરનાર એવો વિમાનોનો સમૂહ, મનોહર એટલે મનને હર્ષ આપ-
નારા અશોક, ચંપો, પુન્નાગ, અને નાગકેશર, વગેરે વનસ્પતિઓથી ભરપૂર
એવા ઉદ્યાનો, રમવાને યોગ્ય એવા વાવ્ય, ધરા, અને સરોવરાદિ જલાશયો,
કાંતિવાલી દિવ્ય અપ્સરાઓ, અતિનિપુણ એટલે શુદ્ધ વિનય વિધિને કરનારા
સેવકો, અતિસુંદર નાટ્ય વિધિ એટલે તીર્થંકર વગેરેના ચરિત્રથી યુક્ત એવા
અભિનયવાલા નાટકો, ચતુર એટલે તત્કાલ ઇંદ્રિયો તથા ચિત્તને આકર્ષવામાં
કુશલ એવા શબ્દાદિક વિષયો, સતત મનની પ્રસન્નતા, પોતાથી બુદ્ધ એવા
દેવાદિકને તે તે વિવિધ જાતના યોગ્ય એવા આચારને સંપાદન કરવાના ચા-
તુર્ય ગુણ વડે બીજને સંતોષ પામવાનું નિમિત્ત કારણ, કુશળ એટલે પરિ-
ણમે સુંદર એવો સર્વ કાર્યનો કુશલાતુષ્ઠ—સુખની પરંપરાનું ઉત્પન્ન
થવાપણું, મોટા કટ્યાણુકો એટલે તીર્થંકરોના જન્મ, તથા મહા વૃત્તના અં-
ગીકાર કરવાના સમયો, તેમને વિષે સ્નાન, પુષ્પાણેપણ, દૂપવાસ ઇત્યાદિ
આપવાના પ્રકારે કરી પૂજા કરવી; પોતાના પ્રભાવે કરી ત્રણ જગતના જી-
વોના મનને જમણે વશ કરેલા છે. અને અમૃતના વર્ષાદેવી રસિક દેશનાના વિ-
ધિથી જમણે ભવ્ય પ્રાણીઓના મનના તાપને નાશ કરેલો છે એવા પુરુષરત્ન

નુવંધઃ સર્વકાર્યાણાં । મહાકલ્યાણકેષુ જિનજન્મમહાવ્રતપ્રતિપત્ત્યાદિષુ પૂજાયાઃ
સ્નાત્રપુષ્પારોપણધૂપવાસપ્રદાનાદિના પ્રકારેણ કરણં નિર્માણં । તીર્થક્રારાણાં
નિજપ્રજાગ્નાવર્જિતજગત્ત્રયજંતુમાનસાનાં અમૃતમેયાસારાકારસરસદેશનાવિધિનિહ-
તજ્જવ્યજ્જવિક્કજનમનઃસંતાપાનાં પુરુપરત્નાવિશેષાણાં સેવા વંદનનમનપર્યુપાસનપૂજના-
દિનારાધના । સતઃ પારમાર્થિકસ્ય ધર્મસ્ય શ્રુતચારિત્રવ્રજ્જ્ઞણસ્ય શ્રુતાવાર્કર્ણને
રતિઃ સ્વર્ગમજ્જવતુંબુરુમજ્જૃતિગાંધર્વિકારવ્યપંચમસ્વરગીતશ્રવણરતેરપિ સકાશાદધિ-
કસંતોપવ્રજ્જ્ઞાણા । સદા સર્વકાલં મુખિત્વં વાલ્મશયનાસનવસ્ત્રાલંકારાદિજનિતશરી-
રમુલ્લયુક્તત્ત્વમ્ ॥ ૧૧ ॥

તથા તદ્વ્યુતાવપિ વિશિષ્ટે દેશે વિશિષ્ટ એવ કાલે સ્ફીતે
મહાકુલે નિઃકલંકકેન્દ્રવ્યેન ઉદયે સદાચોરેણ આખ્યાયિકા-
પુરુષયુક્તે અનેકમનોરથાપૂરકમત્યંતનિરવધં જન્મેતિ ॥ ૧૨ ॥

તીર્થકરેની વંદના, નમન, ઉપાસના અને પૂજા વગેરેથી આરાધના કરવી, સત્
એટલે પારમાર્થિક એવા શ્રુત ચારિત્ર લક્ષણવાલા ધર્મને સાંભળવામાં પ્રીતિ
એટલે સ્વર્ગમાં ઉત્પન્ન થયેલા તુંબુરુ વગેરે ગાંધર્વેએ આરભેલા પંચમસ્વરના
ગીતને સાંભળવાની પ્રીતિથી પણ અધિક સંતોષવાળી એવી પ્રીતિ સદામુખી
પણુ એટલે ખાદેરના શયન, આસન, વસ્ત્ર અને વસ્ત્રાલંકાર વગેરેથી ઉત્પન્ન
થયેલા શરીરના મુખથી યુક્તપણુ એ સર્વે દેવ-મુગતિને વિષે પ્રાપ્ત
થાય છે. ૧૧

મૂલાર્થ—દેવલોકથી ચ્યંચા પછી પણ સારા દેશમાં, સારા
કાલમાં, વંશવટે કલંકરહિત, સદાચારવટે મોટા અને જેની મોટી
કથાઓ છે એવા પુરુષોથી યુક્ત એવા પ્રસિદ્ધ કુલમાં અનેક મનો-
રથોને પુરનાર અને અત્યંત પાપથી રહિત એવું જન્મ
થાય છે. ૧૨

તચ્ચુતાવપિ દેવલોકાદવતારે કિં પુનસ્તત્રસુખમેવેત્યપિશબ્દાર્થઃ । વિશિષ્ટે
 દેશે મગધાદૌ વિશિષ્ટ એવ કાલે સુખમહુઃસુખાદૌ સ્ફીતે પરિવારાદિસ્ફીતિમતિ
 મહાકુલે ઇન્દ્રાકાદૌ, નિઃકલંકે અસદાચારકલંકપંકવિકલે, અન્વયેન પિતૃપિ-
 તામહાદિપુરુષપરંપરયા અત એવ ઝદગ્રે ઝદ્રટે કેનેત્યાહ સદાચારેણ દેવગુરુસ્વ-
 જનાદિસમુચિતમતિપતિલક્ષણેન, આલ્યાયિકા કથા તત્પ્રતિવષ્ટા યે પુરુષા-
 સ્તથાવિધાન્યાસાધારણાચરણગુણેન તૈર્યુક્તે સંવષ્ટે કિમિત્યાહ અનેકમનોરથા-
 પૂરકં સ્વજનપરજનપરિવારાદિમનોઽન્નિદ્વપિતપરણકારિ, અત્યંતનિરવયં શુચલ-
 ગ્રશુચગ્રહાવલોકનાદિવિશિષ્ટગુણસમન્વિતેન એકાંતતો નિશ્ચિદ્વદોષવિકલં જન્મ
 પ્રાપ્તર્જીવ ઇતિ ॥ ૧૨ ॥

તત્ર ચ યદ્ભવતિ તદાહ ।

ટીકાર્થ—દેવલોકથી અન્યા પછી પણ તેમને સુખ થાય છે તો દેવ-
 લોકમાં સુખ હોય, તેમાં શુ કહેવું ? એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે. મગધ વગેરે
 સારા દેશમાં, સુખમદુઃખાદિક સારા કાલમાં, પરિવાગદિ સહિત એવા ઈશ્વાકુ
 વગેરેના મોટા કુલમાં, જન્મ થાય છે તે મોટા કુલ એટલે જે કુલ અસત્
 આચારના કલંકે રૂપ કાદવથી રહિત છે. પિતા અને પિતામહ (આપદાદા)
 ઇત્યાદિ પુરૂષોની પર પરા એ યોગ્ય એવા દેવગૃહ સ્વજનાદિક પુરૂષોની હચિત
 સેવા રૂપ સદાચારથી યુક્ત છે. વળી કથા સાચે (બાંધેલા) જોડાએલા ખ્યા-
 તિવાલા પુરૂષોથી યુક્ત છે એટલે અન્ય પુરૂષોથી ન બની શકે એવા તે પ્ર-
 કારના અસાધારણ આચરણ ગુણ વડે જમની કથાઓ પ્રસિદ્ધ છે, એવા પુરૂ-
 ષોથી યુક્ત જે મહાકુલ છે, તેમાં તે પુરૂષોનો જન્મ થાય છે, તે જન્મ હવું
 છે : અનેક મનોરથોને પૂરનાર એટલે સ્વજન પરજન આદિના મનોરથોને
 પૂરણ કરનાર અને અતિશય નિર્દોષ એટલે શુભ લગ્ન તથા શુભ મેદાની
 દષ્ટિ ઇત્યાદિ વિશિષ્ટ ગુણ સહિત હોવાથી એકાંતે સર્વ દોષથી રહિત એવું
 પૂર્વે કથા તે દેવલોકથી અવેલા પુરૂષોનું જન્મ થાય છે. ૧૨

તે ઉત્તમ મનુષ્ય જન્મને વિષે જે હોય છે, તેને કહે છે.

સુંદરં રૂપં, આલયો લક્ષણાનાં, રહિતમામયેન, યુક્તં પ્રજ્ઞ-
યા, સંગતં કલ્પાકલ્પાપેનેતિ ॥ ૧૩ ॥

સુંદરં શુભસંસ્થાનવચ્ચયા, રૂપમાકારઃ, આલયો લક્ષણાનાં ચક્રવર્ત્તસ્વસ્તિકમી-
નકલ્પશકમલ્પાદીનાં, રહિતં પરિત્યક્તં આપયેન જ્વરાતિસારજગંદરાદિના રોગેણ,
યુક્તં સંગતં પ્રજ્ઞયા બહુવહુવિધાદિવિશેષણગ્રાહિકયા વંસ્તુબોધશક્ત્યા, સંગતં
સંવદ્ધં કલ્પાનાં ક્ષિપિશિક્ષાદીનાં શકુનિરૂતપર્યવસાનાનાં કલ્પાપેન સમુદાયેન
॥ ૧૩ ॥

તથા—ગુણપદ્ધપાતઃ, અસદાચારજીરૂતા, કલ્પ્યાણમિત્રયોગઃ,
સત્કથાશ્રવણં, માર્ગાનુગો બોધઃ, સર્વોચિતપ્રાપ્તિઃ હિતાય, સત્ત્વ-
સંઘાતસ્ય, પરિતોષકરી ગુરૂણાં, સંવર્ધની ગુણાંતરસ્ય, નિદર્શ-

મૂલાર્થ—સુંદર રૂપ, લક્ષણોનું સ્થાન, રોગે રહિત, બુદ્ધિએ
યુક્ત અને કલ્પાઓના સમૂહ વડે યુક્ત એવું જન્મ થાય છે. ૧૩

ટીકાર્થ—સુંદર એટલે શુભ સંસ્થાન સહિત એવું રૂપ, ચક્ર, વર્ત્ત,
સ્વસ્તિક, મત્સ્ય, કલશ અને કમળ વગેરે લક્ષણોનું સ્થાન રૂપઃ તેમ વર્ણી
જ્વર, અતિસાર ભગંદર વગેરે રોગથી રહિત, બહુ અને બહુ વિધ ઇત્યાદિ
વિશેષણોને ગ્રહણ કરનારી વસ્તુબોધની શક્તિ રૂપ બુદ્ધિથી યુક્ત અને ક્ષિપિ,
શિક્ષાથી માંડીને પક્ષિઓના શબ્દોનું જ્ઞાન થાય ત્યાંબુધીની કલ્પાઓના સમુ-
દાય વડે યુક્ત એવું જન્મ થાય છે. ૧૩

મૂલાર્થ—વર્ણી ગુણ ઉપર પદ્ધપાત, નકારા આચરણનો ભય,
પવિત્ર બુદ્ધિ આપનારા મિત્રોનો યોગ, સત્કથાનું શ્રવણ, યુક્તિ
માર્ગને અનુસરતો બોધ, ધર્મ, અર્થ અને કામને સેવવા મત્સ્ય ઉ-
ચિત વસ્તુનો પ્રાપ્તિ કે જે પ્રાણીઓના સમૂહના કલ્પાઓને અર્થ

ને જનોનાં, અત્યુદારઆશયઃ, અસાધારણા વિષયાઃ, રહિતાઃ સંક્રે-
શેન, અપરોપતાપિન, અમંગુલાવસાનાદિતિ ॥૧૪॥

ગુણાઃ શિષ્ટચરિતવિશેષા અસજ્જનાનચર્યનાદયઃ । તથા ચ પઠન્તિ ।

“ અસંતો નાચ્યર્થ્યાઃ સુહૃદપિ ન યાચ્યસ્તનુધનઃ,
પ્રિયાઘૃત્તિર્ન્યાપ્યા મદ્ધિનમસુજંગેઽપ્યસુકરમ્ ।
વિપદ્યુચ્ચૈઃ સ્થેયં પદમનુવિધેયં ચ મહતાં,
સતાં કેનોદ્દિપ્તં વિપમમસિધારાવ્રતમિદમ્ ॥ ૧ ॥

તેણાં પક્ષોઽન્યુપગમઃ તત્ર પાતોઽવતાર ઇતિ । અતઃ એવ અસદાચારજીરુતા ।
ચૌર્યપારદાર્યાઘનાચારાદ્ વ્યાધિવિપમદીપનકાદિજ્ય ઇવદૂરં જીરુજ્ઞાવઃ । કલ્યા-

થાય છે, જે માતાપિતાદિ ગુરૂજનને સંતોષ કરનારી છે, બીજા ગુ-
ણને વધારનારી છે અને લોકને દૃષ્ટાંત દેવા યોગ્ય છે, અતિ ઉદાર
એવો મનનો પરિણામ થાય છે. અસાધારણ વિષયો પ્રાપ્ત થાય છે,
જે વિષયો કલેશ રહિત, પરને પરિંતાપ નહીં કરનારા અને સુંદર
પરિણામ વાલા છે. ૧૪

ટીકાર્થ—ગુણ એટલે દુર્જનની પ્રાર્થના ન કરવી વિગેરે શિષ્ટ પુરૂ-
ષોના આચરણો; તેને માટે નીતિ શાસ્ત્રમાં કહેલું છે—

“ અસત્પુરૂષોની પાસે પ્રાર્થના કરવી નહીં, મિત્ર કે સગો હોય પણ
જે તે થોડા ધનવાલો હોય તો તેની પાસે યાચના કરવી નહીં. ન્યાયથી
સુંદર નિર્વાહ કરવો, પ્રાણનો નાશ થાય તો પણ અકાર્ય કરવું નહીં, વિપત્તિ
આવે ત્યારે ઉન્નતપણે રહેવું અને મોટા પુરૂષોના આચરણને અનુસરવું આ
પ્રકારનું અદ્વિતીય ધાર જેવું આકર્ષં મોટા પુરૂષોનું વ્રત કહેણે ઉપદેશ કરેલું
છે : ૧ એ તો સત્ પુરૂષોનો સ્વભાવજ છે.

તે ગુણોનો પક્ષપાત એટલે તે ગુણો પોતાનામાં આવે એવી રીતે કરવું,
એથીજ કરીને અસત્ આચરણથી ભય ગળવો એટલે ચોરી, બંધિયાર વગેરે

નિવંધનૈર્જનૈર્યોગઃ સંવંધઃ । સતાં સદાચારાણાં ગૃહિણાં યતીનાં ચ
કથાશ્રવણં ચરિતાકર્ણનં । માર્ગાનુગો મુક્તિપથાનુવર્તીં વોધો વસ્તુપરિચ્છેદઃ । સર્વેષાં
ધર્માર્થકામાનામારાધનં પ્રત્યુચિતાનાં વસ્તુનાં પ્રાપ્તિર્જ્ઞાનઃ । સર્વોચિતપ્રાપ્તિઃ । કીદ-
શ્યસાવિતિ વિશેષણચતુષ્ટયેનાહ । હિતાય કલ્યાણાય સત્ત્વસંઘાતસ્ય જંતુજાતસ્ય,
પરિતોષકરી પ્રમોદદાયિની ગુરુણાં માતાપિત્રાદિજ્ઞોકસ્ય, સંવાર્દિની વૃદ્ધિકા-
રિણી ગુણાંતરસ્ય સ્વપરેષાં ગુણવિશેષસ્ય, નિદર્શનં દૃષ્ટાંતભૂમિસ્તેષુ તેષ્વાચરણવિશેષેષુ
જનાનાં વિશિષ્ટજ્ઞોકોનાં । તથાઽત્યુદારોઽતિતીર્થોદાર્યવાન્ આશયો મનઃપરિણામઃ
। અસાધારણા અન્યૈસ્સામાન્યાઃ શાસ્ત્રિજ્ઞાદીનામિવ વિપયાઃ શબ્દાદયઃ ।
રહિતાઃ પરિહીણાઃ સંક્રેશેનાત્યંતાજિવંતેન । અપરોપતાપિનઃ પરોપરોધવિકલ્પાઃ,
અમંગુલ્લાવસાનાઃ પથ્યાન્નજોગા ઇવ મુંદરપણિમાઃ ॥ ૧૪ ॥

અનાચારથી રોગ, વિધિ અને બલતા અગ્નિ વગેરેની જેમ અતિશય ભય
રાખવો. કલ્યાણ ભિન્ન એટલે ધર્મને વિષે બુદ્ધિ થવાના કારણરૂપ પુરૂષો,
તેમનો સંબંધ રાખવો. સત્ એટલે સદાચારી એવા ગૃહસ્થો અને યતિઓના
ચરિત્રો સાંભળવા. મુનિ માર્ગને અનુસરતો બોધ કરવો એટલે સર્વ વસ્તુનું
યથાર્થ તત્ત્વ સમજવું. સર્વ ધર્મ, અર્થ અને કામના આરાધન કરવા પ્રત્યે
યોગ્ય એવી સર્વ વસ્તુની પ્રાપ્તિ થાય. તે પ્રાપ્તિ કેવી છે? તે ચાર વિશેષણોથી
કહે છે. જંતુઓના સમૂહને કલ્યાણ કરનારી, માતાપિતાદિ ગુરૂજનને પ્રભાદ
આપનારી, પોતાને તથા પરને બીજા ગુણોની વૃદ્ધિ કરનારી, અને તે તે
મુંદર આચરણને વિષે શિષ્ટ લોકોને દૃષ્ટાંત દેવાની ભૂમિકારૂપ એવી સર્વોચિત
પ્રાપ્તિ છે. તેમજ તીવ્ર ઉદારતાવાલો મનનો પરિણામ અન્ય પુરૂષોને સાધા-
રણ નહીં એવા શાસ્ત્રભદ્રાદિકની જેમ શબ્દાદિક વિષયોની પ્રાપ્તિ થાય છે.
તે વિષયો કેવા છે? અત્યંત આસક્તિએ રહિત, પરને પરિતાપ નહીં કરનારા,
અને પથ્ય વસ્તુના ભોગની પેટે મુંદર પરિણામવાલા અસાધારણ વિષયોની
પ્રાપ્તિ થાય છે. ૧૪

તથા કાલે ધર્મપ્રતિપત્તિરિતિ ॥ ૧૫ ॥

કાલે વિષયવૈમુલ્યજ્ઞાનાવસરજ્ઞાણે ધર્મપ્રતિપત્તિઃ સર્વસાવધવ્યાપારપરિ-
હારરૂપા ॥ ૧૫ ॥

તત્ર ચ ગુરુસહાયસંપદિતિ ॥ ૧૬ ॥

ગુર્વી સર્વદોષવિકલત્વેન મહતી સહાયાનાં ગુરુગચ્છાદીનાં સંપત્ સંપત્તિઃ
॥ ૧૬ ॥

તતશ્ચ સાધુસંયમાનુષ્ઠાનમિતિ ॥ ૧૭ ॥

સાધુ સર્વાતિચારપરિહારતઃ શુષ્કં સંયમસ્ય પ્રાણાતિપાતાદિપાપસ્થાનવિ-
રમણરૂપસ્ય અનુષ્ઠાનં કરણમ્ ॥ ૧૭ ॥

મૂલાર્થ—અવસર આવે ધર્મનું અંગીકાર કરવાપણું
થાય છે. ૧૫

ટીકાર્થ—અવસર એટલે વિષયથી વિમુખપણાના લાભનો સમય તેને
વિષે સર્વ સાવધ વ્યાપારનો પરિહાર કરવારૂપ ધર્મનું અંગીકાર કરવાપણું
થાય છે. ૧૫

મૂલાર્થ—તે ધર્મની પ્રાપ્તિને અવસરે નિર્દોષ હોવાથી મોટી
ગુરૂ આદિની સહાયતારૂપ સંપત્તિ મળે છે. ૧૬

ટીકાર્થ—ગુરૂ એટલે સર્વ દોષ રહિતપણાએ મોટી ગુરૂ ગચ્છ વગે-
રેની સંપત્તિ મળે છે. ૧૬

મૂલાર્થ—તે પછી સારી રીતે સંયમનું પાલન થાય છે. ૧૭

ટીકાર્થ—સર્વ અતિચારના પરિહારથી શુદ્ધ એવું પ્રાણાતિપાત વગેરે
પાપસ્થાનનું વિરમણ રૂપ સંયમનું આચરણ કરવું. ૧૭

તતોઽપિ પરિશુદ્ધારાધનેતિ ॥ ૧૮ ॥

પરિશુદ્ધા નિર્મલ્લીમસા આરાધના આજીવિતાંતસંલેખના લક્ષણ ॥ ૧૮ ॥

તત્ર ચ વિધિવચ્છરીરત્યાગ ઇતિ ॥ ૧૯ ॥

શાસ્ત્રીયવિધિપ્રધાનં યયા જનતિ एवं કલેવરપરિમોક્ષઃ ॥ ૧૯ ॥

તતો વિશિષ્ટતરં દેવસ્થાનમિતિ ॥ ૨૦ ॥

વિશિષ્ટતરં પ્રાગ્જન્મદેવસ્થાનાપેક્ષયા મુંદરતરં સ્થાનં વિમાનાવાસલક્ષણ-
મસ્ય સ્યાત્ ॥ ૨૦ ॥

તતઃ સર્વમેવ શુન્નતરં તત્રેતિ ॥ ૨૧ ॥

મૂલાર્થ—શુદ્ધ સંયમ પાટયા પછી પણ અંતે પરિશુદ્ધ આરા-
ધના થાય છે. ૧૮

ટીકાર્થ—પરિશુદ્ધ એટલે મલિન નહીં, તેવી આરાધના એટલે જીવ-
નના અંત સમયે કરેલી સંલેખના થાય છે. ૧૮

મૂલાર્થ—તે સંલેખનામાં વિધિયુક્ત શરીરનો ત્યાગ થાય
છે. ૧૯

ટીકાર્થ—શાસ્ત્રમાં કહેલા વિધિનું જમ પ્રધાન પણ હોય, એવી રીતે
શરીરનો ત્યાગ કરે છે. ૧૯

મૂલાર્થ—પછી અતિશય શ્રેષ્ઠ એવું દેવતાનું સ્થાન મલે
છે. ૨૦

ટીકાર્થ—પ્રથમ પ્રાપ્ત થયેલા દેવતાના સ્થાનની અપેક્ષાએ અતિ-
મુંદર એવા વિમાનમાં નિવાસ કરવા રૂપ સ્થાન મલે છે. ૨૦

મૂલાર્થ—તે પછી ત્યાં અતિશય શુભ એવી સર્વ વસ્તુ
પ્રાપ્ત થાય છે. ૨૧

સર્વમેવ રૂપસંપદાદિ શુક્તતરં પ્રાચ્યોપેક્ષ્યાસ્તીવ શુક્તં તત્ર સ્થાને ॥૨૧॥

પરં ગતિશરીરાદિહીનમિતિ ॥ ૨૨ ॥

ગતિદેશાંતરસંચારરૂપા શરીરં દેહઃ આદિશબ્દાત્ પરિચારપ્રવીચારાદિપ-
સ્પિદસ્તૈર્હીનં તુષ્ટં સ્યાત્ ઉચ્ચરોતારદેવસ્થાનેષુ પૂર્વપૂર્વદેવસ્થાનેજ્યો ગત્યાદીનાં
હીનતયા શાસ્ત્રેષુ પ્રતિપાદનાત્ ॥ ૨૨ ॥

તથા રહિતમૌત્સુક્યક્રુઃસ્વેનેતિ ॥ ૨૩ ॥

ત્યક્તં ચિત્તવાક્યાયત્વરારૂપયા વાધયા ॥ ૨૩ ॥

પુનરપિ કીદગિત્યાહ ।

અતિવિશિષ્ટાલ્લહાદાદિમદિતિ ॥ ૨૪ ॥

ટીકાર્થ—તે દેવસ્થાનમાં રૂપ સંપત્તિ ઇત્યાદિ સર્વ વસ્તુ પૂર્વની
અપેક્ષાએ સુદરજ મલે છે. ૨૧

મૂલાર્થ—પરંતુ ગતિ તથા શરીરાદિક પૂર્વ પૂર્વની અપેક્ષાએ
હીન હોય છે. ૨૨

ટીકાર્થ—ગતિ એટલે દેશાંતર જવારૂપ અને શરીર એટલે દેહ
આદિશબ્દથી પરિચાર તથા પ્રવીચાર વગેરેનું ગ્રહણ કરવું. તે સર્વનું
હીનપણું એટલે તુચ્છપણું પ્રાપ્ત થાય છે. કારણ કે, ઉત્તરોત્તર દેવતાના
સ્થાનમાં પૂર્વપૂર્વ દેવતાના સ્થાનથી ગતિ પ્રમુખનું અલ્પપણું શાસ્ત્રને
વિષે પ્રતિપાદન કરેલું છે. ૨૨

મૂલાર્થ—ઉત્સુકપણાના દુઃખવડે રહિત એવું ઉત્તમ દેવ-
સ્થાનમાં જન્મ થાય છે. ૨૩

ટીકાર્થ—ઉત્સુકપણાથી રહિત એટલે મન, વચન અને કાયાની ત્વ-
રારૂપ ખીડાથી રહિત હોય છે. ૨૩.

વળી તે કેવું છે ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—વળી તે જન્મ અતિશય આલ્લહાદથી યુક્ત હોય છે. ૨૪

અતિવિશિષ્ટા અત્યુત્કર્ષનાજો યે આહ્વાદાદયઃ આહ્વાદકુશલાનુવંધમ-
હાકલ્યાણપૂજાકરણાદયઃ સૃષ્ટતવિશેષાઃ તદ્યુક્તમ્ ॥ ૩૪ ॥

તદ્યુતાવપિ વિશિષ્ટદેશ ઇત્યાદિસમાનં પૂર્વેણેતિ ॥ ૩૫ ॥

મુગમમેવ નવરં પૂર્વેણેતિ પૂર્વગ્રંથેન સ ચ વિશિષ્ટે દેશે વિશિષ્ટેષ્વ કાલે સ્ફીતે
મહાકુલે ઇત્યાદિરૂપ ઇતિ ॥ ૩૬ ॥

વિશેષમાહ ।

વિશિષ્ટતરં તુ સર્વમિતિ ॥ ૩૬ ॥

પ્રાગુક્તાદતિવિશિષ્ટં પુનઃ સર્વં અત્યંતનિરવંચનમ્ સુંદરરૂપાદિ ॥ ૩૬ ॥

કુત એતદિત્યાહ ।

ટીકાર્થ—અતી ઉત્કર્ષને સજનારા એવા જે આહ્વાદ, આનંદ, કુશ-
લાનુબંધ, મહા કલ્યાણકને વિષે પૂજા કરવી વગેરે સુકૃતો તે વડે યુક્ત એવા
દેવસ્થાનને પામે છે. ૨૪

મૂલાર્થ—તે દેવસ્થાનથી અગ્રા પછી ‘સારા દેશમાં જન્મ’
ઇત્યાદિ જે પ્રથમ કહ્યું તેમ જાણવું. ૨૫

ટીકાર્થ—વિશિષ્ટ દેશ તથા વિશિષ્ટ કાલ તથા પ્રસિદ્ધ એવું મહાકુલ
ઇત્યાદિ જે પૂર્વસૂત્રે કહ્યું છે, તેમ જાણવું. ૨૫

પૂર્વે જે કહ્યું તેમાં વિશેષ કહે છે—

મૂલાર્થ—પૂર્વે જે સુંદર રૂપાદિ કહ્યાં તેથી અહિં વિશેષ
રૂપાદિ જાણવા. ૨૬

ટીકાર્થ—પૂર્વે કહ્યા જે સુંદર રૂપાદિ તેથી અતિશય વિશિષ્ટ એવા
નિર્દોષ જન્મ તથા સુંદર રૂપાદિ અહિં જાણવા. ૨૬

તે સ્થાથી જાણવા તે કહે છે,

ક્ષિપ્તકર્મવિગમાદિતિ ॥ ૨૭ ॥

દૌર્ગત્યદૌર્જાગ્યહુઃકુલ્લત્વાદિપર્યાયવેદ્યકર્મવિરહાત્ ॥ ૨૭ ॥

અયમપિ ।

શુભતરોદયાદિતિ ॥ ૨૮ ॥

શુભતરાણામાતિપ્રશસ્તાનાં કર્મણાં પરિપાકાત્ ॥ ૨૮ ॥

અસાવપિ ।

જીવવૌર્યોદ્ધાસાદિતિ ॥ ૨૯ ॥

મૂલાર્થ—અશુભ કર્મનો નાશ થવાથી પૂર્વોક્તનિર્દોષ જન્મ થાય છે. ૨૭

ટીકાર્થ—દરિદ્રતા, દુર્ભાગીપણું, દુષ્કુલતા ઇત્યાદિ પર્યાયવેદ્ય વેદવા યોગ્ય એવા અશુભકર્મનો નાશ થવાથી સર્વ પદાર્થ વિશેષ સુંદર પામે છે. ૨૭ .

આ અશુભકર્મનો વિરહ શાથી થાય છે ?

મૂલાર્થ—અતિશય શુભ કર્મનો ઉદય થવાથી અશુભ કર્મનો નાશ થાય છે. ૨૮

ટીકાર્થ—અતિશય પ્રશસ્ત એવા કર્મેના પરિપાક થવાથી અશુભ કર્મનો નાશ થાય છે. ૨૮

તે પ્રશસ્તકર્મનો ઉદય શાથી થાય છે ?

મૂલાર્થ—જીવના વીર્યના આધિક પણાથી શુભ કર્મનો ઉદય થાય છે. ૨૯

જીવવીર્યસ્ય પરિશુષ્કસામર્થ્યદ્વક્ષણસ્ય હઢ્વાસાહુદ્રેકાત્ ॥ ૩૯ ॥
 ણ્યોઽપિ ।

પરિણતિવૃદ્ધેરિતિ ॥ ૩૦ ॥

પરિણતેસ્તસ્ય તસ્ય શુજાધ્યવસાયસ્ય વૃદ્ધેસ્ત્કર્પાત્ ॥ ૩૦ ॥
 ઇયમપિ ।

તત્તથા સ્વજાવત્વાદિતિ ॥ ૩૧ ॥

તસ્ય જીવસ્ય તથાસ્વજાવત્વાત્ પરિણતિવૃદ્ધિસ્વરૂપત્વાત્ પરિપક્વે હિ જવ્ય-
 ત્વે પ્રતિક્ષણં વર્જ્યંત એવ જીવાનાં શુજતરાઃ પરિણતય ઇતિ ॥ ૩૧ ॥

કિંચ પ્રનૂતોદારાણ્યપિ તસ્ય જોગસાધનાનિ, અયત્નોપન-

ટીકાર્થ—પરિશુષ્ક સામર્થ્ય ૩૫ જીવના વીર્યના અધિકપણથી
 અતિશય શુભકર્મનો ઉદય થાય છે. ૨૯

એ જીવના વીર્યનો ઉલ્લાસશાથી થાય છે. ?

મૂલાર્થ—જીવની પરિણતિની વૃદ્ધિથી જીવના વીર્યનો ઉ-
 લ્લાસ થાય છે. ૩૧

ટીકાર્થ—પરિણતિ એટલે તે તે શુભ અધ્યવસાયના ઉત્કર્ષથી
 જીવના વીર્યનો ઉલ્લાસ થાય છે. ૩૧

જીવની પરિણતિની વૃદ્ધિ શાથી થાય છે. ?

મૂલાર્થ—પરિણતિની વૃદ્ધિ થવાનો જીવનો સ્વભાવ છે, માટે ૩૨

ટીકાર્થ—જીવનો તેવો સ્વભાવ છે; એટલે જીવનું પરિણતિ વૃદ્ધિ
 પામવાનું સ્વરૂપ છે, તેથી પરિણતિની વૃદ્ધિ થાય છે. કારણ બન્યપણું
 પરિપાક પામતાં કષ્ટે કષ્ટે જીવની શુભ પરિણતિઓ અતિશય વૃદ્ધિ પામે
 છે. ૩૨

મૂલાર્થ—અતિશય ઉદાર એવા ભોગ ભોગવવાના સાધનો
 બંધ હેતુના અભાવે કરી ઉદાર સુખના સાધનોજ થાય છે, તે પ્રય-

તત્વાત્ પ્રાસંગિકત્વાદજિવ્વંગાભાવાત્કુત્સિતાપ્રવૃત્તેઃ શુચ્ચાનુવંધિ-
ત્વાહુદારસુખસાધનાન્યેવ વંધહેતુત્વાજ્ઞાવેનેતિ ॥ ૩૨ ॥

પ્રજ્ઞૂતાનિ . પ્રચુરાણ્યુદારાણ્યુદગ્રાણિ કિંપુનરન્યથારૂપાણીત્યપિશબ્દાર્થઃ ।
તસ્ય પૂર્વોક્તજીવસ્ય જોગસાધનાનિ પુરપરિવારાંતઃપુરાદીનિ હદારસુખસાધનાન્યે-
વેત્યુચરેણ યોગઃ કુત્તેત્યાહ અયત્નોપનતત્વાત્ અયત્નેન અત્પુજ્ઞાદપુણ્યમકર્પોદયપ-
રિપાકાક્રિષ્તત્વાત્, તથાવિધપુરુષકારાજ્ઞાવેનોપનતત્વાદ્ઘૌકિત્વાત્, તદપિ કુત્તેત્યાહ,
પ્રાસંગિકત્વાત્ કૃપિકરણે પલાલસ્યેવ પ્રસંગોત્પન્નત્વાત્, એતદપિ અજિવ્વંગાજ્ઞાવાત્,

ત્વ વિના પ્રસંગથી પ્રાપ્ત થાય છે, કારણ કે, તેમાં અતિ આસક્તિ-
નો અભાવ હોવાથી, કુત્સિત કર્મમાં પ્રવૃત્તિ ન હોવાથી અને શુભ
કર્મનું અનુબંધપણું રહેલ હોવાથી. માટે પૂર્વે કહેલા પુરૂષને પ્રભૂત
ભોગના સાધન ઉદાર સુખના સાધનજ થાય છે. એમ ઉત્તરોત્તર
હેતુ બાણવા.

ટીકાર્થ—પ્રભૂત એટલે મોટા એવા પૂર્વે કહેલા જીવના નગર,
પરિવાર, અંતઃપુર ઇત્યાદિ જીવના ભોગ સાધનો, તે સર્વ બંધ હેતુના
અભાવે કરી અતિ ઉદાર સુખના સાધનજ થાયછે, અન્યથા પ્રકારના અપ્રભૂત
અને અનુદાર એવા ભોગના સાધન બંધના હેતુ ન થાય, તેમાં શું કહેવું ?
એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે. અતિસુખના સાધન ભોગના થાય છે, તે ઉપર
પાંચ હેતુ બતાવેછે. પ્રયત્નવિના તે પ્રાપ્ત થાયછે, એટલે અતિશય મોટા
પુણ્યના પ્રકર્ષના ઉદ્યના પરિપાકથી ઝેંચાતા, તે સધળા ભોગ સાધન
એનીભેળે આવી મળે છે; એટલે તે પ્રકારના પુરૂષપ્રયત્ન વિના તે પ્રાપ્ત
થાયછે, તે શાથી થાયછે ? પ્રાસંગિક પણાથી મળેછે એટલે જમ ૧૦ ॥
કરતાં પરાલ ઉત્પન્ન થાયછે, તેમ એ ભોગ સાધન એનીભેળે પ્રસંગે પ્રાપ્ત
થાયછે, તે શાથી ? કે આસક્તિના અભાવથી એટલે ભરત વગેરેની પેઠે

જરતાદીનામિવ નિવિરુદ્ધજાવાત્ અયમપિ કુત્સિતાપ્રવૃત્તિઃ કુત્સિતેષુ નીતિમાર્ગો-
ત્તીર્ણેષુ જોગસાધનેષ્વપ્રવૃત્તોરિયમપિ શુજ્ઞાનુબંધિત્વાત્, મોક્ષપ્રાપ્તિનિમિત્તાર્થદેશદ્વ-
સંહનનાદિકુશલકાર્યાનુબંધાવધાયિત્વાત્કિમિત્યાહ, ઉદારમુલ્લસાધનાન્યેવ ઉદાર-
સ્યાન્યાતિશાયિનઃ મુલ્લસ્યેવ શરીરચિચાહ્વાદરૂપસ્ય સાધનાનિ જનકાનિ, નત્વિહ-
લ્લોકપરલ્લોકયોરપિ છુઃસ્વસ્ય । અત્રૈવ તાત્ત્વિકં હેતુમાહ, બંધહેતુત્વાજાવેન,
બંધસ્ય કુગતિપાતહેતોરશુજ્ઞકર્મપ્રકૃતિવિગ્રહણસ્ય હેતુત્વં હેતુજાવઃ, પ્રક્રાંતભો-
ગસાધનાનામેવ તસ્યાજાવેન, ઇદમુક્તં જવતિ, પ્રજૂતોદારાણ્યપિ જોગસાધનાનિ
બંધહેતુત્વાજાવાહુદારમુલ્લસાધનાન્યેવ તસ્ય જવંતિ, બંધહેતુત્વાજાવધાયત્નોપન-
તત્ત્વાદિકાક્રુચારોચારહેતુવીજનૂતાદ્દેતુપંચકાદિતિ ॥ ૩૨ ॥

બંધહેતુત્વાજાવમેવ વિશેષતો જાવયન્નાહ ।

અતિગાઢ આસક્તિના અભાવથી, તે શાથી બને છે ? કે અનીતિ માર્ગને
મુક્તિ નીતિ માર્ગે પ્રવૃત્તિ થાય છે માટે, તે પણ શાથી છે ? શુભાનુબંધિપણથી
એટલે ભોક્ષ પ્રાપ્તિના નિમિત્તરૂપ આર્થ દેશ, દૃઢ સંહનન [શરીરનોબંધો]
ઇત્યાદિ કુશલ કાર્યના અનુબંધપણથી, એ કારણથી કહ્યું છે કે તે ઉદાર
મુખના સાધનજ છે, એટલે અન્ય મુખના કરતાં અતિશય અધિક મુખને
ઉત્પન્ન કરનારા એટલે શરીર તથા ચિત્ત એ બંનેને આલ્હાદરૂપ મુખને
ઉત્પન્ન કરનારા છે, પણ આ લોક તથા પરલોકમાં દુઃખને ઉત્પન્ન કર-
નારા નથી, એવા તે ભોગ મુખના સાધન છે. આ સ્થલે તાત્ત્વિક હેતુ કહે
છે કે, બંધ હેતુનો અભાવ છે માટે એટલે કુગતિમાં પડવાનું નિમિત્તરૂપ
જે અશુભ કર્મ પ્રકૃતિ લક્ષણ વાલા બંધનું હેતુપણું આ દેખાડેલા ઉદાર
ભોગ સાધનો ને નથી માટે, આ કહેલી વાતનું તાત્પર્ય એ છે કે તે ધણું
ઉદાર એવા ભોગ સાધનોને બંધ હેતુ પણાના અભાવથી ઉદાર મુખના
સાધનજ તે પુરૂષને થાય છે. જે બંધ હેતુનો અભાવ છે તે પ્રયત્ન શિવાય
પ્રાપ્ત થાય છે, ઇત્યાદિ ઉત્તરોત્તર હેતુ અને તેના હેતુબૂત પાંચ હેતુઓથી બંધ
હેતુનો અભાવ જણવો. ૩૨

હવે તે બંધ હેતુપણાના અભાવને વિશેષથી ભાવના કરતા કહે છે,

અશુભપરિણામ એવ હિ પ્રધાનં વંધકારણં તદંગતયા તુ
વાહ્યમિતિ ॥ ૩૩ ॥

અશુભપરિણામ એવ હિર્યસ્માત્પ્રધાનં મુખ્યં વંધકારણં નરકાદિફલપાપ-
કર્મવંધનિમિત્તં નત્વન્યત્કિંચિત્ તદંગતયાત્વશુભપરિણામકારણતયા પુનર્વાહ્યમંતઃ-
પુરપુરાદિવંધકારણમિતિ ॥ ૩૩ ॥

કુત ઇત્યાહ ।

તદભાવે વાહ્યાદલ્પવંધનાવાદિતિ ॥ ૩૪ ॥

તદનાવે અશુભપરિણામાનાવે વાહ્યાઙ્ગીર્વાહિસોદરલ્પવંધનાવાત્તુચ્છ-
વન્યોત્પત્તેઃ ૩૪

મૂલાર્થ—અશુભ પરિણામજ બંધનું મુખ્ય કારણ છે અને
અશુભ પરિણામના કારણપણે કરીને બાહ્ય એવા અંતઃપુરાદિક
તે બંધના કારણ છે. ૩૩

ટીકાર્થ—અશુભ પરિણામ મુખ્યપણે કર્મના બંધનું કારણ છે, એ-
ટલે નરકાદિક ફલવાલા પાપકર્મ તેના બંધનું નિમિત્ત થાય છે, પણ બીજું
કાંઈ પાપકર્મ કાંઈ બંધ થવાનું નિમિત્ત થતું નથી અને બાહ્ય એવા અંતઃ-
પુર તથાપુર પ્રમુખ જે કર્મબંધના કારણ કહ્યાં છે, તે અશુભ પરિણામ થવાનાં
નિમિત્ત કારણપણે કહેલા છે, પણ મુખ્ય કર્મબંધનું કારણ તો અશુભ પરિ-
ણામજ છે. ૩૩

અશુભ પરિણામ બંધનું મુખ્ય કારણ છે, તે શી રીતે ? તેનો ઉત્તર
કહે છે.

મૂલાર્થ—અશુભ પરિણામનો અભાવ છતાં બાહ્ય એવા જી-
વહિંસાદિકથી અલ્પ બંધ થાય છે, માટે. ૩૪

ટીકાર્થ—તે અશુભ પરિણામના અભાવ સતે બાહ્ય એવા જે જીવહિં-
સાદિક તેનાથી અલ્પ બંધપણું છે, તે હેતુ માટે જે અશુભ પરિણામ છે તેજ
મુખ્ય કર્મબંધનું કારણ છે. ૩૪

एतदपि कथमित्याह ।

वचनप्रामाण्यादिति ॥ ३५ ॥

वचनस्यागमस्य प्रामाण्यात्ममाणभावात् ॥ ३५ ॥

एतदेव जावयन्नाह ।

वाह्योपमर्देऽप्यसंज्ञिषु तथाश्रुतेरिति ॥ ३६ ॥

વાહ્યઃ શરીરમાત્રજન્યઃ સ ચાસાવુપમર્દશ્ચ વહુતમજીવોપચારરૂપઃ તત્રાપિ કિં પુનસ્તદજ્ઞાવે ક્વિત્યપિશબ્દાર્થઃ । અસંજ્ઞિષુ સંમૂર્જનમહામત્સ્યાદિષુ તથાદ્યપતયા વંધસ્ય શ્રુતેઃ ‘અસન્ની સ્વબુ પદમં’ ક્ત્યાદેર્વચનસ્ય સિદ્ધાંતે સમાકર્ણનાત્ । તથાહિ, અસંજ્ઞિનો મહામત્સ્યાદયો યોજનસહસ્રાદિપ્રમાણશરીરાઃ, સ્વયંજૂરમ-

અશુભ પરિણામનો અભાવ છતાં બાહ્યહિંસાદિકથી અદ્યખંધ થાય છે, એ થી રીતે? તેનો ઉત્તર કહે છે.

મૂલાર્થ—તીર્થંકરના વચનનું પ્રમાણ છે. માટે, ૩૫

ટીકાર્થ—વચન એટલે આગમનું પ્રમાણ પાછું છે, અશુભ પરિણામને કર્મખંધ થવાનું મુખ્ય કારણપાછું છે. માટે, ૩૫

તેની ભાવના કરતા કહે છે.

મૂલાર્થ—બાહ્યર થયેલી હિંસા છતાં પણ અસંજ્ઞિ જીવોને વિષે પૂર્વે કહ્યું તેમ શાસ્ત્રમાં સંભલાય છે, માટે. ૩૬

ટીકાર્થ—બાહ્ય એટલે માત્ર શરીરથી થયેલ ઉપમર્દ એટલે હિંસા અર્થાત્ શરીરથી થયેલા ધણા જીવોનો ઉપધાત, અતિશય ધણા જીવોનો ઉપધાત ન થતાં તો અદ્યખંધ હોય તેમાં શું કહેવું? એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે. અસંજ્ઞી એટલે સંમૂર્જિત એવા મહા મત્સ્યાદિ પ્રાણીઓ, તેમને વિષે તે પ્રકારના અદ્યખંધનું શ્રવણ થાય છે.—સિદ્ધાંતમાં સંભલાય છે, તે આ પ્રમાણે ‘અસંજ્ઞી જીવ પ્રથમ નરક સુધી જાય છે.’

છત્યાદિ વચનોનું સિદ્ધાંતમાં શ્રવણ થાય છે. તે વિષે વિસ્તારથી કહે છે” અસંજ્ઞી એવા મહામત્સ્યાદિ કે જેઓ એક સદૃશ્યયોગન વગેરેના પ્રમાણવા-

અમહાસમુદ્ગમનવરતમાલોઢ્યમાનાઃ, પૂર્વકોઢ્યાદિજીવિનોઢ્નેકસત્વસંઘાતસંહારકારિણોઢપિ રત્નપ્રજાપૃથિવ્યામેવ ઉત્કર્ષતઃ પદ્મોપમાસંખ્યેયજાગરીવિષ્ણુ ચતુર્થપ્રતરવાંતિનારકેષુ જન્મ દ્વજન્તે ન પરતઃ । તંદુલમત્સ્યસ્તુ વાદ્યોપમર્દાજાવેઢપિ નિનિમિત્તમેવાપૂરિતાતિત્રીરૌદ્રધ્યાનોતન્મુદ્ધૂર્માયુરનુપાદ્ય સપ્તમનરકપૃથિવ્યાં ત્રયશ્ચિશત્સાગરોપમાયુર્નારક ઉત્પન્નતે ઢતિ, પરિણામ એવ પ્રધાનં વંધકારણમિતિ સિષ્ઠં જવતીતિ ॥ ૩૬ ॥

એવં સતિ યદન્યદપિ સિષ્ઠિમાસ્કંદતિ તદ્દર્શયતિ ।

એવં પરિણામ એવ શુન્નો મોક્ષકારણમપીતિ ॥ ૩૭ ॥

એવં યથા અશુજવચને તથા પરિણામ એવ શુજઃ સમ્યગ્દર્શનાદિર્મોક્ષકારણમપિ મુક્તિહેતુરપિ કિં પુનર્વંધસ્યેત્યપિશબ્દાર્થઃ ॥ ૩૭ ॥

લા શરીરથી યુક્ત છે, સ્વયંભૂરમણ મહાસમુદ્રને નિરંતર ઢોલનારા છે, પૂર્વ કોટી વગેરે પ્રમાણ સુધી જીવનારા છે અને અનેક પ્રાણીઓના સમૂહને સંહાર કરનારા છે, તોપણ પેહેલી રત્નપ્રજા પૃથિવીમાંજ ઉત્કર્ષથી પદ્મોપમના અસંખ્યેય ભાગના આયુષ્યવાલા અને પેહેલી નરકના ચોથા પાથડાને વિષે વર્ષતા એવા જે નારકી, તેને વિષે જન્મને પ્રાપ્ત કરે છે, પણ તેથી આગળ જતા નથી. અને તંદુલ મત્સ્ય કે જે બહારથી જીવહિંસાનેા અભાવ છતાં પણ નિમિત્ત વિના અતિતીવ્ર રૌદ્રધ્યાન કરનાર હોવાથી અંતર્મુદ્ધૂર્ત આયુષ્ય પાલીને સાતમી નરકભૂમિમાં તેત્રીશ સાગરોપમની આયુષ્યે યુક્ત એવો નારકી ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી પરિણામ એજ બંધનું પ્રધાન કારણ છે, એ વાત સિદ્ધ થાય છે. ૩૬.

એમ છતાં પણ બીજી વાત સિદ્ધ થાય છે, તે દર્શાવે છે—

મૂલાર્થ—મોક્ષનું કારણ પણ શુભ પરિણામજ છે. ૩૭

ટીકાર્થ—એ પ્રકારે જેમ અશુભબંધને વિષે પરિણામજ કારણ છે, તેમ મોક્ષનું કારણ પણ સમ્યગ્ દર્શનાદિ શુભ પરિણામ છે, એટલે મોક્ષનું કારણ પરિણામ છે, તો બંધનું કારણ થાય, તેમાં શું કહેવું ? એમ અપિ શબ્દનો અર્થ છે. ૩૭

કુતં ક્ત્યાહ ।

તદજાત્રે સમગ્રક્રિયાયોગેઽપિ મોક્ષાસિદ્ધેરિતિ ॥ ૩૮ ॥

તસ્ય શુભપરિણામસ્યાજાત્રે સમગ્રક્રિયાયોગેઽપિ પરિપૂર્ણશ્રાવણ્યોચિત્તવાદ્યાનુ-
ષ્ઠાનકલાપસંજયેઽપિ કિંપુનસ્તદભાવે ક્ત્યપિશબ્દાર્થઃ । મોક્ષાસિદ્ધેઃ નિર્વાણાનિષ્પ-
ત્તેરિતિ ॥ ૩૮ ॥

एतदपि कुत क्त्याह ।

सर्वजीवानामेवानंतशो श्रैवेयकोपपातश्रवणादिति ॥ ३९ ॥

सर्वजीवानामेव सर्वेषामपि व्यवहारार्हाणां श्राणिनामनंतशोऽनंतान् वारान्
श्रैवेयकेषु विमानविशेषूपपातस्योत्पत्तेः श्रवणाच्छेदे समाकर्णनात् ॥ ३९ ॥

મોક્ષનું પણ કારણ શુભ પરિણામ છે, એ શાથી બળવું ?

મૂલાર્થ—શુભ પરિણામનો અભાવ અને સંપૂર્ણ ક્રિયાનો
યોગ છતાં પણ મોક્ષની સિદ્ધિ થતી નથી, માટે. ૩૮

ટીકાર્થ—સમગ્ર ક્રિયાનો યોગ છતાં પણ એટલે પરિપૂર્ણ મુનિપણને
હચિત એવા બાદ્ય અનુદાનના સમૂહનો સંભવ છતાં પણ શુભ પરિણામનો
અભાવ છતાં મોક્ષની સિદ્ધિ થતી નથી, તો સમગ્ર ક્રિયાનો યોગ ન છતાં
મોક્ષની સિદ્ધિ ક્યાંથી થાય ? એમ અપિ શબ્દનો અર્થ છે ૩૮

સમગ્ર ક્રિયાનો યોગ છતાં પણ મોક્ષનો અભાવ શાથી કહો છો ?

મૂલાર્થ—સર્વ જીવોને પણ અનંતવાર શ્રેયેયકને વિષે ઉપ-
પાત થયેલો છે, એમ શાસ્ત્રથી શ્રવણ થાય છે, માટે ૩૯

ટીકાર્થ—વ્યવહાર રાશિમાં વર્તતા એવા સર્વ જીવોને અનંતવાર
શ્રેયેયક વિમાનને વિષે હતપન્ન થવાનું શાસ્ત્રમાં શ્રવણ છે, તે માટે શુભ પરિ-
ણામ વિના સંપૂર્ણ ક્રિયાનો યોગ છતાં પણ મોક્ષ થતો નથી. ૩૯

યાદિ નામંતં તતઃ કિં સિદ્ધમિત્યાહ ।

સમગ્રક્રિયાજાવે તદપ્રાપ્તેરિતિ ॥ ૪૦ ॥

સમગ્રક્રિયાજાવે પરિપૂર્ણશ્રમણ્યાનુષ્ઠાનાજાવે તદપ્રાપ્તેઃ નવૈર્ગ્વેયકોપપાતાપ્રાપ્તઃ
તથાચાવાચિ

“આણોહેણાણંતા મુક્કા ગેવેજ્જગેસુયસરીરા । ન ય તત્થાડસંપુસ્યાપ
સાહુ કિરિયાઈ ભવ્વાજ્જિ” ૧ ॥ ૪૦ ॥

ઉપસંહરન્નાહ ।

સર્વ જીવોની અન તવાર ઉત્પત્તિ ઐવેયકને વિષે સંભળાય છે, તે ઉપ-
ચી અહિં શુ મિદ્ધ થયું ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—સમગ્ર ક્રિયાનો અભાવ થતાં તે નવમા ઐવેયકની
પ્રાપ્તિ થતી નથી. ૪૦

ટીકાર્થ—સમગ્ર ક્રિયાનો અભાવ એટલે પર્વિપૂર્ણ શ્રમણપણાની
ક્રિયાના આચરણનો અભાવ, તે થતાં નવમા ઐવેયકને વિષે ઉત્પત્તિની પ્રાપ્તિ
નથી, માટે શુભ પરિણામ વિના સમગ્ર ક્રિયાનો યોગ છતાં પણ ભોક્ષની
પ્રાપ્તિ થતી નથી.

તેને માટે શાસ્ત્રમા કહેલું છે—“સામાન્યપણે સર્વ જીવોએ ઐવેયક-
ને વિષે અનંતા ગરીબ સુદ્યા છે, એટલે અનનિવાર ત્યાં ઉત્પન્ન થયા છે,
એવું ભગવંતનું વચન છે. અને એ ગવેયકને વિષે અમ પૂર્ણ એવી સાધુ
ક્રિયાએ કરી ઉત્પન્ન થતું થતું નથી. માટે સપૂર્ણ સાધુ ક્રિયા છતાં પણ
એ અમ્યગ્ દર્શનાદિરૂપ શુભ પરિણામ ન હોય તો જીવને ભોક્ષની પ્રાપ્તિ
થતી નથી, માટે ભોક્ષનું પણ પ્રધાન કારણ તેવી રીતના શુભ પરિણામ
છે.” ૧ ૪૦

હવે ચાલતાં પ્રયંગની સમાપ્તિ કરતાં કહે છે.

ફલ્યપ્રમાદસુખવૃદ્ધ્યા તત્કાષ્ટાસિદ્ધૌ નિર્વાણાવાસિરિતીતિ ॥૪૧॥

ફલ્યેવમુક્તનીત્યાપ્રમાદસુખસ્યાપ્રમત્તાદ્વક્ષણસ્ય વૃદ્ધ્યોત્કર્ષેણ તસ્ય ચારિત્રધર્મસ્ય કાષ્ટાસિદ્ધૌ પ્રકર્ષનિષ્પત્તૌ શૈલેશ્યવસ્યાલક્ષણાયાં નિર્વાણસ્ય સકલ્લેશલેશવિનિર્મુક્તેજીવસ્વરૂપજ્ઞાનલક્ષણસ્યાવાસિર્વાજ્ઞિત્વેન ઇતિઃ પરિસમાપ્તાવિતિ ॥ ૪૧॥

યત્કિંચન શુભં લોકે સ્થાનં તત્સર્વમેવહિ । અનુવંધુણોપેતં ધર્માદાપ્નોતિ માનવઃ ॥ ૪૨ ॥ ઇતિ ।

યત્કિંચન સર્વમેત્યર્થઃ શુભં સુંદરં લોકે ત્રિજગદ્વક્ષણે સ્થાનં શકાયવસ્યાસ્વભાવં તત્સર્વમેવ હિ સ્ફુટં, કીદશમિત્યાહ, અનુવંધુણોપેતં જાત્યસ્વર્ણયદિત્થદાદિવત્, ઉચારોચ્ચાનુવંધસમન્વિતં ધર્માનુક્તનિરુત્તાદાપ્નોતિ લજ્જતે માનવઃ પુમાન્,

મૂલાર્થ—આ પ્રકારે અપ્રમાદ સુખની વૃદ્ધિવડે ચારિત્ર ધર્મની મોટી સિદ્ધિ થતાં મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૪૧

ટીકાર્થ—એવી રીતે કહેલ નીતિવડે અપ્રમત્તપણાંરૂપ લક્ષણવાળા સુખની વૃદ્ધિવડે ચારિત્ર ધર્મની ઉત્કૃષ્ટ સિદ્ધિ થતાં શૈલેશીકરણની અવસ્થાને વિષે નિર્વાણનો લાભ થાય છે, એટલે સમસ્ત કલેશના લવમાત્રથી રહિત એવા જીવ સ્વરૂપનો લાભ થવારૂપ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. આદિં ઇતિ શબ્દ સંપ્રાપ્તિ અર્થમાં છે. ૪૧

મૂલાર્થ—જે કાંઈ લોકને વિષે ઇંદ્રાદિકના પ્રગટ શુભસ્થાન કહેવાય છે, તેને ઉત્તરોત્તર શુભ ગુણે સહિત એવો મનુષ્ય ધર્મથી પામે છે. ૪૨

માનવગ્રહણં ચ તસ્યૈવ પરિપૂર્ણધર્મસાધનસહત્વાદિતિ ॥ ૪૨ ॥

તથા— ધર્મશ્રિતામણિઃ શ્રેષ્ઠો ધર્મઃ કલ્યાણમુત્તમમ્ ।

હિતેકાંતતો ધર્મો ધર્મ એવામૃતં પરમ્ ॥ ૪૩ ॥ इति

एतन्निगदसिद्धमेव परं यत्पुनः पुनर्धर्मशब्दोपादानं तद्धर्मस्वात्यंतादरणी-
यताख्यापनार्थमिति ॥ ४३ ॥

तथा—चतुर्दशमहारत्नसद्भोगान्नृष्वनुत्तमम् ।

चक्रवर्त्तिपदं प्रोक्तं धर्महेत्वाविजृम्भितम् ॥ ४४ ॥

चतुर्दशानां महारत्नानां सेनापति-गृहपति-पुरोहित-गज-तुरग-वर्धकि-स्त्री-
चक्र-छत्र-चर्म-મણિ-કાકિણી-લઢગ-દંડ-લઢગાનાં સદ્ભોગાત્ પરાનપેક્ષિ-

પરિપૂર્ણ ધર્મસાધન કરવામાં સમર્થ પાણું છે. એમ જણાવવાને માટે કર્યું છે. ૪૨

મૂલાર્થ—વળી ધર્મ તે શ્રેષ્ઠ એવો ચિંતામણિ છે, ધર્મ ઉત્ત-
મ કલ્યાણરૂપ છે, ધર્મ એકાંતે હિતકારક છે અને ધર્મ એજ પરમ
અમૃત છે. ૪૩

ટીકાર્થ—આ શ્લોકનો અર્થ પ્રથમ કલ્યા પ્રમાણેજ છે, પરંતુ જે
વારંવાર ધર્મ શબ્દનું અહણ કર્યું છે તે ધર્મનું અત્યંત આદરવાપણું પ્રસિદ્ધ
કરવાને માટે છે. ૪૩

મૂલાર્થ—ચૌદ મહા રત્નોના ભોગથી મનુષ્યને વિષે ઉત્તમ
ગણાતું એવું ચક્રવર્તીનું પદ ધર્મની લીલાનો માત્ર વિલાસ છે,
એમ કહેલું છે ૪૪.

ટીકાર્થ—સેનાપતિ, ગૃહપતિ, પુરોહિત, હાથી, અશ્વ, વર્ધકિ (મીસ્ત્રી)
સ્ત્રી, ચક્ર, છત્ર, ચર્મ, મણિ, કાકિણી, ખર્જ અને દંડ વગેરે ચૌદ મહારત્નોનો

તથા મુંદરજોગાત્ નૃપુ નરેપુ મધ્યેઽનુત્તમં સર્વં પ્રધાનં કિં તદિત્યાહ ચક્રવર્તિપદં
ચક્રધરપદવી પ્રોક્તં પ્રતિપાદિતં સિદ્ધાંતે ધર્મદેહ્યાવિઝંભિતમ્ ધર્મઘ્નીઘ્યાવિઘ્નસિત-
મિતિ ॥ ૪૨ ॥

इति श्रीमुनिचंद्रसूरिविरचितायां धर्मविष्णुवृत्तौ धर्मफलविधिः
सप्तमोऽध्यायः व्याख्यातः

સદ્ભોગ એટલે પરની અપેક્ષા રહિત મુંદર ઉપભોગ, તેનાથી મનુષ્યોને વિષે
ચક્રવર્તીનું પદ એટલે ચક્રવર્તીની પદવી સિદ્ધાંતમાં ધર્મની લીલાનો વિલાસ
છે, એમ કહેલું છે. ૪૩

श्री मुनिचंद्रसूरिविरचित धर्मविन्दुनी वृत्तिमां धर्मफलविधि
नामे सातमो अध्याय तथा तेनी व्याख्या समाप्त यद्य.

समाप्तः सप्तमोऽध्यायः ।

અષ્ટમઃ અધ્યાયઃ ।

અધુનાષ્ટમ આરંભ્યતે । તસ્ય ચેદમાદિસૂત્રમ્ ।

કિં ચેહ્ વહુનોક્તેન તીર્થકૃત્ત્વં જગદ્ધિતમ્ ।

પરિશુદ્ધાદવાપ્નોતિ ધર્માભ્યાસાન્નરોત્તમઃ ॥ ૧ ॥ ઇતિ ।

કિંચેત્યમ્યુચ્યે, ઇહ ધર્મફલચિંતાયાં વહુના પ્રચુરેણોક્તેન ધર્મફલેન યત-
સ્તીર્થકૃત્ત્વં તીર્થકરપદલક્ષણં જગદ્ધિતં જગજ્જંતુજાતહિતાધાનકરં પરિશુદ્ધાદમલીમ-

આધ્યાય આઠમો.

૬ વે આઠમા અધ્યાયનો આરંભ કરવામાં આવે છે, તેનું આ પ્રથમ
સૂત્ર છે.

મૂલાર્થ—વધારે શું કહેવું ? ઉત્તમ પુરૂષ અતિ શુદ્ધ ધર્મ-
ના અભ્યાસથી જગતને હિતકારી એવા તીર્થકરપણાને પામે છે. ૧

ટીકાર્થ—‘ કિં ચ ’ એ અભ્યુવ્યય અર્થમાં છે. આ ધર્મક્ષત્રી
ચિંતાને વિષે ધર્મનું ધણું ફલ કહેવું, તેથી શું ? જ્યોતી નરોત્તમ એટલે સ્વ-
ભાવથીજ બીજા સામાન્ય પુરૂષોમાં પ્રધાન એવો પુરૂષ નિર્મલ ધર્મના અભ્યા-
સથી જગત ઊપના હિતને કરનાર એવા તીર્થકરપણાને પામે છે, તે વાત

સાંદવામોતિ લભતે ધર્માન્યાસાત્ પ્રતીતરૂપાન્નરોત્તમઃ સ્વજાવત એવ સામાન્યા-
પરપુરુષમધાનઃ । તથાહિ । તીર્થંકરપદયોગ્યજંતૂનાં સામાન્યતોઽપિ લક્ષણમિદં
શાસ્ત્રેષૂદ્દષ્ટ્યતે । યથા એતે આકાશં પરાર્થવ્યસનિનઃ ઉપસર્જનીકૃતસ્વાર્થાઃ, જ-
ચિત્તક્રિયાવંતઃ, અદીનજાવાઃ, સફલારંજિણઃ, અદૃષ્ટાનુશયાઃ, કૃતજ્ઞતાપતયઃ,
અનુપહૃતચિત્તાઃ, દેવગુરુબુદ્ધમાનિનઃ, તથા ગંજીરાશયા इति ॥ ૧ ॥

નતુ યદિ તીર્થકૃત્ત્વં ધર્માદવામોતિ તથાપિ કથં તદેવ પ્રકૃષ્ટં ધર્મફલમિતિ
જ્ઞાતું શક્યમિત્યાહ ।

નાતઃ પરં જગત્ત્વસ્મિન્ વિવ્યતે સ્થાનમુત્તમમ્ ।

તીર્થકૃત્ત્વં યથા સમ્યક્ સ્વપરાર્થપ્રસાધકમ્ ॥ ૨ ॥ इति ॥

દશાવિ છે. તીર્થંકર પદને યોગ્ય એવા જીવોનું લક્ષણ સામાન્યથી પણ શા-
સ્ત્રોમાં આ પ્રમાણે કહેલું છે—“એ યોગ્ય પુરૂષો જીવતા સુધી પારકા અર્થને
સાધવાના વ્યસનવાલા, પોતાના અર્થને ગૌણ કરનારા, ઉચિત ક્રિયા આચ-
રનારા, દીનભાવ વગરના, સફલ આરંભવાલા, પશ્ચાત્તાપ નહીં કરનારા,
કૃતજ્ઞતાના સ્વામી, જેમનું ચિત્ત હણાયું નથી તેવા, દેવગુરૂનું બહુ માન કર-
નારા અને ગંજીર આશયવાલા હોય છે તે પુરૂષો તીર્થંકર પદને યોગ્ય
હોય છે. ૧

અહિં કોઈ શંકા કરે કે, જે તીર્થંકરપણું ધર્મથી પમાય છે, તો તે
તીર્થંકરપણું ધર્મનું ઉત્કૃષ્ટ પ્રલ છે, એમ શી રીતે જાણી શકાય ? તેનો ઉત્તર
આપે છે—

મૂલાર્થ—આ જગતને વિષે સારી રીતે પોતાના અને પ-
રના અર્થને સાધનાઈ જેવું તીર્થંકરપણું છે, તેવું બીજું કોઈ
ઉત્તમ સ્થાન પોતાના તથા પરના અર્થને સાધનાઈ નથી. ૨

- - ન નૈવ ંતઃ તીર્થકૃત્વાત્પરમન્યત્ જગત્યસ્મિન્નુપલ્લગ્ન્યમાને ચરાચરસ્વભાવે
વિચિતે સમસ્તિ સ્થાનં પદમુત્તમં પ્રકૃષ્ઠં તીર્થકૃત્ત્વમુક્તરૂપં યથા યેન પ્રકારેણ
સમ્યગ્ યથાવત્ સ્વપરાર્થપ્રસાધકં સ્વપરપ્રયોજનનિષ્પાદકમ્ ॥ ૨ ॥

પ્રતદેવ જાવયતિ ।

પંચસ્વપિ મહાકલ્યાણેષુ ત્રૈલોક્યશંકરમ્ ।

તથૈવ સ્વાર્થસંસિદ્ધ્યાં પરં નિર્વાણકારણમ્ ॥૩॥ ઇતિ ॥

પંચસ્વપિ નપુનરેકસ્મિન્નેવ કચિન્મહાકલ્યાણેષુ ગર્જાધાનજન્મદિનાદિષુ
ત્રૈલોક્યશંકરં જગત્ત્રયસુલ્લકારિ તીર્થકૃત્ત્વમિત્યનુવર્ત્તે । ઇત્યં પરાર્થસાધકત્વમુંક્ત્વા
સ્વાર્થસાધકત્વમાહ । તથૈવ ત્રૈલોક્યસુલ્લકારણપ્રકારેણ સ્વાર્થસંસિદ્ધ્યા ક્ષાયિકસ-
મ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રનિષ્પત્ત્યા પરં પ્રધાનં નિર્વાણકારણં મુક્તિહેતુરિતિ ॥ ૩ ॥

ટીકાર્થ—પૂર્વે જેતું સ્વરૂપ કહેલું છે, અને પોતાના અને પરના
અર્થને રૂઢા પ્રકારે સાધનાઈ જે તીર્થંકરપણું આ ચરાચર જગતમાં ઉત્તમ
સ્થાનરૂપ છે, તેનાથી બીજું કોઈ ઉત્તમ સ્થાન નથીજ. ૨

તીર્થંકરપણું સ્વપરાર્થનું સાધક છે, તેજ અર્થની ભાવના કરે છે.

મૂલાર્થ—તીર્થંકરપણું પાંચ એવા પણ મહા કલ્યાણકને
વિષે ત્રણ લોકને સુખ કરનાઈ છે, તેમજ પોતાના અર્થને સાધવા-
થી મોક્ષનું ઉત્કૃષ્ટ કારણ છે. ૩.

ટીકાર્થ—તે તીર્થંકરપણું, ગર્જાધાન, જન્મદિવસ વગેરે પાંચ કલ્યા-
ણકને વિષે ત્રણ લોકમાં સુખ કરે છે, પણ એક કલ્યાણકને વિષે સુખ કરે
છે એમ નથી એમ અપિ શબ્દનો અર્થ છે. આ પ્રકારે પરાર્થનું સાધકપણું
કહી હવે સ્વાર્થનું સાધકપણું કહે છે. તેવી રીતે ત્રણ લોકના સુખને કરવાને
પ્રકારે સ્વાર્થની સિદ્ધિ એટલે ક્ષાયિક સમ્યગ્ દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રની
સિદ્ધિ તે વડે પ્રધાન એવું મોક્ષનું કારણ તીર્થંકર પણું છે. ૩

‘ ઇત્યુક્તપ્રાયં ધર્મફલમિદાનીં તચ્છેષમેવ ઉદગ્રમનુવર્ણયિ-
પ્થામ ઇતિ ॥ ૪ ॥

મુગમમેવ પરં તચ્છેષમિતિ ધર્મફલશેષમ્ ॥ ૪ ॥

एतदेव दर्शयति ।

‘ તત્ત્વ સુખપરંપરયા પ્રકૃષ્ટજાવશુષ્ઠેઃ સામાન્યં ચરમજન્મ
તથા તીર્થકૃત્ત્વં ચેતિ ॥ ૫ ॥

તત્ત્વ તત્પુનર્ધર્મફલશેષમુદગ્રં પરંપરયા ઉત્તરોત્તરક્રમેણ પ્રકૃષ્ટજાવશુષ્ઠેઃ
સકાશાત્ કિમિત્યાહ । સામાન્યં તીર્થકરાતીર્થકરયોઃ સમાનં ચરમજન્મ અપશ્ચિપદેહ-
લાજ્ઞલક્ષણં તથેતિ પદ્માંતરોપક્રમે તીર્થકૃત્ત્વં તીર્થકરજાવલક્ષણં ચઃ સમુચ્ચયે ॥૫॥

મૂલાર્થ—એવી રીતે ધર્મનું બહુધા ફલ કહ્યું, હવે તેનું અવ-
શેષ જે ઉત્કૃષ્ટ ફલ તેનું વર્ણન કરીએ છીએ. ૪

ટીકાર્થ—આ સૂત્રનો અર્થ મુગમ છે. શેષ એટલે ધર્મનું બાકી રહે-
લું ઉત્કૃષ્ટ ફલ. ૪

ધર્મનું અવશેષ ઉત્કૃષ્ટ ફલ દર્શાવે છે.

મૂલાર્થ—તે ધર્મનું શેષ ફલ મુખની પરંપરાએ કરી ઉત્કૃષ્ટ
ભાવની શુદ્ધિ થવાથી સામાન્યપણે છેલ્લું જન્મ અને તીર્થકરપણું
એ જે ઉત્કૃષ્ટ ફલ છે. ૫

ટીકાર્થ—તે ધર્મ ફલનું મોટું શેષ—ફલ ઉત્કૃષ્ટ ફલ એ છે કે, ઉ-
ત્તરોત્તર મુખની પરંપરાના ક્રમે કરીને ભાવની વિશેષ શુદ્ધિ થવાથી એક તો
સામાન્ય એટલે તીર્થકર તથા અતીર્થકર—એ બંનેને સરખું એવું છેલ્લું જન્મ
તથા તીર્થકરપણું એ જે ધર્મના ઉત્કૃષ્ટ ફલ છે, અહિં ચ શબ્દનો અર્થ સમુ-
ચ્ચયમાં છે. ૫

તત્રાક્ષિપ્તમનુત્તરં વિષયસૌખ્યં, હીનજાવવિગમઃ, ઉદગ્રત-
રા સંપત્, પ્રભૂતોપકારકરણં, આશયવિશુદ્ધિઃ, ધર્મપ્રધાનતા,
અવંધ્યક્રિયાત્વમિતિ ॥ ૬ ॥

તત્ર સામાન્યતથ્વરમજન્મનિ અક્ષિપ્તં પરિણામસુંદરમનુત્તરં શેષભોગસૌ-
ખ્યેચ્ચઃ પ્રધાનં વિષયસૌખ્યં શબ્દાદિસેવાલક્ષણં, હીનજાવવિગમઃ, જાતિ-
કુલ્લવિનવવયોઽવસ્થાદિન્યૂનતારૂપહીનત્વવિરહઃ, ઉદગ્રતરા પ્રાગ્જવેચ્ચોઽત્યંતોઽથા
સંપત્ દ્વિપદચતુષ્પદાદિસમૃદ્ધિઃ તસ્યાં ચ પ્રચૂતસ્યાતિજૂયિષ્ટસ્યોપકારસ્ય સ્વપર-
ગતસ્ય કરણં વિધાનં અતएव આશયસ્ય ચિત્તસ્ય વિશુદ્ધિઃ અમાલિન્યરૂપા,
ધર્મપ્રધાનતા ધર્મૈકસારત્વં, અતિનિપુણવિવેકવશોપલ્લબ્ધયથાવસ્થિતસમસ્તવસ્તુ-
તત્ત્વતયા અવંધ્યા અનિષ્ફલા ક્રિયા ધર્માર્થાદ્યારાધનરૂપા યસ્ય તદ્ભાવસ્ત-
ત્ત્વમ્ ॥ ૬ ॥

મૂલાર્થ—તે સામાન્ય ચરમ ભવને વિષે કલેશ રહિત અને
અને પ્રધાન એવું વિષય સુખ મલે છે, હીન ભાવનો નાશ થાય છે,
તથા અતિશય મોટી સંપત્તિ મલે છે, ઘણા ઉપકાર કરાય છે, અંતઃ
કરણની શુદ્ધિ થાય છે, ધર્મને વિષે પ્રધાનતા થાય છે અને સર્વ
ક્રિયાની સફળતા થાય છે. ૬

ટીકાર્થ—તે સામાન્ય ચરમ ભવને વિષે કલેશરહિત એટલે પરિણામે
સુંદર અને શેષ ભોગના સુખોથી પ્રધાન એવું વિષય સુખ થાય છે, એટલે
શબ્દાદિ પાંચ વિષયો ભોગવાય છે. હીન ભાવનો નાશ થાય છે એટલે જાતિ
કુલ, વૈભવ, વય, અવસ્થા ઇત્યાદિકની ન્યૂનતા રૂપ હીનપણાનો નાશ થાય છે.
અતિશય ઉંચી એટલે પૂર્વભવથી અત્યંત ઉચ્ચ એવી દ્વિપદ (દાસ દાસી)
અને ચતુષ્પદ (પશુ) વગેરેની સમૃદ્ધિ અને તેમાં અતિશય પોતાનો અને પર
નો ઉપકાર કરવો, એથીજ આશય—હૃદયની વિશુદ્ધિ એટલે અમલિનતા
થાય છે. ધર્મતુલ્ય એકસારપણું એટલે અતિનિપુણ એવા વિવેકથી પ્રાપ્ત થયે-
લ યથાર્થ સર્વતત્ત્વવડે ક્રિયાની સફળતા થાય છે, એટલે ધર્મ અર્થાં અને કામ
ની સેવારૂપતા પ્રાપ્ત થાય છે, એટલા પદાર્થો ચરમ જન્મને વિષે પ્રાપ્ત
થાય છે. ૬

તથા—વિશુદ્ધ્યમાનાઽપ્રતિપાતિચરણાવાસિઃ, તત્સાત્મ્ય-
જાવઃ જવ્યપ્રમોદહેતુતા, ધ્યાનસુખયોગઃ, અતિશયર્દ્ધિપ્રા-
પ્તિરિતિ ॥ ૭ ॥

વિશુદ્ધ્યમાનસ્ય સંક્લિષ્ટમાનવિલક્ષણતયા અપ્રતિપાતિનઃ, કદાચિદપ્ય-
ત્રંશજાનઃ, ચરણસ્ય ચારિત્રસ્યાવાસિર્જાનઃ, તતથ તેન વિશુદ્ધ્યમાનાપ્રતિપાતિના
ચરણેન સાત્મ્યં સમાનાત્મતા તત્સાત્મ્યં તેન સહૈકીજાવ ઇત્યર્થઃ, તેન જાવો જવનં
પરિણતિરિતિ, . જવ્યપ્રમોદહેતુતા જવ્યજનસંતોષકારિત્વં, ધ્યાનસુખયોગઃ
ધ્યાનસુખસ્યારોપસુખાતિશાયિનઃ ચિત્તનિરોધલક્ષણસ્ય યોગઃ અતિશયર્દ્ધિપ્રાપ્તિઃ
અતિશયર્દ્ધેરામર્ષોપધ્યાદિરૂપાયાઃ પ્રાપ્તિઃ ॥ ૭ ॥

તતથ કાલેન—

મૂલાર્થ—શુદ્ધ અને જેનો નાશ થતો નથી એવા ચારિત્રની
પ્રાપ્તિ થાય છે, તે ચારિત્રની સાથે આત્માનો એકીભાવ થાય છે, તે
ભવ્ય જનને પ્રમોદનું કારણ થાય છે. ધ્યાનના સુખનો યોગ થાય
છે, અને અતિશય ઋદ્ધિની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૭

ટીકાર્થ—હીનપણાથી વિલક્ષણ હોવાથી વિશુદ્ધ એવા અને ક્યારે
પણ જેનો નાશ થતો નથી, એવા ચારિત્રનો લાભ થાય છે તે પછી વિશુદ્ધ
અને અવિનાશી એવા ચારિત્રની સાથે એકી ભાવરૂપ પરિણતિ થાય છે એટલે
ભવ્ય જનના પ્રમોદનું કારણ થાય છે એટલે ભવ્ય જનને સંતોષ કરવાનું
કારણપણું પ્રાપ્ત થાય છે. ધ્યાન સુખનો યોગ થાય છે એટલે સમગ્ર સુખોને
ઉલ્લંઘન કરે તેવા ચિત્તનો નિરોધ કરવારૂપ લક્ષણ છે જેનું તેવા યોગ થાય
છે અને આમર્ષ ઔપધિ વગેરે લબ્ધિઓની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૭

પૂર્વોક્તિ શુણ પ્રાપ્ત થયા પછી કાલે કરીને—

અપૂર્વકરણં, ક્ષપકશ્રેણિઃ, મોહસાગરાત્તારઃ, કેવલાજિ-
વ્યક્તિઃ, પરમસુખલાજ્ઞ રતિ ॥ ૮ ॥

અપૂર્વાણાં સ્થિતિયાતરસઘાતગુણશ્રેણિગુણસંક્રમાપૂર્વસ્થિતિવંધઘ્નક્ષણાનાં
પંચાનામર્થાનાં પ્રાચ્યગુણસ્થાનેષ્વપ્રાપ્તાનાં કરણં યત્ર તદપૂર્વકરણમષ્ટમગુણસ્થાનકાં
તતથ ક્ષપકસ્ય ઘાતિકર્મપ્રકૃતિક્ષયકારિણો યતેઃ શ્રેણિર્મોહનીયાદિપ્રકૃતિક્ષય-
ક્રમરૂપા સંપદ્યતે, ક્ષપકશ્રેણિક્રમશ્ચાયં, इह परिपक्वसम्यग्दर्शनादिगुणો जीवश्चर-
મવર્તી અવિરતદેશવિરતપ્રમત્તાપ્રમત્તસંયતાન્યતરગુણસ્થાનકસ્યઃ પ્રવૃષ્ટતીવ્રશુદ્ધ-
ધ્યાનાધીનમાનસઃ, ક્ષપકશ્રેણિમારુક્તુરપૂર્વગુણસ્થાનકમવાપ્ય પ્રથમતઃ ચતુરોઽન-
તાનુવંધિનઃ ક્રોધાદીન્ યુગપત્ ક્ષપયિતુમારજતે તતઃ સાવશેષેષ્વેતેષુ મિથ્યાત્વં
ક્ષપયિતુમુપક્રમેતે । તતસ્તદવશેષે મિથ્યાત્વે ચ ક્ષીણે સમ્યગ્મિથ્યાત્વં સમ્યક્કં
ચ ક્રમેણોઽભિનત્તિ । તદનંતરમેવાવદ્ધાયુષ્કોઽનિવૃત્તિકરણં નામ સકલ્લમ્બોહાપોહૈ-

મૂલાર્થ—અપૂર્વકરણ (આઠમા ગુણસ્થાન) ને પામે છે, પછી
ક્ષપકશ્રેણી કરે છે, પછી મોહરૂપ સમુદ્રને ઉતરે છે, પછી કેવલજ્ઞાની
થઈ પરમ સુખ (મોક્ષ) નો લાભ પ્રાપ્ત થાય છે. ૮

ટીકાર્થ—અપૂર્વ કરણ એટલે પ્રથમના ગુણસ્થાનમાં ન પ્રાપ્ત થયેલા
એવા જે સ્થિતિઘાત, રસઘાત, ગુણ શ્રેણિ, ગુણ સંક્રમ તથા અપૂર્વ સ્થિતિવંધ
લક્ષણવાલા પાંચ અર્થ જેમાં કરવામાં આવે છે, તે અપૂર્વકરણ નામે આ-
ઠમું ગુણ સ્થાનક કહેવાય છે, તે પછી ક્ષપક એવો સાધુ એટલે ઘાતિકર્મની
પ્રકૃતિને ક્ષય કરનાર એવો સુન્નિ તેની શ્રેણી એટલે મોહનીયાદિ કર્મ પ્રકૃતિના
ક્ષયક્રમ રૂપ જે શ્રેણી તે ઉત્પન્ન થાય છે, તે ક્ષપક શ્રેણિનો ક્રમ આ પ્રકારનો
છે. સમ્યગ્ દર્શનાદિ ગુણ જેના પરિપક્વ થયા છે, એવો ચરમ શરીરી જીવ
એટલે અવિરત, દેશવિરત, પ્રમત્ત સંયત અને અપ્રમત્ત સંયત એ ચારમાંથી
કોઈ એક ગુણસ્થાનમાં રહેલો જીવ વૃદ્ધિ પામતા એવા અતિશય તીવ્ર અને
શુદ્ધ એવા ધ્યાનને પોતાનું મન આધીન કરી, ક્ષપક શ્રેણિને આરોહણ કર-
વાની ઇચ્છાવાલો થઈ અપૂર્વ ગુણસ્થાનને પ્રાપ્ત કરી પ્રથમથીજ ચાર એવા
અનંતાનુબંધી ક્રોધાદિકને એકી સાથે નાશ કરવાનો આરંભ કરે છે, તે પછી

કસહં નવમગુણસ્થાનકમપ્યાતોહતિ । તત્ર ચ તથૈવ પ્રતિક્ષણં વિશુદ્ધમાનઃ ક્રિય-
ત્સ્વપિ સંખ્યાતેષુ જાગેષુ ગતેષ્વર્થૌ કપાયન્ અપ્રત્યાખ્યાનાવરણપ્રત્યારખ્યાનાવર-
ણસંક્રિતાન્ ક્રોધાદીનેવ ક્ષપયિતુમારજતે । ક્ષીયમાણેષુ ચ તેષ્વેતાઃ પોમશમકૃતી-
રધ્યવસાયવિશેષાન્નિદ્રાન્નિદ્રા? પ્રચક્ષામચક્ષાઃ સ્થાનાર્દિઃ નરકગતિઃ નરકાનુ-
પૂર્વોઽર્તિર્યગતિર્યગતિર્યગાનુપૂર્વોઽર્કેન્દ્રિયઽર્કોન્દ્રિયઽર્ત્રીન્દ્રિયઃ? ચતુર્િન્દ્રિય-
જાતિનામ? આતપનામ? ઉદ્યાતનામ? સાધારણનામ? સ્થાવરનામ
? સૂક્ષ્મનામ? લક્ષણાઃ ક્ષપયતિ । તતોઽષ્ટકપાયાવશેષસ્યેયેયદિ પુરુષઃ પ્ર-

તે અનંતાનુબંધી ક્રોધાધિક કાંઇક અવશેષ રહે સતે મિથ્યાત્વનો ક્ષય કરવા
માંડે છે, તે પછી અનંતાનુબંધી ક્રોધાદિકના અવશેષનો તથા ક્ષય કરવા
માંડેલું મિથ્યાત્વ એ બનેનો ક્ષય કરે છે. તે પછી સમ્યક્ મિથ્યાત્વ એટલે
મિશ્રપુંજ અને સમ્યક્ત્વ એટલે શુદ્ધપુંજ એ બંને અનુક્રમે ખપાવે
એટલે પ્રથમ મિશ્રપુંજને અને પછી શુદ્ધપુંજને ખપાવે સાર બાદ જેણે આ-
યુખ્ય બાંધ્યું નથી, એવો જીવ સર્વ મોહને નાશ કરવામાં એકકું એવું અનિ-
વૃત્તિ કરણ નામનું જે નવમું ગુણસ્થાનક છે, તે ઉપર આરોહણ કરે છે અને
તેમાં પૂર્વોક્ત રીતને અનુસારે પ્રતિક્ષણે શુદ્ધ થતો એ ગુણસ્થાનનાડેટલાએક
સંખ્યાતા ભાગ જતાં અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણ એવા નામ-
વાલા ક્રોધાદિ આઠ કપાયોને નાશ કરવાનો આરંભ કરે છે, અને તે આઠ
કપાય ક્ષય કરવા માંડતાં આ સોળ પ્રકૃતિઓનો કોઈ જાતના અધ્યવસાય
વિશેષે કરીને નાશ કરે છે, તે સોળ પ્રકૃતિઓના નામ આ પ્રકારે છે—
૧ નિદ્રાનિદ્રા, ૨ પ્રચક્ષા પ્રચક્ષા, ૩ સ્થાનાર્દિ, ૪ નરક ગતિ, ૫ નરકાનુપૂર્વી,
૬ તિર્યગ્ગતિ, ૭ તિર્યગાનુપૂર્વી, ૮ એકેન્દ્રિય, ૯ દ્વૈન્દ્રિય, ૧૦ ત્રીન્દ્રિય,
૧૧ ચતુર્િન્દ્રિય જાતિ નામ, ૧૨ આતપ નામ, ૧૩ ઉદ્યાત નામ, ૧૪ સાધા-
રણ નામ, ૧૫ સ્થાવર નામ અને ૧૬ સૂક્ષ્મ નામ—એ સોળ લક્ષણવાલી
પ્રકૃતિઓને ખપાવે તે પછી આઠ કપાયના અવશેષ એટલે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ
અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણના શેષનો ક્ષય કરે. સાર બાદ જેણે કરનાર એ પુરુષ-
વેદી હોય તો નપુંસકવેદને ખપાવે, તે પછી સ્ત્રીવેદને ખપાવે અને તે પછી

તિપ્તા તતો નપુંસકવેદં તતઃ સ્ત્રીવેદં તતો દ્વાસ્પાદિપદ્કં તતઃ પુનઃ પુરુષવેદં ક્ષપયતિ । યદિ પુનર્નપુંસકં સ્ત્રી વા તદા પુરુષવેદસ્થાને સ્વવેદમિતરવેદદ્વયં ચ યથા જથન્યપ્રથમતયા ક્ષપયતિ । તતઃ ક્રમેણ ક્રોધાદીન્ સંજ્વલનાન્ ત્રીન્ અતઃ વાદર-
લોચં ચાત્રૈવ ક્ષપયિત્વા સૂદ્ધમસંપરાયણગુણસ્થાને ચ સૂદ્ધમં સર્વથા વિનિવૃત્તસકલ-
મોહવિકારાં ક્ષીણમોહગુણસ્થાનાવસ્થાં સંશ્રયતે । તત્ર ચ સમુદ્ગમતરણશ્રાંત-
પુરુષવત્ સંગ્રામાંગણવિનિર્ગતપુરુષવદ્વા મોહનિગ્રહનિશ્ચલનિવદ્ધાધ્યવસાયતયા પરિ-
શ્રાંતઃ સન્નતર્મુહૂર્ત્તં વિશ્રમ્ય તદ્ગુણસ્થાનકદ્વિચરમસમયે નિદ્રાપચલે ચરમસમયે ચ
જ્ઞાનાવરણાંતરાય પ્રકૃતિદશકં દર્શનાવરણાવશિષ્ટં પ્રકૃતિચતુષ્કં ચ યુગપદેવ ક્ષપયતિ

હાસ્પાદિક વગેરે છત્રે અપાવી પુરુષવેદને અપાવે અને જે ક્ષપક શ્રેણિ કરનાર નપુંસક હોય અથવા સ્ત્રી હોય તો પુરુષવેદને ઠેકાણે પોતાના વેદને અપાવે અને પછી બાકીના બે વેદને અપાવે એટલે જે ક્ષપક શ્રેણિ કરનાર નપુંસક હોય તો પ્રથમ સ્ત્રીવેદને અને પછી પુરુષવેદને અપાવે ત્યાર બાદ પોતાના વેદને અપાવે, જે સ્ત્રીવેદ હોય તો પ્રથમ નપુંસક વેદને અને પછી પુરુષવેદને અને પછી પોતાના વેદને અપાવે, ત્યાર પછી અનુક્રમે સંજ્વલન ક્રોધાદિક ત્રણ કથાયને અપાવે, પછી બાદર લોભને એજ ગુણ સ્થાનમાં અપાવીને સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુણસ્થાનમાં સૂક્ષ્મ લોભને અપાવે છે, તેને અપાવ્યા પછી સર્વ પ્રકારે સર્વ મોહ વિકાર જેમાં નિવૃત્ત થયો છે, એવી ક્ષીણ મોહ ગુણસ્થાનકની અવસ્થાનો આશ્રય કરે છે. ત્યાં સમુદ્રને તરીકે થાકેલા પુરુષની પેઠે તથા સં-
ગ્રામરૂપ આંગણમાંથી યુદ્ધ કરી નીકળેલા પુરુષની પેઠે મોહનો નિગ્રહ કરવામાં નિશ્ચલ અધ્યવસાય બાંધવાથી પરિશ્રાંત થયેલો તે જીવ તે બારમા ગુણસ્થા-
નમાં વિશામો લઇને તે ગુણસ્થાનના બીજા ચરમ સમયને વિષે એટલે છેલ્લા સમયથી પ્રથમ રહેલા સમયને વિષે નિદ્રા અને પ્રયત્ન એ બે પ્રકૃતિને અપા-
વે અને ચરમ સમયને વિષે જ્ઞાનાવરણની પાંચ અને અંતરાયની પાંચ એ દશ પ્રકૃતિ તથા દર્શનાવરણની અવશિષ્ટ પ્રકૃતિ ચાર એ રીતે ચૌદ પ્રકૃતિને સાથેજ અપાવે છે. આ ક્ષપક શ્રેણી વિષે જે કહેવામાં આવ્યું છે, તે જણે આયુધ્ય બાંધેલ નથી, તેને ઉદેશીને છે. જણે આયુધ્ય બાંધેલ છે, તે તો સાત

વદ્વાયુઃ પુનઃ સપ્તકરુણાનંતરં વિશ્રમ્ય યથાનિવૃષ્ઠં ચાયુરતુચ્છયઃ જવાંતરે કૃપક-
ર્થેણ સમર્ચયત્ત્વમ્મિતિ ।

યથાત્રાપૂર્વકરુણોપન્યાસાનંતરં કૃપકશ્રેણેરુપન્યાસઃ સ સૈદ્ધાંતિકપદ્મા-
પેક્ષયા, યતો દર્શનમોહસપ્તકસ્યાપૂર્વકરુણસ્ય એવ ક્વયં કરોતીતિ તન્મતં, ન તુ
યથા કર્મગ્રંથિકાન્નિમાયેણ । વિરતસમ્યગ્દૃષ્ટ્યાચન્યતરગુણસ્થાનકચતુષ્ટયસ્ય મિતિ
તતો મોહસાગરોચારઃ મોહો મિથ્યાત્વમોહાદિઃ સ એવ સાગરઃ સ્વયંચૂરમણાદિ-
પારાચારઃ મોહસાગરઃ તસ્માદુચારઃ પરપારમાપ્તિઃ । તતઃ કેવલજ્ઞાનિવ્યક્તિઃ કેવલ
સ્ય કેવલજ્ઞાનકેવલદર્શનજ્ઞાણસ્ય જીવગુણસ્ય જ્ઞાનાવરણાદિધાતિકર્મોપરતાવ-
નિવ્યક્તિરાવિર્જાવઃ । તતઃ પરમસુખજ્ઞાનઃ પરમસ્ય પ્રકૃષ્ટસ્ય દેવાદિસુખાતિશા-
યિનઃ સુખસ્ય લાજઃ પ્રાપ્તિઃ ॥ ઉક્તં ચ ।

પ્રકૃતિને ખપાવ્યા પછી—એટલે ચાર અનંતાનુબંધીની અને ત્રણ દર્શન
મોહનીયની—એમ સાત પ્રકૃતિ ખપાવીને વિશ્રાંતિ લે છે અને પછી પોતે
જેવી રીતે આયુધ્ય ખાંધ્યું છે, તેવી રીતે ભોગવીને અન્ય ભવમાં ક્ષપકશ્રેણી-
નો પ્રારંભ કરે છે.

અહિં અપૂર્વ કરણ કર્યા પછી ક્ષપકશ્રેણિનું કહ્યું છે, તે સૈદ્ધાંતિકની
અપેક્ષાએ કહ્યું છે. જ્યો અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનમાં રહેતા દર્શન મોહનીના
સપ્તકનો ક્ષય કરે છે, એવો તે સૈદ્ધાંતિકનો જ અભિપ્રાય તેને સ્વીકારીને કહે
લું છે, પરંતુ કર્મગ્રંથના અભિપ્રાય પ્રમાણે કહેલું નથી. કર્મગ્રંથના કરનાર-
નો અભિપ્રાય એવો છે કે,—અવિરતક સમ્યગ્ દૃષ્ટિ ઇત્યાદિ ચાર ગુણસ્થાનક
માંથી ગમે તે ગુણસ્થાનમાં રહેલા જીવ ક્ષપકશ્રેણિ કરે તે પછી મિથ્યાત્વ
મોહાદિરૂપ સ્વયંભૂરમણ પ્રમુખ સમુદ્ર તેમાંથી ઉતરવું થાય છે, એટલે સામે
પાર જવાય છે. તે પછી કેવલજ્ઞાન અને કેવલ દર્શન રૂપ જીવનો ગુણ પ્રગટ
થાય છે, એટલે જ્ઞાનાવરણાદિધાતિકર્મનો નાશ થતાં આત્મ ગુણ પ્રગટ થાય
છે. તે પછી દેવતાના સુખથી અધિક એવા સુખનો લાભ થાય છે. તે વિષે
શાસ્ત્રમાં કહેલું છે.

“યદ્ધ કામસુખં લોકેં યદ્ધ દિવ્યં મહાસુખમ્ ।
વીતરાગસુખસ્પેદમનંતાંશે ન વર્તેતે ” ॥ ૧ ॥ ઇતિ ।

અત્રૈવ હેતુમાહ ।

સદારોગ્યાસેરિતિ ॥ ૧૦ ॥

સદારોગ્યસ્ય જાવારોગ્યરૂપસ્ય આપ્તેર્લાજાત્ ॥ ૧૦ ॥

ઇયમપિ કુત્ત ઇત્યાહ ।

જાવસંનિપાતક્રયાદિતિ ॥ ૧૧ ॥

જાવસંનિપાતસ્ય પારમાર્થિકરોગવિશેષસ્ય ક્રયાહુચ્છેદાત્ ॥ ૧૧ ॥

સંનિપાતમેવ વ્યાચટ્ટે ।

“આ લોકને વિષે જે કામ સુખ છે અને દેવ લોકને વિષે જે દિવ્ય મહાસુખ છે, તે સઘણું એકત્ર કરીએ તો પણ વીતરાગના સુખનો અનંતમો ભાગ પણ ન થાય. ૧ ૯

પરમ સુખનો લાભ થાય છે, તેનું કારણ દર્શાવે છે.

મૂલાર્થ—નિરંતર આરોગ્યની પ્રાપ્તિ થઈ છે, માટે પરમસુખનો લાભ થાય છે. ૧૦

ટીકાર્થ—ભાવ નિરાગતા રૂપ આરોગ્યનો લાભ થયો છે માટે. ૧૦ નિરંતર ભાવ આરોગ્યની પ્રાપ્તિ પણ શાથી થઈ છે ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—ભાવ સંનિપાતનો નાશ થયો છે, માટે સદા આરોગ્યની પ્રાપ્તિ થઈ છે. ૧૧

ટીકાર્થ—ભાવ સંનિપાત એટલે પારમાર્થિક રોગ વિશેષ જે તેનો કાય થાય છે. ૧૧

ભાવ સંનિપાતનું સ્વરૂપ કહે છે.

રાગદ્વેષમોહાદિ દોષાસ્તથા તથાત્મદૂષણાદિતિ ॥૧૨॥

રાગદ્વેષમોહા વદ્યમાણલક્ષણાઃ હિ સ્ફુટં દોષાનાવસંનિપાતરૂપાઃ ।
અત્ર હેતુમાહ । તથા તથા તેન તેન પ્રકારેણ અનિષ્વંગકરણાદિના આત્મનો જીવ-
સ્ય દૂષણાધિકારમાપણાત્ ॥ ૧૨ ॥

તત્ત્વજ્ઞેદપર્યાયૈર્વ્યાખ્યેતિ ન્યાયાઘાગાદીનેવ તત્ત્વત આહ ।

અવિષયેઽભિષ્વંગકરણાઘાગ ઇતિ ॥ ૧૩ ॥

અવિષયે પ્રકૃતિવિશરાક્તયા મતિમતામનિષ્વંગાનર્હે સ્વ્યાદૌ વસ્તુનિ અ-
નિષ્વંગકરણાચિત્તપ્રતિબંધસંપાદનાત્કિમિત્યાહ રાગો દોષઃ ॥ ૧૩ ॥

તત્રૈવાગ્નિજ્વાલાકલ્પમાત્સર્યાપાદનાદ્દ્વેષ ઇતિ ॥૧૪॥

મૂલાર્થ—તે તે પ્રકારે આત્માને દૂષિત કરવાથી રાગ, દ્વેષ
અને મોહ એ ત્રણ ત્રિદોષ રૂપ ભાવ સંનિપાત કહેલ છે. ૧૨

ટીકાર્થ—જેમનું લક્ષણ આગલ કહેવામાં આવશે એવા રાગ દ્વેષ
અને મોહ એ ત્રણ ભાવ સંનિપાત રૂપ પ્રગટ ત્રિદોષ છે, તેનું કારણ દર્શવિ-
છે, તે તે પ્રકારે આસક્તિ કરાવવી વગેરે કરી જીવને વિકાર પમાડે છે, તેથી
રાગ, દ્વેષ અને મોહને ભાવ સંનિપાત કહેવાય છે. ૧૨

સ્વરૂપ, ભેદ અને પર્યાય એ ત્રણે કરીને વ્યાખ્યા કરવી એવો ન્યાય છે, તેથી
તત્ત્વથી રાગાદિકનુંજ સ્વરૂપ કહે છે.

મૂલાર્થ—અયોગ્ય વિષયોને વિષે આસક્તિ કરવી એ રાગ
કહેવાય છે. ૧૩

ટીકાર્થ—સ્વભાવથી નાશવંત પણાને લઈને બુદ્ધિમાન પુરૂષોને આસ-
ક્તિ કરવાને અયોગ્ય એવાં જે સ્ત્રી આદિ પદાર્થ તેમાં મનની જે આસક્તિ
કરવી, તે રાગ રૂપ દોષ કહેવાય છે. ૧૩

મૂલાર્થ—તેજ નાશવંત પદાર્થને વિષે આસક્તિ થતાં અ-
ગ્નિની જવાલા જેવો મત્સર કરવો તે દ્વેષ રૂપ દોષ કહેવાય છે. ૧૪

તત્રૈવ કચિદ્યેઽન્નિષ્વંગે સતિ અગ્નિજ્વાલાકલ્પસ્ય સમ્યક્તાદિગુણસર્વ-
સ્વદાહકતયા માત્સર્યસ્ય પરસંપત્ત્યસદ્વિષ્ણુજાવલ્લક્ષણસ્યાપાદનાદિધાનાત્ દોષો
દોષઃ ॥ ૨૪ ॥

હેયેતરજાવાધિગમપ્રતિવંધવિધાનાન્મોહ इति ॥ ૧૫ ॥

इह निश्चय नयेन हेयानां मिथ्यात्वादीनामितरेषां चोपादेयानां सम्यग्दर्श-
नादीनां जावानां । व्यवहारतस्तु विषकंटकादीनां सक्चंदनादीनां च अधिगम-
स्यावबोधस्य प्रतिबंधविधानात् स्वजनकरणान्मोहो दोषः ॥ १५ ॥

अथैतेषां जावसंनिपातत्वं समर्थयन्नाह ।

सत्स्वेतेषु न यथावस्थितं सुखं स्वधातुवैषम्यादिति ॥ ૧૬ ॥

ટીકાર્થ—તેજ કોઈ સ્ત્રી આદિ પદાર્થને વિષે આસક્તિ થતાં સમ્ય-
કત્વાદિ ગુણનો સર્વ પ્રકારે દાહકરી નાશ કરે છે માટે અગ્નિની જવાલા જેવો
જ પરની સંપત્તિને ન સહન કરવા રૂપ લક્ષણ વાલા મત્સરને કરવાથી દ્વેષ
નામનો દોષ કહેવાય છે. ૧૪

મૂલાર્થ—ત્યાગ કરવાયોગ્ય અને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય પદાર્થના જ્ઞાનનો અટકાવ કરવો તે મોહ નામનો દોષ કહેવાય છે. ૧૫

ટીકાર્થ—આ સ્થલે નિશ્ચયનયવડે કરીને હેય—ત્યાગ કરવા યોગ્ય એવા
મિથ્યાત્વ વગેરેનો અને ઉપાદેય ગ્રહણ કરવા યોગ્ય એવા સમ્યક્ દર્શન વિગે-
રેનો ભાવ તેમનું અને વ્યવહારનયવડે વિષ તથા કાંટા પ્રમુખ હેય પદાર્થનો
અને માલા ચંદન પ્રમુખ ઉપાદેય પદાર્થના જ્ઞાનનો પ્રતિબંધ કરવાથી—અટ-
કાવ કરવાથી મોહ નામનો દોષ થાય છે. ૧૫

એ રાગ, દ્વેષ અને મોહ—એ ત્રણ ભાવ સંનિપાત છે, એમ જણાવતાં
કહે છે.

મૂલાર્થ—એ રાગ, દ્વેષ અને મોહ છતાં ચતુર્થ સુખ ન થાય
કારણ કે, આત્માની મૂલ પ્રકૃતિનું વિષમયણું થાય છે. ૧૬

સત્સ્વેતેષુ રાગાદિષુ ન નૈવ યથાવસ્થિતં પારમાર્થિકં મુલં 'જીવસ્ય' અત્ર
હેતુઃ સ્વચાતુર્વૈપમ્યાત્ । દયતિ ધારયંતિ જીવસ્વરૂપમિતિ ધાતવઃ સમ્યગ્દર્શનાદયો
ગુણાઃ સ્વસ્થાત્મનો ધાતવઃ તેષાં વૈપમ્યાત્ યથાવસ્થિતવસ્તુસ્વસ્વરૂપપરિહારેણા-
ન્યધારૂપતયા જવનં તસ્માત્ । યથાહિ વાતાદિદોષોપવાતાઘ્નાતુષુ રસાસૃગાદિષુ
વૈપમ્યાપન્નેષુ ન દેહિનો યથાવસ્થિતં કામજોગજં મનઃ સમાધિજં વા શર્મ કિંચન
લજન્તે તથા અમી સંસારિણઃ સત્ત્વાઃ રાગાદિદોષવશાત્સમ્યગ્દર્શનાદિષુ મત્ત્વીમ-
સરૂપતાં પ્રાપ્તેષુ ન રાગદ્વેષમોહોપશમજં શર્મ સમાસાદયંતીતિ ॥ ૧૬ ॥

અમુખેવાર્થે વ્યતિરેક્ત આહ ।

ક્રીણેષુ ન હુઃસ્વં નિમિત્તાજ્ઞાવાદિતિ ॥ ૧૭ ॥

ટીકાર્થ—રાગાદિ છતાં જીવને યથાર્થે એટલે જેવું છે, તેવું સુખ થતું
નથી. તેનું કારણ કહે છે, પોતાના ધાતુનું વિપમપણું થવાથી એટલે જીવના
સ્વરૂપને ધારણ કરે તે ધાતુ કહેવાય સમ્યગ્ દર્શનાદિ ગુણો તે ધાતુ, તેમનું
વિપમપણું થવાથી જીવનું યથાર્થ સ્વરૂપ જણાતું નથી, પણ અન્ય પ્રકારે
જણાય છે તે ઉપર દૃષ્ટાંત આપે છે. જેમ વાયુ પ્રમુખ દોષના ઉપધાતથી રસ,
ફિર વગેરે ધાતુઓનું વિપમપણું થતાં દેહધારી પ્રાણીઓને જેમ કામ ભોગ-
નું અથવા મનની સમાધિનું કાંઈ સુખ પ્રાપ્ત થતું નથી, તેમજ આ સંસારી
જીવને રાગાદિ દોષના વશથી સમ્યગ્દર્શનાદિ અતિશય મલિનરૂપપણાને
પ્રાપ્તતાં રાગદ્વેષ અને મોહના ઉપશમથી જે સુખ થતું જોઈએ, તે સુખ રાગ
દ્વેષ અને મોહના ઉદયથી જીવને પ્રાપ્ત થતું નથી. ૧૬

એ અર્થને વ્યતિરેકપણે—ઉલટીરીતે કહે છે—

મૂલાર્થ—રાગાદિ ક્ષીણ થતાં હુઃખ નથી, કારણકે જીવને હુઃખ
થવાના રાગાદિ નિમિત્ત કારણનો અભાવ છે. ૧૭

ક્રીણેષુ રાગાદિષુ ન દુઃખં જાવસંનિપાતજં સમુત્પદ્યતે કુત ઇતિ ચેદુચ્યેત
નિમિત્તાજ્ઞાવાન્નિબંધનવિરહાદિતિ ॥ ૧૭ ॥

તર્હિં કિં સ્પાદિત્યાહ ।

આત્યંતિકજ્ઞાવરોગવિગમાત્ પરમેશ્વરતાતેસ્તત્તથાસ્વજ્ઞા-
વત્વાત્ પરમસુખજ્ઞાવ ઇતીતિ ॥ ૧૮ ॥

આત્યંતિકઃ પુનર્જાવાભાવેન જ્ઞાવરોગાણાં રાગાદીનાં યો વિગમઃ સમુચ્ચે-
દઃ તસ્માત્ યા પરમેશ્વરતાયાઃ શક્રચક્રાધિપાર્થૈર્વિર્યાતિશાયિન્યાઃ કેવલજ્ઞાનાદિ-
લક્ષણાયા આપ્તિઃ પ્રાપ્તિઃ તસ્યાઃ પરમસુખજ્ઞાવ ઇત્યુત્તરેણ યોગઃ કુત ઇત્યાહ ।
તત્તથાસ્વભાવત્વાત્, તસ્ય પરમસુખજ્ઞાનસ્ય તથા સ્વજ્ઞાવત્વાત્ પરમેશ્વરતારૂપત્વાત્
પરમસુખજ્ઞાવઃ સંપદ્યતે ઇતિ વાક્યપરિસમાપ્તાવિતિ ॥ ૧૮ ॥

ટીકાર્થ—રાગાદિ ક્ષીણ થતાં ભાવસંનિપાતથી થયેલું જે દુઃખ તે
ઉત્પન્ન નથી થતું શા માટે ? તેનું કારણ કહે છે. દુઃખના કારણ જે રાગાદિ
તેનો વિરહ થાય છે, માટે. ૧૭

જ્યારે દુઃખ ન થાય ત્યારે શું થાય તે કહે છે.

મૂલાર્થ—ભાવરોગનો અત્યંતનાશ થવાથી પરમેશ્વરપણાની
જે પ્રાપ્તિ તેવડે પરમ સુખનો લાભ થાય છે, કારણકે, પરમસુખના
લાભનો તેવા પ્રકારનો સ્વભાવ છે. ૧૮

ટીકાર્થ—રાગાદિક જે ભાવરોગ તેમનો વિગમ એટલે વિચ્છેદ, તે
થવાથી ઈદ્ર, ચક્રવર્તી વગેરેના ઐશ્વર્યને અતિક્રમણ કરતી અને કેલસજ્ઞાના-
દિ લક્ષણવાલી પરમેશ્વરતાની જે પ્રાપ્તિ તેનું નામ પરમસુખ લાભ કહેલ છે.
એ ઉત્તરની સાથે સંબંધ છે, તે પરમ સુખ લાભ કહેવાનું કારણ શું છે ? કે
પરમ સુખ લાભને પરમેશ્વરતારૂપપણું છે, માટે જે પરમ સુખ ઉત્પન્ન
થાય છે, અહિં ઇતિ શબ્દ વાક્યની સમાપ્તિને દેખાડે છે. ૧૮

इत्थं तीर्थकरातीर्थकरयोः सामान्यमनुत्तरं धर्मफलमभिधाय सांप्रतं तीर्थ-
कस्त्वन्नद्वयं तदभिधातुमाह ।

देवैश्च हर्षजननमिति ॥ १९ ॥

देवैઃજાણાં ચમરશાક્રાદીનાં હર્ષસ્ય સંતોષસ્ય જનનં સંપાદનમિતિ ॥૧૯॥

तथा पूजानुग्रहांगतेति ॥ २० ॥

પૂજયા જન્મકાલાદારજ્યાનિર્વાણપ્રાપ્તેસ્તત્તન્નિમિત્તેન નિઃપાદિતયા અમ-
રગિરિશિખરમજ્જનાદિરૂપયા યોઽનુગ્રહો નિર્વાણવીજલાન્નજૂતો જગત્ત્રયસ્યાપ્યુ-
પકારઃ તત્સ્યાંગતા કારણજાવઃ । જગવતો હિ પ્રતીત્ય તત્તન્નિવંધનાયા નક્તિમ-
રનિર્જરામરપ્રજુપ્તપ્રભૃતિપ્રભૂતસત્ત્વસંપાદિતાયાઃ પૂજાયાઃ સકાશાત્ જૂયસાં જવ્યાનાં

એવી રીતે તીર્થકર અને અતીર્થકર એ બંનેનું સામાન્યપણે પ્રધાન
એવા ધર્મનું ફલ કહીને હવે તીર્થકર પણા રૂપ લક્ષણવાલું મોટું ધર્મફલ
કહેવાને અર્થકાર કહે છે.

મૂલાર્થ—દેવેન્દ્રોને હર્ષ ઉત્પન્ન કરનાર તીર્થકરપણું છે. ૧૯

ટીકાર્થ—દેવેન્દ્રો એટલે ચમરેન્દ્ર, શકુંદ્ર વગેરે ઇન્દ્રો તેમને હર્ષ—સંતોષ
ઉત્પન્નકરનાર એવું તીર્થકરપણું છે. ૧૯

મૂલાર્થ—પૂજા વડે જગતના અનુગ્રહનું કારણરૂપ તીર્થકર-
પણું છે. ૨૦

ટીકાર્થ—પૂજા એટલે પ્રભુના જન્મકાલથી માંડીને નિર્વાણની પ્રાપ્તિ
સુધી તે નિમિત્તવડે મેરૂ પર્વતના શિખર ઉપર સ્નાન વગેરે કરવા રૂપ પૂજા,
તે વડે અનુગ્રહ એટલે મોક્ષ બીજના લાભ રૂપ તથા જગતનો ઉપકાર તેની
અંગતા એટલે કારણ રૂપ છે. ભગવંતને ઉદેશી ભગવંત જનું કારણ છે,
એવી અને ભક્તિના સમૂહ વડે ભરપૂર એવા ઈર્દ્રાદિકના સમૂહરૂપ પ્રાણીઓએ

મોક્ષાનુગુણો મહાનુપકારઃ સંપદ્યતે इति ॥ ૨૦ ॥

તથા પ્રાતિહાર્યોપયોગ इति ॥ ૨૧ ॥

પ્રતિહારકર્મ પ્રાતિહાર્ય તત્ત્વાશોકવૃક્ષાદિ યદવાચિ ।

“અશોકવૃક્ષઃ સુરપુષ્પવૃષ્ટિઃ દિવ્યો ધ્વનિશ્ચાપરમાસનં ચ । જામરુંદં
દુન્દુજિરાતપત્રં સત્પ્રાતિહાર્યાણિ જિનેશ્વરાણામ્ ॥ ૧ ॥

તસ્યોપયોગ ઉપજીવનમિતિ ॥ ૨૧ ॥

તતઃ પરંપરાર્થકરણમિતિ ॥ ૨૨ ॥

પરં પ્રકૃષ્ટં પરાર્થસ્ય પરપ્રયોજનસ્ય સર્વસત્ત્વસ્વજ્ઞાપારિણામિન્યા પીઘૂપપા
નસપધિકાનંદદાયિન્યા સર્વતોઽપિ યોજનમાનજૂમિજાગયાગિન્યા વાણ્યા અન્યૈશ્ચ

સંપાદન કરેલ પૂજ્યથી ધણાં લબ્ય પ્રાણીઓને મોક્ષને અનુસરતો સમ્ય-
કર્તાદિ લાભ રૂપ મહાનુ ઉપકાર થાય છે. ૨૦

મૂલાર્થ—વળી અષ્ટ મહા પ્રાતિહાર્યનો ઉપયોગ થાય છે. ૨૧

ટીકાર્થ—પ્રતિહારનું કર્મ તે પ્રાતિહાર્ય, તે અશોક વૃક્ષ વગેરે છે,
આઠ પ્રકારના પ્રાતિહાર્ય છે, તેને માટે કહ્યું છે કે,

“ ૧ અશોક વૃક્ષ, ૨ દેવે કરેલી પુષ્પ વૃષ્ટિ, ૩ દિવ્ય ધ્વનિ, ૪ આ-
મર, ૫ સિંહાસન, ૬ લામંડલ, ૭ દુન્દુભિ અને ૮ છત્ર, એ આઠ જિને-
શ્વરોના પ્રાતિહાર્ય છે. ” ૧

તે પ્રાતિહાર્યનો ઉપભોગ કરનારૂં તીર્થંકરપણું છે. ૨૧

મૂલાર્થ—તે પછી ઉત્કૃષ્ટ અર્થને કરનારૂં તીર્થંકરપણું છે. ૨૨

ટીકાર્થ—પર એટલે ઉત્કૃષ્ટ અર્થ—પ્રયોજન તેનું કરણ એટલે, સર્વ
પ્રાણીઓને પોતપોતાની ભાષા રૂપે પરિણામ પામતી, અમૃતના પાનથી પણ
અધિક આનંદ આપનારી અને સર્વથી પણ એક યોજન સુધીના ભૂમિ ભાગ
સુધી જનારી—વ્યાપનારી વાણી અને ખીજ તે તે વિચિત્ર ઉપાયો (નાના

તૈસ્તૈશ્ચત્રૈરુપાયૈઃ કરણં નિષ્પાદનમિતિ ॥ ૩૨ ॥

एतदेव 'अविच्छेदेन' इत्यादिना 'इतिपरंपरार्थकरणं' एतदंतेन सूत्र-
कदंबकेन स्फुटीकुर्वन्नाह ।

अविच्छेदेन ज्ञूयसां मोहांधकारापनयं हृद्यैर्वचनज्ञानुजि-
रिति ॥ ૩૩ ॥

अविच्छेदेन यावज्जीवमपि ज्ञूयसामनेकलक्षकोटिप्रमाणानां ज्ञव्यजंतूनां
मोहांधकारस्याज्ञानांधतमसस्यापनयनमपसारः हृद्यैर्हृदयंगमैर्वचनज्ञानुजिर्वाक्यकि-
रणैः ॥ ૩૩ ॥

મોહાંધકારે ચાપનીતે યત્સ્પાત્માણિનાં તદાહ ।

સૂક્ષ્મજ્ઞાવપ્રતિપત્તિરિતિ ॥ ૩૪ ॥

પ્રકારના ઉપાયો) વડે પારકો મોક્ષ રૂપ અર્થ સંપાદન કરનાર તીર્થંકર
પણું છે. ૨૨

એને ઉત્કૃષ્ટ પર પ્રયોજનને 'અવિચ્છેદેન' એ સૂત્રથી આરંભી
'ઇતિ પરંપરાર્થકરણં' એ સૂત્ર પર્યંત સૂત્રોના સમૂહ વડે સ્કૂટ કરતી કહે છે.

મૂલાર્થ—મનોહર વચન રૂપ કિરણો વડે ધણાં બ્રાહ્મીઓના
મોહ રૂપ અંધકારનો નાશ કરવો, એવું તીર્થંકરપણું છે. ૨૩

ટીકાર્થ—અવિચ્છેદ એટલે યાવજીવિત લાખો, કરોડો ભગ્ય બ્રા-
હ્મીઓના અજ્ઞાન રૂપ અંધકારનો પોતાના વચન રૂપ કિરણો વડે નાશ કરવો,
એવું તીર્થંકર પણું છે. ૨૩

• બ્રાહ્મીઓનું મોહાંધકાર દૂર થયા પછી જ થાય છે, તે કહે છે.

મૂલાર્થ—સૂક્ષ્મ ભાવ એટલે જીવાદિ પદાર્થોનું જ્ઞાન થાય
છે. ૨૪

સૂક્ષ્માણામનિપુણબુદ્ધિચિરગમ્યાનાં જાવાનાં જીવાદીનાં પ્રતિપત્તિરવ-
બોધઃ ॥ ૨૪ ॥

તતઃ શ્રદ્ધામૃતાસ્વાદનમિતિ ॥ ૨૫ ॥

સૂક્ષ્મજ્ઞાવેષ્વેવ યા શ્રદ્ધા રુચિઃ સૈવામૃતં ત્રિદશજોજનં તસ્યાસ્વાદનં
હૃદયજિવ્હયા સમુપજીવનમિતિ ॥ ૨૫ ॥

તતઃ સદનુષ્ઠાનયોગ ઇતિ ॥ ૨૬ ॥

સદનુષ્ઠાનસ્ય સાધુગૃહસ્થધર્માજ્યાસરૂપસ્ય યોગઃ સંબંધઃ ॥ ૨૬ ॥

તતઃ પરમાપાયહાનિરિતિ ॥ ૨૭ ॥

પરમા પ્રકૃષ્ટા અપાયહાનિઃ નરકાદિકુગતિપ્રવેશજ્ઞાનર્થસાર્થોચ્ચેદઃ
॥ ૨૭ ॥

ટીકાર્થ—સૂક્ષ્મ એટલે સામાન્ય બુદ્ધિ વાલાઓને અગમ્ય એવા જી-
વાદિ ભાવનો બોધ થાય છે. ૨૪

મૂલાર્થ—તે પછી શ્રદ્ધા રૂપ અમૃતનું આસ્વાદન થાય છે. ૨૫

ટીકાર્થ—સૂક્ષ્મ ભાવને વિષે રૂચિ થવા રૂપ દેવતાનું ભોજન જે અ-
મૃત તેનું આસ્વાદન એટલે મન રૂપ જિવ્હા વડે ગ્રહણ કરવું થાય છે. ૨૫

મૂલાર્થ—તે પછી સારા અનુષ્ઠાનનો યોગ થાય છે. ૨૬

ટીકાર્થ—સદનુષ્ઠાન એટલે સાધુ ધર્મ અથવા ગૃહસ્થ ધર્મના અભ્યાસ
રૂપ સારી ક્રિયા તેનો સંબંધ થાય છે. ૨૬

મૂલાર્થ—તે પછી ઉત્કૃષ્ટી અનર્થની હાનિ થાય છે. ૨૭

ટીકાર્થ—પરમ એટલે ઉત્કૃષ્ટી, અનર્થની હાનિ એટલે નારકાદિ
કુગતિમાં પ્રવેશ થવાથી પ્રાપ્ત થયેલા મોટા અનર્થના સમૂહનો અતિશય ના-
શ થાય છે. ૨૭

તતોઽપિ ઉપક્રિયમાણજલ્યપ્રાણિનાં યત્સ્યાત્તદાહ ।

સાનુબંધસુખભાવ ઉત્તરોત્તરઃ પ્રકામપ્રજૂતસત્ત્વોપકારાય અ-
વંધ્યકારણં નિર્વૃત્તેરિતિ ॥ ૨૭ ॥

સાનુબંધસુખભાવ ઉત્તરોત્તર ઉત્તરેષુ પ્રધાનેષૂત્તરઃ પ્રધાનઃ પ્રકામઃ પ્રૌઢઃ
પ્રજૂતઃ અતિવહુઃ યઃ સત્ત્વોપકારઃ તસ્મૈ સંપદ્યતે સ ચાવંધ્યકારણં અવંધ્યો હેતુઃ
નિર્વૃત્તેર્નિર્વાણસ્ય ॥ ૨૭ ॥

નિગમયન્નાહ ।

इति परंपरार्यकरणमिति ॥ २८ ॥

इत्थेवं यथा प्रायुक्तं परंपरार्यकरणं तस्य जगवत् इति ॥ २९ ॥

તે પછી ઉપકાર કરવા માંડેલા ભવ્ય પ્રાણીઓને તીર્થંકર પ્રજાના વ-
ચનથી જે લાભ થાય છે, તે કહે છે.

મૂલાર્થ—અતિશયે અષ્ટ એવો અવિચ્છિન્ન સુખ ભાવ પ્રા-
ણીઓના મોટા ઉપકારને અર્થે થાય છે અને તે મોક્ષનું અવંધ્ય-
સંકલ કારણ છે, એટલે અધિકથી અધિક સુખની પરંપરાએ કરી
યાવત્ મોક્ષ સુખનો સાચો હેતુ છે. ૨૮

ટીકાર્થ—ઉત્તરોત્તર એટલે પ્રધાનને વિષે પણ પ્રધાન એવો નિરંતર
સુખભાવ જે અતિશય ઘણો પ્રાણીઓનો ઉપકાર કરે છે અને તે સાનુબંધ
સુખ ભાવથી થયેલ ઉપકાર મોક્ષનું સલ કારણ છે. ૨૮

તે ઉત્કૃષ્ટા પરાર્થ કરવાના સ્વરૂપની સમાપ્તિ કરતાં કહે છે.

મૂલાર્થ—આ પ્રકારે ઉત્કૃષ્ટા પારકા અર્થનું કરવું તે તીર્થ-
કરપણાનું ૨૯ છે. ૨૯

ટીકાર્થ—પ્રથમ કહેવા પ્રમાણે તીર્થંકર ભગવાનનું પર જીવોના ઉ-
ત્કૃષ્ટા પ્રયોજનનું કરવા પણું છે. ૨૯

સાંપ્રતં પુનરપ્યુજયોઃ સાધારણં ધર્મફલ્લમાહ ।

જવોપગ્રાહિકર્મવિગમ ઇતિ ॥ ૩૦ ॥

પરિપાક્ષિતપૂર્વકોટયાદિપ્રમાણસયોગકેવલિપર્યાયયોરંતે જવોપગ્રાહિકર્મણાં
વેદનીયાયુનામગોત્રરૂપાણાં વિગમો નાશો જાયતે ॥ ૩૦ ॥

તતઃ નિર્વાણગમનમિતિ ॥ ૩૧ ॥

નિર્વાતિ દેહિનો યસ્માન્નિતિ નિર્વાણં સિદ્ધિક્ષેત્રં જીવસ્યૈવ સ્વરૂપાવસ્થાનં
વા તત્ર ગમનમવતારઃ ॥ ૩૧ ॥

તત્ર ચ પુનર્જન્માદ્યજાવ ઇતિ ॥ ૩૨ ॥

હવે ફરીવાર સામાન્ય ચરમ જન્મ અને તીર્થંકરપણું એ બંનેનું
સાધારણ ધર્મ પ્રલ કહે છે.

મૂલાર્થ—ભવોપગ્રાહી એવા વેદનીયાદિ ચાર અધાતિ કર્મ-
નો નાશ થાય છે. ૩૦

ટીકાર્થ—પૂર્વ કાટી આદિ પ્રમાણ વાલું સયોગિ કેવલી પર્યાયપણું
જમણે પરિપાક્ષન કરેલું છે એવા તીર્થંકર અને અતીર્થંકર એ બંને
ચાદમા ગુણકાણાને અંતે ભવોપગ્રાહી કર્મ એટલે વેદનીય, આયુ, નામ અને
ગોત્ર રૂપ ચાર કર્મ તેનો નાશ થાય છે. ૩૦

મૂલાર્થ—તે પછી તીર્થંકર અને અતીર્થંકર એ બંનેનું નિ-
ર્વાણ-મોક્ષ ગમન થાય છે. ૩૧

ટીકાર્થ—દેહધારી પ્રાણી જથી નિર્વાણ પામે તે નિર્વાણ-મોક્ષ કહે-
વાય છે, એટલે સિદ્ધક્ષેત્ર અથવા જીવનું પોતાના સ્વરૂપમાં રહેલું તેને વિશે
ગમન કરવું, તે નિર્વાણ ગમન કહેવાય છે. ૩૧

મૂલાર્થ—તે મોક્ષ પ્રાપ્ત્યે સતે પ્રરીવાર જન્મ વગેરેનો અભા-
વ થાય છે. ૩૨

પુનર્દિતીયતૃતીયાદિવારં યજ્ઞન્માદીનાં જન્મજરામરણપ્રમૃતીનામનર્થાનામ-
જાવઃ આત્યંતિકોચ્છેદઃ ॥ ૩૨ ॥

અત્ર હેતુઃ ।

વીજાજાવતોઽયમિતિ ॥ ૩૩ ॥

વીજસ્યાનંતરમેવ વદ્યમાણસ્યાજાવાત્ અયં પુનર્જન્માદ્યભાવ ઇતિ ॥૩૩॥

વીજમેવ વ્યાચટે ।

કર્મવિપાકસ્તદિતિ ॥ ૩૪ ॥

કર્મણાં જ્ઞાનાવરણાદીનાં વિપાક હ્રદયઃ તત્પુનર્જન્માદિવીજમિતિ ॥૩૪॥

ન ચ વક્તવ્યમેષોઽપિ નિર્વાણગતો જીવઃ સર્કર્મા મવિપ્યતિ ઇત્યાહ ।

ટીકાર્થ—તે ભોક્ષમાં બીજીવાર, ત્રીજી વાર ઇત્યાદિ થનારા જન્મ,
જરા અને મરણ વગેરે અનર્થેના અભાવ થાય છે, અત્યંત ઉચ્છેદ થાય-
છે. ૩૨

ભોક્ષ પામ્યા પછી ફરીવાર જન્મ મરણાદિન થવામાં કારણ કહે છે.

મૂલાર્થ—એ જન્માદિકનો અભાવ બીજના અભાવથી થા-
ય છે. ૩૩

ટીકાર્થ—બીજ જે આગળ કહેવામાં આવશે, તેના અભાવથી આ
પુનર્જન્મ વગેરેનો અભાવ થાય છે, એટલે બીજ વિના જેમ અંકુરા ન થાય
તેમ કર્મ બીજ વિના જન્માદિ થતા નથી. ૩૩

તે જન્મ મરણાદિકના કારણ રૂપ બીજને કહે છે.

મૂલાર્થ—જન્માદિકતું બીજ કારણ કર્મનો વિપાક છે. ૩૪

ટીકાર્થ—જ્ઞાનાવરણાદિક કર્મનો જે હ્રદય તે જન્માદિકતું બીજ
કારણ છે. ૩૪

ભોક્ષમાં ગયેલો જીવ પણ કર્મ સહિત થશે એમ કહેવું નહીં,
કહે છે.

અકર્માં ચાસાવિતિ ॥ ૩૫ ॥

અકર્માં ચ કર્મવિકલ્પશ્ચાસૌ નિર્વાણશરણો જીવઃ ॥ ૩૫ ॥

ભવતુ નામ અકર્માં તથાપિ પુનર્જન્માદયસ્ય નવિન્યતીત્યાહ ।

તદ્વત એવ તદ્ગ્રહઃ ઇતિ ॥ ૩૬ ॥

તદ્વત એવ કર્મવત એવ તદ્ગ્રહઃ પુનર્જન્માદિજ્ઞાવઃ ॥ ૩૬ ॥

નતુ ક્રિયમાણત્વેન કર્મણ આદિમત્ત્વપ્રસંગેન કથં સર્વકાલં કર્મવત એવ તદ્ગ્રહ ઇત્યાશંક્યાહ ।

તદનાદિત્વેન તથાજ્ઞાવસિદ્ધેરિતિ ॥ ૩૭ ॥

મૂલાર્થ—નિર્વાણુ ગતજીવ કર્મ રહિત થયા તે ફરીથી કર્મ સહિત થવાના નથી ૩૫

ટીકાર્થ—મોક્ષમાં ગયેલ જીવ કર્મ રહિત થાય છે. ૩૫

ભલે નિર્વાણુ ગત જીવ કર્મ રહિત હો તથાપિ તેને ફરીથી જન્મ મરણાદિક થશે, તે શંકાનો ઉત્તર કહે છે.

મૂલાર્થ—કર્મવાલાને જ ફરીથી જન્મ વગેરે થાય છે. ૩૬

ટીકાર્થ—કર્મ સહિત એવા જીવનેજ ફરીથી જન્મ મરણાદિક થાય છે, કર્મ ગહિતને જન્માદિ થતા નથી. ૩૬

અંહી કોઈ શંકા કરે કે, જેને જીવં કરે તે કર્મ કહેવાય છે, એવી વ્યુત્પત્તિથી કર્મને આદિપણાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો, તો તે વડે સર્વ કાલકર્મ ગણાનેજ તે જન્માદિકતું ગ્રહણ કેવી રીતે થાય ? એટલે પ્રથમ એકલો જીવ હો તેણે કર્મ કર્યા ત્યારે તે સકર્મ થયો. આ શંકાનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—તે કર્મના અનાદિ ભાવે કરી કર્મવાલાનેજ જન્માદિકતું ગ્રહણ થાય એવા ભાવની સિદ્ધિ થાય છે માટે. ૩૭

તસ્ય કર્મણઃ કૃતકત્વેનાપ્યનાદિત્વેન દ્વિતીયાધ્યાયપ્રપંચિતયુચ્યા તથા-
જાવસ્ય તદ્વત્ત એવ તદ્ગ્રહરૂપસ્ય સિષ્દેર્નિષ્પત્તેરિતિ ॥ ૩૮ ॥

નનુ,

જ્ઞાનિનો ધર્મતીર્થસ્ય કર્તારઃ પરમં પદમ્ ! ગત્વાગચ્છંતિ જ્યોઽપિ ધર્મ-
તીર્થનિકારતઃ ॥ ૧ ॥

इति वचनप्रामाण्यात्कथं नाकर्माणोऽपि जन्मादिग्रह इत्याशङ्क्याह ।

सर्वविप्रमुक्तस्य तु तथा स्वभावत्वा—

त्रिष्ठितार्थत्वाच्च तद्ग्रहणे निमित्तमिति ॥ ३९ ॥

સર્વેણ કર્મણા વિપ્રમુક્તસ્ય પુનસ્તથાસ્વજાવત્વાત્તત્પ્રકારરૂપત્વાત્કિમિત્યાહ

ટીકાર્થ--તે કર્મનું કરવાપણું છે, તોપણ બીજા અધ્યાયમાં કહેલ
સવિસ્તર યુક્તિવડે કર્મનું અનાદિપણું સિદ્ધ કરેલ છે, તેથી તથાભાવં
એટલે કર્મવાલાનેજ પુનર્જન્માદિકનું ગ્રહણ થાય, એ ભાવની સિદ્ધિ થાય
છે, એ કારણથી કર્મરહિત એવા સિદ્ધ મહારાજને ફરીથી જન્માદિક
યતાં નથી. ૩૮

કોઈ શંકા કરે કે, “ધર્મ તીર્થના કરનારા જ્ઞાની પુરૂષો મોક્ષમાં
જઈને તીર્થનો ઉચ્છેદ દેખી ફરીથી પાછા સંસારમાં આવે છે.” ૧ આવા
વચનના પ્રમાણથી કર્મરહિત ને જન્માદિનું ગ્રહણ કેમ ન થાય ? આ
શંકાનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ--સર્વથા કર્મથી મુક્ત થયેલાને તેવા પ્રકારના સ્વ-
ભાવને લઈને પોતાના પ્રયોજનને સંપૂર્ણ કરનારા એવા મોક્ષના
જીવને પુનર્જન્માદિ ગ્રહણ કરવામાં કોઈ નિમિત્ત રહ્યું નથી. ૩૯

ટીકાર્થ--સર્વ કર્મથી મુકાએલ છે, તેનું તેવા પ્રકારનું સ્વરૂપ છે, તેથી
તેમજ તેણે સર્વ પ્રયોજન પૂર્ણ કરેલ છે, તેથી એ જીવને જન્માદિ ગ્રહણ

નિષ્ઠિતાર્થત્વાત્ નિષ્પન્નનિઃશેષપ્રયોજનત્વાદ્દેતોઃ નૈવ તદ્ગ્રહણે જન્માદિગ્રહણે નિમિત્તં હેતુઃ સમસ્તીતિ- । અયમજિપ્રાયઃ યો હિ સર્વૈઃ કર્મજિઃ સર્વથાપિ વિપ્રમુક્તો ભવતિ ન તસ્ય જન્માદિગ્રહણે કિંચિન્નિમિત્તં સમસ્તિ નિષ્ઠિતાર્થત્વેન જન્માદિગ્રાહકસ્વજ્ઞાવાજ્ઞાવાત્ । યથ્ચ તીર્થનિકારદ્વક્ષણો હેતુઃ કૈશ્ચિત્પરિકલ્પ્યતે સોઽપ્યનુપપન્નઃ કષાયવિકારજન્યત્વાત્તસ્યેતિ ॥ ૩૯ ॥

एवं च सति यत्तिष्ठं तदाह ।

नाजन्मनो जरेति ॥ ४० ॥

न नैव अजन्मनः उत्पादविकलस्य जरा वयोहानिद्वक्त्राणा संपद्यते ॥ ૩૯ ॥

કરવામાં ડાઘ પણ કારણ નથી. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે, જે જીવ સર્વ કર્મોથી સર્વથા મુકાયો છે, તેને જન્માદિ ગ્રહણ કરવામાં કંઈ પણ નિમિત્ત નથી. કારણ કે, તેને સર્વ પ્રયોજનની સમાપ્તિ થઈ છે, તેથી જન્માદિકને ગ્રહણ કરાવનાર જે સ્વભાવ તેનો અભાવ છે અને ડાઘએ કલ્પેલા તીર્થના ઉચ્છેદ કરવારૂપ લક્ષણવાલો હેતુ પણ ધટતો નથી. કારણ કે, તે હેતુને કષાયરૂપ વિકારથી ઉત્પન્ન થવાપણું છે. ભાવાર્થ એવો છે કે, જેને કષાય રહી ગયા હોય તેને એવો વિચાર થાય કે, “મારું તીર્થ ઉચ્છેદ થયું છે, તેથી હું અવતાર લઇને પ્રરીથી તેનું સ્થાપન કરું.” પણ જેને સર્વથા કર્મોના ક્ષય થયેલ છે, તેને એવો વિચાર આવેજ નહીં. ૩૯

એમ થતાં જે સિદ્ધ થયું, તે કહે છે.

મૂલાર્થ—જન્મરહિત થયેલા જીવને જરાવસ્થા હોતી નથી. ૪૦

ટીકાર્થ—જન્મ-ઉત્પત્તિ રહિત એવા પુરૂષને વયનો નાશ થવારૂપ જરાવસ્થા ઉત્પન્ન થતી નથી. ૪૦

एवं च न मरणजयशक्तिरिति ॥ ४१ ॥

નેતિ પ્રતિપેધે મરણજયસ્ય પ્રતીતરૂપસ્ય સંબંધિની શક્તિર્વીજરૂપેતિ ॥૩૭॥

तथा न चान्यउपद्रव इति ॥ ४२ ॥

ન ચ નૈવ અન્યઃ તુળાયુક્તદ્વાદિઃ ઉપદ્રવો વ્યસનં ॥ ૪૨ ॥

તર્હિં કિં તત્ર સ્પાદિત્યાશંક્યાહ ।

विशुद्धस्वरूपज्ञान इति ॥ ४३ ॥

વિશુદ્ધં નિર્મલ્લીપસં યત્સ્વરૂપં તસ્ય જ્ઞાનઃ પ્રાપ્તિઃ ॥ ૪૩ ॥

तथा आत्यंतिकी व्यावाधानिवृत्तिरिति ॥ ४४ ॥

અત્યંતં ભવા આત્યંતિકી વ્યાવાધાનિવૃત્તિઃ શરીરમાનસવ્યથાવિરહઃ ॥૪૪॥

મૂલાર્થ—જન્મ અને જરાનો અભાવ થતાં મરણનું ભય રહેતું નથી. ૪૧

ટીકાર્થ—જે મરણના ભયની બીજરૂપ શક્તિ તે રહેતી નથી. ૪૧

મૂલાર્થ—વળી સિદ્ધના જીવને બીજને પણ કોઈ ઉપદ્રવ રહેતો નથી. ૪૨

ટીકાર્થ—વળી મોક્ષમાં તૃષ્ણા, ક્રોધ વગેરે અન્ય ઉપદ્રવ રહેતા નથી. ૪૨

ત્યારે મોક્ષમાં શું હોય છે ? તેનો ઉત્તર કહે છે.

મૂલાર્થ—અતિ શુદ્ધ એવા સ્વ સ્વરૂપનો લાભ થાય છે. ૪૩

ટીકાર્થ—કર્મ મલથી રહિત એવા શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૪૩

મૂલાર્થ—દુઃખની અત્યંત નિવૃત્તિ થાય છે. ૪૪

ટીકાર્થ—શરીર અને મન સંબંધી પીડાનો અત્યંત ઉચ્છેદ થાય છે. ૪૪

તામેવ વિશિનષ્ટિ ।

સા નિરુપમં સુખમિતિ ॥ ૪૫ ॥

સા આત્યંતિકી વ્યાવાશનિવૃત્તિઃ નિરુપમમુષ્માતીતં સુખં ॥ ૪૫ ॥

અત્રાદેતુઃ ।

સર્વત્રાપ્રવૃત્તેરિતિ ॥ ૪૬ ॥

સર્વત્ર હેયે ઉપાદેયે ચ વસ્તુનિ અમતૃત્તેરવ્યાપારણાત્ ॥ ૪૬ ॥

ફળમપિ કથમિત્યાહ ।

સમાસકાર્યત્વાદિતિ ॥ ૪૭ ॥

.. તે અત્યંત દુઃખની નિવૃત્તિને વિશેષપણે દેખાડે છે. .

મૂલાર્થ—દુઃખની અત્યંત નિવૃત્તિ એજ નિરૂપમ સુખછે. ૪૫

ટીકાર્થ—શરીર તથા મન સંબંધી દુઃખની સર્વથા નિવૃત્તિ તે ઉપમા સહિત સુખ છે. ૪૫

સિદ્ધના જીવને એવું નિરૂપમ સુખ છે, તેનું કારણ કહે છે.

મૂલાર્થ—સિદ્ધના જીવને સર્વ ઠેકાણે પ્રવૃત્તિ નથી, તેથી એ નિરૂપમ સુખ છે. ૪૬

ટીકાર્થ—ત્યાગ કરવા યોગ્ય તથા ગ્રહણ કરવા યોગ્ય એવા કાંઈ પણ પદાર્થ ઉપર સિદ્ધના જીવોની પ્રવૃત્તિ રહી નથી તેથી તેમને અનુપમ સુખ છે. ૪૬

સિદ્ધના જીવને કાંઈ ઠેકાણે પ્રવૃત્તિ નથી, એ સાચી કહો છો !

મૂલાર્થ—કરવા યોગ્ય કાર્યની સંભાષિ થઈ છે, માટે. ૪૭

સમાપ્તાનિ નિષ્ઠિતાનિ કાર્યાણિ यस્ય સ તથા તદ્વાવસ્તત્ત્વં તસ્માદ્ ॥૪૪॥
અત્રૈવાચ્યુચ્ચયમાહ ।

ન ચૈતસ્ય ક્વચિદૌત્સુક્યમિતિ ॥ ૪૫ ॥

ન નૈવ ચઃ સમુચ્ચયે એતસ્ય નિર્વૃત્તસ્ય જંતોઃ ક્વચિદર્થે ઔત્સુક્યં કાંક્ષા-
રૂપમ્ ॥ ૪૫ ॥

નનુ કિમેતન્નિષિધ્યત ઇત્યાહ ।

દુઃખં ચૈતસ્સ્વાસ્થ્યવિનાશનેતિ ॥ ૪૬ ॥

દુઃખં પુનરેતદૌત્સુક્યં કથમિત્યાહ સ્વાસ્થ્યવિનાશનેન સ્વાસ્થ્યસ્ય સર્વ-

ટીકાર્થ—જેના કેવલ જ્ઞાનાદિ કાર્ય સંપૂર્ણ થયા છે, એવા સિદ્ધને
કોઈ કોઈએ પ્રવૃત્તિ કરવાની ગ્રહી નથી, માટે તેમને સર્વોત્કૃષ્ટ સુખ છે. ૪૭

એ વાતની સર્વ રીતે પ્રુષ્ટિ કરતા કહે છે

મૂલાર્થ—એ સિદ્ધના જીવને કોઈ કાર્ય કરવામાં ઉત્સુકપણુ
રહેતુ નથી. ૪૮

ટીકાર્થ—નિર્વૃત્ત એટલે મોક્ષ પામેલા જ,તુને કોઈ પદાર્થને વિષે
વાછાડપ ઉત્સુકપણુ રહેતુ નથી. ચ નો અર્થ સમુચ્ચયમા છે, એટલે સિ-
દ્ધની સર્વત્ર અપ્રવૃત્તિ છે, એવો અર્થ થાય છે ૪૮

અહિ કોઈ શકા કરે કે, સિદ્ધના જીવને ઉત્સુકપણુનો નિષેવ ક્રમ
કરે છો ? તેનો ઉત્તર આપે છે—

મૂલાર્થ—સ્વસ્થપણુના સુખનો નાશ કરવાથી એ ઉત્સુકપ-
ણુ દુઃખરૂપ છે. ૪૯

ટીકાર્થ—એ ઉત્સુકપણુ તે દુઃખરૂપ છે, તેનો ઉત્તર આપે છે. સર્વ
સુખતુ મૂલ રૂપ જ' સ્વસ્થપણુ, તેનો નાશ 'કરીને ઉત્સુકપણુ' દુઃખ-

સુખમૂલસ્યાપનયનેન ॥ ૪૯ ॥

યદિ નામૌત્સુક્યાત્સ્વાસ્થ્યવિનાશસ્તથાપિ કથમસ્ય દુઃખરૂપતેત્યાશંક્યાહ ।

દુઃખ શક્ત્યુદ્વેકતોઽસ્વાસ્થ્યસિદ્ધેરિતિ ॥ ૫૦ ॥

દુઃખશક્તેર્દુઃખવીજરૂપાયા ઉદ્વેકત ઉદ્ભવાત્ સકાશાદસ્વાસ્થ્યસ્ય આત્મ-
ન્યેવાસ્વસ્થતારૂપસ્ય સિદ્ધેઃ સંજવાત્ ॥ ૫૦ ॥

અસ્વાસ્થ્યસિદ્ધિરપિ કથં ગમ્યા इत्याह ।

અહિતપ્રવૃત્ત્યેતિ ॥ ૫૧ ॥

અહિતપ્રવૃત્ત્યા અહિતેષુ દુઃખશક્ત્યુદ્વેકવશસંજાતાસ્વાસ્થ્યનિવર્તકેષુ વસ્તુષુ

૩૫ છે. ૪૯

જો કે ઊત્સુકપણથી સ્વસ્થપણનો વિનાશ થાય છે, તો પણ એ ઊ-
ત્સુકપણને દુઃખરૂપતા કેમ છે? એવી શંકા કરી તેનો ઊતર આપે છે—

મૂલાર્થ—દુઃખનું બીજરૂપ ઊત્સુકપણની ઉત્પત્તિ થવાથી
અસ્વસ્થપણની સિદ્ધિ થાય છે તેથી. ૫૦

ટીકાર્થ—દુઃખશક્તિ એટલે દુઃખના બીજરૂપ જે શક્તિ તેના ઉત્પ-
ન્ન થવાથી આત્માને વિષે અસ્વસ્થપણની ઉત્પત્તિ થાય છે, માટે ઊત્સુક-
પણું દુઃખરૂપ છે. ૫૦

અસ્વસ્થપણની સિદ્ધિ કઈ રીતે જાણવામાં આવે છે? તે શંકાનો
ઉતર આપે છે.

મૂલાર્થ—અહિતકારી વસ્તુને વિષે પ્રવૃત્તિ કરવાથી અસ્વ-
સ્થતા જાણાય છે. ૫૧

ટીકાર્થ—અહિતકારી વસ્તુને વિષે પ્રવૃત્તિ કરવાથી અસ્વસ્થપણું
જાણાય છે, એટલે દુઃખની શક્તિના અધિકપણને લઈને ઉત્પન્ન થયેલ

મનઃપ્રીતિપ્રદપ્રમદાદિષુ પ્રવૃત્ત્યા ચેષ્ટનેન ॥ ૧૧ ॥

અથ સ્વાસ્થ્યસ્વરૂપમાહ ।

સ્વાસ્થ્યં તુ નિરુત્સુકતયા પ્રવૃત્તેરિતિ ॥ ૧૨ ॥

સ્વાસ્થ્યમસ્વાસ્થ્યવિદ્વક્ષણં પુનર્નિરુત્સુકતયા ધ્રૌત્યુત્ક્રમપરિહારેણ પ્રવૃત્તોઃ
સર્વકૃત્યેષુ ॥ ૧૨ ॥

एवं च सति यत्सिद्धं तदाह ।

પરમસ્વાસ્થ્યહેતુત્વાત્પરમાર્થતઃ સ્વાસ્થ્યમેવેતિ ॥ ૧૩ ॥

પરમસ્વાસ્થ્યહેતુત્વાત્ ચિત્તવિષ્ણવપરિહારેણ પ્રકૃષ્ટસ્વાવસ્થાનનિમિત્તાત્ પર-
માર્થતઃ તત્ત્વવૃત્ત્યા સ્વાસ્થ્યમેવ નિરુત્સુકતયા પ્રવૃત્તિરિતિ સંબંધ્યતો સા ચ જગવતિ

અસ્વસ્થપણાને ઉત્પન્ન કરનાર એવી મનને પ્રીતિ ઉપજાવનાર સ્ત્રી વિગેરે
વસ્તુને વિષે પ્રવર્તવાથી અસ્વસ્થપણું જાણાય છે. ૫૧

હવે સ્વસ્થતાનું સ્વરૂપ કહે છે—

મૂલાર્થ—ઉત્સુકપણાએ (ઉછાંછળાપણાએ) રહિત પ્રવૃત્તિ
કરવાથી સ્વસ્થપણું પ્રગટ થાય છે. ૫૨

ટીકાર્થ—સર્વ કાર્યને વિષે ચપલતા મુઢીને પ્રવૃત્તિ કરવાથી સ્વસ્થતા
પ્રાપ્ત થઈ છે, એમ સિદ્ધ થાય છે. ૫૨

એમ સ્વસ્થપણું સિદ્ધ થતાં શી સિદ્ધિ થકા? તે કહે છે—

મૂલાર્થ—ઉત્કૃષ્ટા સ્વસ્થપણાનું કારણપણું છે, તેથી પર-
માર્થપણે નિરુત્સુકપણે પ્રવૃત્તિ છે, એજ સ્વસ્થપણું જાણવું. ૫૩

ટીકાર્થ—પરમ સ્વસ્થપણાના કારણને લાઇને એટલે ચિત્તના ઊપ-
દ્રવના પરિહારવડે ઊત્કૃષ્ટ એવા પોતાના સ્વરૂપમાં રહેવાના નિમિત્તને લાઇને
પરમાર્થથી એટલે તત્ત્વ વૃત્તિથી નિરુત્સુકપણે પ્રવૃત્તિ છે, તેજ સ્વસ્થપણું

કેવલિનિ સમસ્તિ ઇતિ સિદ્ધં યદ્યુત ન તસ્ય કચિદૌત્સુક્યમિતિ । નનુજવેઽપર્વો
 ચૈકાંતતો નિસ્પૃહસ્ય કથં વિહિતેતરયોરર્થયોરસ્ય પ્રવૃત્તિનિવૃત્તી સ્યાતામિતિ ।
 ઉચ્યતે દ્રવ્યત એવ પૂર્વસંસ્કારવશાત્ કુદ્વાલચક્રભ્રમવત્ સ્યાતામ્ ॥ ૫૩ ॥

एतद् जावयन्नाह ।

भावसारे हि प्रवृत्त्यवृत्ती सर्वत्र प्रधानो व्यवहार
 इति ॥ ५४ ॥

જાવસારે માનસવિકલ્પપુરઃસરે દ્વિશબ્દઃ પૂર્વોક્તજાવનાર્થઃ । પ્રવૃત્ત્યપ્રવૃત્તી
 સર્વત્ર વિહિતેતરયોરર્થયોર્વિષયે । કિમિત્યાહ । પ્રધાનો જાવરૂપઃ વ્યવહારો

જાણુવું. તે નિઃસ્તુક પ્રવૃત્તિ કેવલી ભગવાનને વિષે રહેલી છે, તેથી તે કેવલી
 ભગવાનને કાઢી દેકાણે ઉત્સુકપણું નથી, એ વાત સિદ્ધ થઈ. અહિં કાઢી
 શંકા કરે કે, સંસાર તથા મોક્ષને વિષે એકાંત નિસ્પૃહ એવા કેવલી ભગવા-
 નને યોગ્ય અર્થમાં પ્રવૃત્તિ અને અયોગ્ય અર્થમાં નિવૃત્તિ કયે પ્રકારે થાય છે?
 તે શંકાનો ઉત્તર આપે છે. પૂર્વ સંસ્કારને લઈને કુંભારના ચક્રના ભ્રમવાની
 પેઠે દ્રવ્યથીજ એ બંને કરવા યોગ્યમાં પ્રવૃત્તિ અને ન કરવા યોગ્યમાં નિવૃત્તિ
 થાય છે. ૫૩

કેવલીને દ્રવ્યથી પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ છે, એ વાતની ભાવના કરતા કહે છે.

મૂલાર્થ—જેમાં ભાવજ સારરૂપ છે એવી પ્રવૃત્તિ તથા અપ્ર-
 વૃત્તિ એ સર્વ સ્થાને પ્રધાન વ્યવહાર છે. ૫૪

ટીકાર્થ—સર્વ કરવા યોગ્ય અર્થને વિષે પ્રવૃત્તિ કરવી અને
 ન કરવા યોગ્ય અર્થને વિષે અપ્રવૃત્તિ (નિવૃત્તિ) કરવી, તે જે
 મનના વિકલ્પ પૂર્વક હોય તો તે પ્રધાન વ્યવહાર કહેવાય છે. એટલે
 લોકચાર રૂપ ભાવ વ્યવહાર કહેવાય છે. કહેવાની મતલબ એવી છે કે,
 કાંઈ સારા અથવા નહારા કામને વિષે મનની એકાગ્રતા પૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરવી,

લોકોચારરૂપઃ इदमुक्तं जवति यैव मनःप्रणिधानपूर्विका कचिदर्थे प्रवृत्तिर्नि-
वृत्तिर्वा तामेव तात्त्विकीं तत्त्ववेदिनो वदन्ति न पुनरन्यां, यतोऽनाज्ञोनादिभिः प-
रिपूर्णश्रामण्यक्रियावंतोऽपि अज्ञव्यादयो न तात्त्विकश्रामण्यक्रियावत्तया समये
व्यवहृताः । तथा सम्पूर्णजगत्स्यादयः सप्तमनस्कपृथिवीप्रायोग्यायुर्वधनिमि-
त्तमहारंभादिपापस्थानवर्त्तिनोऽपि तथाविधभावविकृत्तत्वाच्च तदायुर्वधं प्रति प्र-
त्यलीज्वन्ति, एवं सयोगकेवलिनोऽपि सर्वत्र निःस्पृहमनसः पूर्वसंस्काराच्चि-
हितेतरयोरर्थयोः प्रवृत्तिनिवृत्ती कुर्वन्तोऽपि न ज्ञावतस्तद्वन्तो व्यवह्रियन्ते
इति ॥ ५४ ॥

अत्रैवान्युच्यમાह ।

प्रतीतिसिद्धश्चायं सयोगसचेतसामिति ॥ ૫૫ ॥

અથવા નિવૃત્તિ કરવી તેને તત્ત્વવેત્તાઓ તાત્ત્વિક એટલે ભાવરૂપ પ્રવૃત્તિ અ-
થવા નિવૃત્તિ કહે છે પણ મનના પ્રણિધાન ચિનાની જે પ્રવૃત્તિ તથા નિવૃત્તિ
છે તેને ભાવરૂપ કહેતા નથી, તેથી મુનિપણાની દ્રવ્યક્રિયા જેમને પૂર્ણ થયેલી
છે એવા અભવ્યાદિકને અનાલોગ વગેરેથી તેમની ક્રિયા થાય છે. માટે સિદ્ધાં-
તમાં સત્ય મુનિભાવની ક્રિયાના કરનાર કહ્યા નથી. વલી સાતમી નરકની
પૃથ્વીને પામવા યોગ્ય એવા આયુધ્યના ખંધના કારણરૂપ જે મહારંભાદિ
પાપસ્થાનને સેવનારા સંમૃદ્ધિમ મત્સ્ય વગેરે પણ તેવા મનની કૂરતારૂપ
ભાવથી રહિત છે, તેથી સાતમી નરકના આયુધ્યને ખાંધવા સમર્થ થતા નથી.
તેમ સંસાર અને ભોક્ષ ખંધેમાં નિઃસ્પૃહ મનવાલા સયોગ કેવલી પણ વિહિત
અને અવિહિત એવા અર્થને વિષે પૂર્વ સંસ્કારના વશથી પ્રવૃત્તિ તથા નિવૃત્તિ
કરે છે, તો પણ તેમને ભાવથી પ્રવૃત્તિ તથા નિવૃત્તિના કરનારા કહ્યા નથી. ૫૪

એજ વાતની પુષ્ટિ કરતાં કહે છે.—

મૂનાર્થ—શુદ્ધ ધ્યાન લક્ષણ યોગવડે સાવધાન મનવાલા
મહામુનિઓને પોતાના અનુભવવડે પૂર્વે કહેલા અર્થસિદ્ધજ છે. ૫૫

પ્રતીતિસિદ્ધઃ સ્વાનુજવસંવેદિતઃ ચઃ સમુચ્ચયે ંયં પૂર્વોક્તાર્થઃ સઘોગેન શુદ્ધધ્યાનદ્વક્ષણેન યે સચેતસઃ સચિચાઃ તેષાં સંપન્નધ્યાનરૂપામદ્વમાનસાઃ મહામુનયઃ સ્વયમેવામુમર્થં પ્રતિપદ્યંતે ન પુનરત્ર પરોપદેશમાકાંક્ષંતે ંતિ ॥ ૫૫ ॥

અથ પ્રસ્તુતમેવાહ ।

સુસ્વાસ્થ્યં ચ પરમાનંદ ંતિ ॥ ૫૬ ॥

નિરુત્સુકપટ્ટચિસાધ્યસ્વાસ્થ્યાદ્યદધિકં સ્વાસ્થ્યં તત્સુસ્વાસ્થ્યમુચ્યતે તદેવ પરમાનંદો મોક્ષસુખત્રક્ષણઃ ॥ ૫૬ ॥

કુત ંત્યાહા ।

તદન્યનિરપેક્ષત્વાદિતિ ॥ ૫૭ ॥

ટીકાર્થ—શુદ્ધ ધ્યાન લક્ષણવાલા સારા યોગે કરી સાવધાન એવા પુરૂષોને પૂર્વે કહેલા અર્થ પોતાના અનુભવમાં સિદ્ધ છે તે વાત જણાવે છે. (અહિં 'ચ' શબ્દ સમુચ્ચય અર્થમાં છે) ધ્યાન રૂપ નિર્મલ મન જમને પ્રાપ્ત થયેલું છે, એવા મહામુનિઓ પોતાની મેલેજ પૂર્વે કરેલા અર્થને અંગીકાર કરે છે, તેમાં બીજાના ઉપદેશની અપેક્ષા રાખતા નથી. ૫૫

હવે ચાલતા પ્રસંગને કહે છે—

મૂલાર્થ—અતિશય સ્વસ્થપણું એજ પરમાનંદ (મોક્ષ) કહેવાય છે. ૫૬

ટીકાર્થ—નિરુત્સુકપણાએ (ઉછાંછલાપણાએ) રહિત એવી પ્રવૃત્તિ વડે સાધ્ય યોગ્ય એવા સ્વસ્થપણાથી અધિક એવું સ્વસ્થપણું, તે સુસ્વાસ્થ્ય કહેવાય છે. તેજ મોક્ષના સુખરૂપ લક્ષણવાલો પરમાનંદ (ઉત્કૃષ્ટ આનંદ) કહેવાય છે. ૫૬

તે પરમાનંદ શાથી કહેવાય છે ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—તે આત્માથી બીજી વસ્તુની અપેક્ષા રહી નથી તેથી મોક્ષ સુખરૂપ પરમાનંદ કહેવાય છે. ૫૭

તસ્માદાત્મનઃ સકાશાદન્ય સ્તદન્યઃ સ્વચ્ચતિરિક્તઃ તન્નિરપેક્ષત્વમ્ ॥૫૭॥

નન્વન્યાપેક્ષા કિં દુઃસ્વરૂપા યદેવમુચ્યતે ઇત્યાહ ।

અપેક્ષાયા દુઃસ્વરૂપપત્વાદિતિ ॥ ૫૮ ॥

પ્રતીતાર્થમેવ ॥ ૫૮ ॥

પતદેવ જાવ્યતિ ।

અર્થાંતરપ્રાપ્ત્યા હિ તન્નિવૃત્તિર્દુઃસ્વત્વેનાનિવૃત્તિરેવેતિ ॥૫૯॥

અર્થાંતરસ્યેન્દ્રિયાર્થરૂપસ્ય પ્રાપ્ત્યા હાજ્ઞેન હિર્યસ્માન્નિવૃત્તિઃ । કિમિ-
ત્યાહ, દુઃસ્વત્વેનાર્થાંતરપ્રાપ્તેરનિવૃત્તિરેવ દુઃસ્વસ્યેતિ ॥ ૫૯ ॥

ટીકાર્થ—તે આત્માથી બીજી પુદ્ગલિક વસ્તુની અપેક્ષા સર્વથા
રહિત થવાથી, તેથી ભોક્ષ સુખરૂપ પરમાનંદ કહેવાય છે. ૫૭

આહિં કોઈ શંકા કરે કે, આત્માથી અન્ય એવી વસ્તુની અપેક્ષા શા
માટે દુઃખરૂપ છે ? જ્યાં એમ કહે છે. તેના ઉત્તરમાં કહે છે—

મૂલાર્થ—પારકી અપેક્ષા દુઃખરૂપ છે. માટે. ૫૮

ટીકાર્થ—સુગમ છે. ૫૮

એ વાતની ભાવના કરે છે એટલે પર પદાર્થની અપેક્ષા દુઃખરૂપ છે,
એમ ભાવે છે—

મૂલાર્થ—દુઃખરૂપ એવી અન્ય પદાર્થની પ્રાપ્તિને જે ઇચ્છા
ની નિવૃત્તિ છે તે દુઃખપણાની અનિવૃત્તિ છે. ૫૯

ટીકાર્થ—ઈન્દ્રિયોના વિષય સુખના ભાવે કરી જે દુઃખની નિવૃત્તિ
કરી, તે શું કહેવાય છે ? દુઃખરૂપ એવી અર્થાંતરની પ્રાપ્તિ-વિષયસુખની
પ્રાપ્તિ તે દુઃખરૂપ છે, માટે વસ્તુગતે તે તે દુઃખની અનિવૃત્તિ જ અણવી. ૫૯

અથૈનાં નિર્વૃતૌ નિરાકુર્વન્નાહ ।

ન ચાસ્યાર્થાતરાવાસિરિતિ ॥ ૬૦ ॥

ન ચ ન પુનરસ્ય સિદ્ધસ્યાર્થાતરાવાસિઃ સ્વવ્યતિરિક્તજ્ઞાવાંતરસંવં-
ધઃ ॥ ૬૦ ॥

एतदेव भावयति ।

સ્વસ્વજ્ઞાવનિયતો હ્યસૌ વિનિવૃત્તેચ્છાપ્રપંચ इति ॥૬૧॥

સ્વસ્વજ્ઞાવનિયતઃ સ્વકીયસ્વરૂપમાત્રપ્રતિષ્ઠિતઃ હિર્યસ્માદસૌ જગવાન્
સિદ્ધો વિનિવૃત્તેચ્છાપ્રપંચઃ અત્યંતનિવૃત્તસર્વાર્થગોચરસ્પૃહાપ્રવંધઃ ॥ ૬૧ ॥

आकाशेनापि सह तस्य संबंधं निराकुर्वन्नाह ।

અતોઽકામત્વાત્તત્સ્વજ્ઞાવત્વાન્ન લોકાંતક્ષેત્રાસિઃ ॥૬૨॥

મોક્ષ થતાં અર્થાતરની પ્રાપ્તિનો નિષેધ કરતાં કહે છે.

મૂલાર્થ—એ મોક્ષના જીવને અર્થાતરની પ્રાપ્તિ નથી. ૬૦

ટીકાર્થ—એ સિદ્ધના જીવને પોતાથી જુદા એવા પુદ્ગલ ભાવ વિ-
ગેરે પદાર્થનો સંબંધ નથી. ૬૦

સિદ્ધના જીવને અન્ય પદાર્થનો સંબંધ નથી, તે ખતાવે છે—

મૂલાર્થ—સર્વ પદાર્થ સંબંધી અભિલાષા જેની નિવૃત્ત થઈ
છે, એવા સિદ્ધ ભગવાન્ નિરંતર પોતાના સ્વભાવમાં જ રહેલા
છે. ૬૧

ટીકાર્થ—અત્યંત નિવૃત્ત થયેલ છે, સર્વ પદાર્થ સંબંધી અભિલાષા
જેમની એવા સિદ્ધ ભગવાન્ પોતાના સ્વરૂપ માત્રને વિષે જ રહ્યા છે. ૬૧

સિદ્ધક્ષેત્રગત આકાશની સાથે પણ સિદ્ધના જીવનો સંબંધ નિષેધ
કરતા કહે છે—

મૂલાર્થ—ઈચ્છા નથી માટે અકામ છે અને અકામ છે તેથી
અર્થાતરની અપેક્ષાએ રહિત છે, એ કારણથી સિદ્ધક્ષેત્રમાં રહેવા-
રૂપ પ્રાપ્તિ છે, તે અર્થાતર સાથે સંબંધ નથી. ૬૨

અતો વિનિવૃત્તેચ્છામપંચત્વાત્ યદકામત્વં નિરજિહ્વાપત્વં તસ્માત્ ય-
ત્તત્ સ્વજાવત્વં અર્થાતરનિરપેક્ત્વં તસ્માન્ લોકાંતકેવાપ્તિઃ સિદ્ધિકેવાવસ્યાન-
રૂપા આપ્તિર્અર્થાતરેણ સહ સંબંધઃ ॥ ૬૨ ॥

एतदपि जावयति ।

औत्सुक्यवृद्धिर्हि લક્ષણમસ્યા હાનિશ્ચ સમયાંતરે ફ-
તિ ॥ ૬૩ ॥

औत्सुक्यस्य वृद्धिः प्रकृपः हियस्मात् लक्षणं स्वरूपमस्याः अर्थांतरमाप्तेः
हानिश्चौत्सुक्यस्यैव भ्रंशः समयांतरे माप्तिरसमयादग्रेतनसमयलक्षणे ॥ ६३ ॥

ટીકાર્થ—એ સિદ્ધના જીવને અન્ય પદાર્થની પ્રાપ્તિ કરવાની ઈચ્છા-
નો પ્રપંચ ગયો છે, તેથી તેને નિરબિહ્વાપપણું પ્રાપ્ત થયેલ છે, અને તે કાર-
ણથી આત્માથી અન્ય પદાર્થમાં નિરપેક્ષપણું પ્રાપ્ત થયું, અને તે પ્રાપ્ત
થવાથી સિદ્ધના જીવને રહેવાના સ્થાનરૂપ લોકાંત ક્ષેત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે, તો
પણ સિદ્ધ મહારાજ અન્ય પદાર્થમાં નિરપેક્ષ થયા છે, માટે આકાશરૂપ
અન્ય પદાર્થની સાથે સિદ્ધના જીવનો સંબંધ ન જાણવો. ૬૨

સિદ્ધક્ષેત્રનો સંબંધ છતાં પણ સંબંધની ના કહી, તેની ભાવના કર-
તા કહે છે.

મૂલાર્થ—સિદ્ધિક્ષેત્રરૂપ અર્થાંતરની પ્રાપ્તિ કરવારૂપ ઉત્સુકપ-
ણાની વૃદ્ધિની બીજ સમયમાં હાનિ થાય છે. ૬૩

ટીકાર્થ—ઉત્સુકપણાની વૃદ્ધિએ અર્થાંતર પ્રાપ્તિનું સ્વરૂપ છે અને
તે ઉત્સુકપણાની વૃદ્ધિ સિદ્ધના જીવને પેહેલા સમયમાં હોય છે, અને તેનો
નાશ સિદ્ધના જીવને બીજ સમયમાં થાય છે, એટલે સિદ્ધક્ષેત્ર સાથે સંબંધ
થવા રૂપ જે અર્થાંતરની પ્રાપ્તિ કરવામાં ઉત્સુકપણાની વૃદ્ધિ તેનો બીજ સ-
મયમાં નાશ થાય છે. ૬૩

નહુ કિમિદમૌત્સુક્યલક્ષણં સિદ્ધે નાસ્ત્યત આહ ।

ન ચૈતત્તસ્ય ભગવત આકાલં તથાવસ્થિતેરિતિ ॥ ૬૪ ॥

નચ નૈવ એતદર્થાતરપ્રાપ્તિવ્રક્ષણમનંતરોક્તં તસ્ય સિદ્ધસ્ય જગવત આકાલં સર્વમપ્યાગામિનં કાલં યાવત્તથાવસ્થિતેઃ પ્રથમસમયાદારજ્ય તથા તેનૈવ પ્રથમસમય-સંપન્નેનૈકેન નિષ્ઠિતાર્થત્વવ્રક્ષણેન સ્વરૂપેણાવસ્થાનાત્ ॥ ૬૪ ॥

એતદપિ કુત ઇત્યાહ ।

કર્મક્ષયાવિશેષાદિતિ ॥ ૬૫ ॥

કર્મક્રયસ્ય કાત્સ્ન્યેન સિદ્ધત્વપ્રથમક્રણ એવ સંજાતસ્ય સર્વક્રણેષુ અવિ-

કાઠ શંકા કરે કે, એ અર્થાતર પ્રાપ્તિરૂપ ઉત્સુકપણું શું સિદ્ધને વિષે નથી? તેનો ઉત્તર આપે છે—

મૂલાર્થ—સિદ્ધ ભગવંતને અર્થાતર પ્રાપ્તિરૂપ ઉત્સુકપણું નથી, કારણકે, યાવત્કાલ સુધી તેમનું તેમજ રહેવાપણું છે માટે. ૬૪

ટીકાર્થ—પાછલ કહેલ અર્થાતર પ્રાપ્તિ થવા રૂપ ઉત્સુકપણું તે સિદ્ધ ભગવંતને નથીજ, કારણકે આગામી (આવતા) એવા સર્વકાલમાં તે ભગવંતને તેજરૂપે રહેવાપણું છે માટે એટલે પ્રથમ સમયથી આરંભીને તે પ્રકારે પ્રથમ સમયમાં સમાપ્ત કરેલ પોતાના સર્વ કર્મક્ષય કરવારૂપ અર્થ-ને સિદ્ધ કરી એક સમયની ઉર્ધ્વગતિ કરીને લોકને અંતે પોતાના સ્વરૂપમાં રહેવાપણું છે, એજ પ્રકારે સદાકાલ રહેવાપણું છે, એથી સિદ્ધના જીવને અર્થાતર પ્રાપ્તિરૂપ ઉત્સુકપણું નથી. ૬૪

સદાકાલ (એકરૂપે) સ્વરૂપમાં રહેવાપણું છે, એ શાથી કહો છો? તે કહે છે—

મૂલાર્થ—કર્મ ક્ષય થવામાં અવિશેષપણું છે માટે. ૬૫

ટીકાર્થ—સિદ્ધપણું પામવાના પ્રથમ ક્ષણને વિષે સર્વ પ્રકારે કર્મ

શેષાત્ અજેદાત્ ॥ ૬૫ ॥

एवं सति यत्सिद्धं तदाह ।

इति निरुપમસુખસિદ્ધિરિતિ ॥ ૬૬ ॥

इत्येवमौत्सुक्यात्वंतिकनिवृत्तेनिरुपमसुखसिद्धिः सिद्धानां श्रद्धेया ॥ ૬૬ ॥

अथोपसंहरन्नाह ।

સદ્ધ્યાનવન્દિના જીવો દગ્ધ્વા કર્મધનં જુવિ ।

સદ્બ્રહ્માદિપદૈર્ગતં સ યાતિ પરમં પદમ્ ॥ ૬૭ ॥

સદ્ધ્યાનવન્દિના શુદ્ધધ્યાનવ્રક્ષણજ્વલ્લજ્વલ્લનેન કરણત્ત્વેન જીવો જન્ય-
જંતુવિશેષઃ દગ્ધ્વા પ્રલપમાનોય કર્મધનં જવોપગ્રાહિ કર્મવ્રક્ષણં જુવિ મનુષ્યકોત્ત-

ક્ષય થયા છે, તેનું સર્વ ક્ષણોને વિષે એક રૂપપણું છે, પણ તેમાં ભેદ નથી,
તેથી સિદ્ધ ભગવંતનું સદાકાલ તેજરૂપે ગ્રહેવાપણું છે. ૬૫

એમ થતાં જે વાત સિદ્ધ થઈ તે કહે છે.

મૂલાર્થ—એ પ્રકારે સિદ્ધ ભગવંતને નિરૂપમ સુખની સિદ્ધિ
થઈ. ૬૬

ટીકાર્થ—પ્રથમ કહ્યાં પ્રમાણે ઉત્સુકપણાની અત્યંત નિવૃત્તિ થવા-
થી સિદ્ધના જીવોને નિરૂપમ સુખની સિદ્ધિ થઈ, એમ શ્રદ્ધા કરવી. ૬૬

હવે આ અધ્યની સમાપ્તિ કરતાં કહે છે.

મૂલાર્થ—આ મનુષ્ય ક્ષેત્રરૂપ પૃથ્વીને વિષે જીવ શુદ્ધ ક્યા-
નરૂપ અગ્નિવડે કર્મરૂપી ઈંધણાને બાળી સુંદર એવા સદ્બ્રહ્મ વિગેરે
પદથી શાસ્ત્રમાં ગાયેલા એવા પરમપદ (મોક્ષ) ને પામે છે. ૬૭

ટીકાર્થ—મનુષ્ય ક્ષેત્રરૂપ પૃથ્વીને વિષે શુદ્ધધ્યાન લક્ષણવાલા બલ-
તા અગ્નિવડે લબ્ય પ્રાણી લવોપચાલી કર્મરૂપ કાષ્ઠનો નાશ કરી સુંદર

લક્ષણાયાં કિમિત્યાહ સદ્બ્રહ્માદિપદૈઃ સદ્ગ્નિઃ સુંદરૈઃ બ્રહ્માદિપદૈઃ બ્રહ્મલોકાંતા-
દિગ્નિર્ધ્વનિગ્નિર્ગતં શદ્ધિતં સ આરાધિતશુદ્ધસાદુષર્મો જીવો યાતિ પ્રતિપચતે પરમં
પદમિતિ ॥ ૬૭ ॥

ન ચ વક્તવ્યં અકર્મણઃ કથં ગતિરિત્યાહ ।

પૂર્વાવેધવશાદેવ તત્સ્વજ્ઞાવત્વતસ્તથા ।

અનંતવીર્યયુક્તત્વાત્સમયેનાનુગુણ્યતઃ ॥ ૬૮ ॥ ઇતિ

પૂર્વાવેધવશાત્ પૂર્વ સંસારાવસ્થાયાં ય આવેધ આવેશો ગમનસ્ય તસ્ય વશઃ
તસ્માત્ એવેત્યવધારણે તત્સ્વજ્ઞાવત્વતઃ સ ભર્વગમનલક્ષણો વંધનમુક્ત્યેનૈરંબવી-
જસ્યેવ સ્વજ્ઞાવો યસ્ય સ તથા તદ્વાવસ્તત્વં તસ્માત્ તથેતિ હેત્વંતરસમુચ્ચયે અનંત-
વીર્યયુક્તત્વાદપારસામર્થ્યસંપન્નત્વાત્સમયેનૈકનાનુગુણ્યતઃ શૈલ્લેશ્યવસ્થાવદ્વ્યક્તેત્રમપેક્ષ્ય

એવા બ્રહ્મ, લોકાંત ઇત્યાદિ પદવડે કરીને કહેલા પરમપદને શુદ્ધ સાધુ ધર્મને
આરાધન કરનારો જીવ પામે છે. ૬૭

કર્મ રહિત થયેલા સિદ્ધના જીવની ઉર્ધ્વગતિ કેમ હોય ? એવી
શંકા કરવી નહીં, તે કહે છે—

મૂલાર્થ—પૂર્વની સંસારી અવસ્થાના ગમનના સંસ્કારને
વશથી કર્મ રહિત થયા પછી પણ ઉર્ધ્વગમન કરે છે, એમ સંબં-
ધ કરવો, વળી તેવી રીતના સ્વભાવપણાથી તેમજ અનંતવીર્ય
યુક્તપણાથી એક સમયે કરી સમગ્રેણિ આશ્રીને ઉર્ધ્વગમન કરી
પરમપદને પામે છે. ૬૮

ટીકાર્થ—પૂર્વ એટલે સંસારી અવસ્થાને વિષે જે ગમન કરવાનો
આવેશ હોતો, તેના વશથી એક સમયની ઉર્ધ્વગતિ કરી મોક્ષ પામે છે,
તથા બંધનથી મુકાયેલા એરંડના બીજની પેઠે જિંઝા જવાના સ્વભાવને લધ-
ને તેમજ અનંતવીર્યથી યુક્તપણાને લધને એટલે અપાર સામર્થ્યથી યુક્ત
પણાને લધને શૈલીશી અવસ્થામાં પ્રાપ્ત થયેલા આકાશરૂપ ક્ષેત્રને આશ્રીને
સમગ્રેણિપણે એક સમયમાં પરમપદને જીવ પામે છે. એ ક્રિયાપદ પૂર્વના

નાવિઃકર્તુમુદારતાં નિજધિયો વાચાં ન વા ચાતુરી
મન્યેનાપિ ચ કારણેન ન કૃતા વૃત્તિર્મયાસૌ પરમ્ ।
તત્ત્વાચ્યાસરસાદુપાચસુકૃતોઽન્યત્રાપિ જન્મન્યહં
સર્વાદીનવહાનિતોઽમલમના ભૂયાસમુચ્ચૈરિતિ ॥ ૧ ॥

આ ટીકાએ મારી પોતાની બુદ્ધિની બિદારતા પ્રગટ કરવાને કરી નથી,
તેમ વાણીની ચાતુરી દેખાડવા ને કે બીજા કોઈ કારણને લઈને કરી નથી,
પરંતુ તત્ત્વના અભ્યાસના રસથી પ્રભુયને ઉપાર્જન કરી બીજા જન્મમાં પણ
સર્વ દુઃખની હાનિ થવાથી મારું મન અતિશય નિર્મલ થાય, એવી ઇચ્છાથી મેં
આ ટીકા કરેલી છે. ૧

इति श्रीमुनिचंद्रसूरिविरचिता धर्मचिन्तु-
प्रकरणवृत्तिः समाप्ता ।

પ્રત્યક્કરં નિરૂપ્યાસ્યા ગ્રંથમાનં વિનિશ્ચિતમ્ ।

અનુબૃજાં સહસ્રાણિ ત્રીણિ પૂર્ણાનિ બુદ્ધ્યતામ્ ॥ ૧ ॥

એવી રીતે શ્રી મુનિચંદ્રસૂરિએ રચેલ ધર્મચિન્દુ પ્રકરણની
ટીકા સમાપ્ત થઈ.

આ અથના ટીકાના અક્ષરે અક્ષરની ગણતરીથી નિશ્ચય કર્યો છે કે, તેનું
પ્રમાણ અનુબૃજાં દના ત્રણ હજાર શ્લોકનું છે, એમ બાણવું. ૧

